СТАРИНАР

XLIII-XLIV
1992/1993

Археолошки
институт
Београд

208 Č/NJ

Порфирна глава тетрарха
из Гамзиграда (Romuliana)

INSTITUT ARCHEOLOGIQUE BEOGRAD

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

БИБЛИОТЕКА А.И.
ЦЕНТАР ВИМИНАЦИЈУМ
Сигн.
Инв. бр. 208 Ć / МЈ

UDK: 902|904(050) YU ISSN 0350–0241

СТАРИНАР XLIII–XLIV, 1—337, БЕОГРАД 1992–1993.

Institut
Archeologique
Beograd

STARINAR

NOUVELLE SÉRIE VOLUME XLIII–XLIV 1992–1993

RÉDACTEUR RESPONSABLE: Petar PETROVIĆ

RÉDACTEUR: Vladimir KONDIĆ

COMITÉ DE RÉDACTION: Sándor BÖKÖNYI (Budapest), Miloje VASIĆ, Rastko VASIĆ, Milutin GARAŠANIN, Noël DUVAL (Paris), Maja PAROVIĆ–PEŠIKAN, Vladislav POPOVIĆ, Ana PREMK (secrétaire de la rédaction), Dragoslav SREJOVIĆ

BEOGRAD 1994

Археолошки
институт
Београд

СТАРИНАР

НОВА СЕРИЈА КЊИГА XLIII–XLIV 1992–1993.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК. Петар ПЕТРОВИЋ

УРЕДНИК: Владимир КОНДИЋ

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР: Шандор БЕКЕЊИ (Будимпешта), Милоје ВАСИЋ, Растко ВАСИЋ, Милутин ГАРАШАНИН, Ноел ДИВАЛ (Париз), Маја ПАРОВИЋ–ПЕШИКАН, Владислав ПОПОВИЋ, Ана ПРЕМК (секретар редакције), Драгослав СРЕЈОВИЋ

БЕОГРАД 1994.

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК. Ана ПРЕМК
КОРИЦЕ: Катарина БЕНЕДЕТИЋ–ПОПОВИЋ
ТИРАЖ: 800 примерака
ИЗДАЈЕ: АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, Београд, Кнез Михаилова 35
ШТАМПА: CICERO, Београд, тел. 781-983
Ова књига објављена је уз финансијску помоћ Министарства за науку и технологију Србије

САДРЖАЈ – SOMMAIRE

РАСПРАВЕ – ETUDES

Borislav Jovanović — Gradac Phase in the Relative Chronology of Late Vinča Culture 1

Petar Popović — The Territories of Scordisci . . 13

Gavrilă Simion — La population de la région du Bas–Danube aux VIIe – Ve siècle av. J. – C. 23

Dragoslav Srejović — A Porphyry Head of a Tetrarch from Romuliana (Gamzigrad) 41

Vladimir Kondić — Transdiana 49

Elizabeta Dimitrova — The Relief Plaques from Vinica 53

Dušica Minić — Les monuments funéraires du narthex de l' église III du site médiéval de Trgovište . . 71

Živko Mikić — Review on Paleopathological States of the Ancient Populations on the Territory of Yugoslavia – Results till 1990. 87

ПРИЛОЗИ – ÁPERÇUS

Ivana Radovanović — A Review of Formal Disposal Areas in the Mesolithic of Europe 93

Haskel J. Greenfield — Faunal Remains from the Early Neolithic Starčevo Settlement at Bukovačka Česma 103

Dragi Mitrevski — A Brnjica Type Necropolis near Skopje 115

Staša Babić — Written Sources in the Study of the Balkan Iron Age – Methodological Aspects 125

Maja Parović–Pešikan — A New Find of Archaic Ceramic from Herzegovina 129

Ljiljana Bjelajac — Mortaria in the Moesia Danube Valley 139

Jelena Kondić, Tatjana Cvjetićanin — Terra Sigillata from Castrum Diana (part II) 149

Ivana Popović — Une brique à figure humaine et inscription gravées de Viminacium 163

Miloje Vasić — Icosahedron of Quartz Crystal from Castrum Novae (Čezava) 167

Radmila Zotović — A Relief of Silvan and Some Aspects of His Cult . 177

Ljubica Zotović — Die Gepidische Nekropole bei Viminacium 183

Živko Mikić — Erste Ergebnisse Anthropologischer Untersuchung des Germanenfriedhofes von Viminacium/Serbien . 191

Смиља Марјановић–Душанић
Smilja Marjanović–Dušanić — Запис старца Симеона на "Вукановом" јеванђељу . 201
Historical Notes on the Monah Simeon's Dedication of the so-colled Vukan Gospel 210

ОСВРТИ – APERÇU CRITIQUES

Гордана Бабић — Сећање на Андре Грабара . 211

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ – COMPTES RENDUS

SELEVAC, A NEOLITHIC VILLAGE IN YUGOSLAVIA, Monumenta Archaeologica Vol. 15, The Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles 1990. (Борислав Јовановић) 215

Petre I. Roman, Ann Dodd–Opritescu, Pal Janos, BEITRÄGE ZUR PROBLEMATIK DER SCHNURVERZIERTEN KERAMIK SÜDOSTEUROPAS, Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Internationale Interakademische Kommision für die Erforschung der Vorgeschichte des Balkans, Monographien Bd. III (Herausgeber Herald Hauptmann), Mainz am Rhein 1992. (Борислав Јовановић) 216

Jiri Rihovsky, DIE ÄXTE, BEILE, MEISSEL UND HÄMMER IN MÄHREN, Prahistorische Bronzefunde IX, 17 Franz Steiner Verlag Stuttgart 1992. (Растко Васић) 218

Tibor Kemenczei, DIE SCHWERTER IN UNGARN II (Vollgriffschwerter), Prähistorische Bronzefunde IV, 9. Franz Steiner Verlag Stuttgart 1991. (Растко Васић) 219

Aleksandar Palavestra, PRAISTORIJSKI ĆILIBAR NA CENTRALNOM I ZAPADNOM BALKANU, Balkanološki institut SANU, Posebno izdanje, knjiga 52, Beograd 1993. (Растко Васић) . . 219

Biba Teržan, STAREJŠA ŽELEZNA DOBA NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM, Katalogi in monografije 25, Narodni muzej, Ljubljana 1990. (Растко Васић) 221

Roland Tefnin, ART ET MAGIE AU TEMPS DES PYRAMIDES, L' énigme des têtes dites "de remplacement" Bruxelles: Fondation égyptologique Reine Élisabeth 1991. – Monumenta Aegyptiaca V. (Вера Васиљевић) 221

Павле Мијовић, ТРИЈУМФИ И СМРТИ – LES TRIOMPHES ET LES MORTS, Црногорска академија наука и умјетности, Посебни радови, књ. 9, Подгорица 1992. (Слободан Раичевић) . . 223

IN MEMORIAM

ЂУРЂЕ БОШКОВИЋ (1904–1990) 225

CHARLES PIETRI (1932–1991) 227

ALOJZ BENAC (1914–1992) 229

СЛАВЕНКА ЕРЦЕГОВИЋ ПАВЛОВИЋ (1928–1993) 231

БИБЛИОГРАФИЈА – BIBLIOGRAPHIE

Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1988–1989 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie. Rédacteur Verona MILETIN . 233

Gradac Phase in the Relative Chronology of Late Vinča Culture

BORISLAV JOVANOVIĆ, Archaeological Institute, Beograd

When he made his chronological division of the Vinča culture M. Garašanin incorporated innovation that did not exist in the previous classifications, based on the known stratigraphic scale of the "Belo Brdo" settlement in Vinča, established by M. M. Vasić[1] As the result of his detailed typological and stratigraphic analysis of the Vinča pottery and figurines from the eponymous site, M. Garašanin established an interphase, between early and late Vinča, which is especially prominent in the Morava valley. Only later the conclusions of this author turned out to be very correct and that in the Danube valley this transition within the Vinča culture does not appear in the clear typological form. Pointing out the important role of the south in this transitional development from the early to the late Vinča, M. Garašanin named it the Gradac phase after the eponymous site (Fig. 1) in the vicinity of Leskovac (south Serbia)[2]

Even then the main characteristics of the Gradac phase were established: emphasized partition of the north and south areas of the Vinča culture, the occurence of typical attributes (pottery and figurines), pointing to the serious social changes that caused the varitions of the Vinča culture. Surprisingly, this inconstestable anticipation of all the subsequent investigations of Vinča culture in its central area, did not immediately attract special attention. It seemed that Gradac phase was understood as the local characteristic of the Morava valley (later) Vinča culture, equal, therefore, to other variants, like the Danube valley or Kosovo variant. However, M. Garašanin himself, after the excavations of Supska, a multilayered settlement of this culture in the Morava valley (Fig. 1), stressed more clearly the cultural and chronological importance of this phase[3]

Mentioning the other investigated sites in the Morava valley, as well, M. Garašanin recognized distinct typological evolution of the central variant of the Vinča culture as the characteristic influence from the southeast. At that time uncompromisingly persevered the idea about migrations or the direct cultural streams from the south of the Balkans, that is, from the Aegean, as the main inspirators of the formation of the early Vinča culture[4] M. Garašanin found evidence for such conclusions in the certain pottery types, ornamental techniques and special figurine shapes. The distinguished pottery shapes are the singlehandled jugs, plates and bowls with thickened rims; and most common ornamental technique is engraving of mainly meander motives, whereas when the figurines are concerned most representative are the figurines of "Vidovdanka" tipe. Even though insufficient, these typological attributes helped M. Garašanin to establish very exactly – as is turned out later – relative chronological position of the Gradac phase according to the stratigraphy of the Vinča settlement – between 6,50–6,0 m[5] Therefore, the division of the late and early Vinča in the Danube valley was more clearly

---

[1] M. M. Vasić, *Praistorijska Vinča IV*, Beograd, 3.

[2] M. Garašanin,*Vinča und seine Stellung im Neolithikum Südosteuropas, Vinča and its World* (D. Srejović, N. Tasić eds), Beograd 1990, 11–12.

[3] M. Garašanin, *Verspätetes Neolithikum, Spätneolithikum und beginende Kupferzeit in Südosteuropa*, Godišnjak XXIX, 1991. 11–21.

[4] A. Benac, *Vinča et les cultures contemporainers a l'ouest de la Yugoslavie, Vinča and its World* (see note 2), 18; D. Srejović, *The Neolithic of Serbia*: A Review of Research, Belgrade 1988, 006.

[5] M. Garašanin (see note 3), 11.

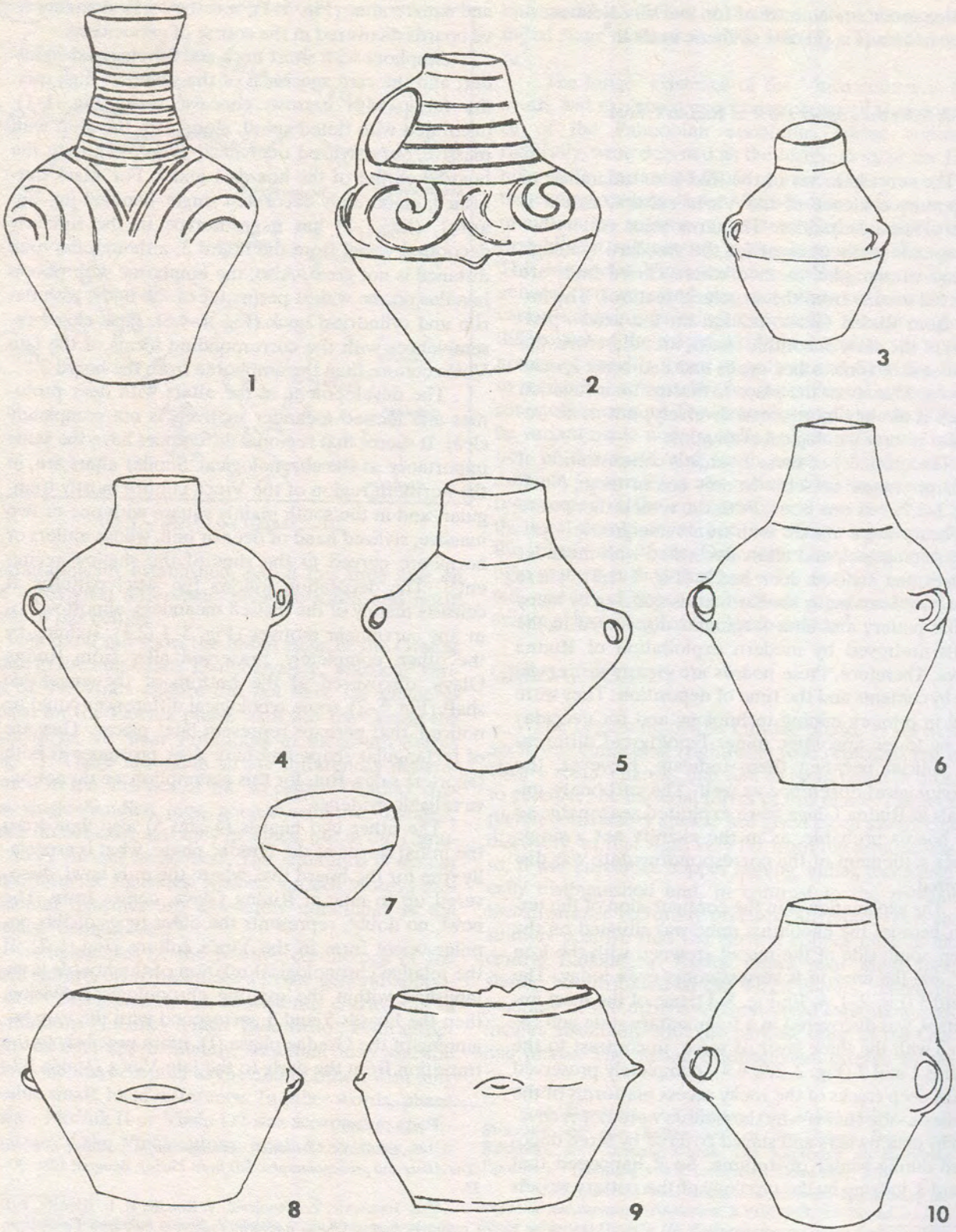

Fig. 2. – Gradac I. Rudna Glava: 1,5,10 (hoard no. 3); 2, 9 (hoard no. 1); 3,7 (hoard no. 5); 6,4 (hoard no. 2); 8 (hoard no. 4).

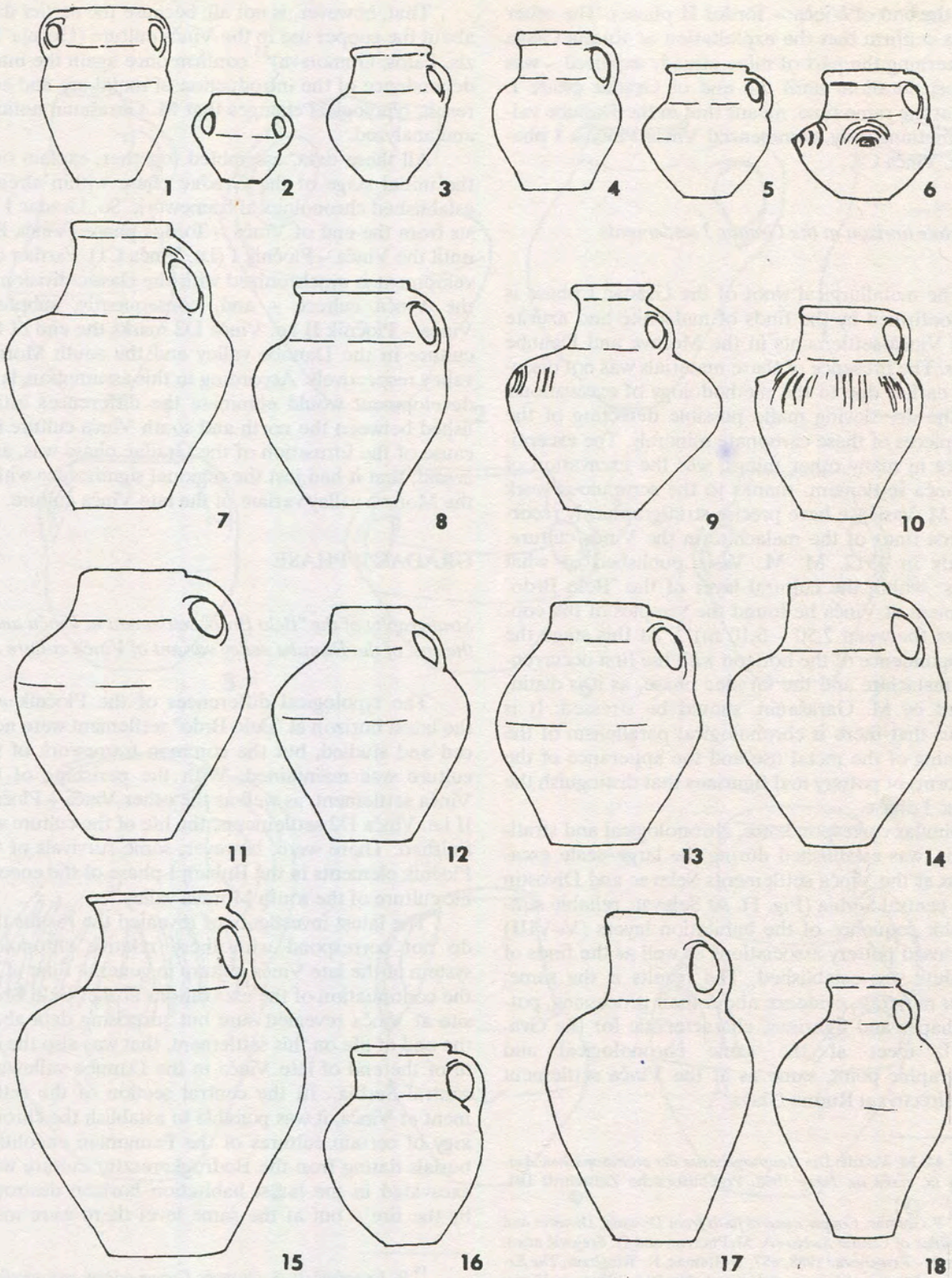

Fig. 3. – Gradac II. Divostin IIb: 1, 9, 10 (house 14); 2, 12, 17, 18 (house 19); 3, 4, 5 (house 16); 5, 8, 11, 13, 14 (house 15); 6 (house 6); 7 (house 12).

C, or the end of Vinča – Tordoš II phase). The other hoards confirm that the exploitation of Rudna Glava – concerning the part of mine already explored – was of short duration: until the end of Gradac phase I. That, at the same time, means that in the Danube valley, simultaneously, commenced Vinča Pločnik I phase, i. e. Vinča C1.

Malachite horizon at the Gradac I settlements

The metallurgical woof of the Gradac I phase is best confirmed by the finds of malachite and azurite at the Vinča settlements in the Morava and Danube valleys. The presence of these materials was not discovered earlier due to the methodology of excavations: only the dry sieving made possible detecting of the small pieces of these carbonate minerals. The exception, like in many other things, was the excavation of the Vinča settlement: thanks to the scrupulous work of M. M. Vasić we have precise stratigraphicaly recorded first finds of the malachite in the Vinča culture. Already in 1912. M. M. Vasić published at what depths within the cultural layer of the "Belo Brdo" settlement at Vinča he found the samples of the copper ore (between 7,50 – 6,10 m)[13]. At this stage the correspondence of the horizon with the first occurrence of malachite and the Gradac phase, as it is distinguished by M. Garašanin, should be stressed. It is obvious that there is chronological parallelism of the beginning of the metal use and the apperance of the new forms of pottery and figurines that distinguish the Gradac I phase.

Similar correspondence, chronological and stratigraphic, was established during the large–scale excavations at the Vinča settlements Selevac and Divostin in the central Serbia (Fig. 1). At Selevac, reliable stratigraphic sequence of the habitation layers (V–VIII) with closed pottery associations as well as the finds of malachite was established. The results is the same: copper minerals, evidence about their processing, pottery shapes and figurines, characteristic for the Gradac I, meet at the same chronological and stratigraphic point, same as at the Vinča settlement or, indirectly, at Rudna Glava[14].

That, however, is not all, because the earlier data about the copper use in the Vinča culture (Gornja Tuzla, Fafos, Gomolava)[15] confirm once again the interdependence of the introduction of metal use and as a result, typological changes that M. Garašanin noticed and analyzed.

All these data, assembled together, explain only the initial stage of the Gradac phase within already established chronological framework. So, Gradac I lasts from the end of Vinča – Tordoš phase (Vinča B2) until the Vinča – Pločnik I (i.e. Vinča C1). Farther development is synchronized with the classic division of the Vinča culture and, consequently, subphase Vinča – Pločnik II i.e. Vinča D2 marks the end of the culture in the Danube valley and the south Morava valley respectively. According to this assumption, later development would eliminate the differences established between the north and south Vinča culture because of the formation of the Gradac phase was, as it is said, that it had just the regional significance within the Morava valley variant of the late Vinča culture.

GRADAC II PHASE

Stratigraphy of the "Belo Brdo" settlement at Vinča and the end of the Danube valley variant of Vinča culture

The typological differences of the Pločnik and the latest horizon at "Belo Brdo" settlement were noticed and studied, but the common framework of the culture was maintained. With the perishing of the Vinča settlement, as well as the other Vinča – Pločnik II i.e. Vinča D2 settlements, the life of the culture was finished. There were, however, some survivals of the Pločnik elements in the Bubanj I phase of the eneolithic culture of the south Morava valley[16]

The latest investigations revealed the results that do not correspond with these relative chronology system of the late Vinča culture in general. First of all, the continuation of the excavations at the "Belo Brdo" site at Vinča revealed sure but surprising data about the end of life on this settlement, that was also the date of the end of late Vinča in the Danube valley and central Serbia.. In the central section of the settlement at Vinča, it was possible to establish the chronology of certain cultures of the Pannonian eneolithic: burials dating fron the Bodrogkeresztur culture were excavated in the latest habitation horizon destroyed by the fire – but at the same level there were many

---

[13] M. M. Vassits, *Die Hauptergebnisse der prähistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre 1908*, Praehistorische Zeitschrift II/1, 1910, 31.

[14] P. Glumac, *Copper mineral finds from Divostin, Divostin and the Neolithic of Central Serbia* (A. McPherron and D. Srejović eds.), Pittsburgh – Kragujevac 1988, 457; P. Glumac, R. Tringham, *The Exploitation of Cooper Minerals, Selevac, A, Neolithic Village in Yugoslavia* (R. Tringham, D. Krstić eds.), 551; R. Tringham, M. Stevanović, Field Research (Selevac...), 79.

[15] B. Jovanović, B. S. Ottaway, *Copper mining and metallurgy in the Vinča Group*, Antiquity L, 148, 1976, 105.

[16] See note 7.

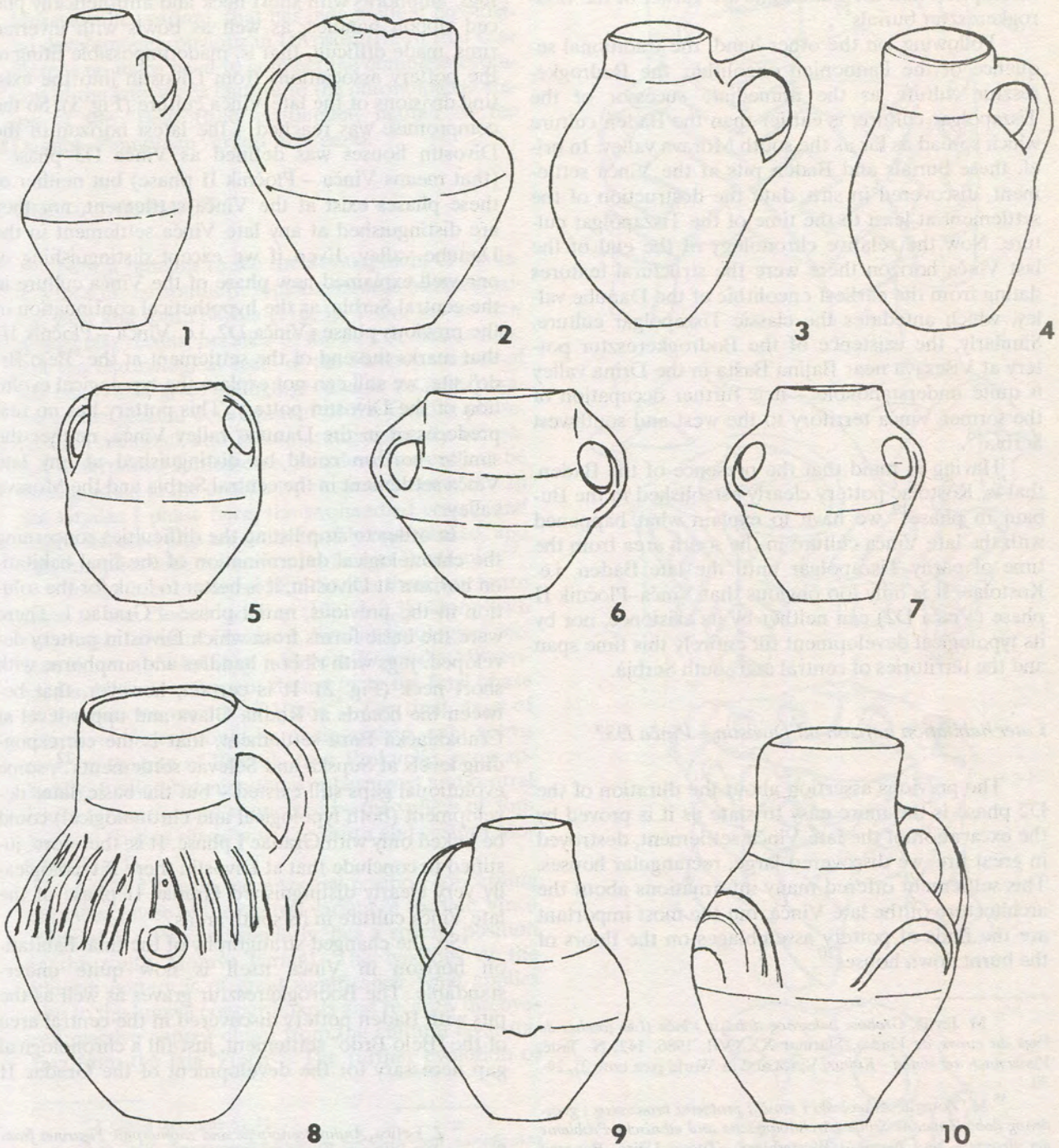

Fig. 4. – Gradac III. Pločnik 1, 5, 6, 7, 9; Predionica: 2, 3, 4, 10; Valač: 8.

pits with the Baden pottery. The stratigraphic relations between these two eneolithic cultures are not quite clearly distinguished there was even the assumption that the Baden pits are earlier of the Bodrogkeresztur burials[17].

Following, on the other hand, the traditional sequence of the Pannonian eneolithic, the Bodrogkeresztur culture as the immediate sucessor of the Tiszapolgar culture, is earlier than the Baden culture which spread as far as the south Morava valley. In brief, these burials and Baden pits at the Vinča settlement, discovered in situ, date the destruction of the settlement at least to the time of the Tiszapolgar culture. Now the relative chronology of the end of the last Vinča horizon there were the structural features dating from the earliest eneolithic of the Danube valley, which antedates the classic Tiszapolgar culture. Similarly, the existence of the Bodrogkeresztur pottery at Višesava near Bajina Bašta in the Drina valley is quite understandable – it is further occupation of the former Vinča territory to the west and southwest Serbia[18]

Having in mind that the presence of the Baden, that is, Kostolac pottery clearly established in the Bubanj Ib phase[19] we have to explain what happened with the late Vinča culture in the south area from the time of earliy Tiszapolgar until the late Baden, i.e. Kostolac. It is only too obvious that Vinča–Pločnik II phase (Vinča D2) can neither by its existence, nor by its typological development fill entirely this time span and the territories of central and south Serbia.

Later habitation horizon ad Divostin – Vinča D3?

The previous assertion about the duration of the D2 phase is the more easy to state as it is proved by the excavation of the late Vinča settlement, destroyed in great fire, we discovered large, rectangular houses. This settlement offered many informations about the architecture of the late Vinča, but the most important are the finds of pottery assemblages on the floors of the burnt down houses[20]

The more interesting is, however, the typological confusion caused by this closed associations. The presence of the cups with two handles, single–handled jugs, amphoras with short neck and antithetically placed ribbon handles, as well as bowls with inverted rims, made difficult, that is, made impossible fiting of the pottery associations from Divostin into the existing divisions of the late Vinča culture (Fig. 3). So the compromise was reached – the latest horizon of the Divostin houses was defined as Vinča D3 phase[21] (that means Vinča – Pločnik II phase) but neither of these phases exist at the Vinča settlement, nor they are distinguished at any late Vinča settlement in the Danube valley. Even if we except distinguishing of one well explained new phase of the Vinča culture in the central Serbia, as the hypothetical continuation of the previous phase (Vinča D2, i.e. Vinča – Pločnik II) that marks the end of the settlement at the "Belo Brdo" site, we still can not explain the typological evolution of the Divostin pottery. This pottery has no real predecessor in the Danube valley Vinča, neither the similar horizon could be distinguished at any late Vinča settlement in the central Serbia and the Morava valley.

In order to stop listing the difficulties concerning the chronological determination of the final habitation horizon at Divostin, it is better to look for the solution in the previous, initial phase – Gradac I. There were the basic forms from which Divostin pottery developed: jugs with ribbon handles and amphorae with short neck (Fig. 2). It is certain, however, that between the hoards at Rudna Glava and upper level at Crnokalačka Bara settlement, that is the corresponding levels at Supska and Selevac settlements[22], some evolutional gaps still existed – but the basic, later development (both typological and chronological) could be linked only with Gradac I phase. It is, therefore, justified to conclude that at Divostin there is typologically very clearly distinguished Gradac II phase of the late Vinča culture in its south areas.

So, the changed stratigraphy of the final habitation horizon in Vinča itself is now quite understandable. The Bodrogkeresztur graves as well as the pits with Baden pottery discovered in the central area of the "Belo Brdo" settlement, just fill a chronological gap necessary for the development of the Gradac II

---

[17] M. Jevtić, *Grobovi bakarnog doba iz Vinče (Les tombes de l'age du cuivre de Vinča)*, Starinar XXXVII, 1986, 142; N. Tasić, *Vinča nach der Vinča – Kultur*, Vinča and its World (see note 2), 29–30.

[18] M. Zotović, *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba Zapadne Srbije (Archäologische und ethnische Probleme der Bronze – und Eisenzeit Westserbiens)*, Titovo Užice, Beograd 1985, 119.

[19] M. Garašanin (see note 7), 210.

[20] M. Bogdanović, *Architecture and Structural Features at Divostin*, Divostin... (see note 13), 35–91; D. Madas, *Ceramic Vessels from Divostin II House Floors*, Divostin... (see note 13), 143–157.

[21] Z. Letica, *Anthropomorphic and zoomorphic Figurines from Divostin*, Divostin... (see note 13), 181; M. Bogdanović, *Die Spätneolithischen Siedlungen in Divostin*, Vinča and its World (see note 2), 105.

[22] B. Brukner, *Die letzte Vinča – Pločnik (D2) Phase in Jugoslawien, Die Vinča Kultur – Rolle und ihre Beziehunge*, Banatica 11, 1991, 205; M. Garašanin (see note 3), 14.

phase. As a result we come to the conclusion (before long hardly accepted) about the early ending, i.e. destruction of the Danube valley variant of Vinča culture – but, on the other hand, about the survival of the Morava valley variant, that has independent typological development, obvious in Divostin IIb. In that case there is no more need to connect the complete evolution of the late Vinča culture to the chronological stages of the "Belo Brdo" settlement neither to the Danube–Pannonian variant in general.

GRADAC III PHASE

Now it remains to see the development of the late Vinča in the southern regions: middle Morava valley, west and south Serbia (Fig. 1). There are no new spectacular results, because of the lack of excavations. But the chronological scale of the Kosovo variant of the late Vinča gives enough ground to be incorporated in the general development of the Gradac phase. At the Predionica and Fafos, stratigraphically accurately determined settlements, this development can be distinguished in the certain typological frameworks. In the Gradac I phase here, the twohandled vessels and single–handled jugs are considerably represented, and that complies with the earlier horizon at Predionica[23]

In the later horizon of Predionica there are forms close to the Pločnik pottery (Fig. 4–2,3), along with the classic forms of Gradac I. Similar typological picture is met at Valač (Fig 4–8) near Kosovska Mitrovica, the hillfort settlement dating from the final phase of the Kosovo variant of Vinča[24]. The final stage of this development could be distinguished, as it seems now, on the site of Pločnik, near Prokuplje, geographically situated between the southernmost and central Vinča territories and connected by the valleys of Toplica and Rasina rivers with the south and vestern Morava (Fig. 1).

As the Divostin has a special position concerning the latest phase of the central variant of the late Vinča (Gradac II), Pločnik, similarly, has a special position in the south Morava variant. The typology of the Pločnik pottery is of great significance, what applies also to the known copper hoards and recently discovered massive copper chisel from the cultural layer dating from the late Vinča[25] The further evolution of

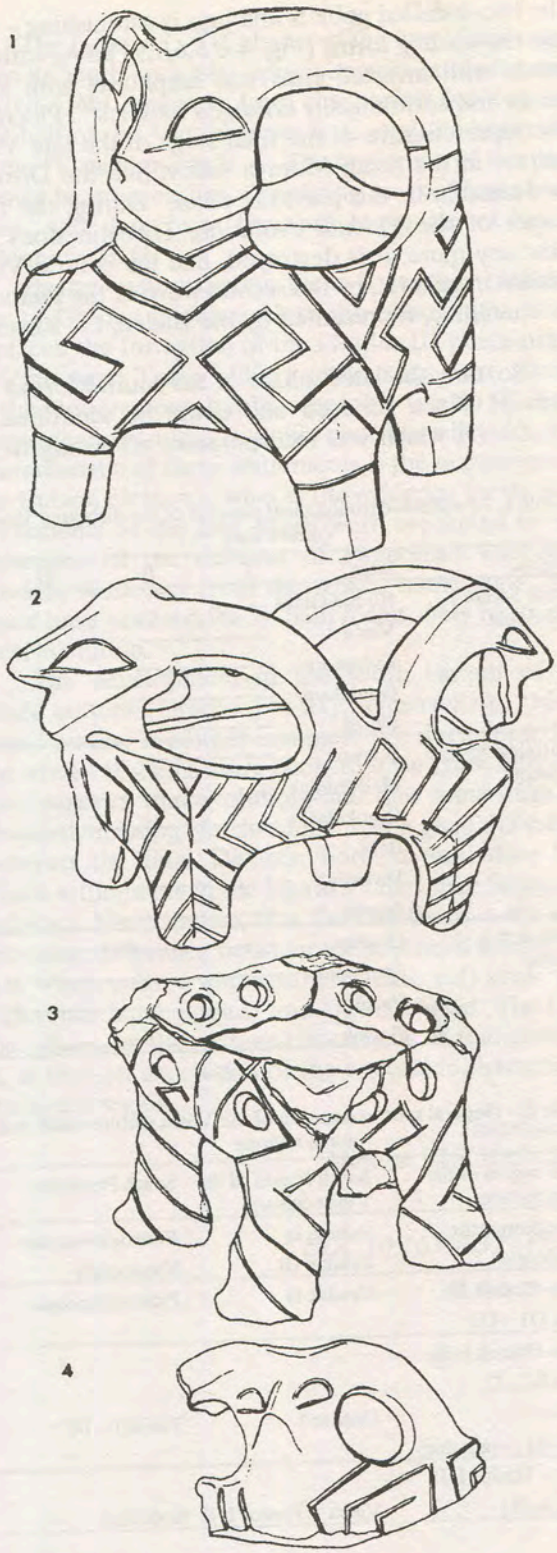

Fig. 5. – Altars from the Gradac I phase. 1: hoard no. 3 - Rudna Glava; 2: chance find Rudna Glava; 3-4: site of Gradac.

[23] J. Glišić (see note 6), 41.

[24] N. Tasić, *Äneolithische Kulturen zwischen dem Adriatischen Meer und den Morava – Vardar – Tal, Tribus paleobalkaniques entre la Mer Adrinatique et la Mer Noire de l'eneolithique jusqu'a l'epoque hellenistique* (A. Benac red.), Sarajevo – Beograd 1991, 50.

[25] B. Stalio, *Pločnik (kod Kuršumlije) "Šanac"*, Arheološki Pregled 15, 1973, 15–16 (the personal communication with B. Stalio).

the two-handled goblets and jugs is astonishing – they are the leading forms (Fig. 4–1,5,6,7,9) along with the bowls with inverted rims and amphorae with short necks and antithetically arranged handles[26]. Pločnik is the representative of the final stage of the late Vinča culture in the south Morava valley, like the Divostin in Šumadija in the previous phase. During the final stages of the Pločnik evolution, Divostin does not exist any more, it is destroyed, like the central Vinča variant in general, by the second wave of the Pannonian eneolithic, represented by the Baden, i.e. Kostolac culture.

So, only the latest phase of the south Morava variant of Vinča survived and could be identified as Gradac III which was incorporated, according to M. Garašanin, in Vinča Pločnik II. Any parallel with the Danube valley is, in brief, unrealizable because this northern variant as we mentioned before ceased to exist even in the previous phase (Gradac II).

The late Vinča did not disappear in the south Morava valley with the end of the Pločnik settlement, although there is no clear typological evidence of further development. Supposed evolution connection with Bubanj I phase seems undisputable concerning the pottery typology as well as the ornamental techniques. The apperance of the pottery of Pannonian eneolithic in this habitation horizon at Bubanj, is adequate proof for close chronological association of Bubanj Ia and Vinča Pločnik II (i.e. Gradac III). Recently conducted excavations in the Sofia plain (Poduene) confirmed the similar evolution from the local basis (Gradešnica or northwest variant of Karanovo V – Marica) leading to the formation of the early Krivodol ("proto Krivodol")[27] It is well known that corresponding chronological and developmental stages of the so called Krivodol – Salcuta – Bubanj complex are in question here, but we do not want to discuss the problem of orign and the local variants of that complex[28] The formation of this complex could be looked upon from the other viewpoint, after coherent understanding of the origin and duration of Gradac phase in the south region of the late Vinča culture, at least when Bubanj culture is in question.

Table 1. – Relative–chronological position of the discussed Vinča culture sites

Region	Sites	I	II	III
North Serbia – Vojvodina	Rudna Glava	———		
	Vinča	———	———	– –
	Kormadin	– ———	———	–
	Gomolava	———	———	– –
	Obrež	– ———	———	– –
Centralna Serbia – Šumadija	Selevac	———	———	– –
	Medvednjak	———	———	– – –
	Crnokalačka	———	———	– – –
	Bara			
	Divostin	– ———		
	Supska	———	———	– –
South Serbia – Kosovo	Gradac	– ———	———	–
	Predionica	– ———	———	———
	Valač		– ———	——— –
	Pločnik		– ———	——— –

Table 2. – General synchronization of the Vinča culture south and north regions

North region of the Vinča culture	South region of the Vinča culture	South Pannonia
Bodrogkeresztúr	Bubanj Ia	Bodrogkeresztúr
Tiszapolgár	Gradac III	Tiszapolgár
Vinča–Pločnik IIb	Gradac II	Prototiszapolgár
Vinča D1 – D2		
Vinča–Pločnik I–IIa		
Vinča B2 – C		
Gradac	Gradac I	Theiss I – III
Vinča B2 (beginning)		
Vinča – Tordoš I–II		
Vinča A–B1	Vična – Tordoš I–II	Szakálhát

GRADAC I–III

Relative chronology division of the copper metallurgy of the Late Vinča culture

What can be seen when we bring together the development and chronology of the sites dating from the Gradac phase of the late Vinča culture? First of all there is different development of the late Vinča in the north region comparing to the development in the south, and it is possible that these differences derive from the final stage of the early Vinča culture. The essential reason of these inconsistancy, as it seems almost certain, is the introduction of metal in the Vinča culture, having in mind that it was the process common for all Sultures of Balkan – Danube region, but of various intensity. The developing phases of mining and metallurgy in the south correspond with chronological division of the Gradac phase (Fig. 1):

[26] M. Grbić, *Pločnik, Eine Prähistorische Ansiedlung aus der Kupferzeit*, Beograd 1929, 10.

[27] H. Todorova, *Kulturblocke und Kulturkomplexe im Neolithikum und der Kupferzeit auf der Balkanhalbinsel*, Tribus... (see note 23), 158.

[28] M. Garašanin (see note 3); 18, N. Tasić (see note 23), 51.

GRADAC I – Beginning of mining and elementary metallurgy of copper (Rudna Glava, Selevac V–VIII Supska, level 5, Crnokalačka Bara, Predionica, older horizon).

GRADAC II – Increase of malachite ore processing, gradual directing of copper metallurgy towards production of massive tools and weapons as well as jewelry (Divostin IIb, Supska, levels 3–4, Predionica, later horizon, Valač).

GRADAC III – Mass production of massive copper artefacts (Pločnik, Predionica with Pločnik elements, hillforts).

The malachite and azurite discovered on the Gradac I and II sites of the central Serbia originate probably from the copper ore deposits at Mali Šturac (Rudnik) where early prehistory mining of substanial proportion was confirmed[29]. It is probable that carbonate copper ore from the Timok eruptive basin was also used (deposits Majdanpek and Rudna Glava) but the exploitation of this basin was carried out through the Vinča settlements on the right bank of Velika Morava. The exceptional density of these settlements, discovered quite recently, indicates that the Mlava valley was used as the main communication route to the copper deposits in Bor[30] where the prehistory mining activity was already established.

The Vinča settlement at Kosovo or in Toplica (Pločnik) most probably used the copper originating from the Kopaonik ore deposits. As we already mentioned the finds of malachite and azurite correspond chronologically with the pottery types and figurines of Gradac I – III phases.

It is, however, evident that this coincidence is especially emphasized in the areas close to the sources of the raw materials. That explains why the Gradac phase did not exist or fas not very distincitve on the settlements along the Danube.

The Gradac I – III phases of the late Vinča culture in its south area date approximately (after the calibrated C–14 analyses) from the period between the first half of the V milennium B. C. and the beginning of the IV millennium B. C. The beginning of this phase may be even earlier, depending on the local conditions, and date from the very beginning of the V milennium B. C.

In the western Serbia there is another evolutive line of Gradac II phase. Here the hillfort type Vinča replaced the formation of the Gradac III phase of the Pločnik type. These hillfort settlements were situted in the mountainous, hardly accessible terrain (Kulina–Roge near Ivanjica, Bodnjik near Koceljeve[31]. The characteristic of these settlements is the occurrence of the Bubanj elements, what is the evidence for its local settlements of the late Vinča were separated by the expansion of the cultures of Pannonian eneolithic (Baden, Kostolac) from the south, home zone, they could have realized the Bubanj forms, only by its own local evolution.

The development of the south variant of the Vinča culture (Gradac I – III) perceived like this in broad outline is neither complete nor documented on the whole. It seems more likely that we know only certain stages of that evolution, and that some links are obviously missing (for instance, typological difference between the final Divostin horizon and other late Vinča settlements in the Morava valley, like Supska of Selevac). Nevertheless, it is the fact there is the considerable difference between the southern area of the late Vinča culture and northern (classical) area. This difference is typological and chronological. The Gradac phase, as the material document of that process, is, in fact, an expression of the eneolithic character of the south region.

Translated by
Mirjana VUKMANOVIĆ

UDC 903"636/637"(497.11)

[29] B. Jovanović et al. (see note 11), 78.

[30] D. Jacanović, *Slikani obluci vinčanske kulture*, Zbornik Narodnog muzeja (Beograd), 1993 (in print).

[31] L. Nikitović, *Zapadno Pomoravlje u neolitu*, Čačak 1992, Fig. 162–164, 166, 169; A. Palavestra, I. Bogdanović, A. Starović, *Bodnjik – Družetić, Eneolitsko gradinsko naselje*, Zbornik radova, 1993, 7–10.

The Territories of Scordisci

PETAR POPOVIĆ, Archaeological Institute, Beograd

The interest of the classical writers for the Scordisci increased or decreased depending on the volatile political conditions in the Balkans. The attention paid to the events in the north of Macedonia was quite understandable because the barbarians constantly threatened and, not once, seriously endangered this part of the ancient world. Since their apperance in the Balkans, Scordisci were mentioned in the sources either as the potential Macedonian allies, or, after the fall of Macedonia in 168 B. C., as the bitter Roman enemies. As such, they left most traces in the work of the ancient authors. Some of them mention the territories inhabited by Scordisci. That, certainly, is not as detailed a description as Polybius left about the Celts from northern Italy, nor, is it resembling Ceasar's commentaries on the Gallic Var, but it is still very valuable–because supplemented by the archeological data it gives relatively clear picture about the territories inhabited or dominated by Scordisci. Situated at the southeastern frontier of the Celtic world and in the neighborhood of the Mediterranean civilization they must have attracted attention, as they, at the certain period, were important factor in the political events in the Balkans. In contrast to them, many inhabitants of eastern and central Europe remained anonymous because the interest for these territories and knowledge about them decreased with distance going from the south towards the north.

If we ignore some of the commentaries of the classical writers, which only indirectly could be related to our topic, only a few passages directly refer to the areas inhabited by Scordisci[1] Therefore, we will cite here only the most important of them, as others neither contradict, nor supplement them essentially. First of all, there is well known information preserved at Justin (XXXII, 3,6–8) who says that "after unfortunate war against Delphi" part of the Gauls returned to the old homeland, and some of them settled down at Danube and Sava conlfuence and took the name of Scordisci. The most valuable description, given by Strabo (VII, 5, 12), should be quoted in extenso: "The Scordisci lived along the Ister, and were divided into two tribes called the Gread Scordisci and the Little Scordisci. The former lived between two rivers that empty into the Ister – the Noarus, which flows past Segestica, and the Margus (by some called the Bargus), whereas the Little Scordisci lived on the far side of this river, and their territory bordered on that of the Triballi and the Mysi"[2] Further, Strabo says that Scordisci held some of the Danube islands, that they had two cities Heorta and Capedunum and that they grew so strong that they advanced as far as the Illyrian, Paeonian and Thracian mountains. This quotation arose many comments especially because of the identification of the river Noarus[3] However, as we shall see, this complicated situation, caused by inadequate knowledge of the river courses in this part of Pannonia, will be resolved by archaeological data. The essential fact is that Strabo uses certain well–informed source, close to his time, which illustrates the situation in the second half of the 2nd and the 1st centuries B. C. For, it is obvious that the informations about Scordisci intrusions so far to the south could only refer to the period after the mid 2nd century. The last important piece of information we find in Pliny (III, 148). It reads: *Mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci.*

---

[1] Cf. F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Pre–Roman Times*, Amsterdam, 1978, pp. 354–389.

[2] Translation after H. L. Jones, *The Geography of Strabo*, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1967.

[3] F. Papazoglu, *op. cit.* (n. 1) pp. 359–365

In general, written sources clearly demonstrate that the region inhabited by Scordisci lies in Podunavlje, and in some cases it is more precisely determined by the rivers Noarus (Drava?), Sava, Morava or Tisa[4] as well as by the Mons Claudius. For those dealing with this problem, the combination of the known data offered possibilities for various assumptions. Nevertheless, most of the historians, relying upon the most detailed description in Strabo, located Scordisci to the south of the rivers Sava and Danube and recognized Great and Little Scordisci[5]. Although the works of Karl Pink[6] and Ilona Hunyady[7] already pointed to the significant concentration of the Celtic finds particularly in Srem, the opinion that Scordisci mostly inhabited the northern regions of Serbia still held for a long time. This situation was caused by poor knowledge of the material, the lack of published archaeological data and the fact that scholars almost exclusively relied upon the classical writers and epigraphic and numismatic material[8] The late sixties witnessed the significant shift. At that time Jovan Todorović published his work about the Celts of the southeastern Europe, where, besides the older finds, he studied the results of the more recent investigations[9], and Fanula Papazoglu wrote an extensive study on the central Balkan tribes, including the Scordisci[10] Using the historical and archaeological data, both authors came to the conclusion that the territory of Scordisci extended from the east Slavonia and Srem to the regions east of the Morava, that is, to the great Danube bend downstream of the Iron Gates. A few years later, J. Todorović, in a book about the Scordisci, established their eastern border further from the mouth of the Timok, including some parts of Oltenia and northwestern Bulgaria[11] After the recent archaeological investigations this picture was gradually completed with the new data, so, nowadays we have relatively clear picture about the territory Scordisci held.

Having in mind that, in spite of the heterogeneous ethnic composition and some particularities, the material culture of the Scordisci is predominantly Celtic in character, we recognize as their territory the areas with the settlements and cemeteries with Celtic La Tène material typical for the best investigated and culturally determined region, that is Srem with eastern Slavonia[12] Talking into considertion the absence of information about the earlier settlements (LT B2–C), this survey mainly refers to the late La Tene, when more dense settlement network with distinctive and easily recognizable pottery was gradually established. This fact is important because many sites were recorded during survey, just thanks to the surface pottery finds. In that regard, we mainly rely on the attribution made by archaeologists in the field. In the same way, we must bear in mind that the present picture is the result of the uneven intensity of investigations. We have most of the information from the areas where, due to the intensive land cultivation, surface finds are abundant (southeast Pannonia and the river valleys), or from the areas where salvage excavations were carried out. From the other regions, like less accessible terrains covered with forests of pastures, the data are sparse and do not reflect the accurate situation[13] The alternative source are the numismatic finds, first of all coins of the Srem type, minted by the Scordisci, drachmas of Apollonia and Dyrrachium and the republican denarii. The numismatic finds give approsimately the same picture, as the monetary circulation takes place within one, more or less, determinated area[14]. Thus represented, these are the Scordisci territories in the strict sense, that is, the areas they inhabited from the end of the 2nd and in the 1st centuries B. C. At the same time the result of mapping should not be understood as a static situation but as the sum of all the traces of the Scordisci existence (or their

---

[4] Str. VII, 5, 2:.... the River Parisus (Tisa) which flows from the mountains to the Ister near the country of the Scordisci...

[5] Cf. n. 1.

[6] K. Pink, *Die münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Diss. Pann. II, 15, Budapest, 1939.

[7] I. Hunyady, *Kelták a Kárpátmedencében* Diss. Pann. II, 18, Budapest, 1942, 1944.

[8] Cf. G. Alföldy, *Des territoriers occupés par les Scordisques*, Acta Antiqua Acad. scient. Hung. 12, 1–2, 1964, pp. 107–127.

[9] J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi (Die Kelten in Süd–Ost Europa)*. Beograd, 1968.

[10] F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1969. (quoted after English issue, see n. 1).

[11] J. Todorović, *Skordisci. Istorija i kultura (Scordisci. History and Culture)*. Novi Sad–Beograd, 1974, pp. 158–159.

[12] J. Todorović, *op. cit* (n. 9 i 11); N. Majnarić–Pandžić, *Keltsko–latenska kultura u Slavoniji i Srijemu (Keltisch–latènezeitliche Kultur in Slavonien und Sirmien)* Vinkovci, 1970; B. Jovanović in: *Praistorija jugoslovenskih zemalja* V (A. Benac ed.), Sarajevo, 1987, pp. 815–854; *Scordisci and the Autochtons*, (N. Tasić ed.), Beograd, 1992.

[13] The most complete list of sites is published by J. Todorović (see n. 11, pp. 160–187). Basides published material ve also used the documentation of Regional Office for Protection of Monuments in Novi Sad and some of the museums (Vojvođanski muzej Novi Sad, Sremska Mitrovica, Šabac, Požarevac, Vršac, Negotin). Also, some of the collegues provided valuable informations and I wish to express them my gratitude. In this text only summary of available data is presented and this problem will be more thoroughly dealt with in the study of late La Tène settlements in Scordisci territory, which is in preparation.

[14] P Popović, *Le monnayage des Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVe–ler s.av.n.è., Beograd–Novi Sad, 1987.*

material culture), in the area that they inhabited for shorter or longer periods. The precise chronological determination and the mutual relations of the most of the sites is not possible to establish, as the late La Tene material, especially pottery, is highly uniform. In that case the maps would reflect the maximal diffusion of the Scordisci culture, that not necessarily complies with the time of their greatest political power. The significant increase in number of the settlements more probably should be associated with the more intensive use of the natural resources, which is typical of the second half and the end of the 1st century B. C. Wider areas that Scordisci dominated politically are much more difficult to define archaeologically. In those regions Celtic finds are either rare or simply missing. As their expansion was directed primarily towards the south, we will turn to that problem when discussing the southern border. Also, it should perhaps be mentioned that under the "borders" we understand the area that the above mentioned sites spread to. Between the different populations there were usually deserted lands – "tampon zones" – that prevented local conflicts over the territories.

NORTH. Based upon the sites along the right bank of the lower Drawa and only a few finds from Baranja, the Drava river should be considered as the north border up to which the La Tene sites in eastern Slavonia extend[15] That is the zone downstream of Valpovo, with the well known sites by Osijek, Sarvaš and up to the high Danube bank near Aljmaš, Erdut and significant complex of sites near Dalj. In Bačka the situation is somewhat more intricate as the sites extend along the Danube to the Bački Breg and to the east up to the fringes of Telečka plateau. In addition, there are the sites discovered in the vicinity of Sombor and further towards Vrbas and Bačko Gradište to the Tisa river. In this zone particularly important is the fortified settlement Čarnok near Vrbas where the systematic ecxcavations revealed dwelling structures and material distincitve for the final La Tene phase of the Scordisci culture[16]. The sites of the same type, for the time being specific only for Bačka, were investigated near Plavna and Bačka Palanka (Turski Šanac)[17] However, it seems (according to the previous results) that small, short–lived, open settlements were the most typical in Bačka. They were generally concentrated in the western parts, towards the Danube and in the east, towards the Tisa, the highest density being in Šajkaška[18]. We know about the intensity of the settling within certain zones from the results of the rescue excavations along the Mostonga river, where a few late La Tene settlements were discovered within the range of about ten kilometers[19].

Although there is some information about the Celtic finds around Subotica, their cultural attribution is not certain. It should be mentioned that in Bačka as well as in Banat there is the risk of misinterpretation of the less typical fragments of gray ware as Celtic or Sarmathian. The establishing of the northern border more precisely, especially along the Danube, is made difficult due to the absence of finds from the neighboring Hungarian territory. Larger concentration of the late La Tene sites is confirmed farther to the nortwest by the river Kapos, in the territory inhabited by Hercuniates, in the 1st century B. C.[20]. If we exclude the native, Pannonian population, Hercuniates were the closest known neighbors of Scordisci to the north. So, the Scordisci territory includes eastern Slavonia (south of the Drava) and larger part of Bačka around the present Hungarian border, then the lands along the fringes of Telečka plateau to the Tisa river, downstream of Bečej. The Celtic finds in Banat are dispersed or uncertain, so it appears that this area was not densely populated during the Late Iron Age, probably due to the natural conditions. More sites were discovered alnog the western frings of the Carpanthians, but they will be mentioned when we discuss the eastern territories of Scordisci.

WEST. The sites with La Tene finds extend through eastern Slavonija up to the river Orljava and the hilly terrains by Dilj and Papuk[21]. As these Slavonian mountains are usually identified as Mons Claudius[22] the situation in the field entirely corresponds with the words of Pliny that Scordisci live in front of this mountain and Taurisci behind it. The latter are, already, confirmed a bit further to the west[23] and it means that

---

[15] Cf. K. Minichreiter, *Arheološki pregled* 28, 1987, pp. 191–193; 29, 1988, pp. 217–219; V. Nenadić, *Pregled stanja istraživanja latenskodobnih lokalitata u Slavoniji i Baranji (Surrvey of the State of Investigation of the La Tène Sites in Slavonija and Baranja)*, Prilozi, 7, 1990, pp. 13–21.

[16] M. Jovanović, *Arheološki pregled* 25, 1986, p. 34.

[17] M. Jovanović, *Plavna–keltsko utvrđenje (Plavna–keltische Befestigung)*, Rad vojvođanskih muzeja 31, 1988–1989, pp. 59–74; O. Brukner, *Keltski oppidum kod Bačke Palanke (Celtic Oppidum near Bačka Palanka)*, Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine 6–7, 1978, pp. 5–12.

[18] D. Dimitrijević in: Šajkaška I, Novi Sad, 1975, pp. 19–26.

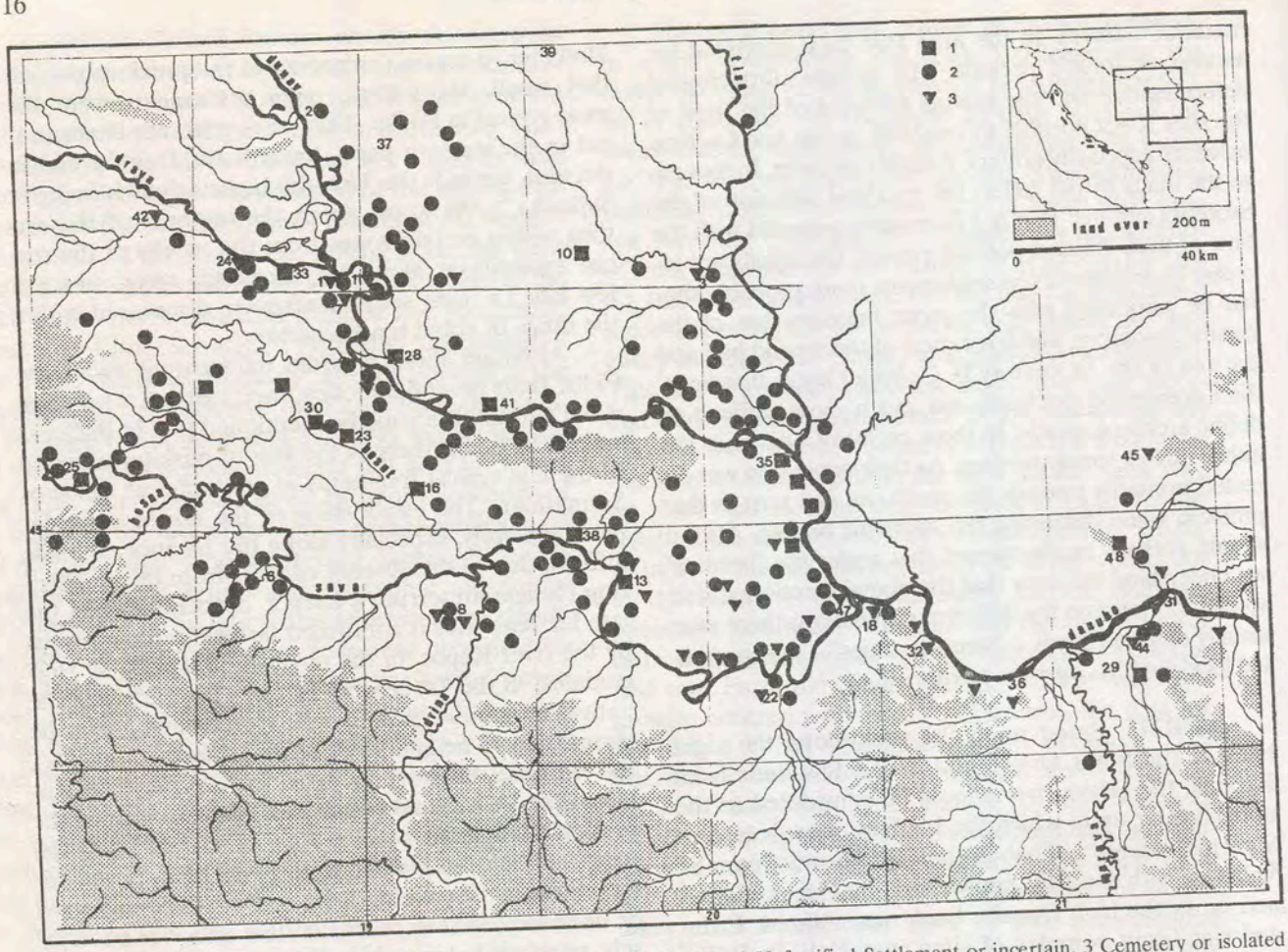
[19] D. Trajković, P. Popović, *Doroslovo–Đepfeld, nalazi mladeg gvozdenog doba* in: Gvozdeno doba Podunavlja, forthcoming.

[20] D. Gabler, *Aspects of the Development of Late Iron Age Settlements in Transdanubia into the Roman Period* in: Studies in the Iron Age in Hungary, BAR Int. Ser. 144, 1982, pp. 59–64.

[21] V. Nenadić, *op. cit.* (n. 15).

[22] Cf. F. Papazoglu , *op. cit.* (n. 1) pp. 363–365.

[23] M. Guštin, *Die Kelten in Jugoslawien*, Jahrb. RGZM 31, 1984, Abb. 2, p. 349.

Map 1. – Western part. Distribution of LT C-D sites. 1 Fortified Settlement. 2 Unfortified Settlement or incertain. 3 Cemetery or isolated Grave. Sites mentioned in text: 1 Aljmaš, 2 Bački Breg, 3 Bačko Gradište, 4 Bečej, 5 Bor, 6 Brčko, 7 Dalj, 8 Dvorovi-Triješnica (Bijeljina), 9 Ćuprija, 10 Čarnok (Vrbas), 11 Erdut, 12 Golubac, 13 Gomolava, 14 Gornjak, 15 Gradac (Zlokućani), 16 Gradina at Bosut, 17 Hisar (Leskovac, 18 Karaburma-Rospi Ćuprija (Belgrade), 19 Kladovo, 20 Knjaževac, 21 Niš, 22 Obrenovac, 23 Orolik, 24 Osijek, 25 Paljevine (Donja Bebrina), 26 Panjevački Rit (Jagodina), 27 Paraćin, 28 Plavna, 29 Požarevac, 30 Privlaka, 31 Ram, 32 Ritopek, 33 Sarvaš, 34 Sena, 35 Slankamen, 36 Smederevo, 37 Sombor, 38 Sremska Mitrovica, 39 Subotica, 40 Turnu Severin, 41 Turski Šanac (Bačka Palanka), 42 Valpovo, 43 Vidin, 44 Vinimacium, 45 Vršac, 46 Zaječar, 47 Zemun, 48 Židovar

this space between them was inhabited by the Pannonian tribes. The most of the sites were recorded according to the surface finds and to the lesser extent on the basis of the test excavations. It is probable that one of the most important fortified settlements near the western border was the site Paljevine by Donja Bebrina, on the river Sava[34]

CENTRAL AREA. The most important and best investigated part of the Scordisci territory is Srem, an area between the rivers Sava and Danube[25] The remains of the fortified settlements were recorded along the high Danube bank from Slankamen to Zemun. We do not have the real picture of their importance in the political and economic life of Scordisci because they are largely destroyed due to the intensive construction activities in the Roman and the medieval period. Besides the fortified settlements by the Sava–Gomolava and, probably, Sremska Mitrovica–habitations surrounded by ditches and bulwarks exist also along the left bank of the Bosut (Privlaka, Orolik,

[24] N. Majnarić–Pandžić, *Prilog problematici kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji (Zur Problematik der befestigten Siedlungen aus der spät–La Tène Zeit in Slavonien)*, Opuscula archaelogica 9, pp. 26.

[25] Cf. J. Todorović, *op. cit.* (n. 11) pp. 172–180; N. Majnarić–Pandžić, *op. cit.* (n. 12); B. Jovanović, M. Jovanović, *Gomolava Naselje mlađeg gvozdenog doba (Gomolava Late La Tène Settlement), Novi Sad–Beograd, 1988.*

Gradina at Bosut). They all date from the 1st century B. C. and according to the excavation data they were important economic centers. The tracess of the open settlements were discovered at many sites in Srem. We know more about them thanks to the recent rescue excavations along the Zagreb–Beograd motorway route[26] These settlements consist of the small, partially dug in structures with light, tent–like roof constructions, surrounded by ovens and pits. It is probable that most of the sites with the surface finds of the late La Tene pottery belong to this settlement type. We assume that the situation was similar in the area west of the Bosut river, nowadays covered with forests and inaccessible for investigations.

SOUTH. To the south of the Sava the finds are numerous along the lower Bosna, and especially in the vicinity of Brčko and in Semberija[27] In the area north of Bijeljina, between Dvorovi and Triješnica, there were test excavations at some significant sites, already almost destroyed due to the land cultivation[28] The remains of the most probably smaller, open settlements were recorded east of the Drina, in Mačva. There are few sites along the lower Kolubara, near Obrenovac, and in the Belgrade area, La Tene finds were discovered at several locations[29] There are the well–known cemeteries at Karaburma and Rospi Ćuprija and settlement remains near by. Towards the south and the slopes of the Kosmaj mountain the data we have are more than sparse. However, further east, along the Danube, numerous traces of the Scordisci existence were discovered near Ritopek and along the road to Smederevo. To the east of the Morava there is still higher density of the Celtic finds, especially by the lower Mlava and near Viminacium[30] We follow Celtic finds further eastward down the Danube to Golubac and the Iron Gate gorge. According to all these data, it is quite clear that the Scordisci inhabited the valleys of the Sava and the Danube from the river Bosna to the Iron Gates. But the problem of the south border is to be solved in the Morava valley. The recent excavations in the Morava basin, especially near Jagodina (Svetozarevo) brought to light a few sites with the late La Tene material. The excavations at Panjevački rit are of special significance as there were the remians of the open settlement with the structures and material typical for the analogous Srem sites. Then, worth mentioning are the finds from Ćuprija, Paraćin and the vicinity of Niš. So, we came close to Gradac near Zlokućani, the well–known neolithic settlement where the Scordisci material from the 1st century B. C. was discovered[31] It seems that fortified settlements at Gradac and, probably, Hisar near Leskovac were those strategic points extended towards the south, up to which Scordisci habitations spread. It would mean that Scordisci inhabited the valleys of Velika and Južna Morava all the way south to Grdelica pass. In the mountainous regions of eastern Bosnia and western Serbia there are no finds that could be asociated with Scordisci. The La Tene pottery discovered near Preševo[32] or at Gladnice by Priština could be explained as the result of the Scordisci domination over the Dardanians. However, these, for the time being, isolated finds can be explained in a variety of ways. The question is, whether it is possible to distinguisch political domination, without setting of population, from the archaeological material? For, the very act of recognition of the authority of the stronger, which is primarily reflected in the political and military sphere, could not have left any significant trace visible to archaeologists. Furthest to the south there are a few vessels from the site Gradište by the village of Sredno Nerezi near Skopje[33] which perhaps are signs of the temporary stay of the Scordisci during their frequent campaigns against Macedonia.

EAST. The reason for considerable concentration of sites around Viminacium is not necessarily in intensive archaeological activity, but also the fact that this area is located at the crossroads of the important communications. First of the routs is the one connecting south and east Europe, which runs through the Morava valley, crosses the Danube (near Ram) and along the slopes of the Banat mountains continues to-

---

[26] O. Brukner, *Arheološki pregled* 21, 1980, pp. 64–65; 23, 1982, pp. 52–53; 27 1986, pp. 77–78; 28, 1987 pp. 113–117; 29, 1988, pp. 109–114.

[27] *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* (B. Čović ed.), Sarajevo, 1988.

[28] Z. Marić, *Praistorijski nalazi i lokaliteti iz Triješnice i Dvorova (Prähistorische Funde und Fundstätten in Triješnica und Dvorovi bei Bijeljina)*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne 4, 1961, pp. 43–67; M. Kosorić, *Rezultati istraživanja praistorijskih naselja na području Semberije (Die Ergebnisse der Untersuchungen urgeschichtlicher Siedlungen im Gebiet von Semberija)*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, 14, 1982, pp. 121–131.

[29] J. Todorović, *op. cit.* (n. 11) pp. 182–183.

[30] D. Jacanović, *Keltski grob iz Kostolca (A Celtic Tomb from Kostolac)*, Viminacium 2/1987, 1988, pp. 11, 13.

[31] M. M. Vasić, *Gradac. Preistorijsko nalazište latenskog doba*, Glas SKA 86, 1911, pp. 97–134.

[32] M. Vukmanović, P Popović, *Sondažna istraživanja gradinskih naselja na području Vranjsko–Preševske kotline (Les recherches de sondage des agglomérations fortifiées du type "gradina"! dans la région de la vallée de Vranje–Preševo, Serbie du Sud)*, Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja 20, 1982, p. 201.

[33] R. Pašić, *Lokalitetot Gradište vo seloto Sredno Nerezi kaj Skopje (Gradište Site in the Village Sredno Nerezi near Skopje)*, Macedoniae Acta Archaeologica 10, 1985–1986, p. 98.

So it seems quite clear that Little Scordisci inhabited the area, marked by the Celtic finds, that extends downstream of Kladovo and Turnu Severin, including southwestern Oltenia approximately up to the river Jiu and possibly the northwest Bulgaria around Vidin. If we bear in mind this territory, then the Strabo's words reffering to Triballi ad Moesi could be uderstood as follows: the Little Scordisci merge with the Triballi in the south ad with the Moesi in the east.

The Celts were present in this territory earlier, but as it is proved by the finds from Oltenia, we can count with their considerable numbers only from the middle of the 2d cetury. That is the time after the fall of Macedonia (168) and establishig of the Roma province (148) when coalition of the barbarians that lunged mercilessly at the newly established Roman possesions was organized. At first the Scordisci, the greatest power of that time in the northern Balkans were the main organizers. Perhaps the apperance of the Little Scordisci which consolidated their position downstream from Kladovo and Turnu Severin and trasferred the Celtic influence further east, should be understood as part of the above mentioned events. Numerous find of the Celtic weapons, especially between Ogošta and Isker, that Z. Wozniak ascribed to the Padea – Panagjurski Kolonil group, confirm how strong was that influence[39]. With the decline of the Scordisci power and the expansion of the Dacian kingdom uder Burebista in the mid 1st century, their territories might have been reduced to the area by the Daube, upstream from the mouth of the Timok river and closer to the native regions. The archaeological data show clearly that they live in these areas until the end of their independence, in the final years of the 1st century B. C.

*

On the whole, the Scordisci inhabited the lowlands along the big rivers that were the crossroads of the main communication routes of this part of Europe. Evidently they disliked the hilly country, which does not mean that their power did not reach the territories of western and eastern Serbia. If we accept Strabo's terminology, then the Great Scordisci occupied an area extending from eastern Slavonia in the west to the Iron Gates in the east, and the Morava valley as far as Grdelica pass in the south. Srem was the most densely populated part of their territory, with political and economic centers most probably lined along the Danube river from Slankamen to Beograd: which can be traced in the later *civitas Scordiscorum*. With the Little Scordisci, who lived further to the east, they were connected by the Danube. They were consolidated in this area at the time of their gratest expansion after the mid 2nd century, extending towards. Thracians and Daco–Getae, and they more or less kept this territory, until the end of their independence. The situation could have changed in the other regions as well, depending upon the certain political circumstances and the balance of power. Although these types of changes are not easily discernible in the field, archaeological data clearly show that in spite of the Roman interventions (particularly of Scipio Asiagenus), or the Dacian conquest in the time of Burebista, the Scordisci continued to live in the areas south of the Danube.

The archaeological data, in accordance with the classical writers, confirm that the Celts lived intermingled with the local population in the entire region and that they nowhere were "ethnically clean population" The refers especially to the peripheral zones and particularly to the Little Scordisci. In the west and in the Sava valley they occupied the regions inhabited by the Pannonian tribes and about whom we learned a bit more only after the Scordisci disappeared from the political scene[40] The territory by the Danube, from the eastern Srem, by the Morava valley and further east was inhabited by certain ethnic substratum, which is recently being archaeologically defined between domineering and culturally distinguished entities – Illyrians, Thracians and Dacians. These are Moesi or Daco–Moesi, whose existence was already pointed out by the linguists and should be now more precisely established by the archaeologists. In that case, many perplexities of the classical writers, who speak of Poesi, either as the great and ancient people that inhabited territories north of the Hemus mountain and around the Danube, or just mention them as one of the tribes that inhabited future province Moesia, would have been solved[41]. It is probable that their name originally referred to the group of related tribes, having similar cultural traits and the common language basis, and in that case their importance was the same as that of Illyrians and Thracians. Gradually, some of the tribes distinguished themselves from this larger community and carrying an expansive policy made distinct entities under their own name. In the 4th cen-

[39] Z. Wozniak, *op. cit.* (n. 36) pp. 65 ff.

[40] A. Mócsy, *Pannonia und Upper Moesia*, 1974, pp. 20 ff.

[41] Cf. F. Papazoglu, *op. cit.* (n. 1) pp. 391 ff.; A. Benac in: Praistorija jugoslovenskih zemalja V (A. Benac ed.), Sarajevo, 1987, pp. 768–770; M. Garašanin, *Problèmes de l' ethnogenèse des peuples paléobalkaniques in*: Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog mora od eneolita do helenističkog doba (Tribus paléobalkaniques entre la mer Adriatique et la mer Noire de l' énéolithique jusqu'a l'époque hellénistique), Sarajevo-Beograd 1991, p. 10 ff.

tury the Triballi were in the foreground and it the height of their power, and consequently well known to the classical writers. By the end of the 4th century, when Celts appeared in these areas, the Triballi were already rather weakened after their clashes with Autariatae. In the wars that ensued they were defeated and the Scordisci established their domination over some of their territories. It is important that in the eastern parts of the Scordisci territory, this very Moesian substratum itself is the important component of the heterogeneous community. Its presence is demonstrated in the local forms, often very close to the finds from the territories inhabited by Dacians or Thracians. Possibly, influences of the stronger neighbour and permanent ties toi the realted populations which lived south and north of the Danube caused similar material culture. The name Moesi was preserved only in the name of a relatively insignificant tribe which, compared to its neighbours, was the lowest in development. Nevertheless, the name of the future province confirms the fact that in this territory lived a larger group of autochthonous tribes with certain ethnic, liguinstic and cultural unity The Romans generally followed certain principles when they defined borders of provinces and consequently the provinces usually ecompassed ethnically and linguistically identical or very similar populations. In such a way, having in mind the old name related to the group of affiliated tribes, they decided that the new province between Illyricum ad Thracia should be calles Moesia.

Translated by
Mirjana VUKMANOVIĆ

UDC 903"638"(497.1)
UDC 939.8(497.1)

La population de la région du Bas–Danube aux VIIe – Ve siècles av. J. – C.

GAVRILĂ SIMION, Tulcea, Roumanie

Les documents archéologiques présentés ici entrent dans la chronologie d'une période de l'Histoire parmi les plus disputées: la période des grands bouleversements qui allaient conduire à la cristallisation des ethnies protohistoriques. Ce sont, en général, des documents encore inédits. Ils représentent la moisson des fouilles pratiquées ces dernières années et je suis heureux de les offrir en hommage à l'érudition du professeur Milutin Garašanin, le savant qui a consacré l'essentiel de son activité à l'étude de l'origine et du développement des civilisations balkaniques.

Grâce aux recherches archéologiques pratiquées en Roumanie pendant le dernier demi–siècle, l'historiographie hallstattienne se trouve maintenant en posture de répondre à une suite de questions concernant l'espace de diffusion et les traits typiques des cultures épanouies à travers tout le territoire du pays au cours des phases initiale et moyenne du premier âge du fer. Un coup d'oeil général s'impose avant d'entrer au coeur de notre sujet: à noter la nécropole de Dumbrăviţa et le groupe d'Igriţa, en Transylvanie, pour la liaison Br D–Ha et la phase Lăpuş II entre la culture Otomani et celle de type Gava (V Vasiliev, 1980, 31–63 passim et 1983, 53; K. Horedt, 1974, 216 et suiv.; Z. Székely, 1966 passim). Une autre série de documents mis au jour en Transylvanie (Reci, Mediaş, Teleac, le groupe des stations Cernatu, Ciceu–Corabia, Sărăţel, Seica Mică) offre une richesse d'informations sur l'époque hallstattienne, depuis la très disputée culture de type Gava jusqu'à la seconde moitié du VIIe siècle av.J.–C., où s'achève la phase Ha C (Eugenia Zaharia, 1965, 83–104; K. Horedt, 1974 passim; V. Vasiliev, 1983 passim, et 1989, 55–60). A l'est des Carpates, le même état des choses est attesté par les groupes Grăniceşti (plateau de Suceava), Corlăteni, Chişinău–Lukachevka, qui s'inscrivent dans le même processus génétique de la culture Gava–Holihrády (A. László, 1972, 207–223 et 1989, 111–128). L'horizon du groupe Tămăoani, avec sa poterie incisée, précède ceux qui ont mis au point la céramique à impression de la zone balkano–danubienne, en réalisant la liaison entre les cultures Monteoru et Noua, et la culture de type Babadag I et II (en Moldavie, le groupe Cozia) (S. Morintz, 1964, 105 et suiv et 1987, 65; A. László, 1972, 207–223). La généralisation de la culture de type Basarabi–Şoldăneşti mit un point final au développement de la phase Ha C (Al. Vulpe, 1960 passim et 1970, 115 et suiv.–183 et suiv.; A. I. Meliukova, 1958, 68; V L. Lăpusnean, 1979, 9 et suiv). En Dobroudža, se poursuivait le développement de la culture Babadag, phase III a, d'abord contemporaine avec Basarabi–Şoldăneşti (S. Morintz, 1964, 117), puis avec le groupe préscythique Mezocsát, de Hongrie orientale (E. Patek, 1974, 337–362). On attribue la fin des cultures du Ha C au bouleversement social et aux guerres intervenus vers le milieu du VIIe siècle av. J.–C. ou, sur la fin de ce même siècle (Al. Vulpe, 1979, 2271).

Les thèses historiographiques sur un prolongement de la civilisation hallstattienne jusqu'au IVe siècle av.J.–C. (*Istoria României*, I. 1960, 653; D. Berciu, 1966, 250 sq.) laissent pourtant place à la question de préciser quelle culture de celles évoquées ou, peut–être, étrangère a été en mesure de rendre tributaire – et jusqu'à quelle point – la civilisation du Hallstatt final (Ha D).

Les corrélations dégagées jusqu'à présent entre certains éléments Ha C et des éléments Ha D, par les documents archéologiques de Teleac et de Subcetate, en Transylvanie (V. Vasiliev, 1983, 54 et suiv.; N. Vlassa, 1982, 65–73), ceux de Trestiana et Seliştea, à

l'est des Carpates (V. L. Lăpuşnean, 1972, 88 et suiv., Al. Vulpe, 1979, 101–102), ceux de Ferigile et Balta Verde (Al. Vulpe, 1979 passim) dans la zone sud–carpatique s'avèrent insuffisants pour une démonstration de la continuité des cultures du Ha C.

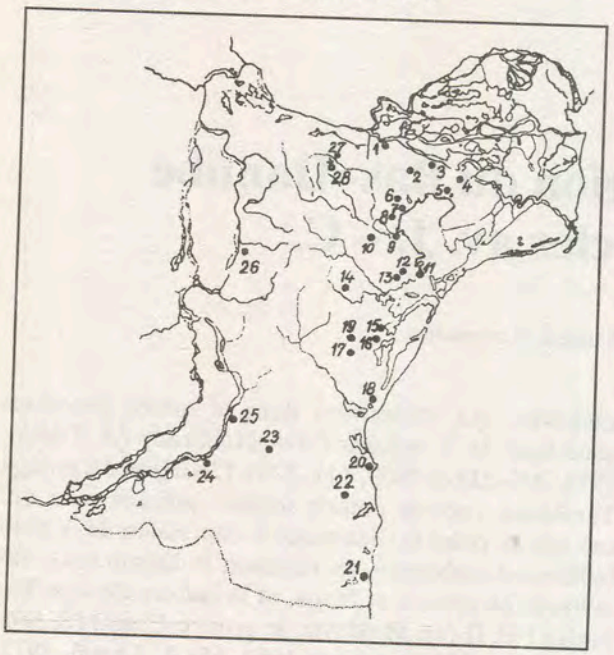

Fig. 1. – La carte de la Dobroudža avec des localités mentiones en texte: 1. Tulcea, 2. Beştepe, 3. Mahmudia, 4. Murighiol, 5. Sarinasuf, 6. Agighiol, 7. Sabangia, 8. Sarichioi, 9. Enisala, 10. Babadag, 11. Argamum, 12. Jurilovca, 13. Vişina, 14. Beidaud, 15. Istria–Sat, 16. Histria, 17. Nuntaşi, 18. Corbu, 19. Tariverde, 20. Tomis, 21. Calatis, 22. Topraisar, 23. Satu Nou, 24. Rasova, 25. Cernavodă, 26. Piatra Frecăţei, 27. Teliţa, 28. Cilic–Dere.

Or, la situation reste absolument la même en Dobroudža, malgré les vestiges d'Histria et de Tomis, de Beidaud et, surtout, d'Argamum (M. Coja, 1972, 33–42), auxquels se sont ajoutés dernièrement ceux, encore inédits, de Valea Cilicului (la Vallée du Cilic ou Cilic–Déré, cf. G. Simion), interprétés comme le chaînon entre Babadag III (Ha C) et le Hallstatt final. Les–dites stations de Dobroudža, n'offrent guère des témoignages satisfaisants en faveur d'une relation sans hiatus entre Babadag III (Ha C) et les habitats grecques ou des autochtones Gètes, dont l'étude ne remonte, qu'aux deux premiers quarts ent surtout au troisième quart du VIe siècle av.J.–C. (Al. Avram 1989, 71 et suiv avec la bibliographie respective).

Qui étaient ceux avec lesquels les fondateurs des comptoirs grecs ont eu des contacts, pacifiques ou antagoniques? Appartenaient–ils à des communautés de type Babadag III ou aux tribus connues au VIe siècle av.J.–C. sous le nom de tribus gétiques?

La poterie noire de type Babadag III trouvée à Histria, Argamum ou à Tomis, n'arrive pas à résoudre le problème d'une éventuelle contemporanéité entre le dernier habitat hallstattien et les étrangers d'outre–mer, venus s'implanter parmi les indigènes. Comme il n'y a aucune preuve effective du moindre phénomène d'osmose entre les deux civilisations, grecque et hallstattienne Babadag III, on ne peut que se demander quelle peut être la relation chronologique entre le premier horizon de l'habitat des colons histriens ou des colons d'Argamum et les autochtones de la zone concernée. De l'avis unanime, on ne saurait accepter la thèse d'une *terra deserta*.

Les premiers habitats d'Histria ou d'Argamum sont du dernier quart du VIIe siècle av.J.–C. (P Alexandrescu, 1985, 46; M. Mănucu–Adameşteanu, renseignements directs) cependant que les stations autochtones des *territoria* respectifs ne remontent pas plus haut que le premier quart du VIe siècle av.J.–C. (Nuntaşi, Tariverde) (C. Preda, 1972, 77–78; C. Domaneanţu, 1987, 62–68; K. Zimmermann et Al. Avram, 1987, 6–27; M. Bucovală et M. Irimia, 1971, 41 et suiv.). C'est à partir de la seconde moitié du VIe siècle que sont attestées la plupart des stations et nécropoles autochtones (Corbul de Jos, Vişina, etc.), époque à laquelle remonte, la fondation de Tomis. On ne saurait pourtant interpréter les stations qui font partie des *chōraï* ou des *emporia*, comme un afflux indigène vers la cité (ainsi S. Dimitriu, 1966, 40 et 1972, 115 et suiv.), ni comme la conséquence d'interventions dirigées depuis la colonie. Leur présence vers le milieu du VIe siècle est un phénomène général, attesté dans la totalité du territoire des Géto–Daces sédentaires. Quant aux éléments de civilisation méditerranéenne dans le monde gétique, ils s'expliquent par le trafic commercial et l'activité des artisans grecs des centres helléniques du littoral. Mon propos est de trouver quelques réponses tant soit peu satisfaisantes aux questions concernant la continuité des cultures du Hallstatt final (Ha D) et la genèse de la civilisation gétique, grâce aux vestiges archéologiques de quelques sites moins connus jusqu'à présent.

Un appoint à la solution du problème de la continuité hallstattienne pourrait provenir du site de Beidaud–Tulcea (G. Simion, 1982, thèse de doctorat manuscrite; G. Simion et El. Lăzutcă, 1980, 37–50). Il s'agit d'une agglomération fortifiée de type "éperon barré" (2, 5 ha), dont la stratigraphie comporte des éléments culturels Noua–Coslogeni (Br D), Babadag (Ha A–B et C) et gétiques des VIe – Ve siècles (Ha D). L'examen stratigraphique montre tous les signes d'un puissant incendie de la phase Br D (culture Coslogeni), recouverts par une couche stérile, qui le sépare de l'horizon hallstattien (0,80 m). À l'époque

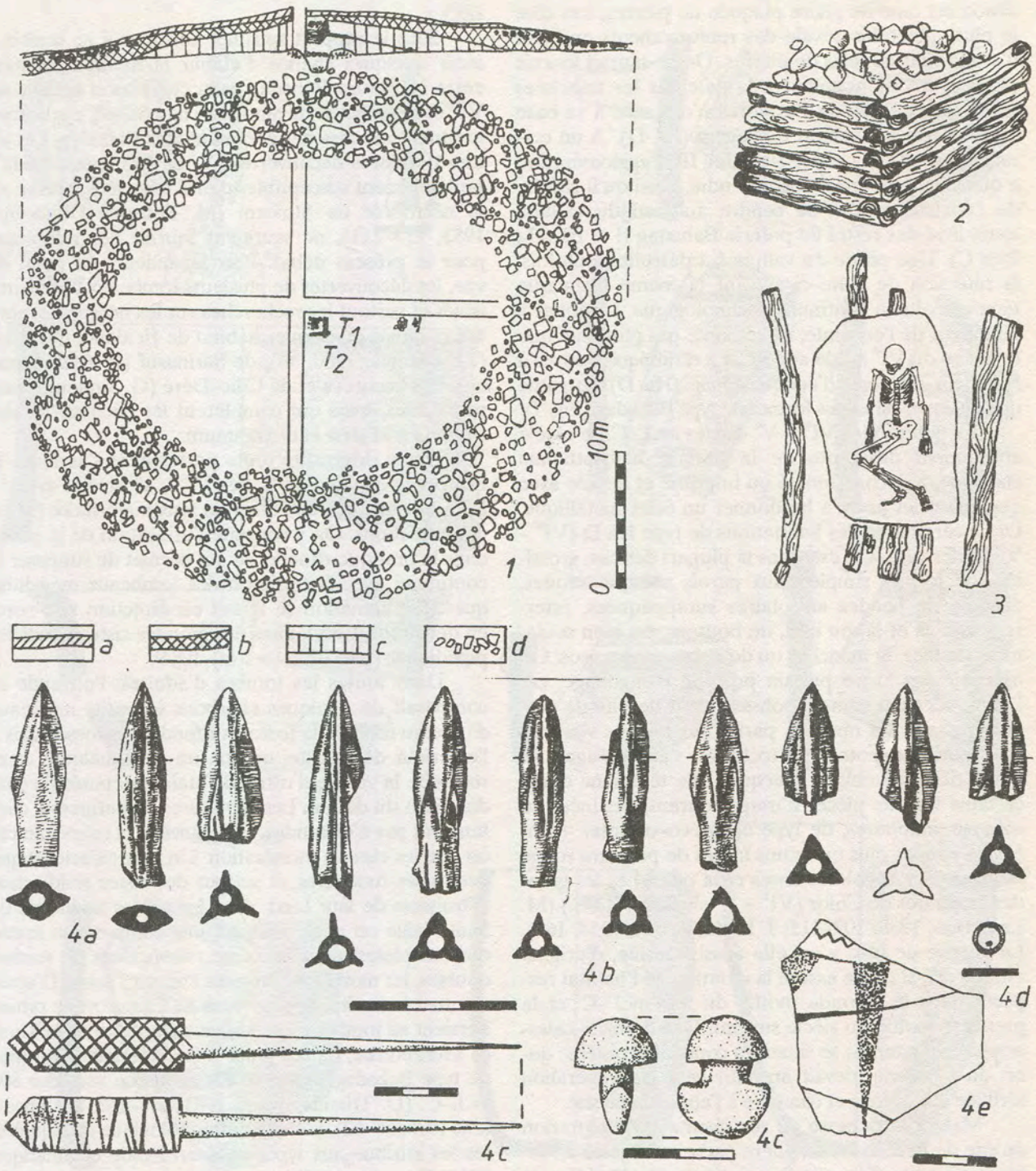

Fig. 2. – Les decouvertes de Sabangia: 1) Plan et section du tumulus a) sol végétal, b) sol brun–noir du manteau du tumulus superposé au VIIe siècle av. J. Ch., c) le manteau de loess du premier tumulus (pépriode de transition à l'âge du bronze, d) anneau de blocs de pierre, 2) chambre funéraire aux parois de poutres de la tombe du VIIe siècles av. J. Chr., 3) la tombe à ôcre découverte à la base du tumulus, 4a) points de flèche de type "balle", 4b) points de flèche de type "Jabotinski II, 4c) bouton d' os, 4d) objet d'os provenant du carquois, 4e) fragment céramique peint, 4f) boucle d'oreille d'électron (ou d' argent)

hallstattienne a été aménagé le vallum. Cette fortification est faite de glaise plaquée de pierres; son côté le plus vulnérable révèle des renforcements en blocs d'argile cuits doublés de pierres. On ne saurait fournir plus de précisions quant à la date car les tranchées pratiquées en vue de l'explorer n'ont saisi à sa base que des restes d'habitat Coslogeni (Br. D). A un certain moment de la phase Babadag III, l'agglomération a dû subir un autre grand incendie, ainsi qu'il résulte de l'épaisse couche de cendre au pied du vallum, ayant livré des restes de poterie Babadag II et III (Ha B et C). Une partie du vallum fut détruite, toutefois, la réfection de celui–ci suivant la même technique témoigne d'une continuité technologique. L'habitat à l'intérieur de l'enceinte, ne remonte pas plus haut que le milieu du VIe siècle av.J.–C. La céramique trouvée à l'intérieur des logis d'époque finale (Ha D) ne garde que quelques–unes des formes de type Babadag (Fig. 7).

La poterie des VIe – Ve siècles av.J.–C. se révèle absolument différente de la poterie hallstattienne classique, à décor cannelé ou imprimé et lustrée avec quelque galet jusqu'à lui donner un éclat métallique. Or, la céramique des habitations de type Ha D (VIe – Ve siècles av.J.–C.) est, dans la plupart des cas, grossière, de formes simples, aux parois presque droites, décorée de bandes alvéolaires surappliquées, interrompues çà et là, ou non, de boutons, ou bien seulement munies de manches ou de boutons plus gros. On obtenait son lustre par un procédé d'engobage, car l'usage du galet comme polissoir était devenu de plus en plus rare. La majeure partie des tessons vient de gros pots. La poterie autochtone s'accompagne ici d'une riche céramique grecque. Elle témoigne d'une certaine variété: pièces d'usage courant, destinées au ménage, amphores, de type dit gréco–oriental (ornées de bandes plus ou moins larges de peinture rouge ou brune sur le col. les anses et la panse) et les grandes amphores de Chios (VIe – Ve siècles av.J.–C.) (M. Lambrino, 1938, 107–115; J K. Anderson, 1954, 169). La poterie de luxe y est elle aussi attestée, d'origine attique (Pl. II). Elle assure la datation de l'habitat respectif dans le seconde moitié du VIe av.J.–C. et la première moitié du siècle suivant. Une dernière catastrophe, qui pourrait se situer au cours du troisième quart du Ve siècle, devait anéantir cette agglomération fortifiée autochtone et conduire à l'abandon du site.

Malgré la richesse de ses résultats, l'exploration du site de Beidaud n'est guère parvenue à jeter un jour nouveau sur l'éventuelle relation entre l'habitat de la dernière phase Babadag (III) et celui des VIe – Ve siècles av.J.–C. L'unique réalité évidente, est que ce dernier coup a été précédé par un autre, à savoir le coup qui devait mettre fin à la phase culturelle Babadag III, en faisant place nette, par l'anéantissement de son système de fortification, à l'habitat des VIe – Ve siècles.

Sous le rapport spirituel non plus il ne semble y avoir quelques chance d'établir la moindre relation entre la culture Babadag et la civilisation gétique du VIe et des siècles suivants. On ne connaît pas encore le rituel funéraire des communautés Babadag. Les toutes dernières découvertes (V. H. Baumann, inédit), probablement susceptibles d'être associées à celles de la nécropole de Stoicani (M. Petrescu–Dîmboviţa, 1953, 157–211), ne sauraient fournir des références pour le présent débat. Plus fécondes à ce point de vue, les découvertes de plusieurs tombeaux tumulaires isolés et surtout les recherches sur les nécropoles contemporaines du dernier habitat de Beidaud, d'Enisale (El. Lăzarcă, 1980, 46), de Sarinasuf (P Alexandrescu), de Ciucurova et de Cilic–Déré (G. Simion), encore inédites, mais qui complètent les découvertes des *emporia* d'Histria et d'Argamum.

D'une originalité toute particulière s'annonce la nécropole de Ciucurova, des VIe – Ve siècles av.J.–C. Bien que birituel, elle offre un taux majoritaire (90%) d'inhumations. On y constate l'utilisation de la pierre dans la pratique rituelle, ce qui permet de supposer la continuité avec la tradition des tombeaux mégalithiques. L'inhumation se faisait en direction sud–nord, en décubitus dorsal, dans des grandes cistes parallélopipédiques (plus de 2/1 x 1 m), fig. 9.

Dans toutes les tombes d'adultes, l'offrande se composait de quelques charbons et petits morceaux d'ocre au fond de la fosse. Au fond de la fosse, mais à l'extérieur de la ciste, un bol, un pot, quelques os et restes de la viande d'offrande étaient déposés du côté des pieds du défunt. Les sépultures enfantines ne contenaient pas d'offrandes. Elles suivient la même direction que les cistes à incinération. Un trait caractéristique des fosses funéraires et surtout des cistes réside dans l'étroitesse de leur fond: dans le cas des squelettes de haute taille on peut constater une compression forcée des omoplates; pour la même raison, dans les tombes doubles, les morts sont entassés l'un sur l'autre. D'après ce rituel funéraire, les tombeaux de Ciucurova se rattacheraient au tombes mégalithiques du centre de la Thrace Méridionale, datées grâce à la céramique imprimée de type Babadag depuis le Ha A jusque vers l'an 800 av.J.–C. (D. Triandaphyllos, 1983, 145–162; I. Venedikov, 1976, 56–62). L'étude anthropologique des squelettes les attribue aux types méditerranoïde et dinarique (Olga Necrasov, inédit).

A noter parmi les vases des sépultures de Ciucurova les pots aux parois presque droites, ornés de bandes surappliquées ou alvéolées, ainsi que les écuelles en terre cuite noires, la lèvre large et l'ouverture très évasée (fig. 8/1–3). Il y avait également une cruche,

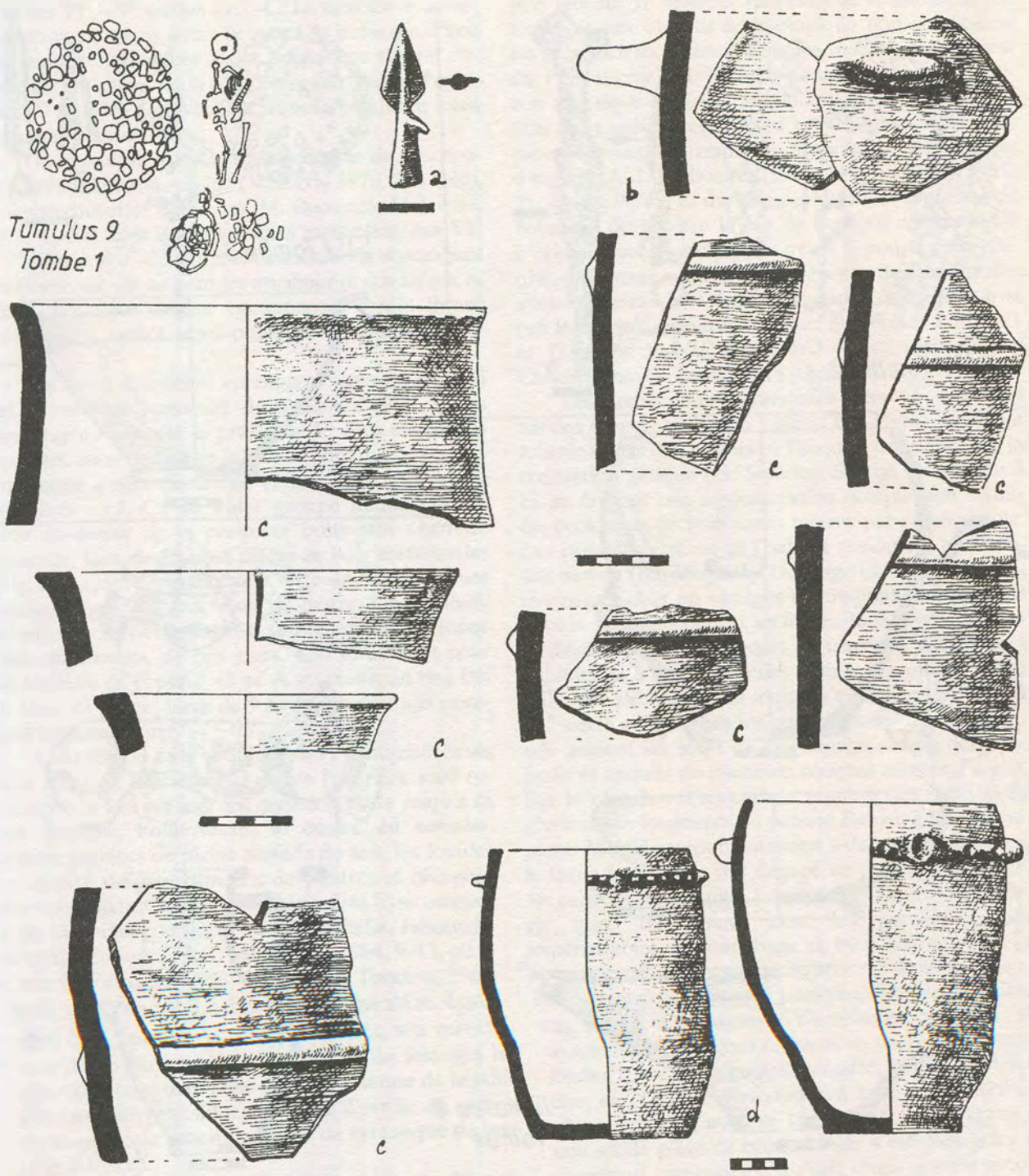

Fig. 3. – Les découvertes de Cilic–Dere: 1) manteau en pierres du tumulus 9, la tombe principale et l'emplacement des vases d'ofrande; 2) partie de l'inventaire de la tombe 9: a) pointe de flèche en bonze de la période protoméotique (siecles VIII–VII av. J. Chr.); b, d) céramique autochtone à très large diffusion; c) céramique spécifique de la culture Kizil Koba.

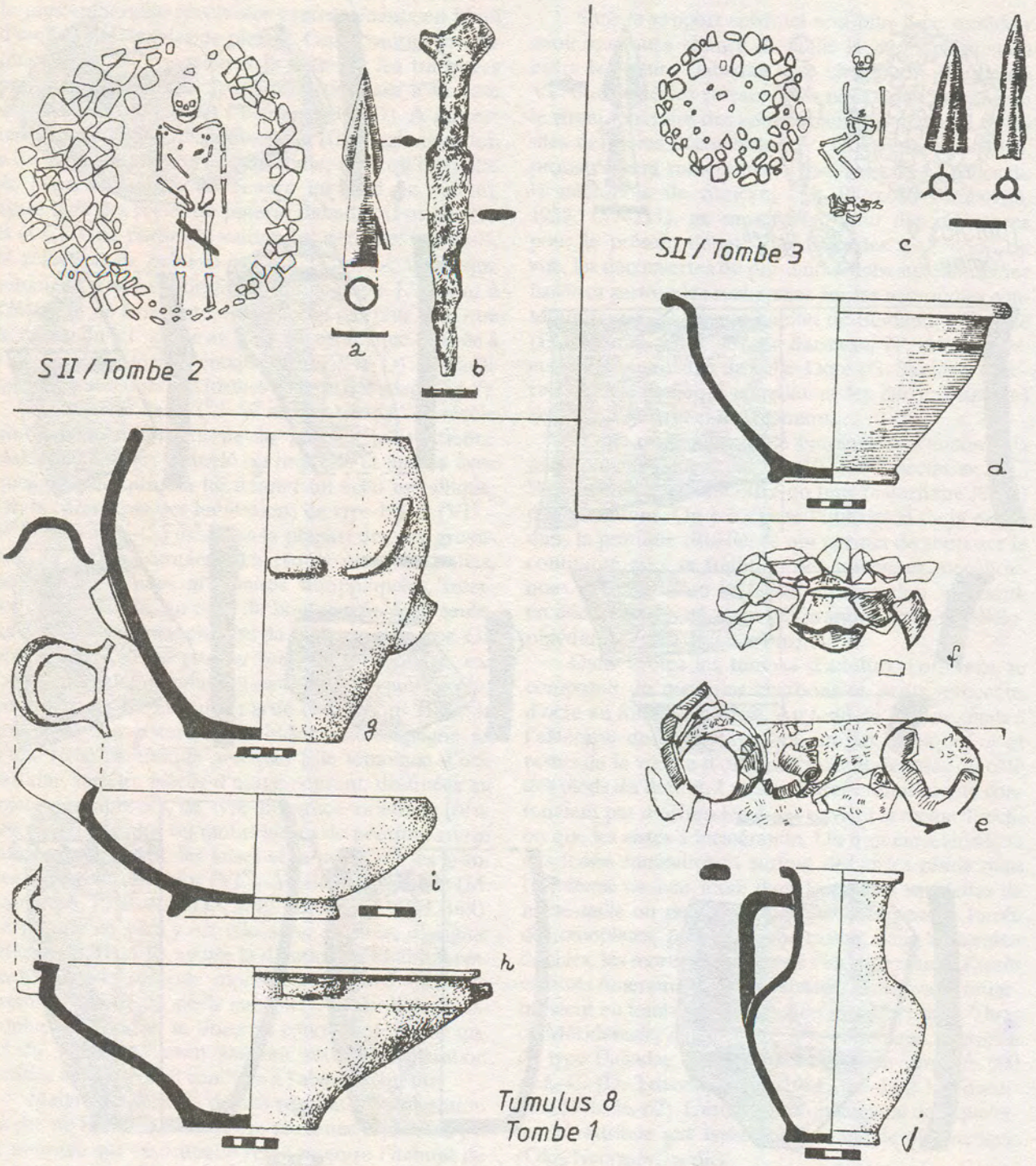

Fig. 4. – Cilic–Dere – necropole plane: S II–tombe 2 et son inventaire, a) pointe de fleche en bronze et b) akinakes – (siècles VII–VI av. J. Chr.); S II la tombe no.3 et son inventaire; c) pointes de flèche du type rhomboidale et d) vase grec – fin du VIe siècle av. J. Chr., tumulus 8: e) la tombe principale à incinération avec 2 urmes (m_1); f) m_1 – urne "a" g – h) vases autochtones modélés à la main (urne "a" de la tombe m_1 et son couverche); i–f) vases grecs d' ofrande de la tombe m_1 – urne "a" (VIe siècle av. J. Chr.)

modelée au tour, avec l'ouverture trilobée et une lekane (Fig. 8/4–5), qui, avec d'autres fragments d'amphores lesbiennes permet de dater cette nécropole des VIe – Ve siècles av.J.–C. Le taux élevé de ses tombeaux enfantins ferait penser à la présence d'une communauté sédentaire ayant habité une station ouverte sur le versant de la colline voisine (haute d'environ 400 m), idée en faveur de laquelle plaiderait aussi notre propre sondage.

On ne saurait rattacher la nécropole de Ciucurova ni à celle d'Istria–village (V. Zirra, 1970, 213–220), ni aux découvertes de Corbu (M. Bucovală, M. Irimia, 1971, 41–56) dont quelques–unes remontent aux VIe – Ve siècles av.J.–C. Selon les conclusions concernant ces tombeaux, on ne peut les attribuer ni aux Grecs, ni aux Gètes. Leur origine est supposée tantôt thrace méridionale, tantôt nord–pontique et même scythique.

Un autre document en rapport avec notre sujet est le tombeau tumulaire de Sabangia (Fig. 2). Sa stratigraphie a révélé la présence de deux *tumuli* superposés, celui de l'étage inférieur apparteant aux enterrements à ocre (Iamnaia) (Fig. 2/3). Au début du VIe siècle av.J.–C., un autre groupe humain devait bâtir au–dessus de la première butte une chambre funéraire, faite de grandes pièces de bois horizontales (Fig. 2/2), que surmontait une sorte de lourde toiture aménagée avec de gros blocs de pierre. Un manteau de terre recouvrit l'ensemble, sur–haussant l'ancienne butte qui mesure, de nos jours, 4,20 m de haut pour un diamètre de presque 45 m. A ses pieds, un ring fait de blocs de pierre, large de 9 m, fait penser aux pratiques du culte solaire.

Cette tombe a été profanée dès l'Antiquité. Seuls deux murs de l'ancienne chambre funéraire sont restés debout. Les pillards ont creusé la butte jusqu'à sa base presque, bouleversant le centre du *tumulus*. D'entre les blocs de pierre tombés du toit, les fouilles ont dégagé de gros tronçons de poutres et récupéré plusieurs objets. Ce dernier lot (Fig. 2/4a,b) se compose de 14 pointes de flèche (de types balle, Jabotinski ou protoméotique) (A. I. Meliukova, 1964, 9–11, pll. 6 et suiv.; V. Vasiliev, 1988, 74, pl. 9; G. Tonceva, 1980, 29–30, pl. X) un bouton d'os alvéolé; une alêne, également d'os (fermoir de carquois), avec son manche orné d'une ligne brisée d'un côté et de losanges incisés de l'autre; une boule de soufre nature de la taille d'un oeuf; un petit anneau–boucle d'oreille en argent; un fragment de poterie grecque de céramique de luxe (Fig. 2/4c,d,e).

Cette pièce se classe dans la catégorie du style rhodien, du dernier quart du VIIe siècle av.J.–C. (Fr. Salviat et N. Weill, 1961, 118–119, art. "rhodien", chez S. Dimitriu, 1966, 41 note 57 et 46, 86, pl. 19/311–315; S. Dimitriu les date entre le dernier quart du VIIe siècle et le dernier quart du VIe siècle av.J.–C. la période archaïque d'Histria). Cette pièce est, sans doute, la plus récente du mobilier funéraire de la tombe datant toutefois, cet objectif archéologique non grec parmi les plus anciens, à l'exception des vestiges des *emporia* du Pont occidental. Il serait contemporain de l'horizon archaïque d'Histria. Par ailleurs, d'après l'édification du tombeau et le type de flèches, surtout des pièces servant de fermoir de carquois, du petit anneau d'argent (A. I. Meliukova, 1989, 11–15, pll. 1/4, 2/74–75, 82–88, 90/45) et du bloc de soufre, la sépulture de Sabangia devait être le fait de quelque communauté d'origine nord–pontique imigrée à l'époque préscythique ou cimmérienne. Elle présente des similitudes avec les *tumuli* 3 et 4 de Belogradec, près de Varna (en Bulgarie), ainsi qu'avec ceux numérotés 1, 5, 8, 11 et 12, datés du VIIe siècle av.J.–C. et attribués aux Cimmériens (G. Tončeva, 1980), 5–52).

Les recherches pratiquées depuis quelques années dans la vallée du Cilic (Cilic–Dere) devraient fournir un certain appoint à l'histoire des débuts de la civilisation gétique (G. Simion). Sur un plateau de 5 ha se dressait une agglomération gétique non fortifiée, prolongée de trois cents mètres par sa nécropole. Les commencements de l'habitat remontent au Hallstatt moyen (Babadag III). Des logis et des fosses relativement riches en vastiges céramiques attestent ces débuts. Les planchers et les foyers de la première phase d'habitat sont superposés ou traversés par d'autres habitations à demi–enfouies dans la terre, datées des VIe – Ve siècles ou des maisons en surface du sol du IVe siècle av.J.–C. Les maisons de cette dernière période avaient les murs de clayonnage rempli de terre, lissés et enduits de plusieurs couches minces d'argile. Sur le plancher d'un certain nombre des habitations gisaient des fragments de poterie Babadag III uniquement. Mais dans les habitations à demi–enfouies dans le terre, les fouilles ont dégagé un mélange de diverses espèces céramiques. La plus fréquente est la poterie grise ou brune, avec les parois rendues imperméables par engobage et bien lustrées, ornées de bandes alvéolées surappliquées ou seulement dotées de manches, sans que manquent les tessons Babadag III ou les fragments d'amphores grecques. S'y ajoutent des bossettes de mors en os, des pointes de flèche, fusaïoles, aiguilles à coudre, fibules, perles, idôles, etc. Le type d'habitation à demi souterraines, de plan circulaire, avec sa toiture qui prend appui sur une solide pièce de bois centrale a été daté grâce aux fragments céramiques. Il s'agit d'une poterie grecque d'usage courant et d'amphores ioniennes de type grec oriental d'origine de Chios. Ces vestiges datent l'habitat des VIe et, surtout, Ve siècles av.J.–C. (Fig. 6).

Fig. 5. – Objets de fabrique etrange au médium. getique (sièc. VI et av. J. Chr.): 1a – 1b) pièces d'harnachement scythiques en os; 8) aplique de bronze scythique (Argamum); 2–7: fragments d'une figurine et de vases ceramiques décorés, typiques dans les cultures nord–pontiques et de sylvostèpe; 9 – 10) fibules de type méditéranéen; 11) anneau à cheveux; 12 – 15) akinakes découvertes dans des tombes differentes; 16 – 17) pointes de lance.

Au IVe siècle l'habitat était en surface. Ces maisons avaient des murs de bousillage ou faits de clayonnage garni de terre et ravalés avec de l'argile. La fin de ce dernier habitat, a été identique à la fin de l'habitat des VIe – Ve siècles, par un grand incendie.

La nécropole du site est une nécropole plane et tumulaire tout à la fois (Fig. 10). Un ring de grosses pierres entoure chaque tombeau, plan ou tumulaire, unique on double à incinération en urne, ciste de pierre, fosse, ou inhumation. Dans certains cas, les buttes funéraires étaient dotées d'un manteau pierreux (Fig. 10/1-3). Dans les tombes à inhumation les défunts étaient généralement enterrés en decubitus dorsal, les bras le long du corps ou l'un ramené sur l'abdomen, sans aucune préférence pour la direction donnée aux corps, mais on a constaté aussi des dépouilles déposées en flexion forcée ou en chien de fusil. Le mobilier funéraire dans leur cas se composait à l'ordinaire d' un bol et d' un pot, l'un dans l'autre, cependant que sur la fosse comblée et sur son talus étaient éparpillés d'autres fragments de vases brisés intentionnellement, le tout couvert d'une couche de terre, au–dessus de laquelle commençait l'édification du *tumulus*. En général, ce mobilier compotait aussi des armes – akinakès avec la garde lobée, épée de fer à aiguillon, sagaies ou pointes de flèche en bronze (Fig. 4/a). De tels objets ont été également trouvés dans des tombes à incinération avec les cendres déposées au fond d'une grande fosse entourée d'un ring et surmontée d'un *tumulus*.

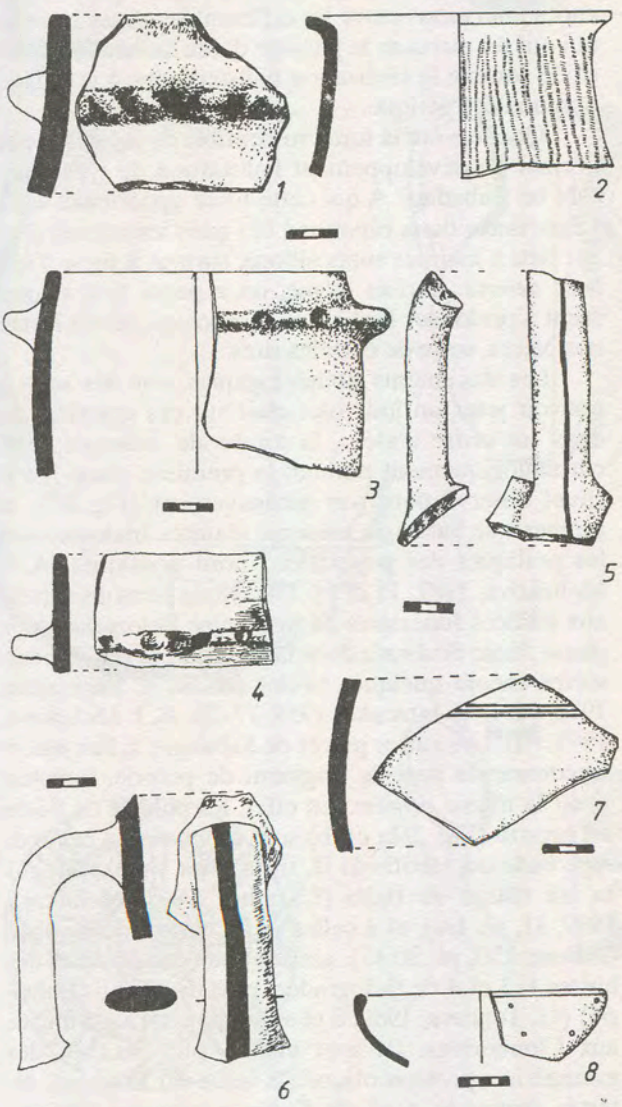

Fig. 6. – Céramique autochtone et grecque, découverte dans l'habitation (VI – V^{es} siècles av. J. Chr.) de Cilic–Dere.

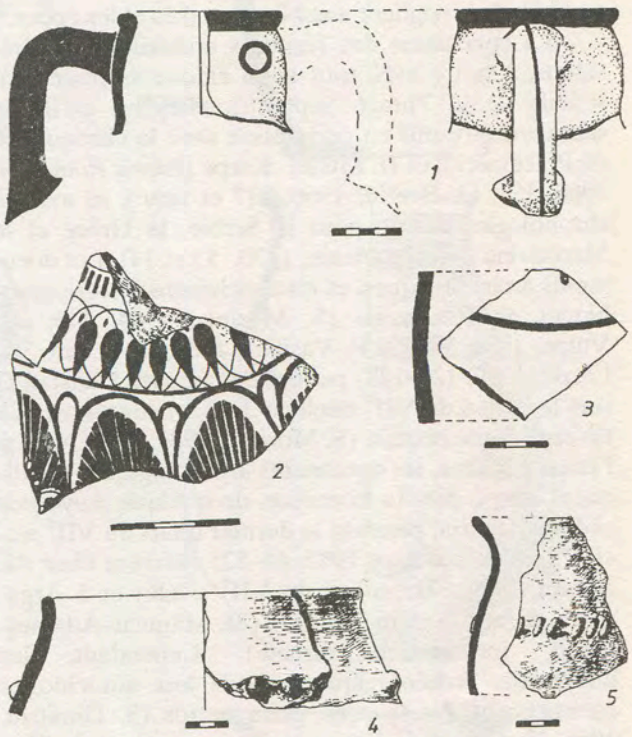

Fig. 7 – Céramique autochtone et greque découverte dans une habitation de la citadelle de Beidaud.

Le mobilier funéraire permet de fixer la chronologie horizontale des tombeaux. Les tombes les plus anciennes (VIIe – VIe siècles av.J.–C.), se trouvaient en–haut du versant, d'où elles descendirent vers l'agglomération des vivants, de sorte que celles d'en–bas sont datées du IVe siècle. Des différences sont à relever au sujet du rituel: pour commencer, l'inhumation semblait de règle (seulement 1 incinération sur 5 inhu-

mations), alors qu'au IVe siècle 2/3 des tombes étaient d'incinération. Le dernier tiers des sépultures de la nécropole du IVe siècle illustrées par des inhumations laisse place à la question s'il s'agissait d'autochtones ou d'étrangers. A part la céramique d'origine grecque, très rare dans les tombes, un autre élément de datation est représenté par les pointes de flèche (Fig. 3/2a, Fig. 4a). Mentionnons les pointes de flèche lancéolées à deux ailerons, à profil en losange, avec une longue douille munie d'une épine et datées du VIIe siècle av.J.–C., sans négliger aussi les akinakès et les épées.

La conclusion des résultats archéologiques (résultats, à notre avis, tout aussi éloquents pour l'ensemble de la Thrace Septentrionale) est qu'ils ne sauraient être mis en corrélation avec la chronologie de P. Reinecke et H. Müller–Karpe (*Istoria României*, 1960, 153; D. Berciu, 1966, 217 et suiv.), ni avec la chronologie dressée pour la Serbie, la Grèce et la Macédoine (M. Garašanin, 1970, 13 et 14). Les documents archéologiques, et les conclusions historiographiques en Roumanie (S. Morintz, 1964, 116; Al. Vulpe, 1984, 59–60; V. Vasiliev, 1983, 52 et suiv., A. László, 1989, 126–128) parlent de la fin du Hallstatt C vers le milieu du VIIe siècle av.J.–C. et suggérent une fin sans doute brutale (S. Morintz, 1987, 68). Quant à l'étape suivante, les documents archéologiques n'indiquent rien à part la formation de quelque *doryktetos chōra* à Histria, pendant le dernier quart du VIIe siècle (P. Alexandrescu, 1985, 48–52; différent chez Al. Avram, 1989, 71: milieu du VIIe siècle) et à Argamum, durant la même période (M. Mănucu–Adameşteanu, information directe). Cependant, les documents archéologiques relatifs aux autochtones commencent dès la zone extra muros (S. Dimitriu, 1966, 40 et suiv.). Contemporaine intra muros de l'horizon archaïque II, pour continuer ensuite dans l'espace environnant des *chōraï* (à Nuntaşi, premier quart du VIe siècle av.J.–C., à Tariverde, deuxième quart du même siècle – Al. Avram, 1989, 71). A partir du milieu du VIe siècle, la présence du monde autochtone se laisse saisir telle une véritable mosaïque démographique. Quelqu' ait été la nature des sites, habitat fortifié (Beidaud et Cilic–Déré) ou bien ouvert (Sarinasuf et Enisala), nécropole tumulaire ou plane, birituelle ou à rituel unique; quelqu' ait été, par ailleurs, l'emplacement des sites en question, dans des zones soumises à un statut contractuel et imposant des relations spéciales ou à l'extérieur de ces zones, tous se révèlent, au cours de la seconde moitié du VIe siècle, comme le produit d'une société sédentaire en plein essor économique et suivant un processus d'unification spirituelle. A partir du VIe siècle av.J.–C., les sources littéraires attribuent la civilisation de la région septentrionale de la Péninsule balkanique (au nord, des Monts Haemus) à des tribus gétiques dans leur propre territoire.

Depuis la fin du Hallstatt C jusqu'à l'expression unitaire de la civilisation gétique dans un vaste espace, il ne se sont passés que trois quarts de siècle ou un siècle tout au plus l'intervalle entre le milieu du VIIe siècle (moment conventionnel) et le premier, surtout le deuxième quart du VIe siècle av.J.–C. Sous le rapport historiographique, cet intervalle se cache dans les ténèbres malgré les grands bouleversements et les chocs intervenus entre les différents groupes humains qui ont dû marquer le passage d'une civilisation diversifiée comme la civilisation hallstattienne à la civilisation unitaire gétique.

Quelle a été la force susceptible de juguler l'essor normal du développement hallstattien de type Basarabi ou Babadag? A qui cette force appartenait–elle? L'ignorance de la réponse à ces questions devait donner lieu à maintes suppositions, surtout à thèse d'une *terra deserta*. Parfois même, on a pensé tout simplement à prolonger les limites chronologiques de certaines pièces, voire de certains sites.

Les documents archéologiques sont les seuls à pouvoir jeter un jour plus clair sur ces questions et, dans cet ordre d'idées, la tombe de Sabangia tient, chronologiquement parlant, la première place. Vu le rituel observé pour son aménagement (Fig. 2/2), le tombeau de Sabangia présente maintes analogies avec les pratiques des populations nord–pontiques (A. I. Meliukova, 1989, 11 et pl. 1/4). Nous pensons surtout aux édifices funéraires de la culture Belozerka, de la phase finale Srubnaïa dont la tradition devait se poursuivre encore quelques siècles (cf. V A. Lăpuşnean, 1972, 98; I. V. Iatzenko, 1959, 77–78; A. I. Meliukova, 1981, 80). Les autres piàces de Sabangia, si l'on excepte comme de juste le fragment de poterie, semblent avoir la même origine. En effet, les pointes de flèche en bronze (Fig. 2/4a et. b) sont identiques à celles de type balle ou Jabotinski II, trouvées à Vysoka Moghila, au village de Balki (Ukraine) (A. I. Meliukova, 1989, 11, pl. 1/4), et à celles de la butte I du Kouban (*ibidem*, 230, pl. 90/45), ainsiqu' aux exemplaires des buttes 1, 3 et 4 de Belogradec, près de Varna (Bulgarie) (G. Tonceva, 1980, 8 et suiv.). On les a attribuées aux Cimmériens. Ils sont encore plus proches des exemplaires protoméotique (la butte du Kouban), attestés depuis le nord du Caucase jusqu'en Ukraine (A. I. Terenojkin, 1976, fig. 1). Leur datation est des VIIIe – VIIe siècles av.J.–C. et même, de la première moitié du VIIe siècle, comme c'est le cas des exemplaires de Vysoka Moghila (V. I. Bidzilia, 1974, 148, 158 et suiv.). L'anneau–boucle d'oreille (Fig. 2/4d) offre des similitudes avec les exemplaires de Vysoka Moghila, de même que le bouton d'os et l'alêne (ou, peut–

Fig. 8. – 1 –

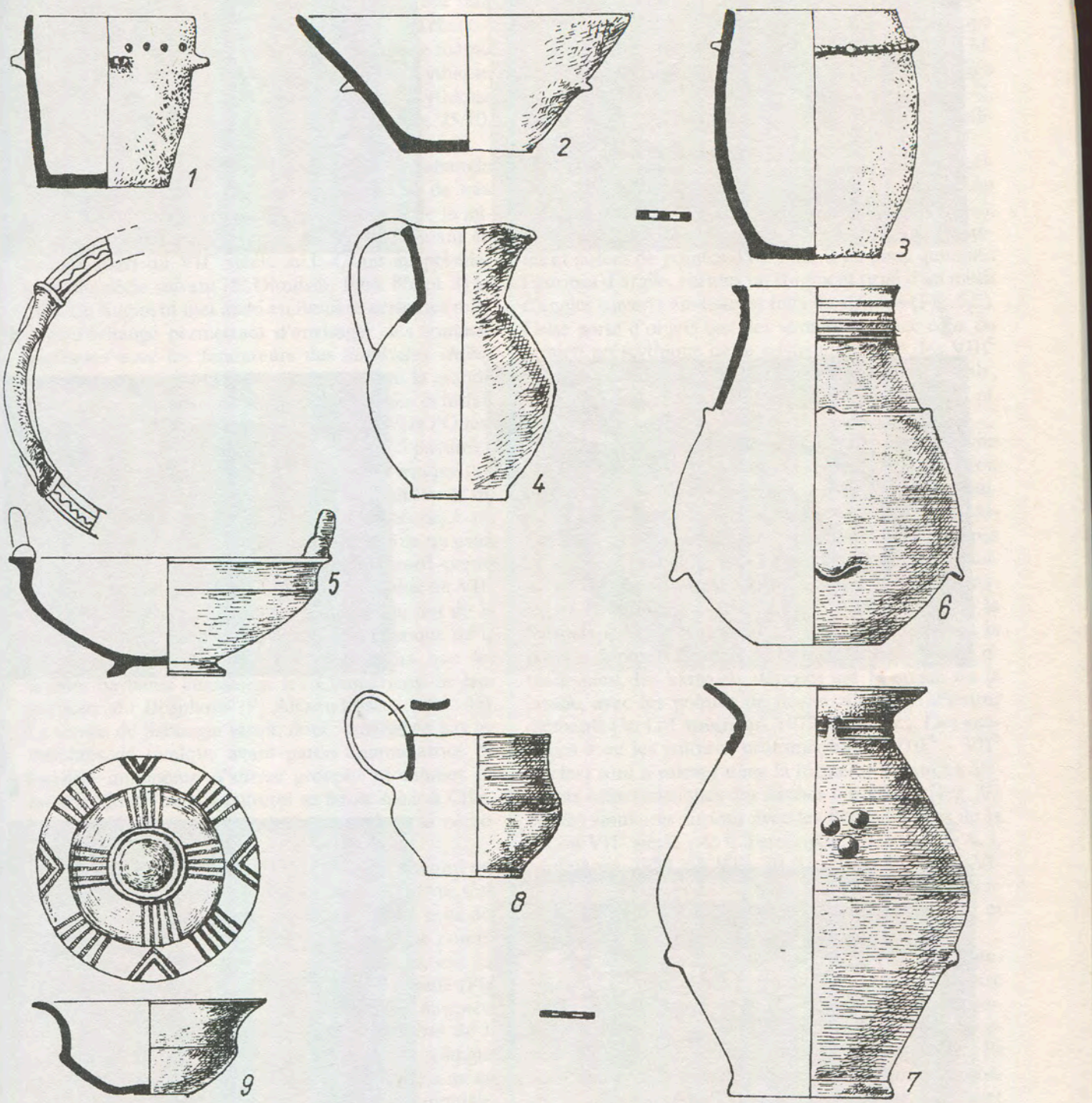

Fig. 8. – 1 – 3) vases autochtones modélés à la main et *grecs*; 4 – 5) céramique de cuisine de la nécropole de Ciucurova, VIe – Ve siècles av. J. Chr., 6 – 9) céramique de type Bîrseşti–Ferigile découverte à Mahmudia et Piatra Frecăţei.

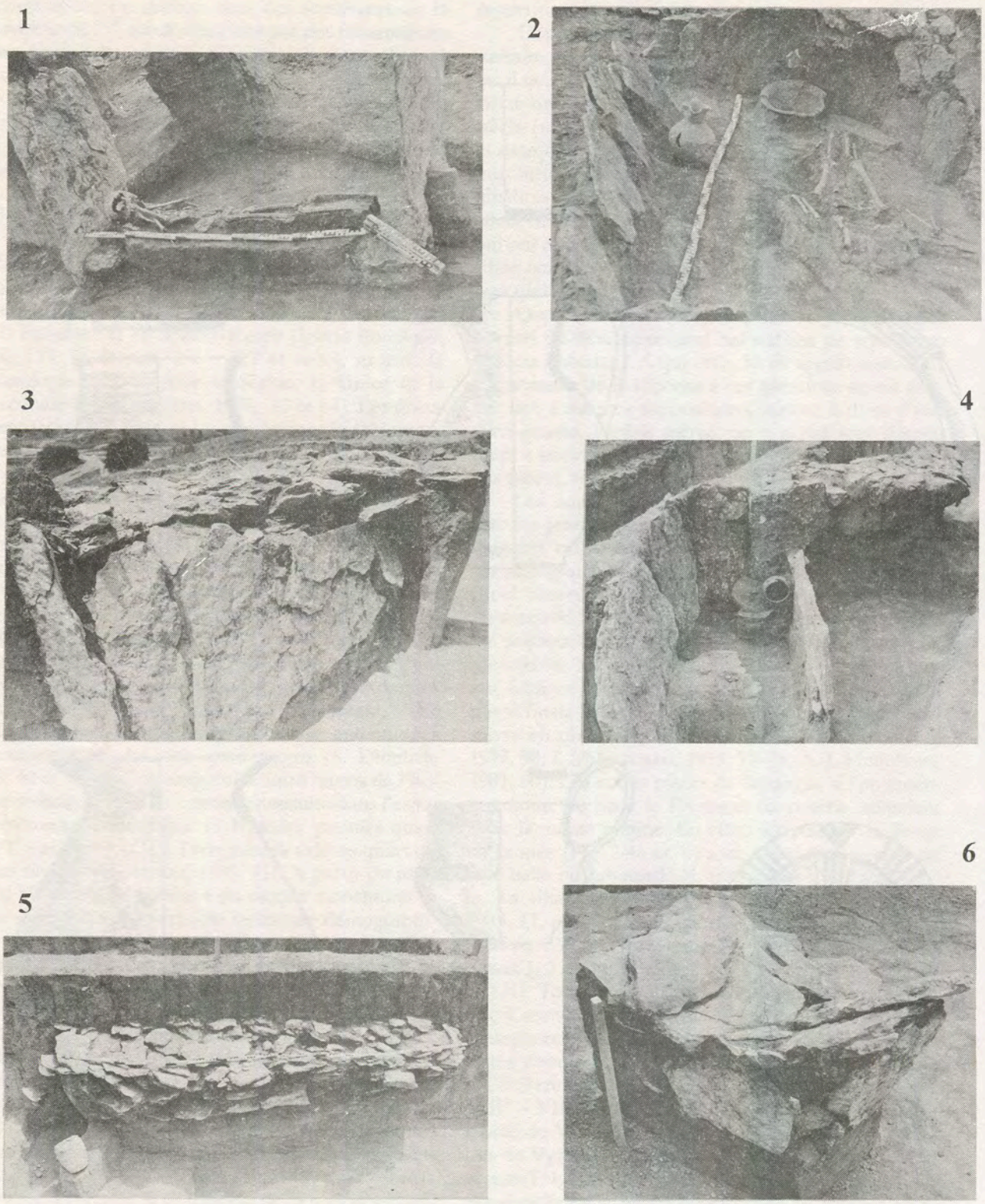

Fig. 9. – Ciucurova – tombes de traditio mégalithique (VIe – Ve siècles av. J. Chr.)

être, épingle à cheveux?) qui faisait office de fermoir de carquois (A. I. Meliukova, 1989, pll. 2/71, 74–75). L'ornement du manche de cette dernière pièce fait penser à certains objets récupérés à Chotim (Tchéco–Slovaquie), qui devaient, certainement, faire le même office. Ceux–là sont attribuées à la culture scythique et intégrées, en gros, dans la période thraco–scythique (Ha C–Ha D) (M. Dušek, 1971, 447 et suiv. fig. 25/10, 28/4 et 29).

Le fragment de poterie peinte trouvé à Sabangia dans le même contexte ne fait remonter que de très peu la datation de l'ensemble (où seulement de la mise en terre des pièces respectives), en l'attribuant au dernier quart du VIIe siècle av.J.–C. ou au premier quart du siècle suivant (S. Dimitriu, 1966, 86, pl. 311–315). Ce fragment met aussi en lumière certaines relations d'échange permettant d'envisager des contacts pacifiques avec les fondateurs des *doryktetos chōraï* des protagonistes de la force guerrière dont la grande vague originaire des steppes nord–pontiques déferlait vers le Sud (G Tončeva, 1980 passim) et vers l'Ouest (E. Patek, 1974 passim; M. Dušek, 1971, 455 passim).

La tombe de Sabangia avec son rituel typique pour les cultures délimité par les cours du Dniester et du Dniepr, avec son offrande de type protoméotique ou protoscythique représente un jalon de la voie qu'avait suivie la grande avalanche des cavaliers nord–pontiques vers le Sud, au cours de la seconde moitié du VIIe siècle. Elle recoupe les dires d'Eusèbe, parlant de la fondation d'Histria par les Milésiens à l'époque de la 30e Olympiade (657/656), justement alors que les Scythes barbares chassaient les Cimmériens de leur territoire du Bosphore (P. Alexandrescu, 1985, 46). La tombe de Sabangia serait, donc, aménagée par les membres de quelque avant–garde annonciatrice de l'arrivée imminente d'autres groupes et ethnies en marche, dont l'impact culturel se laisse saisir à Cilic–Déré (la Vallée du Cilic), notamment dans sa nécropole.

Ici l'habitat Babadag III (Ha C) a été anéanti par le feu. Les vestiges de la couche qui le recouvre sont étrangers au hallstattien local, de même que ceux des fosses ménagères. Notons les fragments d'une poterie noire, ornée d'une simple bande triangulaire, soit sur le pourtour de la pièce, soit de biais sur l'épaule (Fig. 3/c). D'autres fragments s'ornent de bandes alvéolées et d'une rangée de petits trous en contre–bas de la lèvre du récipient, ou encore d'un motif de triangles composés d'alvéoles circulaires (Fig. 5/2–7). La même poterie noire a été trouvée dans une tombe tumulaire à incinération éloignée de 3 km à peine du site principal (recherches inédites de El. Lăzurcă).

Cette poterie est typique pour la culture Kizil–Kobinsc au VIIe siècle av.J.–C. en Crimée (H. I. Kris, 1981, 10 chez A. I. Meliukova, 1989, 29–30, pl. 10/1–3). Quant aux motifs alvéolés combinés avec des rangées de petits trous, ils sont surtout caractéristiques pour les cultures préscythiques de la sylvosteppe (VIIe – VIe siècles) (V. L. Lăpşnean, I. T. Niculiţă, M. A. Romanovskaïa, 1974, 9–32) ou pour le groupe Vorskla (A. I. Meliukova, 1989, 74 et suiv., pl. 22/1–2, 19, 27–30; V. A. Ilinskaïa, 1968, 80 et suiv.; V. Vasiliev, 1980, 123 et suiv.).

Ces données sont complétées par l'étude de quelques autres objets de ce même lot. Il s'agit tout d'abord de plusieurs flèches rhomboïdales (Fig. 4/c), de fer ou de bronze, avec la surface lisse entre les arètes et dotées de pointes d'os. Puis, il y a aussi quelques figurines d'argile, surtout un fragment orné d'un motif d'angles ouverts en–haut et faits de striures (Fig. 5/2). Cette sorte d'objets ont des similitudes avec ceux du groupe préscythique de la sylvosteppe daté des VIIIe – VIe siècles av.J.–C. (V. L. Lăpuşnean et collab., 1974, 9–32; A. I. Meliukova, 1989, 20–22 et suiv., pl. 6/2, 17, 18, 44–48).

Les tombes respectives de Cilic Déré offrent une chronologie horizontale sans la moindre modification ou interférence. On y retrouve le rituel de l'inhumation dans les tombes les plus anciennes qui était le propre des groupes culturels originaires des steppes nord–pontiques (Fig. 10). La disposition des dépouilles en décubitus dorsal ou chien de fusil ont des analogies notamment avec le groupe préscythique de la Sylvosteppe. C'est aussi le cas des offrandes, avec la poterie déposée au fond de la fosse et celle brisée rituellement, les akinakès déposés sur la cuisse ou la jambe, avec les pointes de flèche, ainsi que d'autres éléments (V L. Lăpuşnean, 1979, 8 et suiv.). Des analogies avec les cultures protoméotique (VIIIe – VIIe siècles) sont à relever dans la forme et les autres éléments caractéristiques des flèches lancéolées (Fig. 3/a et 4/a) similaires surtout avec les flèches datées de la fin du VIIe siècle (A. I. Terenojkin, 1976, fig. 1; A. I. Meliukova, 1989, pll. 90/1, 20, 31, 219 et 86/42–48; VI–I^{e} – VIe siècles av.J.–C.) et celles de la variante centrale du type Kouban (A. I. Meliukova, 1989, 257 et 262, pll. 99/68–70; 101–B/28, 101–A/39).

La deuxième vague de migrateurs s'est manifestée en Dobroudža sur la fin du VIIe siècle, peut–être même au commencement du siècle suivant. Il s'agissait de groupes préscythiques originaires des sylvosteppes et avec certaines tendances sédentaires. Ils semblent avoir eu une force destructive moins barbare. D'ailleurs, la région où ils comptaient s'installer était, sinon entièrement, du moins en partie ravagée. Leur présence dans la plaine ouverte du Danube et au sud du fleuve coïncide avec l'arrivée et l'installation des Agatyrses en Transylvanie, ainsi, du reste, que le-

1

2

3

4

Fig. 10. – Cilic–Dere: 1 – 3) tombes tumulaires; 4) tombes planes.

urs comportements respectifs (V Vasiliev, 1980, 128–132 et suiv.).

Pour ce qui est de l'intervalle compris entre le deuxième quart du VIe siècle av.J.–C. et le milieu du siècle suivant, les documents archéologiques confèrent une tout autre face à cette étape. Notons le nombre appréciable des sites à cette époque et surtout la croissance démographique à l'intérieur de leurs habitats. C'est ce que montrent les fouilles de Beidaud et d'Enisala, où les habitats débordent les limites des anciennes fortifications, de même qu'à Sarinasuf et à Cilic–Déré. C'est ce que montre aussi l'hinterland des villes grecques, de Tariverde, Nuntaşi, Vişina, etc. et les nécropoles explorées. Celà nous permet de parler d'une période de stabilité, d'épanouissement économique, sans troubles, propice à la pénétration grecque.

La céramique autochtone, exceptant la catégorie décorée de bandes alvéolaires manifeste l'usage d'une technique différente de celle du Ha C, relevée aussi dans le domaine décoratif. Cette céramique autochtone a pour pendant une gamme très riche de vases d'importation ou fabriqués dans les centres grecs du littoral. Ils comportent une grande variété de formes pour la vaisselle courante, ainsi que toutes sortes d'amphores grec–oriental, auxquelles ajoutons encore la céramique attique de luxe. Les fibules de type "jussplatt" (T Bader, 1983, 71 et suiv., Tabb. 23 et 24) d'origine sud–méditerranéenne, sont attestées presque partout dans la Péninsule balkanique et datées des années 600–500 av.J.–C. (Fig.5/9,10).

La nécropole de Ciucurova, attribuée à un groupe culturel de type méditerranéen–dinarique, témoigne d'une certaine prospérité économique et du développement des relations d'échange avec les villes grecques du Pont. De même les témoignages des nécropoles d'Istria–village, de Corbu, d'Histria ou de la nécropole tumulaire de Topraisar (cette dernière atribuée aux Scythes ou, en général à quelque groupe nord–pontique, alors que d'autres chercheurs la considèrent sud–thrace). Qu'il s'agisse d'une présence nord–pontique (groupes dits préscythiques guerriers ou pasteurs à demi nomades) ou bien d'une présence avec des racines méditerranoïdes, comme semble être le cas de groupe de Ciucurova, ces présences sont attestées dans les habitats et surtout dans les nécropoles plus nettement définies des sites respectifs. Tous ces témoignages s'englobént dans les mêmes limites chronologiques, impliquant les VIe – Ve siècles av.J.–C., disons pour plus de précision le deuxième quart du VIe siècle et la première moitié du siècle suivant.

A la suite des bouleversements et grandes mutations engendrés par l'avalanche cimmérienne, la zone istro–pontique offre un autre aspect démographique à l'époque dont il est maintenant question, un aspect composite, mais, avec pour arrière–toile, le milieu autochtone gétique de type Bîrsesti – Ferigile–Sogasu, attestée par découvertes à la Mahmudia et Sakia (G. Simion 1976) Fig. 8/6–9. Il me semble, que l'"explosion démographique" dont parlent certains chercheurs a été surtout le fait de la reprise en main par les autochtones de leurs anciens territoires ravagés. Cela expliquerait aussi la renaissance de quelques anciens habitats (tels Beidaud ou Cilic–Déré), plutôt que l'afflux de populations vers la cité comme certains chercheurs le pensent (S. Dimitriu, 1972, 115 et suiv.; P. Alexandrescu, 1986, 27), possibilité qui ne saurait être écartée tout à fait pour autant.

Si la stratigraphie du vallum de Beidaud rend compte des quatre chocs qu'il a subis durant le Ve siècle av.J.–C., les documents archéologiques relevés sur le site, de même que le rituel funéraire de Cilic–Déré permettent de préciser à quel groupe appartenaient les guerriers qui effectuaient des razzias au sud du Danube à cette époque. Le rituel funéraire constaté dans certaines sépultures de Cilic–Déré, dont la fosse ne contenait que quelques parties de la dépouille (A. I. Meliukova 1989, 61, pl. 14/3, 5–7), offrent des analogies avec celles au nord du Delta danubien et de la Mer Noire, ainsi que dans la région de sylvosteppe de la Moldavie et sont datées du Ve siècle. A classer ici également les tombes qui comportent des dalles de grès déposées à la tête et aux pieds du défunt. Cette datation est confirmée par la typologie des objets constituant le mobilier funéraire.

Des VIe – Ve siècles av.J.–C. s'avérent les vestiges récupérés sur l'habitat même, par exemple, les fragments de bossette de mors, en os (Fig. 5/1a, b). Ces pièces présentent des analogies avec celles en usage chez les Scythes qui habitaient la sylvosteppe (A. I. Meliukova, 1989, 96 et 97, pl. 35/9,14); elles sont à dater des VIIe – Ve siècles av.J.–C. La même forme d'expression artistique était utilisée au VIe siècle par les Scythes nord–caucasiens (*ibidem*, 219; pll. 67/1,2 et 86/67). Leur technique et forme d'expression artistique est, attestée surtout pendant la seconde partie du VIe siècle et la première partie du Ve.

Mais les exemplaires de Cilic–Déré ont des analogies également avec d'autres objets mis au jour en Dobroudža, par exemple, avec une applique de bronze inédite d'Argamum (Fig. 5/8). Elle offre des similitudes avec quelques exemplaires de la zone de sylvosteppe datés du Ve siècle av.J.–C. (A. I. Meliukova, 1989, 102, pl. 39/38), également avec la pièce d'orfévrerie de Pîrjoaia, datée du même siècle (V. Culică, 1967, 677–684, figg. 3 et 4; A. I. Meliukova, *ibidem*, pl. 66/19, 67/28 qui les date des VIe – Ve siècle), ainsi qu'avec les bossettes de mors et le manche de

miroir d'Histria (D. Berciu, 1963, 190; P. Alexandrescu, 1966, 154, 85/XIX, 12), datés des VIe et Ve siècles.

Les objets de nos propres fouilles que nous considérons comme des produits de l'art scythique, sont de l'époque de l'épée emblématique de Medgidia (D. Berciu, 1959, 7–48) et des chaudrons scythiques trouvés en Moldavie, à Braïla et à Castelu–Dobroudža (S. Raţă, 1966, 351–353; A. Aricescu, 1965, 568). Il s'agit de l'époque des statues scythiques de pierre en Dobroudža datées du Ve siècle av.J.–C. (A. D. Alexandrescu, 1958, 298) ou bien, dans le cas de la pièce de Sbioara, des VIIe – Ve siècles (V. Canarache, 1953, 719).

Parmi les objets de nous fouilles, nous avons déjà relevé la présence des akinakès, mais ils ne sauraient servir comme élément de datation, vu le temps sur lequel s'échelonne leur usage. On peut retenir à leur égard, que pour 10 *tumuli* et 5 tombes planes dotées d'un ring nous en avons trouvé 5 Fig. 5/12–15. Il s'agit, de sépulture suivant le rituel scythique.

Ces présences scythiques coïncident, avec les chocs subis par la cité d'Histria et son territoire (P. Alexandrescu, 1986, 28 et suiv.) ou mis en lumière par les fouilles du vallum Beidaud (G. Simion, thèse de doctorat). Elles coïncident surtout avec l'impact de longues conséquences intervenu au cours du troisième quart du Ve siècle av.J.–C., qui devait littéralement effacer toutes les précédentes stations et rompre la continuité de toutes les nécropoles des VIe – Ve siècles.

Ce ne sera qu'après cette véritable catastrophe de la seconde moitié du Ve siècle qu'on pourra parler d'une "explosion dèmographique". Cet autre phénomène du Ve siècle, allait s'exprimer uniformément dans l'espace nord–balkanique, par la civilisation gétique. A partir de ce même Ve siècle, on peut parler des grandes cités d'asile, représentatives pour l'ensemble de la civilisation gétique: Bestepe, au bord du Danube, couvrant 25 ha. et Beidaud à l'accès du plateau de Casimcea (Dobroudža centrale) de 30 ha. Nées d'un impératif de sécurité, ces cités témoignent d'un certain nombre de connaissances avancées dans le domaine du bâtiment: une parfaite connaissance des qualités du sol, lors de l'aménagement d'un *vallum*, le choix et la manière d'utiliser les éléments topographiques d'un emplacement propice, l'idée d'un plan polygonal aux angles arrondis, expression des connaissances avancées utilisées dans des vues stratégiques. Leur caractère monumental, confère à ces forteresses un caractère à part susceptible de jeter un jour plus clair sur la vie et les faits des autochtones de l'Istros, mentionnés vers cette même époque. Des compléments d'informations à leur sujet sont fournis par les pratiques et le rituel funéraire constatés dans la suite des nécropoles datées du Ve au IIIe siècle (Enisala, Murighiol Teliţa, Cernavoda, Canlia, Satu Nou, Ravna et Dobrina – en Bulgarie).

Cette rétrospective écarte la thèse d'une continuité historique sans vagues, ni hiatus. Elle rend possible un essai de périodisation de la phase finale du Hallstatt, phase Ha D, ainsi que de l'étape qui lui a succédé, l'étape de formation et cristallisation de la civilisation des Géto–Daces. le cataclysme historique intervenu vers le milieu du VIIe siècle av.J.–C. semble avoir érigé une barrière entre deux formes de civilisation. Les diverses périodes ainsi délimitées seraient les suivantes:

– Milieu du VIIe siècle jusqu'à la fin de ce siècle, période de l'invasion cimmérienne et de la fondation des premières colonies.

– Fin du VIIe siècle – deuxième quart du VIe (éventuellement le milieu de ce siècle), migrations des groupes culturels protoscythiques, des sémi–nomades des steppes nord–pontiques et surtout des sylvosteppes, qui ont essaimé avec la même intensité vers l'Occident et vers la plaine ouverte du Danube.

– Seconde moitié du VIe siècle – première moitié du Ve siècle, reprise en main par les autochtones des zones ouvertes et de la plaine, avec l'assimilaltion rapide des enclaves protoscythiques ou de type méditerranéen constituant la mosaïque de populations créée dans les zones ravagées par la vague cimmerienne.

– Deuxième et troisième quarts du Ve siècle, razzias multipliées des Scythes culminant avec la grande invasion des Scythes de la sylvosteppe, considérés par l'auteur comme les créateurs des représentations sculpturales et des chaudrons cultuels.

– Fin du Ve siècle jusqu'au commencement du II-I^{e} siècle, cristallisation de la civilisation gétique (géto–dacique) sur le support fourni par l'explosion démographique et le développement de l'économie et de la vie politique.

UDC 903"638"(498)

ABRÉVIATIONS

ACTES CONGRÈS
Actes du Ier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud–Est Européennes, vol. II, Sofia, 1969

ACTES IIème CONGRES
IIème Congres International des études du Sud–Est Européen, Athénes, 7–13 mai, 1970

AM
Arheologia Moldovei, Iaşi – Bucureşti

AMN
Acta Musei Napocensis, Cluj–Napoca

Ar SSSR
Arheologia

BCH
Buletin de Correspondance Hellénique

CA
Cercetări Arheologice, Muzeul de Istorie al R.S.R., Bucureşti, 4, 1974

ERAU Civ. Ha
La civilisation de Hallstatt – bilan d'une rencontre, Liège, 1987, – Etude et recherches archéologiques de l'Université de Liège (ERAU), n'36, Liège 1989

GIM
Gosudarstvennîi Istoriceskiî Muzei

MCA
Materiale şi cercetări Arheologice, Bucureşti

MIA
Materiali

PBF
Prähistorische Bronzefunde, München

Peuce, Pontica
Pontica, Constanţa, Muzeul de Istorie Naţională

RI
Revista de Istorie, Bucureşti

SA
Slovenska Archeologia – Bratislava

Sv. A
Sovetskaia Arheologia – Moskva

SAI
Svod Arheologicieskih Istocinikov, Moskva

SC
Studii Clasice

SCIV(SCIVA)
Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti.

SYMPOSIUM
Symosium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit im Mitteleuropa, Smolenice – 1970, Bratislava, 1974

SYMP THRAC.
Symposia Thracologica, Tulcea, 1989 Thraco – Dacica, Bucureşti

BIBLIOGRAPHIE

A.D. ALEXANDRESCU, 1958
– *Două* statui treco–scitice din Dobrogea, SCIV, IX, 2

P ALEXANDRESCU, 1962
– *Autour de la date de fondation d'Histria, SC,* IV, Bucureşti

P ALEXANDRESCU, 1966
– *Histria, II–Necropola tumulară,* Bucureşti

P ALEXANDRESCU, 1985
– *Histria în epoca arhaică – I,* Pontica, XVIII, Constanţa

P ALEXANDRESCU, 1986
– *Histria în epoca arhaică – II,* Pontica, XIX

J. K. ANDERSON, 1954
– *Excavation on the Kafina Ridge*, Chios, ABSA XLIX

A. ARICESCU, 1965
– *Cazanul scitic de la Castelu*, SCIV, 16, 3

AL. AVRAM, 1989
– *Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre Geţi şi Greci*, Symp. Thracia 7, Tulcea

TIB. BADER, 1983
– *Die Fibeln in Rumänien*, PBF, XIV 6

D. BERCIU, 1959
– *O descoperire traco–scitică din Dobrogea şi problema scitică la Dunărea de jos*, SCIV, X, 1

D. BERCIU, 1965
– *Din istoria Dobrogei*, I, Bucureşti

D. BERCIU, 1966
– *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti

D. BERCIU, 1969
– *Arta traco–getică*, Bucureşti

V I. BIDZILIA, I. N. EAKAVENKO, 1974
– *Kimmerüskie nogrebeniea Visokoi Mogilî*, SA, 1

M. BUCOVALĂ, M. IRIMIA, 1971
– *Cimitirul din sec. VI–V de la Corbu*, jud. Constanţa, Pontica, IV, Constanţa

C. BUZDUGAN, 1976
– *Pumnale hallstattiene târzii de pe teritoriul României*, C A, Bucureşti, Muzeul Naţional

V. CANARACHE, 1953
– *Consideraţii asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive în Dobrogea*, SCIV, IV, 3–4, Bucureşti

M. COJA, 1970
– *La céramique autochtone d'Histria aux* V^e^ IV^er^ s. av. nè, Detès Ier Congres, Sofia

M. COJA, 1972
– *Cercetări noi în aşezarea greco–romană de la Capul Dolojman – Argamum*, B M I, XLII, 3, Bucureşti

V. CULICĂ, 1967
– *O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de Jos*, SCIV, 18, 4, Bucureşti

S. DIMITRIU, 1966
– *Histria, II, Cartierul de locuinţe din zona de vest a cetăţii, în epoca arhaică*, Bucureşti

S. DIMITRIU, 1972
– *Discuţii despre oraşele pontice şi teritoriile lor în perioada arhaică*, SCIV, 23, 1

C. DOMĂNEANŢU, 1987
– *Documente recent descoperite şi informaţii arheologice*, ASSP, Bucureşti

M. DUŠEK, 1964
– *Regiunile carpato–dunărena şi sudul Slovaciei în etapa hallstattiana târzie*, AM, 2, Iaşi

M. DUŠEK, 1971
– *Slovensko v mladšej doba Halštatskej*, SA, XIX, 2, Bratislava

M. DUŠEK, 1978
– *Die Thraker im Karpatenbecken*, Grüner–Amsterdam

M. GARAŠANIN, I. NESTOR, 1969
Les peuples de l'Europe du Sud–Est à l'epoque préromaine, Acte–Congres I, Sofia

M. GARAŠANIN, 1970
– *La chronologie prehistorique du Sud Est européen*, IIème Congrès, Athènes

K. HOREDT, 1974
– *Befestigte Siedlungen der Spätbronze und der Hallstattzeit im innerkarpatischen Rumänien*, în Symposium, 1970 – Bratislava, 1974

I. V. IATZENKO, 1959
– *Skifiea* VII–V vv. do n. e. G: I M

C. ICONOMU, 1975
– *Un nou akinakes descoperit la Cozia (jud. Iaşi)*, CI, VI, Iaşi

V A. ILINSKAIA, 1968
– *Skifi dneprovskogo lesostepnoga loveberzîia*, Kiev

H. I. KRIS, 1981
– *Kizil – Kobinskaia Kultura i Tovrî*, SAI, D, 1–7

M. LAMBRINO, 1938
– *Les vases archaiques d'Histria*, Bucureşti

A. LÁSZLÓ, 1976
– *Über den Ursprung und die Entwicklung der Frühhallstattzeithchen kulturen in der Moldan*, T–D, 1, Bucureşti

A. LÁSZLÓ, 1972
– *O aşezare hallstattiană la Cozia, jud. Iaşi*, A. M., 7, Iaşi

A. LÁSZLÓ, 1989
– *Les groupes régionaux anciens du Hallstatt à l'est des Carpates. La Moldavie aux XII–VII siècles av.n.è.*, ERAU, Civ. Ha, Liège – 1987

V L. LĂPUŞNEAN, 1972
– *Archeologiceskie issledovania v Moldavie v 1968–1969* – Kişinău

V L. LĂPUŞNEAN, 1974
– *I. T Niculiţă. M. A. Romanovskaia, 1974, Pamiatniki ranega žèleznoga veko,* Kişinău, AKM – CCR, 4

V L. LĂPUŞNEAN, 1978
– *Rannie frakiîţî X – naciala IV v. do n.e. v lesostepnoi Moldovii,* Kişinău

V. L. LĂPUŞNEAN, 1979
– *Rannie frakiîţî X naciala IV v. do n.e. v lesostepnoi Moldovii*, Kişinău

E. LĂZURCĂ, GHEORGHE MĂNUCU–ADAMEŞTEANU, 1980
– *Noi descoperiri arheologice la Enisala*, jud. Tulcea, MCA, XIV Tulecea

A. I. MELIUKOVA, 1958
– *Pamiatniki skifskogo vremeni lesostepnogo Srednega Paodnestrovîia*, MIA, 64

A. I. MELIUKOVA, 1964
– *Voorujenie skifov*, SAI – 1–4

A. I. MELIUKOVA, 1981
– *Krasnokytskîi Kurgan*, Moscova

A. I. MELIUKOVA, 1989
– *Stepi evropeiskoi ciasti SSSR v skifo – sarmatskoe vremia*, Ar. SSSR, Moskva.

V. MIHĂILESCU–BÎRLIBA, 1976
– *The akinakai of Moldavia. A new discovery*, T–D, I, Bucureşti

S. MORINTZ, 1964
– *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas–Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, Dacia, VIII, Bucureşti

S. MORINTZ, 1987
– *Noi descoperiri şi probleme privind perioadele hallstattiană timpurie şi mijlocie în zona istro–pontică T–D, VIII*, Bucureşti

I. T. NICULIŢĂ, 1987
– *Severnîe Frakitî v. VI–V v v do n.e.*

E. PATEK, 1974
– *Präskythische Gräberfelder in Ostungarn,* în Symposium, 1970, Bratislava

M. PETRESCU–DÎMBOVIŢA, 1953
– *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, MCA., I, Bucureşti

C. PREDA, 1972
Tariverde – aşezare băştinaşă sau "factorie" histriană? Pontica, V, Constanţa

S. RAŢĂ, 1965
– *Noi urme scitice lîngă Botoşani*, SCIV 16, 3

FR. SALVIAT, N. WEILL, 1961
– *Plat aux lions affrontés de l'Artémision thasien: art. "rhodien" et art. cyeladique au VII–ème siècle*, BCH, LXXXV

G. SIMION, 1974
– *Quelques remarques sur la civilisation gétique des centres et forteresses autochtones de la Dobrandja à la fin du Hallstatt et au commencement du La Tène*, Colloque – Mostar

G. SIMION, 1976
– *Les Gètè de la Dobrandja septentrionale du VI*[e] au Ier siècle av.n.è., T–D, I, Bucureşti

G. SIMION, ELENA LĂZURCĂ, 1980
– *Aşezare hallstattiană de la Beidaud*, Peuce, VIII, Tulcea

G. SIMION, 1982
– *Civilizaţia geto–dacilor în zona gurilor Dunării*, teză doctorat, Universitatea Bucureşti

Z. SZEKELY, 1966
– *Aşezări din prima vîrstă a fierului în sudestul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe

A. I. TERENOJKIN, 1976
– *Kimmeriîţî*, Kiev

G. TONČEVA, 1974
– *Sur l'origine des Thraces*, Thracia, III, Serdicae

G. TONČEVA, 1980
– *Necropole tumulaire pres du village Belogradec du VII*[e] s. av. n.è., Thracia, V Serdicae

D. TRIANDAPHYLLOS, 1983
– *Les monuments megalithiques en Thrace Occidentale*, Pulpudeva, 1980, Sofia

V VASILIEV, 1980
– *Sciţii agatîrşi pe teritoriul României*, Cluj–Napoca

V VASILIEV 1980
– *Aşezarea fortificată din prima vîrstă a fierului de la Ciucea – Corabia, jud. Bistriţa – Năsăud*, AMN, XVII, Cluj–Napoca

V. VASILIEV 1983
– *Probleme ale cronologiei Hallstattiene în Transilvania*, AMN, XX (cu bibliografia indicată), Cluj–Napoca

V VASILIEV, 1989
– *Consideraţii asupra aşezărilor fortificate hallstattiene din aria intracarpatică a României,* Symp. Trac., 7, Tulcea

I. VENEDICOV 1976
– *L'arhitecture sépulcrale en Thrace*, Pulpudeva, 1, Sofia

A. VULPE, 1965
– *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi–Kultur)*, Dacia, IX, Bucureşti

A. VULPE, 1967
– *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti

A. VULPE, 1970
– *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. in Donau–Karpatenraum*, Mem. Antiq., II, Piatra Neamţ

ALEXANDRU VULPE, 1979
– *Cu privire la cronologia grupului cultural Ferigile*, Danubius, VIII–IX, Galaţi

ALEXANDRU VULPE, 1979
– *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane,* R. I., 32, Nr. 12, Bucureşti

ALEXANDRU VULPE, 1984
– *Descoperirile hallstattiene din zona Aiudului*, T.D.V 1-2, Bucureşti

ALEXANDRU VULPE, 1990
– *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit im Rumänien*, München, PBR, VI, 9

EUGENIA ZAHARIA, 1965
– *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie, fouilles et trouvailles de Medias*, 1958, Dacia, IX, Bucureşti

VLAD ZIRRA, 1970
– *Punctul Histria sat* – în MCA, 9, Em. Condurachi şi colab., Santierul arheologic Histria, p. 213 – 220.

A Porphyry Head of a Tetrarch from Romuliana (Gamzigrad)

DRAGOSLAV SREJOVIĆ, Faculty of Philosophy, Beograd

A monumental porphyry head of a tetrarch was discovered during the excavation of the baths in the southeast quarter of Romuliana in the first half of 1993.[1] The head is on the whole in a good state preservation, although the nose, the ear–lobes and the crown are chipped (Figs. 1–5). A hand holding the ends of a crown and the irregularly fractured neck indicate that the head was part of a monumental statue, or rather of a figural group, which represented the Emperor in triumph with Victoria crowning him with fame.

The head represents a mature beardless man. The modelling is, as in the case of other portraits made of this exceptionally hard stone, quite simplified: the closely cropped hair resembles a tight cap, the outlines are stylized, and the surfaces are broad and vacant. The ears are prominent, the eyes are large and expressive, and the eyebrows are thin, but distinct. The forehead is furrowed in the conventional way (*the frons trux*) and presents a strong contrast to the other parts of the face – the flabby cheeks, the comparatively small mouth, and the dimpled, fleshy double chin. The wrinkles on the forehead are comparatively short, not very deep and limited to the middle of the forehead. In this way a more energetic and less austere expression is imparted to the face. The hard outline of the hair which frames the forehead forms an arch on the temples and joins, near the middle of the ears, the whiskers which descend below the earlobes. The ends of the whiskers are accentuated on the left side by three rows of short incisions (Fig. 3). The middle and lower parts of the face are, however, individualized. The eyes, though represented in a mannered way, have slightly drooping outside ends and do not follow a simple horizontal line. As a result of this, a certain emotional warmth is infused into the austere face. At the same time, a gradual transition is made from the hard modelling of the upper parts of the face to the limp and soft lower parts, which discretely suggest the obesity of the portrayed person. The finely shaped mouth, the relatively short nose, and the prominent double chin also seem to be authentic features of the Emperor's face.

The crown on the Emperor's head is very carefully worked: three large jewels in ellipsoid settings (the central one upright and the two lateral ones horizontal) are set in the laurel garland. Between them are four male busts with damaged heads. The busts are individualized. To the right of the central medallion are a person with a strong, muscular and completely nude breast (Fig. 6) and a figure in scale–armour with a wide sash across the breast (Fig. 7). To the left of the central gem are a figure with a cloak thrown over the left shoulder (Fig. 8) and a person with a paludamentum fastened with a costly clasp on the right shoulder (Fig. 9).

---

[1] Detalied reports on the excavations of Gamzigrad (Felix Romuliana) can be found in M. Čanak-Medić, "*Gamzigrad, kasnoantička palata, arhitektura i prostorni sklop*" Saopštenja XI, Beograd 1978 (with a summary in French, pp. 219-241); D. Srejović, Đ. Janković, A. Lalović, V. Jović, *Gamzigrad, kasnoantički carski dvorac* (henceforth *Gamzigrad* 1983), with a summary in English, pp.193-202; D. Srejović, "*Felix Romuliana, Galerijeva palata u Gamzigradu*", Starinar XXXVI, 1985, pp. 5-65 (with a summary in French, pp. 65-67); D. Srejović (ed.), *Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia*, Beograd 1993 (henceforth *Roman Imperial Towns and Palaces* 1993), pp. 31-53. A brief description of the porphyry head with a photograph can be found in *Roman Imperial Towns and Palaces* 1993, pp. 232-233. The total height of the head is 35 cm. The head was found in the east apse of the central hall of the baths, not *in situ*, but in a large pit which was dug there after the baths had been demolished, probably some time in the second half of the 5th century.

The type of the material, the stylistic traits and the iconography clearly indicate that the head discovered in Romuliana represents one of the tetrarchs. The site of its discovery and its facial features indicate beyond doubt that in represents Galerius. All the characteristic featires of Galerius's face mentioned in historical sources and established by careful analyses of coins and archaeological evidence are manifested on the porphyry head from Romuliana.

If we eliminate the obviously malicious details which Lactantius introduces into his description of Galerius wishing to convey an impression of the bestiality of his features, we are left with the bare information that Galerius was a tall, strong and hefty man.[2] Malalas also says that he was stout and overweight[3], but that he had regular features, while pseudo–Aurelius Victor explicitly states that he was a handsome man[4]. The porphyry head from Romuliana certainly does not seem to us today as the image of a handsome man, but this does not necessarily mean that he might not have been good–looking to his contemporaries. On the other hand, the head from Romuliana does strike one as the head of a powerful, robust man with regular features, who might have become fat in his later years.

The great difficulties and serious limiting factors in establishing the iconography of the tetrarchs on the basis of the typology of their coins and of relevant archaeological finds (primarily portraits) have often been pointed out.[5] The results achieved so far in this respect are very modest, as is clearly shown by the recent studies of the iconography of Roman emperors from this period.[6] The search for authentic features of the tetrarchs in their group representations (the porphyry groups in Venice and Vatican, the herms from Salona) has proved completely fruitless. Even the only reliable representations of Diocletian and Galerius, associated with their foundations in Split and Thessalonike, are not helpful in this respect, either because of their summary treatment or because they are heavily damaged. The coins of the tetrarchs shed little light on this problem because of the frequent substitution of the figures on them. Nevertheless, if cautiously used, the coins minted in the domains of individual tetrarchs can give us some idea of their personal features. Several characteristic features of Galerius which Maurice established on the basis of coins the low forehead, the short and straight nose, the tight lips, chubby cheeks, fleshy chin and thick neck – are quite apparent on the porphyry head from Romuliana, too.[7] On the other hand, it displays almost no facial traits which are, according to Maurice, characteristic of the representations of Diocletian, Maximianus Herculius, Severus II Maximinus or Licinius. It should be therefore concluded that the porphyry head from Romuliana represents Galerius.

The same conclusion is indicated by a comparison of the head from Romuliana with the portraits atributed to Galerius, particularly those carved in porphyry. Their number is very small. Of the six portraits which R. Calza attributes to Galerius, there is hardly one without a question mark.[8] Neither do L'Orange's[9] and Kiss's[10] studies offer a greater number of certain attributions. The marble head from the Paul Canellopoulos collection should be added to the examples cited by them, but the problems associated with its iconography have not been solved.[11] On the other hand, two monumental porphyry heads, acquired in the meantime by the British Museum[12] and the Louvre[13], have shown that even porphyry portraits may reflect quite faithfully the individual features of the person portrayed. If we ignore the porphyry groups of tetrarchs, which have been shown to be personifications of rank and system rather than representations of individuals, there are only five individual portraits of tetrarchs in porphyry which may be compared with the head from Romuliana.

The porphyry heads from the British Museum and the Louvre may represent the same person,[14] but even if they do not, it is quite apparent that the facial

---

[2] Lactantius, *De mort. pers.*, IX, 2.

[3] Malalas, *Chron,* XII, 308, 21 (Ed. Bonn).

[4] Aurelius Victor, Epit., 40, 15.

[5] J. Maurice, *Numismatique Constantinienne,* Vol. I, Paris 1908, pp. 2 ff; R. Delbrueck, *Antike Porphyrwerke,* Berlin 1932; H.P.L'Orange, *Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts*, Oslo 1933, pp. 16-46; W. von Sydow, *Zur Kunstgeschichte des spätantiken Porträts im Jahrhundert n. Chr.*, Bonn 1969.

[6] Cf. R. Calza, *Iconografia romana imperiale de Carusio a Giuliano*. Roma 1972, pp. 89-208; H.P.L'Orange, *Das spätantike Herrscherbild von Diokletian bis zu den Konstantin-Söhnen 284-361 n. Chr.*, Berlin 1984.

[7] J. Maurice, *op. cit.*, p. 53.

[8] R. Calza, *op. cit.*, pp. 136-148.

[9] H.P.L'Orange, *op. cit.*, 1984, pp. 9 ff.

[10] Zs. Kiss, *Etudes sur le portrait impérial romain en Egypte,* Varsovie 1984, pp. 90-109.

[11] G. Dontas, "*Collection Paul Canellopoulos: portrait de Galère*", Bulletin de Correspodance Hellenique XCIX – 1975, pp. 521-533.

[12] D. E. Haynes, "*A Late Antique Portrait Head in Porphyry*", Burlington Magazine, 118, 1976, pp. 350-357.

[13] F. Villard, "*Une tête romaine en porphyre*", La revue du Louvre et des musées de France 4 – 1997, pp. 235-236.

[14] D. E. Haynes (*op. cit.*) and F. Villard (*op. cit.*) think that this person may be Constantius Chlorus, and this is also the view of J. D. Breckenridge in K. Weitzmann (ed.) *The Age of Spirituality,* New York 1979, pp. 14-15, no. 7. Zs Kiss (*op. cit.*, p. 101), however, argues that it is Constans II.

Fig. 1. – The porphyry head from Romuliana.

Figs. 2 – 5. – The porphyry head from Romuliana.

features shown on them are quite different from those of the porphyry bust from Athrybis or the porphyry heads from Antioch, Transdierna and Romuliana.[15]

There are considerable similarities between these heads, but certain differentiating traits are nevertheless noticeable. It is almost certain that the bust from Athrybis and the fragmented head from Transdierna represent the same person. Most of the facial features of this person can be also seen on the heads from Antioch and Romuliana. The major differences are in the modelling and the form of the head. The heads from Antioch and Romuliana are modelled in a considerably softer manner, and the features which they show are more restrained and less expressive than those of the busts from Athrybis and the head from Transiderna. On the other hand, the lower part of the face on the bust from Athrybis is shorter than that on the heads from Antioch and Romuliana, while the forehead is slightly higher and the area round the eyes is considerably more emphasized. The crown of the bust from Athrybis is high and steep in relation to the forehead; the crown of the heads from Antioch and Romuliana, on the other hand, forms a gentle curve linking the forehead and the back part of the head. If we add to this the obvious differences in hairstyle (the receding hairline on the bust from Athrybis and the head from Transiderna), it must be concluded that the monuments discussed here do not represent the same person, or that they were made in different workshops or at different times.

Fig. 6. – The porphyry head from Romuliana: the bust in the crown right of the central gem.

Fig. 7. – The porphyry head from Romuliana: the bust in the crown right of the lateral gem.

The authors of recent studies of the bust from Athrybis and the head from Transiderna argue that they represent Galerius. Their opinion is based on the similarities between these works and the representation of Galerius on the so-called Small Arch in Thessalonike.[16] If this view is accepted, it should be concluded that the head from Romuliana, too, represents Galerius. The prevalent opinion is that all the imperial portraits in porphyry were sculpted in a studio in Egypt working for Galerius's court.[17] However, the differnces which become apparent after a careful scrutiny of these imperial portraits in porphyry indica-

[15] For the bust from Athrybis and the head from Antioch see R. Calza, *op. cit.*, pp. 144-146, who also cites the earlier studies. The fragmented head from Transiderna is discussed in D. Srejović, "*Dva kasnoantička portreta Srbije*" (with a summary in English), Živa antika IX, 1959, pp. 253-264; *idem*, "*Zwei Porphyr–Porträts und das Datierungproblems der Porphyrskulpturen der Tetrarchie*", Glasnik SANU, 1960, pp. 80 ff., W von Sydow, *op. cit.*, p. 153; Zs. Kiss, *op. cit.*, p. 196, fig. 240.

[16] Cf. R. Calza, *op. cit.*, pp. 141-146; Zs. Kiss, *op. cit.*, pp. 95-100; J. D. Breckenridge in *The Age of Spirituality*, pp. 12-13, no. 5. I have set forth the reasons why I consider the bust form Athrybis and the head from Transiderna to be representations of Licinius in D. Srejović, *op. cit.*, 1959, p. 262; *idem, op. cit.*, 1960.

[17] Zs. Kiss, *op. cit.*, p. 100.

te that this hypothesis should be accepted with certain reservations.[18] It seem that the stylistic and iconographic traits of the head from Romuliana can help us eliminate some other dilemmas associated with the attribution, dating and provenance of imperial portraits carved in porphyry.

In order to establish the place and date of the head from Romuliana it is necessary to determine the appearance of the statue to which it belonged and the identity of the persons represented in the medallions

Fig. 8. – The porphyry head from Romuliana: the bust in the crown left of the central gem.

Fig. 9. – The porphyry head from Romuliana: the bust in the crown left of the lateral gem.

in its crown. It has already been mentioned that the head is larger than life; since the porphyry hand found in 1972 is of proportionate siza, it may be concluded that the head and the hand were parts of the same statue which represented Galerius crowned with a *corona triumphalis* and holding an orb in his left hand. It is certain that a small figure of Victoria, of which only the right hand has come down to us (Fig. 5), hovered above the Emperor's head. The emperor was probably shown in triumphal robes and holding a sceptre in his right hand.

Figures of tetrarchs holding a sceptre and an orb and being crowned by Victoria are fairly common on coins. Of crucial importance for the understanding of the iconography of Galerius's head from Romuliana is, however, the fact that a bronze statue of Galerius with an orb in his hand stood in the vestibuleof Diocletian's palace in Antioch.[19] Seston thinks that the statue was placed in the Anioch palace only after 305, i.e. after Galerius had been proclaimed emperor.[20] The iconography of the head from Romuliana indicates, however, that the representations of Galerius in triumph and with an orb in his hand should be assigned to an earlier date (298 or 303).

Two elements are of major importance for the dating of the head from Romuliana and, consequently, for the representations of Galerius in trimph – the relatively youthful face and the crown.

The head from Romuliana shows a man in full vigour, shaven and of comparatively youthful features, corresponding to his age when he was caesar rather than to the time after he had been proclaimed augustus. The busts in the crown he wears also point to the earlier years of his reign. Since busts set into crowns of emperors or priests and priestesses represent either deities or emporors and members of their family, we may safely assume that the four busts in this crown represent either the tetrarchs themselves or their pat-

[18] Thus the stylistic differences between the bust from Anthrybis and the head from Antioch may indicate different locations of the art studios which produced them, as is argued in D. M. Brinkerhoff, *A Collection of Sculpture in Classical and Early Christian Antioch,* New York 1970, pp. 24-25.

[19] Ammianus Marcellinus, XXV, 10, 2.

[20] W. Seston, *Dioclétien et la Tetrarchie,* Paris 1946, p. 182, note 4.

ron deities.[21] Their garments, however, indicate that they are tetrarchs rather than gods. It also seems that the augusti are represented to the left and right of the central, vertical gem, while the caesares are shown baside the lateral, horizontal ones. According to the hierarchy, particularly strictly observed in the iconography of the tetrarchy, the left side is reserved for the augustus first in rank, while the caesares are always represented by the side of the augusti.[22]

The bust left of the central gem (Fig. 8), with a cloak over the left shoulder, corresponds, as regards its position and iconography, to the representations of both Diocletian and Jupiter, the founder of Diocletian's dynasty. On the other hand, the bust right of the central medallion, which shows a brawny man with a nude breast (Fig. 6), certainly represents Maximianus and also alludes to Hercules, his titular deity The identity of the persons represented to the left and right of the horizontal gems can also be easily established. At Diocletian's left is Constantius, the first caesar in rank, wearing a paludamentum as a token of his military exploits (Fig. 9). To the right Maximianus is Galerius in scale-armour (Fig. 7) such as was worn by himself and his legionaries in their expedition against the Persians.[23] The congruence between the iconography of the busts and their arrangement in the crown shows that they obviously do not represent the members of the second or third tetrarchy and that the head from Romuliana dates from the period of the first tetrarchy.

The representation of Galerius crowned and holding an orb was probably occasioned by his victory over King Narseus of Persia in 297/8 and by the honours accorded to him on that occasion by Diocletian in Antioch, or by the joint triumph of the tetrarchs celebrating this victory in Rome at the end of 303.[24] Such an image of Galerius harmonized in the best possible way his personal ambitions with the inviolable ideal of the tetrarchy: Galerius's figure is individualized, he holds the symbol of power in his hand, but the crown he wears shows that the triumph over the Persians does not belong to him only, but to all the members of the tetrarchy.

The idea for such a representation of Galerius could have originated in the eastern parts of the Empire only, presumably in the region where the most important events connected with the war against the Persians had taken place. Antioch, where Diocletian formally proclaimed Galerius victor over the Persians in 298, comes first to mind. The conspicously non–Roman form of the crown also indicates Eastern provenance. It is very similar to the triumphal crown worn by Septimius Severus and Geta on the wooden tondo from Egypt[25], and it also looks like crown on a limestone head from Kene[26] and the crowns worn by the tetrarchs in the Vatican Library.[27] Crowns with inset busts are, however, found almost solely in the Syrian–Anadolian region.[28] This specific form, which probably originated at the courts of Hellenic rulers, is represented almost exclusively on the portraits of priests and priestesses found on the sites in Syria and Asia Minor Galerius's porphyry statue, the fragments of which have been discovered in Romuliana, was probably also made in a workshop located in that region.

Translated by
Veselin KOSTIĆ

UDC 730.032.77(497.11)

[21] The only mention of a crown with a representation of deities on the head of a Roman emperor can be found in Suetonius, *Vita Domit.*, 4,4. Crowns of this type worn by priests and priestesses are discussed by J. Inan, E., Alföldi–Rosenbaum, *Römische and frühbyzantische Porträtplastik aus Türkei,* Mainz 1977, pp. 38-46, with a full bibliography.

[22] Departures from this rule are rare; one is the group in front of Hadrian's temple in Ephes, where the base for Diocletian's figure is placed to the right of the base for Maximianus's statue (Miltner Oestereichische Jahreshefte XLIV, 1959, Beiblatt, p. 266). The caesars are always placed beside the augusts, but not always, as one might expect, next to their adopted fathers. Thus Constantius stood beside Diocletian, and Galerius was placed beside Maximianus in front Hadrian's temple in Ephes (Miltner, *op. cit.*), which seems to have been also the case with the representations of the tetrarchs in the Roman forum. (H. Köhler, *Das Fünfseulendenkmal für die Tetrarchen aud dem Forum Romanum,* Köln 1964) and on Galerius's arch in Thessalonike (H.P. Laubscher, *Der Reliefschmuck des Gelerius-bogens in Thessaloniki,* Berlin 1975, p. 72).

[23] H.P. Laubscher, *op. cit.,* pp. 27-29, 45 and note 426; T. 31.

[24] Galerius began the building of Felix Romuliana immediately after his victory over the Persians, and by 303 at the latest. It was then that he created a myth about himself and established his ideological programme. On this myth and programme see D. Srejović, "The Ideological Testament of Emperor Galerius" in *Roman Imperial Towns and Places* 1993, pp. 31-53.

[25] S. A. Nodelman, *Severan Imperial Portraiture, A.D. 193-217,* Diss. Yale 1964, pp. 240-244, Pl. E.

[26] R. Calza, *op. cit.,* p. 186, Tav. LXII, n. 103.

[27] *Ibid.*, Tav. XII, n. 9.

[28] J. Inan, E. Alföldi–Rosenbaum, *op. cit.*, pp. 38-46.

Transdiana

VLADIMIR KONDIĆ, Archäologisches Institut, Beograd

Die archäologischen Erforschungen an der Donau sowie die neuen Resultate, die jahrausjahrein größer werden, tragen dazu bei, daß Prokopios Werkimmer aktueller wird. Die durch die Feldforschung gewonnenen Angaben ermöglichen Antworten auf manche Fragen, die den Nachlas dieses glänzenden Historikers aus der Zeit Justinians betreffen. An verschiedenen Problemen des frühbyzantinischen Limes arbeitend, hatte ich die Gelegenheit, mich wiederholt und umfangreich mit den Angaben aus Prokops Werk *De Aedificiis* zu beschäftigen. Das hat mir geholfen, mich an manchen sicheren Punkten [an den schon identifizierten Städten und Ortschaften] anlehnend, nach Lösungen im Versuch der Identifikation mancher Kastelle am Djerdap – [Eisernes Tor] – Limes zu suchen (Abb. 1). Das bezieht sich vor allem auf die Toponyme von Cantabaza, Smorna, Campsa, die ich mit den Befestigungen Saldum, Boljetin und Ravna verbunden habe.[1] Indem ich danach die Inschrift aus Karataš veröffentlichte, wodurch diese Befestigung mit einer größeren Ansiedlung völlig sicher als Statio caractarum Diana, d.h. als das frühbyzantinische Zanes identifizier wurde, habe ich versucht, die Aufmerksamkeit auf die Tatsache zu lenken, daß die Forscher, die sich mit diesem Problem bis heute beschäftigt haben, nicht auch die Fortifikationen auf den Donauinseln und die seltenen Fundplätze am linken Donauufer in Betracht gezogen haben.[2] Da man in den letzten Jahrzehnten auch in Rumänien sehr wenig gearbeitet hatte, kann man oft nur die Angaben aus der älteren Literatur nutzen. Prokopios' Angabe: "Auf der entgegengesetzten Seite [dem Ufer] baute er viele andere Kastelle vom Grund aus neu" [Übersetzung von F. Barišić] wird in der Wissenschaft mit Reserve angenommen.[3] Charakteristich ist auch der Kommentar des Übersetzers selbst, der folgendes sagt: "Es ist gar nicht wahrscheinlich, daß Justinian am linker Ufer der Donau "viele Festungen" aufbauen lies. Daß Prokopios dabei panegyrisch übertreibt, entdeckt er selbst, als er etwas weiter Auskunft darüber gibt, daß der Kaiser die Festung Teodora am linken Donauufer völlig vernachlässigt hat, "da sie den dortigen Barbaren ausgesetzt ist" [4] Es scheint uns jedoch, daß Prokops Notiz gewissermaßen verteidigt werden könnte, wenn man den vielen dieser anderen Kastelle auch die Festungen auf den Inseln zuzählt und nicht nur jene Festungen am Nordufer. Prokop, dessen geographischer Präzision etwas auszusetzen wäre, war imstande, alle Festungen nördlich des serbischen Ufers der anderen Donauseite zuzuschreiben. Für solche Ungenauigkeiten könnte auch manche schlechte Karte deren er sich vielleicht, hätte bedienen können, die Schuld tragen.

Wenn es sich um diesen Uferteil der Donau handelt, sollte man im Auge behalten, daß man Prokops Text auf zwei Weisen herentreten muß. Während der Autor im füntften Kapitel [*De aedif.*4,S.122,15–129,4] neben den Toponymen auch Kommentare im Text gibt und auf diese Weise ziemlich bestimmt ist, und wenn es sich um fortifikationen handelt, die durch die Angaben auch aus anderen Quellen sicher identifiziert wurden, sogar völlig präzis, so muß man den zweiten Teil, in dem er nur die Namen im Gebiet Ad Aquas aufzählt, mit äußerster Vorsicht nutzen, da eben darin offensichtliche Fehler und Wiederholungen bemerkt wurden, wovon später die Rede sein

1 V. Kondić, *Cantabaza, Smorna, Campsa*, Starinar XXII, 1971, 53–58.

2 V. Kondić, *Statio cataractarum Diana*, Đerdapske sveske IV, 1987, 43–47, besonders Ann. 19.

3 Cf. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, t. I, Beograd 1955, 20. Cf. M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 122.

4 *Ibid.*

wird. Man sollte gleich sagen, daß es auf dem Sektor zwischen Novae und Pontes beträchtlich mehr neu – oder wiederaufgebaute frühbyzantinische Befestigungen gibt als man bei Prokopios Benennungen finden kann. Andererseits könnte man, und das nur in Ausnahmefällen, aus dem Verzlichnis der Fundstätten im Gebiete Ad Aquas die Reinhenfolge aus dem fünften Kapitel desselben Werkes ergänzen. In diesen zwei Abschnitten wurden verschiedene Metodologien der Namenführung verwendet. Während sich Prokopios im Falle des Donaulimessektors im Raum von Singidunum bis Aque an der West – Ostlinie strikt hält, folgt er im Verzeichnis des Gebietes Ad Aquas teilweise der Richtung Ost – West und teilweise geht er tief in das Festland hinein, das Timoktal (Romuliana, Argentares, timaciolum) umfassend.[5] Die Reihenfolge ist in diesem Falle nur teilweise zuverlässig.

Im bereits erwähnten Aufsatz Statio caractarum Diana[6] stellte ich fest, daß sich auf der Linie Zerna – Zanes, wie unsere archäologischen Erforschungen sowie auch die Literaturangaben gezeigh haben, neben diesen zwei identifizierten Kastellen noch vier Fortifikationen befinden. Gemeint sind die Befestigung auf der Insel Adakale, zwei weitere kleinere Kastelle bei Sip, die den Ein – und Ausgang des Trajanskanals verteidigh haben, und endlich die Befestigung auf der Insel Banului. Auf demselben Sektor führt Prokopios nur zwei Benennungen an. Er sagt buchstäblich folgendes: "Hinter Novae kommen die Kastelle Cantabaza und Smornes sowie auch Campsa und Tanata, dann auch Zerna und Ducepratum. Auf der anderen Seite [dem Ufer] baute er viele andere Kastelle, vom Grunde aus neu. Danach kommt das Kastell, das Caput Bovis heißt, das Werk des römischen Herrschers Trajan und dann das alte Städtchen Zanes ..."[7] Also,

Abb. 1. – Römische Limes, strecke Dierna-Pontes.

von den von mir erwähnten vier Befestigungen könnten zwei nach den Benennungen, gemäß Prokopios' Antührungen, bestimmt werden. Gleich fällt auf, daß der Verfasser einen Teil des Verzeichnisses mit Ducepratum beendet. Dann kommt die eingesetzte Auskunft über das linke Ufer, so daß der Text wiederum mit den Lokalitäten am rechten Ufer, die uns bekannt sind, fortgesetzt wird. Ducepratum wird als Kastell gleich nach Zerne angeführt. Die erste Fortifikation, die auf diesem Raum mit Sicherheit bestimmt werden kann, ist das Objekt auf der Adakale – Insel. Marsigli sah am Anfang des XVIII Jahrhunderts hier eine römische Quadratbefestigung mit Kreistürmen in

[5] Cf. M. Mirković, *op. cit.*, 94 sq.
[6] Ann. 2.
[7] Procop., *De aedif.* IV 6.

den Ecken sowie auch mit zwei Burgenwarten.[8] Hier hat im Jahre 1717 der Graf Marsigli nach Plänen des Prinzen Eugen eine sehr starke Befestigung errichtet,[9] welche sicherlich römische und frühbyzantinische Überreste beschädigt hat. Die Insel wurde beim Bau des ersten Djerdap [Eisernes Tor] – Stromkraftwerkes versenkt. Der Name *Disipratum* bedeutet in freier Übersetzung "Die Weiden des Kommandanten" Die Insel konnte zu diesem Zweck sowohl zur römischen – als auch zur frühbyzantinischen Zeit gedient haben. Das ist nur ein vorschlag zu einer möglichen Deutung. Das zweite Toponym Caput Bovis wurde in der Literatur bis zum Erscheinen der Inschrift, die das Kastell auf Karataš als Diana bezeichnete mit dieser Befestigung in Verbindung gebracht.[10] Als diese Frage auf befriedigende Weise gelöst worden war, fiel mir ein, daβ Caput Bovis, seiner Form nach eine sehr interessante Befestigung auf der Insel Banului, eben gegenüber Karataš liegen könnte. Es handelt sich um eine polygonale Fortifikation, die ursprünglich einen ungerfähr quadratischen Grundriβ gehabt haben könnte. Erst später, nehme ich an, wurde auch ein dreickiger Zusatz hinzugebaut, der sich an den Ufern befunden haben könnte, die Befestigung durch seine Form von den hohen Fluten der Donau schützend. Beispiele solcher Anpassungen der Fortifikation an die Flusströmung gibt es im Falle des Kastells Bosman,[11] aber auch an der Trajansbrücke selbst, wo die Brückensulen am fluβaufwärts geirchteten Teil dreieckförmig bearbeitet worden waren.[12] Die Idee, diese Befestigung mit Caput Bovis zu identifizieren, scheint anziehend und annehmbar zu sein. Jedoch, eine aufmerksamere Durchsicht von Prokopios' Text entdeckte die Möglichkeit für eine bessere, und, so scheint es, wöllig unwiderlegbare Deutung.

Im bereits erwähnten Prokops Verzeichnis der wiederaufgebauten Festungen auf dem Gebiete Ad Aquas befindet sich auch der Name Trasiana[13], der hinter Cipicena und vor Pontes angeführt wurde. Die Übersicht der bisherigen Forschung zeigt, daβ weder der Standort von Cipicene noch von Trasiana bestimmt werden konnten. Jedoch wird Potes allerdings Pontes, das Kastell an Apolodors Brücke sein. Zwar ist es fast sicher, das dasselbe Kastell am Ende des Verzeichnisses unter dem Namen Pontes figuriert, zusammen mit dem Kastell Zanes – Diana.[14] Solche Verdoppelungen sind in Prokops Toponymenverzeichnissen nicht selten zu finden. Im Falle der regio Aquensis ercheint das seltene Toponym Braiola zweimal, was wiederum als Ergebnis der Nachlässigkeit des Autors, nicht aber des Bestehens der zwei homonymen Ansiedlungen zu betrachten ist.[15] Schon mehrmals haben wir hervorgehoden, daβ heute die Ubikation und Identifikation der Kastelle aus Prokops Verzeichnissen eine schwere Arbeit darstellt, wobei man sich den wechselnden Bildern der Phantasie nicht hingeben dürfte. Jedoch, im manchen Fällen sind wir sicher, daβ Prokops Reihenfolge im Verzeichnis die geographische Folge wiedergibt. So sind z.B. Timaciolum, Meridio, Meripontede – also alle drei Ansiedlungen – im Timoktal und liegen sehr nahe untereinander.[16] Ähnlich steht es auch mit der bereits erwähnten Sequenz Pontes – Zanes, und allem Anschein nach auch mit der Sequenz Romuliana, Ad septem casas, Argentares, Aureliana.[17] Mit Ausblick auf solche Beispiele scheint es wahrscheinlich, daβ man das Kastell Trasiana in der Nähe von Pontes, d.h. Pontsas – Zanes suchen sollte. Sprachlich und archäologisch drängt sich die Identifikation mit der überwiegend justinianischen Befestigung auf der Ada [Insel] Banului auf. Meine früheren Hinweise auf die Bauobjekte von Ada Banului zeigten sich berechtigt. Sie wurden in einer unveröffentlichten Notiz von Vulić bestätigt, die mir bei der Auflösung diser Frage beträchtlich geholfen hat. In einem Exemplar des Werkes Prokops, das sich im Besitz der Philosophischen Fakultät in Belgrad befindet, können die mit dem Bleistift geschriebenen Randbemerkungen Vulić's gelesen werden. Bei Trasiana hat Vulić drei mögliche Deutungen notiert: Trasus, Tabula Trasiana, Transdiana. Die erste Deutung rechnet offensichtlich mit der Ableitung vom Personennamen [solche Toponyme gibt es bei Prokop in Hülle und Fülle], und die zweite stellt, meiner Ansicht nach, nur einen Spaβ Vulić's dar Mit der dritten Deutungsmöglichkeit hat unser groβer Forscher und Archäologe eben in den Mittelpunkt des Problems getroffen. Transdiana wäre ein natürlicher Name für die Festung, die gegenüber von Diana, und zwar etwas später als sie aufgebaut worden war. Der Donaulimes bietet zahlreiche Parallelen

---

[8] L.F. Marsigli, *Danubius pannonico–mysicus...*, Hagae 1726.

[9] *Ibid.*

[10] Cf. M. Mirković, *op. cit.*, 112

[11] V. Kondić, *Bosman, ranovizantijsko utvrđenje*, Starinar XXXIII–XXXIV, 1982–83, 137–145.

[12] M. Garašanin – M. Vasić, *Trajanov most – kastel Pontes*, đerdapske sveske I, 1980, 7–41.

[13] Procop., *De aedif.* IV 4 (Τρασιανα).

[14] *Ibid.*

[15] Cf. V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "De Aedificiis", Amsterdam 1970, p. 113 und p. 71 sqq.*

[16] Cf. S. Dušanić, *Organizacija rimskog rudarstva u Noriku, Paroniji, Dalmaciji i Gornjoj Meziji*, Istorijski časopis 1–2, Beograd 1980, 33 Ann 190.

[17] S. Dušanić, *op. cit.*, 33 sq.

an [Transiderna, Transdrobeta]. Es gibt keine prinzipiellen Unterschiede zwischen solchen Trans – Ansiedlungen, die sich am linker Ufer und auf unserer Ada befinden. In beiden Fällen teilen das Hauptkastell und jenes gegenüberliegende, das seine Benennung nach ihm bekam, den Fluβlauf entzwei. Vom Standpunkt der vulgärlateinischen Aussprache der Form Transdiana aus, stellt Prokopios' Trasiana ein völliges Äquivalent dar. Die Vereinfachung ns > s/ [trans in tras] gehört zu den öftesten Erscheinungen der lateinischen Volkssprache. Nicht einmal die Verschmelzung di>i [Diana > iana im Kontakt mis tras] ist eine Seltenheit. Sie ist mit der bekannten Assibilation Di>Z alterniert, gut bewiesen eben beim Toponym Diana.[18]

Es gibt also keine Hinderenisse, die Befestigung, die sich gegenüber Diana auf der Insel Banului befindet, als Transdiana zu identifizieren. Was das Toponym Ducispratum anbelangt, scheint uns die Identifikation mit der Befestigung auf der Adakale sehr wahrscheinlich zu sein, zumal deshalb, weil sie sich in einer Aufzeichnung mit ziemlich sicherer Reihenfolge befindet.

Übersetzung
Mihailo MILINKOVIĆ

UDC 904"652"(282.243.75)(210.7)

[18] Cf. Beševliev, *op. cit.*, 31.

The Terracotta Relief Plaques from Vinica

ELIZABETA DIMITROVA, Faculty of Philosophy, Skopje

The collection of ceramic reliefs from the site of Kale in Vinica, whose uniqueness has awoken an exceptional interest in scientific circles, is one of the most significant discoveries from the paleochristian period on Macedonian territory Beside the interest which they have raised, these works of art from the distant Christian past, of extremely interesting stylistic qualities and an even more interesting repertoire of motifs, have not yet been accorded their appropriate niche which, no doubt they do deserve.

The ceramic reliefs from Vinica were first published by K. Balabanov[1], who gave us their detailed description, dimensions and technique. Without going into deeper iconographic or stylistic analysis, he dates the plaques in the period between the end of the IV and the middle of the VI century based only on their immediately recognizable qualities. Stressing that they certainly served for revetment purposes on one of the objects on the site of Kale in Vinica, in the absence of necessary data, the author leaves open the question of their function. Besides J. M. Vesely[2] emphasized in brief the significance of the site of Kale in Vinica and the discovery of ceramic finds within the development of paleochristian art in Macedonia between the V and the VI century, the chronology of the reliefs from Vinica has been the subject of study of several researchers. Based on paleographic evidence of the inscriptions and the iconographic characteristics of certain scenes, S. Pejić[3] dates the plaques in the late VI century, and H. Melovski[4] in the period beginning with the end of the IV and ending with the middle of the VI century. B. Aleksova, on the ground of the depicted Christian motifs dates the plaques in the IX century and is of the opinion that they served as outer revetment of some Slavic church[5].

The incomplete state of research of the material from Vinica, both on the level of primary data as well as interpretation, is to a good extent the result of the seldom use of the results of the research carried out to–date of this special sort of artifacts by researchers working on them. On the other hand, it must be pointed out that, science, in general has left this breed of monuments on the margin of its interests to this day. Late antique an early Christian terracotta relief plaques produced in series for the need of revetment of various structures have been found in three different regions: North Africa (Tunisia), Spain (Andalusia) and France (in the vicinity of Paris and the region of the lower Loire). The location, i.e. the concentration of finds of these objects is directly connected to the presence of the basic raw materials for their production, clay above all. A good deal of the material was discovered during the last 20 years of the XIX century and published, respectively, in excavation reports during the first two decades of the XX century without any particular consideration of the problems of their technique, relief decoration and function[6]. A greater interest for these questions, as well as a more perfected scientific method, becomes evident during the 50s and the 60s. Even then it was only the problem of pro-

---

[1] K. Balabanov in catalogues: *Icone dalla Macedonia*, Citta del Vaticano, 1986; *Ikone iz Makedonije*, Zagreb 1987; *Makedonske ikone v žgani glini*, Ljubljana 1987; *Terakotni ikoni od Vinica*, Skopje 1991; *Keramičke ikone iz Vinice*, Beograd 1991.

[2] J. M. Vesely, *Grideranno la Pietre*, Roma 1987, 97-100.

[3] S. Pajić, *Izložba Ikone iz Makedonije u Zagrebu*(Prikaz), Saopštenja12, Beograd 1987, 315-317.

[4] H. Melovski, *Keramičkite ikoni od Viničkoto Kale*, Živa antika 9, Skopje 1991, 179-185.

[5] B. Aleksova, *Episkopijata na Bregalnica*, Prilep 1989, 134.

[6] H. Leclercq, *Carreaux*, D. A. C. L. II, Paris 1910, col. 218-2189 (with a complete bibliography up to 1905).

duction technique which received a more in–depth study in the significant work of J. Ferron and M. Pinard[7]. The complx of questions tied to the character and the programme of decoration of the plaques has, as yet, never been the subject of a special study, just as the problem of their function seem to have been only sporadically dwelt upon[8]. The only synthetic study of the matter to–date is the work of M.–C. Maufus[9], who states, in brief, all the existing knowledga on paleochristian terracotta plaques, systematizes them on the basis of production technique and function and points out the objectives awaiting future researchers.

M.–C. Maufus has, until now, been the only scientist who considered the adequacy of the term by which these artifacts have been labeled which is of immediate interest for the study of the material from Vinica. The generally accepted term "Icons from Vinica" was introduced by K. Balabanov, based on the fact that certain iconographic topics were depicted on rectungular or square plaques. This term, which is not based on an adequate study of the monuments in question, should be altered. In the already mentioned work, M.–C. Maufus points out that various appellations have been in use in the study of these artifacts (such as: brique, relief, carreau, plaque) rallying for the use of the most simple term – carreau, since it denotes both form and function at the same time[10]. With all this in mind, we considered two terms to be the most adequate for the Vinica monuments: plaque, based on their form and their function (revetment) and relief. Namely, all pieces discovered in Vinica contain a relief depiction accompanied by an inscription – a quality by which, it ought to be specially emphasized, they differ from items of the other known collections to–date.

A group of ceramic plaques was discovered on the site of Kale located south–west of Vinica in east Macedonia, on a plateau, 2.5 hectares in area, with visible traces of late antique fortification walls[11] Inside the fortress there are remains of several buildings as well as those of an early Byzantine church on the south–west side of Kale. A tower of a horse–shoe (U) ground plan and a stretch of the city walls, with an older and one adjacently built younger wall, were discovered on the east side of Kale in excavations performed during 1985, the results of which have not yet been published. The mobile archeological material and coins of the emperor Constantine and his successor as well as those of the emperor Justinian and his successor, found on the site, indicate that the two phases in the erection of the city walls are most probably equivalent to the two phases in the existence of the late antique town – beginning respectively with the first half of the IV and the first half of the VI century, as confirmed by the already mentioned numismatic finds.

After the local inhabitants accidentally found several plaques with relief representations on the site of Kale in 1985, protective excavations were organized by the Museum of Macedonia. During those excavations a group of 26 whole plagues and circa 100 plaque fragments were discovered in the south–east part of Kale in a layer consisting mainly of refuse building material, at a depth of 150–200 cm and in an area measuring 25m^2 This site is located close to the tower on the eastern perimeter of Kale, directly in front of a building of unknown function with an apse. Twenty more plaques were reconstructed from the material found elsewhere on the site of Kale so that today the collection of ceramic reliefs in the treasures of the Museum of Macedonia numbers 49 whole plaques as well as numerous fragments of others. Made of clay, the plaques from Vinica were cast from molds with depictions in relief, of certain iconographic contents, on the recto side. They are accompanied by relief inscriptions in Latin, written close to the edges of the plaques. The twelve basic motifs discovered to–date were cast in several identical replicas. The verso side of the plaques bears a visible 2–3cm layer of mortar with traces of the stone backdrops to which the reliefs were once attached. Based on these facts in becomes clear that the plaques from Vinica were created as decoration for a certain space or structure on the site of Kale in Vinica during one of the periods in which it flourished during the paleochristian epoch.

Bearing in mind the poor state of research of the monuments from Vinica, we have set it as our objective of priority to read out correctly the existing inscriptions and to identify the relief depictions, an

---

[7] J. Ferron, M. Pinard, *Plaques de terre cuite préfabriquées d'époque byzantine découvertes a Carthage*, Cahiers de Byrsa II(Paris 1952), 97-112.

[8] N. Duval, P. -A. Février, *Le decor des monuments chrétiens d'Afrique(Algérie, Tunisie)*, Actas del VIII Congreso international de arquelogia cristiana(Barcelona 1972), 33-34.

[9] M. -C. Maufus, *Observations sur la production et l'utilisatiion du décor architectural en terre cuite pendant l'Antiquité Tardive, Artistes, artisans et production artistique au Moyen Age*, Colloque international, Universite de Hut-Bretagne(Rapports provisoires), Rennes 1983, 911-935(with complete bibliography up to 1983). From the same author, cf. a paper on early Christian terracotta plaques found on the territory of France: M. -C. Maufus, La terre cuite, in: Naissance des arts chrétiens, Atlas des monuments paléochrétiens de la France, Paris 1991, 232-277.

[10] Ead. , Observations, 912.

[11] K. Balabanov, *Viničko Kale*, Arheološki pregled 1985(Ljubljana 1986)153.

absolutely indispensable precondition to be accomplished preceding any further attempt to interpret their original function and meaning. One of the numerous problems we faced was how to carry out a classification of the monuments based on the subjects depicted on them. Namely, the repertoire of themes comprising the icionographic programme of the plaques was probably based on a, today, unidentified liturgical text. We have, thus, decided to analyze each represented subject and, when and where possible, to organize them in smaller groups (Old Testament subjects, illustrations of Psalms, depictions of Christian saints(.

JOSHUA AND CALEB[12] (Fig. 1)

In the Vinica collection there are several replicas of plaques with figures of the great Old Testament hero Joshua and his companion Caleb shown frontally, in military costumes, armed with spears. The relief is inscribed with their names – the name HIESU stands to the left of Joshua and FILIUS NAVE is written along the left vertical edge of the plaque. Caleb's name (KALEEB) runs along the right vertical edge of the scene. The Sun and the Moon, identifying this scene as that from the Book of Joshua (10, 12) when Joshua, with divine intervention, makes the Sun and the Moon stand still over Gideon and Elon before the great victory of the Israelites, appear above the two figures. Joshua, on of the greates heros of the Old Testament and Jewish history was considered to be a prefiguration of Christ already in the writings of the Church fathers – both because of his name, Jesus, and because of his deeds[13] The early Christian apologists saw in the scene of Making the Sun and the Moon Stand Still a prefiguration of Christ who will postpone the Day of Judgement in order to save manking and, above all, as an illustration of the idea of Johua's victory not only by military power but primarily by his faith in divine mercy[14]. One of the most famous scenes of Making the Sun and the Moon Stand Still in peleochistian art is to be found in Joshua's cycle in the church of Sta. Maria Maggiore in Rome[15] This scene is espacially characteristic of Christian illumination in the East: it appears, for example, among the miniatures of the Rabula Gospels[16], the Syrian manuscript no. 341 from the National Library in Paris[17], as well as among the illustrations of the Joshua Roll[18]. As opposed to the iconography of the above mentioned scenes[19], the example from Vinica is an unusual variation of the theme, created by combining two models: the one, already mentioned, from the Book of Joshua and an episode from the Fourth Book of Moses (Num. 13, 17) which describes the joint departure of Joshua and his comrade Caleb for Canaan.

Fig. 1. – Joshua and Caleb.

THE MIRACLES OF THE PROPHET ELISHA[20] (Fig 2)

Only one of the ceramic reliefs is decorated with an unusual depiction of three horsemen riding off to

[12] Eleven replicas of his theme have been preserved; three as whole plaques 28. 5 x 30 x 4cm in dimension and eight smaller fragments.

[13] St. Jerome thus says: Josua fuit typus Domini non solum in gestis, sed etiam in nomine: Ep. 53, 8 PL 22, 545.

[14] Lexikon der christlichen Ikonographie II(Algemeine Ikonographie F-K), Herder, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1970, 441. A thorough commentary on the theological and exegetic meaning of Joshua is to be found in B. Brenk, *Die früchristilichen Mosaiken in S. Maria Maggiore zu Rom*, Wiesbaden 1975, 122-125(with excerpts from the writings of the Church fathers).

[15] *Ibid.*,105-106;for illustrations v. H. Karpp, *Die Mosaiken in S. Maria Maggiore zu Rom*, Baden-Baden 1966, T.153-154.

[16] C. Cecchelli, I. Furlani, M. Salami, *The Rabula Gospels*, Oten 1959, fol. 4R.

[17] H. Omont, *Peintures de l'Ancien Testament dans un manuscrit syriaque du VII ou du VIII siècle*, Monuments et Memoires(Fond. E. Piot)17 (Paris 1907), 85-98, T. VI, 6.

[18] K. Weitzmann, *The Joshua Roll. A Work of the Macedonian Renaissancce*, Studies in Manuscript Illumination 3, Princeton 1948, 27-28, T. 37.

[19] Cf. B. Brenk, *op. cit.* , 106.

[20] Only one fragmented plaque (dimensions: 31 x 17 x 4 cm) is preserved.

battle and a figure, in the upper left corner, with a stretched bow in his hand. In the bottom part of the scene, beneath the figures of the three riders, there are holes dug in the ground, being filled with water. By the left edge of the plaque, close to the figure of the archer, there is an inscription reading SCS(SANCTUS). Because of the fragmentation of the plaque the other letters written beneath are not readable. Until now this scene has been defined as The Magi Bearing Grifts to the Newborn Jesus[21].

Fig. 2. – The miracles of the prophet Elisha.

Having in mind the character of the other scenes decorating the Vinica plaques, and observing all the elements of those representations, we have made an attempt to decipher this scene based on Old Testament texts heralding the Messiah – the divine son bringing salvation – and his Resurrection as a precondition for the deliverance of the faithful. It seems, thus, that the elements comprising this scene – the three horsemen, the archer with his bow stretched and the holes in the ground being filled with water – could be identified with certaqin elements of the story of the Old Testament prophet Elisha, a highly venerated saint of both the eastern and the western Church during the early Christian period[22] In that case the scene represented on the plaque from Vinica could be an illustration of the third miracle of Elisha, the one in which he, with teh aid of divine intervention, fills the holes dug out in the ground with water for the thirsty armies of three kings – of Israel, Judea and Edom, in the course of their victorious campaign against the Moabites (IV Book of Kings, 3, 16–17). The miracles of the prophet Elisha, including the one depicted on the relief from Vinica, were considered in paleochirstian theology as prefigurations of the miracles and the wondrous healings of Christ. Special significance was assigned to the prophet's power to raise the deceased righteous from the dead. The miracles of St. Elisha, although comparatively rare, are to be found especially in the repertoire of plastic decoration of early Christian stone sarcophagi[23].

TOBIAS[24] (Fig. 3)

One of the reliefs from Vinica in decorated with a scene whose central part is dominated by a frontally represented male figure, standing up by his leg, stroking a dog with his left hand. The upper right corner is occupied by another figure of smaller stature, obviously a child, sitting on the edge of an undulated strip and offering, with his left hand, a fish to the central figure. Only a couple of letters (HILES) of a word which once stood in the title of the scene are still preserved along the upper edge of the plaque. In the studies published to–date this scene has either been identified as one of the episodes from the Gospel of Matthew[25] or called Adam Naming the Animals[26]. The elements of the composition on our relief, an older person, a young boy holding a fish and bringing it close to the eyes of the older man, a symbolic representation of a river and a dog, indicate one of the older person, a young boy holding a fish and bringing it close to the eyes of the older man, a symbolic representation of a river and a dog, indicate on of the oldest illustrated Old Testament scenes from the Book of the Righteous Tobias – the scene of Tobias' Fishing and the Healing of the Aged Tobias with fish gall (Tobias, 6, 4; 11, 10). During the paleochristian period, from which we have preserved representations of this subject, the young Tobias was considered to be an Old Testament prefiguration of Christ. Because he restored sight to his blind father by applying fish gall to his eyes and because he chased out the demons with the smoke of its burning heart, be was likened to Christ who brought light and chased away čthe devil by his suffering[27]. Due to its symbolic meaning, the scene of

[21] K. Balabanov, *Terakotni ikoni od Vinica*, 17.

[22] Lexikon der christlichen Ikonographie VI(Ikonographie der Heiligen-Crescentius von Tunis bis Innocentie), Herder, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1974, 1114.

[23] L. Reau, *Iconographie de l'art chretien II, Iconographie de la Bible I, Ancien Testament*, Paris 1956, 359.

[24] Only one plaque with fragmented left edge has been preserved (dimensions: 31 x 1 x 4cm).

[25] J. M. Vesely, *op. cit.*, 100.

[26] K. Balabanov, *op. cit.*, T. 212.

[27] Lexikon der christlichen Ikonographie IV(Allgemeine Ikonographie S-Z), Herder, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1972, 322.

Fig. 3. – Tobias.

Tobias and the fish has, since the earliest days, been illustrated as a scene of salvation in the decorative repertoire of the early Christian burial chambers. Among such preserved depictions from this period there is a scene painted on the vault of the Domitilla catacomb in Rome from the first half of the III century[28], a scene on the vault of the thrasin tomb from the first half of the IV century[29] and one in a tomb on the Vigna Masima from the middle of the IV century[30], as well as those on sarcophagi from Masd'Aire and Verona[31] The composition of Tobias and the Fish appears in the decoration of the dome of the mausoleum of Sta. Constanza in Rome[32] According to the Roman rite, the most significant chapters of the Book of Tobias are read during the First nightly service of the western Church[33]

PSALM 36
DANIEL AMONG THE LIONS[34] (Fig. 4)

The relief showing the prophet Daniel as an orans, flanked by two lions, is signed as SCS DANIEL in the upper part of the plaque, on each side of the prophet's head. A Latin inscription runs around the perimeter of the plaque, beginning in te upper edge and stretching along the left and the right edge, ending along the bottom, beneath the scene. The inscription reads DOMINO GRESUS HOMINI DIRIGIGUMTUR. These čare the opening words of verse 23 of Psalm 36(37)[35] read on Tuesdays during the Secong nightly service of the Roman Church[36] This verse, which speaks of the fate of the righteous and the godless, points out that a bitter fate may just as well strike the good and the noble, but that God, who guides the steps of the righteous, always rewards with bliss in the end[37] In that context čthis scene is illustrated with a depiction of the prophet Daniel who was thrown into a lions' den but was, by God's mercy, rescued therefrom because of his righteousness and lived to see the punishment of the godless. The scene of Daniel Among the Liond, the Christian symbol of the intervention of the God–Savior for the good of the righteous, subtly subliminates within itself the connotation of Christ's Resurrection as the prerequisite for the salvation of mankind. For that reason, the scene of Daniel Among the Lions, found in the

[28] J. Wilpert, *Die Malereien der Katakomben Roms*, Freiburg im Breisgau 1903, 53-54, T. 164;H. Leclercq, Tobie, DACL, XV-2, 1953, 2418.

[29] *Ibid*, 2419, fig. 11118.

[30] J. Wilpert, *op. cit.* , T. 212;A. Grabar, Christian Iconography, New York 1968, fig. 26.

[31] H. Leclercq, *op. cit.* , 2419, 2420.

[32] H. Stern, *Les mosaiques de l'eglise de S. Constance a Rome*, Dumbarton Oak Papers 12 (1958), fig. 1.

[33] Breviarium Romanum (Ed. 1952) in I Nocturno.

[34] Thirteen copies of this scene have been preserved, only one whole with a fragmented right edge (dimensions: 31 x 29 x 4cm).

[35] Biblia Sacra, Liber psalmorum, 23 Vulgatae Editionis MCMXIV).

[36] Breviarium Romanum (Ed. 1952): eria Tertia, Ad Matutinum, II Nocturno.

[37] C. Tomić, *Psalmi*, Zagreb 1973, 185-186.

nastery Basilica in Heraclea dating from the VI century[62]

PSALM 79[63] (Fig. 7)

The fruit–bearing vine is one of the motifs from the repertoire of decoration found in Vinica. Atop the vine there is a pigeon and, at its foot, a lion chasing a deer. An inscription in Latin runs around the perimeter of this scene beginning in the top horizontal margin and running vertically down the right side, crossing over to the left side and ending along the bottom margin of the plaque. The text reads: VINEAM EX AEGYPTO TRANSTULISTI and illustrates the first part of verse 9 of Psalm 79(80)[64], used in the Roman rite as the opening line of a hymn sung during the morning services of Good Friday in honor of the majesty of the Lord[65]. The above mentioned verse of Psalm 79(80) is a prayer for the renewal of a cut vineyard, an allegory in which Yahveh translates the vine from Egypt in order to plant it on fertile soil where it will take root and bear fruit. The symbolic meaning of this verse is thus connected to Christianization and the spreading of the new faith[66]. In Christian symbolism the motif of our relief – the grapebearing vine as one of the most significant Biblical motifs – marks the bond between the Lord and His people. Due to that, this motif was used as a symbol of the Eucharist in paleochristian art. Through this euscharistic symbolism, the vine attetined the meaning of immortality[67] already with the earliest allegoriacal scenes of the grape pickers in the art of the catacombs. On the ground of such symbolism, and especially by tying this motif to that of Chirst–the Vine from the Gospel according to John (15, 1–6), i.e. to his role as the Redeemer, besides the eusharistic, the vine atteined an eschatological connotation in Christian symbolism. With such a connotation it appers in decorations of funerary spaces[68] or as a sculpted motif on sarcophagi[69] Iconographically, the scenes from Vinica find their closest parallels especially among certatin floor mosaics. The vine is, thus, joined by hunting scenes, with a lion chasing a deer, as in the nave of the Monastery Basilica at Heraclea[70].

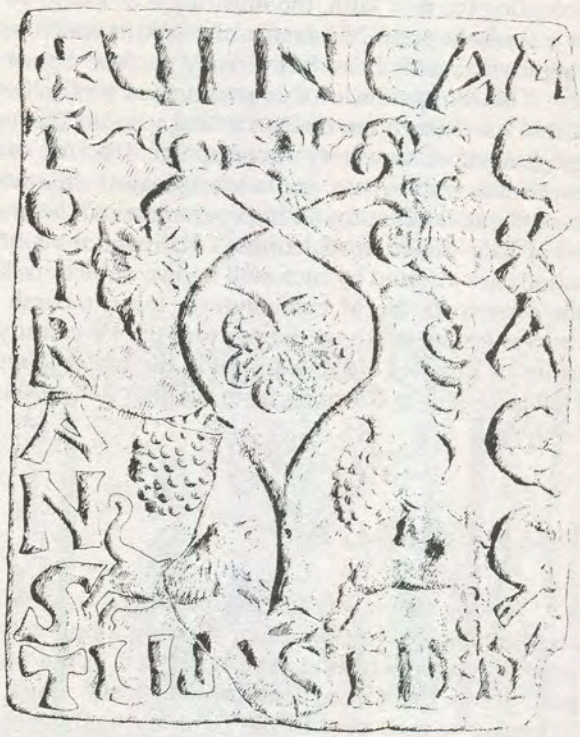

Fig. 7. – Psalm 79.

THE LION "FROM THE TRIBE OF JUDAS AND THE ROD FROM THE TREE OF JESSE"[71] (Fig. 8)

On one of the plaques from the treasure of Vinica there is a lion, also accompanied by an inscription starting above the animal's head, flowing around all four sides of the plaque, which reads: LEO DE TRIBU IUDA ET FLOS DE RADICE IESE. The first part of the inscription on the relief (Leo de tribu Iuda) comes from the Book of Revelation of John the Theologican (5, 5) and refers to Crhist as the lion from the tribe of Judas, who, in the guise of the sacri-

[62] G. Cvetković Tomašević, *Ranovizantijski podni mozaici*, Beograd 1978, sl. 21, 51.

[63] Two fragmented plaques (dimensions: 35x28x4. 5cm) and two fragments of plaques with this theme have been preserved.

[64] Biblia Sacra, (Vulgatae Ed. MCMXIV)Liber Psalmorum 79(80), 9.

[65] Liber Usualis (Ed. 1962): Feria VI-Ad primam, Cum Gloria.

[66] C. Tomić, *op. cit.* , 108.

[67] W. Oakshott, *Die Mosaiken von Rom*(vom dritten bis zum vierzehnten Jehrhundert), Wien und München 1967, 58.

[68] Such is the case with the vine depicted in the mausoleum of Sta. Constanza(H. Stern, *op. cit.*, 198-199, Pl. 33) and the mausoleum of Galla Placidia(F. W. Deichmann, Ravenna, 163) as well as in a funerary chapel in the basilica in Gerasa(H. Maguire, *Earth and Ocean*. The Terrestrial World in Early Byzantine Art, University Park and London 1987, 10, Pl. 4, with a discussion on the ambivalence of this motif).

[69] Except on the famous pophyry sarcophagus of Constance(R. Delbrück, *Antike Porphyrywerke*, Berlin 1932, T. 104), this motif appears also on other early Christian sarcophagi (F. W. Deichmann, Repertorium, passim).

[70] G. Cvetković Tomašević, *op. cit*, sl. 21, 51.

[71] Only one single plaque decorated with the motif of a lion has been preserved in the collection from Vinica, dimensions 27 x 26 x 5cm.

ficial lamb, is to open the Book of LIfe. The second part of the inscription on the relief is taken from the Book of the Prophet Isaiah (11, 1) who announces the coming of the Messiah out of the tree of Jesse and his Kingdom of Peace. Based on the evidence supplied by texts on the other reliefs, we suppose that the inscription on this plaque is also composed to meet the requirements of certain liturgical services read on the

Fig. 8. – The lion "from the tribe of Judas and the Rod from the tree of Jesse".

occasion of a given holiday of the Roman Church. According to the text written on the plaque, the lion is shown as a symbol of Christ the Son of God heralded already by the prophets, the victor over death, the apocalyptic king and lord of all the living and the dead. In that context, the lion is one of the frequently employed funerary motifs, both in early Christian art and later throughout the Middle Ages[72]. That is attested, for example, by figures of lions on a relief in the III–IV century crypt of Licinius in Rome[73] or those on an ivory plaque marking a grave on the Pamphila cemetery[74] as well as those appearing on tombstones made of black basalt in the Hauran region in Syria[75]

THE CROSS TRIUMPHANT[76] (Fig. 9)

The plaques of the Vinica treasure are decorate with, among others, the motif of the cross – the most

Fig. 9. – The cross triumphant.

widespread and basic symbol of the Christian faith. The following Latin text is written around the cross and on its arms: CRUX CHRISTI VINCE ET VINCERE PRESTA OMNIBUS SPERANTIBUS IN TE.

[72] On the lion in funerary art v. : F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funeraire des Romains*, Paris 1942, 455;W. Deonna, "*Salva me de ore leonis*", Revue belge de Philologie et d'histoire 28(1950), 479-511. On the symbolism of the lion in early Christian art: P. Testini, *Il simbolismo degli animali nell' arte figurativa paleocristiana*, in: L'uomo di fronte al mondo animale nell'alto medioevo, Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo XXXI, T. II (Spoleto 1985), 1146-1150.

[73] H. Leclercq, *Lion*, in: DACL IX-1 (1930), fig. 7130.

[74] *Ibid.*, 1207

[75] F. Gerke, *op. cit.* 138.

[76] 26 replicas of this motif have been preserved, 8 whole plaques (dimensions: 33 x 20 x 4. 5cm) and 18 fragments.

The eschatological-soteriological character of the cross is emphasized already in the texts of the Old and the New Testament and the writings of the Church fathers of the earlies period. This can be recognized in the transformation of the cross from an instrument of Christ's suffering and death into a symbol of His Resurrection which promoted it as the synonym and the emblem of Christianity[77]. Since the days of emperor Constantine, the triumphal character of the cross has constantly been underlined throuhg a symbolic identification of Christ's instrumenta martirii with the sign of victory of emperor Constantine's army in the Battle on the Milvian Bridge[78]. The corss as the sign of victory is attested by texts of the early church apologists. To St. Jerome the cross was the "vexillium victoriae triumphantis"[79]. The same understandings have been expressed in the early Christian programmes of decoration, especially those of sarcophagi[80] With its primary meaning as the symbol of Christ's victory over death and the powers of Hades, the cross, during the IV century, becomes the Saviour as the prerequisite for the resurrection of each of the faithful[81] The corss on our relief is of Latin type, with arms ending in the form of droplets, i.e. tears, with analogies from the time of Justinian: in the apse of S. Apollinare in Classe in Ravenna[82], on several of the ampules from Monza[83], in the mosaic depiction of the Hagia Sophia in Constantinople[84], on a book cover from the treasure of Zion as well as on a discos from the treasure of Pela dating from 577 AD[85]

THE ARCHANGEL MICHAEL[86] (Fig. 10)

The largest number of replicas from the Vinica collection are dedicated to the archangel Michael standing on a dais, in ceremonial attire, accompanied by an inscription – SCS (SANCTUS) MIHAEL – written vertically along the left edge of the relief. Based on the qualities ascribed to him in both the Hebrew and the Christian cononical and apocryphal books, the archangel Michael developed, already during the paleochristian epoch, into one of the most prominent and most significant figures of the celestial hierarchy Within the framework of his very widespread cult established in the East during the IV, i.e. V century, based on data from literary sources, the archangel Michael was accorded manifold meanings and several roles. He was venerated as the protector and the patron of the Israelites, as the leader of the formations of the celestial army, the healer of the ailing and also as the psychopomp and patron of funerary chambers[87]. The observance of the cult of the archan-

Fig. 10. – The archangel Michael

[77] M. Sulzberger, *La Symbole de la Croix et les Monogrammes de Jesus chez les premiers chrétiens*, Byzantion II(Paris 1926), 341-365.

[78] E. Kitzinger, *The Cult of Images before Iconoclasm*, DOP8 (1954), 89.

[79] Comm. in Matth. 24, 30 PL 26, 108B.

[80] J. Kolwitz, *Oströmische Plastik der theodosianischen Zeit*, Berlin 1941, 137-140, 145-151.

[81] K. Wessel, Kreuz, Reallexikon zur byzantinischen Kunst V, Stuttgart 1991, 59.

[82] F. W. Deichmann, *Ravenna*, 261-269, T. 387.

[83] A. Grabar, *Les ampoules de Terre Sainte Monza, Bobbio*, Paris1958, 33, 55, 60, 83.

[84] A. Grabar, *A propos des mosaiques de la coupole de Saint Georges à Salonique*, CA XVII (1967), fig. 17.

[85] K. Wessel, *op. cit.* , Abb. 8-2, 4.

[86] 17 replicas have been preserved, 10 whole plaques (dimensions: 32. 5 x 20 x 4cm) and 7 fragments.

[87] S. Gabelić, *Ciklus arhandela u vizantijskoj umetnosti*, Beograd 1991, 21-28 (with an extensive bibliography).

gel Michael, which spread throughout the Christian Empire, reached its apogee during the time of Justinian[88] Scenes which iconographically come closest to the figure of the archangel on the relief from Vinica date from this period. They are to be found on a slab from the church of S. Marco in Venice[89] and on one of the panels of the well known diptych from the British Museum made in the period between 519–527 AD[90] In the services of the Roman Church the archangel Michael in honored on his holidays and during the First nightly service[91]

ST THEODORE[92] (Fig. 11)

One of the ceramic reliefs bears the figure of St. Theodore, one of the first Christian warrior saints, who was martyred for the new faith at the very beginning of the IV century and soon became the subject of a very widespread cult which culminated during the time of Justinian[93] On the relief from Vinica he is shown on horseback, in military dress, armed with a spear. The iconography of St. Theodore is supplemented by the defeated snake, pierced by his spear, and the conquered enemy depicted by his spear, and the conquered enemy depicted beneath the horse's hoofs. The inscription SCS (SANCTUS) TEODORUS DRAC – victor over čthe dragon, is written by the torso of the figure on horseback and a text in Latin encircles the entire scene. Parts of the inscription are preserved only in the left vertical margin and the left side of the top and bottom horizontal margin of the relief. According to those parts there is ground for its reconstruction as follows: DEUS PRECIBUS O(MNIBUS) SANCTORUM TUORUM (EXAUDI ET) MISERERE (NOBIS). In form, this text approaches the opening verses of the First nightly service in the rite of the Western Church[94] The composition of the scene in which St. Theodore is shown on horseback in triumph over his enemies has been adopted from the iconography of the older Roman triumphal art. In the Christian artistic production it appears during the reign of emperor Constantine the Great[95] As

Fig. 11. – St. Theodore

a symbol of victory of Christianity over the pagan enemies, this scene is an evocation of the great battles and glorious victories of the Christian emperors over the pagans. The emperor on horseback, victorious over demons – symbols of the dark powers in the form of snakes, thus celebrating the triumph of the faith was often depicted during the time of Justinian[96]. The figure of the warrior St. Theodore killing a snake with his spear on a gold ring from Syria[97] dates from this period. The motif of battle with the snake is found already on the oldest preserved representations of St. Theodore on horseback[98] as an illustration of an early legend about the saint as a dragon–slayer[99]

---

[88] D. H. Wright, *Justinian and an Archangel*, Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst F. W. Deichmann gewidmet, Teil III, Bonn 1986, 75-79.

[89] O. Wulff, *Altchristlische und byzantinische Kunst*, Abb. 183.

[90] W. F. Volbach, *op. cit.* 32, P. 41.

[91] Breviarium Romanum (Ed. 1952) in I Nocturno.

[92] Only a half of one plaque with this motif (dimensions: 32 x 5 x 23 x 3. 6cm) and 5 smaller fragments have been preserved.

[93] H. Delhaye, *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1912, 277.

[94] Breviarium Romanum (Ed. 1952) in I Nocturno.

[95] A. Grabar, *Christian Iconography*, New York 1968, 40.

[96] A. Grabar, *L'Empereur dans l'art byzantin*, London 1971, 46.

[97] M. C. Rossa, *Catalogue of Early Christian Objects in the Collection of Dumbarton Oaks*, DOP Collection II, Washington 1965, 135, 137-138, pl. XCVIII/N.

[98] O. Dalton, *Catalogue of Early Christian Antiquities and Objects from the Christian East Department of the British Museum*, London 1901, 111, 175, No. 548.

[99] H. Delahaye, *Les legendes grecques des saints militaires*, Paris 1909, 20.

ST. GEORGE AND ST CHRISTOPHER[100] (Fig. 12)

Among others in the repertoire of decoration from Vinica, we come across a joint portrait of St. George and St. Christopher, two famous warriors and martyrs whose cults appeared and spread throughout the Christian oecumene during the paleochristian period. Both saints on the relief are shown as frontal,

Fig. 12. – St. George and St. Christopher

standing figures piercing the heads of two man–like snakes with their spears. Between the two saints, the center of the scene is occupied by a cross as a symbol on their martyrdom for Christianity and it bottom part by a large shield, their military amblem. An inscription in Latin, with names of both saints, runs around the scene: HRISTOFORUS runs vertically down the left edge of the relief by the figure of St. Christopher and GEORGIUS down the right, by the figure of St. George. The top and bottom horizontal margin is inscribed with the prayer: DOMINUS DEUS VIRTUTUS EXAUDI NOS. Its. model is found in verse 9 of Psalm 83(84) and the last, 20th, verse of Psalm 79(80) sung in the rite of the Western Church during the services of the Saturday before Christmas[101]. St. George and St. Christopher, the two saints chosen to accompany the text inscribed on the relief played specific roles and had specific meanings within their paleochristian cults. The reverencče of St. George, whose cult arose during the IV–V century, gained in impetus on the territory of the Empire during Justinian's reign, due, above all, to St. George's role as the guardian and representative of manking before God[102] and the numerous miracles described in his hagiography, including his power to raise the righteous from the dead[103]. The oldest depictions of St. George in military costume, armed with a spear, date from the VI century and are to be found of a fresco in the monastery of St. Apollonius in Bawit[104] and on a bronze cross from the Syrian city of Emesene[105] A Horus–faced figure of the warrior St. George spearing a crocodile – the symbol of evil, preserved on a IV century Coptic relief[106], could speak in favor of the fact that the figure of St. George on the Vinica relief illustrates the anciend subject of the triumph of good over evil[107]. The cult of St. Christopher – kinocephalus shown on our relief beside the figure of St. George, arose around the middle of the V century and is tied to texts of the V century Egyptian Gnostic–Bertholomean Acts which accentuate the motif of immortality and of the spirit which, after death, awakes into an eternal existence[108] By being connected to Anubis, the Egyptian god–master of the graveyard, St. Christopher attained, in these writings, the function of the Christian saint alotted to the world on the other side of the grave. Although the early depictions of St. Christopher–kinocephalus were most probably destroyed during the period of iconoclasm, this iconographic variation of the Christian martyr was presumably to be found on the Sinai during the Justinianic period[109]. The iconography of St. Christopher and St. George as victors over demons on the relief from Vinica, otherwise unregistered in paleochristian

[100] 5 whole plaques (dimensions: 277. 5 x 30 x 5.4cm) and 18 fragments remain.

[101] Breviarium Romanum (Ed. 1952), Ad Laudis (Ordinarium Divini Ofici).

[102] D. Howell, *St. George as Intercessor*, Byzantion XXXIX (1970), 131.

[103] H. Delahaye, *Les legends grecques des saints militaires*, 64.

[104] Lexikon der christlischen Ikonographie VI, 3667;H. Leclercq, Bawit, DACL II-1, 1925, 222, fig. 1263.

[105] H. Leclercq, *Emesene*, ACL IV-2, 1921, fig. 4057.

[106] H. Leclercq, *Georges*, DACL VI-1, 1924, 11026, fig. 5230.

[107] v. T. Mark-Weiner, *Narrative Cycles of the Life of St. George in Byzantine Art* (vol. I-II), University Microfilms International, Ann Arbor Michigan 1977(with an extensive bibliography). The iconography of St. George, including the oldest depictions, has recently been the subject of attention of M. Marković, *Neka zapažanja o ikonografiji svetih ratnika u istočnohrišćanskoj umetnosti i predstave ovih svetitelja u Dečanima*, Kosovski zbornik 4 (in print), with relevant bibliography. We take this opportunity to thank collegue Marković on giving us insight into this text before its publishing.

[108] H.Aurenhammer,*Christophorus*,Lexikon der christlichen ikonographie I,Hollinek,Wien 1959,436. On the cult of St. Christopher,H.F.Rosenfeld,*Der heilige Christophorus und seine Verehrung*. Eine Untersuchung zur Kulturgeographie und Legendenbildung, Leipzig 1937.

[109] H.Aurenhammer, *op.cit.*,441.

art, finds its parallel on the face of a gold coin dating from the middle of the V century bearing the images of emperor Leo I and Anthemius, the vicar of Constantino–ple[110]

Discussing the themes represented on the reliefs from Vinica and observing the tight connection between the texts inscribed on them, as the main carriers of the theological message, and their figural illustrations, we concluded that these texts must have been taken over from certain services carried out in accordance with the liturgical canons of the Western rite, proscribed for certain holidays cerebrated by the Roman Church. According to the textural sources, we discover in the decoration repertoire of the Vinica reliefs the presence of verses taken from services of the Roman liturgy: the first nightly prayer (verses written on the relief with the figure of St. Theodore and on that with the illustration of Psalm 65); the Second nightly prayer (Psalm 36 is illustrated by the scene of Daniel among the Lions); Christmas mass (verses accompanying St. Christopher and St. George); and readings from services preceding Easter Sunday (in the form of verses taken from Psalm 41 and 9). Based on this evidence we conclude that the texts written on the plaques from Vinica have been adopted from certain services of the Roman Church, chosen in order to convey a certain theological message and to represent various themes of well defined and very specific symbolic meaning. Judging by the already identified texts, we suppose that those written on the tablets decorated with the Cross and the Lion also originate from some services held on certain holidays of the Roman Church.

The discovery of ceramis reliefs on the site of Kale in Vinica does not come as a surprise if one bears in mind the geographic location of this settlement which seved as an important late antique fortress on the inner limes along the Bregalnica[111] The late antiques settlement near Vinica mentioned as an oppidum in archeological literature[112], was located close to the Astibo–Partikopolis road, a road of great economic and strategic significance along which there rose a good number of settlements and fortifications as well as the episcopal town of Bargala. The settlement belonged to the district of Bregalnica, a region whose towns experience a great impetus during the late antique period. That fact is attested by discoveries of large architectural complexes in Bargala, Morodviz, Krupište, Štip[113], just as the existence of bishopric sees in this area proves the presence of a developed Christian Church organization[114] Built in the IV century along one of the more important roads on this territory and renewed, as indicated by the archeological finds on the site, and better fortified during the first half of the VI century in the hub of fortification activities in the area before the arrival of the Slavs[115], the late antique town of Vinica was certainly an important urban center in its greater environs. This is attested not only by the dimensions of this settlement and the numerous structures discovered inside its strong walls but also by the authentic archeological find of ceramic reliefs serving a certain function in one of the given spaces od structures on the site.

A more precise definition of their function certainly comes as one of the greatest problems tied to the relief plaques from Vinica. Since the site has only partly been explored and due to the fact that the reliefs were not found in situ, only future archeological excavations can offer a more reliable answer to this question. The problem is all the more complex because of the fact that all kown analogies are of almost no help at all. Investigating the function of ceramic plaques from the late antique and the early Christian period, researchers to–date, have, for the most part, had to satisfied only with forming various hypotheses. Based on the existing results and the scarce tenable cognizance, M. C. Maufus has, in her already mentioned synthetic study, published an invaluable review of the precisely ascertained functions of these plaques. It has been proven that they were used to cover floors of stately, especially carcal buildings, to becorate the faceted ceilings and probably to cover roof terraces. In all instances mentioned, the plaques sponted a simple ornamental decoration preventing them to be used as analogies for the function of those from Vinica. The plaques with a more comples decoration, of a certain iconographic programme, could have been used to re-

---

[110] K.Wessel,*Kreuz*,Reallexikon zur byzantinischen Kunst, fig. 42,9.

[111] B.Aleksova,*Episkopijata na Bregalnica*,133.

[112] I.Mikulčić,*Tabula Imperii Romani*,K-34,Naissus-Dyrachion-Scupi-Serdica-Thessalonike,Ljubljana 1984,132.

[113] *Ibid*,30-37

[114] In the district of Bregalnica which was a part of the Roman administrative province of Macedonia Secunda towards the end of the V and the beginning of the VI century, Hierocles lists four cities (F.Papazoglu,*Makedonski gradovi u rimsko doba*,Skopje 195,96).Besides Bargala and Zapara,attested as bishophric sees in the Acts of the V and the VI Church Council (R.Bratož,*Ranohristijanskata crkva vo Makedonija i nejzinot odnos sprema Rim*,Treta programa br.44,Skopje 1991,48,6.).Zeiller believes that the mentioned Kelendin and Armonia were also bishophric sees in the district of Bregalnica (L.Zeiller, *L'Empire romain et l'eglise*,Paris 1918,205.).

[115] Lj.Maksimović,*Severni Ilirik u VI veku*,Zbornik radova Vizantološkog instituta 19 (Beograd 1980),1-53 (with a complete previous bibliography).

Fig. 2. – The miracles of the prophet Elisha

Fig. 4. – Psalm 36, Daniel among the lions

Fig. 5. – Psalm 41, a deer with cantharos

Fig. 12. – St. George and St. Christopher

vet the walls of buildings in a single or more superposed rows. Finnally, they could have served as revetment for various pieces of church furniture and their use in the revetment of tombs has also been attested[116].

In an attempt to form a hypothesis on the possible function of the Vinica plaques – based on the limited knowledge we have at the moment – we believe that it is the repertoire of their programme which deserves special attention. It has been indicated that the closest iconographic parallels are to be found in the decoration of the early Christian catacombs, tombos, mausolea and stone sarcophagi. The illustration of David's Psalm 41, as a symbol of the soul which, after resurrection, strives for heavenly residence, the scene of Danial among the lions and Tobia's recovery as symbolid illustration of salvation of the righteous, the lion as the emblem of the future kingdom of Christ and the cross as the symbol of triumph over death are all scenes often used in the earliest Christian funerary chambers to convey the eschatological messages of immortality and to symbolize salvation through faith and hope for resurrection. In this context, the depictions of the Christian martyr–saints – St. Theodore, St. Christopher and St. George, shown on the Vinica reliefs as victors over evil and the demons, also bear a pronounced soteriological connotation. The archangel Michael, connected by his role as a psychopomp to the world beyound the grave, fits well into the funerary character of the repertoire. Such is also the case with the illustrations of Psalms. The well conceived theological message and the connection between the texts and the illustrations on the plaques from Vinica speak of an authentic artistic repertoire whose meaning is most probably based on the contents of one of the liturgical services of the Roman Church. The funerary character of the depicted themes and the cloice of texts indicate that the service in question may be the one read during the rite of entombment.

A number of analogous examples could attest such a function of these cast ceramic plaques with relief decoration. Similar plaques were placed in Roman catacombs of the I and II century[117], paleochristian tombs of the IV centura[118] and plaques with decoration in relief were used for revetment purposes in the constructed tombs on several sites in France[119] and Tunisia[120] in the period between the IV and the VI century.

On the ground of existing analogies and based on the repertoire of the programme with a pronounced soteriological connotation, as well as on their size (31x29x4.5; 30x28x4; 32x20x4.5; 33x20x4 cm)[121] and a large number o replicas, one may hypothesize that these plaques were used to revet the walls of tombs or burial chambers built of brick which had existed within the late antique architectural complex in Vinica. Despite the poor state of research of the archeological site in Vinca, one should allow the possibility of the existence of burial chambers for the entombment of its citizens, especially those from the higher ranks of society – it being a relatively large and well fortified complex with a sacral Christian structgure and, considering the given historical circumstances of the epoch, perhaps even a see of some high ranking representative of chirch hierarchy. The large number of terracotta plaques, inconvenient for transport due to the properties of their material, ant the results obtained from chemical analyses indicate that the clay for their production was obtained in the immediate vicinity of the site[122] The workshop in which these terracotta plaques, intended for the decoration of burial chambers, were cast in series, may well have existed on the site of Kale in Vinica. The desire to decorate and give a liturgical meaning to the places of eternal rest and perhaps even the declining economic strength may have contibuted to the choice of models for the decoration of the burial cambers in Vinica. Those models were found in the repertoire of the compositions on the sides of the well known early Christian sarcophagi produced in the workshops of Rome and Gaul[123].

---

[116] M.-C. Maufus,Observations,918-922.

[117] H.Leclercq,Manuel d'archeologie chretienne II,Paris 1907, 542.

[118] C.Casalone,*Note sulle pitture del l'ipogeo di Trebio Giusto a Roma*, CA XII (1962), fig.2 bis.

[119] F.Vallet-G.Querre,*Authenticite de la plaque paleochretienne de terre-cuite dite de Gresin* (Commune du Broc, Puy-de-Dome),Antiquites Nationales 21,Paris 1989,6; M.V.Viellard-Troiekouroff, *Les Monuments reliegueux de la Gaule d' apres les oeuvres de Grégoire de Tours*,Paris 1977,184,fig. 29,30,45.

[120] N.Duval, *Le martyrium tetraconque de Cincari*,MEFRA,t.88/2,Paris 1976,886.

[121] Based on knowledg to-date and the analysis given by M.-C.Maufus (Observations,912) it appears that the format of the ceramic plaques varied depending on the region where they were produced. In North Africa, thus, dimensions are almost standardized, 30x30cm. In Spain, on the other hand rectangular plaques are the most numerous and appear in three basic sizes: 30-35x20-25cm; 40-45x30-35cm; 50x25cm. There is also a considerably smaller number of plaques measuring 60x40cm and 50x35cm. Generally, the thickness varies from 2.5cm to 5cm, the average being 4-4.5cm.

[122] S.Pavlovska,P.Tošev,M.Dimeski,*Utvrduvanje na porekloto na viničkite ikoni so fizičko hemiski analizi*,XI Sovetuvanje na hemičarite i tehnolozite na Makedonija,Izvodi od saopštenijata (Abstracts),Skopje 1989,13-17.

[123] L.von Sybel,Christliche antike II,Marburg 1906,4-50; A.Grabar,*L'age d'or de Justinien*,Paris 1966,fig. 295; E.Panofsky, *Tomb Sculpture*, London 1964,fig.138.

A more precise choronological determination of the Vinica ceramic decoration, in bibliography to-date dated in the period between the IV and the VI century[124], should, in our opinion, begin with the inscriptions on the reliefs themselves. As we have already seen, they originate from the Latin translation of the Bible completed by St. Jerome in 405. Based on the conclusion that the mentioned texts are read during the holiday services of the Roman Church and most probably originate from a transposition of Biblical text into the liturgical form of the Roman prayuer books, one ought to bear in mind that the first official book of prayers of the Roman Church was put together during the time of Pope Gelasius, towards the end of the V century[125] The fact that the reliefs form Vinica are inscribed with texts of prayers of Roman services speaks of a process of expansion of the Roman Church on Macedonian territory, the doors to its influence having already been opened at the Council of Serdica beld in 343. The actual realization came with the establishment of the Vicarage of Thessaloniki at the beginning of the V century[126] Following the fomal break-up of ties between the Apostolic See in Rome and the bishoprics on Macedonian territory at the time of the Accacian schism (484–518), the efforts of the Roman church prelates were towards regaining the official primacy of their Church as opposed to the growing expansionist tendencies of the patriarch of Constantinople. The intensive correspondence between Pope Gelasius (492–496) and Simacchus (498–514) with Macedoniam bishops resulted in a new wave of strong Roman influence on church institutions on Macedonian territory at the end of the V and the beginning of the VI century. The Synod of Scupi, hled in 494, and the Illyric Synod of 514, confirmed the loyalty of Macedonian bishops to the church center in Rome[127] The final victory of Roman orthodoxy was achieved in 519, during the reign of Justinian I, as a result of energetic church politics of Pope Hormisdus (514–523), who continued the efforts of his predecessors and consolidated the Church in its fight against the monophysite politics of emperor Anastatius. The founding of a new archbishopric in Justiniana Prima in 535, implied the reeestablishment of balance in relations between the churches of Rome and Constantinople and a distribution of ecclesiastic obligations between the two centers concerning Macedonian territory[128].

The epoch at the turn of the century, at the end of the V and the beginning of the VI century, as the period of the strongest influecne of the Roman Church in the area of Macedonia is, at the same time, the period of the greatest flourishing of urban life in Macedonia, especially in the area of Bregalnica. Finally, it is the period of revitalization of Vinica itself, culminating during the time of Justinian. These facts point in the direction of accepting the possibility that the period around the end of the V and the beginning of the VI century may well be considered the time of production of the Vinica reliefs. The iconographic characteristics of their decoration, especially the figures of the Christian saints appearing as the result of the spreading of their cults in the Balkans, speak in favor of the afore mentioned chronology. Taking into consideration the time distance between the establishment of these cults and the period of their flourishing in the Balkans, as well as the dating of the rise of the cult of St. Theodore in the IV, St. George and the Archangel Michael during the IV i.e. the V century, we believe that the Vinica repertoire could, at the earliest, have been produced beginning with the middle of the V century and later, during the time of Justinian. Such dating of further affirmed by the paleographic characteristics of the Vinica inscriptions. Thus, the letter A with a slanted hasta (found on most reliefs) and the cpital form of the letter G (Psalm 79, St. Christopher and St. George) are to be found among Christian inscriptions dating from the second half of the IV century, the letter B with an underdeveloped upper part (Psalm 65) and the capital form of the letter M in those dating from the end of th IV century[129], the letter A with a broken hasta (St. Theodor, The Lion) is to be found between the IV and the VI century,[130] the form of the letter Q, which appears around the middle of the IV century, finds its closest parallel on an inscription dating from the close of the VI century[131]

The stylistic traits of the Vinica depictions, such as the frontal stance of the figures, the schematization of their hair and beards, the synthetic forms, the absence of detailed depiction of the comprising elements, the linear treatment of drapery and the oriental elements of costume indicate a method of re-

---

[124] K.Balabanov,*Terakotni ikoni od Vinica*,1.

[125] D.Kniewald,*Liturgika*,Zagreb 1937,94.

[126] J.Popović,*Opća crkvena istorija*,I,Sremski Karlovci 1912; R.Bratož,*op.cit.*,51.

[127] Gj.Gaspar,*Skopsko-Prizrenska Biskupija kroz stoleća*,Zagreb 1986,45; L.Zeiller,*Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*,378-380.

[128] B.Granić,*Osnivanje episkopije u gradu Justinijana Prima*,Glasnik Skopskog naučnog društva I (Skoplje 1925),129.

[129] C.M.Kaufmann,*Handbuch der altchristlichen Epigrafik*,Freiburg im Breisgau 1917,453,454.

[130] P.Petrović,*Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*,Beograd 1975,84.

[131] C.M.Kaufmann,*op.cit.*,458.

interpretation of representative classical art. On the other hand, the presence of oriental, especially Egyptian and Syrian influences stands out. In the paleochristian epoch they were at their strongest during the time of emperor Anastasius[132]. Through qualities such as the loss of true proportions and harmony of gesture, the hard, angular forms, the frozen expressions and a sort of robust power, the scenes from Vinica show a great similarity with the figures and compositions found, for example, on stone reliefs in the martyrium of Seleuca Piera close to Antioch, dating from the end of the V and the beginning of the VI century[133]. Such analogies could also further attest our premise about the chonological determination of the reliefs from Vinica and their dating to the close of the V century or the first decades of the VI.

By their carefully thought–otu iconographic repertoire and their theological message, as well as by the sculptural quality of their decoration in relief, the plaques from Vinica, represent, without doubt, one of the most significant finds on Macedonian territory dating from the paleochristian epoch. They prove that a learned and theologically conceived decoration with a pronounced eshatological message has been created in a provincial part of the Empire. If we accept the hypothesis that it served the needs of decorating funeral chambers, we must admit that, in that case, the reliefs from Vinica did manage to sublimate and embody man's primeval desire for resurrection and an eternal rest in the regions of the underworld.

Translated by
Jelena ERDELJAN

UDC 738.6.033(497.17)

[132] E.Kitzinger,*Byzantine Art in the Making*,London 1977,46.
[133] A.Grabar, *L'Age d'or de Justinien*,Paris 1966, 236, 237.

Les monuments funéraires du narthex de l'église III du site médiéval de Trgovište

DUŠICA MINIĆ, Institut archéologique, Beograd

L'église III de Trgovište est un des cinq sanctuaires chrétiens jusqu'à présent mis au jour par les fouilles poursuives depuis plusieurs années sur ce site proche de Novi Pazar.[1] Ses vestiges s'élèvent sur une terrasse dégagée à flanc de colline, au bas d'une hauteur escarpée constituant la limite nord–est de cette ancienne agglomération commerçante. Par sa construction à nef unique et ses dimensions modestes, cette église ne diffère guère des quatre autres sanctuaires mis au jour sur ce site. Erigée vers le milieu du XVème siècle, elle est restée en fonction, de façon ininterrompue, jusqy'à la fin du XVIIème siècle. Ayant été plusieurs fois rénovée, elle a notamment fait l'objet de l'adjonction d'un narthex du côté ouest, lors d'une série de travaux de grande ampleur.

Edifiéé sur l'emplacement d'une nécropole d'époque antérieure, cette église a elle–même servi de chapelle mortuaire durant toute son existence. Ceci est attesté par la présence et l'état, lors de leur découverte, de nombreuses tombes à squeletts – certaines étant coupées par les fondations de l'église, plusieurs endommagées du fait de la longue pratique d'inhumations sur ce site, tandis que de nombreuses autres ont été détruites lors d'une dévastation de grande ampleur ayant entraîné l'abandon de ce lieu de culte. Ce dernier acte de pillage a surtout touché les sépultures les plus récentes, aménagées dans le narthex. Leurs monuments de surface, alors encore en place, ont été enlevés et regroupés à mi–hauteur le long des murs nord et sud du narthex, tandis que les fosses étaient systématiquement remblayées. Seuls deux des huit monuments funéraires ici découverts nous sont parvenus intacts, les six autres étant uniquement conservés sous forme de fragments plus ou moins importants. Les parties manquantes, disperées et détruites, sont aujourd'hui perdues, de même que plusieurs autres monuments entièrement détruits aux dires de témoins visuels.[2]

Les vestiges provenant du nartex sont tous des restes de pierres tombales, taillées dans un marbre de couleur blanche, jaunâtre ou grisâtre, de bonne qualité. Celles–ci étaient de forme rectangulaire, se rétrécissant parfois imperceptablement dans le sens da la longueur, et présentaient pour certaines des angles biseautés ou une forme arrondie à une de leurs extrémités. Simplement dégrossies sur leur face inférieure, elles offrent une finition plus soignée sur les côtés, où sont encore visibles les traces de martelage, et des surfaces supérieures parfaitement plates et finement polies. Ces dernières portent les inscriptions graées, comprenant le nom des défunts et la date de leur décès, ainsi que divers messages à l'intention de leurs proches. Un seul de ces monuments est dénué de toute inscription.

Monument nº 1 (Fig. 1,9)

Dalle de marbre blanc, légèrement arrondie à l'extrémité la plus étroite. Dimensions: longueur, 1,02

[1] D. Minic, *Trgovište–srednjovekovno naselje*, Novopazarski zbornik 8, Novi Pazar 1984, 233–236; V. Jovanović–D. Minić–S. Ercegović Pavlović, *Nekropole srednjovekovnog Trgovišta*, Novopazarski zbornik 14, Novi Pazar 1990, 19 et pages suivantes.

[2] Plusieurs dalles auraient éte utilisées pour fermer les fours d'un important atelier de fabrique de chaux fonctionnant dans les années cinquante à une dizaine de mètres au sud de l'église. Le mur sud de l'église a alors été démoli afin de récupérer les pierres pour la production de chaux.

m, largeur 0,36 à 0,30 m, épaisseur 3,5 à 5 cm. Il s'agit de la moitié inférieure d'une pierre tombale comme le révèle le contenu de l'inscription ainsi que la présence de deux rainures profondes destinées à recevoir des tenons en métal, dont l'une contient encore une petite barre de fer tordue. La partie suérieure de ce monument est perdue.

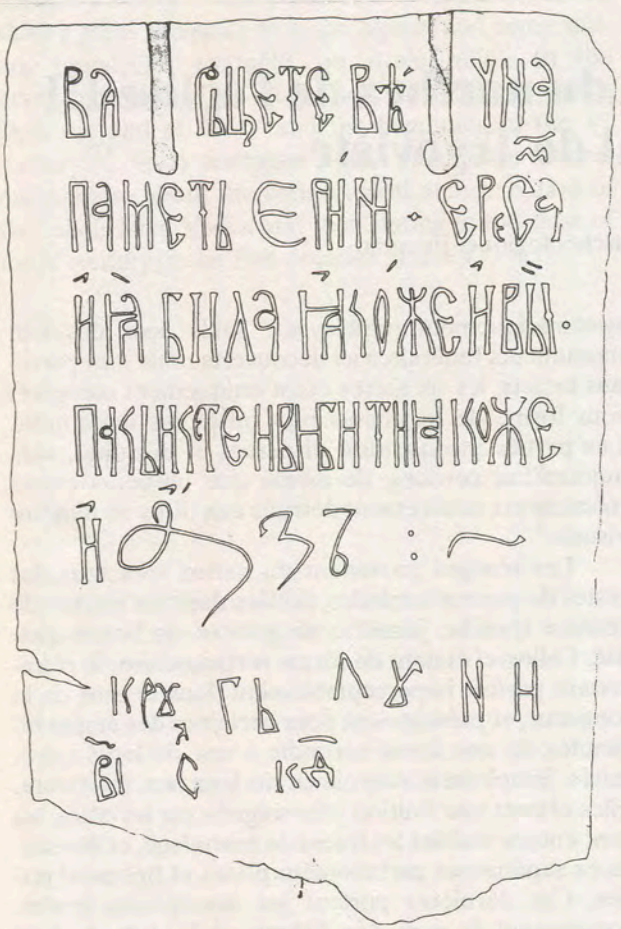

Fig. 1. – Monument nº 1 avec inscription de 1572.

L'inscription comporte sept lignes. Les quatre premières, présentant une gravure soignée, sont de hauteur égale, environ 4,4 cm, et séparées par des interlignes de 3,3 à 2,8 cm. Leurs lettres, de taille inclinée sans ligne centrale, se maintiennent figoureusement entre les réglures. Les mots sont pour la plupart séparés par de petits intervalles ou des points, certains étant toutefois accolés, surtout à la ligne 4 où l'on note également un nombre plus important de ligatures. Les lettres insérées, de forme plus simple, sont rares, tandis que les signes suscrits sont plus nombreux à la ligne 3. Les toris dernières lignes différent nettement des précédentes. La ligne 5 n'offre que quelques lettres plus amples et plus espacées, alors que celles des lignes 6 et 7 sont plus petites, de taille inégales et irrégulièrement alignées. On note aussi une différence morphologique par rapport aux lettres calligraphiées de la partie supérieure du texte. La fin de cette inscription semble donc avoir ètè gravèe de façon libre, sans avoir recours à un patron.

Le texte est le suivant:

ва рьцете вѣчна
паметь Єрини ере сам(ь)
и га била такоже и вы·
пакьи кете и ви бити такоже
и азъ:~
кругъ лоуни
ві сл(ьнцу) кѧ

Cette partie conservée de l'inscription nous apprend que ce monument était destiné à Jerina dont le prénom apparaît ici dans le cadre d'un message dont la formulation est par ailleurs très fréquente sur les monuments médiévaux.[3] La partie principale du texte se trouvait toutefois sur la moitié supérieure de la dalle, aujourd'hui perdue. A en juger d'après les monuments nos 2–4, on devait certainement y lire le nom complet de la défunte, accompagné de l'année et de la date du décès et, peut–être, de quelques autres données importantes. A défaut de ces informations, on remarque, dans les deux dernières lignes conservées, l'intéressante mention des valeurs numériques des cycles lunaire (12) et solaire (24). Dans le cadre de la datation de nos huit monuments du narthex, celles–ci correspondent à 7030 (1572) qui est la seule année, pour les XVIème et XVIIème siècles, à comporter 13 cycles pascaux et, simultanément, des restes de 12 et de 24 pour les cycles lunaire et solaire. Bien que l'on ignore s'il agit là de l'année du décès ou de l'érection de ce monument, cette indication s'avère très importante puisqu'il s'agit de la plus ancienne date, établie de façon précise, apparaissant sur ce groupe de monuments funéraires.

Monument nº 2 (Fig. 2, 10)

Partie fragmentée d'une dalle de marbre blanc jaunâtre. Dimensions: longueur conservée 0,46 m, lar-

[3] D. Filipović, *Prilog proučavanju srednjovekovnih nadgrobnih ploča u manastiru Sopoćani*, Novopazarski zbornik 7, Novi Pazar 1983, 47–48; G. Tomović, *Morfologija ćiriličkih natpisa na Balkanu*, Beograd 1974, inscriptions nos 66, 77, 82, 88 et d'autres.

geur conservée 0,56 m, épaisseur 5 à 6,5 cm. La surface supérieure présente un large cadre en relief, percé d'un trou circulaire dans l'angle supérieur droit. Au bas de la dalle, second trou circulaire avec rainure, destiné à accueillir un tenon en métal.

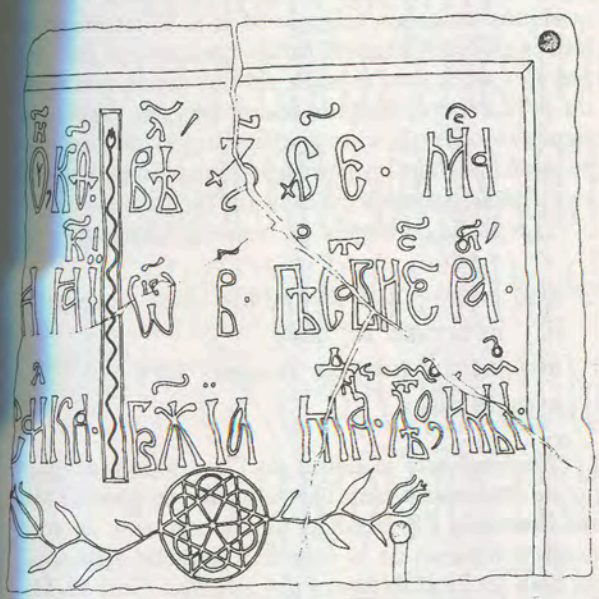

Fig. 2. – Monument nº 2 avec inscription de 1586.

Le champ épigraphique est divisé par une bande varticale gravée, ornée d'une tulipe avec longue tige ondulante. Au bas de la dalle, second motif décoratif sous forme d'un élégant médaillon constitué par la superposition d'un cercle, d'une fleur à six pétales et d'une étoile à six branches formée par deux triangles. De part et d'autre, tulipe horizontale, avec tige feuillue et ondulée. Disposé asymétriquement par rapport à la bande verticale, ce second motif est nettement décalé sous la partie droite du texte. Une telle disposition des ornements revêtait parfois un but pratique: la bande séparait deux textes différents tandis que le médaillon marquait la fin de l'inscription. Ce faisant, cette décoration offre une habile combinaison d'éléments caractéristiques de l'art islamique et de l'expression artistique de la période préottomane.[4] On remarque en particulier que le médaillon rappelle très fortement, jusque dans ses moindres détails, les ornements de la gravure sur bois, de sorte qu'on a l'impression que le lapicide a été ici inspiré par la décoration du mobilier contemporain de l'église.[5]

L'inscription est scindée par la bande verticale en deux parties comportant chacune trois lignes hautes de 5 à 7 cm, avec interlignes de 5 cm. Les lettres, partiellement arrondies, présentent une taille inclinée, sans ligne centrale, comme sur le monument précédent. La plupart des lettres insérées sont gravés nettement au-dessus des lignes. Les ligatures sont relativement fréguentes par rapport à la taille du texte. Les tildes sont ondulés et de forme variée, et les signes suscrits ne sont marqués qu'à deux endroits. Plusieurs lettres, telle que le A, le E et le V, présentent diverses formes.

La moitié droite du champ épigraphique comporte le texte suivant:

в(ь) лѣ(то) з҃с҃е· м(ѣ)с(є)ца
wк(томврїа) в· прѣстави се р(а)ба·
б(о)жїа М(а)нда· ч лѣтомъ, имымъ·

Sur la moitié gauche, partiellement conservée, seule subsiste la fin des lignes dont la reconstitution, par analogie à notre première inscription, pourrait être:

(вь лѣто мѣсеца і)оүи, к҃ѳ·
(прѣстави се раба божи)а М(и)їкі
(а Приби)салика·

Le premier texte indique que ce monument marquait la tombe de Manda, décédée le 2 octobre 7095 (1585), à un âge très avancé puisqu'il est précisé à la fin de la ligne 3 qu'elle avait 90 ans. Le second texte nous apprend que ce même monument marquait l'emplacement d'une seconde tombe où reposait Janikija Pribisalić, décédée le 29 juin. Il en ressort que cette dalle recouvrait soit deux sépultures voisines soit une seule et même tombe ayant accueilli les dépouilles des deux défuntes.[6] La première de ces deux sup-

[4] Z. Janc, *Islamski elementi u srpskoj knjizi*, Zbornik Muzeja primenjene umetnosti 5, Beograd 1959, 35–38; Z. Janc, *Kožni povezi srpske ćirilske knjige*, Beograd 1974, pl. 37/21, 22.

[5] Le même motif apparait dans la gravure sur bois du XVème – XVIème siècle, par ex. sur les portes des iconostases de l'église Saint-Nicolas à Prilep, du monastère de Treskavac et aille-urs – M. Ćorović-Ljubinković, *Srednjovekovni duborez*, Beograd 1965, 66, 70, pl. XIV, XV.

[6] La présence de doubles sépultures a été constatée à plusieurs reprises dans les nécropoles médiévales. Une même tombe pouvait accueillir, en principe, une mère et son enfant, deux enfants et parfois deux adultes décédés en même temps. – S. Ercegović-Pavlović, *Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica*, Sirmium XII, Beograd 1980, 26–29; G. Marjanović-Vujović, *Trnjane*, Beograd 1984, 64–65. On voit parfois sur certains monuments qu'ils reposaient sur une tombe accueillant plusieurs dépouilles – D. Filipović, *op. cit.*, 44, pl. III.

positions sembel être la plus vraisemblable compte tenu de la largeur présumée du monument. Si l'on admet, en effet, que la rainure verticale se trouvait au milieu du champ épigraphique, cette dalle mesurait au total 0.89 m de large, ce en quoi elle se distingue de nos autres monuments, nettement plus étroits. On ne peut, toutefois, exclure la possibilité d'une position verticale, à l'instar d'une stèle, comme le suggère la cadre en relief, détail caractéristique des inscriptions de fondateurs apposées sur les murs des églises. Dans ce cas, ce monument devait être adossé contre le mur ouest du narthex, auquel il était fixé par des tenons en

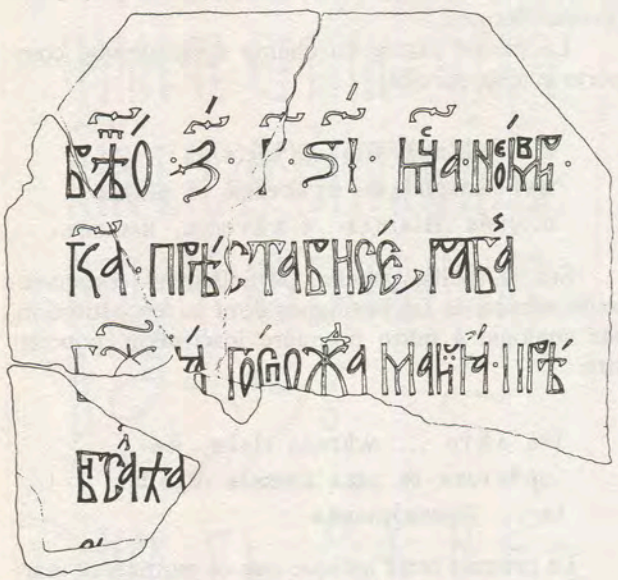

Fig. 3. – Monument nº 3 dédié à Marija Pribisalić.

métal, ce qui expliquerait les deux cavités apparaissant au bas et dans l'angle supérieur droit de la dalle.

Le fait que ce monument était destiné à deux défuntes amène à penser qu'il s'agissait de proches parentes et que Manda portait, elle aussi, le nom de Pribisalić. On peut également supposer que leurs inhumations ont eu lieu à peu de temps d'intervalle, en 1586/87.

Monument nº 3 (Fig. 3, 11, 12)

Partie fragmentée d'une dalle de marbre blanc à naunce jaunâtre, biseautée aux angles supérieurs. Dimensions: largeur 0,54 m, longueur maximum conservée 0,47 m, épaisseur 5,5 cm.

La surface supérieure conserve trois lignes complètes de l'inscription, le début d'une quatrième et les traces d'une cinquième. Le début de ces lignes, hautes de 4,4 à 4,5 cm pour les trois premières et de 4 cm pour la quatrième, est marqué du côté gauche par une fine rainure à peine visible. Les lettres, de taille inclinée avec ligne centrale nettement marquéé se maintiennent rigoureusement entre les réglures. D'aspect dans l'ensemble identique, certaines présentent toutefois quelques variantes, telles le M et le R, tandis que les lettres insérées sont de forme quelque peu plus simple. Les mots sont séparés par des points, parfois par un petit espace, et dans un cas par une virgule. Les signes suscrits ont tous le même forme, de même que les tildes portant un petit trou circulaire en leur milieu et s'élargissant en éventail aux etrémités.

La partie conservée du texte est la suivante:

в(ь) лѣто· з̃·р̃·s̃i· м(ѣ)с(є)ца· ноємври·
к̃а· пр҃ѣстави се, раба
в(о)ж(і)ꙗ госпожда Марига· Прѣ—
бисал(и)ѣа ...

Seul subsiste le début de l'inscription indiquant que ce monument marquait la tombe de gospoda Marija Prebisalić (Pribisalić), par conséquent un autre membre féminin de la famille à laquelle appartenaient déjà les deux défuntes précédentes. Gospoda Marija est décédéé le 21 novembre 7116 (1607), presque deux décennies après ses deux parentes. L'inscription, couvrant ici la partie supérieure de la dalle, se poursuivait dans la partie inférieure, aujourd'hui perdue, où ètaient certainement exposées d'autres données intéressantes.

Monument nº 4 (Fig. 4, 13)

Dalle de marbre blanc, se rétrécissant vers le bas et imperceptiblement arrondie au sommet. Dimensions: longueur 0,94 m, largeur 0,43 à 0,51, épaisseur 5 à 6 cm. Légèrement endommagée sur les bords et dans l'angle inférieur gauche.

De tous les monuments ici présentés, cette dalle est la seule à offrir une inscription complète, se distinguant tant par son volume, son exécution soignée et ses belles lettres, que par l'intérêt exceptionnel de son contenu même. Le texte comporte 16 lignes couvrant presque la totalité de la dalle, à l'exception de la partie inférieure (de gauche à droite et du sommet pratiquement jusqu'au bas). Les quatorze premières lignes sont de hauteur égale, en moyenne 3,8 à 4 cm, avec interlignes de 1,5 à 1,7 cm. Leurs lettres gravées entre de fines réglures présentent une taille biseautée avec ligne centrale nettement marquée, comme sur le monument nº 3, et offrent un module ramifié, d'effet très décoratif. Pour la plupart de forme identique, certai-

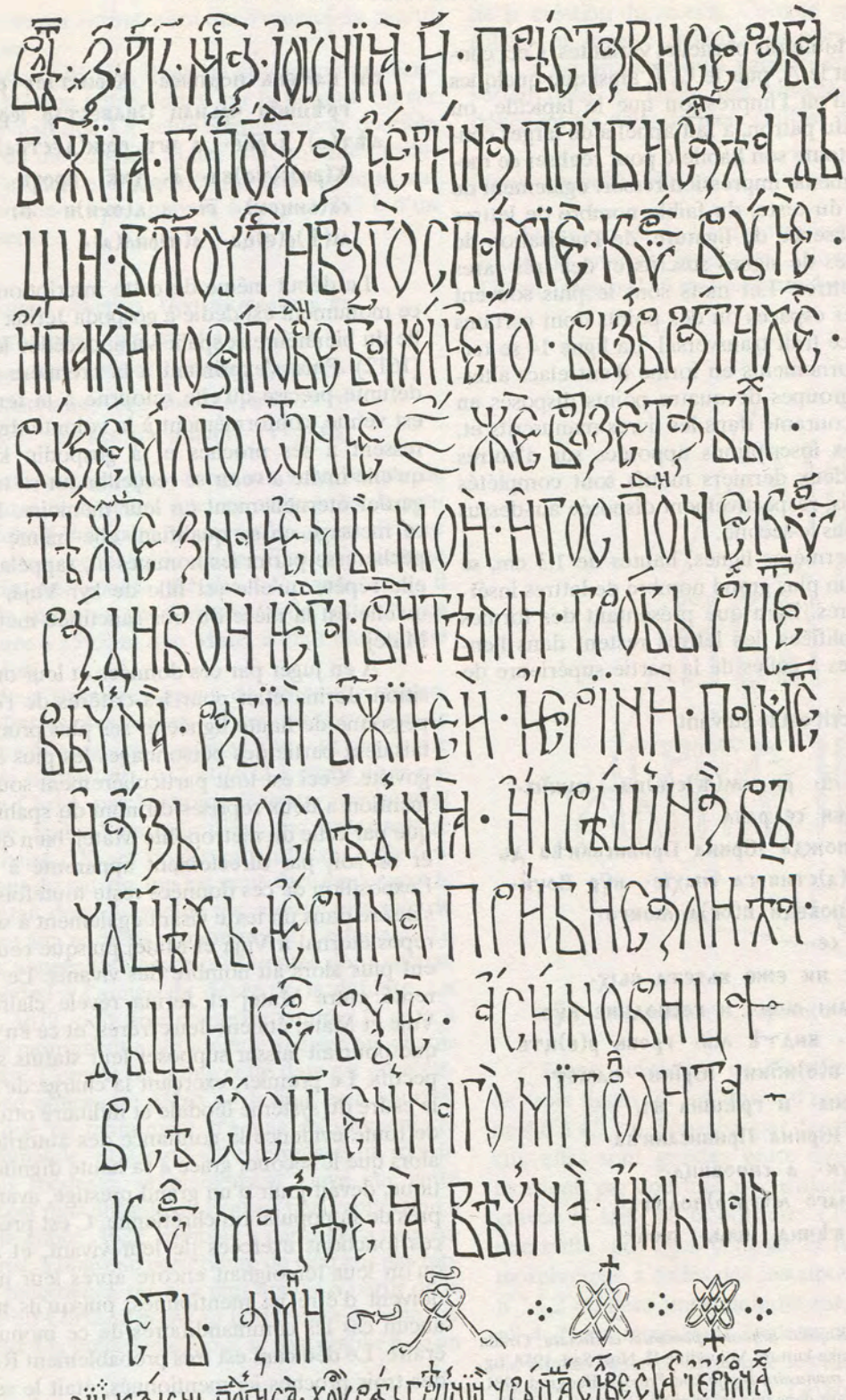

Fig. 4. – Monument nº 4 dédié à Jerina Pribisalić.

nes présentent toutefois plusieurs variantes. Ceci concerne avant tout le A, puis le U, E ainsi que quelques autres lettres, d'où l'impression que le lapicide, ou plutôt l'auteur du patron, a fait appel à de larges connaissances et à toute son habileté pour réaliser ce monument. Cette même impression ressort également de la composition du texte, du faible nombre de lettres insérées, de l'absence de ligature, de l'utilisation de toutes les formes de signes suscrits et des trés rares omissions de lettres. Let mots sont le plus souvent séparées par des espaces ou des points dont certains portent un mince trait transversal. La ligne 14 se termine par trois ornements en forme d'entrelacs alternant avec des groupes de quatre points disposés en croix, pratique courante dans les livres manuscrits et, parfois, dans les inscriptions apposées sur d'autres supports.[7] Les deux derniers motifs sont complétés d'une petite croix, respectivement disposée au–dessus du premier et sous le second.

Les deux dernières lignes, hautes de 1,3 cm, se distinguent par un plus grand nombre de lettres insérées et de ligatures. Bien que présentant des formes légèrement simplifiées, les lettres restent dans l'ensemble identiques à celles de la partie supérieure de l'inscription.

Le texte inscrit est le suivant:

в(ь) лѣт(о)· з̃· р̃к· м(ѣ)с(є)ца· юүнїа·
й· прѣставн се раба
б(о)жїа· госпожда Юрина Прибисалићка дь
ци· бл(а)гоч(а)стивога спахїе· кӱр Воүк·
и паки по заповеди б(ог)а мокго·
вьзвратих се·
вь землю шт нк еже вьзета бых·
тѣмже знакмы мои· и господине кӱр
Радивои кгда· видтѣ ми· гробь р(є)цте
вѣчна· рабїи б(о)жїки· Юрїни· памет
и азь послѣдиа· и грѣшна въ
чл(ове)цѣхь· Юрина Прибисалићка·
дьци кӱр Воүк· а синовица·
всѣшс(ве)щениаго мїтр(о)полита·
кӱр Матѳеа вѣчна· имь· пам—
єть· амин~

сїи камень подписа· Х(рист)оү рабь
грѣшнїи чрьнац Силвестар ієр(о)монах
лѣт(о) з̃·р̃к̃е̃· а шт рож(дества)
Х(ри)с(то)ва· а̃· хк̃в̃· кроүг·
сл(ьнцоү)· г̃і· а л(оүи)и· ѳ̃і·
м(ѣ)с(є)ца· а(п)рил(а)·

Le début même de cette inscription signale que ce monument est dédié à gospođa Jerina Pribisalić, fille du bienheureux spahi Vuja, décédée le 8 juin 7120 (1612). Puis, s'exprimant à la première personne, la défunte précise qu'elle retourne à la terre dont elle est venue, conformément à la volonté divine, et s'adressent à ses proches et à gospodin kyr Radivoje qu'elle invite à venir se recueillir sur sa tombe et à la garder éternellement en leur mémoire. Elle termine ce message en se qualifiant elle–même de dernière pécheresse parmi les hommes et, rappelant son nom, elle répète qu'elle est fille de kyr Vuja, en ajoutant qu'elle est la nièce du très sanctifieé métropolite kyr Matej.

A en juger par ces données et leur ordre d'exposition, Jerina était pour les critères de l'époque une personne de haute lignée et ses plus proches parents faisaient partie des personnages les plus en vue à Trgovište. Ceci est tout particulièrement souligné par la mention à deux reprises du nom du spahi Vuja, ainsi que par celle du métropolite Matej, bien que ce dernier ne soit pas directement apparenté à la défunte. L'exposition de ces données reste toutefois discrète et s'insère dans un texte visant également à souhaiter un repos éternal à Vuja et Matej puisque ceux–ci n'étaient plus alors au nombre des vivants. Le lien de parenté entre Matej et Jerina révèle clairement que Vuje et Matej étaient deux frères, et ce en dépit de ce que pourrait laisser supposer leur statuts sociaux respectifs. Le premier, exerçant la charge de spahi dans le cadre du système féodale et militaire ottoman, avait de toute évidence la confiance des autorités turques, alors que le second, grâce à sa haute dignité ecclésiastique, devait jouir d'un grand prestige, avant tout, auprès de la population chrétienne. C'est précisément à ces fonctions exercées de leur vivant, et au respect qu'on leur témoignait encore après leur mort, qu'ils doivent d'être ici mentionnés, puisqu'ils ne sont en aucun cas les commanditaires de ce monument funéraire. Le dédicant est très probablement Radivoj qui, des trois proches ici mentionnés, était le seul encore vivant et auquel Jerina s'adresse dans son mesagge. Le titre de gospodin, précédent celui de kyr devant son nom, signifie certainement que ce Radivoj était l'époux de la défunte. Ceci explique donc le titre de

[7] P. Momirović, *Knjiško–arhivski spomenici iz Banata*, Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine II, Novi Sad, 1958, fig. 25; M. Šakota, *Riznica manastira Banje kod Priboja*, Beograd 1981, fig. 21 (motif apparaissant dans une inscription apposée sur une coupe datée de 1622/23); M. Harisijadis, *Rukopis Timoteja Ozrenskog*, Zbornik za likovne umetnosti 17, Novi Sad, 1981, fig. 19; В. Райков, Къ историята на ресавския правопис в България, Zbornik Vladimira Mošina, Beograd 1977, 221.

gospoda porté par Jerina, ainsi que l'emploi du génitif pour son nom.

Excepté ces détails, dans les autres sources écrites il n'y a aucune autre donné sur la défunte ou sur ses proches parents. La seule identification possible serait celle du métropolite Matej avec un Matej Pribisilić dont l'existence à Trgovište, à cette époque, est signalée par une notice apposée à la page 285 b d'un livre manuscrit:

Сиꙗ книга Матеꙗ При(би)салика вь
Трьговици иже ва Расе, подь
крилоⷨь светие Троице, ꙁовомъ
Сопокꙋгани, сꙋе писахь въ лѣто
ϡ·ρ̃·г̃· м(ѣсе)ца априла· г̃·дьнь.[8]

Ce texte autographe, débutant sous forme de cryptogramme et attestant que cet ouvrage est la propriété de Matej Pribisalić, nous révèle que ce dernier possédait une excellent éducation. Toutefois, aucune fonction de métropolite n'étant ici mentionnéq, il convient de supposer que l'obtention de cette charge est ultérieure à 1595, et que Matej n'était encore que simple moine.

Les deux dernières lignes de notre inscription, écrites en lettres plus petites, offrent un autre type de données, toute aussi intéressantes. On y lit que "cette pierre a été signée", en 1617 et 1622 à partir de la naissance du Christ, par le moine Silvestar, pécheur et hiéromoine. Suivent les indications des cycles solaire (13) et lunaire (19), et finalement celle du mois (avril). L'auteur du patron, qui est peut–être également le lapicide, était donc un moine qui a donc pris soin de mentionner son nom sur ce monument. Ce faisant, il a noté deux années totalement différentes dont aucune ne correspond à l'année du décès de la défunte. La première, 1617, doit être comprise comme la date à laquelle le monument a été exécuté et érigé au–dessus de la tombe. Compte tenu que cette date est postérieure de cinq années au décès de Jerina, cela pourrait signifier que ce monument n'a pas été immédiatement commandé, et a peut–être remplacé un monument plus modeste, préalablement élevé sur cette tombe. Il est plus difficile de trouver une explication à la seconde année, 1622, comptée à partir de la naissance du Christ, à nouveau postérieure de cinq ans par rapport à la précédente, pour sa part établie à partir de la naissance du Christ, à nouveau postérieure de cinq ans par rapport à la précédente, pour sa part établie à partir de la création du monde. Compte tenu que les cycles solaire et lunaire indiqués correspondent à l'année 1617, il est probable qu'il s'agit ici d'une erreur de Silvestar dans le choix des caractères alphabétiques désignant les deux derniers chiffres de l'année.

[8] Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi I*, Beograd 1902, nº 866; J. Kovačević, *Najnoviji rezultati na istraživanju staroga Rasa*, Zbornik Istorijskog muzeja Srbije 13–14, Beograd 1977, 27.

Monument nº 5 (Fig. 5)

Fragment de la bordure droite d'une dalle funéraire de marbre jaunaâtre. Dimensions: longueur 0,31 m, largeur 0,16 m, épaisseur 5 cm.

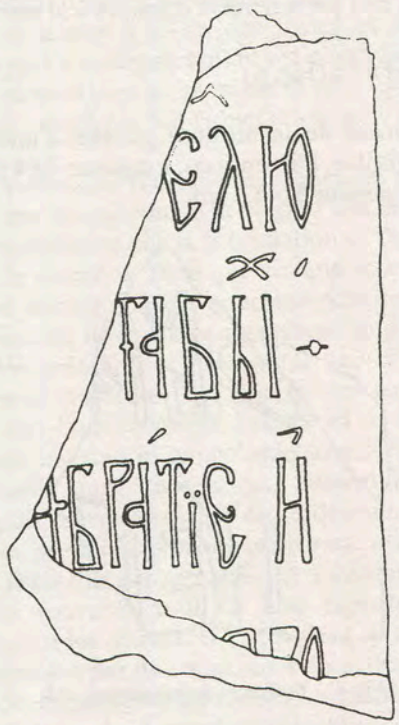

Fig. 5. – Monument nº 5, fragment d'une dalle funéraire.

Seuels subsistent de l'inscription les extrémités de trois lignes, et les traces d'une quatrième, hautes de 4,6 à 4,7 cm. Séparées par des interlignes de 2,9 à 3 cm, elles sont gravées entre deux fines réglures et mordent, par endroits, une troisimème ligne verticale gravée le long de la bordure. Les lettres présentent une taille sans ligne centrale et ressemblent par leur morphologie à celles des inscriptions des monuments n°s 1,2 et, dans unes moindre mesure, du monument nº 4. Nous retrouvons également les mêmes formes de signes suscrits, alors que les tildes sont absents audessus des lettres insérées. Le point marqué à la fin de la seconde ligne porte un petit trait horizontal tout comme sur le monument de Jerina Pribisalić.

Ce fragment conserve la partie centrale de l'inscription, contenant un message formulé de façon pratiquement identique à celui du monument nº 4:

(вьзвратиχ се вь ζ)емлю
(... от не еже вьζе)та быχ
(.. ζнакмьı мои) и братїе и
(... видтѣ ми гробь . .)

Si l'on accepte une telle reconstitution du texte, cette dalle recouvrait, elle aussi, une sépulture féminine, d'après le mot partiellement conservé à la seconde ligne.

Monument nº 6 (Fig. 6)

Fragment de la bordure gauche d'une dalle de marbre grisâtre. Dimensions: longueur 0,14 m, largeur 0,13 m, épaisseur 5,5 à 6 cm.

Fig. 6. – Fragment du monument nº 6.

Seul subsiste le début de deux lignes hautes de 4,5 cm et séparés par un intervalle de même largeur. Elles sont gravées entre de fines réglures et limitées à gauche par une troisième ligne verticale, finement gravée. Les lettres présentant une taille en biais, sans ligne centrale, se rapprochent par leur morphologie de celles du monument nº 3. Toutefois, le contenu de l'inscription conservée est identique à celui des inscriptions des monuments nº 4 et 5:

(. вь)
ζвра(тиχ се вь ζемлю от)
не к(же вьζета ...)

Il est donc à nouveau question d'un monument présentant un texte apparaissant sur d'autres dalles, mais n'offrant aucune donnée sur le défunt.

Monument nº 7 (Fig. 7)

Deux fragments de la partie centrale d'une dalle de marbre jaunâtre. Dimensions des fragments joints: longueur 0,29 m, largeur 0,16 m, épaisseur 5,5 cm.

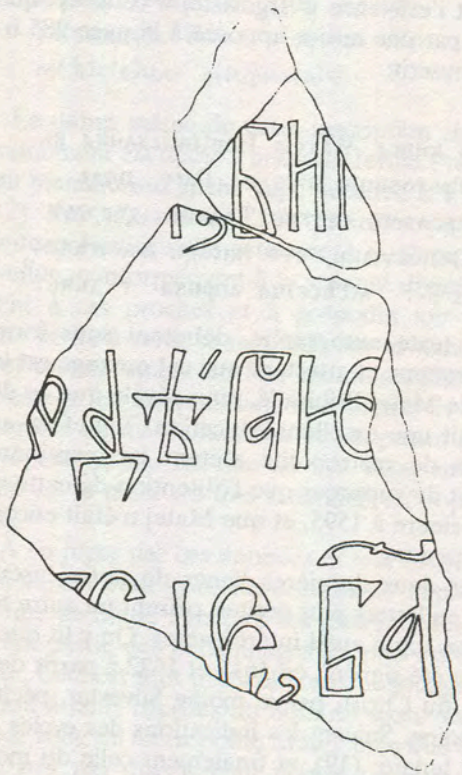

Fig. 7. – Fragment du monument nº 7.

Seules sont partiellement conservées trois lignes, hautes de 4,3 cm, avec intervalle de 4,6–4,7 cm. Elles étaient limitées par de fines réglures dont seule est encore visible le trait supérieur de la seconde ligne. Les lettres présentent une taille sans ligne centrale et sont, pour certaines, légèrement inclinées à droite ou à gauche. Elles trouvent leurs ressemblances les plus fortes sur le monument nº 6, en particulier le R, alors que le E a une forme que l'on retrouve aussi sur les autres monuments. Les tildes présentent un trou circulaire en leur milieu, comme sur les monuments n°s 3 et 4, alors que les virgules ont une forme identique à celles du monument 2. La partie conservée du texte est insuffisante pour permettre sa reconstution:

. . , ви .
оѧ̀бракъ ...
.. сіе, в(ог)а ..

Seul le dernier mot de la troisième ligne, que l'on retrouve sous la même forme abrégée sur le monument nº 4, peut être établi avec certitude. Le reste du texte autorise diverses interprétations dont aucune ne fournit, toutefois, quelque donnée intéressante.

Monument nº 8 (Fig. 8)

Dalle de marbre grisâtre, se rétrécissant légèrement et arrondie dans sa partie inférieure. Dimensions: longueur 0,70 m, largeur 0,39 à 0,42 m, épaisseur 4 à 6 cm.

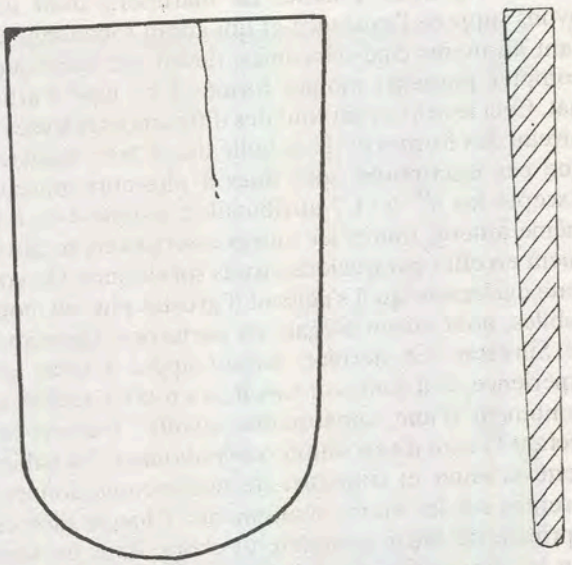

Fig. 8. – Monument nº 8.

Cette dalle, parfaitement travaillée sur toutes ses surfaces, présente une face supérieure que, bien qu'aprêtée à recevoir une inscription, est restée vide. Ce monument est donc le seul à n'offrir aucune donnée. Par sa forme, il rappelle le monument nº 1, dont il diffère toutefois par ses dimensions inférieures.

D'après cette présentation, il est évident que tous ces monuments funéraires appartiennent à une même période relativement brève et constituent un ensemble unique du point de vue stylistique. En plus de leur nombreuses caractéristiques communes, ceci ressort avant tout des années mêmes mentionnées dans les inscriptions conservées, 1572 pour la plus ancienne, et 1586, 1607 et 1612 ainsi que 1617 pour les suivantes. Bien que ne comportant aucune indication chronologique, les autres monuments peuvent être rattachés à la même période puisqu'ils ne diffèrent pratiquement pas des précédents, ni par leur qualité et leur facture, ni par la formulation et les caractères morphologiques de leur inscription. Ceci suggère que ces dalles proviennent toutes d'un même atelier travaillant exclusivement le marbre, à l'aide d'outils spécialisés ayant permis la réalisation de formes régulières et un polissage parfait des surfaces. Les inscriptions, réalisées à l'aide de patrons, ont été très fidèlement reproduites sur la pierre par des mains expertes, aux gestes sûrs. Les champs épigraphiques étaient tout d'abord aprêtés par le simple tracé, ou la gravure, des lignes délimitant précisément la hauteur et, parfois, la longueur des lignes du texte. Celui-ci était ensuite décalqué avant de procéder au travail de gravure même, ce qui permettait d'éviter d'éventuelles erreurs ou le tassement des lettres à la fin des lignes et au bas de l'inscription. La seule exception est constituée par les deux dernières lignes du monument nº 1, qui, de toute, évidence n'ont pas fait l'objet d'une telle préparation.

La provenance d'un même atelier est également suggérée par le contenu de la plupart des inscriptions, et plus précisément par la formulation et l'ordre d'exposition de données. Bien que chaque monument ait été réalisé sur commande, pour une personne précise, les patrons des inscriptions respectent tous une sorte de modèle préétabli et présentent une composition relativement uniforme. Les inscriptions commencent toujours par l'indication de l'année et de la date du décès, sans invocation symbolique sous forme de croix, habituelle dans de tels cas. Suivent le nom du défunt, puis divers messages de ce dernier, régulièrement à la première personne, invitant ses parents à venir se recueillir sur sa tombe et à garder éternellement son souvenir, tout en leur rappelant que le même destin les attend. Il est évident que ces textes ont été rédigés par des personnes connaissant très bien l'art de composer et de styliser les inscriptions ainsi que l'utilisation des formules préétablies, caractéristiques des monuments funéraires contemporains ou antérieurs.[9] Ces personnes connaissaient également toutes les finesses de l'écriture calligraphiée utilisée alors dans tous les domaines de l'art appliqué. On la retrouve notamment dans les manuscrits ecclésiastiques, sur les tissus brodés et, sous forme d'inscriptions gravées ou écrites, sur les récipients en métal ou d'autres objets ecclésiastiques, sur les fresques, les dalles de fondateurs ainsi que de nombreux autres monuments funéraires. A en juger d'après le passage final du texte gravé sur le monument de Jerina Pribisalić, toutes ces inscriptions de l'église III seraient l'oeuvre

[9] En tant qu'exemple nous pouvons mentionner le monument de Georgije Hrb datant de la fin du XIVème siècle, celui de Vignje Milošević, du début du XVème siècle, etc. – G. Tomović, *op. cit.*, nos 82 et 88.

de moines. Le terme "podpisa" (a signé) pourrait ici indiquer que l'hiéromoine Silvestar est uniquement l'auteur du texte et du patron ayant servi pour sa transcription sur le monument, toutefois le fait que l'on précise qu'il a signé la pierr (le monument) permet de conclure, avec certitude, qu'en tant qu'artisan lapicide il a lui–même procédé à la taille de cette dalle et à la gravure du texte sur celle–ci. Sur d'autres monuments funéraires, une telle exécution complète est indiquée par les termes "seče i pisa", "useče i pisa" (a taillé et écrit), faisant une nette distinction entre la taille de la pierre et celle de l'inscription, toutefois il est toujours précisé que ces deux opérations ont été exécutées par une même personne.[10] Toutefois, on rencontre plus souvent le simple terme "pisa", "popisa", "sapisa" (a écrit), signifiant lui aussi la réalisation de la totalité du monument, parfois certes d'après un patron dû à une autre personne.[11]

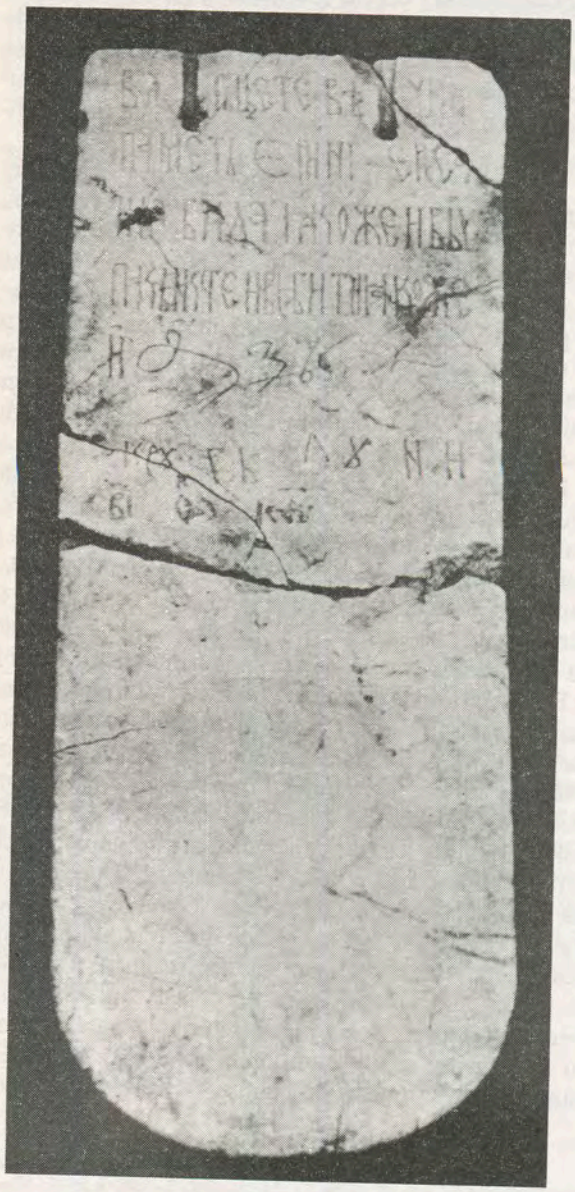

Fig. 9. – Monument nº 1, photographié avant les travaux de conservation.

Si l'on admet que l'hiéromoine Silvestar a effectué la totalité du travail sur le monument nº 4, ou du moins de sa partie la plus importante comprenant la composition du texte et, peut–être, sa gravure sur la pierre, on peut supposer, à juste titre, que les inscriptions des autres dalles sont, elles aussi, l'oeuvre de moines lapicides. L'atelier de marbriers, dont nous avons supposé l'existence et qui aurait fonctionné durant au moins cinq décennies, devait par conséquent compter plusieurs moines formés à ce type d'artisanat. Ceci ressort avant tout des différences relevées au niveau des formes et de la taille des lettres, suggérant que ces inscriptions sont dues à plusieurs graveurs. Excepté les n°s 6 et 7 attribuables, semble–t–il, à un même auteur, toutes les autres inscriptions se distinguent en effet par quelques traits spécifiques. On constate également qu'il s'agissait d'artistes plus ou moins habiles, dont aucun n'égale en perfection l'hiéromoine Silvestar Ce dernier, faisant appel à toute son expérience et à tout son savoir, a en effet réalisé un monument d'une ramarquable qualité. Tout en respectant l'ordre d'exposition conventionnel, il a habilement su noter et combiner de nombreuses données, absentes sur les autres monuments. Chaque idée est exprimée de façon complète et claire, dans un texte don la composition d'ensemble a, elle aussi, fait l'objet d'une grande attention. Ce faisant, cet artiste n'a pas négligé l'effet esthétique et l'on remarque l'utilisation de lettres et de signes aux formes très décoratives, à l'instar de celles ornant les paragraphes calligraphiés des livres contemporains et des inscriptions apposées sur d'autres supports d'où il a également pu reprendre les motifs en entrelacs complétant l'espace vide de la ligne.

Si les monuments du narthex de l'église III proviennent effectivement d'un atelier dans lequel un grand nombre de tâches étaient exécutées par des moines, une des questions s'imposant immédiatement est celle de la localisation de cet atelier D'après l'analyse géologique, le marbre utilisé proviendrait des carrières de Studenica.[12] Compte tenu de leur longue exploitation et de l'activité traditionnelle de la

[10] G. Tomović, *op. cit.*, 14; Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umetnost*, Sarajevo 1982, 461, 473–474.

[11] G. Tomović, *op. cit.*, 14.

[12] D'après l'expertise de V. Pajković, géologue de Novi Pazar, que nous tenons à remercie à cette occasion.

région de Studenica en ce qui concerne la production de monuments funéraires, il serait tentant d'y situer l'atelier ayant produit nos dalles.[13] Cependant, leur réalisation pourrait également être placée à Trgovište même où il était possible de recueillir directement toutes les données nécessaires à la composition des inscriptions. Dans ce cas, on doit supposer que les pierres y sont arrivées partiellement dégrossies afin d'y recevoir leur finition et leur inscription. Toutefois, le site de Trgovište n'a pour l'instant révéle aucune trace d'atelier de marbriers. En dépit du vaste espace

Fig. 10. – Monument nº 2, photographié au cours des fouilles.

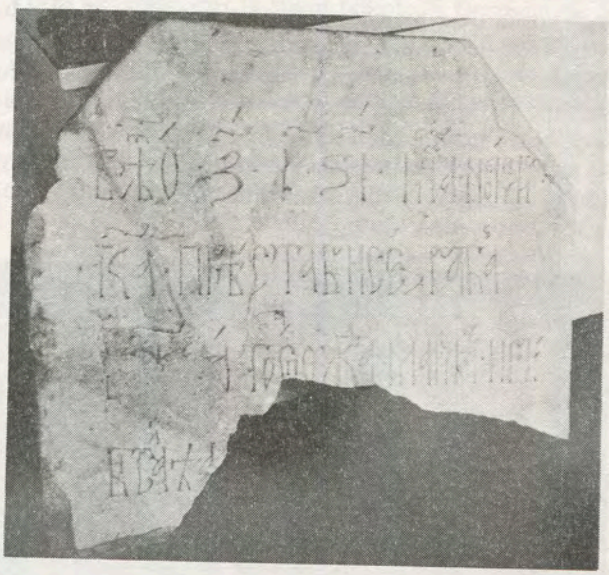

Fig. 11. – Monument nº 3.

systématiquement fouillé, on ne note en effet aucune trouvaille de blocs bruts ou d'éclats de marbre, ni d'outils de marbrier Qui plus est, on constate que les dalles funéraires de marbres restent très rares dans les autres nécropoles de Trgovište et que les quelques exemples trouvés datent tous de la fin du XIVème ou de la première moitié du XVème siècle.[14] Tous les monuments postérieurs, dont la datation va jusqu'au XVIIème siècle, sont en calcaire ou en tuf. Ceux–ci sont pour la plupart dénués de toute inscription ou offrent uniquement des représentations anthropomorphes caractéristiques en relief, alors que les stèles sont rehaussées d'une simple croix gravée.[15] De toute évidence, de tels monuments proviennent d'une production en série destinée à la vente, d'où l'absence d'inscription.

Ces remarques nous imposent donc de rechercher le lieu où ont pu être exécutées les inscriptions des dalles de l'église III à un autre endroit, qui pourrait être un établissement monastique. Nous pourrions ici mentionner un monastère comprenant une église dédiée à sainte Barbara, récemment découvert à Reljina gradina, à 2 km au nord de Trgovište.[16] Bien que les travaux de fouilles n'aient pour l'instant dégagé que les vestiges de ce sanctuaire, ceux–ci ont déjà livré un grand nombre de trouvailles en marbre, allant de simples dalles de pavement finement travaillées jusqu'à des fragments de chandeliers, de batpistère et autres. On remarque en particulier une dalle perforée dont la bordure port une inscription révélant qu'elle provient d'un trône d'archiprêtre et qu'elle a été taillée en 1579, à l'initiative de Silvestar, métropolite de Ras. Cette abondance d'objets en marbre suggère que la majeur partie de ce matériel a certainement été réalisée sur place, dans l'enceinte même du monastère. Il n'est pas exclu que certains travaux concernant la taille et la finition des objets en pierre

[13] V. Simić, *Rezanje mermera u Studenici i Čemernom*, Glasnik Etnografskog muzeja XIX, Beograd 1956, 273–288; M. Ćorović–Ljubinković, *Studenički majstori kamenoresci i njihovi nadgrobni spomenici oko Petrove crkve kod Novog Pazara*, Zbornik Narodnog muzeja V, Beograd 1967, 319.

[14] V. Jovanović–D. Minić–S. Ercegović Pavlović, *Nekropole srednjovekovnog Trgovišta*, Novopazarski zbornik 14, Novi Pazar 1990, 23, 26.

[15] Ibid., 26–27.

[16] M. Popović, *Reljina gradina kod Novog Pazara*, Novopazarski zbornik 12, Novi Pazar 1988, 141–143.

aient pu être exécutés par des moines initiés à cet artisanat, ceci étant tout particulièrement valable pour les tâches, exigeant certaines connaissances et une grande patience. Il est possible que ces moines aient également travaillé sur commande, pour d'autres églises ou pour des particuliers aisés résidant dans les agglomérations voisines, parmi lesquelles Trgovište vient en premier lieu, tant par sa proximité que par sa structure économique spécifique. Bien qu'il ne s'agisses là que de suppositions devant encore être confirmées, notamment grâce à la poursuite des travaux de fouilles à Reljina gradina, on peut déjà relever certains indices en leur faveur. En l'occurrence, dans le village voisin de Kuzmičevo, situé sur le versant sud du massif de la Golija, la porte d'entrée d'une église dédiée à saint Nicolas est surmontée d'une dalle de marbre portant une inscription de fondateur signalant, entre autre, que cette église a été sanctifiée par le métropolite de Ras, kyr Visarion, le 6 décembre 1597 [17] Outre cette datation rangeant chronologique-

Fig. 12. – Monument nº 3, avec fragments de fresques collés.

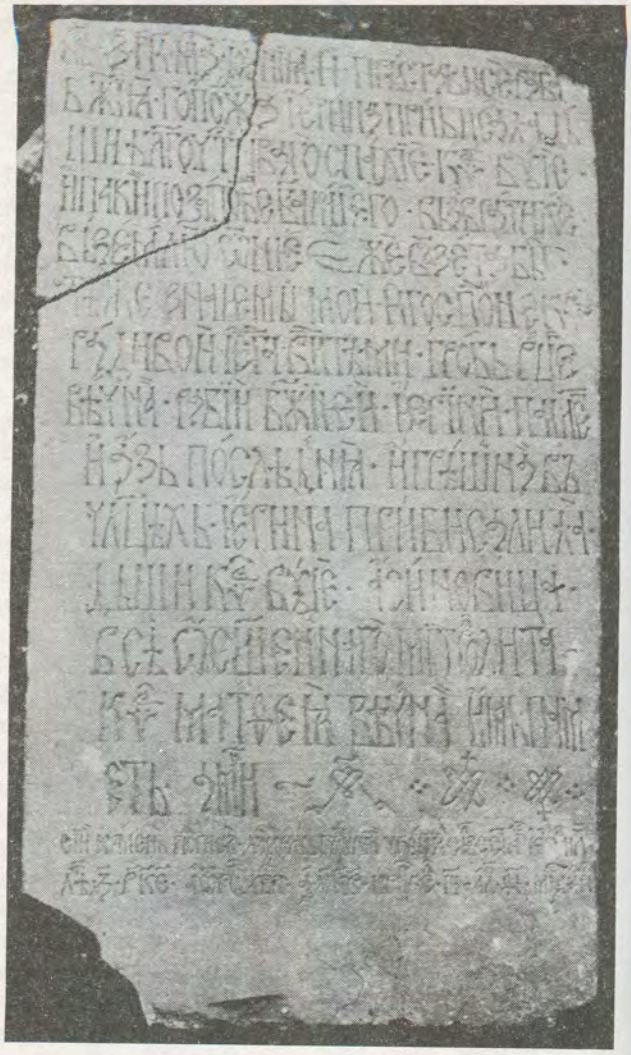

Fig. 13. – Monument nº 4.

ment cette dalle aux côtés de l'inscription de la dalle perforée de Reljina gradina et de nos monuments funéraires de Trgovište, on y retrouve également des formes de lettres identiques. On note en particulier dans le mot рашкаго la lettre A très caractéristique, avec une petite boucle en son milieu et une haste inférieure recourbée, apparaissant à plusieurs reprises sur le monument de Jerina Pribisalić,[18] ainsi sur un monument funéraire découvert à Reljina gradina.[19]

Les inscriptions des monuments n°s 1 à 4 sont les premières à nous offrir des noms de personnes féminines à Trgovište. Toutes les données dont nous disposions jusqu'à présent sur les habitants de cette agglomération concernaient en effet des hommes, pour la plupart des commerçants y résidant en permanence ou provisiorement, pour les besoins de leur activité. Qui plus est, ces informations, provenant d'archives, concernent surtout des ressortissants de la république de Raguse et uniquement, dans une moindre mesure, des membres de la population locale.[20] Les inscripti-

[17] J. Kalić–M. Popović, *Kuzmičevo i Šaronje u prošlosti*, Raška batšina 3, Kraljevo 1988, 64, fig. 1.

[18] *Ibid*, 64 et notes 77–79.

[19] Je tiens à remercier pour ces données M. Popović, directeur des travaux de fouilles du site de Reljina gradina.

[20] I. Voje, *Domaći trgovci u XIV i XV veku*, Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka, Beograd 1970, 98–99; B. Hrabak, *Raški pazari u XV i XVI veku*, Naša prošlost 3, Kraljevo 1988, 17–91.

ons des monuments de Jerina, de Janikija Pribisalić, de Manda (Pribisalić ?), Marija Pribisalić, et de Jerina Pribisalić, s'avèrent donc d'autant plus intéressantes puisqu'elles se rapportent à des personnes ayant en permanence résidé à Trgovište jusqu'à leur décès. Celles-ci étaient toutes membres d'une même famille de Trgovište, particulièrement en vue au cours de la seconde moitié du XVIème siècle et au début du XVIIème siècle grâce à son rang social et à sa richesse. Ceci est avant tout révélé par les fonctions du père et de l'oncle paternel de Jerina Pribisalić, respectivement spahi et métropolite, conférant à ceux-ci un haut rang social et, par là même, un grand prestige. La fortune de cette famille est également attestée par la qualité et le coût, certainement élevé, de ces monuments funéraires qui ont tous été réalisés sur commande à une époque où les autres habitants de Trgovište se contentaient de monuments nettement plus modestes. La spahi Vuja et le métropolite Matej ont de toute évidence acquis le droit d'utiliser l'église III en tant que chapelle familiale en vertu de leur statut de fondateur. La dernière et la plus importante rénovation de cette église se situe en effet au cours de la seconde moitié du XVIème siècle, époque où la famille des Pribisalić, du vivant de ces deux personnages, était au fait de sa puissance. On a alors procédé à l'adjonction d'un narthex, à la rénovation de toute la décoration intérieure et à la pose, dans la naos, d'un nouveau pavement de dalles rectangulaires, orné d'une rosace d'ambon formée de plusieurs éléments. Pour sa part, le sol du narthex n'a pas été dallé puisque cet espace était par avance destiné à accueillir des sépultures. D'après l'année figurant sur la plus ancienne dalle funéraire conservée dans cet espace, la plus grande partie dex travaux de construction devait être terminée en 1572. Cette rénovation a donc eu lieu peu de temps après la restauration de la Patriarchie de Peć, à une époque où plusieurs autres monuments ecclésiastiques de la vallée de la Raška firent eux aussi l'objet de rénovations.[21] Il semble que cela fut également le cas pour l'église voisine de Sainte-Barbara, à Reljina gradina, qui a, elle ausi, reçu un pavement de dalles rectangulaire avec un ambon identique à celui de l'église III.[22]

En plus de leur fortune, le spahi Vuja et le métropolite Matej réunissaient d'autres qualitiés sans lesquelles ils n'auraient pu entreprendre la rénovation d'une église orthodoxe. Appartenant aux classes privilégiées de la société, ils étaient à même d'obtenir l'autorisation, alors indispensable, des autorités turques, dont l'octroi était le plus souvent réservé aux anciens seigneurs locaux, aux hauts dignitaires ecclésiastiques et, parfois, aux spahis chrétiens.[23] C'est ainsi que le narthex de l'église du monastère de la Sainte-Trinité, près de Pljevlja, fut édifié aux frais du moine Georgije, de son fils, le moine Ananije, et de son neveu, le spahi Vojin, que la rénovation du monastère de Žitomislić, près de Mostar, fut financée par le spahi Milisav et la décoration de Crna Reka, près de Tutin, par le spahi Nikola.[24] L'activité de fondation des Pribisalić dans l'église III est également attestée par des fragments de fresque, tombés du socle du mur ouest du narthex et retrouvés collés sur la dalle recouvrant de la tombe de Marija Pribisalić (fig. 12). Après leur retrait et leur consolidation on a pu reconstituer le visage d'une figure féminine de petite taille (6,8 x 7 cm), coiffée d'un voile noire.[25] Cette tête inclinée est légèrement tournée du côté droit, en direction d'un cierge allumé, posé en hauteur, sous lequel on distingue un objet en pierre qui pourrait être le trône d'un saint. Au-dessus de ce visage, on distingue sur le fond bleu foncé les lettres blanches, malheureusement très effacées, d'une inscription apposée sur deux lignes. En dépit du mauvais état de conservation, tout indique que cette fresque représentait une figure féminine, très certainement en proskynèse, d'après l'inclinaison de la tête suggérant une position courbée, voire agenouillée, du corps, et que l'inscription endommagée contenait le texte d'une prière adressée au saint. C'est ainsi que sont représentés, sur des compositions semblables, les fondateurs et les donateurs ayant, de leur vivant, contribué à l'érection ou la rénovation de sanctuaires, à la réalisation des fresques ou bien apporté une aide sous forme de donations matérielles.[26] Nous mentionnerons, en tant qu'analogie la plus proche, la moniale Anastasija représentée en prière dans une niche du mur sud du

[21] R. Stanić, *Nepoznate crkve u okolini Raške*, Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture 8, Beograd 1969, 213–224; R. Stanić, *Arhitektura i slikarstvo XVI–XVII veka*, Novi Pazar i okolina, Beograd 1969, 217.

[22] M. Popović, *Reljina gradina kod Novog Pazara*, Novopazarski zbornik 12, N. Pazar 1988, 142.

[23] O. Zirojević, *Crkve i manastiri na području Pećke patrijaršije do 1683. godine*, Beograd 1984, 20–21, 27.

[24] S. Petković, *Zidno slikarstvo na području Pećke patrijaršije*, Novi Sad 1965, 61, 188, 209.

[25] La systématisation des pans de fresques tombés du mur de l'église a été effectuée par Zdenka Živković, conservateur de l'Institut de la république pour la protection des monuments historiques, à Belgrade, travail sur lequel elle prépare un compt rendu spécial. Nous tenons encore une fois à la remercier d'avoir mis à notre disposition les fragments de fresques relevés sur les monuments funéraires.

[26] S. Mandić, *Molenije rabe božije Anastasije et Ktitorka iz Bele crkve Karanske*, Drevnik, Beograd, 1975, 52–59, 118–119.

narthex de l'église de la Vierge à Studenica. Cette figure fortement courbée, également disposée du côté droit de la composition, se tient à genoux devant la Vierge tronante, alors que l'on trouve à nouveau, au-dessus d'elle, le texte de sa prière et son nom.[27] Par sa datation de la seconde moitié du XVIème siècle, cette fresque s'avère approximativement contemporaine de la décoration de l'église III. Si l'on tient compte que les fragments supérieurs de la pierre tombale de Marija Pribisalić reposaient à leur emplacement originel, à côté du montant sud de la porte, zone où étaient d'ordinaire enterrés les fondateurs,[28] il est très vraisemblable que cette figure agenouillée représentait Marija Pribisalić. Dans ce cas, celle-ci avait, elle aussi, le statut de donatrice et était très certainement l'épouse du spahi fondateur Vuja. Ce dernier était certainement inhumé sous cette même composition, au sud de son épouse, à un emplacement qui s'est malheureusement avéré avoir été totalement bouleversé. Si l'on ajoute que le monument funéraire de leur fille Jerina Pribisalić (monument nº 4) se trouvait à l'ouest de cette zone, il est possible de conclure que la partie sud du narthex était réservée à l'inhumation des members de la plus proche famille du fondateur Les autres Pribisalić étaient inhumés dans la partie nord, où ont été trouvés les monuments n°s 1, 2, 5, 8 et 9. Quant aux fragments n°s 6 et 7, découverts à côté du monument nº4, dans la partie sud du narthex, ils pourraient eux aussi provenir de tombes de proches parents de Vuja, voir de la tombe de ce dernier On doit ici préciser que le narthex n'accueillait pas uniquement des sépultures féminines et que l'absence de monuments funéraires de membres masculins de la familles des Pribisalić est toute à fait fortuite. L'analyse anthropologique a en effet confirmé la présence de squeletts des deux sexes, ainsi que celle de plusieurs squelettes d'enfants.[29]

Si l'on accepte de voir dans kyr Vuja le donateur, unique ou non, de l'église III, il en ressort qu'il était simultanément sujet turc et chrétien fervent. Dans les premiers temps de la domination ottomane de tels cas étaient chose courante dans la péninsule balkanique où, dans certaines contrées, les spahis chrétiens étaient même parfois plus numbreux que leurs homologues musulmans.[30] Avec le temps, ce rapport s'est toutefois inversé suite à l'accroissement constant de la population islamisée, der sorte que vers la fin du XVIème et au début du XVIIème siècle les cas de spahis chrétiens sont proportionnellement rares.[31] Parmi ceux-ci, Vuja devait certainement sa charge à plusieurs raisons. Tout d'abord, il vivait à Trgovište où, à l'exception peut-être de quelques fonctionnaires attachés au pouvoir administratif fortement lié au centre voisin de Novi Pazar, la population était en grande majorité chrétienne.[32] Ceci est notamment attesté par les édifices cultuels et de nombreuses sépultures relevant très nettement de la pratique funéraire chrétienne. Comme nous l'avons singlé, les fouilles entreprise à la périphérie de cette agglomération ont en effet dégagé cinq églises avec cimetières ainsi qu'une nécropole sur laquelle on n'a pour l'instant relevé aucune trace d'édifice ecclésiastique,[33] alors qu'on note, en revanche, l'absence de tout sanctuaire ou cimetrère islamiques. Cette agglomération disposait donc d'une population homogène sur le plan religieux, à laquelle devait très certainement appartenir Vuja. D'autre part, les spahis chrétiens étaient d'ordinaire choisis parmi les membres de la petite noblesse, les knez locaux, les dignitaires ecclésiastiques et d'autres personnes de confiance, possédant déjà, pour beaucoup, leur propres terres.[34] Compte tenu que Trgovište avait très tôt acquis la réputation d'un important centre d'échange et que cette activité persistait encore au début du XVIème siècle, on peut voir en Vuja le membre d'une ancienne grande famille de commerçants, statut social ayant pu être décisif lors de l'attribution de la charge de spahi avec tous ses privilèges et obligations.

Plusieurs Pribasilić sont déjà connus à Trgovište au cours du XVème siècle. Luka Pribisalić figure parmi les membres d'un collège de juges, nommé en mars 1439, et Lukša Pribisalić est mentionné en 1445 aux côtés de plusieurs autres commerçants de cette

---

[27] S. Mandić, Drevnik, 49–50; R. Nikolić, *Prilozi tumačenju srednjovekovnih natpisa i zapisa*, Raška baština 3, Kraljevo 1988, 39–43, fig. 3.

[28] En raison de l'état très endommagé de l'édifice, la position de l'entrée du narthex a été approximativement déterminée au milieu du mur ouest et, par la même, l'emplacement du montant du sud.

[29] On prépare actuellement la publication de l'analyse anthropologique, effectuée par le dr S. Živanović.

[30] O. Zirojević, *Tursko vojno uređenje u Srbiji*, Beograd 1974, 158–162; B. Đurđev, *Hrišćani spahije u severnoj Srbiji u XV veku*, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine IV, Sarajevo 1952, 165–169; B. Đurđev, *Hrišćani spahije u Srbiji*, Istorija naroda Jugoslavije II, Beograd 1960, 72–75.

[31] O. Zirojević, *Tursko vojno uređenje*, 101; M. Vasić, *Stanovništvo Kruševačkog sandžaka*, Kruševac kroz vekove, Kruševac 1972, 65.

[32] Au cours de la seconde moitié du XVIème siècle Trgovište était le siège du nahija faisant partie du kadhiluk de Novi Pazar – O. Zirojević, *Crkve i manastiri u Prizrenskom sandžaku*, Kosovsko-metohijski zbornik I, Beograd 1990, 137–138; H. Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1982, 186.

[33] V. Jovanović–D. Minić–S. Ercegović Pavlović, *op. cit.*, 19–42.

[34] H. Šabanović, *op. cit.*, 17

[35] B. Hrabak, Raški pazari u XV i XVI veku, Naša prošlost 3, Kraljevo 1988, 90.

agglomération ayant contracté à Raguse une dette s'élevant à 538 ducats.[36] Au début du XVIème siècle, précisément en 1513, on trouve à Trgovište un commerçant du nom de Nikola Pribišić (Pribisalić ?), ayant un crédit matériel à Raguse.[37] A partir de la seconde moitié du XVème siècle, on voit également apparaître des Pribisalić à Novi Pazar, Rado et Radoman Pribisalić peuvent être considérés comme des habitants de cette ville puisqu'ils figurent parmi les personnes contre lesquelles est ouvert un procès en 1461 ou 1466.[38] Toujours à Novi Pazar, Antun Nika Pribisalić, ainsi que trois autres personnes, est nommé juge par une décision de la Petite Chambre de Raguse en 1497 et Petar Mata Pribisalić nomme en 1523 son plénipotentiaire à Raguse.[39] Malheureusement la plupart de ces données concerne des litiges, obligations, réclamations et autres dettes non honorées qui ne sous-entendent la participation active que d'un faible nombre d'individus. Qui plus est, nombre d'entre eux restent anonymes, et notamment plusieurs commerçants locaux parmi lesquels figurent, peut-être, d'autres Pribisalić, compte tenu de la fréquence de ce nom, ainsi que du prénom dont il est dérivé. Quoi qu'il en soit, on remarque que les Pribisalić ici mentionnés apparaissent tout d'abord à Trgovište et, dans un second temps seulement, à Novi Pazar, ce qui coïncide, pour les premiers, avec l'époque où Trgovište connaissait sa plus grande prospérité, et, pour les seconds, avec celle où ce centre, alors sur le déclin, a été progressivement supplanté par Novi Pazar. Il semble donc que le passage des Pribisalić à Novi Pazar ait été motivé par le désir d'accroître leurs affaires, tout comme cela fut le cas pour de nombreux autres commerçants et artisans de Trgovište ou d'autres agglomérations plus éloignées.[40] Pour cette raison, le spahi Vuja et Matej étant eux-mêmes orthodoxes, l'origine de leur famille doit être recherchée parmi les anciennes familles de commerçants orthodoxes, restés à Trgovište et non parmi les familles de nouveaux venus catholique.

Matej mérite pour sa part une attention particulière, surtout si l'on admet qu'il convient de voir en lui un frère de Vuja, un métropolite ainsi que le propriétaire du livre de Palej, c'est-à-dire l'auteur de la notice apposée à la page 285 b de ce recueil.[41] Il ne fait pratiquement aucun doute qu'il s'agit là de la même personne que celle figurant sous le nom de Матѳеа Прибис au début d'une liste d'archiprêtres, dans le de "pomenik" Sopoćani.[42] En dépit de toutes ces données nous ne savons pas grand chose à son sujet. La formulation et le contenu de la notice de 1595 suggèrent que ce Matej était originaire de Trgovište et y résidait encore cette année-là. Par railleurs, compte tenu qu'il n'y est pas fait mention d'une fonction de métropolite, il est probable que son accession à cette haute charge ecclésiastique soit ultérieure à 1595. Dans ce cas, il n'a pu l'exercer que quelques années et en aucun cas au-delà du début de l'année 1612, puisque l'inscription de Jerina Pribisalić précise qu'au milieu de cette année il ne figurait déjà plus au nombre des vivants. Toutefois, durant toute cette période allant de 1595 à 1612, il reste inconnu sur tous les territoires métropolitains voisins.[43] A défaut de données écrites fiables, nous en sommes réduits à consulter la liste des métropolites de l'Eglise de Ras, compte tenu que les deux centres où Matej est mentionné de son vivant et après sa mort, Trgovište et Sopoćani, se trouvent au coeur de ce territoire ecclésiastique.

D'après I. Ruvarac, auteur de la liste la plus complète des métropolites de l'Eglise de Ras, cette charge était exercée par Vissarion vers la fin du XVIème siècle.[44] Ceci a été récomment confirmé par l'inscription de la dalle de fondateur de Kuzmičevo signalant que Vissarion était toujours à la tête de l'Eglise Ras en 1597.[45] Comme successeur, I. Ruvarac propose Simeon II, mentionné en tant que métropolite de Ras dans le "pomenik" de Kruševo.[46] Il considérait même qu'il s'agit là du même Simeon que celui qui aurait commandé la réalisation, en 1608, de la châsse de Stefan le Premier Couronné, bien que l'inscription apposée sur le couvercle de cette châsse ne précise pas le territoire sur lequel s'étandait la juridiction de ce Simeon. I. Ruvarac fondait cette conclusion, tout d'abord, sur le fait que les reliques de Stefan le Premier Couronné furent un certain temps exposées à Studenica, par conséquent sur le territoire du métropole de Ras, et suite à une erreur de lecture, sur une inscription d'un

---

[36] *Ibid*, 82–83, notes 33, 49.

[37] *Ibid*, 90, note 104.

[38] *Ibid*, 108; B. Hrabak, *Trgovačke i saobraćajne veze Novog Pazara* (1461–1521), Novopazarski zbornik 4, Novi Pazar 1980, 4.

[39] B. Hrabak, Naša prošlost 3, Kraljevo 1988, 113, 117; B. Hrabak, Novopazarski zbornik 4, N. Pazar 1980, 5, 7.

[40] H. Čar Drnda, *Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI stoleća*, Novopazarski zbornik 8, N. Pazar 1984, 89, 94.

[41] J. Kovačević, *op. cit.*, 27.

[42] Lj. Stojanović, *Stari srpski hrisovulji, akti, biografije, letopisi*, Spomenik SKA III, Beograd 1890, 177, 186–le nom Pribisalić est pur erreur désigné comme le lieu d'où est originaire Matej.

[43] Pour le seconde moitié du XVIème et le début du XVIIème siècle on connaît uniquement deux métropolites du nom de Matej, Matej de Budim et Matej de Prespa. Ce dernier est mentionné une seconde fois en 1614. – Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi I*, Beograd 1902, n°s 567, 961, 962.

[44] I. Ruvarac, *Raški episkopi i mitropoliti*, Glas SKA LXII (39) Beograd 1901, 27–29.

[45] J. Kalić-M. Popović, *op. cit.*, 65.

[46] I. Ruvarac, *op. cit.*, 29–31.

évangile de Studenica où un Simeon, d'après lui évêque de Ras – en fait de Vršac – est associé à l'année 1619.[47] Toutefois, cette châsse de Stefan le Premier Couronné se trouvait déjà à Sopoćani en 1608[48] et, d'autre part, dans le "pomenik" de ce monastère le nom de Vissarion est suivi de celui de Silvestar Raški.[49] Ce nom apparaît une première fois en 1620, puis en 1622 avec la précision qu'il s'agit du métropolite de Ras.[50] Cette seconde mention est fournie par une notice apposée à la page 35b d'une Triode de jeun conservée dans l'église de Ljutovnica, stipulant que ce livre a été écrit dans le gande laure de Saint–Siméon, dans l'église de l'Annonciation, du vivant du patriarche Pajsije, du métropolite de Ras kyr Silvestar, de l'higoumène et archimandrite kyr Teofil et de toute autre donnée sur Silvestar, en particulier l'année de sa nomination en tant que métropolite, nous en sommes réduits aux deux dates dont nous disposons: 1622 date à laquelle il était déjà métropolite de Ras et 1597 lorsque Vissarion exerçait encore cette fonction. Par conséquent, vu que l'existence de Simeon II Raški reste au niveau d'une hypothèse, Matej pourrait bein être le successeur de Vissarion et le prédécesseur de Sylvestre, nonobstant sa mention en tête de la liste des archiprêtres dans le "pomenik" de Sopoćani.

Conjointement à cette tentative de voir en Matej un métropolite de Ras, il convient de revenir sur l'église conventuelle de Sainte–Barbara dont nous savons qu'elle a été renouvelée et abondamment dotée par des chefs de l'Eglise de Ras – respectivement l'évêque Simeon, vers 1526 et en 1547, et le métropolite Silvestar, en 1579. Or sur plusieurs defters turcs datant précisément de cette époque nous trouvons, aux côtés du nom de cette église, les signatures d'un moine Simeon, puis celles d'un moine Silvestar dans lesquels nous pouvons, semble–t–il, reconnaître nos deux dignitaires de l'Eglise de Ras.[51] Compte tenu que l'on retrouve régulièrement ces deux signataires, et qu'un trône d'archiprêtre avait été aménagé dans l'église Sainte–Barbara lors de son édification, M. Popović pense que ce sanctuaire a accueilli durant quelque temps le siège de l'Eglise de Ras.[52] Selon lui, cette institution y aurait ét transférée du milieu du XVème à la deuxième décennie du XVIème siècle, en raison de troubles fréquents et dans le but de la rapprocher le plus possible d'un centre urbain serbe. Le fait que ce siège ecclésiastique se trouvait toujours à proximité de Trgovište du vivant de Matej pourrait donc être un élément de plus en faveur de notre supposition voyant en Matej un métropolite de Ras. Ceci explique que son souvenir ait subsisté à Trgovište après sa mort. Toutefois, à la différence de Vuja et de la plupart des membres de sa familles, inhumés dans le narthex de l'église III, la tombe de ce métropolite Matej doit plutôt être recherchée à Reljina gradina, soit à sôté soit à l'intérieur de l'église épiscopale de Sainte–Barbara.

Nous ne disposons pour l'instant d'aucune source écrite, ou autre donnée fiable, relative à l'époque de la dévastation de l'église III. A en juger par le monument le plus récent, celle–ci a eu lieu après 1612, ou 1617, et plus vraisemblablement lors des guerres austro–turques de 1689–1690. C'est alors qu'ont notamment été détruits de nombreux autres édifices voisins plus importants tels que Studenica, Sopoćani, Đurđevi Stupovi, Mileševa, etc.[53] A ce qu'il semble, Novi Pazar aurait également été dévasté, et, par conséquent, on peut supposer que Trgovište a très probablement connu le même sort. Le pouvoir des Pribisalić n'était toutefois plus actuel puisqu'on ne connaît pour cette famille aucun monument funéraire de marbre postérieur à celui de Jerina Pribisalić. D'autre part, le recueil de Matej Pribisalić, passé en d'autres mains, ne se trouvait plus à Trgovište en 1682. Une notice apposée à la page 291 stipule en effet que ce livre a été relié par le diacre Veselin du village de Sebečevo et qu'à cette époque les Turcs se préparaient en Serbie à la guerre contre l'Autriche.[54]

Traduit par
Pascal DONJON

UDC 726.8(497.11)"15l16"

[47] *Ibid.*, 29–30.

[48] B. Radojković, *Riznica, Blago manastira Studenice*, Beograd 1988, 141, A. Vasilić, *Riznica manastira Studenica*, Sopštenja Zavoda za zaštitu spomenika kulture II, Beograd 1957, 15–16.

[49] Lj. Stojanović, Spomenik SKA III, Beograd 1890, 177 – Entre ce Vissarion et Sylvestre dans la liste se trouve vraiment Simeon, mais de Vršac.

[50] Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi IV*, Beograd 1986, nº 6592; N. Sindik, Katalog biblioteke, *Blago manastira Studenice*, Beograd 1988, 203–204, nº 24; M. Šakota, *Gde se nalazio hram Blagoveštenja u Studenici*, Zograf 2, Beograd 1987, 52–53.

[51] O. Zirojević, *Crkva svete Varvare u selu Varevu*, Novopazarski zbornik 14, N. Pazar 1990, 55–56; *Idem, Crkve i manastiri u Prizrenskom sandžaku*, Kosovsko–metohijski zbornik I, Beograd 1990, 137–138.

[52] M. Popović, *Crkva sv. Varvare na Reljinoj gradini kod Novog Pazara*, Communication exposée en 1990. à l'Institut d'histoire de l'ASSA, Beograd.

[53] Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi I*, Beograd 1982, nº 1918.

[54] J. Kovačević, *op. cit.*, 28.

Review on Paleopathological States of the Ancient Populations on the Territory of Yugoslavia

Results till 1990.

ŽIVKO MIKIĆ, Faculty of Philosophy, Beograd

The famous statement–the illness is as old as the human species–can not always be satisfactory Without considering the fact that it is completly true, when need the precise information of the particular time of the human evolution more details are neccessary. So the paleopathologic investigations and diagnosing are of the special importance for the complete reconstruction and interpretation of our older and younger ancestors. All diseases, which were lasting enough long to destructe the osseous tissue, can be diagnosed today with the safety by the varous methods of modern medicine.

Today, it is known that the Neanderthal man from Krapina, who lived in Paleolithic date before 35.000 years, consumed the food, provided by nature from season to season[1]. It was the inconvenient nutrition, because of the lack of vitamins, calcium, phosphorus. The paradonthopathy in Krapina's Neanderthal man has been considered as a result of coarse food consumation. But their front teeth are abraded not only by food keeping, meat tearing, roots taking out, breaking the shells of fruits or bone gnawing. The teeth of the Neanderthal had not only the function of chewing, but also a kind of tool and weapon.

According to the characteristic changes on the teeth of Krapina Neanderthal, who is the oldest primitive man on the territory of former Yugoslavia, the diseases characteristic for the child's age, the lack of vitamin D caused by the irregular nutrition and disfunction of parathyroid hormone were noticed. Two follicular systs were seen in a child's mandible. the results of gingivitis and arthritis of mandible joint were presented in another remains of the jaw[2].

The fact that the second mollar has been greater than others is a morphologic and evolutive characteristic of Krapina's Neanderthal man.

The great number of Krapina's men were killed in the "meeting" with beasts as the wolf, wildcat, wild boar, bison, bear, rhinoceeros, deer, chamois. It is proved by the fractures, especially of long bones. Among the others, the clavicle with the fracture of acromial part was found. It was well accreted, with the fracture of acromial part was found. It was well accreted, with the small dislocation and very thin callus. At one ulnar distal part a fracture is well cured. There are osteophytes at the particular vertebras, out of which the previous spondylarthritis can be seen[3].

It is very difficult to answer precisely whether the Neanderthal Krapina's man knew the prevention for those diseases or not. But, the adequately cured fractures have shown the prevention by the rest or the decrease of physical efforts, also required by the pain.

The health condition of a Mesolithic population (lived before around 10.000 years) is illustrated well

---

[1] M. Malez, *Stratigrfski, paleofaunski i paleolitski odnosi krapinskog nalazišta,* Krapinski pračovjek i evolucija hominida, JAZU – Zagreb, 1987, 61-102.

[2] J. Kallay, *Neke značajnosti zubi i njihova upotreba u krapinskog neandertalca*, Krapinski pračovjek i evolucija hominida, JAZU – Zagreb 1987, 145-154.

[3] F.H. Smith, *Some conclusions regerding the morfology and signifikance of the Krapina Neanderthal remains*, Krapinski pračovjek i evolucija hominida, JAZU – Zagreb 1987, 103-118.

by the antrophologic series from Vlasec in Djerdap[4], individual skeletons are known from that population. Out of the total number, 44 were without pathologic bone changes. 13 children and 60 akults had the pathologic processses. Out of the skeletons with pathlogic changes, 50% were males, 28% females. 98 diagnoses were made, and classified in 6 characteristic groups of diseases: spondylosis and spondylathrosis, as a result of degenerative changes, chnges connected with age (osteoporosis and osteosclerosis), metabolic diseases and diseases caused by malnutrition (osteomalacia, scorbut, rachitis), fractures and other injuries inflammatory processes (osteomyelitis, periostitis) and tumors.

Fig. 1. – Skeleton No. 533, child 8–10 years old. Site: Vinča. Radiograph shows unpneumatised frontal sinus, corresponding to the shild's age. There is a strainer–like bone, type "cribra orbitalia" placed at the roofs of both orbitis.

The great changes on the relation man – surroundings occured in the Neolithic date, beginning before around 8/6.000 years, in dependence to the latitude[5]

The "hunting – collecting" way of earning was left and followed by the agricultural and cattle reising economy, associated with domestication of the animals and the new practice of cereal cultivation. In was the time of climate stabilization and fixation of the river courses in the Europe. The permanent villages were formed, influencing the great demographic expansion of former times population. The descoverey of earthnwave enabled a new way of nutrition. The baked food rich in proteins (meat/fish), characteristic for the late Palaeolithic and Mesolithic hunter, was replaced by the cooked foor with vitamins and minerals (cereals/mils)[6]

All those factors influenced on the improved health state of the Neolithic population, so the average length of the life was over 20 year Paleopathologic diagnoses on the Neolithic antrophologic material from Yugoslav sites are: various anomalies in teeth growth, dental caries, gingivitis, periostitis, dental cysts, polyarthritis, arthritis def. and spondylosis. The incidence of traumatic changes, as metabolic diseases, decreased markedly relating to the previous period but the mortality of children remained high.

Fig. 2. – Skeleton No. 382, male 40 years old. Site: Vinča. Photography of the skull. An exostosis, like a vertical dull beak, which collides with the transversal atlas continuation is visible in the area of the right atlanto–occipital region.

The transitient period from Neolithic to Bronze Age – Eneolith (lasting during the 3rd millennium B.C.) has been poorly represented by the antrophologic remains, so the paleopathologic investigations and diagnosis were minimal. This period is known by great ethnic movembents and connected with Indo–Europeans.

The Bronze Age (second millennium B.C.) provedes the indisputable data about the first surgical interventions in our prehistory. It is the trephination of the particular skulls – penetration to the skull approaching the dura matris, with the aim of "treatment" There is a skull with trephination performed at the frontal bone, several millimeters far from sutura coro-

[4] J. Nemeskéri, – L. Szatmári., *Vlasac – Mezolitsko naselje u Đerdapu,* II/IV – Antropologija, SANU, DXII/5, Beograd, 1987 69-426.

[5] Ž. Mikić, *Die anthropologische Funde vom Eisernen Tor als Neolithisationsmodell,* Berytus–Archaeological studies, Vol. XXXVI, Beirut, 1988, 45-52.

[6] Ž. Mikić, *Antropological Remains from the Neolithic Sites in Serbia,* The Neolithic of Serbia, The University of Belgrad, Faculty of Philosophy, Belgrade 1988, 20-23.

nalis, found in the cave Bezdanjača near Vrhovina in Lika. There are also around ten skulls with trephinations, wiht the openings large 10 millimeters to almost 10 centimeters, in Mokrine, North Banat. The trephination openings have been localized at the frontal, perietal or temporal bones, shaped elliptical, pear – shaped, as the half – moon, round or oval. Those "surgical interventions" seen at the antrophologic series from Mokrine, were performed in older persons, females and frequently – males. The medical approach of those "pre–historic" surgeons "had to be developed, because of the fact that almost all "patients" survived the intervention. The trace of osseous tissue regeneration on the borders of trephination openings has al-

Fig. 3. – Skeleton No. 1987, male up to 45 years old. Site: Viminacium. The back half of the lower left mandibular leg missed, without reactive changes at the surrounding bone. The finding suggests the recent trauma (bone cut), after which this individua died.

most always been registered. But, there are no information about the technique of postoperative preventi-on. However the properly treated injuries, with great scars have suggested the use of postoperative prevention. On the other side, there are signs of unfinished trephinations, what is very difficult for interpretation, including the trephination as the surgical intervention on the head of the live man[7]

Medical instruments, used for this kind of very complex and riskful interventions in the vital areas of human organism, had to be made of the metal, in accordance with the technology and the cultural level of that time. The metal. small tubes, scalloped on one side with different diameters were found in some sites, outside Yugoslavia. They penetrated the bone of the skull arch on the principles of the drill, approaching to the external meninx.

The answer to the question about the reason of those interventions on the live men, can lie in the different types of progressive headaches. The corresponding level of anatomic knowledge and surgical practice were presented.

Relating to the other pathologic changes on the bones of men from this great Bronze Age population (over 300 individual skeletons), the frequent ossifications of the vertebras and creations of "blocks", and various kinds of joints deformtion have to be pointed out. The good state of the teeth preservation has suprises and jaws with all 32 teeth are not rare. The dental caries is also rare. But, the loss of the teeth inatra

Fig. 4. – Skeleton No. 3052, male up to 60 years old. Site: Viminacium. Photography of first two cervical vertebral bodies – atlas and axis: Radiograph shows "adhesed" first two cervical vertebral bodies on the contract site – ankylosing spondylarthrosis.

vitam has been registered, suggesting the data about the knowledge and utilization of the teeth extraction technique.

The average life time in this Bronze Age population increased and was over 30 years.

The Iron Age (the last millennium B.C. generally), did not bring any paleopathologic change of the populations, settled at the territory of former Yugoslavia. All diagnoses had previously beenmade in the range of known diseases. The skull trephinations, with the purpose of the treatment, have still been performed, what is confirmed by the finding from Kriva Reka, West Serbia. Three trephinations, smaller than a centimeter, were performed at the frontal and parietal bones o a skull. Around the all openings, there is a sign of osseous tissue regeneration, confirming that one more patient survived a highly delicate interventi-

[7] Ž. Mikić, *Stanje i problemi fizičke antropologije u Jugoslaviji.* – Praistorijski periodi, Posebno zdanje ANUBiH, LIII/9, Sarajevo 1981, 1-199.

on for that time. It is interesting to emphasise that a man from the pre – historic Glasinac (Sokolac in Bosnia) underwent drainage, extracting a root of the second mollar, because of the dental cyst at maxilla in the area of the mollars. According to the found conditions, in can be concluded that this intervention was perfomed just before the exitus[8]

*

It is shown that the historical period – last two mileniums of the human population – is characterized by the diseases, rare or completely absent in the diagnoses of the contemporary population[9]. In the skull, Cribra orgitalia (Fig. 1) occupies the first place, as the result of a disorder in the hemoglobine distribution, caused by Malaria falciparum or unadequate nutrition. The extreme exostoses on the skull base (Fig. 2) which would be cured surgically today in the initial stage, badly cured severe skull injuries have been presented. The individual cases can be diagnosed also as the direct cause of the death (Fig. 3).

Fig. 6. – Skeleton No. 458, male ap to 60 years old. Site: Vinča. Radiograph shows marked fissure of intervertebral space in the upper od sacrum, indicated sacralization of V lubar segment. Sacroiliac plane on sacrum, right–sided lower than the left–sided one, while massa lateralis on the left side is more massive. This caused the asymmetry of binding of sacrum with iliac bones, and so the asymmetry of the whole pelvis.

Fig. 5. – Skeleton No. 1, male about 5 years old. Site: Puhovac / Zenica. Radiograph shows thicker vertebral bodies, reduced intervertebral space, irregular cover planes, scalloping and connected by the abundant ankylosing osteophytes. There are severe degenerative changes – ankylosing spondylosis.

Relating to the pathologic changes on the spine remains, the sacralization of lumbal and lumbalization of sacral vertebras appeared frequently (Fig. 6), M. Bechters (Fig. 5) has also been presented. Atlas and axis have frequently been imperiled by spondylarthrosis (Fig. 4).

The shoulder joint and bones of the upper extremities also are susceptible to various pathologic changes. There are marked conditions after fracture, cured with more of less success (Fig. 7). The amputations, with the cause very difficult to discuss, are also presented (Fig. 8). Besides the specific inflammations, the frequent arthrotic chamges are presented (Fig. 9), as well as the cysts in the joint area. The pelvis and lower extremities are characterized by a number of acquired variations and distortions, precceded by the various exostoses (Fig. 10).

Hyperostosis, periostosis, scoliostosis, Calve–Leeg Perthes (aseptic osteonecrosis), along with another distortions and luxations are presented.

Traumatic changes of this region of the human skeleton at the osteologic material from the territory

[8] Ž. Mikić, *Prilog lekarstvu u praistoriji,* Medicinski pregled, 3/II, Sarajevo 1973, 47-51.

[9] A. Lovrinčević, Ž. Mikić, *Atlas osteopatoloških promjena na istorijskim populacijama Jugoslavije,* Svjetlost – Sarajevo 1989, 1-198.

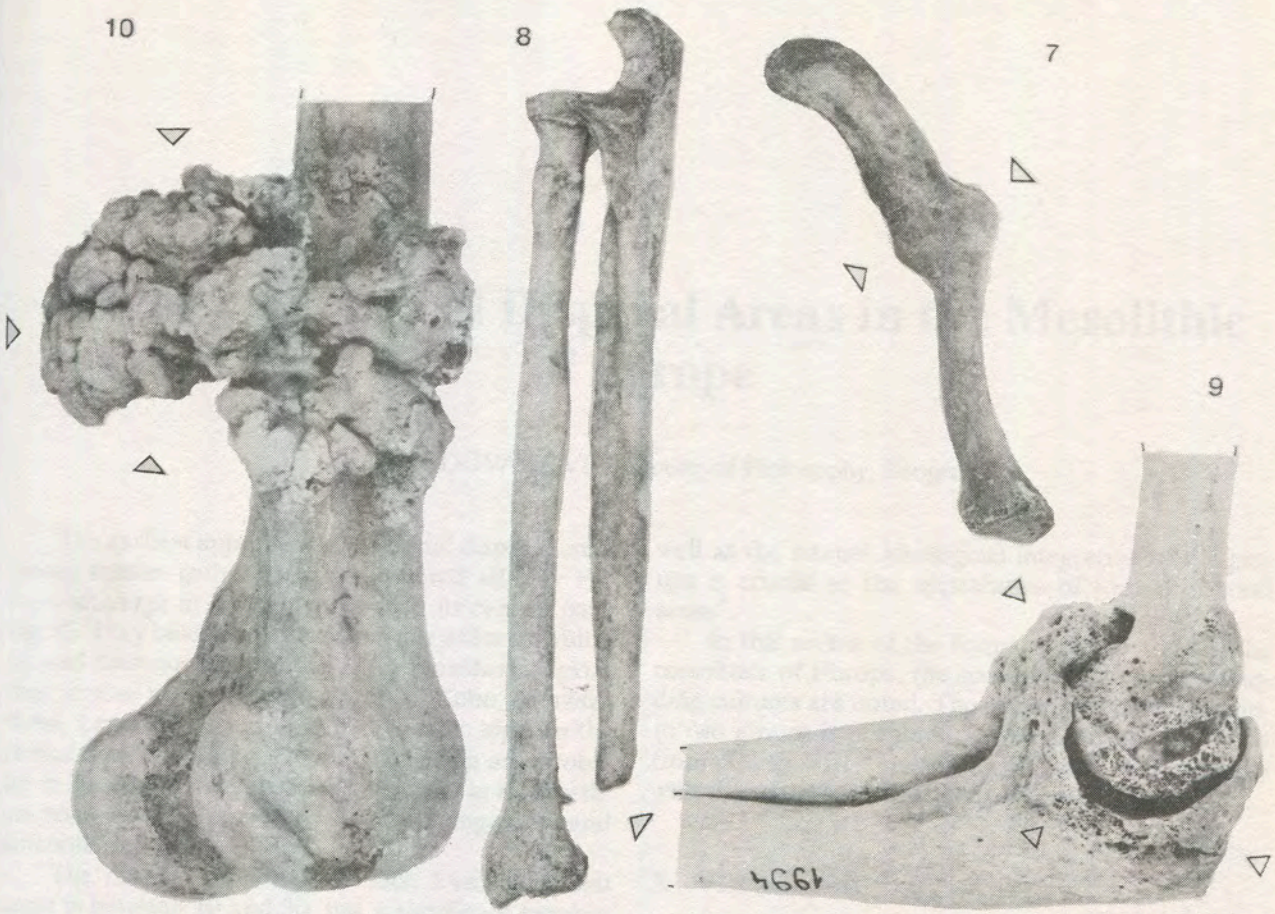

Fig. 7. – Skeleton No. 2698, male 30–40 years old. Site: Viminacium. Radiograph shows one irregular and shorten clavicle, caused by irrgularly coalesced fragments. The bone is shortened for 1–1/2 cm and coalesced by a homogenous callus.
Fig. 8. – Skeleton No. 622, male 50 years old. Site: Vinča. Ulnar stump presents the consequence of injury during the life, because the end of stump is unsharply rounded. The concave recess of interoseal edge with a small thornlike bone sprout is visible at the level of the end of ulnar stump at the radius. The changes are the result of the amputation of the ulna during the life.
Fig. 9. – Skeleton No. 1994, male up to 45 years old. Site: Viminacium. Radiographs show marked signs of arthrosis in all radiographed ends, functioning in articulation of the elbow joint. Cover planes are irregularly shaped. There are marked edge osteophytes and bone sclerosation in places.
Fig. 10. – Skeleton No. 3317, male up to 45 years. Site: Viminacium. Radiograph of femur shows a ciralliform lacelike small firs sized formation along with the lateral end of distal third of femoral diaphysis. The shadow in intensity is strong, because of the marked ossification of the described formation. – "A rare from" of exostosis.

of former Yugoslavia is characterized by the conditions after fracture. Unspecific inflammations are frequently marked by ostitis deformans Paget, and specific inflammations by TBC – ostitis. Gonarthrosis in characteristic for the degenerative joint diseases. Cysts and tumors are presented in a particular number.

Finally, the information about the health habitus of the populations, which were settled in an area in the historic time can be found in the written material of based at the fingings of the human skeleton remains. Our interest has been to present the selected material of the most typic cases of pathologic skeletal changes from the material collected at the archaeologic sites in Yugoslavia. The complete statistic analysis of a last period can not be made, but, it is possible to provide the insight into the character of the pathologic changes at bones, which was the aim of this paper.

UDC 569.9(497.1)

Translated by
Vera BIČAKČIĆ

A

The e
among hu
rope, alth
(*fig. 1*). Th
res and th
they appea
Koba, Lep
central zon
bly in Beur
ern zone th
Ertebolle ca

The n
areas is bet
of sites con
Formal disp
frequent. It
vence, Ligu
burials of or
related to ca
discussed lat

The foll
als clearly sh
appeared in l
rer groups wh
ting network
factors such a
ups, their rest
ces for their s
horizontal di

---

[1] The subsis
ring strategies alt
mestication of cer
of the vital importa

[2] Gamble, C
ge Universty Press,

A Review of Formal Disposal Areas in the Mesolithic of Europe

IVANA RADOVANOVIĆ, Faculty of Philosophy, Beograd

The earliest appearances of formal disposal areas among hunter–gatherers[1] are registered all over Europe, although in a lesser number in its central parts (*fig. 1*). They belong to chronologicaly different cultures and their contents varies. In the southern regions they appear in the cultures of Shan–Koba, Murzak–Koba, Lepenski Vir, Montadi and Teviec type. In the central zone they apper again in Teviecien and probably in Beuron–Coincy type of sites, while in the northern zone they are present at Kunda, Kongemose and Ertebolle cultures.

The number of burials in such formal disposal areas is between 10 and 30, but a significant number of sites contain over 40, sometimes even 200 burials. Formal disposal areas containing 5–10 burials are less frequent. It is significant that all but a few sies in Provence, Liguria and Bavaria are open–air ones. The burials of only one or two individuals are exclusively related to cave or rock shelter sites and they will be discussed later.

The following list of sites with more than 5 burials clearly shows that formal disposal areas generally appeared in littoral zones settled by the hunter–gatherer groups who had linear distribution within the mating network (*fig. 2*)[2]. The interrelationship of the factors such as territory, linear distribution of the groups, their restricted mobility, the type of vital resources for their subsistence, the conspicuous vertical and horizontal differentiation within the population as well as the intense ideological integration of the groups is crucial to the appearance of formal disposal areas[3].

In this review of the formal disposal areas in the mesolithic of Europe, the specific traits of corresponding cultures are noted. The chronological division into two groups is proposed – the earlier one with sites from Xth to VIIIth millenium BC, and the later one with sites dating from VIIth to Vth millenium BC[4]

X – VIII mil. – BC

This period corresponds to significant climatic changes, a further retreat of continental ice–sheet and the migration of ecological zones sometimes followed by population movements – generally in the northern direction. A wide intercultural process of "azilienization" is observed during Allöred and Dryas III phases giving birth to different cultures in the Tardigravettian (Romanellien, Montadien) or the Late Magdealenian milieu (Azilien, Federmesser, Cresswell, Epimagdalenien)[5].

---

[1] The subsistence of such groups depends on hunting–gathering strategies although selective exploitation, cultivation and domestication of certain species might be present – but they are never of the vital importance.

[2] Gamble, C., *The Palæolithic Settlement of Europe*, Cambridge Universty Press, 1986; 53.

[3] Radovanović, I., *Mezolit Đerdapa (The Iron Gates Mesolithic)*, unpublished Ph. D. thesis, Belgrade university, 1992; 30–32; Srejović, D., *Proteneolit – kultura Lepenskog Vira*, Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolitsko doba, Sarajevo, 199; 66–67; Chapman, R., *The emergence of formal disposal areas and the "problem" of megalithic tombs in prehistoric Europe*, in ed. R. Chapman – I, Kinnes – K. Randsborg, The Archæology of Death, Cambridge University Press, 1981; 73–74; Jarman, M.R. – G.N. Bailey – H.N. Jarman, *Early European Agriculture – its foundation and development*, Cambridge University Press, 1982; 41, 46.

[4] The division is based on calibrated C–14 dates.

[5] J.K. Kozlowski – S.K. Kozlowski, *Upper Palæolithic and Mesolithic in Europe – Taxonomy and Prehistory*, Wroclaw, 1979; 56–57.

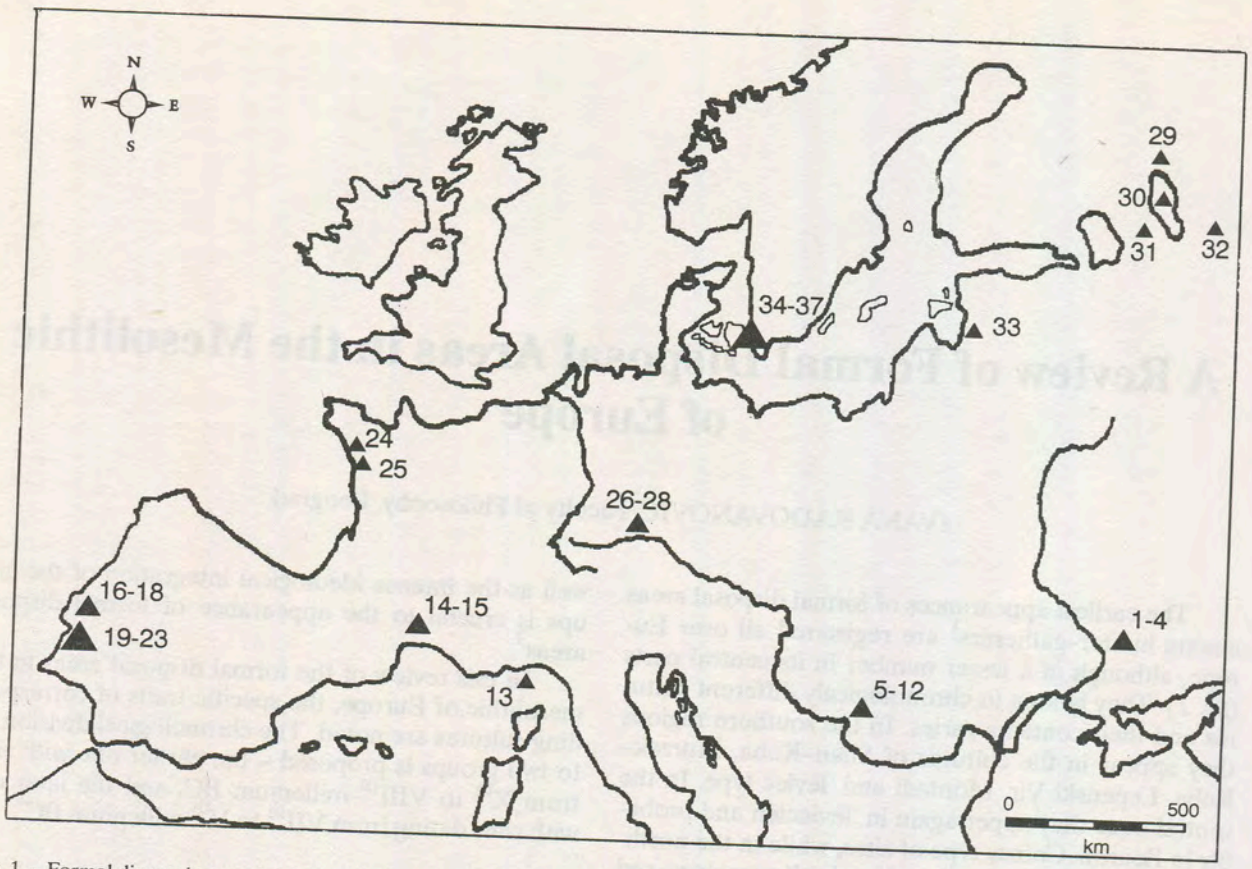

Fig. 1. – Formal disposal areas: 1-4 Lower Dnieper group; 5-12 Iron gates mesolithic group; 13 A. Candide; 14 Montclues; 15 Cornille; 16-18 Muge group; 19-23 Sado group; 24-25 Teviec group; 26-28 Ofnet group; 29-33 Kunda group; 34-37 Kongemose & Ertebole group.

The earliest formal disposal areas are registered in Liguria and Provence within the "aziloid epipalolithic" of Montadian type. They can be observed also in the earli Kunda culture in the Baltic area. In the cases of the Ahrensburg and Sauveterre type of cultures only isolated burials are discovered in caves and rock–shelters. The finds of Ofnet type might belong to the Beuron–Coincy complex[6].

In the Early holecene several cultures with aziloid traits are present in the south (Shan–Koba/Belolesye/Cuina turcului complex as well as, a number of local cultures of the Appeninnes and the Balkans). The formal disposal areas are preset in the Montadian and Ahan–Koba complex and also in the somewhat later Early Murzak–Koba complex[7]

Montadien[8]

The sites of Liguria, Provence and Catalonia contain evidence of the economy based on the hunting of large herbivores as well as on the intensive gathering of certain vegetables and molluscs. The presence of ornamented (incised of painted) pebbles is noteworthy.

[6] Rozoy, J. – G., *Les derniers chassurs – L 'Epilalœolithique en France et en Belgique*, Charleville, 1979; 387; Kozlowski J.K – S.K. Kozlowski, *Le Mésolithque à l'Est des Alpes*, Preistoria Alpina, vol. 19, 1984; 68; Kozlowski, J.K. – S.K. Kolowski, *Foragers of Central Europe and their acculturation*, in ed. M. Zvelebil, Hunters in Transition, Cambridge University Press, 1986; 100–102.

[7] Radovanović, I. *Ranoholocenska kremena industrija za lokaliteta Padina u Đerdapu (The Early Holocene Chipped Industry from the Site of Padina in the Iran Gates)*, Arheološki institut, Beograd, 1981; 68; Kozlowski, S.K., *A Survey of Early Holocene Cultures of the Western Part of the Russian Plain*, in The Mesolithic of Europe, Papers presented at the Third International Symposium – Edingubrgh 1985, Edinburgh, 1989; 437· ed. Кольцов, L.V., *Mezolit SSSR*, Izdatelå "Nauka" Moskva, 1989; 111.

[8] Rozoy, J.–G., *op.cit.*, 1978; 278–284, 1120–1121; Bahn,P., *The Early Postglacial Period in the Pyrenees*: Some Recent Work, in ed. C. Bonsall, *op.cit.*, 1989; 558; Radmilli, A.M. et. Guida della Preistoria Italiana, Firenze, 1975; tav. XVII.

Site	Nº of Burials	Type of coast/site	Culture	Millenium BC
Southern zone				
Vološka (Волошский могильник)	19	riverine	Shan-Koba ?	IX-VIII
Čaplinska (Чаплинский могильник)	5	riverine	?	?
Vasilievska I (Васильевский могильник)	24	riverine	Shan-Koba ?	IX-VIII
Vasilievska III	45	riverine	Murzak-Koba	VII
Padina	37	Danube Gorge	Iron Gates Mes.	VIII-VI
Lepenski Vir	80	Danube Gorge	Iron Gates Mes.	VIII/VII-VI
Vlasac	119	Danube Gorge	Iron Gates Mes.	VIII-VII
Hajdučka Vodenica	30	Danube Gorge	Iron Gates Mes.	VIII/VII-VI
Icoana	3	Danube Gorge	Iron Gates Mes.	VIII-VII
Schela Cladovei	33	Danube Gorge	Iron Gates Mes.	VIII-VII
Ostrovul Corbului	4	Danube Gorge	Iron Gates Mes.	VIII-VI
Kula	4	Danube Gorge	Iron Gates Mes.	VII-VI
Arene Candide, layer VII	9-10	Seashore/cave	Aziloid epipal. (Montadien?)	X-IX
Montclus, layer 9	5-6	Gorge/cave	Castelnovien	VI
Cornille, layer 6 "several" + "megalithic" tomb		Mouth of Rhone	Montadien	IX-VIII
Cabeço da Arruda	178	Tago estuary	Teviecien	VI-V
Moita do Sebastião	40	Tago estuary	Teviecien	VII-VI
Cabeço da Amoreira	?	Tago estuary	Teviecien	VI-V
Arapouco	17	Sado estuary	Teviecien	VII
Cabeço das Amoreiras	6	Sado estuary	Teviecien	?
Vale de Romeiras	22	Sado estuary	Teviecien	?
Cabeço do Pez	27	Sado estuary	Teviecien	V-IV
Poças de São Bento	13	Sado estuary	Teviecien	VI
Central zone				
Hoëdic	14	Lagoon	Teviecien	VI
Teviec	23	Lagoon	Teviecien	VI
Ofnet, layer VII	33	Cave	Beuron-Coincy?	XI?
Kaufertsberg	1	Cave	?	?
Höhlestein	3	Cave	?	?
Northern zone				
Černaia guba I	8	Lake	Kunda	IV
Oleneostrovska	174	Lake (islet)	Kunda	VII-VI
Siamozerska II	13	Lake	Kunda	VI
Popovo	10	Lake	Kunda Veretye type	IX-VII
Zveinieki	100	Lake	Kunda	VI-V
Vedbaek (Henriksholm-Bagebakken)	23	Fjord	Kongemose	VI-V
Skateholm I	62	Lagoon (islet)	Ertebølle	V
Skateholm II	22	Lagoon (islet)	Kongemose	VI-V
Skateholm III	?	Lagoon (islet)	Ertebølle	V

Arene Candide, layer VII

In this rockshelter 9–10 individuals were buried in extended position one along another or superimposed. Some were desarticulated (skeletons missing skulls or a buried cubitus and a skull buried with humerus). Red ochre was used and "numerous grave goods" accompanied the dead.

Abri Cornille, layer 6

Several "dislocated" skeletons were discovered among stone blocks as well as a burial in the rectangular construction of stone slabs, with chipped stone artifacts.

Roc del Migdia

Although only a single burial is noted here, we mention it bacause of the similarites with Abri Cornille burial – rectangular construction of stone slabs with the addition of several large hearths around it.

Kunda–Veretye[9]

Kunda complex is registered in the sites of riverine or lake terraces and islets of Lithuania, Latvia and

9 Kozlowski, S.K., *op.cit.*, 1989; 433; Кольцов, L.V., *op.cit.*, 1989; 37–38; Oshibkina, S.V., *The Material Culture of the Veretye–type Sites in the Region East of lake Onega*, in ed. C. Bonsall, *op.cit.*, 1989; 411–412.

Estonia. Intensive exploitation of local resources is essential for the economy of the groups belonging to this complex. In its earliest phase one cemetery is noted.

Popovo

The burials are placed in two rows outside the settlement. Skeletons are found in extended position but with different orientation. In five cases grave goods were found (bone and antler knives and awls, slate axes, animal teeth pendants) and near the graves pits were found (with animal bones, chipped stone artifacts, broken bone tools and harpoons) interpreted as ritual ones. There is a child grave containing red ochre, coal and fish–bones accompanied by two pits. One of the pits contained ornamented artifacts and the skeletons of two reindeers.

Shan–Koba[10]

Lower Dniepen mesolithic cemeteries are related to settlements of Shan–Koba type. According to some authors, the origin of such cemeteries is sought in the local Upper palaeolithic tradition. The degree of group distribution and subsistence system influence in the appearance of cemeteries in this case remains unclear.

Vološska

Thsi cemetery contains 19 burials. Fifteen are in contracted position in ope part of the cemetery, while a duble burial in extende position is found in another part. their orientation is different. In thesee cases chipped stone artifacts are noted as grave goods.

Vasilievska I

All of the 24 burials in this cemetery contain contracted skeletons distributed in two rows. In three cases a double burial appears. The use of the red ochre is noted especially in children's graves, while the grave goods (chippen stone tools) appear in two cases.

Early Murzak–Koba[11]

Formal disposal areas of Murzak–Koba complex are discovered in the area formerly settled by the Shan–Koba groups. Apart from the cemeteries in the Lower Dnieper region, single or double isolated burials are noted in the Crimean caves and rock–shelters in its later phase.

Čaplinska

This cemetery was placed out of the settlement and contain five variously oriented graves with contracted skeletons.

Ofnet type of finds[12]

Although the C–14 method dates this type of finds in the XI millenium bc, two microlithic tools of Beuron–Coincy type might confirm a somewhat later dating – VIII mil. BC.

Ofnet

Two "nests" with 27 and 6 skulls oriented to the west were discovered. The skulls were covered with red ochre and the head–dresses made of perforated shells and deer teeth. Most of the skulls belong to women and children, and the study of their position points to the continuous burial practice exercised buring a period of longer duration. Similar burials of a smaller number of skulls are registered in the nearby rockshelters of Kaufertsberg and Höhlestein.

VII–V mil. BC

A further global climatic amelioration during the Boreal and the Atlantic influenced the changes in ecological conditions as well as the subsistence strategies of hunter–gatherer groups. In some regions this problem is solved either by migrations and acculturation (i.e., the "sauveterrienization" of the central zone and the "castelnovization" of central and the southern zone), or by the new subsistence strategies exercised in various ecological niches (intensification in the exploitation of local resources). It led to the "final crystallization of great mesolithic cultural units" or to the process of "preneolithization preceeding the classic neolithization"[13] But we do not find formal disposal areas within these large cultural units in spite of the fact that a great number of sites contained isolated burials (usually caves and rock–shelters). Formal disposal areas are far more frequent, one might say almost regular, within the cultures that do not belong to the classic groups of Sauveterre or Castelnovian complexes such as the Late Murzak–Koba, the Iron Gates mesolithic, Teviecien (classified before as Tardenoisien and Castelnovien), some aspects of the Francthi

[10] Кольцов, Л.В., *op.cit.*, 1989; 123; Kozlowski, S.K., *op.cit.*, 1989; 437.

[11] Кольцов, Л.В., *op.cit.*, 1989; 123.

[12] Rozoy, J.–G., *op.cit.*, 1978; 1119; Naber, F.B., *Das Ende des Ofnet Problems?, Quartär*, 25; 1974; 73–84; Clark, G., *Mesolithic prelude*, Edinburgh, 1980; 93.

[13] Kozlowski, J.K., – S.K. Kozlowski, *op.cit.*, 1979; 64; Kozlowski S.K., *The Preneolithic base of the Early Neolithic Stone Industries in Europe*, Chipped Stone Industries of the Early Farming Cultures in Europe, Archæologiy Interregionalis, Warwaw–Cracow, 1986; 9.

and Janislawice cultures, middle and late phases of Kunda, as well as Kongemose and Ertebølle.

Late Murzak–Koba[14]

Vasilievska III

In this cemetery 45 burials were found. The majority of the deceased are buried in contracted position, one is contracted lying on the back in one part of the cemetery, while seven are in extended position in single, double and triple graves in the other part. The orientation of the graves varies. Apart from red ochre, grave goods are registered in five cases (chipped stone and bone tools).

The Iron gates mesolithic[15]

Based on the Late Tardigravettian tradition of Cuina Turcului type, the Iron Gates mesolithic comprises about twenty sites distributed along the Danube Gorge and downstream. The subsistence depended on selective hunting of red deer, wild pig and aurochs as well as intensive exploitation of certain fish and plant species. The appearance of longterm settlements with characteristic elements of architecture and sculpture related to formal disposal areas must be noted. More than three hundred burials are registered within eight sites belonging to this culture.

Padina

Formal disposal areas with at least 37 burials appear on all three sectors of this site (which are different chronologically). The earliest one consists of burials distributed along the axis of elongated stone construction on the settlements perifery. Beside secondary interments, burials in extended, slightly contracted and sitting position are noted in some cases with grave goods (animal bones and chipped stone artifacts). Later, the extended and slightly contracted burials are registered beteween the houses sometimes with grave goods (bone and antler). Horizontal social stratification of the deceased is evident.

Lepenski Vir I

The burials of the youngest children and, less frequently, the burials of adults in extended position and secondary inhumations are registered beath the house floors while the older men are buried in extended, exceptionally in the sitting position between the houses. In the later phase men are buried inside the houses as well. Female burials are rare (mandibulas in hearth constructions). Grave goods were found in some cases (necklaces made of stone beads and snails, chipped stone, bone, antler and boar's tusk tools, human and dog mandibulas, red deer and aurochs skulls and bones, antlers, but no ochre). At least 67 burials belong to this phase.

Lepenski Vir II

The inhumation of adults in extended position and the same orientation is noted in group graves placed in the back area of the houses, some of them being desarticulated. Two such group graves (with 7 and 5 burials respectively) and two single inhumations are noted. In six cases (all female burials) grave goods are found (necklaces of stone beads, stone punchers, antlers and bone tools).

Vlasac

In the earliest phase different groups of burials (various orientation of the graves, particular body treatment, body position–especially arms aend legs display) are noted within the settlement but out of the area with houses. Burials are single and multiple in extended position or slightly contracted, sometimes coiled. Secondary burials are most frequently represented by men of older age. Cremations are also present. Grave goods are distributed among the deceased of various age and both sexes (chipped stone, bone, antler and boar tusk tools, bracelets of snail beads, ornamented bone, pebbles, antlers, animal bones, ochre, graphite and ciprinidae teeth).

In the later phase burials are dispersed in the settlements perifery as well as right in the settlement zone associated with hearths. Children are buried beneath huts or between them. Most burials are single, the deceased are in extended, slightly contracted

---

[14] Кольов, Л.В., *op.cit.*, 1989; 123–124; Srejović, D – Z. Letica, *Vlasac, a Mesolithic Settlement in the Iron Gates*, vol. I, Archæology, Beograd, 1978 93.

[15] Radovanović, I., *op.cit.*, 1992; 201–278; Jovanović, B., *Chronological Frames of the Iron Gate Group of the Early Neolithic Period*, Archæologiy Iugoslavica x, 1971, 31–32; Jovanović, B., *Praistorija gornjeg Đerdapa*, Starinar, N.S. XXII, 1974; 5, 8; Mikić, Ž., *Stanje i problemi fizike antropologije u Jugoslaviji – Praistorijski period*, Posebna izdanja LIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 9, Sarajevo, 1981; 57–59; Srejović, D., *Lepenski Vir – Nova praistorijska kultura u Podunavlju*, Beograd, 1969; 135–137; Zoffmann, K.Z., *Prehistoric Skeletal Remains from Lepenski Vir* (Iron Gate, Yugoslavia), Homo 34, 1983; 131, 140; Srejović, D. – Z. Letica, *op.cit.*, 1978; 53; Jovanović, B., *Hajdučka Vodenica, Praistorijska nekropola*, Starinar XXXIII–XXXIV (1982–1983), 1984; 311; Boroneant, V., *Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei de la zone des "Portes de Fer"* Dacia N.S., T. XVII, 1973; 23–24; Mogosanu, F., *Mezoliticul de la Ostrovul Corbului, o noua asezare de tip Schela Cladovei*, Studii si cercetari de istorie veche si arheologie, T. 29, julie–septembre, 1978; 340; Mogosanu, F., *Paléolithique et épipaléolithique*, in: Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'á la fin de l'age du bronze, bucarest, 1983; 53; Sladić, M., *Kula près Muhajlovac – un site préhistorique*, Đerdapske sveske III, Beograd, 1986; 432–433.

or sitting position. Secondary inhumation is reserved for males and some of the children but always without grave goods. Grave goods as well as ochre are rarely found beside men. Adult women and some of the children were desarticulated and sometimes buried with grave goods (chipped stone, bone, antler and boar tusk tools, necklaces of snail beads, ornamented stones, fishbones and ciprinidea teeth, ochre, stones, human and dog mandibulas). At least 119 burials are noted. A burial of dog is also registered.

Hajdučka Vodenica

Apart from three burials of adults in extended position in the settlement area a "chamber tomb" dug into the rock in the back of a house (associated with two stone sculptures) is registered. A chember tomb contained three levels of burials with 27 individuals of both sexes and various age (except infans I age). The deceased were buried either in extended position of the same orientation or secondary burial was practiced. Grave goods are exceptionally rare (antlers, mandibula of large herbivore and a stone axe in three cases).

Icoana

A skull and two burials with skeletons in extended position are registered within the settlement. A single boar's tusk tool is associated with these graves.

Shela Cladovei

Twenty graves with 33 inhumations of different sex and age are found within the settlement in association with a hearth. Most of them are buried in extended position, but some are slightly contracted. A double burial as well as a cremation are registered too. Grave goods are rare (bone projectiles and ochre in four cases).

Ostrovul Corbului

A single burial in extended and three burials in sitting position are noted within settlement.

Kula

Four burials in extended, contracted and sitting poosition are noted. Grave goods are associated in two cases of extended burials (stone punchers, antler and quartz tools as well as ciprinidae teeth).

Teviecien[16]

The sites of this culture are associated with shell middens of the Atlantic coast. The subsistence is based on hunting (bovidae, cervidae, suidae, burds) and intensive gathering (shells), as well as on the intensive exploitation of other local resources. While the origin of the Breton Teviecien remains unclear, the Iberian Teviecien bears traces of azoloid tradition. Castelnovian elements are on the other hand, scanty.

Muga – Moita do Sebastiao

Formal disposal area contains twenty six graves with 59 (apart from several dozens of graves excaveted in XIX century) inhumations in extended position with slightly bended knees. Adults are buried on the borber of the settlement while the children are buried within it. Similar large cemeteries are discovered in the same region of Tagus estuary, such as Cabeço da Arruda with 178 burials and Cabeço da Amoreira with similar burial practice as in Moita do Sebastiao.

Sabo group

In the group of cemeteries in the Sabo estuary region, inhumations in contracted or slightly contracted position are rgistered. The association of some burials with chipped stone tools and perforated shells is possible. Seventeen burials are noted at Arapuoco. At Cabeço das Amoreiras six burials in different position are found, while at Vale de Romeiras 22 individuals are placed in radial distribution. At Cabeço do pez 27 burials and at Poças de Sao Bento 13 burials were found.

Höedic

Formal disposal area with 14 individuals in eight graves in registered within the settlement. Four graves are with double burials and one is found empty. The deceased are buried in contracted position except a woman in sitting position, covered with ochre. The grave constructions are associated with hearths and/or stone slabs. The grave goods are represented by chipped stone and antler tools, perforated snails, shells and red derr teeth, antler and a boar mondibula.

Tĕviec

Nine graves with 23 inhumations are discovered within the settlement. Only two graves are individual ones while the others are group graves with either si-

16 Rozoy J.–G., *op.cit.*, 1978; 744, 781, 789–790, 793, 1120; Roche, J., *Les origines de l'industrie de l'amas coquiller de Moita do Sebastiao (Mug, Portugal)*, IX Congrès UISSP, Colloque XIX, Les Civilisations du 8 au 5 Millénaire avant notre ère en Europe, Prètirage, 1976; 164; Morais Arnaud, J.E., *The Mesolithic Communities of the Sado Valley*, Portugal, in their Ecological Setting, in ed. C. Bonsall, *op.cit.*, 1989; 614–615, 621, 627–629; Zvelebil M. – P. Rowley–Conwa, *Foragers and Farmers in Atlantic Europe*, in ed. M. Zvelebil, *op.cit.*, 1986; 68; Roche, J., *Spatial Organization in the Mesolithic Sites of Muge, Portugal*, in. ed. C. Bonsall, *op.cit.*, 1989; 609–612.

multaneous or repeated burials. All of the deceased are buried in contracted position lying on their sides, except for a man buried in contracted position lying on the back. The graves were covered with stones or stone slabs sometimes with a hearth on top. In one case a rectangualar grave of stone slabs covered with another stone slab is registered. Ochre is found in all of the graves. Wild boar and/or red deer mandibulas are found in association with hearths above the graves, while the grave goods are rather frequent (antlers, necklaces and bracelets of shells, snails and teeth, chipped stone and bone tools, pebbles and ornamented artifacts in thre cases).

La Torche

The two burials with skeletons in extended positon are found within the devastated settlement.

Kunda[17]

Apart from its earlier phase already discussed, a number of formal disposal areas are registered around the settlements with economy based on hunting as well as on the intensive exploitation of lacustrine resources (oniega, Siamozero, Burniek lakes in Carelia and Latvia).

Oleneostrovska

A large cemetery of 174 graves (possibly even 400) was discovered on the islet on Lake Oniega. Distrubuted into two groups, most of the graves are individual but there are cases of double, and even of triple graves with the deceased in extended, rarely in contracted, and exceptionally in standing position. Apart from ochre, necklaces of perforated bear, beaver or elk teeth, chipped stone and bone tolls, the ornamented and sculpted objects are associated with the graves. Various aspects of social differentation are present according to a detailed analysis of burial practice.

Černaia guba

Two groups of graves (6 + 2) are noted within the cemetery on the northeastern shore of Lake Oniega. The graves were variuosly oriented and apart from red ochre, stone, bone and slate tools accompanied the dead. In four cases, hearths are found above the graves.

Siamozerska

Two groups (11 + 2) of graves are found within the cemetery on the Siamozero shoreline. Grave goods include ochre, stone, bone and slate tools and burnt animal bones. Between graves the hearths and sacrificial pits with burnt animal bones are noted.

Zveineki

Around 100 mesolithic graves are found within this neropolis situated on the northern shore of the Burniek Lake. The deceased are buried in extended position but variously oriented, in single, double or multiple graves. Apart from ochre, animal teeth (elk, ovibos, red deer) as part of the jewelry or the dress, bone spears (often ornamented), bone daggers (sometimes sculpted), awls, axes and chipped stone artifacts are associated with the graves.

Kongemose and Ertebølle[18]

Formal disposal areas are discovered in the zone of fossil fjord and islands between South Scania and Zealand dominated by Maglemose type of sites in VII mellenium BC. The subsistence of local groups belonging later to Kongemose and still later to Ertebølle cultures, was based on hunting (red deer, roe deer, boar) with intensive fishing and gathering of marine resources (large shell middens). The cemeteries of Vedbaek and Skateholm II are associated to Kongemose, and Skateholm I and III to Ertebølle culture.

Vedbeak

This formal disposal area is registered within the settlement. Seventeen graves with 22 individuals were placed in several rows oriented to the east. Double and triple graves of grown ups are associated with children. The deceased were buried in extended position, with the exception of a single woman in contracted position. Ochre is found in most cases, but the grave goods are found only associated with the adult individuals (chipped stone tools, bone daggers, spears, awls and spatulas, antler axes, perforated shells and snals, red deer, seal and elk teeth as part of the dress, pendants of wild boars tusk, a pectoral made of human, boar, aurochs and red deer teer/th, marten man-

[17] Гурина, Н.Н., Оленеостровскиі могильник, Материальи и исследования по археологии СССР, № 47, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград, 1956; O'Shea, J. – M. Zvelebil, *Oleneostrovski Mogilnik: Reconstructing the Social and Economic Organization of Prehistoric Foragers in Northern Russia*, Journal of Anthropological Archaeology 3, 1984; 16-20; Кольцов, Л.В., op. cit. 1989; 30, 53-54.

[18] Albrethsen, S.E. – E. Brinch Petersen, *Excavation of a Mesolithic cemetery at Vedbæk*, Denmark, Acta Archæologica, vol, 47, Kobenhavn, 1976; 6–15; Larsson, L., *Late Mesolithic Settlements and Cemeteries at Skateholm, Southern Sweden*, in ed, C. Bonsall, *op.cit.*, 1989; 370–374; Brinch Petersen, E., Vænget Nord: *Excavation, Documentation and Interprettion of a Mesolithic Site at Vedbak*, Denmark, in ed. C. Bonsall, *op.cit.*, 1989; 326.

dibula, antler. An exception is infans I burial associated with a swan wing and a flint knife.

Skateholm II

The cemetery is placed on the islet of a fossil lagoon. Twenty two graves were placed above the settlement with the deceased in sitting and extended position. A wooden construction appears above the extended burials. Apart from ochre, the bone harpoons, knives, needles, chipped stone tools, stone axes, stone slab mortars, perforated red deer teeth, antler, wild boar tusks, aurochs teeth are found. Within one grae a decapitated dog was found, while beside another grave a pit with a dog burial and antler, chipped stone tools and an antler axe was noted.

Skateholm I

This formal disposal area contains 57 graves (five double graves with adults sometimes buried with children). Inhumation and cremation are practised. The positions are various (sitting, half lying, extended on the back, extended ventrally, contracted, flexed and coiled), the contrtacted position being more grequent among women. Above cremations the wooden constructions are noted, while above simple inhumations the traces of burnt constructions are found. Above some of the graves the skulls and mandibulas of marten, red deer and boar are registered. Inside the graves, apart from ochre, perforated objects (red deer and aurochs teeth, wild boar tusks, amber), chipped stone and bone tools, elk, red deer and wild boar teeth and fishbones accompanied the dead. Eight dog burials are also present.

Apart from these formal disposal areas, the isolated single and double burials are noted at the following sites: Vedbaek–Boldbaner, Korsor Nor, Mebly, Dragsholm (a burial in extended position acoompanied by chipped stone and bone tools, an ornamented bone dagger and belts ornamented with red deer, aurochs, elk and wild boar teeth), and Bäckaskog (a female burial in contracted position).

Single and isolated burials[19]

Isolated burials do exist in a number of mesolithic sites all over Europe. Some of these finds have already been mentioned (Montadian, Murzak–Koba, the Iron Gates mesolithic, Kongemose and Ertebølle), and I now present a short list of one or two burials registered generally in cave and rock–shelter sites. The majority of these are discovered within teh area of Sauveterrian technocomplex such as Sous Balme (2), Trou Violet (2), Couzul de Gramat (1 extended male), Raste (1), Loschbour (1), Poëymau (1), La Genière (1), Mannlefelsen (1), Atsebach (1), Bursmatten Basisgrotte (1 extended male), Grotte de Contie, Vatte di Zambana (1 extended female within a stone structure, having ochre without other grave goods).

A lesser number of burials are discovered in Ahrensbourgian (Remouchamps), as well as in the Castelnovian (Montclus).

It is of interest to mention a burial of the deceased laid on the back with flexed legs in the Francthi cave (Francthi type of mesolithic). Also the single and double burials with ochre, shipped stone tools and animal teeth necklaces at Gizucko–Perkunowo, and a burial of a person in sitting poition accompanied by ochre, flint and bone tools and an animal teeth necklace at Janislawice must be noted (Janislawice culture).

The elements of burial rites in the European Mesolithic

Relying on the data from the availlable sources, I now propose a classification of the basic elements related to burial rites prectised within the formal disposal areas of the european mesolithic[20]. The existence of common elemens as well as of elements particular to a certain region or even a single culture will be noted.

1. *The location of formal disposal areas and the distribution of burials within them*

X–VIII mil. BC

The earliest formal disposal areas continuously used for a number of generations are dicumented in the caves and rock–shelters of the southern zone (Montadien) and probably in the central zone (finds of the Ofnet type).

[19] Rozoy, J. –G., *op.cit.*, 1978; 116–1120; Broglio, A. 1984, Il Mesolitico, ed. A. Broglio, Paleolitico e Mesolitico, estratto del volume IL VENETO NELL'ANTICHITA, Banca Popolare di Verona, 1984; 306–307; Srejović,D. – Z. Letica, *op.cit.*, 1978; 81, Kozlowski, S.K., *op.cit.*, 1989; 439.

[20] Radovanović, I., *op.cit.*, 1992; 197–209; binford, L., *Mortuary Practices: Their Study and Their Potential*, An Archæological Perspective, Seminar Press, New York – London, 1972; 231–233; Tainter, J., Mortuary, *Practices and the Study of Prehistoric Social Systems*, in ed. M. Schiffer, *dvances in Archæological Method and Theory*, vol. I. Academic Press, New York, 1978; 121–125; O'Shea, J., *Social Configurations and the Archæological Study of Mortuary Practices; a Case Study*, in ed. R. Chapman–I, Kinnes–K, Randsborg, *The Archæology of Death*, Cambridge University press, 1981; 49–52; Chapman, J., *Meaning and Illusion in the Study of Burial in Balkan Prehistory*, Ancient Bulgaria, Papers presented to the International Symposium on the Ancient History and Archæology of Bulgaria, University of Nottingham, 1981, Nottingham, 1983.

The formal disposal areas in the open air are registered exclusively beyond the settlements (i.e., cemeteries) in the south of eastern Europe (Shan–Koba and Murzak–Koba) as well as on its north (Kunda–Veretye). The burials are grouped into two clusters or two rows.

VII–V mil. BC

Beside the cemeteries (Murzak–Koba, Kunda, Kongenose and Ertebølle), a "transitional" type of formal disposal areas with the adults buried in the cemetery and the children buried within the settlement is present (Teviecien – Sado group), as well as the formal disposal areas within settlements (Teviecien – Breton group, the Iron Gates mesolithic). The clustering of burials into two (Murzak–Koba, Teviecien – Muge group, Kunda) or more than two gorups (Ertabølle, the Iron Gates mesolithic) can be observed. In some cases the burials are arranged radially (Teviec – Sado group) or in parallael rows (Kongemose).

2. *Body treatment*

The inhumation is the most frequent practice in the mesolithic of Europe. The more elaborted types of body treatment appear to be deserticulation (of certain body parts, or burials of skulls) and cremation – although the possitility of other, archæologically unidentifiable procedures is not excluded.

X–VIII mil. BC

Desarticulation is identified in the southern zone (Montadien, the beginning of the Iron Gates mesolithic), and the secondary burial of skulls probalbly in the central zone (finds of the Ofnet type).

VII–V mil. BC

The secondary burial of sculls and/or long bones in registered in the southern zone (Murzak–Koba, the Iron Gates mesolithic).

The cremations are noted both on the northern and the southern zone (Ertebølle, the Iron Gates mesolithic).

3. *Grave constructions, sacrificial pits and hearths*

Most of the interments are placed in simple pits without additional structures. But there are some exceptions, such as the tombs constructed of stone slabs registered in western Europe.

X–VIII mil. BC

Special constructions such as tombs of stone slabs appear within Montadi culture. Other stone constructions appear in the finds of Ofnet type.

Sacrificial pits with artifacts and animal bones are observed in the northern zone (kunda–Veretye).

VII–V mil. BC

The tombs constructed of stone slabs appear in the central zone (TEviecien – Breton group). Other stone structurs are frequent in the formal disposal areas all over Europe (the Iron Gates mesolithic, Teviecien – Breton group, Kunda), as well as in the isolated burials within the Sauveterrian. Multuple burials within chamber–tomblike constructions (dug into the rock in the back of the house or simply in the back part of the house) are observed in the Iron Gates mesolithic. Wooedn constructions above the interments could be observed only in the northern zone (Kongemose).

Sacrificial pits and hearths are registered in the Breton Teviecien, Kunda and the Iron Gates mesolithic.

4. *Grave orientation and the number of interments*

The grave orientation within the same formal disposal area is usually not uniform.

A majority of the deceased are buried individually, but there are always cases of double and triple graves with either simultaneous or repeated interments. Chamber tomblike constructions containing a larger number of burials are registered in the later phases of the Iron gates mesolithic.

5. *Body position*

X–VIII mil. BC

In the earliest formal disposal areas, the extended position is represented exclusively (Montadien, Kunda–Veretye) in the western zones. In the eastern zones, the practice of burials both in extended and contracted position (Shan–Koba) or exclusively in contracted position (Murzak–Koba) are noted.

VII–V mol. BC.

The practice of interment in a single position within the same formal disposal area is not registered. Almost without wxception, the deceased are buried both in the extended and in the contrcted position (the Iron Gates mesolithic, Teviecien, Kunda, Kongemose, Ertebøllle), with a number of inhumations n the sitting or the half–sitting position (the Iron Gates mesolithic, Teviecien – Breton group, Janislawice, Kongemose), the coiled (the Iron Gates mesolithic, Kongemose) adn the standing position (Kunda).

6. *Grave goods*

The classification of grave goods of type A (artifacts) and type B (non–artifacts) is proposed.

X–VIII mil. BC

Type A. Chipped stone, bone and antler artifacts in all cultures. Animal teeth pendants (Kunda–Veretye). Head–dresses made of shells, snails and animal teeth (Ofnet)

Type B: Ochre in all cultures Fishbones (Kunda–Veretye, Ofnet)

VII–V mil. BC

Type A: Chipped stone, bone and antler artifacts in all cultures Pendants, necklaces, pectorals, bracelets, belts made of shells, snails and/or animal teeth in all cultures Ornamented artifacts (the Iron Gates mesolithic, Kunda, Teviecien – Breton group, Kongemose)

Type B: Ochre in all cultures

Amber (Kongemose)

Graphite (the Iron Gates mesolithic)

Antlers (the Iron Gates mesolithic, Teviecien – Breto group, Kongemose, Ertebølle)

Mandibulas – human, deer, wild boar, marten (the Iron Gates mesolithic, Teviecien – Breton group, Kongemose, Ertebølle)

Dog burials (The Iron Gates mesolithic,Kongemose, Ertebølle)

The general traits present in all of the formal disposal area mentioned above from X to V millenium BC are, (a) the various orientations of graves within them, (b) the practice of constructing grave pits with larger or smaller stones of slabs, (c) the association of graves with ritual hearths, (d) the practice of interments in single as well as group graves, and (e) the presence of chipped stone, bone and antler tools,fishbones and ochre.

In the period between VII and V millenium some new elements appear in addition to those already mentioned. The most conspicuous is the appearance of formal disposal areas of transitional type (children within the settlement and the adults on the settlement limits), and of the formal disposal areas within the settlement, and wven within the houses themselves. A trend towards the divesification of certain elements of burial practice must also be noted. This is obvious especially where body treatment (desarticulation, secondary burial, cremation) and body position (inhumation in extended, contracted, flexed, sitting, coiled or standing position) are concerned. The widespread practice of using the ornmented objects, antler, dogs, nd mandibulas of wild animals in burial rtes within the formal disposal areas is also important.

Such traits clearly point to the intensive process of social stratification within hunter–gatherer sedentary or semisedentary groups from the X millenium BC onwards, which became more rapid after VII millenium in the various regions of Europe. Such stratification is primarily a horizontal one (differentiation of status by kin, task and other criteria in addition to sex and age), although a vertical ranking cannot be excluded (elaborate burials of the youngest children and exceptional burials within certain sex or age groups assumed to be due to inherited status).

Most of these semisedentary of sedentary mesolithic groups were located in littoral zones supposed to depend heavily on the intensive exploitation of the local resources usually related to some domineering "r" factor in the environment[21]. Such a subsistence system is therefore reflected on the ideological and social level as a system permanently signalling the right of the given groups to hold a certain territory. This right is expressed, inter alia, in the appearance of formal disposal areas used by several generations. In some of the cases such as the Iron Gates mesolithic, the subsistence is still based essentialy on the hunting of large herbivores while the fishing, althoung important, is practised in a lesser degree. It seems that the role of fish (as an "r" factor) was much more significant in the process of ideological integration of the iron Gates mesolithic groups than in the conomic sphere[22].

If we bear in mind that many of the late mesolithic groups could have developed various relationships with the earliest neolithic groups whose subsistence was based on the production of food, there is a question of the degree of mutual influence. In the light of existing data, it seems that food producing groups did not nesessarily transmit their aspects of social and ideological behaviour to the mesolithic groups. In the same way, the appearance of greater social complexity and the rise of social power within mesolithic groups cannot be related to the economic impact through domestication of certain species[23] Thus the contact with neolithic groups certainly did not introduce new aspects od social organization and ideology, it could only accelerate and intensify the processes of rising social complexity and ideological integration already present within mesolithic groups since the X millenium BC.

Translated by

UDC 903.5"633"(4) *Ivana RADOVANOVIĆ*

---

[21] Gamble, C., *op.cit.*, 1986; 40–46.

[22] Radovanović, I., *op.cit.*, 1992; 45–46, 373–383, 431.

[23] or, as I. Hodder puts it: "... that domestication in the social and symbolic sense occured prior to domestication in the economic sense." in *The Domestication of Europe, Structure and contingency in Neolithic Societies*, Basil Blackwell, 1990; 31.

Faunal Remains from the Early Neolithic Starčevo Settlement at Bukovačka Česma

HASKEL J. GREENFIELD, University of Manitoba, Winnipeg, Canada

A. INTRODUCTION

This paper presents the results of the faunal analysis from Bukovačka česma, located approximately three km north of the city of Jagodina (Republic of Serbia, Yugoslavia)*. The site is dated to the Early Neolithic (Starčevo culture – 6100–5100 BC, calibrated: Manson 1990). It is one of a handfull of Early Neolithic settlements in the central Balkans from which faunal remains have been collected and analyzed over the past three decades. Bukovačka česma is the second faunal assemblage to be analyzed from a Starčevo settlement within the Morava river drainage. The Morava has been (and still is) an important route for the spread of Early Neolithic adaptations from the Aegean to central Europe and a center for Starčevo settlement (cv. Barker 1975; Srejović 1979). As. such, it represents an important link in understanding the spread of early farming adaptations out of the southern Balkans into the rest of Europe.

The settlement is located upon a rise which overlooks the confluence of the Lugomir river, a west bank tributary of the Lower Morava River, as it empties into the Lower Morava. It lies on the first set of terraces, west of the floodplain of the Lower Morava river (Vetnić 1974: 146). The proximity of the site to the floodplain and associated wetlands of the Lower Morava and its tributaries provided the inhabitants ready access to a rich and diverse set of ecological resources. The faunal remains show that the inhabitants of the site did not ignore the wealth of resources surrounding the site.

In 1972, Sava Vetnić initiated a salvage excavation of the Early Neolithic part of the site at Bukovačka česma. Nine 6x6 m sondas or trenches (6x70 m) were excavated in a north–south line across the site with internal profiles (Vetnić 1972: 12–13). During 1982, examined the recoved and curated faunal assemblage. A second phase of excavation was undertaken by Vetnić during 1985 (Vetnić 1988), but the fauna have not been examined and the results are not included in this report.

The excavations revealed the presence of an Early Neolithic cultural horizon approximately 60–80 cm thick, semi–subterranean dwelling areas, hearths, and pits associated with a layer of artifacts, including coarse and fine ceramics, altars, amulets, chipped and ground stone tools, bone and antler tools, and unmodified animal bones and shells. The ceramics were thick–walled and decorated with a variety of typical Starčevo decorative motifs, including monochrome and multi–colored, interior burnishing, pinching, impressing, channelling, and barbotine surface decorations (Vetnić 1972; 1974; 1988).

Remains from the excavation at Bukovačka česma (and all other Starčevo sites, with the partial exception of Anza) were collected by hand. In general, hand–collection of bone remains tends to be unsyste-

* I would like to express my sincere gratitude to Sava Vetnić (National Museum, Jagodina) and Prof. Dr. Milutin Garašanin (University of Belgrade) for enabling me to analyze and report on the fauna from Bukovačka Česma; to Rachael Greenfield who shared my field experiences; to Larry Stene for helping to produce the map; and to the National Science Foundation (#BNS8105358), the Wenner–Gren Foundation for Anthropological Research (#4210), the Fulbright–Hays Foreign Language and Area Studies Program (Prog. no. 84.022; Proj. no. 022AH10048), and the International Research and Excanges Board (1981–82) for funding the research upon which this publication is based. Any errors, however, are my sole responsibility.

matic, affecting the results of the analysis in the following manner: the larger the bone, the greater is the probability that it will be seen in the soil and collected during excavation.

The effect of hand–collection upon the Bukovačka česma assemblage can be found in the distribution of bones from different parts of the body. Bones, such as phalanges, carpals, and tarsals, are completely absent. These bones are small and difficult to see when the excavated soil is briefly inspected by hand only. In contrast, these bone elements are among the most numerous in sieved assemblages (e.g. Greenfield 1986; Payne 1972). Any conclusions drawn from hand collected faunal remains are subject to suspicion and dramatic changes may have to be made when the poorly–collected data bases are compared with more systematically collected samples.

The faunal assemblage from Bukovačka česma is worth consideration even with its acknowledged limitations for several reasons. First, the diversity of environmental settings in which Starčevo sites, from which faunal remains have been collected, is extremely small. Bukovačka česma's position overlooking the floodplain of the Lower Morava river adds a new dimension to our understanding of Starčevo adaptations. Second, the dominance of wild fauna in the assemblage from Bukovačka česma is unique among Starčevo settlements located outside of the Iron Gates area of the Danube. Third, no other Starčevo assemblage has been evaluated from the perspective of assemblage attrition and sample representiveness, important considerations when evaluating the comparative utility of data sets.

Fig. 1. – Map of central Balkans, showing Early Neolithic sites with analyzed faundal assemblages mentioned in text. Site name abbreviations used in all figures and tables are: A=Anza; BC=Bukovačka Česma; D=Divostin; G=Golukot; HV=Hajdučka Vodenica; LV=Lepenski Vir; LB = Ludoš Budžak; N = Nosa; OB = Obre; P=Padina, RB=Rug Bair; S=Starčevo.

Two guantification techniques have been used for Early Neolithic assemblages in the Central Balkans: number of individual specimens (NISP) and minimum number of individuals (MNI). Both quantification procedures were used for Bukovačka česma. During the NISP analysis, each bone or bone fragment was separately identified and analyzed using procedures outlined in Greenfield 1986, 1991. In brief, when articulations between bones or fragments were recognized, they were analyzed as belonging to the same individual and quantified as equal to one specimens regardless of the number of bones that were present. Therefore, each separate specimen of group of articulated specimens was quantified only once. MNI's were calculated using Bökönyi's (1970) method. Similar quantification procedures were used for all other sites in the region. No whole or skeletons were found in the asemblage.

B. THE SAMPLE

B1. *Rate of Species Identification*

The percentage of bones that were identified to a genus or species taxonomic level is relatively high (NISP = 57 7%). Such a high level of identification is common among assemblages that are hand–collected. A smaller, but still relatively large percentage (36.6%) of the remains were identifiable only to a size–class (e.g. small, medium, or large mammals), while very few bones were completely inidentifiable (5.6% – Table 1). This is clarly the result of hand–collection recovery techniques.

B.2. *Sample Size and Species Diversity*

A total of 544 bones and bone fragments were recovered during the excavations at Bukovačka česma and analyzed, of which 23 were articulated with other bones and 24 were fragments that were mendable with others.

Table 1 – Frequency of taxonomic groups identified at Bukovačka česma. NISP = Number of Identified Specimens; ART = number of articulations of mended fragments, not included in NISP count. They are occasionally included in the counts of Table 4, where they represent a separate bone element; TOTAL – Total number of fragments.

TAXA	NISP/ART		MNI	TOTAL	
	No.	(% NISP)	No.	No.	(%)
A. Domestic Vertebrates					
Ovis/Capra	13/7	(04.7)	5?	20	
Bos taurus	70/4	(25.5)	6	74	
Sus scrofa dom.	21/2	(07.7)	5	23	
Domestic Sub-Total	104/13	(37.9)	–	117	
B. Wild Vertebrates					
Bos primigenius	4/–	(01.4)	1	4	
Sus scrofa fer.	27/4	(09.8)	4	31	
Cervus elaphus	78/3	(28.5)	5	81	
Capreolus carpeolus	19/1	(06.9)	6	20	
Ursus arctus	1/–	(00.4)	1	1	
Castor fiber	8/–	(02.9)	3	8	
Pisces sp.	29/–	(10.6)	–	29	
Wild Sub-Total	166/8	(60.5)		174	
Sus scrofa (?)	4/–	(01.4)	–	4	
Identified Vertebrates	274/23	(99.8)	–	294	(55.1)
C. Invertebrates					
Unio sp.	13			13	(02.6)
D. Size-Classes					
Medium-Sized Mammals				90	
Large-Sized Mammals				54	
Ovis/Capra/Capreolus				25	
Bos taurus/Cervus elaphus				13	
Size-Class Sub-Total				188	(36.6)
E. Unidentified				28	(05.6)
F. Total of all Fragments				520	(99.9)
G. Totals of Domestic and Wild Species					
Domestic				104	(38.5)
Wild				166	(61.5)

At least eleven different taxonomic groups were identified in the assemblage (Table 2). The small number of taxa is a reflection of the sample size, since there is a positive corelation between identified sample size and species diversity (or number of identified taxa) among Starčevo sites (Greenfield 1993). The greater the sample size, the greater is the number of identified species. Many more species are present in the larger faunal assemblages from Stačrevo sites, such as Obre I (Bökönyi 1974b).

B3. *Degree of Preservation*

The bone assemblage from Bukovačka česma was remarkably well-preserved. None of the bones showed any evidence of pitting of their surface from erosion. The surfaces of even delicate bone ends and articular surfaces were smooth and well-preserved. The high degree of preservation is also illustrated by the high percentages of long bones ands in the assemblage that normally fuse very late in growth development (such as proximal humerus and tibia, distal radius, proximal and distal femur, etc). They outnumbered early fusing long bone ends among aurochs, cattle, swine, pigs, red deer, and roe deer (Table 2).

B4. *Burning*

Most Early Neolithic faunal reports do not mention burnt bones at all. At Bukovačka česma, only one burnt bone fragment was found. Three possible explanations easily come to mind to explain the low burnt

Table 2. – Distribution of species by body part and bone density (includes articulations but not mendable fragments)

Species	Ovis/Capra	Bos prim.	Bos taurus	Sus Scr. fer	Sus scr. dom	Cervus elaphus	Capreolus capreolus
Body Part							
Small, hard*	–	2	24	5	–	7	–
Early fusing @	5	–	10	5	5	13	2
Late fusing @	2	1	11	10	6	23	4
Pelvis	1	–	3	–		4	3
Loose teeth	3	–	19	1	2	–	–
Mandible	4	–		3	2	4	–
Shaft fragment	1	–	1	2	3	13	8
Rib/vertebra	–	1	–		1	12	1
Maxilla	–			2	2	–	–
Cranium		–	1	–	2	3+	1
Loose Antler	–	–	–	–	–	2	–
Total	16	4	69	28	21	81	19

*: Small, hard elements include tarsals, carpals, and phalanges.
@: Early fusing are long bone ends that fuse early in development, i.e. distal humerus and tibia, proximal radius and metapodials.
@: Late fusing are long bone ends that fuse late in development, i.e., proximal humerus and tibia, distal radius and metapodia, proximal and distal ulna and femur, and proximal calcaneus. Whole long bones are counted as one and placed in the later fused end group if at least one end is a late fusing end.
+: Two of the cranial fragments have antlers still attached.

fractions. First, if the low fraction of burnt bones is a reflection of their original proportions in the assemblage, we have to assume that most bones probably were still covered with meat when exposed to fire, were boiled in a stew–like concoction, or had their meat removed prior to cooking. In this case, there would have been limited contact between the bone and the flame. A second possibility is that the burnt bone may have simply disintegrated in the soil, since burnt bone fragments more readily than uncoked bone (Bonfield and Li 1966). A third reason that few pieces of burnt bone are found could be differential disposal patterns. Cooking areas (hearths) and nearby middens are the depositional contexts in which burnt bone most likely would have been discarded. Few hearths, however, were found, while most debris derives from exterior middens where the burnt bone would have broken up and disintegrated relatively quickly. Similarly low proportions of burnt bone are found in Late Neolithic assemblages as well (Greenfield 1991).

B5. *Soil pH*

The soil pH levels were not measured during excavation, since they took place prior to an interest in taphonomy in the region. But the remarkable preservation of the bone surfaces at the site can be used as a proxy measure to determine the effect of soil acidity on bone attrition. Given the absence of bone destruction by acids when the assemblage was analyzed and the relationship between soil pH bone preservation noted at other sites in the region (Greenfield 1986, 1991), it is likely that soil acidity was not an important factor in assemblage attrition.

B6. *Size Categories*

A substantial quantity of remains were identified only to a general taxonomic size category (N = 182), sich as medium–sized mammals (equivalent to a sheepsized animal, N = 90) and large–sized mammals (cattle or red deer–sized animal, N = 54). Most of the fragments relegeted to these categories were ribs, vertebrae, and other fragmentary remains that were difficult to identify to a higher taxonomic level. Some remains were identifiable to a norrower, but still relatively nonspecific taxonomic grouping of genera (e.g Ovis/Capra/Capreolus: N = 25; Bos/Cervus: N = 13).

B7 *Domestic: Wild Ratio*

The low relative frequency of domestic (38.5%) and high frequency of wild species (61.5%) is unusual in that most contemporary assemblages outside of the Iron Gates of the Danube (e.g. at Obre, Anza, Divostin, Ludoš–Budzak; but not at Nosa and Golukot) have much higher percentages of domestic animals. The relatively high percentage of wild animals at Bukovačka česma is very similar to two groups of sites: those from the Iron Gates and those with small sample sizes.

B8. *Spatial Distribution*

The assemblage contained faunal remains from six out of the mine trenches. The distribution of bones and fragments is not uniform from trench to trench, or within trenches (Table 3). Greater quantities of bones were recovered from Sounding 8 (N = 410); 75.4% of the total) than all the others combined (Soundings 3, 4, 5, 6, 9). However, given the manner of excavation it is difficult to determine whether the unequal spatial distribution of remains reflects the original distribution of remains or not. The highest density of remains within Sounding 8 came from excavation layer 3–5.

C. THE SPECIES

C1. Sheep *(Ovis aries)* and Goat *(Capra hircus)*

Sheep and goat remains are discussed in this section together since no elements were identifiable with any certainty to the species level, due to the paucity of remains and their fragmentary nature. Domestic ovicaprines are found in small numbers at Bukovačka česma, with a NISP of 13 and a MNI of 5 (N = 20,7 of which are bones articulated with other bones). They represent only 4.7% of the total bone assemblage identified to the species taxonomic level, and 12.5%

Table 3. – Number of bones fragments collected from each Trench and digging level Bukovička česma

Trench	Level		Number of Fragments	Code
03	04		4	03–04
04	05	south half	3	04–05
05	06		4	05–06
05	06	around the hearth	40	05–07
06	05		5	06–05
08	01	under the hearth	91	08–01
08	02		11	08–02
08	02	around the hearth	11	08–07
08	03		95	08–03
08	04		35	08–04
08	05		146	08–05
08	05	from the daub	17	08–08
08	05	from the daub under the hearth	4	08–06
09	02		8	09–02
09	03		70	09–03
Total Number of Bones			544	

of the domestic animals. These percentages are similar to those from the sites in the Iron Gates and the Pannonian Plain (Bökönyi 1971; 1974a, 1974b; Clason 1980; Greenfield n.d.; Lazić 1988), but are much smaller than the analyzed faunal assemblages from Starčevo localities in Serbia (south of the Danube), Bosnia, and Macedonia, such as Anza, Divostin, Obre I, and Rug Bair (Bökönyi 1974b; 1976; 1988; Schwartz 1976): Several years ago, Bökönyi noted that the further north the sites are found, the smaller are the frequencies of ovicaprines (cf. Bökönyi noted that the further north the sites are found, the smaller are the frequencies of ovicaprines (cf. Bökönyi 1974b). However, northern sites with the highest frequencies of ovicaprines tend to be in the rolling hills of Serbia or mountains of Bosnia and not directly associated with large river floodplains (e.g. Divostin, Obre I). Differnces in the ovicaprine relative frequensies between Starčevo sites do not seem to be attributable to collection methodology, since all the assemblages have been similarly collected. Instead, it may be due to a number of other processes, including ecological position, season of occupation, chronological position of assemblage within Starčevo culture, etc. At present, it is diffucult to conclusively argue which, if any, of the above are responsible.

Durable and dense bone elements, such as early fusing long bone ends (i.e. proximal radius, distal tibia; N = 5), mandibles (N = 4), and loose teeth (N = 3), are the most common elements. These are the most likely to survive erosion and other attritional forces. Only two late fusing long bones fragments (distal radius and proximal tibia) and a single ilium fragment were from the more delicate bone categories. A reflection of the systematic recovery bias against small bone elements is the total or near absence of phalanges, carpal, and tarsal bones for each of the medium – and small–sized mammalian taxa. Such elements were collected only for large mammals (Table 2).

Most of the ageable remains were from relatively immature individuals (87.5%). This is an unusually high percentage of ageable remains, and is a reflection of the unusually high degree of preservation characteristic of this assemblage. Immature remains usually have a lower probability of surviving attritional processes such as cooking, scavenging, and weathering, to be recovered during excavation. They are destroyed in higher frequencies by a variety of cultural, climatological, and sedimentological prosesses. As a result, these age categories are usually substantially underrepresented vis–a–vis their original numbers. All categories of body parts (mandibles, post–cranial long bones, loose teeth) reveal similar age distributions (Table 4).

Table 4. – Distribution of species by age groups. The number following a slash (/(refers to the number of additional specimens of the taxa that articulated with other specimens of the taxa. They are not further quantified. Post–Cranial refers to post–cranial long bones and Cranial to cranial elements not attached to the maxilla or an tler/horn (unless specified).

Ovis/Capra

Age	Post–Cranial	Mandible	Loose Teeth	Total	(%)
Unknown	–	–	2	2	(...)
Infantile	1/3	–	–	1	(12.5)
Juvenile	2	3/1	–	5	(62.5)
Subadult	–	–	1	1	(12.5)
S/A	3		–	3 (...)	
Adult	–	1/3	1	1	(12.5)
Total	6	4	3	13	(100.0)

Bos taurus

Age	Post–Cranial	Cranial	Loose Teeth	Total	(%)
Juvenile	1	–	1	1	(6.2)
J/S	1	–	1	1	(6.2)
Subadult	5	–	3	8	(25.0)
S/A	34/4	1	3	38	(...)
Adult	9	–	11	20	(62.5)
Total	50	1	19	19	(99.9)

Sus scrofa fer.

Age	Post–Cranial	Mandible	Maxilla	Loose Teeth	Total	(%)
Neonatal /Infantile	–	–	–	1	1	(5.9)
Subadult	2	–	–	–	2	(11.8)
S/A	10/4	–	–	–	10	(...)
Adult	9	3	2	–	14	(82.3)
Total	21	3	2	1	27	(100.0)

Sus scrofa dom.

Age	Post–Cranial	Cranial	Mandible	Maxilla	Loose Teeth	Total(%)
Infantile	1	–	–	–	–	1 (7.7)
Juvenile	8	–	1	–	–	9 (69.2)
Subadult		–	–	–	2	2 (15.4)
S/A	3/2	2	1	2	–	8 (...)
Adult	1	–	–	–	–	1 (7.7)
Total	13	2	2	2	2	21(100.0)

Cervus Elaphus

Age	Post–Cranial	Cranial	Mandible	Cranial+Antler	Loose Antler	Total (%)
Juvenile	2	–		–	–	2 (4.5)
Subadult	14/1	–	–	–	–	14 (31.8)
S/A	32/1	1	1		–	34 (...)
Adult	21/1	–	3	2	2	28 (63.6)
Total	69	1	4	2	2	78 (99.9)

Capreolus capreolus

Age	Post–Cranial	Cranial	Total	(%)
Infantile	1	–	1 (5.5)	
Juvenile	9/1	1	10(55.5)	
J/S	1	–	1 (5.5)	
Subadult	5	–	5 (27.8)	
S/A	1	–	1 (...)	
Adult	1	–	1 (5.5)	
Total	18	1	19(99.8)	

Castor fiber				
Age	Post–Cranial	Man-dible	Loose Teeth	Total (%)
Juvenile	2		–	2 (28.6)
Subadult	1	–	–	1 (14.3)
S/A	1	–	–	1 (...)
Adult	2	1	1	4 (57.1)
Total	6	1	1	8(100.0)

The high frequency of juveniles and infants may imply a late spring–late summer for the span of occupation at the site. The tooth eruption sequence from the three juvenile mandibles implies that they were slaughtered as relatively young juveniles (less than 6 months olds). If we assume the same timing of birth was the same as among modern lambs and kids born in the region today (February/March), this would place their death and, by implication, the occupation of the site into the warmer half of the year. This time of year coincides with traditional modern and historic seasonal exploitation of the surrounding wet–lands.

One tibia appears to have been modified into a bone awl, and is covered with substantial surface polish. None of the bones show evidence of weathering, burning, or butchering.

C2. Aurochs *(Bos Primigenius)*

Aurochs are ranked ninth in the NISP fraquency of identified taxa (NISP = 1.4%) at Bukovačka česma, but with an MNI of only 1. Only four fragments of aurochs'bones were identifield (an axis, distal metacarpal, and first and second phalanges), which allowed a MNI calculation of a single individual. Auroch remains were relatively easy to distinguish from domestic cattle in the assemblage because of their much greater size, thickness of the bone wall, and the more developed muscle attachment areas (cf. Bökönyi 1974b). However, their fragmented state made measurement and size estimation difficult. Only the distal metacarpal could be identified as belonging to an adult. The three other bones were ageable on the basis of thier state of fusion only te the subadult/adult class. None of the remains showed any signs of being modified into tools, burnt, or weathered, or of the butchering process.

C3. Domestic Cattle *(Bos taurus)*

Domestic cattle are the second most common species (NISP = 25.5%) and the most common domestic species (67.3%) in the assemblage. Seventy unarticulated fragments, plus four articulated fragments were identified, producing an NISP of 70 and an MNI of 6 individuals. Cattle are tied with roe deer for first place in the MNI frequency.

The largest category of remains were from small, very dense bone elements, such as carpals, tarsals, and phalanges (N = 24). The relatively large number of small cattle bone elements is an indication that the distribution of cattle elements is more representive than among medium– and small–sized species. The next category was the loose teeth (N = 19). Early and late fisung long bone ends were found in relatively equal numbers (N = 10 and 11). The relatively high state of preservation is once again attested by the relative balance between early and late fusing long bone ends and by the absence of any evidence for weathering of bone surfaces among the cattle remains. A few fragment of pelves, a long bone shaft, and a cranial fragment round out the rest of the assemblage. The dearth of vertebrae and ribs is due to the fact that they were identified only to the more general taxonomic level of Bos/Cervus of large–mammal category. Mendibular and other cranial elements are noted for their near or total absence. But the data are inadequate to explain why commonly–recovered and durable elements, such as mandibles, even in poorly–collected samples, are totally absent. One posibility may be differential prehistoric disposal practices for cattle cranial elements.

The sample of ageable remains is heavily skewed toward the adult age group (62.5%). The low number of immatue remains does not seem to be a reflection of substantial attrition of the bones of younger age groups because there appears to be little evidence for differential bone attrition between early and late fusing cattle long bone elements. The high number of immature ovicaprine remains in the sample also implies little differential attrition of elements by age categories.

Three bones had butchering marks. A distal metacarpus was chopped cross–wise to the main axis of the bone. Two astragalii had cut marks, probably related to skinning and/or disarticulation of the lower limbs. None were burnt.

C4. Pigs *(Sus scrofa)*

Domestic and wild pigs were more difficult in some cases to distinguish than were the domestic and wild forms of cattle. Therefore a small group of four bones was not identified to the more exact taxonomic category.

Most of the measurements were taken from wild specimens, since most domestic pig bones were not measurable either because of their damaged state or degree of fusion. Although the measurements in the

appendix do not allow quantification of a substantial gap between domestic and wild forms, there was in fact a substantial and very evident size difference between domestic and wild forms. This parallels Bökönyi's (1974b, 1988) results from Obre and Divostin, supporting his thesis that there is an absence of transitional individuals. He argues that this would indicate that domestication of pigs may have taken place much earlier in this area and not during the occupation of the site. But it also may indicate that it could have taken place elsewhere and pigs were introducet to this area already domesticated.

C5. Wild Pigs *(Sus scrofa fer.)*

Wild pigs are the fourth most common taxa in the assemblage (NISP = 27, plus 4 articulated fragments; MNI = 4), with 9.8% of the total identified remains and 16.3% of the wild taxa. These figures are somewhat unusual when compared to other sites, since wild pigs are usually less common than domestic ones. The greater frequencies of wild, vis–a–vis domestic pigs, may be attributable to processes such as differential bone recovery. Small bone elements are recovered in higher relative frequencies among wild (17.8% of bones) than domestic pigs (0.0%). There is little evidence for differential bone attrition by age category among wild pigs since the number of late fusing bone ends is nearly twice as great (35.7%) as that of early fusing bone ends (17.8%). Differential recovery by size for wild pigs also seems to be an unlikely process since the frequency of small wild pig bones such ascarpals, tarsals, and phalanges (54.2%) is relatively high. Therefore other explanations have to be sought to account for the higher frequencies of wild versus domestic pigs in the assemblage. One possibility is the environmental setting of the site. The surrounding environment would have been quite favorable for wild pigs, as attested by the large size of some of the individuals.

Most of the wild pig remains belong to adults (82.3%), with subadult (11.8%) and neonatal/infantile (5.9%) remains accounting for the rest. This age distribution is reminiscent of almost every analyzed sample of wild individuals from the region.

Three bones had butchering marks. Two bones the distal limbs probably have skinning/disarticulation marks (astragalus and calcaneus), while the cut marks on the proximal ulna probably reflect disarticulation or other activities later in the butchering process. None were burnt.

Most of the measurable pig bones fell within the wild size range, as defined by Bökönyi (1974a, 1974b, 1976, 1988; personal communication). The two measurable LM3's fall into the lower and middle end of the wild range, while some of the long bone measurements belong to quite large wild individuals. Whithers height was calculabe for two astragalii (greates lenght x Teichart's (1969) quotint), resulting in 959.44 and 882.47 mm.

C5. Domestic Pigs *(Sus scrofa dom.)*.

Domestic pigs ranked fifth among the identified taxa (with a NISP of 21 and a MNI od 5), representing 7.7% of the total identified assemblage and 20.2% of the domestic taxa. The assemblage is extremely wellpreserved. None of the bones show any sings of weathering of burning. The ratio of early versus late fusing long bone ends is relatively high (3:6), indicating little differential destuction of the late fusing elements. In contrast, the smallest elements (carpals, tarsal, phalanges) are totally absent, an unusual situation especially when compared to wild pigs. This may suggest that small bones of domestic pigs were recovered less systematically than similarly–sized wild swine bone elements, reducing the percentage of domestic pigs among the identified taxa. In contrast, the early: late fusing ratio and high percentage of very young individuals indicate there was less significant differential attrition of younger than older domestic pigs.

The age distribution is dramatically different than that of wild swine. The majority of ageable remains are from immature individuals (92.3% – Table 4). Juveniles are the largest group (69.2%), followed by subadults (15.4%), infants (7 7%), and finally adults (7 7%). This pattern is common wherever domestic pigs are identified in assemblages. The presence of infants and young juveniles indicates that the settlement was occupied at least during the late spring and summer.

Only one bone (the skull of an imammature individual) shows any evidence of butchering activities, with cut marks parallel to the long axis of the bone.

C6. Red Deer *(Cervus elaphus)*

Red deer is the most common species in the assemblage (28.5%), with a NISP of 78 fragments, plus three additional articulated fragments. However, the MNI estimate of only five individuals is equal to domestic pigs and less than domestic cattle. The NISP relative freguency is also quite unusual when compared with that from other Starčevo faunal assemblages from sites not in the Iron Gates region. Most Starčevo faunal samples are dominated by domestic cattle (Obre I, Divostin I) or ovicaprines (Anza, Rug Bair –

Bökönyi 1974b; 1976; 1988; Schwartz 1976). The accepted explanation for the dominance of red deer in the Iron Gates assemblages is that either they predate the introduction of domestic stock to the region or the terrain is not conducive to domestic pastoral activities. In the case of Bukovačka česma, the surrounding environment of the site with its rich wetlands may help explain the high frequencies of red deer. Late Neolithic sites in similar surroundings, such as Opovo, have also yielded unusually high frequencies of deer (Greenfield 1986). However, Starčevo, itself, with its low red deer and high cattle frequencies is found in a similar kind of riverine–edge environment (Clason 1980).

The relatively high ratio fo late fusing (N = 23) to early fusing long bone ends (N = 13) is again indicative of the high degree of preservation and the low differential preservation of bones by age. However, the relative low number of carpals, tarsals, and phalanges (small, hard bones) point either to less systematic recovery of the smaller and less obvious bone remains during excavation or to their absence in the excavated part of the site. It is unlikely that the relative rank of red deer among the identified taxa is affected by the number of loose antler fragments, since these represent only a small fraction of red deer remains (2.5%; N = 2).

Five pieces of bones show butchering marks, all at points for skinning or carcass dismemberment. Skinning marks were found around the base of an antler still attached to the skull. Cut or slice marks perpedicular to the main axis of the bone, probably representing disarticulation activities, are found on a distal tibia, distal metacarpal, astragalus, and atlas. One bone, a lumbar vertebra, was burnt. Two red deer antler fragments were modified into artifacts, both of which were unattached to crania. Each is covered with a high polish and one is also perforated.

Gnawing marks on two red deer bones (distal scapula and at the acetabular end of an ischium) are the only indications of the probable presence of dogs at the site. However, it is possible that since dog remains are totally absent from the assemblage, other agents (such as pigs) may be responsible for the chew marks (Greenfield 1988).

The age distribuiton emphasize the presence of adults (63.6%), but also includes a larger than usual number of immature remains (36.3%). Most of the immature remains belong to subadult bones (87.5%). Although there is probably a recovery bias against the bones of the smaller and younger individuals, the excellent preservation at the site makes it unlikely that subadults are severely underrepresented vis–a–vis adults. It is diffucult to be as confident with the younger age categories.

The remains of two antlers were still attached to their respective crania. Since both seem to have been fully developed antlers, this may indicate that the animals had been killed sometime between the period late in the autumn when antlers are fully grown and the early spring when red deer shed their antlers. These data, when coupled with the ovicaprine and domestic pig age distributions, may indicate year–round occupation at the site.

C7. Roe Deer *(Capreolus capreolus)*

Roe deer are found in relatively small numbers (NISP = 19; 6.9%), but with a relatively high MNI (N = 6) at Bukovačka česma. They are ranked sixth in NISP frequency at the site among the identified taxa, but tied for first place with domestic cattle in the MNI frequency.

Preservation of the surface and articular ends of roe deer bones is excellent (as with the other species). The relatively high ratio of late of early fusing long bone ends (N = 4:2) is of a similar order of magnitude as found among red deer. The presence of other fragile bone elements, such as pelves and crania, attest to the high degree of preservation. Once again, as with red deer the number of small bone elements in disproportionately low indicating recovery biases during excavation or their absence from that part of the site. The absence of loose teeth from all but one of the wild ungulate taxa (aurochs, red and roe deer) is intiguing especially considering the dearth of mandibles and maxillae for these taxa. A possible explanation for this distribution may be that mandibular and maxillary elements were abandoned at kill sites, with the exception of red deer mandibles. None of the remains show any evidence for weathering, butchering, gnawing, burning, or modification into tools/ornaments. None of the bones were measurable due to their state of fragmentation or immmaturity.

The age distribution of roe deer remains is also relatively unusual for a hunted species in this area. A relatively large number of the ageable remains belong to immature individuals (94.5%), possibly indicating (as among red deer) a focus upon immature individuals during the hunting season or selective hunting during the time of the year when younger age groups are particularly prevalent in the population and susceptible to discovery. No antler remains were found attached or unattached to crania. The presence of infantile remains would indicate at least a spring occupation of the site.

C8. Brown Bear *(Ursus Arctos)*

A single proximal radius fragment of a subadult/adult brown bear was found. It was not measurable due to its damaged state.

C9. Beaver *(Castor fiber)*

A total of eight beaver specimens were identified, representing a NISP of 2.9% and a MNI of 3, among the identified taxa. Beaver ranked eighth in NISP and seventh in MNI frequency at the site. The substantial percentage of beaver remains in the assemblage was another interesting surprise. It makes this assemblage distinctive from most other Starčevo sites, where the percentage of beaver remains usually is a small fraction of a percent, and may be a reflection of either selective hunting strategies at the site of their prevalence in the surrounding riverine wetlands.

The surface and articular ends of the bones were relatively well preserved, with no evidence of weathering, gnawing, butchering, burning, or modification into tools/ornaments. Most of the remains belong to adults (57.0%), although the number of immature specimens in higher when compared with other assemblages. Most of the immature remains belonged to juveniles (28.6%). Subadults are the smallest group (14.3%). The beaver specimens are now in the possession of the Paleontological–Geological Institute in Zagreb for further metrical analysis.

C10. Freshwater Mussels *(Unio pictorum)*

Thirteen separate fragments of freshwater mussels were found in the collection.

C11. Fish *(Pisces sp.)*

A small number of fish *(Pisces)* remains (NISP = 29; 10.6% of taxa) were present but not identified. These were sent for more taxonomically specific analysis to Dick Brinkhuizen, Biologisch–Archaeologisch Institut, Groningen, Netherlands.

D. SITE SEASONALITY

The tooth eruption sequence from the three ovicaprine juvenile mandibles implies that they were slaughtered as relatively young juveniles (less than 6 months olds). If we assume the same timing of birth as among lambs and kids (and other species considered below) born in the region today (February/March), the high frequency of juveniles and infants may imply that the site was occupied at least during the late spring–late summer This time of year coincides with traditional modern and historical seasonal exploatation of the surrounding wet lands. The presence of infants and young juveniles among the domestic pig remains also indicates that the settlement was occupied at least during the late spring and summer. The presence of infantile roe deer remains also indicate at least a spring occupation of the site. The remains of two red deer antlers are still attached to their respective crania. Since both seem to have been fully developed antlers, this may indicate that the animals had been killed sometime between late in the autumn when antlers are fuly grown and the early spring when antlers are shed. These data, when coupled with the ovicaprine and domestic pig age distritubions, may extend the probable season of occupation at the site from possibly as early as the late fell/early winter into the summer.

E. DISCUSSION

Anthough the assemblage from Bukovačka česma is relatively small and fraught with collection biases, the sample is still worth considering. The faunal sample can be characterized by a predominance of fauna. This assemblage is relatively unusual when compared with most of the other contemporary Starčevo sites, outside of the Iron Gates. The distribution of faunal remains, which is relatively high, is more similar to those from the Mesolithic hunter–gatherer Iron Gates *refugium* than from other Starčevo sites beyound the Iron Gates. There is no reason to assume that Bukovačka česma was inhabided by hunter–gatherers, since alternative explanations exist. The preponderance of wild fauna cannon be entirely attributed to collection methodology since wild animals are generally not larger than domestic animals. If anuthing, many wild taxa are smaller (e.g. beaver and fish) and would be more difficult to recover by hand, which would underrepresent the wild component of the assemblage. For example, fish remains are poorly collected by hand. If they already reprsent 10% of the Bukovačka česma assemblage, they were probably present in even greater frequencies before excavation. The surrounding environment and its relationship to the subsistence economy is a more important variable in understanding wild: domestic distributions. The site overlooks a marshy floodplain and the high wild frequency may be a reflection of the exploitation of the rich wild resources in the surrounding wetlands.

Bukovačka česma is presently one of a handful of Early Neolithic Starčevo sites from the central Balkans with analyzed faunal remains. While the fauna from Bukovačka česma is one of the smaller samples from the region and likely to be skewed by the effects

of sample size, this does not mean that we cannot learn anything from it. The analysis of the Bukovačka česma faunal remains adds new light upon the diversity of Early Neolithic subsistence strategies and stand in contrast to earlier studies of the earliest food producing communities in the central Balkans which have generally attempted to show that subsistence economies were largely oriented towards domestic economies.

APPENDIX 1: Bone Measurements (mm.)

All abbreviations for measurements taken from Von den Driesch, 1976, with the exception of those with an asterisk(*). These are defined below as:

Dd – greatest depth of distal end
Dp – greatest depth of proximal end
GD – greatest depth
Other Abbreviations:
Ž – measured on damaged points
w – wild
d – domestic

Trench – Digging level

Bos.sp.						
LM3	length		breadth			domestic sex /wild
05–06	43.0		17.0			(d)
03–25	–		17.3			(d)
Humerus	Bd	Bt	Dd*			
09–03	85.1	77.2	84.3			(d)
Radius	Bp	BFp	Dp*			
09–03	87.2	80.0	42.2			(d)
09–03	95.1	87.4	49.5			(d)
Metacarpus	Bp	Dp	DD	Bd	Dd	
05–06		–	24.4	60.9	32.2	(d)
05–06	–	–	34.7	71.2	37.4	(w?)
08–02	–	–	22.5	–	32.4	(d)
09–02	–	–	–	57.5	32.0	(d)
09–03	56.8	34.4	–	–	–	(d)
09–03	–	–	–	72.5	38.2Ž	(d)
Metatarsus	Bp	Dp	DD	Bd	Dd	
04–05	–	–	–	72.5	34.3	(d)
08–02	–	–	25.4	53.1	32.0	(d)
Tibia	Bd					
05–06	67.0					(d)
Astragalus	Gl1	Glm	D1	Dm	Bd	
06–05	68.6	62.7	38.7	39.3	40.6	(d)
09–03	77.1	73.4	42.5	43.6	47.7	(d)
09–03	70.8	–	40.0	–	–	(d)
Cuboid	GB	GD*				
09–03	55.0	49.2				(d)
09–03	60.7	–				(d)

		Sus scrofa			
UM3	length	breadth			
08–05	40.0	24.0			(w)
LM3	length	breadth			
06–06	42.2	18.0			(w)
08–03	47.3	29.1			(w)
Upper Canine		greatest diameter			
08–04		17.5			female
Scapula	SLC	GLP	LG	BG	
08–01	30.5	44.5	35.5	32.0	(w)
Humerus	Dp	Bd	Bt	Dd*	
08–01	–	68.6	45.5	56.4	(w)
08–05	89.0	–	–	–	(w)
08–05	–	59.0	46.4	57.2	(w)
Radium	Bp.	BFp	Dp*		
08–01	40.2	40.2	29.2		(w)
Ulna	LO	DPA	SDO	BPC	
05–07	–	–	–	27.0	(w)
08–01	77.0	56.5	47.8	30.5	(w)
08–05	–	–	–	30.5	(w)
Fibula	GL	Bp			
08–03	78.1	11.1			(d)
Astragals	Gl1	Glm			
08–01	53.6	46.1			(w)
08–03	49.3	44.3			(w)
Calcaneus	GL	GB			
08–05	–	28.0			(w)

		Cervus elaphus			
Cranium	36	39	40	41	
08–01	–	281.0	204.5	223.5	
08–04	14.5		–	–	
Tibia	Bp	Dp*	Bd	Dd2	
08–01		–	56.3	43.0	
08–05	84.5	74.0	–	–	
Astragalus	Gl1	Glm	D1	Dm	Bd
08–03	59.8	54.3	32.0	34.1	37.0
08–03	–	–	33.5	33.2	39.8
08–04	54.8	60.1	34.6	36.7	39.0
08–05	68.4	54.0	32.1	33.4	37.1
Calcaneus	GL	GB			
08–05	–	37.5			

UDC 5621569"6343"(497.11)

BIBLIOGRAPHY

BARKER, GRAEME 1985
Prehistoric Farming in Europe. Ney York: Cambridge University Press.

BÖKÖNYI, SANDOR 1970
A new method of the determination fo the number of individuals in animal bone material. *American Journal of Archaelogy* 74:291–292.

BÖKÖNYI, SANDOR 1971
Animal Remains from Lepenski Vir. *Science* 167:1702–1704.

BÖKÖNYI, SANDOR 1974a
History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest: Akademiai Kaido.

BÖKÖNYI, SANDOR 1974b
The vertebrae fauna. In *Obre I and II. Neolithic Sites in Bosnia*, edited by Marija Gimbutas. Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch–Herzegowinischen Landesmuseum, Arheologie 3, part B, Sarajevo, pp. 55–154.

BÖKÖNYI, SANDOR 1976
The vertebrate fauna from Anza. In *Neolithic Macedonia*, edited by Marija Gimbutas. Los Angeles; Institute of Arcaeology, University of California, pp 313–374.

BÖKÖNYI, SANDOR 1988
The Neolithic fauna of Divostin. In *The Prehistoric Site of Divostin, Yugoslavia*, editet by Alan McPherron and Dragoslav Srejović. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press pp. 419–445.

BONFIELD. W AND C. H. LI 1966
Deformation and Fracture of Bone. *Journal of Applied Physics* 37:869–875.

CLASON, A.T. 1980
Padina and Starčevo: Game, Fish, and Cattle. *Palaeohistoria* 22:142–173.

GREENFIELD, HASKEL J. 1986
The Paleoeconomy of the Central Balkans (Serbia): A zooarchaeological Perspective on the Late Neolithic and Bronze Age (4500–1000 BC). British Archaeological Reports, ISS 304. Oxford.

GREENFIELD, HASKEL J. 1988
Bone Consumption by Pigs in a Contemporary Serbian Village: Implications for the Interpretation of Prehistoric Faunal Assemblages. *Journal of Field Archaeology* 15 (3):473–479.

GREENFIELD, HASKEL J. 1991
Fauna from the Late Neolithic of the Central Balkans: Issues in Subsistence and Land Use. *Journal of Field Archaeology* 18: 161–186.

GREENFIELD, HASKEL J. n.d.
Analysis of the vertebrate remains from Hajdučka Vodenica: An Early Neolithic locality in the Iron Gates. In *Excavations at Hajdučka Vodenica*, edited by Borislav Jovanović. Belgrade: Academy of Sciences and Arts, in press.

GREENFIELD, HASKEL T. 1993.
Early Neolithic Subsistence in the central Balkans: A faunal perspective. In *Proceedings of the 1991 chacmool conference*. Calgary, Canada: University of Alberta.

LAZIĆ, MILA 1988
Fauna of mammals from the Neolithic Settlements in Seriba. In *The Neolithic of Seriba*, edited by Dragoslav Srejović. Belgrade, pp. 24–38.

MANSON, JONI L. 1990.
A Reanalysis of Starčevo Culture Ceramics: Implications for Neolithic Development in the Balkans. Ph.D. Dissertation. Southern Illinois University, Carbondale, IL.

PAYNE, SEBASTIAN 1972
Partial recovery and sample bias: The results of some sieving experiments. In *Papers in Economic Prehistory*, edited by Eric S. Higgs. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 49–64.

SCHWARTZ, CHARLES 1976
The vertebrate fauna from Rug Bair. In *Neolithic Macedonia*, edited by Marija Gimbutas. Los Angeles: Institute of Archaeology, University of California, pp. 364–374.

TEICHERT, MANFRED 1969
Osteometrische Untersuchengen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor–und frühgeschichtlichen Schweinen. *Kühn–Archiv* 83(3):237–292.

VETNIĆ, SAVA 1972
Bukovačka česma, Bukovče, Svetozarevo – naselje Starčevačke grupe. *Arheološki Pregled* 14:12–15.

VETNIĆ, SAVA 1974
Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju. *Materijali* 10:123–168.

VETNIĆ, SAVA 1988
Bukovačka česma – Svetozarevo. In *The Neolithic of Serbia*, edited by Dragoslav Srejović, Belgrade: University of Belgrade, p. 73.

VON DEN DRIESCH, ANGELA 1976
Bone Measurement for Archaeologists, Peabody Museum, Bulletin no. 1, Harvard Univeristy, Cambridge, Massachussetts.

A Brnjica Type Necropolis near Skopje

DRAGI MITREVSKI, Archaeological Museum, Skopje

In spring 1989 two pottery vessels were found near the Skopje city hippodrome Klučka during preparations for the building of the new autoroute Skopje–Kumanovo–Veles. These were two urns later marked as graves 1 and 2 of an unknown prehistoric necropolis. Unfortunately the site had already been extensively damaged before the rescue excavation was begun. The foundation of the autoroute had already been laid, a large protection canal, dug along side, and a smaller one for water installation. Parts of the grave constructions and grave goods were scattered with earth dug out of the canals or remained in the profiles of the canals themselves. Under these conditions the archaeological research undertaken was limited to the endangered and damaged parts of the necropolis.

Among the most important features of the damaged parts were graves 1, 2, 4, 8 and 9, and parts of three large stone constructions.

Graves 1 and 2 were uncovered by a digger during the digging of the large protection canal so that only some parts were preserved in the canals south profile.

In grave 1 an urn and its lid were found badly damaged and partly displaced. The lower part of the urn was found *in situ* with the small remains of cremated bones (Figs. 1/1.2; 6). In grave 2 the lower part of a biconic urn was found *in situ* in the clay subsoil with river stones arranged around the urn itself. At the bottom of the urn the remains of a male adult and a child were found together with animal bones which were cremated with the deceased (Fig. 1/3).

In grave 4 part of a large urn with the remains of cremated bones were collected while in the profile of the small canal a large piece of lid and a smaller conic cup were found (Fig. 1/7–9). Parts of an urn belonging to grave 8 were found in the south profile of this canal (Fig. 2/7). The remains of grave 9 were found on the earth thrown out during the digging of the water canal. Most of the ceramic fragments, recently broken, were found in one place, so that it was possible to reconstruct a large urn, a vessel serving as a lid and a grave offering of a small cantharus like vessel with incrustation. The remains of the cremated bones of an adult male were found in the bottom of the urn (Fig. 2/8–10).

Constructions, I, II and III are special features of the necropolis. They are surfaces covered with river stones containing the remains of pottery and animal bones. Unfortunately all three constructions had been severed by the canals so that only a few sections were preserved in their profiles. The circular form of construction I was surrounded by a ring of large white stones and the interior filed with smaller stones. The north and south segments of this construction, 12 m in diameter, are preserved in the profiles of the large protection canal (Figs. 5; 7).

The remaining graves were discovered in relatively intact parts of the necropolis. Insignificant pottery fragments and parts of the stone construction of grave 6 are preserved. The situation of grave 5 is specific. An empty tholoid construction of river stones, arranged in three concentric circles, was discovered. This construction was damaged and pieces of Roman tiles were found nearby which might explain why the grave was found empty.

Graves 3, 7, 10 and 11 are preserved complete.

In grave 3 the cremated remains of a woman were laid in a large biconic vessel. The lower part of the urn was dug into the subsoil while the upper portion was protected by a tholoid construction of river stones to the height of the lid. Apart from cremated bones, a ceramic bead was found in the urn. The mouth of the urn was closed with a stone slab and then covered with another upturned vessel, in turn covered with

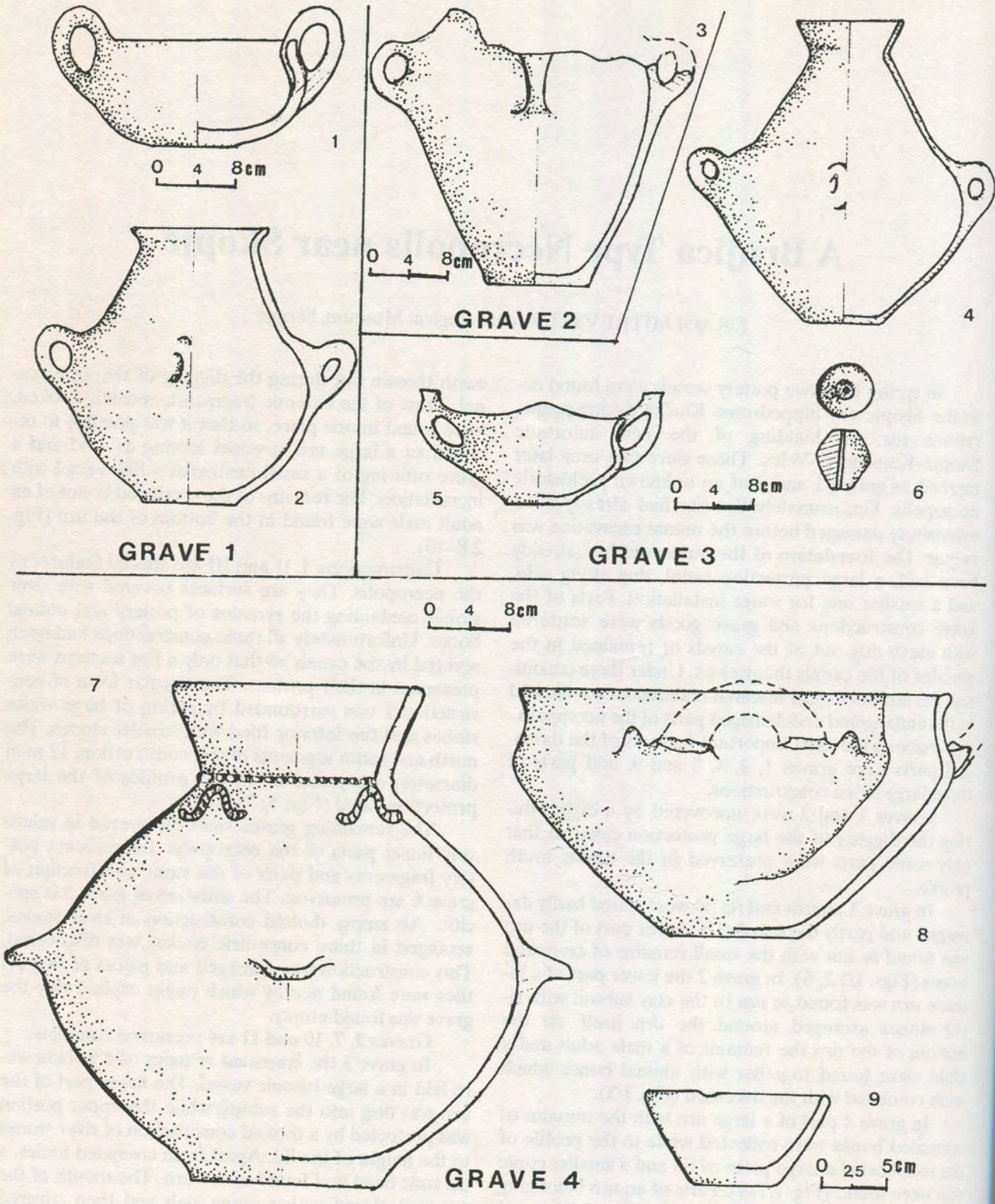

Fig. 1. – Klučka, goods from graves 1 – 4.

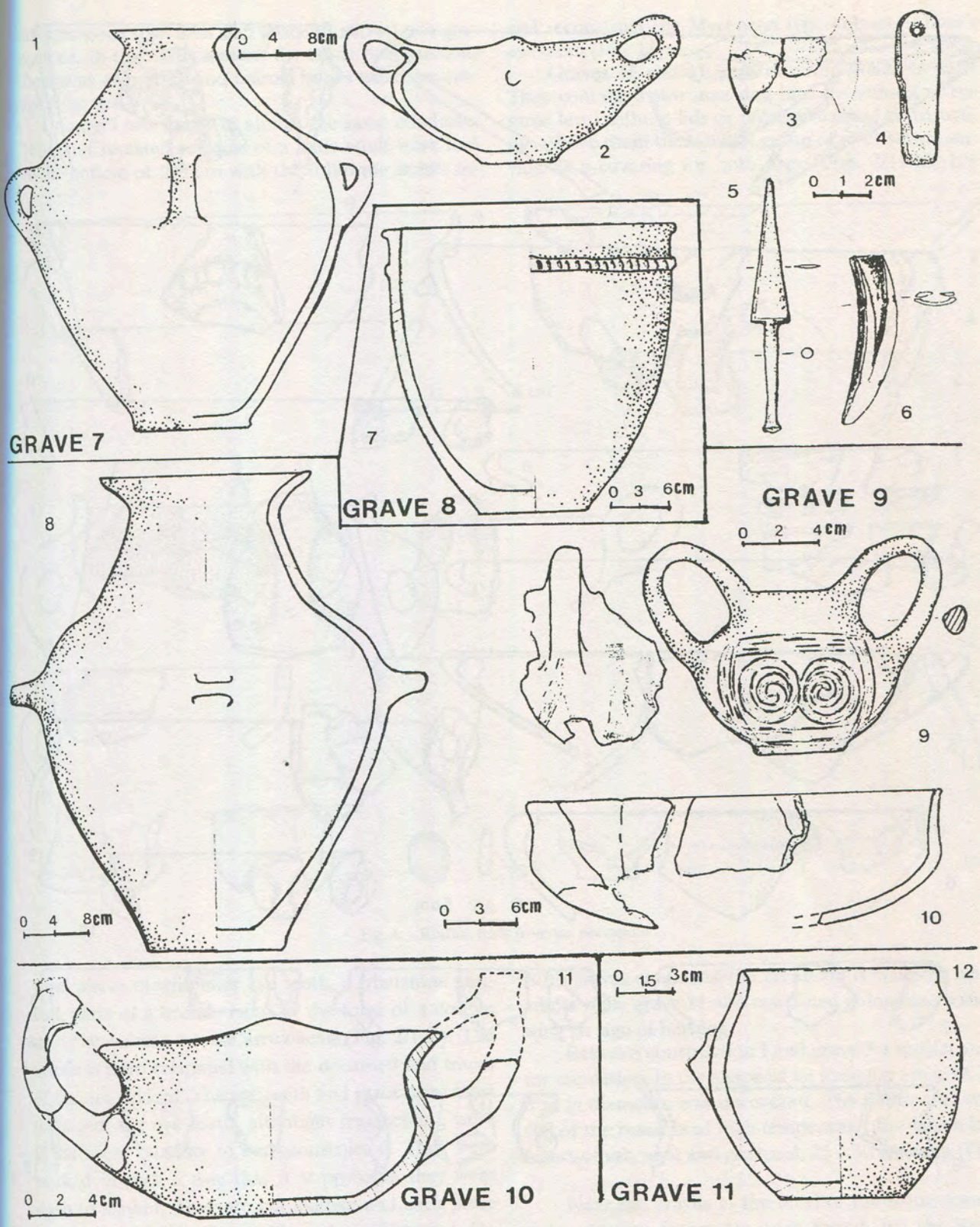

Fig. 2 – Klučka, goods from graves 7 – 11.

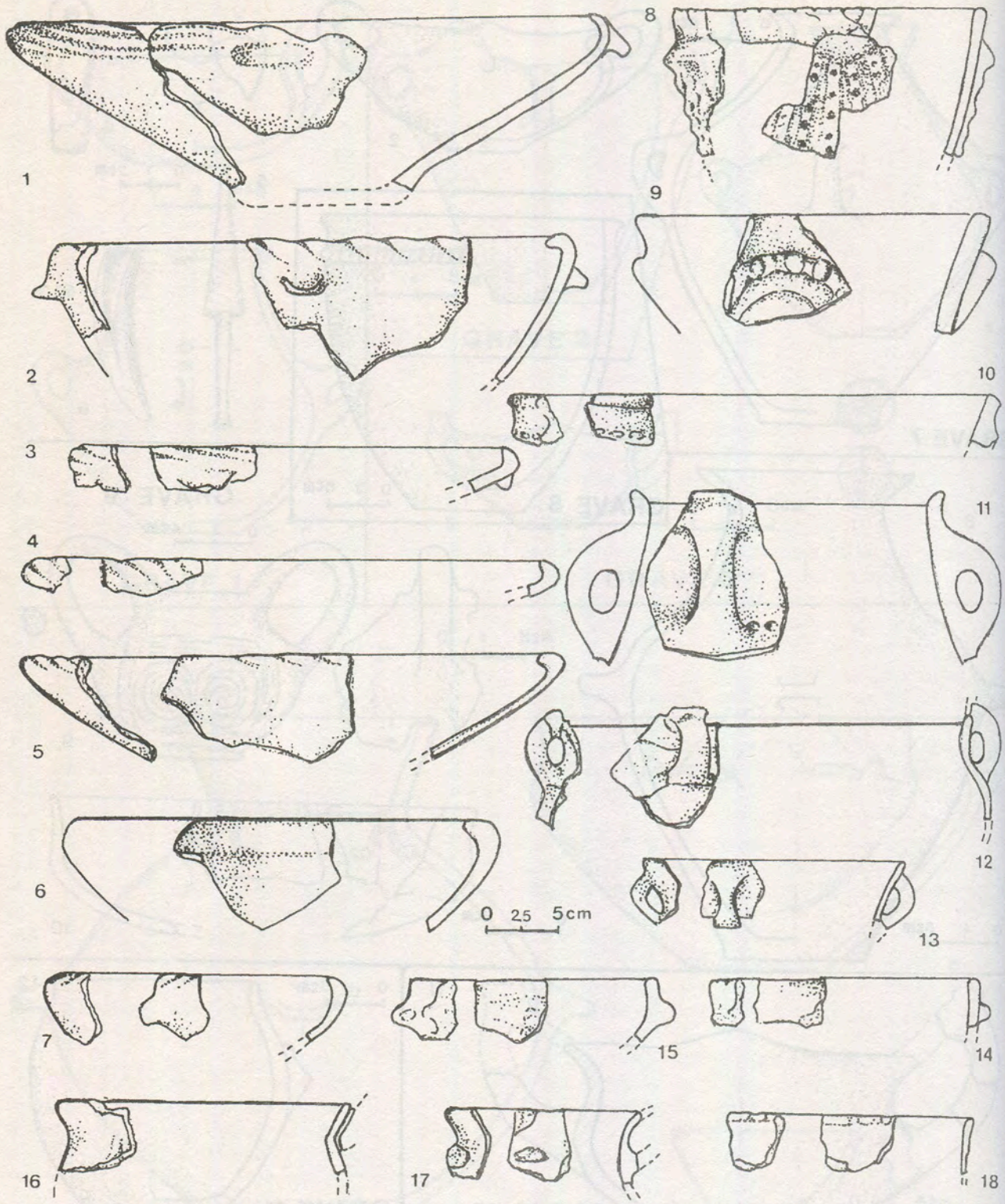

Fig. 3. – Klučka, pottery finds from the necropolis.

another stone slab. This slab probably served as a gravestone. In the earth around the stone construction, fragments of pottery and animal bones were uncovered (Figs. 1/4–6; 7).

Grave 7 was found in almost the same condition (Fig. 7). Cremated remains of a male adult were laid in the bottom of the urn with the following items: several pieces of wild boar eye teeth, a whetstone pendad, parts of a bronze razor in the form of a double axe – labrys and a bone arrowhead (Fig. 2/1–6). The artefacts were cremated with the deceased and traces of fire are evident. The eye teeth and razor were most damaged. the eye teeth, althought fragmented, were in sufficient quantity to be reconstructed. They were worked in such a way that it is probable they were sewn to leather. They are cut leaflike and each piece is perforated from side to side and at either end. On the basis of these elements it is possible to recognise and reconstruct the Mycenean type helmet of boar's eye teeth (Fig. 11).

Graves 10 and 11 were discovered side by side. They contained two urns dug into the subsoil at the same level without lids or protective stone construction. Above them there was a group of river stones serving as a covering for both urns (Figs. 2/11.12; 10).

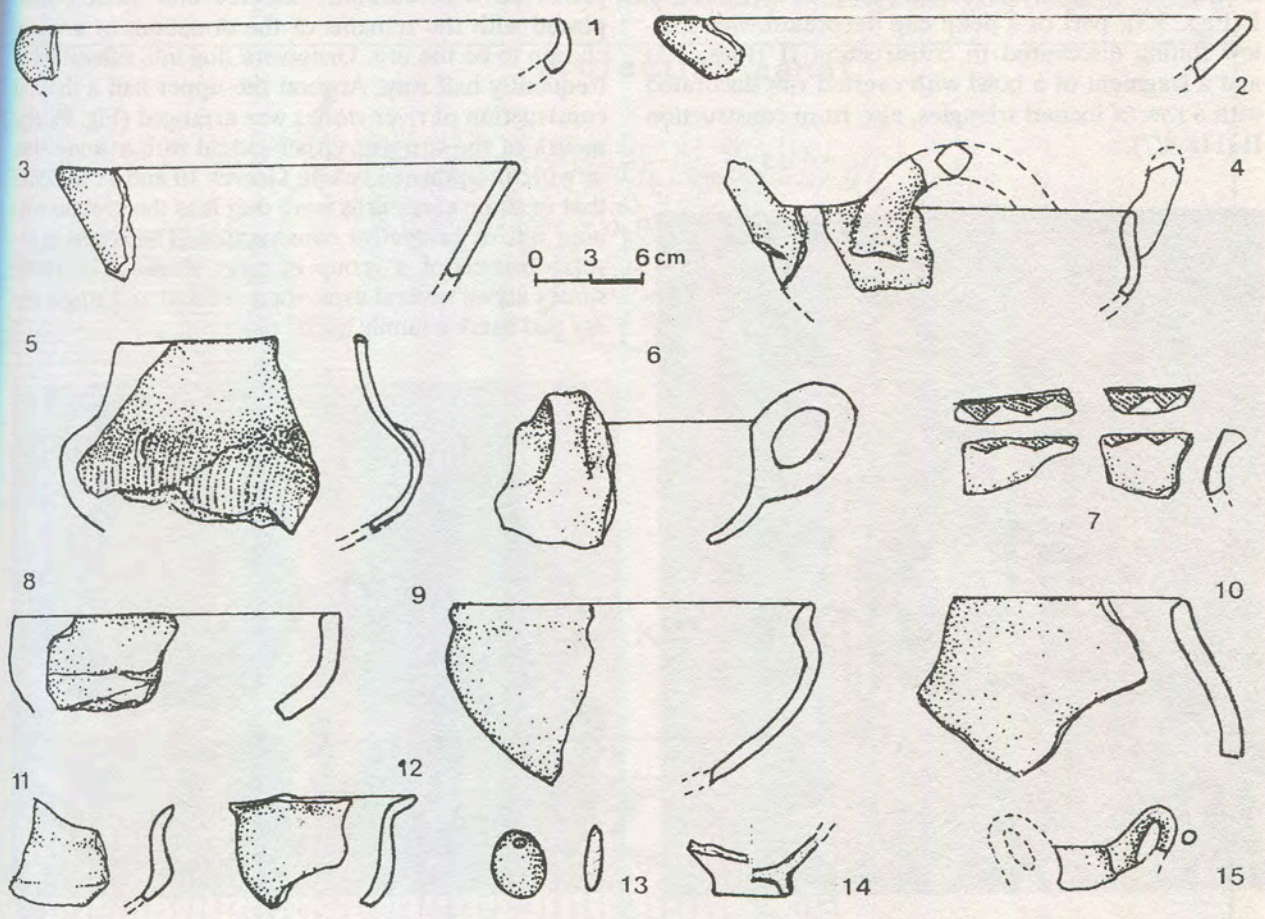

Fig. 4. – Klučka, finds from the necropolis.

Both graves contained the cremated remains of male adults while grave 11 also contained animal teeth showing no sign of burning.

Between construction I and grave 3 a special area for cremation, in the shape of an irregular circle of 2–3 m in diameter, was uncovered. The entire area was full of the remains of high temperature fire which left leyers of ash, soot and charcoal, 25 – 30 cm deep (Fig. 7).

Near the graves at the level of the stone covers many pottery fragments were found, for the most part deep conic bowls with converted and fluted

rims. There is a large number of big rough vessels decorated with horizontal or vertical plastic bands and vertical, horseshoe or tongue–like handles. Most of these fragments were discovered between the covering slabs of constructions 1,2 and 3 and are probably portions of damaged urns or vessels–lids (Figs. 3; 4). We note in particular pieces of a vessel with horizontal handle found in the covering layer of construction I (Figs. 3/3); part of a deep cup decorated with shallow fluting discovered in construction II (Figs. 4/5) and a fragment of a bowl with everted rim decorated with a row of incised triangles, also from construction II (Fig. 4/7).

Fig. 5. – Klučka, north part of construction I.

It is not easy to discern the limits of this necropolis on the basis of our excavations. It was certainly large and well organised. We can conclude that it was arranged in rows as indicated by the direction of graves 2, 6 and 7 and the relation between graves 4 and 8, which are parallel, lying northeast – southwest. On the other hand in construction I some graves surrounded by a ring of large river stones suggest family plots. The same situation is suggested by graves 10 and 11 which shared a cover. Constructions II and III probably had similar characteristics.

There are sufficient elements to indicate burial customs. All the deceased regardless or age and sex were cremated at the places allocated to this purpose within the necropolis (Fig. 7). The deceased together with donations were burnt in high temperature fire as we see from the tiny cremated pieces and clean asch with hardly a trace of unburnt wood. Slight deformation of the bones indicates that they were left at the place of cremation until cold. When collected the best preserved were carefully selected and washed, then placed with the remains of the donations in a vessel chosen to be the urn. Urns were dug into subsoil most frequently half way. Around the upper half a tholoid construction of river stones was arranged (Fig. 9). the mouth of the urn was either closed with a stone slab or with an upturned vessel. Graves 10 and 11 indicate that in some cases urns were dug into the ground without lids or protective construction. The covering level consisted of a group of river stones. The cover stones above several urns often present as a single entity and mark a family burial place.

Fig. 6. – Klučka, pottery from graves 1 and 3.

Grave goods are not numerous. In five cases the graves were found complete. Goods were found only in grave 3 (a ceramic bead) and in grave 7 (several items). Particular attention should be given to boar's eye teeth which were the remains of a Mycenean type helmet (Fig. 11), very popular in the Mycenean world.[1] On the basis of analogies in Greece and the characteristics of the teeth, especially the distance between the upper and lower perforation, it was posible to determine the dimensions of the helmet from the hippodrome. This was a luxury product, requiring

[1] W Taylour, *The Myceneans*, London 1983, 139.

30 to 40 pairs of eye – teeth. Numerous finds of teeth from such helmets were discovered in Greece, most frequently in the Late Helladic I und II, i.e. from 16th to 14th century B.C.[2] Our discovery is the only one north of continental Greece up to now the fact that these helemts did not survive the Mycenean civilisation menas that the 12th century is the lowest limit of their use.

Two other finds, from grave 7, a whetstone and a bronze double–axe (labrys), also point to the influence of the Aegean Bronze Age (Fig. 2/3.4) but a more definite typological analysis is not possible because of the state of preservation of the labrys. The two objects throw much light on the origin and development of so–called toilet requirrements in Iron Age graves. During the Early Iron Age the most frequent goods in

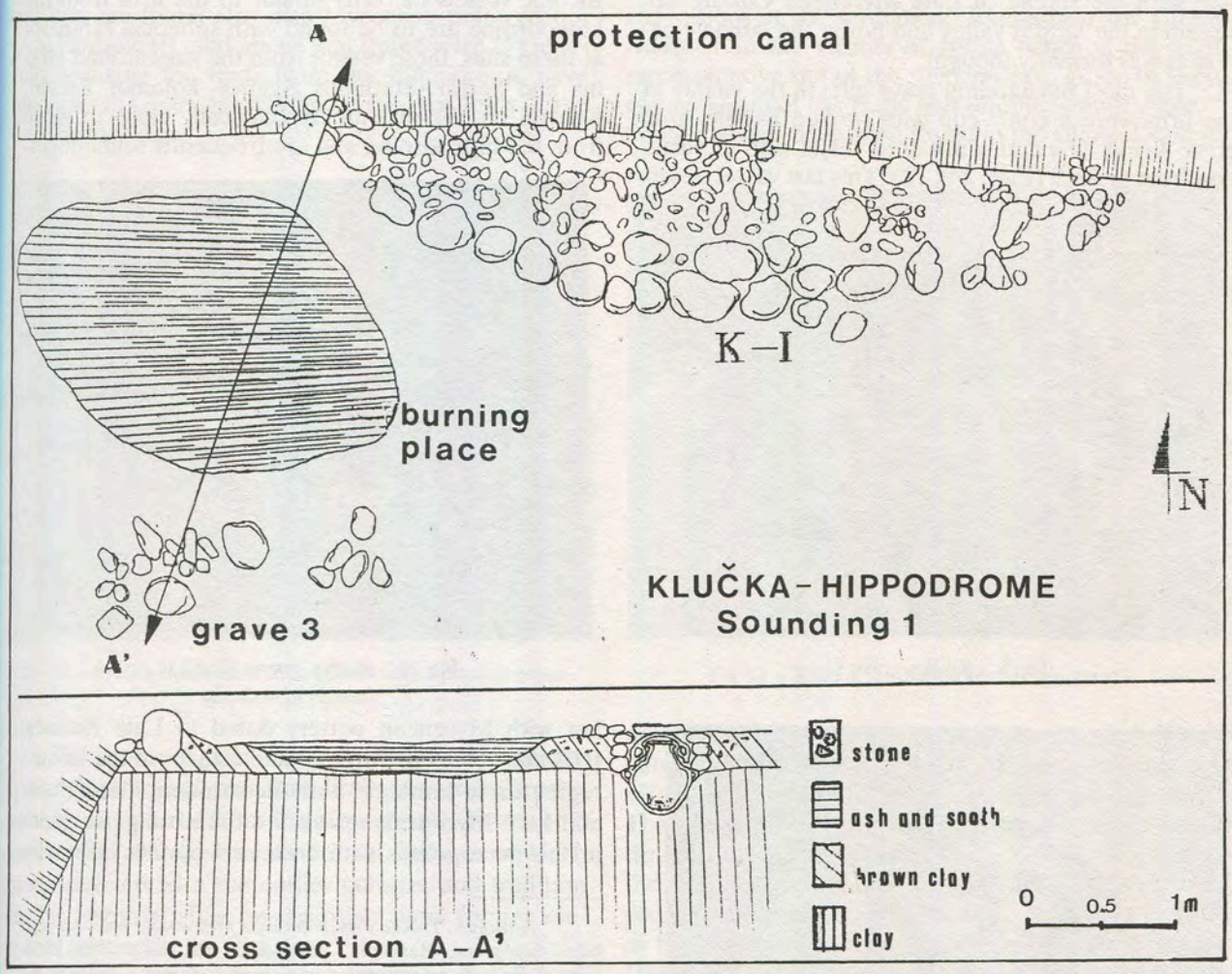

Fig. 7. – Klučka, situation in sounding 1.

The bone arrowhead belongs to the same time (Fig. 2/5). In Kastanas similar arrowheads were uncovered, in layers 16 – 11, which are connected with settlements 4 and 5, that is from 14th to the 11th century B.C.[3]

male graves in the Vardar valley were toiletries (razor, tweezers, blade sharpener) which served for shortening and shapening beards. The stone blade sharpener – whetstone – appeared in elongated forme but always as a pendant with perforation, almost identical with the sharpener from the hippodrome. The Iron Age razor was half moon shaped and made of iron. It appeared at the end of the 8th and the beginning of the 7th century when iron was in general use. Before

[2] Das Mykenische Hellas. Heimat der Helden Homers, Catalogue of the Exhibition, Berlin 1988, 148 Nr. 104, 236 f. Nr. 238, 239.

[3] A. Hochstetter, *Kastanas – Die Kleinfunde*. PAS Bd. 6, Berlin 1987,60.

that razors were of bronze and labrys in shape. There are many examples of bronze labrys–razors in Macedonia whose use is still not satisfactorily explained. However the appearance of the labrys together with a sharpener estabilshes its function as a razor and is the earliest example of a toilet set in this country. On the other hand it confirms the Aegean origin of the habit of shaping beards which appears in the Late Bronze Age with the spread of Late Mycenean Culture upstream in the Vardar valley and not in the Archaic period as was formerly thought.[4]

The most outstanding grave gifts in the vicinty of the urns were a conic cup with broken handle from grave 4 (Fig. 1/9) and cantharoid vessel with incrustation from grave 9 (Figs. 2/9; 12). This last vessel deserves special attention, due to its aesthetic, cultural an chronological value. This spherical cantharoid vessel decorated with incisions and incrustation is characteristic of the Late Bronze Age in the Balkan area. It is to be found in the culture Plovdiv/Zimnicea or Čerkovna, dated to the 14th and 13th century B.C.[5] and even more frequently in the area between the lower Struma and Nesta, also in the Late Bronze Age sites.[6] Biconic vessels i.e. urns similar to the urns from the hippodrome are to be found with spherical cantharoi at these sites. these vessels from the sites around Drama and Serrai (Stathmos Aggista, Potamoi, Exochi, Kentria on Thasos) are typologically close to those from the hippodrome and are frequently found together with Mycenean pottery dated to Late Helladic IIIB and IIIC.[7] In Potamoi and Exochi in the Drama region these cantharoi with incrustation, biconic urns and Late Mycenean vessels are found as grave goods in the necropolises with cremated burials.[8] The clo-

Fig. 8. – Klučka, grave 3.

Fig. 9. – Klučka, grave 7

Fig. 10. – Klučka, graves 10 and 11.

[4] Z. Georgiev, *Arhajski toaletni rekviziti od Dolnoto Povardarje*, Godišen zbornik Fil. Fak.Skopje 8, 1982; D. Mitrevski, *Dedeli*, Skopje 1991, 67.

[5] A. Bonev, *Trakija i egejskijat svjat prez vtorata polovina na II hiljadoletie pr.n.e.*, Raskopki i proučvanija XX, Sofija 1988, 55; B. Hänsel, *Beitrage zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn 1976, 76; A. Hochstetter, *Spätbronzezeitliches und früheisenzeitliches Formengut in Makedonien und im Balkanraum, in Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 V. Chr.* PAS Bd. 1, Berlin 1982, 110.

[6] Ch. Koukouli, *The Late Bronze Age in Eastern Macedonia*, Thracia Praehistorica 3, 1982, 234.

[7] D. Grammenos, *Late Bronze Age Tombs and other Antiquities in the region of Nevrokopi*, Arch. Ephemeris 1979, 70; B. Hänsel, *Siedlungskontinuität im spätbronzezeitlichen und früheisenzeitlichen Nordgriechenland*, Thracia Praehistorica 3, 1982, 275; Ch. Koukouli–Chrysanthaki, *Die Frühe Eisenzeit auf thasos* in Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., 127, Abb. 3.4.

[8] D. Grammenos, *op. cit.* (n.7) 70 f. Fig. 1; *Bronzezeitliche Forschungen in Ostmakedonien, in Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.* 95

sest parallel with our material is found, however, in the Lower Vardar valley, in the Late Bronze Age layers in Vardarovtsa, Vardina, Kastanas, Kilindir, Chaushitsa etc.[9] The best example is the inventory of two houses (Antenhaus and Doppelraumhaus) from layer 14B in Kastanas, dated around 1200 B.C., where incrusted spherical cantharoi, biconic vessels and other forms analogous with the hippodrome are found together with Late Mycenean pottery.[10] In Vardarovtsa our urns are found also with Mycenean pottery from Late Helladic III, and above that fluted ware.[11] Generally speaking the finds from the hippodrome have analogies in Greek Macedonia among the finds of the Late Bronze Age.

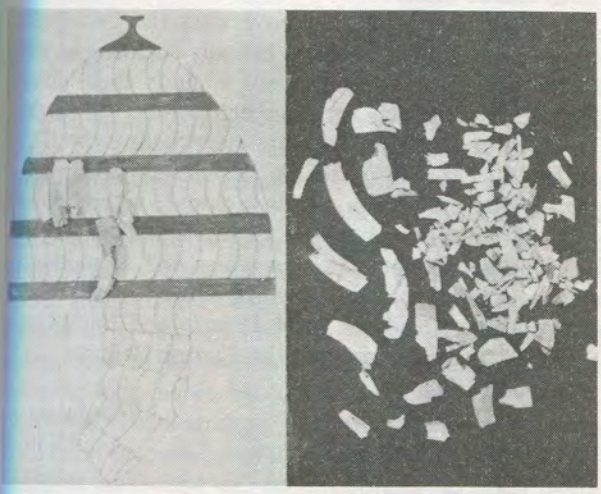

Fig. 11. – Klučka, boars teeth from grave 7 with a possible reconstruction of helmet.

The Bronze Age in Yugoslav Macedonia is inadequately researched and thus limits a comprehensive analysis of material from the hippodrome. However it can be said that on one hand local forms exist which are connected with the earlier cultures and tradition in this territory while on the other hand foreign elements appear for the first time.

Biconic vessels – urns, belong to the first type of urn form Donja Brnjica.[12] They are usual in all the finds of the Brnjica group over the entire area where this group appears but some local varieties exist. Biconic vessels from the hippodrome have four handles without plastic additions. The greater number of elements on these urns (genlty biconic to spherical belly, with cylindrical or conical neck and plastic band around the neck, four vertical, horizontal or tongue–like handles on the belly) are connected with the Early and Middle Bronze Age in the south part of the Central Balkan area. Many finds with similar characteristics have been discovered recently during the excavations at the settlement Tumba near the village Radobor in the vicinity of Bitola which is the most representative site of the Armenochori group or Pelagonian group of the Early and Middle Bronze Agge.[13] Similar vessels have been found in the village Debreše

Fig. 12. – Klučka, cantharoid vessel from grave 9.

near Gostivar in a necropolis with cremated graves dated between 1700 and 1200 B.C., as well as in the village Rašće near Skopje or Kravari near Bitola.[14] The evolution of biconic urns can easily be followed through the stratigraphy of prehistoric settlements in the lower course of the Vardar. The completely shaped biconic vessel, almost identical to that in grave 1 of the hippodrome, was found in layer 18 in Kastanas (1600–1400 B.C.) and may be followed to layer 13 (12th century B.C.).[15] In Vardarovtsa these vessels are also connected with the same period.[16] Further development continues in the Early Iron Age; on the vessels from Pateli, Kuci Zi, Živojno, Zovič etc. many

[9] W.A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge 1939, N. 408, Fig. 92; B. Hansel/A. Hochstetter, *Die stratigraphie von Kastanas*, in Zbornik na B. Babić, Prilep 1986, 260.

[10] A. Hochstetter, *Kastanas–Die handgemachte Keramik*, PAS Bd. 3, Berlin 1984, Taf. 39–50.

[11] W.A. Heurtley, *op. cit.* (n. 9) 215.217, N. 408, 414.

[12] D. Srejović, *Praistorijska nekropola u Donjoj Brnjici*, Glasnik muz. Kosova IV–V, 1959–60, 115.

[13] Unpublished. The material is in the Museum of Bitola and Skopje.

[14] I. Mikulčič, *Minatoto na gostivarskiot kraj*, Gostivar 1970, 74; S. Saržoski, *Bronzeno vreme*, Vodič niz arheološkata postavka na Muzejot na Makedonija, 1992, 32 f.

[15] A. Hochstetter, *op. cit.* (n. 10) Taf. 10–11.

[16] W.A. Heurtley, *op. cit.* (n. 9) N. 408.

elements on the biconic urns from the hippodrome can be recognised.[17]

The vessels–lids pased through the same developmental phase. Bowls with wide everted mouth and vertical handles which are higher than the rim are basically related to the vessels–rims in the necropolises of the Brnjica group.[18] However, the essels from Donja Brnjica, like the biconic urns, have plastic conical additions on the top of the handles. Contrary to this, our vessels have mushroom–like additions with a flat upper surface which became a very popular motif in the pottery of Macedonian Iron Age.

The vessel–lid from grave 4 from the hippodrome is of special importance (Fig. 1/8). It is similar to the skyphoid vessels from Varoš, Donja Brnjica, Karagač and Glogovik.[19] The origin of this form is usually sought in late Mycenean pottery, but one must have in mind that in frequently appears throughout the entire Bronze Age in Macedonia and is a characteristic form from the southern part of the Central Balkan area.[20]

Fluted pottery is another important group in the hippodrome (Figs. 3/1–5; 4/5). this type of pottery represents the main characteristic of the traditional period or the Early Iron Age in the layers of prehistoric settlements of the Lower Vardar.[21] Together with coarse pottery, having plastic bands and decorated with finger imprints (Fig. 3/8–11), this pottery is related to the burnt levels of the Lower Vardar settlements and the arrival of new groups from the north. Vessels with inverted rims and oblique fluting (so–called turban dish) appear in the settlement Mediana near Niš in phase Mediana II (Fig. 3/1–5). In the hippodrome bowls with facetted rims, characteristic of phase Mediana I, were also found, but nothing typical of the latest phase Mediana III.[22] Based on this we can connect our necropolis with phase II of Mediana which is dated approximately to the 12th century B.C. Fluted ware is not known in the Brnjica group and presents a new element in the hippodrome. Its penetration along the valley of the Morava and Vardar marks the end of the Late Bronze Age and the beginning of the Iron Age in Macedonia. this ceramic will continue in use in Macedonia with certain changes in decoration using incision, imitation of cord and coninuous dotted lines.

On the basis of the above data the necropolis hippodrome Klučka belongs broadly speaking to the Brnjica group,[23] althought some finds there have characteristics which are connected with the south. The most probable date for the necropolis is the 12th century B.C. It is of particular importance when studying the Brnjica group and its regional and chronological characteristics, but also for our understanding of the relationship between this group and its southern neighbours and influences which flowed north–south and south–north in the Late Bronze and Early Iron Age in the southern parts of the Central Balkans.

Translated by
Ana VASIĆ

UDC 903.5"6377/6383"(497.17)

[17] Z. Andrea, *Tumat e Kuçit të Zi*, Iliria VI, 1976, 163 ff.; W.A. Heurtley, *op. cit.* (n. 9), P1.XXIII; D. Mitrevski, *Železno vreme*, Vodič niz arheološkata postavka na Muzejot na Makedonija, 1992, 40.

[18] D. Srejović, *op. cit.* (n. 12), 116, T.I, 5.

[19] M. Parović–Pešikan, *Odraz grčkih keramičkih oblika u keramici starijeg gvozdenog doba centralnog Balkana*, Starinar NS 37, 1986, 26.

[20] A. Hochstetter, *op. cit.* (n. 10), Taf. 3,2.3; 5,5;76,6; 107,5.

[21] M. Stefanovich, *Some Balkan Elements in the Aegean Migrations*, Actes du VIII[e] Congres UISPP III, 1973, 148 ff.

[22] M. Garašanin, *Medijana grupa*, in Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, Bronzano doba Sarajevo, 1983, 762 ff.

[23] D. Srejović, *op. cit.* (n. 12); K. Ljuci, *Nove grupe grobova na praistorijskoj nekropoli Donja Brnjica*, Glasnik Muz. Kosova XIII–XIV, 1984; Z. Letica, *Ilirski grobovi u Dojeviću*, i Sahranjivanje kod Ilira, Simposium, 1979; *Pešter u bronzano i gvozdeno doba*, Starinar NS 32, 1981, 9 ff.; M. Garašanin, *Grupa Donja Brnjica – Gornja Stražava*, in Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, 773 ff., D. Krstić *Praistorijske nekropole u Gornjoj Stražavi*, Zbornik Narodnog muzeja XIV – 1, Arheologija, 1991, 231 ff.

Written Sources in the Study of the Balkan Iron Age – Methodological Aspects

STAŠA BABIĆ, Faculty of Philosophy, Belgrade

Heinrich Schliemann's quest for Troy, based upon his reading and analysis of Homer's poems is one of the corner–stones of modern archaeology. His faith in the literary evidence before him led him to the discovery of the Aegean civilisation. The years that have lapsed since Schliemann's days have changed little in archaeologist's attitude towards written records. The texts of ancient historians and geographers are often seen as the crucial evidence in supporting or denying hypotheses based upon archaeological data. However, recent changes in modern historian's approach to his material, as well as discussions over archaeological methodology, have brought to light some points of interest for both these disciplines and for their future rapport. Therefore the aim of this paper is not to analyse any particular set of written fragments and establish the measure of their veracity, but to propose one possible view of the problem.

The period chosen may be of interest due to some specific problems it poses to a researcher. The Iron Age of the Balkans is a *protohistoric period*, i.e., the period of essentially illiterate cultures, known to us from the writings of their neighbours, sophisticated Greek scholars or Roman conquerors[1] The information we get does not come from the society in question – the subject of archaeological research – but from an external observer, himself being a member of a different cultural and ethnic unit. Furthermore, the chronological gap between the events described in a document and the actual moment of composing a written record is in most cases quite wide. Such a situation emphasizes the problem of archaeologists' method of using literary sources.

Let uz first investigate the nature of the texts of the ancient Greek authors desrcibing their illiterate northern neighbours. May the starting point be this statement of Moses Finley's[2]: "The epoch–making invention of literacy was followed for centuries by the survival of a fundamentally oral non–literate society". For a long time after the introduction of the alphabet into Greek life, their literature was heard, not read, presented and transmitted orally, even if a written text existed[3] A written text often seems to have been an aid to the memory rather than the primary object of study even among the highly educated[4]. The method of Plato's Academy was thus desribed by Aristotle as the *agrapha dogmata*, the oral transission of knowledge[5]. The organs of democracy in V century Athens communicated orally. Making documents for administrative use, keeping them as record and using them again for reference were three distinct stages of development which did not automatically and immediately follow from one another[6] The application of writing was slow and gradual. Under such conditions it need not be surprising that the written histories from Greece were largely derived from oral tradition[7]. Well in-

[1] T.C.Champion, *Written Sources and the Study of the European Iron Age*, Settlement and Society, Aspects of West European prehistory in the first millenium B.C., T.C. Champion, J.V.S.Megaw (eds.), 1985, Leicester University Press, 11.

[2] M.Finley, *Ancient History – Evidence and Models*, 1985, Chatto and Windus, London, 16.

[3] R. Thomas, *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens*, 1989, Cambridge University Press.

[4] B. Sparkes, *Classical Greek Attitutes to the Past*, Who Needs the Past? Indigenous Values and Archaeology, R. Layton (ed.), 1989, Unwyn Hyman, London, 121; R. Thomas, *op.cit.*, 21.

[5] K.Maricki–Građanski, *Platonova glotologija*, Platon: O jeziku i saznanju, 1977, Rad, Beograd, 136.

[6] R.Thomas, *op. cit.*, 37

[7] B.Sparkes, *op.cit.*.

to the IV century BC people still knew of the past primarily through oral tradition, and even historians made relatively little use of written documents. They also intervened extensively in oral tradition transmitted to them[8] Consequently, we need to pay attention not merely to the written texts but to the nature of the oral sources they reflect and the possible influence of one on the other The modern researcher of these literary sources should therefore bear in mind that the oral tradition which forms the basis of the documents before him was of the most fluid kind, its transmission casual and its lifespan usually short. The material transmitted was prone to change and selection according to later beliefs and attitudes[9]

All history depends ultimately upon its social purpose. Remembrance of the past has often been for a purpose and in the interest of those who kept the recollection bright. The barest bones of any historical narrative, the events selected and arranged in a temporal sequence, imply a value judgement, a certain ideology in the broadest sense, as a system of ideas concerning phenomena. All sources, oral or written, are social perceptions of facts and consequently subject to social pressures from the context in which they are obtained[10] The document before a historian is usually a blend of truths and lies, imagination and reality, history and story[11] Certain schools of literary criticism even consider all history as story, told by an individual and highly subjective in its very nature. *Diegesis* – story is *mimesis* – imatation[12] Even the narrator's simple activity of nomination is a way of evoking *le savoir partagé*[13] – the act of describing the unknown in the terms known both to the author and his listener/reader The descriptions of the events and people in the written sources are heavily influenced by the author's outlook in general, his philosophical viewpoint and literary conventions within which he works[14].

The archaeologist dealing with a protohistoric period handles the written records from *outside* the community whose material culture he investigates. The problem of the ancient author's subjectivity and his biases becomes even graver in such a situation. The classical world in general exercised two distinct attitudes towards the less civilised peoples whom they came into contact with: a "hard" primitivism – regarding the barbarians as rude and uncivilised, and a "soft" approach – idealising them and emphasizing their courage and virtues[15]. The choice of the information transferred to an ancient author's audience would certainly be influenced by the choice of the attitude. In most cases such a decision is not consciously made; it is a consequence of the philosophical, social and literary conventions of the moment. A modern scholar reading an ancient source embodies the biases of his own into the text before him, his biases concerning both the barbarian society described and the written document itself[16] For example, Herodotus described the rite of sacrifice performed by the Scythians, assuming his knowledge of such a rite among the Greeks of his time as the *modèle absent* – he reflected his informations about the barbarians in the mirror of his own cultural, religious and social environment[17] Herodotus himself was extensively mythologised from the epoch of Hellenism on, quickly assuming the title of the Father of History. Twenty–five centuries later we read his Histories bearing in mind his reputation. Even the most skillful scholar is in danger of falling into the trap of interpreting the document before him after the manner of his assumptions about the Greek society, based upon the analogies with the society he lives in[18]. Furthermore, an archaeologist, being acquainted with the artefacts of the epoch, often feels the need to expalin them in terms of Herodotus' narrative, placing his faith ultimately into the hands of the ancient authority. The mirror triplicates. In order to avoid the lurking dangers of such procedures, we must bear in mind that Herodotus and, for that matter, all the ancient authors were describing the barbarians to their contemporaries and in terms of their own culture, reflecting their ethics, aesthetics and politics. The reading of the ancient source which describes the barbarian cultures must therefore begin by decoding its internal logic, designed for listeners/readers with different needs, experience and taste from out own. In order to get to the barbarian way of life from an ancient Greek source, we must work on the basis of the hypothesis that it is the Greek way of life we are informed through[19].

---

[8] R.Thomas, *op.cit.*, 7

[9] *Ibid*, 283.

[10] M. Finley, *op.cit.*; B. Sparkes, *op.cit.*, 127; P.Thompson, *The Voice of the Past–Oral History*, 1978, Cambridge University Press, 96.

[11] N.Klaić, *O kritici izvora kao naučnoj disciplini*, Istoriografija i njeni metodi, Treći program, 1970, Beograd, 208.

[12] G.Genette, *Frontieres du récit*, Communications 8, 1966, Paris.

[13] F.Hartog, *Le miroir d'Hérodote. Essai sur la representation de l'autre*, 1980, Galimard, Paris, 27.

[14] T.C.Champion, *op.cit.*, 14.

[15] D.Balsdon, *Romans and Aliens*, 1979, Duckworth, London, p.66; T.C.Champion, *op.cit.*, 14.

[16] F.Hartog, *op.cit.*, S.C.Humphreys, *Anthropology and the Greeks*, 1978, Routledge and Kegan Paul, London.

[17] F.Hartog, *op.cit.*, 28.

[18] S.C.Humphreys, *op.cit.*, 21.

[19] F.Hartog, *op.cit.*, 369.

To illustrate the point, let us now consider one of the basic notions in the study of history. The matters of chronology are among the main concerns of modern historical scholarship. The precisely established sequence of events fixed upon the absolute date–scale is in itself a goal of the historian. Furthermore, such a sequence is analysed in order to explain the causal relations and to generalize about the nature of changes in human history Marc Block considers history as "the science about men in time"[20] On the other hand, the classical authors lacked the concept of social change through time and their perception of human society was essentially a static one[21] The classical Greek attitude to the past was that it supplied models to emulate, best clothed in rhetoric and melodrama[22] If present, the notion of social change was schematized in two fundamentally opposed and simplified conceptions: the history of their society was seen either as a rise from primitive barbarism or as a decline from a primal Golden Age. This original state of the classical society was then projected onto the contemporary realities of the less civilised peoples. "The Golden Age, and equally the ultimate barbarism, could be located in the mists of time or in the mists of northern Europe"[23] The extent of the practical geographical knowledge of the time allowed for such generalizations[24], for the Greeks in general were as ignorant of the northern parts of Europe as they were unanxious to visit them. Consequently, a modern researcher is often compelled to derive a comprehensive scheme corresponding to his notions of chronology from a text based upon an absolutely different attitude towards the phenomenom of time–passage and society undergoing changes. Yet, classical written sources have been extensively used in establishing chronologies in archaeologically recorded protohistoric cultures. Such a procedure can indeed lead to correct conclusions, provided that a researcher cautiously "translates" chronological observations of a classical source into his framework of investigation.

The same obstacle – attitude towards time and culture that we do not share with the ancient scholars – presents itself once more when a modern historian determines the ethnic attribution of protohistoric communities. Most of the work on the political map of the Iron Age Balkans has been based upon written sources[25], and the impressive results before us from a substantive part of our knowledge of the period. However, the everlasting debate over the details of the map and the possibilities of the precise attribution of certain kinds of archaeological material to the tribes known from the texts[26] remind us that the methodological aspects of the dispute are not negligible. Again the problem arises due to the standpoint of the ancient ethnographer, so different from the modern one. The recent meticulous analysis proves that the ancient Greeks divided humanity sharply into two classes: Greeks and barbarians[27] The author's point is that Herodotus defines the Scythians by comparing them to the Greeks and by stressing the differences. Mankind consists of "us" and "them" Opposites are defined in terms of language, cult, warfare, economy. But, the minute a third party enters the scene, the writer is unable to cope with the tripartite scheme and promotes one of the barbarian actors into "us" So the peoples mentioned in Herodotus' Histories change roles as their mutual relations change. The Amazons compared to the Scythians are depicted as "barbarian", while their adversaries become "quasi–Greeks" The same procedure is applied to the Persians: while fighting against the Scythians they are depicted as a civilised army of "– quasi–hoplites", but when in conflict with the Greeks, they act like "barbarians"[28] A hypothetic Greek listener/reader is always in the centre of the pucture of the universe created by the narrator, and characters are ascribed to the actors on the basis of their interaction with the Greks. The finesse of the relations among the barbarians themselves, as long as they do not interfere with the Greeks, is out of the scope of the narrative. Yet, our main interest lays precisely in the possibility of drawing the map of the paleo–Balkanic tribes whose material culture we investigate. Unfortunately, the final answer is not to be found in the writings of the ancient authors, who were not much interested in the constantly changing political and military conditions on their northern borders. Archaeologists may rely upon historical data as long as it refers to events of importance for the classical world. The turbulent conflicts, short–lived alliances and frequent movements of the paleo–Balkanic tribes are not to be found precisely reflected in the ancient sources. Quite the contrary, this is the field of investigation in which archaeology may contribute to

[20] M.Blok, *Odbrana istorije ili zanat istoričar* Treći program, 1970, Beograd, 347.

[21] T.C.Champion, *op.cit.*, 15.

[22] B.Sparkes, *op.cit.*, 28.

[23] T.C.Champion, *op.cit.*, 15.

[24] O.A.V.Dilke, *Greek and Roman Maps*, 1985, Thames and Hudson, London.

[25] above all: F.Papazoglu, *Central Balkan Tribes in Preroman Times*, 1978, Amsterdam.

[26] R.Vasić, *Pages From the History of Autariatae and Triballoi*, Balcanica XXIII, 1992, 393–399.

[27] F.Hartog, *op.cit.*

[28] *Ibid*, 369–370.

our knowledge of the past in a more fruitful way then history. An archaeologist should therefore acknowledge the fact that archaeological data are not so much less accurate or less informative than historcal data, as they are differently focused. Together, they produce a *stereoscopic picture*[29] The fact that these two sets of evidence often appear mutually contradictory or at least unrelated cannot be overcome by giving priority to one of them.

The study of the human past is inevitably as complex as the phenomenon it treats. Different disciplines of the field are defined on the basis of their direct object of investigation and the method of inference. The ifnormation is derived from different sources, none of them being more accurate or more reliable than the others. Archaeology, having been defined as a distinct discipline relatively late, has learned much from the already established results and scientific procedures of the other historic sciences[30]. But, "the happy days are gone when historians of antiquity could regate archaeology as a minor ancillary activity that produces picutresque information about private life and art with which to dress up the "real" history derived from written evidence"[31]. Each set of information poses specific problems to a researcher and offers different possibilities of asking questions and formulating answers. All the disciplines involved can broadly be defined as social sciences, which brings us once more to the question of objectivity in interpretation[32]. One possible way of partly overcoming this general problem of the humanities is to try to relate the right questions to the right sets of data. Written sources, in spite of all the inherent limitations cited above, offer invaluable comparative material for archaeological research. The point here advocated is that the ancient texts should not be treated as the source of ultimate approval or denial of the archaeologically established conslusions. Cross–referencing seems to be the imperative need of all the disciplines dealing with history, in order to derive a coherent reconstruction of the past. The possible link between the distinct methods of historians and archaeologists may be sought for in the field of anthropology The ancient written sources themselves offer an important set of comparative ethnographic data, that remains to be systematically studied by both historians and archaeologists[33]. The observations of the ancient authors concerning the way of life of the peoples they knew may be connected to the archaeological material more readily than their chronological of geographical speculations. This "historical ethnographic evidence"[34] should concern historians, as well as archaeologists and anthropologists, and offers possibilities of mutual corrections in their methodology and resulting inferences. The plan of research thus formulated would be concentrated on *l'histoire longue durée*[35], the history of society, as opposed to the geographical history or the history of an individual. The results of the research would form a common ground for the reconstruction of the human society in time.

Translated by
Staša BABIĆ

UDC 930.1(38):939.8

[29] D.Clarke, *Analythical Archaeology*, 1978, Methuen, London, 399.

[30] D.Srejović, *Arheologija i istorija*, Istorija i druge nauke, Treći program, 1971, 465–470.

[31] M.Finley, *op.cit.*, 7

[32] P.L.Berger, H. Kellner, *Sociology Reinterprete – An Essay on Method and Vocation*, 1981, Anchor Books–Doubleday, Garden City, New York.

[33] T.C.Champion, *op.cit.*, 13.

[34] D.Clarke, *op.cit.* 394.

[35] F.Braudel, *Histoire et sciencas sociales. La longue durée*, Annales ESC 13, 1č958, 725–753.

A New Find of Archaic Ceramic from Herzegovina

MAJA PAROVIĆ–PEŠIKAN, Archaeological Institute, Beograd

To my longstanding friends and colleagues at the National Museum in Sarajevo

I FIND FROM MAČKOVA PEĆ

While exploring caves in the area of Popovo Polje near Trebinje in 1985,[1] a team from the National Museum in Sarajevo discovered a double cave known as Mačkova Peć on Gradina hill above the village of Rapti. A demolished crypt was found at the bottom of one part of the cave containing more than 20 burials along with Bronze Age ceramic, while the other part of the cave dropping towards the foot of the hill and the space in front of the cave entrance contained a large number of Bronze and Iron Age fragments. According to the thoughtful report of Zilka Kujundžić,[2] an archaeologist from the National Museum in Sarajevo who informed me of these findings and enabled me to study them, fragments of larger vases decorated with bands were collected among this ceramic (Fig. 1).

Among these preserved fragments (there are several dozen of them), several groups can be singled out comprising different vase parts: one group (three fragments) belongs to the rim with part of the cylindrical neck; another group is from the shoulder, decorated with a broad horizontal band of dark brown varnish, with one fragment still containing a trace of the handle base; the majority of the fragments belong to the widest part of the body, where traces remain of two narrower horizontal bands of varnish; in addition, part of a relatively narrow foot was preserved and one handle.

Although the number of fragments is relatively small, a preliminary reconstruction drawing was possible (Fig. 2), which, however, remains uncertain due to missing data on the height of the vessel.[3]

All the fragments have a uniform clay structure which is light, yellowish and well refined, with occasional small particles of mica. The band decoration, which is painted with a dark brown varnish on the above–mentioned shoulder and the widest part of the body, can also be seen on the interior and exterior sides of the rim along the very edge. The handle is painted with varnish on the external side and is broken in places. According to the general characteristics of the clay's structure and quality, the vase from Mačkova Peć can be classified in the broad category of Eastern Greek simple banded ceramic. This becomes clear when the vase is compared to the very similar structure of another group of amphoras of Eastern Greek origin from the Gravisca site in Etruria, in the close vicinity of Tarquinia.[4] The group is characterized by a light–colored surface in different variations, including light yellow or light reddish–yellow colors, and within this group is a variation with a somewhat hard structure and smaller amounts of mica. Due to its dispersion in the western Mediterranean, it is assumed that this group belongs to a Greek manufacturing center from Asia Minor that participated with Phocaea in its westward move.[5]

---

[1] Z. Kujundžić – P. Vranjčar, *Istočna Hercegovina, Rekognosciranje pećina*, Arh. pr. 1985, 193–196.

[2] I would like to sincerely thank Zilka Kujundžić for the opportunity of publishing these findings and the photographs she sent.

[3] We would note that our photographs do not show all the preserved fragments (the foot) which served as parts of the reconstruction.

[4] M. Slaska, *Gravisca. Le ceramiche comuni di produzioni greco-orientale*, in: *Les céramiques de la Grèce de l'Est et leur diffusion en Occident (CGE)*, Paris – Naples 1978, 225–226.

[5] *Ib.*, 225.

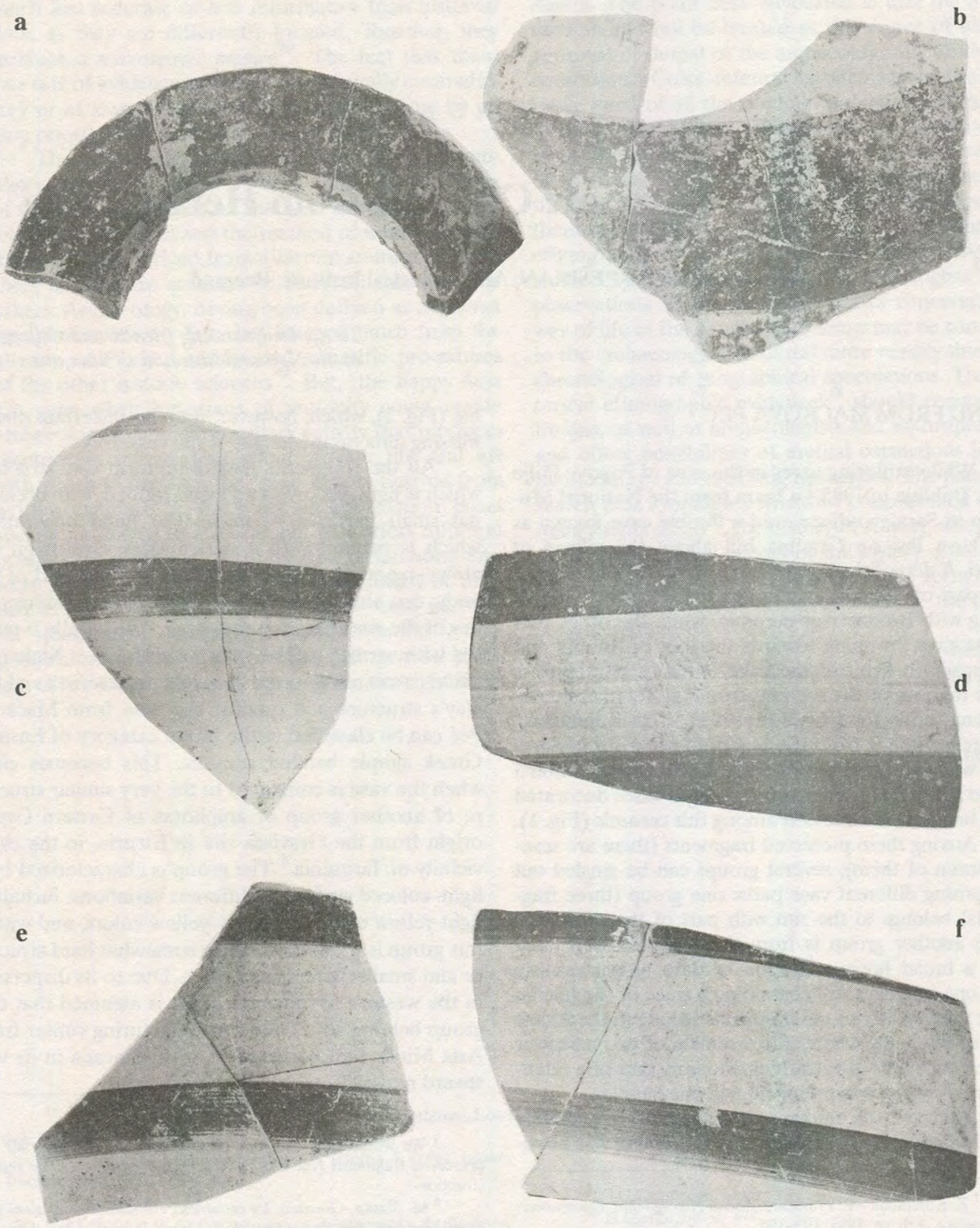

Fig. 1. – Mačkova peć, fragments of ceramic vases.

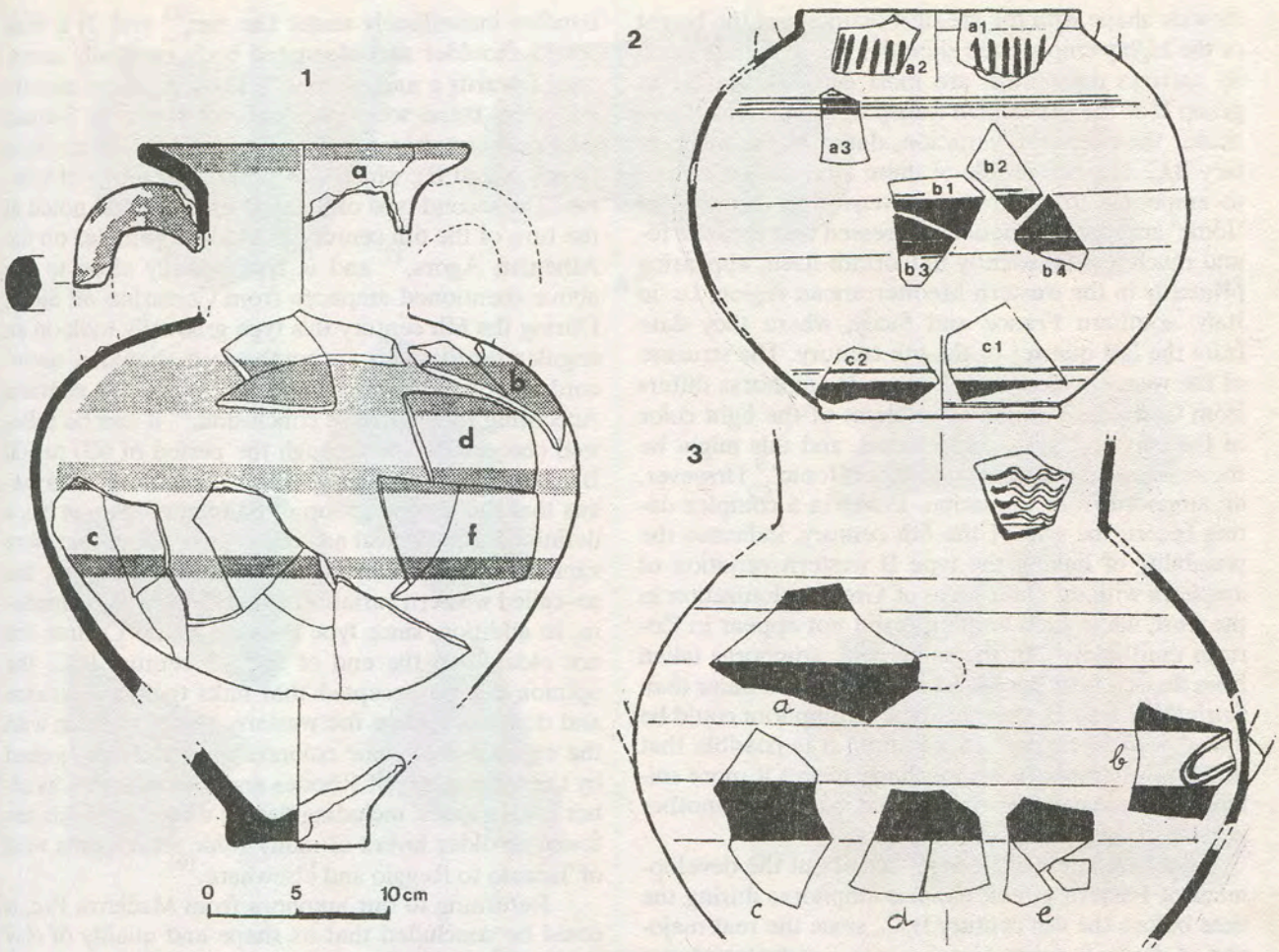

Fig. 2. – Reconstruction of forms; 1 – Mačkova peć, amphora; 2–3 – Sjeversko, fragment of a vases from tumulus VII.

If the conslucion is accepted that this is an amhora of the early archaic period, then this finding is quite interesting due to the fact that among present findings of imported amphoras along the eastern shore of the Adratic from both underwater and land explorations, there have been almost no examples older than the beginning of the Hellenistic period[6] For this reason, the Mačkova Peć vase deserves specialattention.

According to our information, there are no direct parallels for the Mačkova Peć vase. A comparison of the shape of our vase with amphoras from Gravisca points to considerable differences, particularly in the shape of the rim which is rolled to make it thicker, typical of Eastern Greek amphoras of the 6th century B.C.,[7] while the rim of our amphora is closest to the amphoras of the Proto–Corinthian period from Corinth itself, where a cylindrically shaped neck with a gradual shift to the slanted rim can also be found.[8] On the other hand, the general contours of the body and

[6] D. Vrsalović, *Istraživanje i zaštita podmorskih arheoloških spomenika kulture u SR Hrvatskoj,* Zagreb 1974, 58–61; Z. Brusić, *Podmorska arheološka istraživanja u Ninu,* Radovi Instituta JAZU u Zadru, XIX (1972), 245 i d. V. Dautova–Ruševljanin, *Tipologija kvarnerskih amfora,* Diadora V (1970), 161–170; B. Ilakovac, *Keramika iz antičkog broda potonulog kod Paklenih otoka*, Diadora 4 (1969), 183–202; K. Matejčić, *Baška, o. Krk, uvala Dubno – hidroarheološka akcija,* Arh. pr. 10 (1968), 122–124; Z. Rapanić, *Viganj na Pelješcu – ostaci antičkog broda*, Arh. pr. 14 (1972), 79–80. Regardings findings on land, Cf.: M. Parović–Pašikan, *Arheološka istraživanja u Boki Kotorskoj,* Starinar n.s. XXVIII/XXIX (1977–1978), 52–58, figs. 29–31, V. Atanacković–Salčić, *Arheološko nalazište na području Hutova Blata,* Hercegovina 1 (1981), 11–26.

[7] I.B. Zeest, *Keramičeskaja tara Bospora,* MIA 83, Moscow 1960, 15–17, 69–75, T.I, 1–5; II, 6; M. Slaska, *op. cit.,* T. 97, figs, 21–23. In some examples a greater inclination of the mouth to one side is noted; *op. cit.,* fig. 21.

[8] Chr. Pfaff, *A Geometric Well at Corinth: Well 1981–1986,* Hesperia 57/1 (1986), 29–31, fig. 22.

its wide shape with the greatest diameter at the height of the highly emphasized shoulder which then gradually narrows downward, are most certainly similar to group B of the Corinthian transport amphoras, in particular their western variation, dated in the 6th century B.C: The rim profile of these amphoras is similar to amphoras from Gradisca. Regarding this type of "Ionic" amphora, it should be stressed that they are found much less frequently in Corinth itself, appearing primarily in the western Mediterranean region, i.e. in Italy, southern France and Sicily, where they date from the last quarter of the 6th century. The strucure of the western variation of group B amphoras differs from Corinthian examples in terms of the light color of the clay and mica components, and this might be the reason some authors call them "Ionic" [9] However, an amphora from Camarino, found in a complex dating before the end of the 6th century, indicates the possibility of linking the type B western variation of amphora with an older wave of Greek colonization in the west, while such amphoras did not appear in Corinth until later.[10] In the same vein, amphoras taken from the sea near the island of Korkyra are older than Corinthian type B, thus this type of amphora could be linked with Korkyra.[11] In addition, it is possible that this type of amphora whose shape makes it more suitable for transport by ship, could have had another purpose: transporting wine.

Unfortunately, little is known about the development of Eastern Greek banded amphoras during the time before the 6th century B.C., since the reat majority of findings from Greek cities on the northern, eastern and western shores of Pontus primarily date from the 6th century B.C.[12], the same as findings from the western Mediterranean. Exceptions to this are found in necropolises on the island of Samos and in North African Ionic colonies Naucratis and Daphne, from the end of the 7th to the 6th century B.C.[13] where a considerable number of amphoras were found. Based on this, V. Grace[14] singled out two shapes of Samian amphoras which could be found in the ceramic of the Athenian Agora: 1) a wide, almost round body with a short cylindrical neck and short handles immediately under the rim,[15] and 2) a wide round shoulder and elongated body gradually narrowing towards a narrow foot.[16] Thus, it can be concluded that there were two parallel types of Samian transport amphoras, as well as of the Corinthian (types A and B), which also differed in terms of volume. The second type of Samian amphora was noted at the turn of the 6th century in a closed complex on the Athenian Agora,[17] and is typologically close to the above–mentioned amphora from Camarino on Sicily. During the 6th century this type gradually took on an angular profile with an emphasized shoulder, as recorded in complexes around the mid – 6th century. According to V. Grace's conclusion,[18] it can be followed chronologically through the period of 600 to 500 B.C. and at the beginning of the 5th century. This means that the second group of Samian emphoras has a definite chronological advantage over those that were similar in shape, clay composition and purpose, the so–called western variation type B Corinthian amphora. In addition, since type B amphoras in Corinth are not older than the end of the 6th century B.C., the opinion can be accepted that links their appearance and development in the western Mediterranean with the expansion of Ionic colonization which was joined by the inhabitants of Rhodes and Chios as well as other Ionian cities, including Samos whose products are found in older layers of many Ionic settlements west of Taranto to Reggio and elsewhere.[19]

Returning to our amphora from Mačkova Peć, it could be concluded that its shape and quality of clay resemble not only the western group of type B amphoras, but also one of the shapes of Ionic (Samian) amphoras. In terms of the shape of the neck, and particularly the rim, it also belongs to the subgeometric tradition, i.e. the 7th century B.C. Such a combination of traditionally shaped rim, which disappeared in Corinthian amphoras in the mid – 7th century B.C.,[20] with a shoulder and body profile that points to type B amphoras, testifies that our amphora could have points to type B amphoras, testifies that our amphora could have arisen in one of the provincial environments of one of the older western Greek colonies, perhaps Korkyra itself, where finds of western group amphoras have been confirmed that are older than

---

[9] C.G. Koehler, *Corinthian Development in the Study of TRrade in the 5th Century,* Hesperia 50/4 (1981), 453, pl. 99, d–e.

[10] *Ib.,* 453.

[11] *Ib.,* 452. Ps.–Arist., *De mirabilibus auscultationibus,* 104, 839b, – mentions the existence of amphoras from Korkyra (*kerkyraikos amphoreis*).

[12] I.B. Zeest, op. cit., pp. 15–17; N. Onajko, *Arhaičeskij Torik, Anticnyj gorod na severo–vostoke Ponta,* M. 1986, pp. 66–68, T.I, 1.

[13] J. Boehlau, *Aus ionischen und italischen Nekropolen*, Leipzig 1898, 144 sl.; F. Petrie, *Naukratis*, I. pl. 16, 2: *Tanis*, II, pl. 33, 1.

[14] V. Grace, *Samian amphoras*, Hesperia, XL/1 (1971), pp. 68–70.

[15] *Ib.*, 71, Fig. 2, 1–2, 4; pl. 15, 3–4.

[16] *Ib.*, 71, Fig. 2, 3, 5; pl. 15, 1–2.

[17] *Ib.*, 70; Athenian Agora, vol. XII, Princeton, 1970, pp. 393 and 399.

[18] V. Grace, *op. cit.*, 71.

[19] P.G. Guzzo, *Importazioni fittili greco–orientali sulla costa ionica d'Italia*, CGE, 110–114.

[20] C.K. Koehler, *op. cit.*, 451, pl. 98, b.

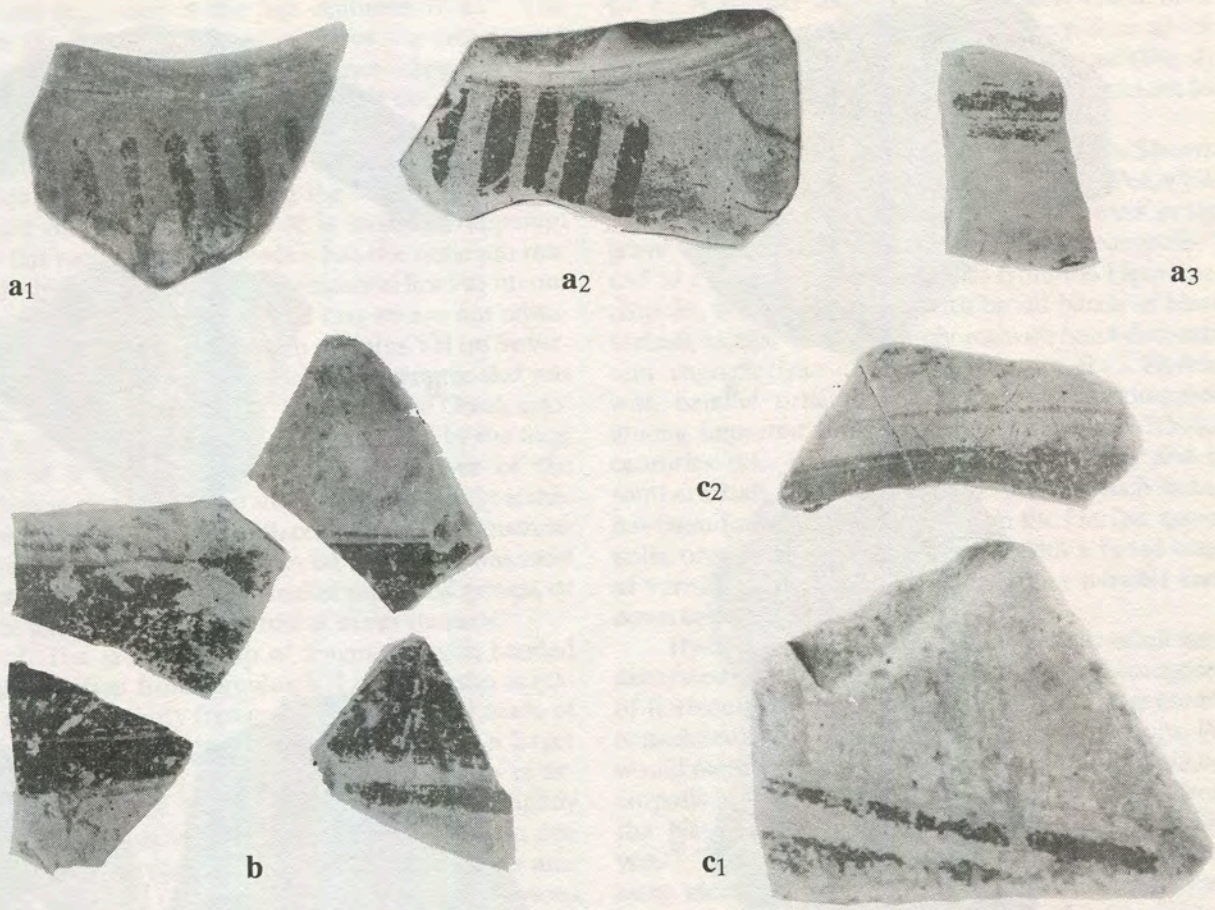

Fig. 3. – Sjeversko, fragments of the stamnoi.

those of the Corinthian group B. Thus, this amphora raises the question of a possible prototype which is obviously missing in their typological development. The find from Mačkova Peć is undoubtedly one of the oldest imported Greek objects on the eastern Adriatic coast.

II FIND FROM SJEVERSKO

As with every new finding, the Mačkova Peć vase raises the question of re–examining earlier known examples of painted Ionic ceramic from tumulus VII in Sjeversko on Glasinac.[21] During an earlier analysis of Greek ceramic from Glasinac,[22] we were able to single out at least two groups of fragments that differed in terms of technical characteristics – the quality of the clay, type of painted ornamentation and wall thickness – and they most likely belonged to different vessels. Some of them were along the lines of a n Ionic cup and the question of shape could not be resolved. Recently, I was able to make a subsequent examination of the ceramic from tumulus VII in Sjeversko and can thus revise and supplement earlier views.

1. The first group of imported Greek ceramic from Sjeversko includes two dozen fragments of a vase made of light reddish–yellow clay, very pure and almost without mica components. Their uniformly refined structure, thin walls (2 – 2.5 mm thick) decorated with a band ornament made of reddish – brown, slightly shiny varnish, turning red in places, enabled a

[21] F. Fiala, *Untersuchung praehistorischer Grabhuegel auf dem Glasinac*, WMBH VI (1896), 23–26, Abb. 39–44. This tumulus had two skeleton graves, very poorly preseved, containing several fragmentary fibulae, bronze buttons, a gold plaque with a beaten decoration, a large number of amber pearls of various shapes, and one round pearl made of chalcedony. Ceramic findings included many fragments of crude prehistoric ceramic and a large amount of fragments made on a potter's wheel of "Italic or Greek origin".

[22] M. Parović–Pešikan, *O karakteru grčkog materijala na Glasincu i putevima njegovog prodiranja*, Starinar n.s. XI (1960), 26–27.

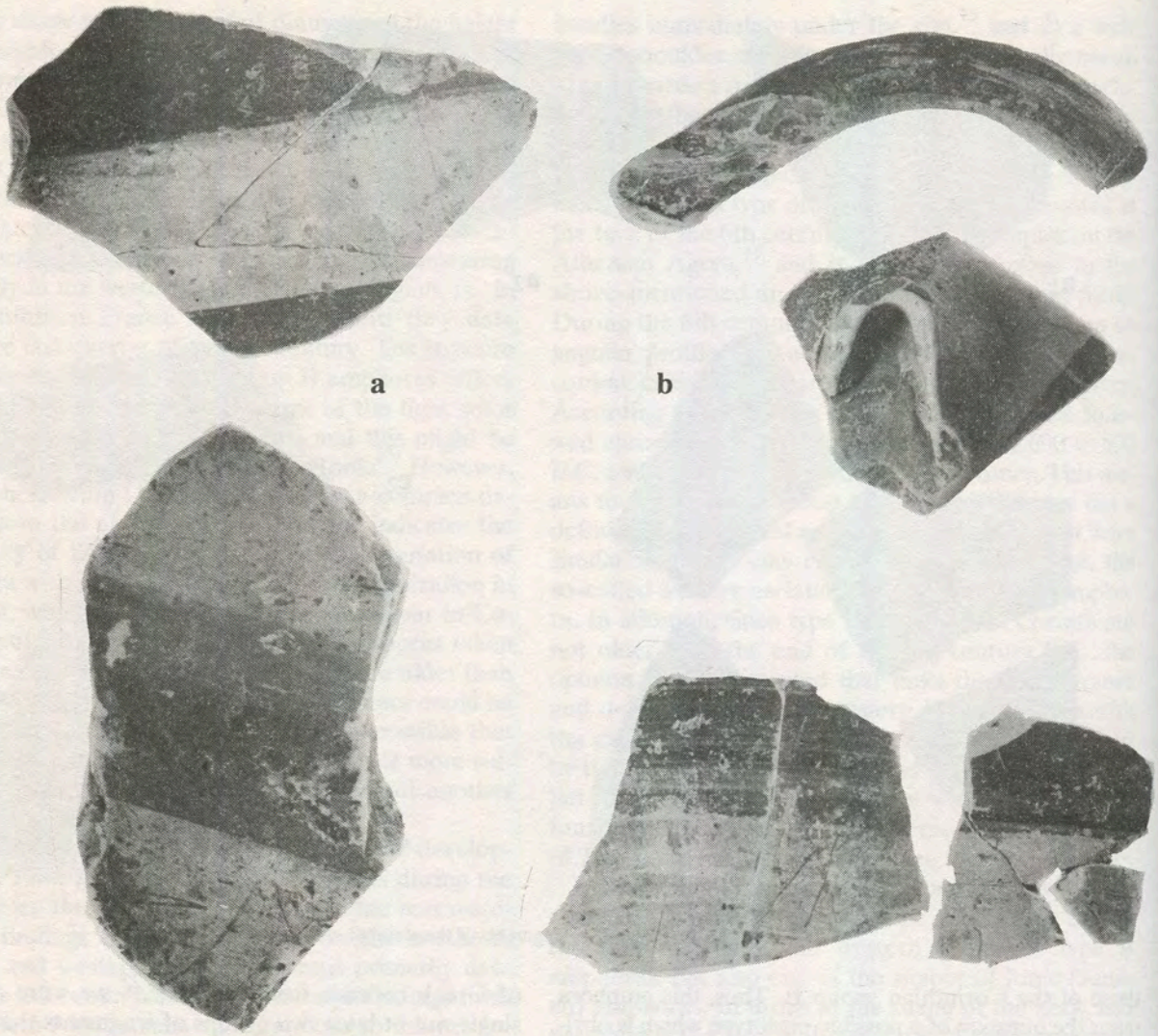

Fig. 4. – Sjeversko, fragments of the hydria.

preliminary reconstruction of the vase regardless of their small size. It is a stamnos with a more or less round body, low vertical mouth and flat lightly profiled foot (Fig. 3). Based on several fragments with a better preserved decoration, it can be concluded that under the unpainted mouth, on the shoulder, was a row of vertical lines (Figs. 2 and 3,a) bordered underneath by alternating thin and thick horizontal parallel lines (Figs. 2 and 3,a-3). One of the shoulder fragments clearly shows the end of a row of short vertical lines right next to the preserved trace of a handle with a circular cross–section (Fig. 3,a–2). The widest part of the body has a larger band of varnish, also bordered above and below by a thin line (Figs. 2 and 3,b) while the lower part of the vase, just above the bottom, is a zone painted with the same reddish–brown varnish which might also have encompassed the foot of which the smallest bit is preserved, bordered above by a thin line of varnish.

Stamnoi with almost identical ornamentation can be found among numerous vases of the same type from the group of Ionic banded ceramic in the necropolis of Meligounis–Lipara on Sicily, originating in archaic graves dating from the last quarter of the 6th

and the beginning of the 5th centuries B. C.[23] The main motif on the body of our vase – a broad band bordered by two narrow parallel lines – appears quite frequently on several vases from this necropolis; the motif of vertical needles under the mouth, although in a slightly modified form, is also found on the shoulder of one of the stamnoi among the vases, collected by chance on the same site.[24] It is strikingly apparent that this vase under the needles has the same alternatingly thick and thin parallel horizontal lines as on our vase. Due to this analogy, I feel that we are not mistaken in classifying the vase from tumulus VII on Sjeversko in the same group of banded Ionic ceramic that was produced in local workshops[25] in one of the Greek colonies in southern Italy and Sicily, as testified by the fragment of a bowl rim from the oldest layer of the settlement on the Policoro site, dated in the early archaic period (end of the 7th – 6th centuries). The ornamentation of a row of vertical lines on Ionic cups was most often either in the form of smaller separated groups, or in the form of a continuous row as in our stamnos.

2. The second group of fragments with banded ornamentation from tumulus VII in Sjeversko contains more than thirty frgments of larger vessel made of light yellow–brown clay, well refined but with a larger component of shiny mica particles. Its exterior is decorated with wide bands (around 2.5 cm) of slightly shiny dark brown varnish (Figs. 2 and 4), and on one of them can be distinguished two parallel bands around 3 cm apart (Fig. 4,a). Contrary to the previous group, these fragments reach a thickness of 3.5–4 mm, and even 5 in some places. There were not enough characteristic fragments for a positive reconstruction, but the vessel's apppearance can nonetheless be determined with some certainty. To this effect, a shoulder fragments was preserved that has a clearly visible spot for the attachment of a horizontal handle, placed slanting slightly upward, and the handle itself is also there (Fig. 4,b), broken in half, with a circular cross–section (of around 1.2 cm). In addition, another large fragment with a preserved wide horizontal band (Fig. 4,a) also shows traces of a handle base, although not as clearly, which most likely belonged to a vertical handle. Based on this, there is almost no doubt that these fragments belong to a hydria, a water vessel with one vertical and two horizontal handles. A handle was preserved with the outer side painted in varnish, and under it is the trace of another horizontal band (Fig. 4,d–e). A smaller fragment with a barely visible ornamentation of four narrow parallel wavy lines which, unfortunately, were almost completely erased (Fig. 2). This was part of the vase neck and was important for its identification.

In terms of clay quality, the hydria from Sjeversko is similar to the amphora from Mačkova Peć, while its ornamentation is akin to the hydria found in the grave of the Epidamnos (Dyrrachion) necropolis,[26] and to a fragment of an amphora from the Lipara necropolis, both ornamented with broad bands of black varhish, similar to Ionic amphoras with band decorations, characteristic of the 6th century B.C. Hydriai with banded ornamentation were very widespread among imported finds from the end of the 7th–6th centuries B.C. in Greek settlements in Sicily and in southern Italy.[27] In the southern Adriatic, such hydria has been found on Korkyra[28] from the Garitsa necropolis, ornamented on the shoulder with a broad band of varnish, and with two more thinner parallel lines down under the handle.

Hydriai from southern Italy and Sicily often have decorated motifs on the shoulder or neck composed of horizontal or vertical wavy lines and are generally considered to be the products of local workshops. We would mention the find from the Monte Bubbonia necropolis in the vicinity of Gela,[29] and the hydria from the Navarra collection, considered to be from Sicyon.[30] The neck on both vases is decorated with the same motif of four parallel wavy lines, as on the vase from Sjeversko, and they date from the 6th century B.C., thus the Sjeversko vase should perhaps be dated from approximately the same time.

However, it should be noted that the wavy line motif on hydria necks is well known in the ceramic of the Ionic cities of Asia Minor, and has been recorded

---

[23] L. Bernabo–Brea – M. Cavalier, *Meligounis–Lipara, II*, Palermo 1967, 197 and 200, T. XLII, 1, 3, 5–6.

[24] *Ib.*, T. XLIII, 11, c.

[25] D. Adamesteanu – H. Dilthey, *Siris. Nuovi contributi archeologici*, MEFRA, 90/2 (1978), 522, Fig. 29.

[26] H. Hidri, *La production de la céramique locale à Dyrrachium durant les siècles VIe–IIe av. n. ère, Iliria, XVI/1 (1986), 187–193, T.I, 3.*

[27] D. Adamesteanu – Dilthey, *op. cit.*, 520, Fig. 9; S. Vassalo, *Pizzo Nicolosi*, Sicilia arch. 57–58 (1985), 128–129, Fig. 28,1 and 29,2; A.W. Van Buren, *News Letter from Rome*, AJA 61/4 (1957), 385, pl. 114, Fig. 36.

[28] H.V. Catling, *op. cit.* 61, Fig. 87, from the Garitsa necropolis.

[29] A.W. Van Buren, *op. cit.*, AJA, 61/4 (1957), pl. 114, Fig. 36.

[30] R. Ross Holloway, *Selected Antiquities from the Navarra Collection, Licata*, Revue des archeologues et historiens d'art de Louvain, XIX (1986), 28–29, Fig. 27–28; J. Boardman, *Early Euboean Pottery and History*, BSA LII (1957), 10, see the appearance of some motifs on local ceramic as an expression of Euboean (and not Boetian and Cycladic) influence from the nearby Chalcidian colonies of Kyme and Pithecussa. Such motifs include the appearance of thick wavy lines on the body, or a combination of different decorative motifs, multiple wavy lines among others (horizontal or vertical).

among the ceramic findings from Samos,[31] Smyrna,[32] Histria,[33] Pantykapaion and other smaller city–colonies on the northern Pontus coast.[34] As a rule, however, ther is usually one or several such bands. Two parallel wavy lines appeared on the necks of Ionic painted amphoras from the 6th century B.C.[35] To our knowledge, only one fragment of a hydria neck from the Athenian Agora shows an ornement similar to our fragment,[36] and dates from the late archaic period (520–480). Bearing in mind the above, the hydria from Sjeversko might be classified in the broader group of finds of Ionic banded ceramic from the 6th century B.C., and such dating is confirmed by other finds from this tumulus. Those with the best preserved decorations include various shapes of amber pearls from a necklace, a round pearl made of chalcedony, fragments of an ornamental pin, and a gold plaque with a beaten decoration. But there is not a single characteristic shape that would enable a more precise dating than the second half of the 6th century B.C., perpahs closer to its end than its middle.

The Mačkova Peć find near Trebinje is not the only import of the 7th century B.C. in the eastern Adriatic. Several objects from the Archeological Museum in Split originating from ancient Issa were published by M. Nikolanci[37] the oldest being a male stone head with partially preserved hair styled in the manner found in the Daedalian sculpture of the 7th century B.C.[38] and rare find is an Etruscan bucchero- kantharos, dated from the first half of the 6th century B.C.,[39] and an Etruscan bronze statuette from the end of the 6th or beginning of the 5th century from Studency in western Herzegovina.[40] Several other metal finds, particularly a bronze veseel of Italic manufacture found in the well–known princes tombs on Glasinac[41] and in Pilatovići[42] deep in the interior of the Balkans, confirm that in the early archaic period, starting with the 7th–6th centuries B.C., there was an expansion of cultural influences from Italy and Etruria,[43] on the one hand, and from the still rare imported Ionic finds, on the other These latter most likely arrived from Greek Ionian colonies in southern Italy and on Sicily. From this viewpoint, the Ionic ceramic finds from the Trebinje region can serve as a confirmation of Herodotus' story (Her., IV, 163) about the Phocaeans, Eastern Greek navigators who were the first to discover the Adriatic Sea and sailed far to its north, at least to the mouth of the Neretva River and the islands of middle Dalmatia.[44] Recently, some Italian archaeologists have promoted the idea that maritime merchant traffic went along the western and not the eastern coast of the Adriatic.[45] In

---

[31] W. Technau, *Griechische Keramik in Samischen Heraion*, AM LIV (1929), Fig. 23, 6; H.P. Isler, *Samos: La ceramica arcaica*, CGE, 75–76, pl. XL, Fig. 43.

[32] J.M. Cook, *Old Smyrna, (1948–1951)*, BSA 53/54 (1958–1959), pl. 4, c.

[33] P. Alexandrescu, *La céramique d'époque archaique et classique VIIe–Ve s.*, Histria IV, Bucuresti 1978, 36–37, pl. I, n. 1; S. Dimitriu, *Cartierul de locuinte din zona de vest a cetati in epoca arcaica*, Histria II, Bucuresti 1966, 106–108, pl. 30, n. 569, 570; pl. 33, n. 601.

[34] V.F. Gajdukevič, *Nekropoli nekotorych bosporskih gorodov (po materialam raskopok 1930–h godov), I. Tamanskij nekropolj (raskopki 1931, 1938, i 1940. g.)*, MIA 69, (1959), 184, Fig. 54: from a grave dated in the second half of the 6th century.

[35] V.D. Kuznecov, *Kepy: ionijskaja keramika*, SA 1991/3, 41, Fig. 3, 5.

[36] *Agora XII*, 200, n. 1584, pl. 70.

[37] M. Nikolanci, *Arhajski import u Dalmaciji*, VHA Dalm, LX-VIII (1966), 89–118.

[38] *Ib.* 102–103, T. IX, 3.

[39] *Ib.* 107–108, T. XVIII, 3. On Etruscan findings and on findings of Apulian geometric ceramic on the eastern Adriatic coast and hinterland, cf.. Š. Batović, *Le relazioni culturali le sponde adriatiche nell eta del ferro*, Conference "The Adriatic Coast in Protohistory" (Dubrovnik 1972), 58–61; P. Lisičar, *Cenni sula ceramica antica*, Arch. jug. XIV (1973), 22–27, pl. XVIII; M. Parović–Pešikan, *The Finds from Čungar and the Problem of Italic Import into the Hinterland of the Adriatic*, Arch. iug. XXII/XXIII (1982/83), 70–75.

[40] M. Vego, *Statueta iz Studenaca*, GZM n.s. IX (1954), 175–178; M. Parović–Pešikan, *op. cit.* 71.

[41] B. Čović, *Importation of bronze vessels in the Western Balkans (7th to 5th centuries)*, in: Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell' antichita, Taranto 1983, 148, T. XXXII.

[42] Another unpublished find of bronze vessels from Pilatovići is identical to vessels from the Glasinac tombs. In addition to these vessels in the central prince's tomb of the great tumulus from Pilatovići there is an Egyptian scarab dating from the 7th century B.C. which most likely reached Pilatovići through Etrurian merchants; M. Zotović, *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba Zapadne Srbije*, Bgd. 1985, 93–95, T. XXXII, 1–2.

[43] Among the newer imported finds of Etrurian origin from the Western Balkan region, those from the ruins of Pod near Bugojno are the most numerous, dating from the late 6th and beginning of the 5th century B.C. These include for the most part handles or plastic applications of bronze vessels, which B. Čović sets apart in a special group: *Ib.*, 152–153. In the same layer containing these importations was found a bowl with a carved inscription on the rim, written in the Umbrian–Etruscan dialect. Based on this it can be assumed not only that intermediary merchant links existed, but that Etruscan merchants visited Illyrian settlements during the older Iron Age. Cf: B. Čović, *Inschrift von Bugojno und ihre Chronologie*, Arch. iug. V (1964), 25–32, pl. III, 4 a–b; R. Šalabalić, *Eine umbrisch–etruskische Inschrift aus Bosnien (Pod bei Bugojno)*, Arch. iug. VIII (1967), 35–46.

[44] M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990, 56–59; Z. Brusić, *Problemi plovidbe Jadranom u prethistoriji i antici*, Pomorski zbornik, 8/1970, 549 ff.

[45] P.G. Guzzo, *op. cit. Excurs I: Importazioni fittili greco-orientali nel bacino Adriatico*, 121–122. In this regard, it should be noted that the oldest colony on the eastern Adriatic shore – Korkira Melaina – was founded in the 6th century B.C., at the same time as the colony on the coast of Apulia, by people from Knid, as members of the Dorian Pentapolis group (Knid, Kos and three old cities on Rhodes: Lindos, Jalisos and Kamiros). This colony on the island of Korčula was in an extremely good position controlling the mouth of the Neretva River, and for direct nautical links with Apulia by way of the islands of Lastovo, Palagruža, etc. This colony, along with the

this regard, it is emphasized that there have been almost no finds of Ionic imports along that entire route, which is most likely the result of insufficient research rather than any other reason. The above-mentioned findings from this region in the Archaeological Museum in Split, and the new find from Mačkova Peć considerably help to fill this void.

Recent very intensive research into the problem of Phocaean colonization in the Western Mediterranean region clearly affirms that the most important colonies founded on the southern coast of France and Spain, such as Massilia and Ampurias, are not much earlier than 600 B.C., and that the strongest wave that began in the first quarter of the 6th century after the destruction of Phocaea and the migration of its population, continued for and entire century. Finds from the last quarter of the 7th century which are found in considerable number in the hinterland of Massilia and the south of France, are classified among the socalled precolonization period when early Corinthian and Ionic finds appeared simultaneously with very intensive Etruscan imports, which dominated.[46] Based on the unfortunately still small number of finds from the eastern Adriatic region and its hinterland, an approximate picture can be perceived where there is a clear precolonization period with rare imports of Etruscan and Eastern Greek ceramic and bronze products in the interior of the Balkans as early as the 7th–6th centuries. Finds from Mačkova Peć and the tumulus in Sjeversko on Glasinac hold a very important place within the scope of this development.

Transleted by
Alice COPL-TOŠIĆ

UDC 738.6.032.63(497.15)

Apulian colony, is linked to a legendary tradition regarding a considerably older connection with Homer's far-off time, since Aeneas and Antenor are deemed to be the founders of Korkira: P. Lisičar, *Korkira Melaina i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skoplje, 1951, 20, 61 and 77.

[46] J. P. Morel, L'éxpansion phocéenne en Occident, BCH 99/2 (1975), 868–873.

Mortaria in the Moesia Danube Valley

LJILJANA BJELAJAC, Archaeological Institute, Beograd

Mortarium is the Latin name for the bowl with the spout, the so called mortar. It is usually of the semi-spherical (sometimes conical) shape, with more or less protruding rim that makes the spout. The interior of the vessel is intentionally roughened.

According to the literary sources mortaria were made of marble, clay or metal and were used for crushing, pounding and mixing of some substance – *mortario terere* and *mortario fricare*[1]. It is logical to suppose that these vessels were most commonly used for cooking, for preparing various dishes, especially batter and spicy sauces that were characteristic for the Roman cookery[2]. The only preserved Roman cookery book, wrote by *Apicius*, in many of the recipes mention the mortar as the very vessel for preparing certain dish[3] The contemporary authors that are studying the fonction of this vessel, besides medicine, mention the kitchen as the place where mortar was most commonly used[4], and many finds, in the excavated settlements, just confirm this fact.

The main utensil with the mortar was a special stick – pestle (*pistillum*), anatomically adapted to fit in the hand, to make the crushing and mixing easier. (Pl.I/3). The pastle marks are very often visible on the interior of the mortar (espacially clay ones). There are many stone pestles discovered, but still disproportionately few comparing to the mortars. This shortage of the pestle finds could be explained by the assumption that they were made of wood, that is, that wooden pestles were most probably used with the clay mortars, as wood is more suitable for working in the clay vessels – stone pestles might damage the vessel interior. It is quite understandable that material evidence about the wooden pestles is fairly infrequent; D. Baatz mentions one such specimen from a well in Saalburg and one from the castel Woerden[5]. In any case the stone pestles were not found together with clay mortars, so we mention them here only as the supposed shape of the matching wooden ones.

The subject of this work are the Roman clay mortaria in the Danube valley of the Upper Moesia province, that is the province Moesia I in the Late Roman period. As the basis for our work we used the pottery finds from Singidunum, Viminacium, Margum and other published material or the available documentation from the other sites along the Moesian section of the Danube. The presence of the clay mortars in this area could be followed from the 1st century until the late 4th and early 5th century. Depending on the place of production, that is, origin, chronological determination and the manufacturing technique, we would discuss them within three main groups:

I Imported mortaria with the stamps of the potteries (from the end of the 1st to the beginning of the 3rd centuries).

II Imported *terra sigillata* mortaria and local imitations of these forms (second half of the 2nd and the 3rd centuries).

III Glazed mortaria, imported and local (from the end of the 3rd until the end od the 4th and the beginning of the 5th centuries).

---

[1] W. Hilgers, *Lateinische Gefässnamen*, Düsseldorf 1969, 225-227.

[2] D. Baatz, *Reibschale und Romanisierung*, RCRF Acta XVII/XVIII, 1977, 150-151.

[3] S. Apicii, *De Re Conquinaria*, Ed. S. Slapšak, Apicije – O kuvanju, Zagreb 1989, II – I/1, I/2, I/3, I/5, III–XV/3, IV – I/1, I/2, I/3, II/4, II/5, II/6, II/9, II/15, I/31, II/33, V–II/1, II/2, III/2, VI–VI/1, VI-II/1, VIII–VI/3, VI/11, VII/6, VII/7, VII/8, VII/9, VII/11, VIII/7, VI-II/9, X–I/4.

[4] W. Hilgers, *op. cit.*, 225-226; D. Baatz, *op. cit.*, 148-154; S. Dušek, *Römische Reibschalen im germanischen Türingen*, Alt Thüringen 24, 1989, 190-191.

[5] D. Baatz, op. cit., 151.

I The mortaria of large dimensions, diameter of the rim 30–60 cm and height 8–10 cm, are typical for the period from the 1st until the first decades of the 3rd century, and to uor terriotory they come as import from the Italic and Lower Danube and Pontic pottery centers (P1.I/1–2; P1.II/1–2). The have thick walls and massive base that provides the stability during use. The rim is more or less profiled and the spout is variously shaped, and on the both sides of it there is usually a stamp although there are specimens without stamps. The interior is always roughened by particles of grit.

In this group we can distinguish two main types of mortaria that differ in the details of the shapes as well as in the place of origin and date. The earlier type are the mortaria from the 1st and 2nd centuries that were probably imported from the Italic workshops (P1.I/1–2). They are of an elegant shape and have clearly visible groove along the interior edge of the rim up to the spout. They are of fine fabric – refined, sandy clay was baked to the light brown, light red, red and yellowish shades[6] There are stamps on the both sides of the spout. Some specimens of the same or similar shape and fabric, but mainly smaller, do not have stamp marks. It is difficult to assume how abundant they are because we deal mostly with the fragments of vessels and the stamps are only by the spout which is not always preserved. The mortaria without the stamp mark are more frequent in the later horizons – dating from the end of the 2nd century, than in the earlier layers.

According to the available analogies, the shapes of the mortaria found in our territory (P1.I/1–2) are typical for the first half and the middle of the 2nd century[7] K.F.Hartley thinks that the production centers of the early Italian mortaria with stamps are situated in the Tiber valley and Campania. She also identified two main types[8] and according to this classification the most of our specimens belong to the second type and also most probably to the latest period of production, dating (after the same author) from the 150/160 AD[9] The finding conditions of our mortaria, unfortunately do not give precise chronological date, except for one vessel from Viminacium (P1.I/4) and one from Singidunum (P1.I/7). The mortar with the stamp.... IRMI/FAVORIS from Viminacium – site "Kod Bresta" was discovered in the layer dating from the firs half of the 2nd century, and one of the specimens with the stamp LIBERALIS, from Singidunum – site "Antičko naselje u Donjem gradu" was discovered under the house floor within the closed association dating from the second half, that is third quarter of the 2nd century[10] The other mortaria belonging to the type 1, with stamps, come from the mixed layers or from museum collections also without precise data about finding conditions. We were not able to find analogies from the stamps on our specimens, except for one, LATINVS (Pl.I/6) which was found in Wien and dated to the beginning of the 2nd century[11]

1. ...*irmi Favoris*–... IRMI/FAVORIS, Munsell: 7,5YR6/4. *Viminacium*, "Kod Bresta, 1985. A=2919/I/74, horizon of first half of the 2nd century. P1.I/4.
2. ...OSCON, Munsell: 2,5YR 5/8. *Margum*, National museum Požarevac, No. 1086.P1.I/5.
3. *Latinus* – LATINV (S), Munsell: 2,5YR6/8. *Margum*, National museum Požarevac, P1.I/6.
4. *Liberalis* – LIBERALIS, Munsell: 7,5YR 7/6. *Singidunum*, "Donji grad–antičko naselje", 1983. 2943/I/20, horizon of the second half of the 2nd century, P1.I/7
5. *Liberalis* – (L)IBERALIS, Munsell: 7,5YR 7/6. *Singidunum*, "Donji grad–antičko naselje", 1969. 396/I/20, mixed layer, P1.I/8.
6. C.SA.TE. *Taliata*, 1966, No./2022.(12), P1.I/9[12]

The finds of the type 2 mortaria from the production centers of Lower Danube and Pontic area are more numerous than the Italic ones. This import started at the end of the 2nd century and continued until the mid 3rd century, greatest intensity being at the beginning of the 3rd century. These are the vessels with very thick walls and usually of larger dimensions than the previously described type 1 specimens (P1.II/1–2). They also have prominent spouts but do not have the groove along the interior edge of the rim, like the Italic ones. They are made of sandy fabric, clay is not so refined, and the color is red, reddish–yellow and yello-

---

[6] For imported mortaria the colour was determined after: *Munsell Soil Color Charts*, Ed. 1975.

[7] B. Heukemes, *Römische Keramik aus Heidelberg,* Bonn 1964, 83-84, T. 18/136, 138, T. 34/6, T. 42/8-9, 13-14; D. Baatz, *Kastell Hesselbach und andere Forschungen am Odenwaldlimes,* Limesforschungen 12, Berlin 1973, 106-107, T. 20/S1, S2; S. Dušek, *op. cit.*, 188, with literature.

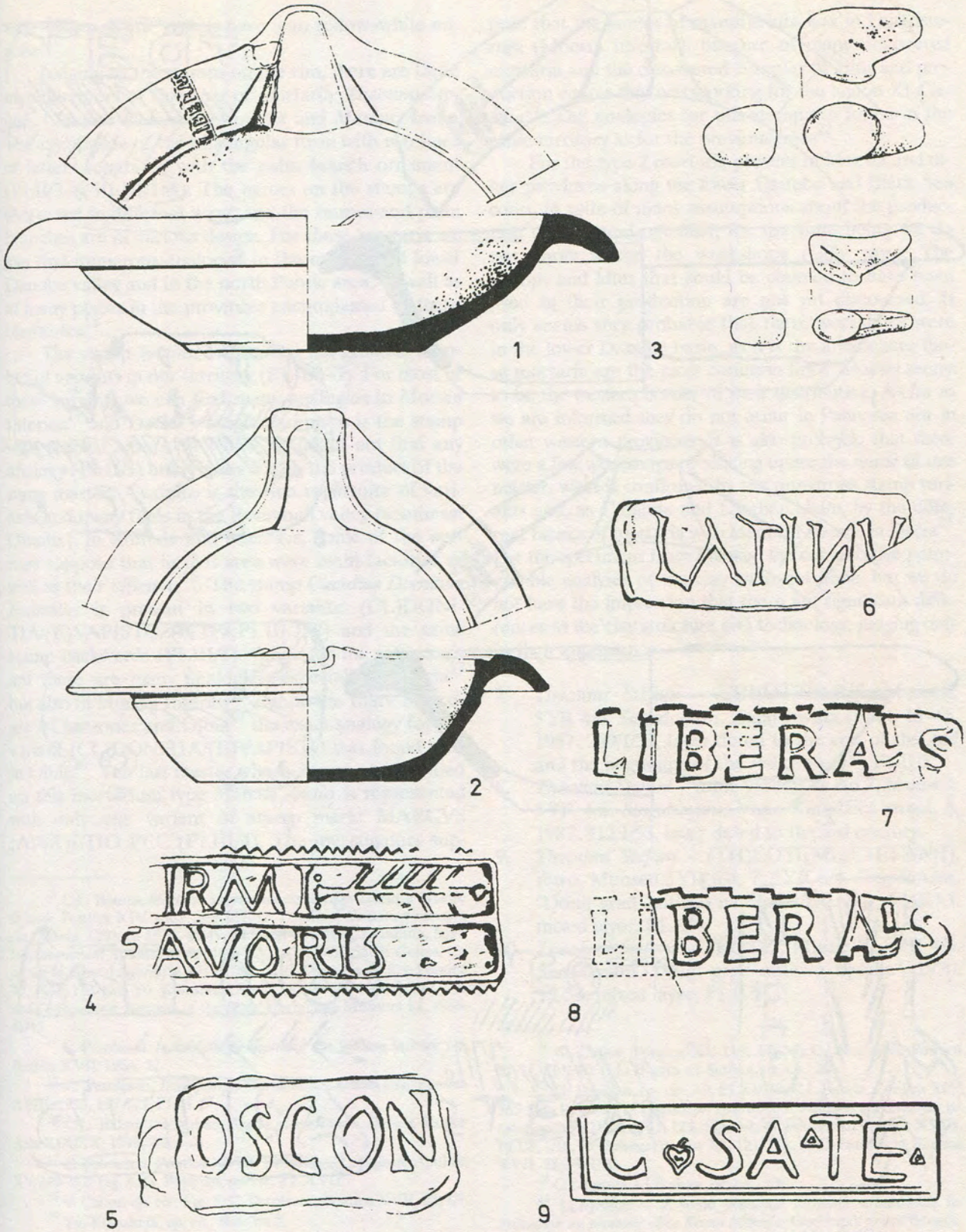
[8] K.F. Hartley, *La diffusion des mortiers, tuiles et autres produits en provenance des fabriques italiennes*, Cahiers d'archéologie subaquatique II, 1973, 49-60, Fig. 2.

[9] *Ibid.*, 60.

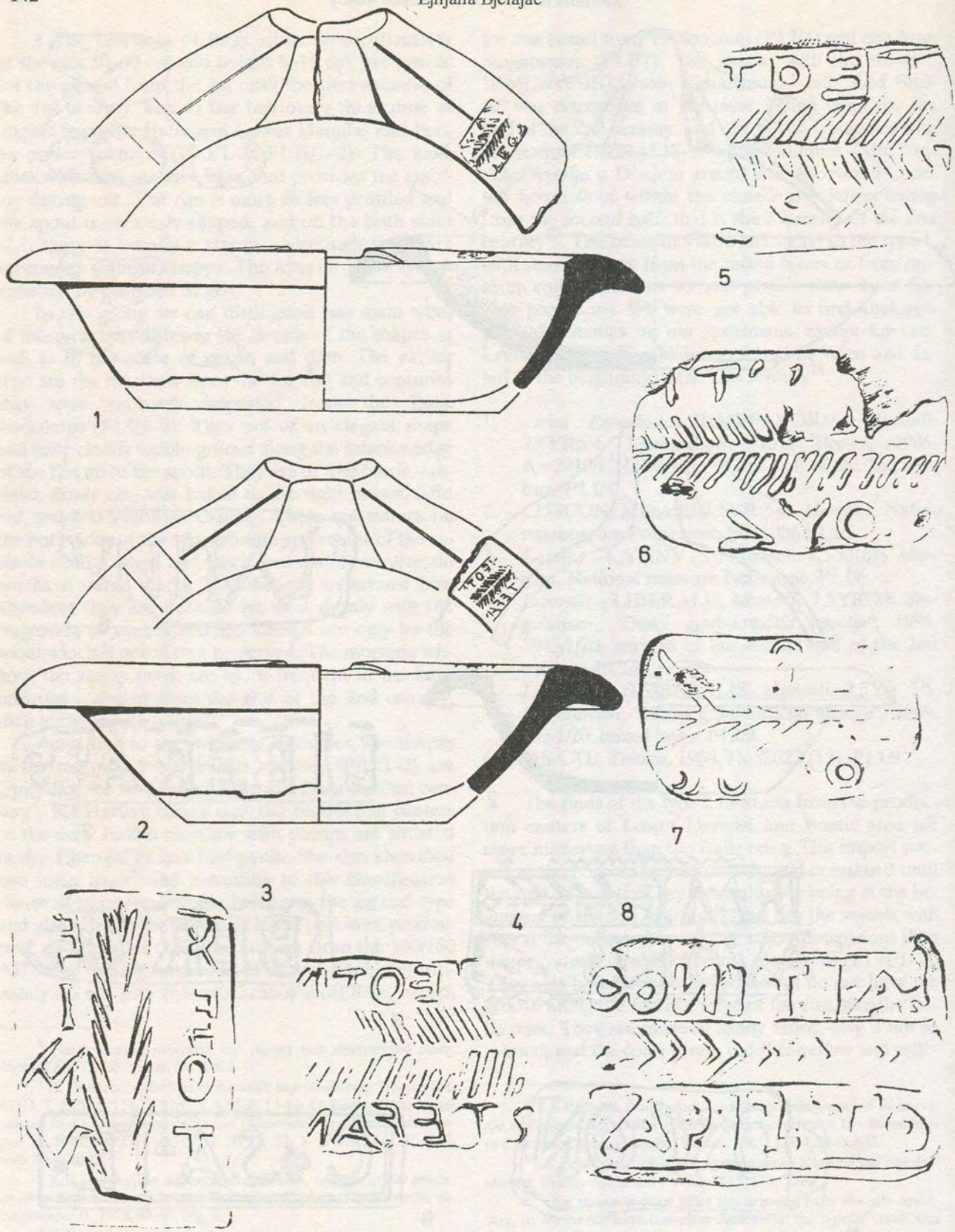
[10] Lj. Bjelajac, *Donji grad – antičko naselje (rezultati iskopavanja na Beogradskoj tvrđavi 1983. godine),* Istraživanja II – Saopštenja sa 6. skupa arheologa Srbije, Valjevo 1985, 128, horizont II.

[11] A. Schörgendorfer, *Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer,* Brünn–München – Wien 1942, 133, T./90.

[12] This stamp is cited after the drawing from the site inventory, so we do not have complete data about the type of vessel and finding conditions.

PI.I. – Mortaria group I, type 1. fig. 1–2 (R 1:4); stamps on them fig. 4–9 (R 1:1); pestles, fig. 3 (R 1:4) – Drawings N. Stepanović

PI.II. – Mortaria group I, type 2, fig. 1–2 (R 1:4); stamps on them, fig. 3–9 (R 1:1) – Drawings N. Stepanović

wish–brown. Some vessels have lean yellow–white engoba.

Judging by the stamps on the rim, there are three manufacturers of this type of mortaria: *Theotimi Stefani, Claudius Domitius Evarestus* and *Marcus Aretio*. The stamps are of the rectangular form with two lines of letters separated with the palm branch ornament (P1.II/3–8, P1.III/1–4). The names on the stamps are shortened in different ways, and the frames and palm branches are of various design. For these mortaria we can find numerous analogies in the middle and lower Danube valley and in the north Pontic area, as well as at many places in the provinces encompassed by these territories[13].

The stamp *Teotimi Stefani* has the greatest number of variants in our territory (P1.II/3–7). For most of these variants we can find many analogies in Moesia Inferior[14] and Dacia[15]. Single exception is the stamp with vertical letters for which we could not find any analogy (P1.II/3) but it is, no doubt, the product of the same master. As there is the rich repertoire of variants and many finds in the Romanati valley (southeast Oltenia), in Romula and Sucidava, some of the authors suppose that in that area were main factories as well as their *officinae*[16]. The stamp *Claudius Domitius Evarestus* is present in two variants: (CL)DONITIA/(E)VAPISTO (Pl.II/8;P1.III/1–2) and the same stamp backwards (P1.III/3). While for the retro variant there are many analogies, especially in Dacia[17] but also in Moesia Inferior[18] and on the Black Sea coast – Chersones and Olbia[19] the exact analogy for the variant (CL)DONITIA/(E)VAPISTO was found only in Olbia[20]. The last master whose stamp we identified on this mortarium type *Marcus Aretio* is represented with only one variant of stamp mark: MARCVS (A)/(R)ETIO FEC (P1.III/4). The investigators suppose that the center of manufacture was in Durrostorum (Moesia Inferior), bacause of many discovered mortaria and the discovered complex of kilns and production center that was working for the legion XI *Claudia*[21]. The analogies for this stamp are found in the same territory as for the previous ones[22].

For the type 2 mortaria present in Moesia and other provinces along the lower Danube and Black Sea coast, in spite of many assumptions about the production centers and *officinae*, for the time being we do not know where the workshops really were. The stamps and kilns that could be claimed to have been used in their production are not yet discovered. It only seems very probable that these workshops were in the lower Danube basin, as it is the area where these mortaria are the most common finds. Moesia seems to be the western border of their distribution. As far as we are informed they do not occur in Pannonia nor in other western provinces. It is also probable that there were a few workshops producing under the name of one master, what is confirmed by the numerous stamp variants and, as C.Baluta and I.Serban claim, by the different fabrics of mortaria with identical stamps in Dacia[23]. For the specimens from Moesia, the comparative petrographic analyses of the clay were not done, but we do not have the impression that there are significant differences in the clay structure and technology, judging only by their appearance.

7. *Theotimi Stefani* – THEOT/EIMVS, Munsell: 5YR 4/6. *Singidunum*, Zmaj Jovina street, 13–15, 1987. 249/I/53, layer dated to the end of the 2nd and the beginning of the 3rd century[24], P1.II/3.
8. *Theotimi Stefani* – same variant as No.7, Munsell: 5YR 4/6. *Singidunum*, Vuka Karadžića street, 6, 1987. 312/I/53, layer dated to the 3rd century.
9. *Theotimi Stefani* – (TH)EOTI(MI)/STEFAN(I), retro, Munsell:5YR 6/4, 7, 5YR 6/4. *Singidunum*, "Donji grad–antičko naselje" 1970. S–1, 524/I/53, mixed layer, P1.II/4.
10. *Theotimi Stefani* – TEOT/..., Munsell:2,5YR 4/6. *Singidunum*, Donji grad–antičko naselje", 1970. 1/I/53, mixed layer, P1.II/5.

[13] C.L. Baluta, *Mortaria stampilate comune in Dacia si Moesia Inferior,* Pontica XIV, 1981, 263-267; G. Popilian, *Ceramica romana din Oltenia,* Craiova 1976, 46-49, PI.XVII-XVIII, C.L. Baluta, *Sigilla mortariorum Apulensia,* Apulum XV, 1977, 243-256; V. Culica, *Cu privire la lagarul legiunii a XV-a Claudia la Dunarea de Jos*, Pontica XI, 1978, 113-122; Yu. Kolashnik, *Some Mortaria Stamps from Olbia and Chersonesos,* Reports of the State Hermitage Museum LI, 1986, 41-45.

[14] C. Petolescu, *Inscriptiile pe mortaria din Moesia Inferior (I)*, Pontica XVII, 1984, 72.

[15] C. Petolescu, *Inscriptii pe mortaria din Dacia (II),* Pontica XVIII, 1985, 157-171, PI, II.

[16] C.L. Baluta – I.Serban, *Sigilla mortariorum Dacica,* RCRF Acta XIX/XX, 1979, 206.

[17] C. Petolescu, Pontica XVIII, PI.II/35; C.L. Baluta, Apulum XV, 249-252, Fig. 4; G. Popilian, *op. cit.,* PI. XVII.

[18] V. Culica, *op. cit.,* Fig. 5; C. Petolescu, Pontica XVII, PI, I/7.

[19] Yu. Kolashnik, *op. cit.,* Ris. 3/4-5.

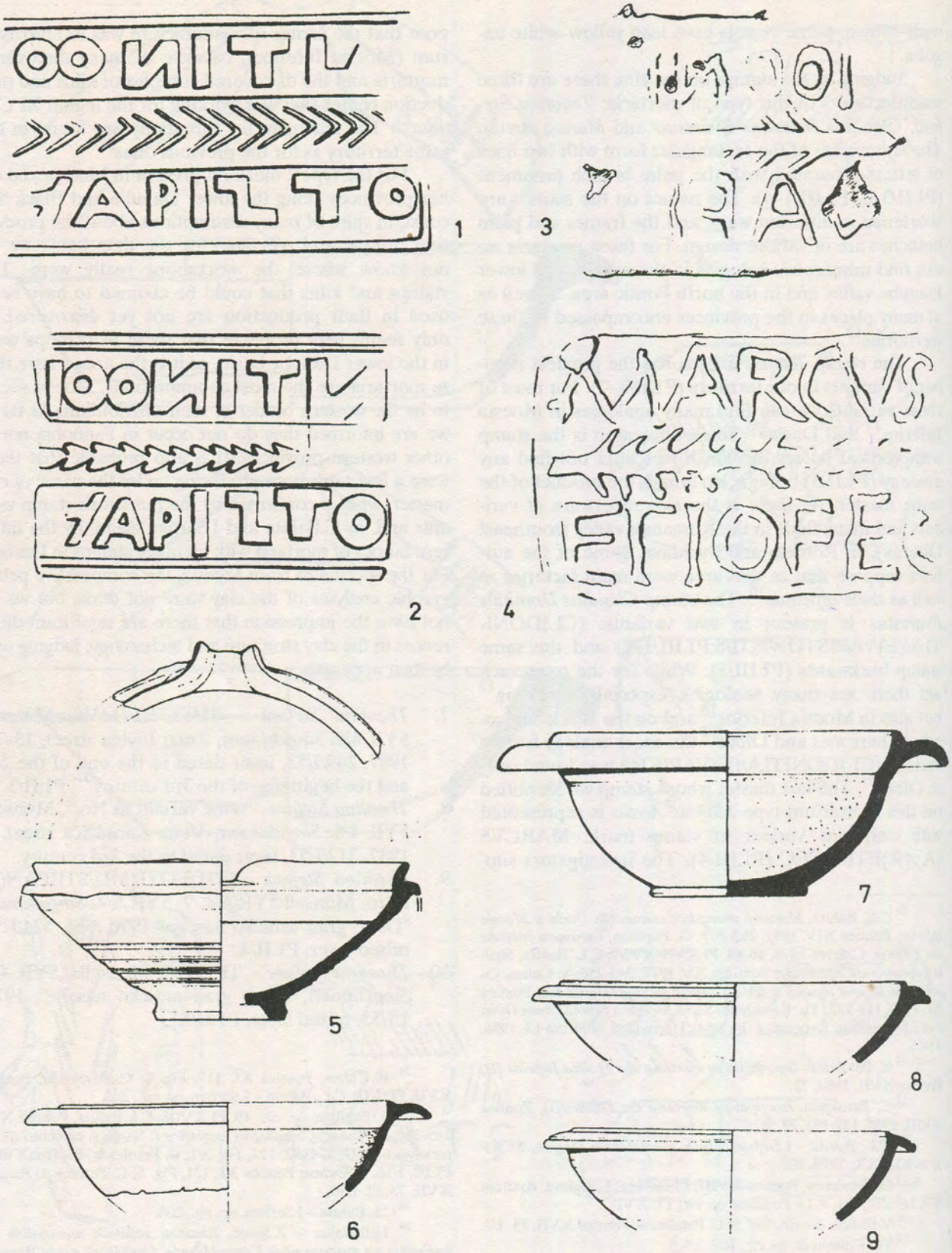
[20] *Ibid.,* Ris. 3/6.

[21] V. Culica, Pontica XI, 117, Fig. 5; C. Petolescu, Pontica XVII, PI. I/10; C.L. Baluta – I.Serban, *op. cit.*, 206.

[22] G. Popillan, *op. cit.*, 49, PI.XVIII; C.L.Baluta, Pontica XIV, 265-266; D. Tudor, *Comunicari epigrafice I,* Studii si cercetari de istorie veche XIII/1, 1962, 121, Fig. 3/1; C. Petolescu, Pontica XVIII, PI.I/8, I/16, V. Culica, Pontica XI, 121, Fig. 5; C. Petolescu, Pontica XVII, 73, PI. I/10.

[23] C.L.Baluta – I.Serban, *op. cit.*, 208.

[24] Lj.Bjelajac – Z.Simić, *Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru ulice Kneza Mihaila*, Godišnjak grada Beograda XXXVIII, 1991, 27, T.II/11.

PI.III. – Stamps on mortaria group I, type 2, fig. 1–4 (R 1:1); mortaria group II, fig. 5–9 (R 1:4) – Drawings N. Stepanović

11. *Theotimi Stefani* – (TEO)TI/..., Munsell: 5YR 6/6. *Viminacium*, "Više grobalja", 1984. 1437/I/19, layer dated to the end of the 2nd and beginning of the 3rd century, P1.II/6.
12. *Theotimi Stefani* ? Munsell: 10YR 5/8. *Viminacium*, "Više grobalja", 1984. 1742/I/19, layer dated to the end of 2nd and beginning of 3rd century, P1.II/7.
13. *Claudius Domitius Evarestus* – (CL) DONITIA/(E)VAPISTO, Munsell: 5YR 6/6. *Viminacium*, Pećine., 1987. 1214/I/19, layer dated to the end of the 2nd and beginning of 3rd century, P1.II/8.
14. *Claudius Domitius Evarestus*, same variant as No.13. Ravna, 1970[25], P1.III/1.
15. *Claudius Domitius Evarestus*, C(L) DONITIA/(E)VAPISTO, Ravna, 1970, P1.III/2.
16. *Claudius Domitius Evarestus* – (C)L DONI(TIA)/(E)VAPI(STO), retro, Munsell: 5YR 6/6. *Viminacium*, "Pećine" 1987. 648/I/19, layer dated to the beginning of the 3rd century, P1.III/3.
17. *Marcus Aretio* – MARCVS (A)/(R)ETIO FEC, Munsell: 5YR 6/8. *Margum*, National museum Požarevac, P1.III/4.

The mortaria of the I group described above were imported in Moesia from Italy (type 1) and from the Danube and Pontic pottery centers (type 2). Even though the finding conditions do not reveal enough chronological informations, this import can be dated pretty well according to the known analogies and stratigraphic data. So the import of the Italic mortaria is dated to the 2nd century and the Danubian to the end of the 2nd and beginning of the 3rd century. What is most important is the fact that this import is not simultaneous, but continuous – what is logically related to the economic orientation of Moesia in that period. The situation is the same when we talk about amphorae, that is the products transported in them. In Moesia the importation of amphorae from the western provinces started to decrease in the second half of the 2nd century and almost ceased during the last quarter of the century, and consequently import from the Pontic and Aegean regions increased[26]. As we would see this conclusion does not apply to the terra sigillata vessels and the mortaria produced of this ware. In the second half of the 2nd century and the first half of the 3rd century the terra sigillata vessels were imported from the east Gaulish and German workshops[27].

[25] The stamps cat. nos. 14 and 15 are cited after the drawings from the site inventory, so we do not have complete data about the vessels.

[26] Lj. Bjelajac – Z. Simić, *op. cit.*, 27.

[27] Lj.Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji*, Beograd 1990, 174.

II – There are many types of mortaria manufactured in terra sigillata technique and they were produced in almost all workshops active from the end of the 1st until the 3rd century[28]. Some of these vessels only by its shapes resemble mortaria and it is the question if they had that function at all, as they do not have rough interior, nor the spout[29]. In such situation we are of the opinion that mortaria are those vessels that have all the required characteristics – specific form and interior surface. After such a criterion there is only one terra sigillata mortarium in Moesia – Drag. 43, imported from Rheinzabern at the end of the 2nd and beginning of the 3rd century (P1.III/5)[30]. This type of mortaria usually have barbotine decoration on the rim, and the stamp of the master, if there is any, is on the rim because the interior is roughened by particles of grit. The type Drag.43 was generally produced at Rheinzabern from the second half of the 2nd century down to the first quarter of the 3rd century and the workshop at Trier continued the production of this type until the second third of the 4th century[31].

18. Rheinzabern workshop, second half of the 2nd to the beginning of the 3rd century. *Singidunum*, "Donji grad–antičko naselje", 1978. layer dated to the end of 2nd and beginning of 3rd century. P1.III/5.

The mortaria that by technology and shape imitate the forms of terra sigillata are well known in the Roman provincial production in the 2nd and 3rd centuries, but as with terra sigillata itself, most of the types only resemble the general form of mortaria and did not have the usual function of these vessels. The best known type of mortaria that imitate terra sigillata technique and shape is the, so called, "Raetium" type[32], that was present in Viminacium and Singidu-

[28] F. Oswald – D. Pryce, *Terra Sigillata*, London 1966, PI, LXXI/1-8 – Ritterling 12, PI.LXXI/9-14 – Curle 11, PI.LXXII/1-13 – Drag. 38, PI.LXXIII/1-4 – Curle 21, PI.LXXIII/5-8 – Drag. 43, PI.LXXIV/1-4 – Drag. 45.

[29] These are forms: Drag.38, Curle 11, Ritt. 12.

[30] Lj. Bjelajac, *Terra sigillata*, 128, T.61.

[31] N. Walke, *Das römische Donaukastell Straubing–Sorviodurum*, Limesforschungen 3, Berlin 1965, 34, T. 38/13-15, E. Ruprechtsberger, *Terra Sigillata aus dem Ennser Museum*, Linz 1980, 23, T. 7/1-3, T. 8/1-3, T. 9/1-2; B. Pferdehirt, *Die Keramik des Kastells Holzhausen*, Limesforschungen 16, Berlin 1976, 57.

[32] H. Schönberger, *Das Römerkastell Boiodurum – Beiderwies zu Passau – Innstadt*, Saalburg Jahrbuch XV, 1956, 71; H-G. Simon, *Die römischen Funde aus den Grabungen in Gross–Gerau* 1962/63, Saalburg Jahrbuch XXII, 1965, 96, Abb.21/16; W.Czysz – H.H. Hartmann – H.Kaiser – M. Mackensen – G. Ulbert, *Römische Keramik aus Bad Wimpfen*, Stuttgart 1981, 32, T. 39/493-496; S. Dušek, *op. cit.*, 187, with bibl.

num in the layers dating from the first half of the 3rd century (P1.III/6–7). The most common examples of the local production are the mortaria of various rim–profiles, of orange or red coloured and polished surface and the roughened interior, although the same types but with smooth interior are even more frequent (P1.III/8–9). They were produced in the last quarter of the 2nd century and in the 3rd century, but most intensively in the Severan time.

19. Local production, well refined clay baked red, orange-red surface. *Singidunum*, T.Košćuška street, 1992. 1711/I/95, layer dated to the end of 2nd and beginning of 3rd century, Pl.III/7.
20. Local production, well refined clay, baked red, orange-red surface. *Singidunum*, "Veliki Kalemegdan–Kastrum" 1976. 74/I/38, layer dated to the first half of the 3rd century, P1.III/8.
21. Local production, well refined clay, baked red, orange surface. *Viminacium*, "Pećine" 1981. 315/I/42, layer dated to the second half of the 2nd century, P1.III/9.

The terra sigillata mortaria and their imitations distinguish from those of the group I, not only by the way of manufacture but also by dimensions, so the question could be asked if their function was identical. The vessels of finer texture are of considerably smaller size, not without reason. Also, it is not by pure chance that numerous variants of "mortaria" (without spout or the roughened interior), obviously used for some other purpose, simultaneously appear. For the supposed use of mortaria in medicine, besides stone specimens, the clay ones of finer fabric and smaller size were more convenient than the large vessels of the group I. However, the presence of the small mortaria of fine ware within the settlements indicate that they were used as kitchenware, and occurrence of the numerous imitations suggests that bowls for other purposes just copied the mortaria shapes.

III The glazed mortaria appear in our territory in the second half of the 3rd century, first as import of the master IVSTINIANVS, who was supposed to be working in Pannonia (*Poetovio*)[33], and later as the products of the local workshops, during the 4th century until the beginning of the 5th century (P1.IV). The mortaria with the stamp IVSTINIANVS are known from many sites in Pannonia[34], but in Moesia as well, and one piece was found in Dacia (*Apulum*)[35]. In Singidunum and its vicinity there were discovered a few vessels with this stamp and the most frequent variant is IVSTINIANVS in the narrow frame (P1.IV/5). The same master using very similar stamp variant, only with the retrograde S appears in Singidunum and Viminacium (P1.IV/6), as well as using the broader stamp with two lines – OFICIN(A)IVSTINIANVS, on one specimen from Singidunum (P1.IV/7). The fragmented stamp, Cat.No.25(P1.IV/8) belongs to the same mortaria group, but for this stamp we do not know the reliable reading neither published analogies. All the vessels with the stamp *Iustinianus* are of similar size: R of the rim = 35–40 cm, H = 10–12 cm, the interior was roughened, surface was glazed olive green (light) and the rim was either covered with light yellowish–brown engoba or plain.

22. *Iustinianus* – IVSTINIANVS[36], Munsell:7,5YR 6/2. *Singidunum*, "Donji grad – antičko naselje", 1963. 780/I/1, mixed layer, P1.IV/5.
23. *Iustinianus* – IVSTINIANVS, with retrograde S, Munsell:7,5YR 7/4. *Viminacium*, "Selište", 1987, layer dated to the end of 3rd and beginning of the 4th century, P1.IV/6.
24. *Officina Iustinianus* – OFICI(NA)/IVSTINIA(VS), with retro S, Munsell:10YR 7/3. *Singidunum*, "Donji grad – antičko naselje", 1983. 3478/I/20, layer dated to the first half ot the 4th century, P1.IV/7.
25. ...NANVS/..IVTAT? Munsell: 7,5YR /6. *Singidunum*, "Donji grad – antičko naselje", 1970. 559/I/20, mixed layer, P1.IV/8.

The local production of the glazed mortaria corresponds with the mass production of the glazed pottery in the 4th century. This pottery is typical for the whole 4th century until the beginning of the 5th and the period of the most intensive production was the second third of the 4th century. The mortaria are the most numerous form of the glazed pottery (P1.IV/3–4)[37]. These specimens are of considerably smaller size than the ones with the stamp IVSTINIANVS and the glaze is of dark olive or brownredish colour and of high quality. In the later periods, until the end of the

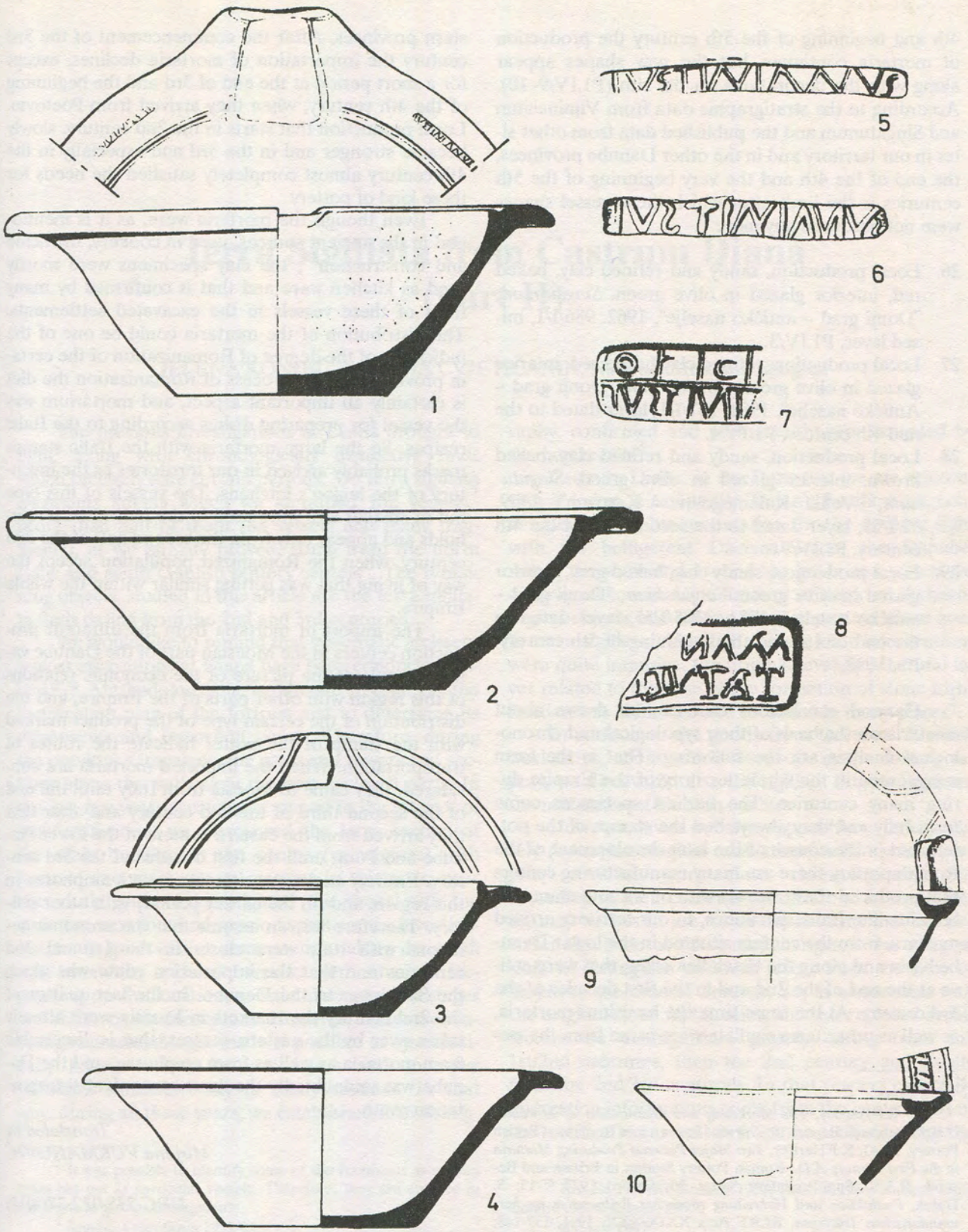
[33] B. Vikić, *Karakter rimske keramike južne Panonije i problematika njene tipologije i kronologije,* Materijali VIII, Zenica 1971, 95; I.Mikl–Curk, *Beiträge zum Studium der Töpferwerkstäten im heutigen Slovenien (Jugoslawien)*, RCRF Acta X, 1968, 7, Abb. 4; É.Bónis, *A mázas kerámia Pannoniában,* Archaeologiai Értesitö 117, 1990, 37.

[34] B. Vikić, *op. sit.*, 95; O.Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981, T. 60/9; É.Bónis, *op. sit.*, 29, with bibl.

[35] C.L.Baluta – I.Serban, *op. cit.*, 205-206, PI.II/2.

[36] Published in: D.Bojović, *Rimska keramika Singidunuma,* Beograd 1977, 108, T.LXII/544.

[37] Lj.Bjelajac, *Late Roman Glazed Pottery in Singidunum (Moesia I)*, RCRF Acta XXXI/XXXII, in print.

PI. IV. – Mortaria group III, fig. 1–4, 9–10 (R 1:4); stamps on them, fig. 5–8 (R 1:1) – Drawings N. Stepanović

4th and beginning of the 5th century the production of mortaria continues, but the new shapes appear along with the decorations on the rim (P1.IV/9–10). According to the stratigraphic data from Viminacium and Singidunum and the published data from other sites in our territory and in the other Danube provinces, the end of the 4th and the very beginning of the 5th centuries is the limit after which these vessel shapes were not produced any more[38].

26. Local production, sandy and refined clay, baked red, interior glazed in olive green. *Singidunum*, "Donji grad – antičko naselje", 1962. 986/I/1, mixed layer, P1.IV/3.
27. Local production, refined clay baked red, interior glazed in olive green. *Singidunum*, "Donji grad – Antičko naselje", 1981. 147/I/1, layer dated to the mid 4th century, P1.IV/4.
28. Local production, sandy and refined clay, baked brown, interior glazed in olive green. *Singidunum*, "Veliki Kalemegdan – Kastrum", 1979. 32/I/55, layer dated to the second half of the 4th century, P1.IV/9.
29. Local production, sandy clay, baked grey, interior glazed in olive green. *Singidunum*, "Donji grad – antičko naselje", 1981. 2305/I/55, layer dated to the end of 4th and the beginning of 5th century, P1.IV/10.

General conclusions that can be drawn about mortaria on the basis of their typological and chronological analysis are the following: That is the form represented in the whole territory of the Empire during many centuries. The earliest specimens come from Italy and they always had the stamps of the potters, but in the course of the later development of the Roman pottery there are many manufacturing centers that produced these vessels with or without stamps[39]. So, after the Italic specimens, to our territory arrived mortaria from the centers situated in the lower Danube basin and along the Black Sea coast, that were active at the end of the 2nd and in the first decades of the 3rd century. At the same time the luxurious mortaria, as well as other terra sigillata ware came from the western provinces. After the commencement of the 3rd century the importation of mortaria declines, except for a short period at the end of 3rd and the beginning of the 4th century, when they arrived from Poetovio. Local production that starts in the 2nd century, slowly became stronger and in the 3rd and especially in the 4th century almost completely satisfied the needs for these kind of pottery.

Even though the mortaria were, as it is mentioned in the ancient sources, used in cookery, medicine and construction[40], the clay specimens were mostly used as kitchen ware and that is confirmed by many finds of these vessels in the excavated settlements. The distribution of the mortaria could be one of the indicators of the degree of Romanization of the certain provinces. In the process of Romanization the diet is certainly an important aspect, and mortarium was the vessel for preparing dishes according to the Italic recipes. So the large mortaria with the Italic stamps marks probably arrived in our territories as the inventory of the legion's kitchens. The vessels of this type but of smaller size were used in the individual households and appear only from the second half of the 2nd century, when the Romanized population accept the way of living that was getting similar within the whole Empire.

The import of mortaria from the different production centers in the Moesian part of the Danube valley, completes the picture of the economic relations of this region with other parts of the Empire, and the distribution of the certain type of the product marked with the stamp of the potter indicate the routes of transportation. When the imported mortaria are considered, they came to Moesia from Italy until the end of the second third of the 2nd century and after that they arrived from the eastern centers of the lower Danube and Pont, until the first decades of the 3rd century. Entirely analogous situation is with amphorae in this region, and (in the earlier period) with other pottery. Therefore we can assume that the economic relations with Italy were closer in the 1st and 2nd centuries and that the importation route was along the Sava river to the Danube. In the last quarter of the 2nd century the markets in Moesia were already taken over by the eastern centres, that is discernible from mortaria as well as from amphorae, and the Danube was undoubtedly the most convenient transportation route.

Translated by
Mirjana VUKMANOVIĆ

UDC 738.032.77(497)

[38] *Ibid.*.

[39] K.F.Hartley, *The Marketing and Distribution of Mortaria*, C.B.A. Research Report 10: Current Research in Romano – British Pottery, 39-43; K.F.Hartley, *Two Major Potteries Producing Mortaria in the First Century A.D.*, Roman Pottery Studies in Britain and Beyond, B.A.R. Supplementary Series 30, Oxford 1977, 5-15; S. Dušek, *Produktion und Verbreitung römischer Reibschalen im hermundurischen Trüringen*, RCRF Acta XXIX/XXX, 1991, 137-148; J.W.Hayes, *North Syrian Mortaria*, Hesperia XXXVI/4, 1967, 337-347, PI. 73.

[40] W.Hilgers, *op. cit.*, 225-226.

Terra Sigillata from Castrum Diana (part II)

JELENA KONDIĆ, TATJANA CVJETIĆANIN, National Museum, Beograd

The previous investigations at Diana brought to light, along with chronologically distinctive finds which precisely date certain periods, 396 terra sigillata fragments among which we identified 162 vessels.[1] More than half of them (88 vessels and many fragments), as we already proved, come from the north Italic and south Gaulish pottery centers[2]. The remaining objects, studied in this article are the terra sigillata finds dating from the 2nd and 3rd centuries.

We would like to remind that systematic archaeological excavations at Diana have been conducted since 1978. Methodologically, we wanted to estabilsh the fortification plan of the fortress and to determine its dimensions and important points. Therefore, during the previous campaigns, the gates and towers and sections along the walls were the best explored parts. In the last few years excavations spread in the interiof of the fortification: we discovered the large section of the main building in the center (principium) with parts of two main streets crossing in this area; near the south gate we investigated the street with the structure next to it and spacious portico; we investigated, to the great extent, some sections along the south wall where the soldiers' barracks were situated. Depending on the location, certain chronological stages had different manifestations. However, rather well investigated assemblages made it possible to systematically follow various cultural layers and to solve problems simultaneously in many sections. In that way, during all these years, we established firm stratigraphy, confirmed and permanently supplemented by the new results[3].

Castrum Diana, in the form that we are uncovering it today, is essentially Trajan's fortification, constructed during his preparation for the decisive fight with the belligerent Dacians across the Danube. Along the walls and around the gates and towers we discovered considerable amount of assorted archaeological objects and among them important place goes to terra sigillata. Although certain later interventions were quite intensive, the original level and cultural layer related to the time of the formation of stone fortification was identified and recorded in many places[4].

In additon to the goods from the south Gaulish workshops, about which we wrote in the former report, we discovered also the sigillata originating from the mid and east Gaulish centers.

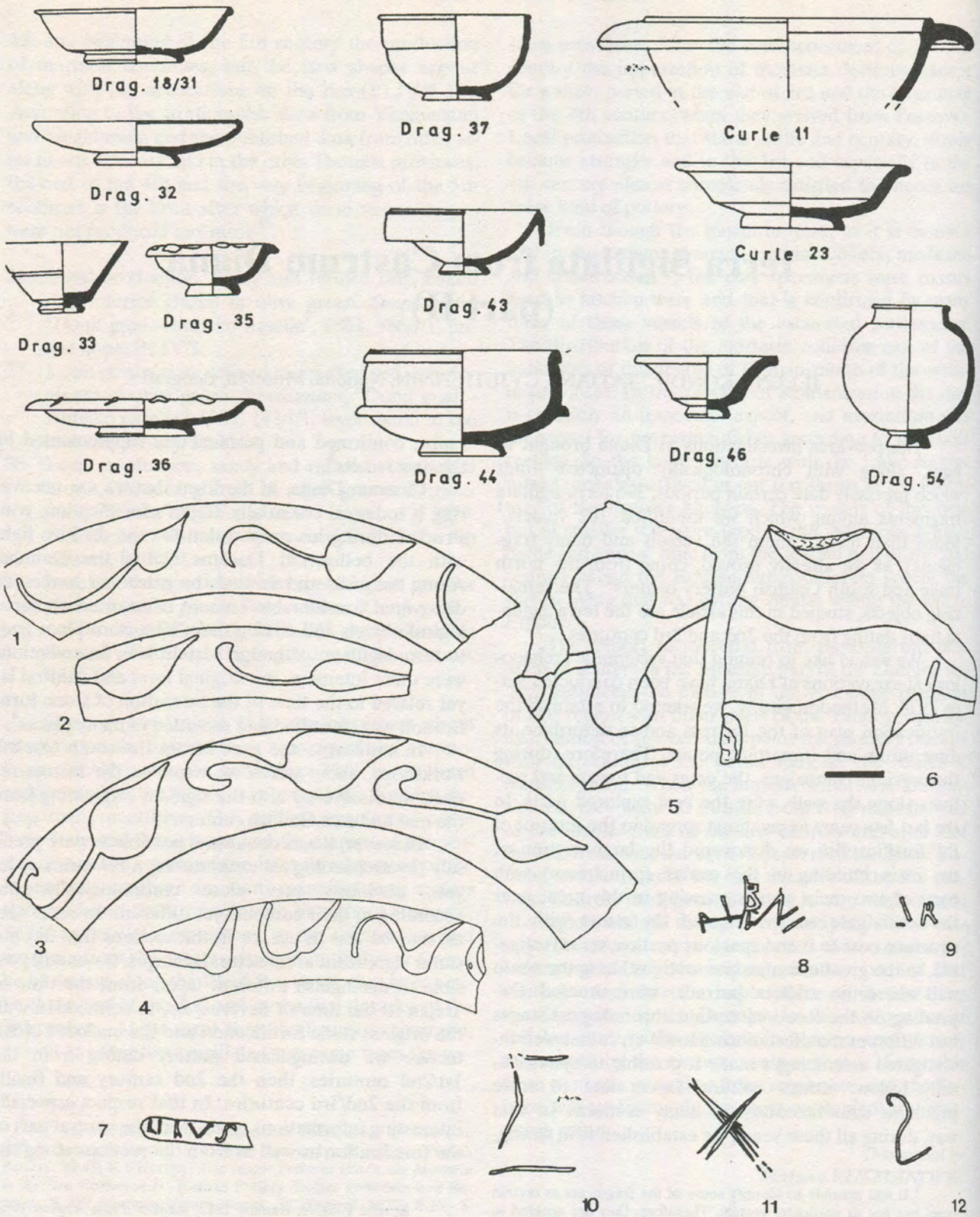
However, it was not always possible to date precisely (by archaeological excavations) a few primary levels, obviously very close chronologically, but according to their contents yet different. In some areas, may be less in use, or in the sections that did not suffer significant architectural changes, it was still possible to distinguish different layers from the time of Trajan to the time of Severus. So, in connection with the original stone fortification and the enclosed architecture we distinguished pottery dating from the 1st/2nd centuries, then the 2nd century and finally from the 2nd/3rd centuries. In that respect especially interesting informations come from the central part of the fortification as well as from the sections along the

[1] It was possible to identify some of the fragments as certain types but not as particular vessels. Therefore, they are entered in catalogue as groups of fragments.

[2] Kondić, Cvjetićanin 1992/93

[3] Kondić 1989/90; Rankov 1982; Rankov 1984; Rankov 1987; Kondić 1987a; Kondić 1987b

[4] Rankov 1987

Pl. 1. – Repertoire of terra sigillata ware at Diana in 2nd-3rd century; 1-6 types of applied ornaments; 7. stamp on Drag. 33 type; 8-12. engraved signs on plain terra sigillata.

main communications. There we noticed, very clearly, certain distinctions between levels and managed to distinguish the 2nd century layer, i.e. the period after Trajan from the period denoted at Diana as Severan and dated to end of the 2nd century and the very beginning of the 3 rd century.

The considerable amount of this material was discovered in the wider zone of the so called "Building with the apse" by the south street and also in the area of the north wall that did not suffer substantial changes until the Late Roman period. The direction of the fossa of the Domitian fortification was used later for marking out of the streets along the wall (e.g.southern). As a rule, the material found in these sectors was contemporaneous with the time when the street was in use. This layer should be dated, with great probability, to the time of Hadrian and Marcus Aurelius, and the material found also confirms that date.

The period denoted as Severan is associated with the same fortification. The new excavations revealed that there were certain, most probably, necessary building interventions on some of the structures within the fortress and on the walls as well. These were the layers of the real glory of the Roman Diana, that abound in the luxurious pottery which was mostly the product of the provincial centers established in this area. There was also considerable amount of the imported material and terra sigillata as well[5]. We hope that the future investigations in the interior of the castrum will help to solve the problems of the earliest phases of development of this important Roman fortification at the right Danube bank, in the Iron Gates.

CATALOGUE OF RELIEF DECORATED TERRA SIGILLATA[6]

Central Gaulish relief decorated terra sigillata

1. **Drag.37** Pl. 2/1
   Metopes demarcated by bead–rows. Ring–like ornament.
   Karnitsch 1955, T.5/1,7,*Cinnamus*, Lezous, Antoninus Pius.
   Lezoux, Antoninus Pius
   A: 250 S–13, light brown, 2nd century
   A: 5864 central zone of camp, light brown with charcoal, 2nd century

2. **Drag.37** Pl. 2/3
   Combination of the floral frieze with large leaves and metopes demarcated by bead–rows.
   Bánki 1977, T.5/3, Lezoux, Antoninus Pius – Comodus
   Lezoux, Antoninus Pius
   A:252 S–1/79, square I–III, 2nd–3rd century

3. **Drag.37** Pl. 2/2
   Free style. Dog (Oswald 1964, 2025), doe, bear.
   Karnitsch 1959, *Paternus,* Antoninus Pius – M.Aurelius; Oswald, Pryce 1966, T.12/1, *Paternus,* Antonines.
   Lezoux(?), Antoninus Pius
   A: 702 building with apse, under pavement, 2nd–2nd/3rd century

Relief decorated terra sigillata from Rheinzabern

4. **Drag.37** Pl. 2/4
   Relief panel demarcated from ovolo by the bead rows. Stamp in the relief panel: ... NVSF (retro)
   Stamp: REGINVS, type c (Ludowici I–IV, 170, 175, 383, 939, Hadrian – Antoninus Pius)
   Juhasz 1935, T. 19/9; Ricken, Ludowici VI, T.11/12, Hadrian – Antoninus; Vasić 1967, T. I/8, Trajan–Antoninus Pius
   Rheinzabern, *Reginus,* Hadrian – Antoninus Pius
   A: 2875 S–52, under level III, yellowbrown, 2nd–2nd/3rd century

5. **Drag. 37** Pl. 2/5
   Decoraton in arched medallions. Head, bird.
   Bjelajac 1990, T.11/100 (with literature).
   Rheinzabern, *Cobnertus III*, Antoninus Pius
   A:/necropolis, extention II

6. **Drag.37**
   Male running figure (Oswald 1964, 204; Ludowici I–IV, M 84) in double medallion.
   Juhasz 1935, T.54/6; Ricken, Ludowici VI, T.29/1, *Cobnertus III*, Antoninus, T.34/16, *Firmus I*, Antoninus; Karnitsch 1955, T.14/5,6, *Firmus I,* Antoninus, Bjelajac 1990, T. 12/113, *Firmus I*
   Rheinzabern, *Cobnertus III/Firmus I*, Antoninus Pius
   A: 6461 square. 2/83, yellowishbrown–yellowish, 2nd century

7. **Drag.37** Pl. 2/6
   Decoration in arched medallions – wreath.
   Karnitsch 1955, T. 19/7, *Cerialis IV*; Ricken, Ludowici VI, T. 50/8, *Cerialis I.*
   Rheinzabern, *Cerialis circle,* Antonines
   A: 812 S–50, under level I, yellowish clay with brown, leveling
   A: 964 S–50, level II, yellowish by the profile cd, leveling
   A: 223 S–49, yellowish, under level II, corner a, leveling

8. **Drag. 37** Pl. 2/7
   Traces of arched medallion – wreath. Dog (Oswald 1964, 1948, Rheinzabern, Antonines; Ludowici I–IV, T66). Maybe part of vessel cat.no. 7.
   Gabler 1981, Abb.28/12, *Reginus* or *Cerialis circle*, Antoninus.
   Rheinzabern, *Cerialis circle*, Antonines
   A: 7095 square. 4/83, under level III, light brown between wall 4 and ad, 3rd–2nd century

9. **Drag.37** Pl 2/8
   Free style. Gladiator (Ludowici I–IV, M 198; Ricken, Fischer 1963, M 226; Oswald 1964, 1034, Antoninens).
   Ricken, Ludowici VI, T.38/11, *B.F. Attoni*
   Rheinzabern, *B.F. Attoni?*, Antonines
   A: 5780 central zone of camp, yellowbrown, 2nd century
   A: 6789 central zone of camp, light brown, 2nd–2nd/3rd century

10. **Drag.37** Pl. 2/9
    Figures in serrated arched medallions. Leaves on the long stalks.
    Juhasz 1935, T. 15/16, Karnitsch 1955, T.15/8, 16/5, *B.F. Attoni,* Antonines; Ricken, Ludowici VI, T.40; Gabler 1986, Abb.6/11, *Vercundus,* Severans
    Rheinzabern, *B.F. Attoni/Vercundus,* end of 2nd century
    A:6442 square 2/83 yellowishbrown–yellowish, 2nd century

---

[5] After the recent excavations and the study of the pottery, the picture of the real pottery diversity at Diana (published in a short and incomplete article of N. Jevremović, 1987.) is considerably supplemented and extended.

[6] The catalogue enteries consist of vessel type identification, short description, bibliography and data about finding conditions with chronological determination according to the archaeological context.

11. **Drag.37** Pl. 2/10
Archer (Oswald 1964, 272, Rheinzabern; Ricken, Fischer 1963, M 174a–c, *Primitivus*) in double medallion.
Karnitsch 1955, T.64/10,11, *Primitivus II*, late Antonines – 3rd century.
Rheinzabern, *Primitivus?*, end 2nd – beginning 3rd century
A:/S–5/71, fallen earth

12. **Drag.37** Pl. 3/1
Medallions in wide metopes demarcated by the bead–row.
Karnitsch 1955, T.58/5, *Vercundus*, late Antonines – 3rd century; Ricken, Ludowici VI, Rheinzabern, *Vercundus*, end 2nd – beginning 3rd century
Rheinzabern, *Vercundus*, end 2nd – beginning 3rd century
A: 272 S–49, under level III, light brown with mortar, 3rd century

13. **Drag.37** Pl. 3/4
Rosette.
Gabler 1974, 203, *Reginus I/Augustinus I–II,* Antoninus Pius – first half of 3rd century.
Rheinzabern, second half of 2nd – first half od 3rd century.
A: 2875 S–52, under level III, yellowbrown, 2nd–2nd/3rd century

14. **Drag.37** Pl. 3/3
Man with whip (Ricken, Fischer 1963, M 201b; Oswald 1964, 1118, Antonines) in double medallion.
Karnitsch 1959, T.138/6, *Comitialis VI*, first half of 3rd century.
Rheinzabern, Antonines – first half of 3 rd century
A: 12578 S–64/66, levels VII–VIII, room 3c, 3rd century

15. **Drag.37** Pl. 3/2
Free style.
Rheinzabern
A: 592 S–49, yellowbrown, room 1, 3rd century

16. **Drag.37** Pl. 3/5
Free style
Rheinzabern
A:445 S–5/79, portico, 3rd–4th century

17. **Drag.37** Pl. 3/6
Free style. Frieze of rosettes (Ludowici I–IV, 0 172) under ovolo, grapes (Ludowici I–IV, P 43)
Rheinzabern
A: 445 S–5/79, building with apse, portico, 3rd–4th century

18. **Drag.37** Pl. 3/9
Metopes demarcated by the bead–row. Doe (?).
Rheinzabern, second half of 2nd century
A: 2988 S–43, yellowishbrown, 2nd–3rd century

19. **Drag.37** Pl. 3/8
Double garlands.
Rheinzabern, second half of 2nd century
A: 4736 S–45 square 2, under level V, pavement 3, reddishbrown sandy, 2nd–2nd/3rd century

20. **Drag.37** Pl. 3/10
Bordering frieze of rosettes in triangles (Ludowici I–IV, R44; Ricken, Fischer 1963, R 51, *Augustinus*).
Rheinzabern, end of 2nd– first half of 3rd century
A: 600 S–5/79, portico, under mortar floor, yellowbrown loos, 2nd–3rd century

21. **Drag.37** Pl. 3/7
Free style. rosette in the ring (Ricken, Fischer 1963 O 52a, *B.F. Attoni, Cerialis VI, Belsus I*), large leaves (?).
Rheinzabern, final quarter of 2nd – beginning of 3rd century
A: 2920 S–43, under level VI, light brown, 3rd century

22. **Drag. 37**
Ovolo. Arched medallions.
Rheinzabern, end of 2nd – first half of 3rd century
A: 4455 S–45/84 square 2, under level IV, yellowishbrown, 3rd century

23–24. **Drag.37** base fragments
A: 1285 building with apse, portico, pit in front of entrance, brown loose, 3rd century
A: 2642 S–38, north tower, yellowbrown, 2nd century

25–31. **Drag.37** rim fragments
A: 3943 S–45 sq. 1, under level IV, brown with charcoal, 3rd–4th century
A: 5860 central zone of camp, light brown with charcoal, 2nd century
A: 6855 central zone of camp, yellowbrown with charcoal, 2nd–2nd/3rd century
A: 256 building with apse, portico, under pavement, yellowishbrown, 2nd–2nd/3rd century
A: 304 S–2/79, external side of the wall 2, 2nd–2nd/3rd century
A: 1062 S–28, under level IV, 2nd century
A: 85 S–9/80, under floor 3 – above floor 4, sq.I, 2nd century

32. **Drag.37** body fragments (lower bordering zone)
A: 1050 building with apse, outside portico, yellowishbrown, above the foundation level, 2nd–2nd/3rd century

Relief decorated terra sigillata from Westerndorf

33. **Drag. 37** Pl. 4/1
Free style. Lion (Ludowici I–IV, T 13), twig.
Karnitsch 1955, T.81/3, *Comitialis circle,* late Antonines – end of 2nd century; Kellner 1981a, Katalog 28, *Comitialis.*
Westerndorf, *Comitialis*, final quarter of 2nd century
A: 23 building with apse, under floor II, by columm III, 2nd–2nd/3rd century

34. **Drag. 37** Pl. 4/2
Warior with spear – Mars (Ricken, Fischer 1963, M 181b–c; Oswald 1964, 143; Kellner 1981a, Katalog 12, *Comitialis)* – in double medallion.
Juhasz 1935, T.34/10, 37/5; Streitberg 1971,, Abb. 1, *Comitialis* circle – Luppo; Kellner 1976, Abb. 18/4, *Comitialis*, Westerndorf.
Westerndorf, Comitialis, final quarter of 2nd century
A: 4341 S–45 sq. 2, under level IV, yellowishbrown, first half of 3rd century

35. **Drag. 37** Pl. 4/5
Double medallions, between twigs (Kellner 1981a, Katalog 33, *Comitialis circle*).
Westerndorf, *Comitialis,* final quarter of 2nd century
A: 4466 S–45 sq. 2, under level IV, yellowishbrown, first half of 3rd century

36. **Drag.37** Pl. 4/8
Serrated medallions combined with rosettes.
Karnitsch 1955, T. 90/6, *Helenius*, Severans; Gabler 1981, Abb.36/7, *Helenius.*
Westerndorf, *Helenius,* end of 2nd – beginning of 3rd century
A: 274 from excavated earth

37. **Drag. 37** Pl. 4/6
Boar.
Karnitsch 1955, T.87/3, Helenius; Kellner 1981a, *Helenius.*
Westerndorf, *Helenius,* end of 2nd – beginning of 3rd century
A: 3651 S–60, level IX, yellowbrown, between walls 11, 12 i 13, 2nd century

38. **Drag.37** Pl. 4/9
Figures in the arched medallions. Woman figure (Ludowici I–IV, M 80; Ricken, Fischer 1963, M 31).
Juhasz 1935, T.276/6; Gabler 1978, kat. 24/4, *Helenius;* Bjelajac 1990, T.50/534, *Helenius.*
Westerndorf, *Helenius,* beginning of 3rd century
A: 231 S–3/79, above wall foundation level, sq. III, 2nd–3rd century

39. **Drag. 37** Pl. 4/3
Doe or deer(?), twigs (Kellner 1981a, Katalog 33, Comitialis type).
Westerndorf, *Comitialis?,* end of 2nd – beginning of 3rd century
A: 322 building with apse, portico, under level I, yellowish, 3rd century

40. **Drag. 37** base fragment
A: 5887 central zone of camp, in the room, yellowbrown, 2nd–3rd century

41–44. **Drag.37** rim fragments
A: 11371 S–39, south tower, floor 2, yellowishbrown–yellowish, 2nd–3rd century
A: 749 building with apse, under level II, 2nd–2nd/3rd century
A: 220 S–12, under level III, yellowbrown with charcoal, 3rd–2nd century
A: 208 S–13, yellowbrown with rubble, 3rd–2nd century

Relief decorated terra sigillata from Pfaffenhofen

45. **Drag.37** Pl. 4/7
Free style: bear (Ludowici I–IV, T 27), cow (Oswald 1964, 1877), twig.
Kellner 1976, Abb. 24/5, Pfaffenhofen; Bjelajac 1990, T.51/558, *Helenius.*
Pfaffenhofen, *Helenius,* first half of 3rd century
A: 470 building with apse, portico, under level I, yellowishbrown, 3rd century

46. **Drag.37** Pl. 4/4
Free style: Bestiarius (Ludowici I–IV, M 275; Oswald 1964, 1125–1125a), bear (Ludowici I–IV, T 27; Oswald 1964, 1592), deer (Ludowici I–IV, T 126), leaves.
Karnitsch 1955, T.87/5,6, *Helenius;* Gabler 1978, cat. 1/39, *Helenius.*
Pfaffenhofen, *Helenius,* first half of 3rd century.
A: 3769 S–33, south lateral tower, substruction of floor I, first half of 3rd century.

47. **Drag.37** Pl. 4/10
Serrated medallion.
Kellner 1964, Abb.1/4, T. 12/1,2; Gabler 1978, cat. 6/1, *Dicanus circle.*
Pfaffenhofen, *Dicanus*, first half of 3rd century
A: 4342 S–45 sq. 2, under level IV, yellowishbrown, 2nd–2nd/3rd century

48. **Drag. 37** Pl. 4/11
Free style: rosettes(?)
Pfaffenhofen, first half of 3rd century
A: 6797 sq. 1/83, above level VII, yellowish, 2nd–2nd/3rd century

49. **Drag.37** rim fragment
A: 10094 sq. 3/83, under level IV, lightbrown with charcoal, 3rd–2nd century

Unidentified workshop

50. **Drag.37** base fragment
A: 196 S–1/78, light brown with charcoal, external side of the wall 1, 2nd–3rd century

CATALOGUE OF PLAIN TERRA SIGILLATA

Rheinzabern workshop

51. **Drag. 18/31**
Oswald, Pryce 1966, Pl. 46/1–6, Flavianus–2nd century, typical for the end of 1st century–beginning of 2nd century.
A: 1714 S–44, under level VIII, mid 2nd century

52. **Drag. 32**
Oswald, Pryce 1966, T.63/1–6, east Gaulish form, especially Rheinzabern.
A: 2876 S–52, under level III, yellowbrown, 3rd century

53. **Drag.32**
A: 9951 S–63, light brown sandy, under level VIII, 2nd–2nd/3rd century

54. **Drag.32** base fragment
A: 2527 S–53, under level VII, yellowbrown, 2nd–2nd/3rd century

55. **Drag.32** base fragment
A: 92–428 S–22,23 under level VI, yellowbrown gritty, 2nd–2nd/3rd century

56. **Drag.33**
Oswald, Pryce 1966, T51/15–18, Antonines.
A: 445 5/79, portico, 3rd–4th century

57. **Drag.33**
A: 92–118 S–22,23, under pavement level III, yellowbrown with sand and grit, 2nd–2nd/3rd century

58. **Drag.33**
A: 227 S–1/78, external side of apse, between wall 3 and profile a1b1, 2nd–3rd century

59. **Drag.33**
A: 1183 building with apse, portico, yellowishbrown, external side of wall 3, 2nd–2nd/3rd century

60. **Drag.33** base fragment Pl. 1/7
Stamp: LILLVS (Ludowici I–IV, *Lillus* type d, 1515, 4916, 5047, 5127, second half of 2nd century);
Bjelajac 1990, masters stamps on plain terra sigillata cat.no. 60, 150–190. AD
A: 10040 leveling horizon

61. **Drag.33** base fragment
Stamp: FIRMINUS retro (Ludowici I–IV, *Firminus* type c, 5274, end of 2nd century)
A: no data

62. **Drag.33** base fragment
A: 1183 building with apse, portico, yellowishbrown, external side of wall 3, 2nd–2nd/3rd century

63. **Drag. 33** base fragment
A: 1050 building with apse, external side of portico, under tower foundation level, yellowishbrown, 2nd–2nd/3rd century

64. **Drag. 35**
Stylizeed ivy leaf, oval (b3). P1. 1/1
A: 2480 S–38, vallum, under level VI, soil with charcoal, 2nd century

65–69. **Drag.35** b3
A: 1143 building with apse, external side of wall 3, light brown, under base level, 2nd century
A: 771 building with apse, external side of portico, under level I, yellowishbrown, 3rd century
A: 322 S–1/79, sq. I, 2nd–3rd century
A: 463 S–1/79, sq. III, within tower, floor III, 2nd–2nd/3rd century
A: 3632 S–38, fossa, greenish clay, 2nd century

70. **Drag. 35**
Stylized ivy leaf, oval, slightly bolder (b3t). Pl. 1/2
A:/ S–65, under level XI, next to wall 4, 2nd century

71. **Drag.35** b3t
A: 3 S–3/78, western section, layer with charcoal, Byzantine layer

72. **Drag.35**
Stylized ivy leaf, cordate (b4). Pl. 1/3
A: 555 S–55, under level IV, reddishyellow, room 2F, 1st–2nd century

73. **Drag.35** b4
A: 771 building with apse, external side of portico, under level I, yellowishbrown, 3rd century

74–76. **Drag.35** b4
A: 2431 S–38, under level VI, brown, by the lateral tower wall, 2nd century
A: 3658 S–38, fossa, reddishbrown with charcoal, 2nd century
A: 340 S–13, yellowbrown, 2nd century

77. **Drag.35**
Stylized iviy leaf, arrow–shaped (b5). Pl. 1/4
A: 8632 S–36, in front of tower entrance, yellow, under base level, 2nd century

78–81. **Drag.35** b5
A: 4634 levelling horizon
A: 2511 levelling horizon
A: 246 S–2/79 external side of wall 1, 2nd–2nd/3rd century
A: 5650 S–35, under tower base level, brown loose, 2nd century

82. **Drag.35**
Stylized ivy leaf, arrow–shaped, deformed (b5d). Pl. 1/5
A: 490 S–1/79, sq. IV, 2nd–3rd century

83. **Drag. 35** b5d
A: 103 S–1/79, in front of tower entrance, under tower floor level, 2nd century

84. **Drag.35** b5d
A: no data (Inscription angraved on base ... BNI) Pl. 1/8

85. **Drag.35**
A: 2782 levelling horizon

86. **Drag.35**
A: 10987 S–39, level V, grayishbrown, 2nd–3rd century

87. **Drag. 35**
A: 34 from excavated earth

88–100. **Drag.35/36** body fragments
A: 92–410 S–22,23, level VI, reddish–yellowbrown, 2nd–2nd/3rd century
A: 1172 S–28, yellowish, 2nd century
A: 891 S–29, under level IV, 3rd century
A: 2552 S–38, brown with charcoal and ash, by profile ab, 2nd century
A: 3664 S–38, under base level, yellowishbrown, 2nd century
A: 10978 S–39, level V, greyishbrown, 3rd century
A: 2523 S–39, vallum, level VI, 2nd–3rd century
A: 11066 S–39, under level VI, yellowishbrown, 2nd–2nd/3rd century
A: 2785 S–53, external side of barrack, under level VII, yellow, 2nd–2nd/3rd century
A: 257 building with apse, portico, under pavement, yellowishbrown, 2nd–3rd century
A: 721 building with apse, portico, under level I, yellowish, 3rd century
A: no data
A: no data

101–118. **Drag.35/36** base fragments
A: 184 S–1/79, in tower, 2nd–3rd century
A: 463 S–1/79, within tower, floor III, 2nd–2nd/3rd century
A: 250 S–1/79, sq. I, II, III, 2nd–3rd century (engraved...IR) Pl. 1/9
A: 162 S–3/79, sq. I, II, extention AB, 2nd–3rd century (inscription engraved)
A: 341 S–13, yellowbrown, 2nd century
A: 2481 S–38, vallum, under level VI, 2nd century
A: 2457 S–38, vallum, under level VI, brown with charcoal, 2nd–2nd/3rd century
A: 2476 S–38, vallum, under level VI, 2nd century
A: 2461 S–38, vallum, under level VI, 2nd century
A: 10987 S–39, level V, grayishbrown, 3rd century
A: 11208 S–39, in front of entrance, under floor I, lightbrown with charcoal, 2nd–2nd/3rd century
A: 4947 S–60, under level IX, yellowbrown, 2nd–1st century (engraved property sign) Pl. 1/10
A: 971 levelling horizon
A: 2875 levelling horizon
A: 309 levelling horizon
A: 184 levelling horizon
A: no data (engraved letter X) Pl. 1/11
A: no data

119. **Drag.43**
Oswald, Pryce 1966, T.73/1–4, second half of 2nd century; Mikl–Curk 1981, 61, beginning of 3rd century
A: 315 S–2/79, external side of wall 2, 2nd–2nd/3rd century

120. **Drag. 43**
A: 3328 S–31, under level VI, 2nd–2nd/3rd century

121. **Drag.44** b5
Oswald, Pryce 1966, T.61/1.3. production of Lezoux workshop and east Gaulish workshops, 2nd century; Ludowici I–IV, type Sm, Antonines – end of 2nd century.
A: 4252 S–45 sq. 2, under level II, yellowishbrown, 4th–3rd century

122. **Drag.44**
Animal figure – panther? (b7). Pl. 1/6
Roller 1969, Abb. 7.
A: 4303 S–45 sq. 2, under level IV, room 1,2nd–3rd century

123. **Drag.46**
Oswald, Pryce 1966, T.55/20,22,23 variant of Rheinzabern workshop from the middle and second half of 2nd century.
A: 321 S–3/79, sq. IV, within tower, under base level, 2nd century

124. **Curle 11** b3
Oswald, Pryce 1966, T.71/16,17, first half of 2nd century.
A: 2399 S–38, under level V, 2nd–2nd/3rd century

125. **Curle 11** b3
A: 1017 S–28, under level IV, 2nd century

126. **Curle 11**, b5d
A: 4321 S–55, level VI, yellowbrown with charcoal and ash, by the oven, 2nd–2nd/3rd century

127. **Curle 11** b5
A: 2750 S–39, yellowish, 2nd–3rd century

128. **Curle 23**
Oswald, Pryce 1966, T.59/1,2 2nd century, especially second and third section of 2nd century; Ludowici I–IV, type Tb.
A: 4336 S–45 sq.2, under level IV, yellowishbrown, first half of 3 rd century

Westerndorf workshop

129. **Drag.18/31**
A: 3286 levelling horizon

130. **Drag.18/31**
A: 2250 levelling horizon

131. **Drag.33** base fragment
A: 5218 levelling horizon

132. **Drag.33** base fragment
A: 5218 levelling horizon

133. **Drag.36** b4
A: 12222 S–64, under level II, 4th century

134. **Drag.44** b4
A: 25 S–2/78, light brown, 4th century

135. **Drag.54** b4
A: 184 S–1/79, 2nd–3rd century
A: 251 S–1/79, 2nd–3rd century

Fragments of unidentified provenance

136. **Drag.18/31** body fragment
A: 199 S–2/79 levelling horizon

137. **Drag.33** base fragment
A: 1144 building with apse, portico, external side of wall 3, under base level, lightbrown, 2nd century (engraved letter S) Pl. 1/12

Typologically undistinguished fragments of unidentified provenance

138–139. base fragments
A: 15 S–2/78, floor II, 2nd–2nd/3rd century
A: 2985 levelling horizon

140–163. body fragments
A: 463 S–1/79, within tower, 2nd century
A: 8798 S–37, external side of rampart, light brown (grooved), 2nd century
A: 2381 S–38, level V, yellowbrown, 2nd–2nd/3rd century
A: 321 S–38, vallum, under level VII, 2nd century
A: 3637 S–38, fossa, greenish clay, 2nd century
A: 593 S–49, yellowbrown, room 1, 2nd century
A: 2639 S–53, under level V, light brown–yellowish, external side of wall 4, 2nd–3rd century
A: 2763 S–53, external side of barrack, under level VII, 2nd century
A: 4213, S–55, level IV, 2nd–3rd century
A: 4303 S–55, extention, under level VI, yellowbrown with charcoal and ash, 2nd century
A: 4458 S–55, under level X, light brown, Domitian
A: 3689 S–56, under level X, reddish, 1st–2nd century
A: 3727 S–56, under level X, light brown, 1st–2nd century
A: 10744 S–61, under level X, yellowishbrown, Trajan
A: 10770 S–61, under level X, brown with charcoal, Trajan
A: 5632 central zone of camp. under level II, light brown, 3rd century
A: 304 building with apse, external side of wall 2, 2nd–2nd/3rd century
A: 1376 building with apse, external side of portico, pit 4, 3rd century
A: 872 building with apse, portico, yellowishbrown, 2nd–2nd/3rd century
A: 3954 southwest complex, under level XII, by the barrack wall, Flavians
A: 721 building with apse, portico, under level I, yellowish, 3rd century
A: no data
A: no data
A: no data

The Central Gaulish moulded terra sigillata is represented in the registered material with only three vessels of Drag. 37 type which originate, probably, from the leading pottery center of the region – Lezoux. The types of ornamental motifs and stylistic features of preserved ornamental fields on the fragments, do not yield enough elements to identify master–producer, but make possible chronological attibution. They can be generally denoted as the products from the time of Antoninus Pius, according to the identical motifs used by the group of contemporary potters. Pottery fragments at Diana come from various layers dating from the 2nd century and the 2nd/3rd centuries transition and this situation does not help either by quantity or by the finding conditions data, more precise detemination of the time of importation.

Small number of vessels of the central Gaulish provenance is in accordance with their scarcity in the territory of Moesia and nighbouring provinces, where they appear mostly in the second half of the 2nd century[7].

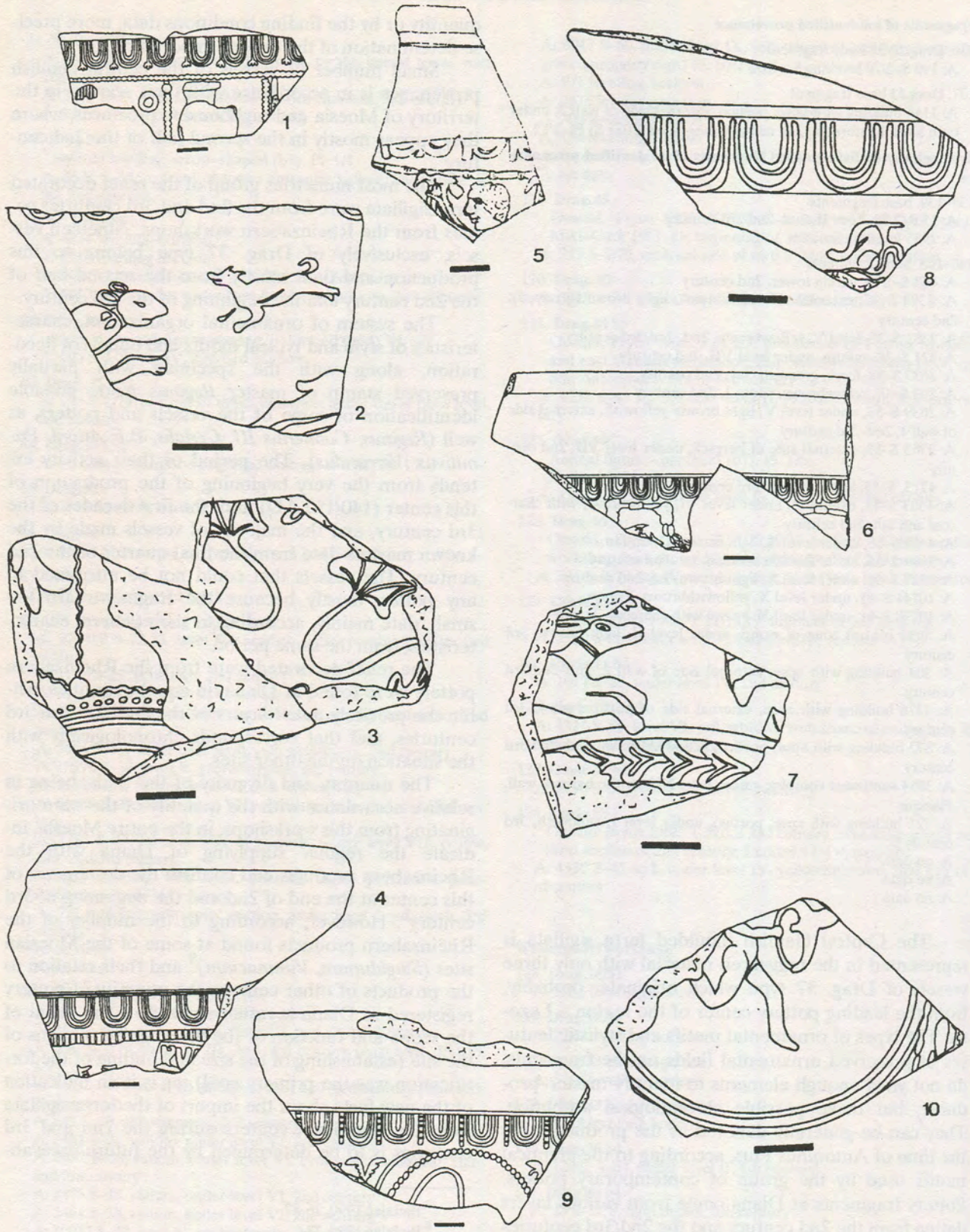
The most numerous group of the relief decorated terra sigillata ware from the 2nd and 3rd centuries comes from the Rheinzabern workshops. Nineteen vessels, exclusively of Drag. 37 type belong to this production and date mostly from the second half of the 2nd century and the beginning of the 3rd century.

The system of ornamental organization, characteristics of style and typical motifs and details of decoration, along with the specimen with partially preserved stamp of master *Reginus* made possible identification of some of the vessels and potters, as well (*Reginus, Cobnertus III, Cerialis, B.F. Attoni, Primitivus, Vercundus*). The period of their activity extends from the very beginning of the production of this center (140/150 AD) until the first decades of the 3rd century, and the majority of vessels made by the known masters date from the final quarter of the 2nd century. The vessels that could not be attributed to any potter, mostly because the fragments are too small, date mainly, according to their general characteristics, from the same period.

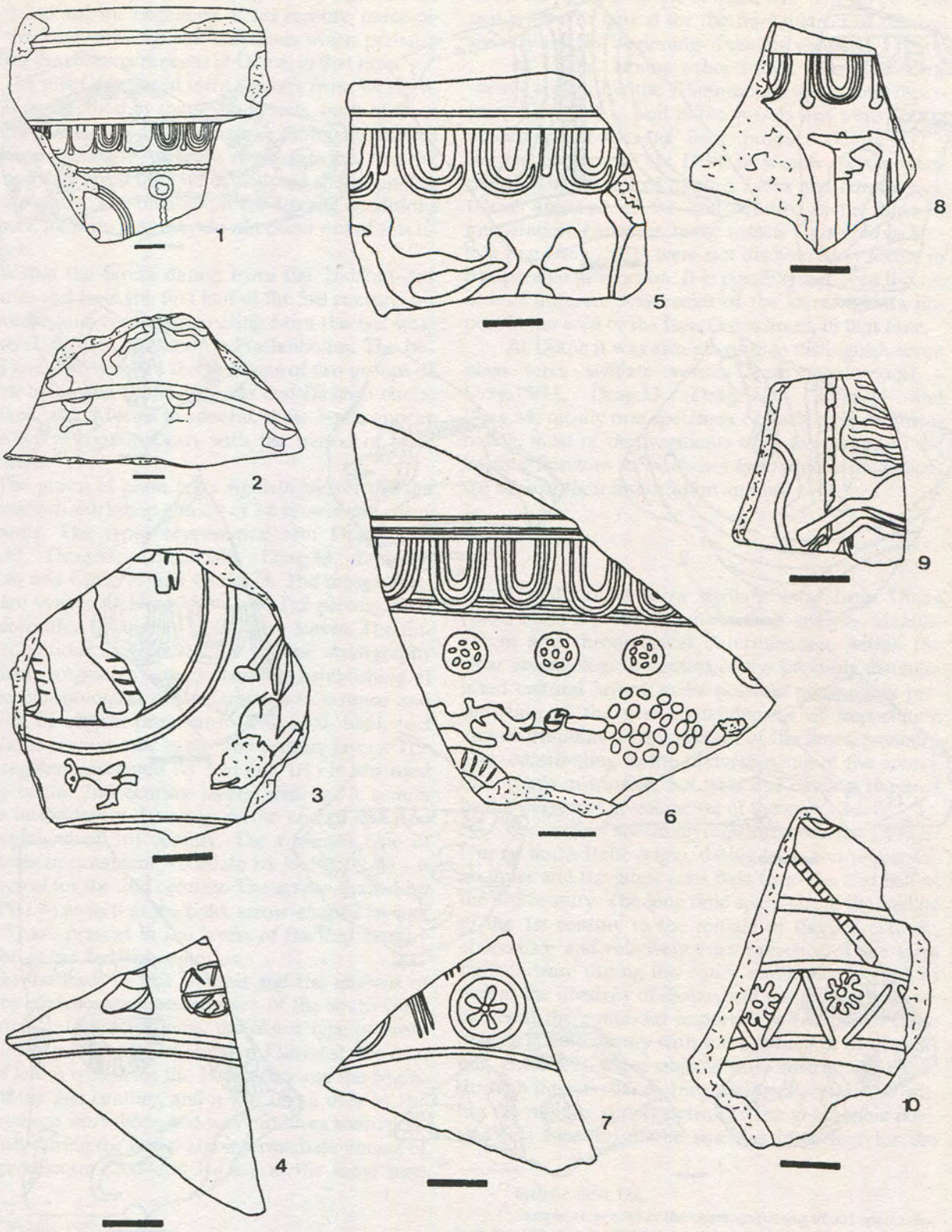
The relief decorated were from the Rheinzabern pottery were found at Diana, in equal quantities, within the precisely dated layers of the 2nd and 2nd/3rd centuries, and that corresponds chronologically with the situation on the other sites.

The quantity and diversity of the finds, being in relative accordance with the quantity of the ware originating from this workshops, in the entire Moesia, indicate the regular supplying of Diana with the Rheinzabern products and confirm the dominance of this center at the end of 2nd and the beginning of 3rd century[8]. However, according to the number of the Rheinzabern products found at some of the Moesian sites (*Singidunum, Viminacium*)[9] and their relation to the products of other centers, the quantity of pottery registered at Diana is rather small. Is it the result of the scope and function of the investigated sections of the site (establishing of the size and outline of the fortification was the primary goal), or is it an indication of the new facts about the import of the terra sigillata from the significant centers during the 2nd and 3rd centuries is to be determined by the future excavati-

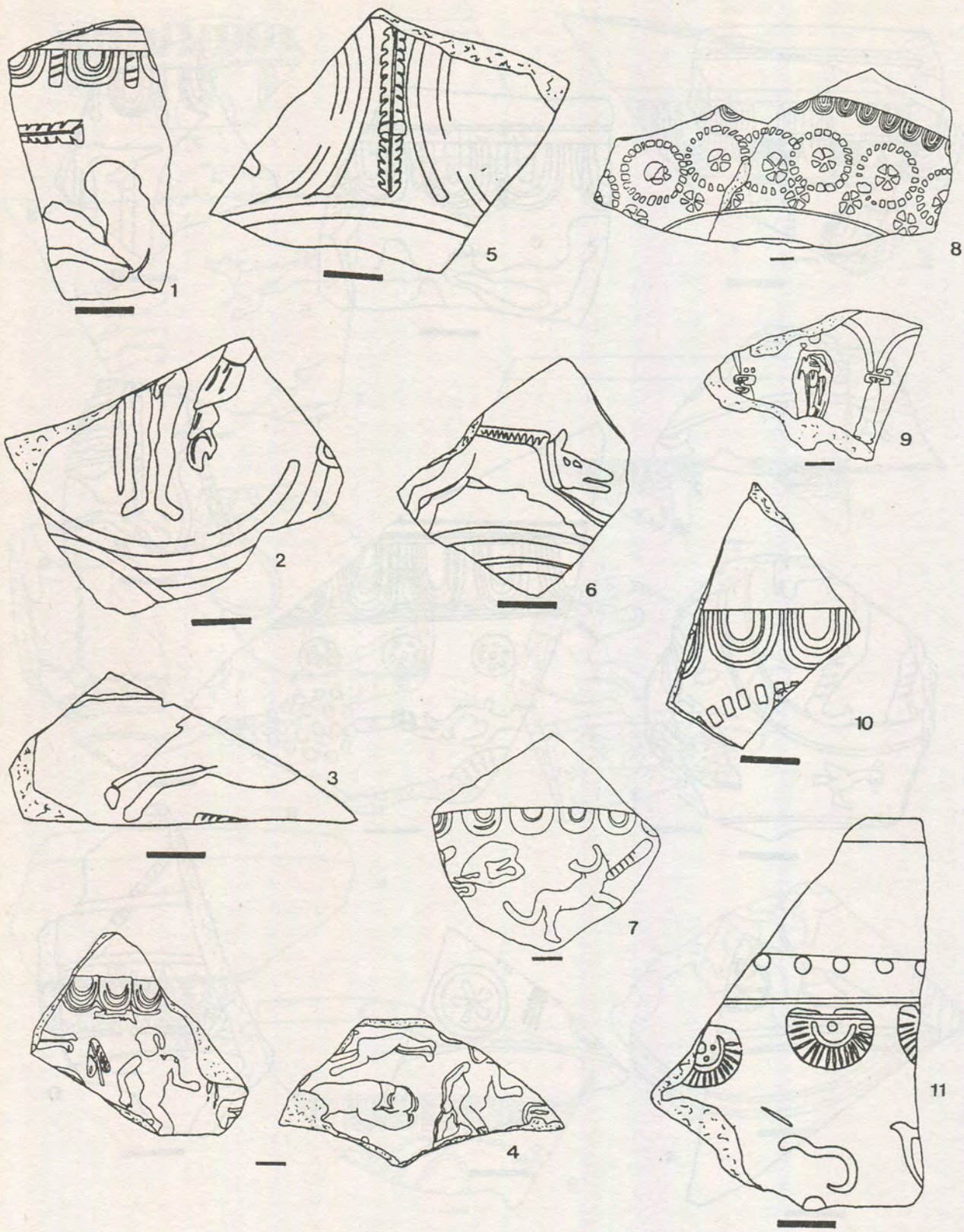
[7] Bjelajac 1990, 26-27.
[8] Bjelajac 1990, 38.
[9] Bjelajac 1990, 38-74.

Pl. 2. – 1-3 Central Gaulish terra sigillata; 1-10 Rheinzabern terra sigillata.

Pl. 3. – 1-10 Rheinzabern terra sigillata.

Pl. 4. – 1-3, 5, 6, 8, 9. Westerndorf terra sigillata; 4, 7, 10, 11. Pfaffenhofen terra sigillata.

ons. It is interesting that in the layers dating from the end of 2nd and the beginning of 3rd century, predominate the local terra sigillata imitations which probably satisfied the consumers needs at Diana, in that time.

The relief decorated terra sigillata from Westerndorf is represented by the seven vessels, most of them identified as the products of master *Comitialis* and his circle and *Helenius*. All these vessels are of Drag. 37 type and date from the end of 2nd and the beginning of 3rd century. The data about the finding conditions at Diana, indicate that they do not occur out of this time span.

Within the layers dating from the 2nd/2nd–3rd centuries and from the first half of the 3rd century, we discovered four vessels originating from the last western terra sigillata workshop – Pfaffenhofen. The bowls of Drag. 37 type are the products of two groups of potters, belonging to the *Helenius* and *Dicanus* circle. At Diana, as in Moesia in general, these bowls appear in the layers contemporary with the period of their production[10].

The group of plain terra sigillata were from the Rheinzabern workshop consist of 34 vessels and many fragments. The types represented are: Drag.18/31, Drag.32, Drag.33, Drag.35/36, Drag.43, Drag.44, Drag.46 and Curle 11 and Curle 23. The most numerous are vessels of Drag.35/36 type (12 pieces), with rims decorated by applied stylized ivy leaves. The finding conditions at Diana – the precise stratigraphy and many fragments – made possible establishing of precise chronological distinctions of occurrence and duration of certain ornamenst. The oval, bold, leaf (Pl. 1/2) is present only in the 2nd century layers. The oval, regularly executed ivy leaf (Pl. 1/1) is recorded mostly in the 2nd century layers, whereas it is very scarce in the layers dating from the end of 2nd and the beginning of 3rd century. The common type of Rheinzabern ornament – cordate ivy leaf (Pl. 1/3) – is also typical for the 2nd century. The arrow–shaped ivy leaf (Pl. 1/4) as well as the bold, arrow–shaped ivy leaf (Pl. 1/5) are present in the layers of the 2nd century and also of the 2nd/3rd centuries.

On the basis of this analysis and the analysis of the type of decoration on the ware of the south Gaulish origin[11], found at Diana, the oldest type of ornament is the gracile ivy leaf (time of Flavians); the oval type of leaf is typical for the 1st century and the beginning of the 2nd century, and it was taken over by the Rheinzabern workshops and was produces there continuously during the initial and intermediate phases of their production (2nd–2nd/3rd c.), at the same time when they produced the cordate leaf. The arrow–shaped ivy leaf is typical for the final quarter of the 2nd century and the beginning of the 3rd century.

At Diana, among other forms, there are some vessels typical for the Rheinzabern workshops repertoire (Drag.44) as well as the vessels that were not recorded in Moesia as their product (Curle 11)[12]. Second in number are Drag.33 vessels (seven specimens). The stamps of masters *Lillus* and *Firminus* establish the end of the 2nd century as the time of importation. However, many vessels registered in Moesia (e.g.Drag.18/31) were not discovered at Diana in comparable proportion. It is possible that even this indicates different tendencies of the terra sigillata import in the area of the Iron Gates limes, in that time.

At Diana it was also possible to distinguish seven plain terra sigillata vessels from Westerndorf – Drag.18/31, Drag.33, Drag.35/36, Drag.44 and Drag.54, mostly one specimen of each type. Unfortunately, most of the fragments were discovered in the leveling horizons so we do not have precise data about the time of their importation and use.

*

The discribed terra sigillata ware from Diana (parts I and II) – the results of their analysis, identification and chronological determination, within the clear archaeological context of the precisely distinguished cultural layers, make possible preliminary presentation of the general tendencies of importation and distribution, at this section of the limes, partially, also, contributing to the understanding of the economic trends in Moesia, but with due caution required by the degree of investigation of the site (Chart)[13].

The earliest specimen registered was the Drag.17 type of north Italic origin, dating from Nero–Vespasian times and the latest ones date from the first half of the 3rd century. The long time span – from the middle of the 1st century to the middle of the 3rd century, abundance and relatively even presence of the terra sigillata ware during the entire mentioned period, as well as the diversity of shapes and master–potters speak about the continous importation and use of these objects contemporary with the production of the certain potteries. These objects were distributed either through intermediaries (negotiatories cretarii) or within the military supply network. The geographic position and function of the site was important for the

[10] Bjelajac 1990, 107.

[11] Kondić, Cvjetićanin 1992/93.

[12] Bjelajac 1990, 128.

[13] Sample presented in the chart, consisting of 301 specimens, includes 162 vessels (257 fragments) and 139 fragments treated as complete vessel.

Chronological and stratigraphic chart of terra sigillata distribution

TIME	LEVEL	NI	SG	CG	RH	W	PF	UI	sum
Flavians	XIII–X, camp Ib	4	18					1	23
Domitian	XI–X, final phase of the earthen fortification	3	25					1	29
Domitian–Trajan	X–IX		18						18
Trajan	X–VIII, final phase of the stone fortification		13		2			3	18
1st	XI–X	4	13						17
1st–1st/2nd	VIII	2	3					2	7
2nd	VIII–V		10	1	29	1		8	49
2nd–2nd/3rd	VII–IV	1	8	1	26	2	2	4	44
2nd–3rd	V–III			1	14	6	1	3	25
first half of 3rd	V–IV				1	2	1		4
3rd	barraks, VII–IV				13	1	1	3	18
3rd–4th	IV–II				5				5
4th	under level II					2			2
4th–6th	II–I				1				1
	leveling	1	13		11	5		2	32
	no data				6			3	9
		15	121	3	108	19	5	30	301

(Ni - Northitalic, SG - Southgaulish, CG - Central Gaulish, RH - Rheinzabern, W - Westerndorf, PF - Pfaffenhofen, UI - unidentified workshop)

regular importation – as a fortification within the Moesian limes Diana was situated next to one of the main water communications and the most important commercial route of the province, and within the network of the regular supplying.

As a whole, from 162 clearly identified vessels, 7,4% are the north Italic products, 46,9% are the south Gaulish, 1,8% are the central Gaulish, 32,7% are from the Rheinzabern workshops, 8,6% are from the Westerndorf potteries, 2,4% from the Pfaffenhofen. The import of terra sigillata commenced at Diana in the middle or the third quarter of the 1st century, in the time of army stationing in this area, whereas the most intensive influx of the imported products from the south Gualish workshops was during the last quarter of the 1st century and the beginning of the 2nd century and from the Rheinzabern potteries at the end of the 2nd and the beginning of the 3rd century[14].

The finds from Diana are especially valuable for the early period and as it was stated, they change the picture of the south Gaulish imports in the limes region of the Moesia province in that time. The import of the other workshops mostly corresponds to the situation recorded, for the time being, in the territory of the province Moesia, and fits into the trends of this region, indicating the unified market. Nevertheless, we should mention the fact that Reheinzabern products were not represented at Diana in the quantity average for other Moesian sites.

Translated by
Mirjana VUKMANOVIĆ

UDC 738.6.032.77(497.11)

LIST OF ABBREVIATIONS

AAH
Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

AV
Arheološki vesnik, Ljubljana

AR
Alba Regia, Szekesfehervar

BJ
Bonner Jahrbücher, Bonn

BVbl
Bayerische Vorgeschihtsblätter, München

DJS
Đerdapske sveske, Beograd

RCRF
Rei Cretariae Romanae Fautorum – Acta

ZNM
Zbornik Narodnog muzeja (Recueil du Musée National), Beograd

BIBLIOGRAPHY

BÁNKI 1977
J.Fitz, V. Lanyi, Zs. Bánki, *Forschungen in Gorsium im Jahre 1974*, AR XV, 1977.

BJELAJAC 1990
Lj. Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji – import i radionice Viminacium – Margum (Terra Sigillata in Upper Moesia – Import and Viminacium – Margum Workshops)*, Beograd 1990

[14] During the second half of the 2nd century local terra sigillata production (which is not included in this study, but will be presented elsewhere) is very abundant.

DRAG.
H. Dragendorf. *Terra sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und romischen Keramik*, BJ XCVI u. XCVII, Bonn 1895.

GABLER 1964
D. Gabler, *Angaben zur Verbreitung der sigillaten in Pannonien*, AE 91/1, 1964.

GABLER 1966
D. Gabler, *Westendorfer und spätromische Sigillata in Nordpannonien*, B Vbl 31/1–2, 1966.

GABLER 1971
D. Gabler, *Die Eroberung Pannoniens im Spigel der Sigillaten*, AAH 23, 1971.

GABLER 1974
D. Gabler, *Sigillaten auf dem Gebiet des Palatium von Gorsium*, AR XIII, 1974.

GABLER 1978
D. Gabler, *Die Sigillaten von Pfaffenhofen in Pannonien*, AAH 30/1–2, 1978.

GABLER 1981
D. Gabler, *Terra Sigillata. Romische Forschungen in Zalalovo* 1978–1979, AAH 33/1–4, 1981.

GABLER 1986
D. Gabler, *Terra Sigillata im Topferviertel von Poetovio*, AV 37, 1986.

HULD–ZETSCHE 1971
I. Huld–Zetsche, *Glatte Sigillaten des "Massenfundes" aus Trier*, RCRF Acta XIII, 1971.

JEVREMOVIĆ 1987
N. Jevremović, *Keramika južnog i zapadnog bedema lokaliteta Diana–Karataš (La céramique des remparts sud et ouet decouverte sur le site Diana–Karataš)*, DJS IV, 1987.

JUHASZ 1935
G. Juhasz, *Die Sigillaten von Brigetio*, Diss. Pann. II/3, Budapest 1935.

KARNITSCH 1955
P. Karnitsch, *Die Verzierte Sigillata von Lauriacum*, Linz 1955.

KARNITSCH 1959
P. Karnitsch, *Die Reliefsigillat von Ovilava, Linz 1959.*

KELLNER 1964
H.J. Kellner, *Die Sigillata–Töpferei in Pfaffenhofen am Im und ihr Formenschatz*, Germania 42, München 1964.

KELLNER 1976
H.J. Kellner, *Die Sigillata 1969, Die Ausgrabungen 1969–1974 in Pons Aeni*, BVbl 41, 1976.

KELLNER 1981
H.J. Kellner, *Die Bildstempel von Westerndorf*, Bvbl 46, 1981.

KONDIĆ 1987a
V. Kondić, *Balneum logora Diana (La balneum du camp Diana)*, DJS IV, 1987.

KONDIĆ 1987b
V. Kondić, *Statio cataractarum Dianae*, DJS IV, 1987.

KONDIĆ 1989/90
V. Kondić, *Dijana – utvrđenje I veka (Diana – 1st Century Fortification)*, Starinar XL – XLI, 1989/90.

LUDOWICI I–IV
W. Ludowici, *Katalog I–IV aus meinen Ausgrabungen in Rheinzabern*, München 1904–1912.

MIKL–CURK 1981
I. Mikl–Curk, *Nekaj najbd sigilate iz Ptuja (Some Terra Sigillata Finds from Ptuj)*, AV XXXII, 1981.

OSWALD 1964
F. Oswald, *Index of Figure – Types on Terra Sigillata ("Samian ware")*, London 1964.

OSWALD–INDEX 1964
F. Oswald, *Index of Potter's Stamps on Terra Sigillata "Samian Ware"*, London 1964.

OSWALD, PRYCE 1966
F. Oswald, T. Davies Pryce, *An Introduction to the Study of Terra Sigillata*, London 1966.

RANKOV 1980
J. Rankov, *Iskopavanja na Karatašu (Les Fouilles de Karataš)*, DJS I, 1980.

RANKOV 1984
J. Rankov, *Karataš – Statio cataractarum Dianae*, DJS II, 1984.

RANKOV 1987
J. Rankov, *Statio cataractarum Dianae*, DJS IV, 1987.

RICKEN, LUDOWICI VI
H. Ricken, W. Ludowici, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern – Tafelband*, Speyer 1948.

RICKEN, FISCHER 1963.
H. Ricken, C. Fischer, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern – Text*, Bonn 1963.

ROLLER 1969
O. Roller, *Die römische Terra – Sigillata – Töpfereien von Rheinzabern*, Stuttgart 1969.

SCHÖNBERGER 1975
H. Schönberger, *Kastell Künzing – Quintana (die Grabungen von 1958 bis 1966)*, Limesforschungen 13, Berlin 1975.

STREITBERG 1971
G. Streitberg, *Der Kreis der Comitialis. Ein Beitrag zur Sigillata–Töpferei von Westerndorf*, BVbl 36/2 1971.

VASIĆ 1967
M.R. Vasić, *Tera sigilata u Narodnom muzeju u Beogradu (Terre sigillée au Musée National de Belgrade)*, ZNM V, 1967.

Une brique à figure humaine et inscription gravées de Viminacium

IVANA POPOVIĆ, Institut Archéologique, Beograd

La brique romaine de Viminacium avec une représentation humaine gravée et une inscription en caractères grecs au–dessus d'elle, offre des possibilités d'interprétation intéressantes tant du point de vue de l'iconographie que de l'onomastique.[1] Notamment, sur cette briques de grandes dimensions, de forme presque carrée, dans l'angle gauche est gravée une figure humaine s'acheminant vers la droite (fig. 1). Le corps est représenté de face, tandis que la tête est de profil. Dans son ensemble, la représentation est schématisée, avec la face et les détails du corps sommairement indiqués. On reconnait sur le visage oblong un long nez courbé et un menton pointu, avec des lèvres indiquées par incisions à l'intérieur d'une cavité semicirculaire. L'oeuil est en forme d'amande, sans pupille, surmonté d'un sourcil arqué. Sur la tête on voit un casque très schématisé dont le panache descend jusqu'aux épaules. La calotte du casque n'est pas indiquée, tandis, que le panache, à partir du front jusqu'à la nuque est représenté par des lignes en zigzag, avec une queue ornée de chevrons. Le corps est très stylisé et cordiforme. Le sein est rendu par une ligne incisée circulaire, tandis que le bas du corps est figuré sous forme d'un triangle renversé, décoré d'un ornament réticulaire qui, selon toute évidence, reproduit la partie vestimentaire entourant les hanches. Le bras droit est séparé du corps, tandis que dans la main droite levée, le personnage tient un bâton ou plus probablement une lance. Au–dessus de la figuration est gravée l'inscription ΙΑΛΡΟΥC.

La représentation stylisée d'un guerrier casqué au premier coup de vue rappelle les figurations de l'art préromain de l'aire centre–balkanique et subalpine. Les images de guerriers stylistiquement très apparentées, à casque pourvu d'un panache en forme d'arête, apparaissent dès le VIe–V^{e} s.av.n.è., comme par ex. sur les situles de Benvenuti, Certosa, Magdalenska Gora, Arnoaldi, Providence et ailleurs.[2] La représentation d'un guerrier coiffé d'un casque de ce même type se retrouve sur la fameuse situle de Vače.[3] Des exemplaires similaires de guerriers sont connus aussi sur d'autres objets provenant du même cadre culturel, telles les plaques de bronze votives d'Este–Baratello et d'Este–Coldevigo (IVe s.av.n.è),[4] le couvercle d'Arnoaldi (V^{e} s.av.n.è)[5] ou bien les vases à figures noires d'Este (Casa Alfonsi) du milieu du Ve s.av.n.è.[6] Tout compte fait, l'analogie la plus proche est le casque stylisé à long panache du cavalier figuré sur une plaque de bronze d'Este–Baratello (IV–IIIe s.av.n.è).[7] La calotte du casque est sommairement indiquée par des lignes traversant le front, tandis que le panache, qui descend jusqu'aux épaules, est indiqué par des incisions profondes (fig. 2). D'ailleurs, c'est ju-

[1] La brique a été trouvée à Kostolac, sans doute avant 1930, quant elle se trouvait déjà dans la collection privée de Mme Todić à Belgrade, cf. N. Vulić, Spomenik Srpske kraljevske akademije, LXX, 1931, 129–130, Nº 313 (avec photo). La brique est aujourd'hui perdue, cf. M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, II, Beograd, 1986, 183, Nº 233 (avec dessin). D'après la photo, il me semble que la figure humaine et l'inscription ont été incisées dans l'argile molle de la brique, avant sa cuisson.

[2] *Situlenkunst zwischen Po und Donau*, Wien, 1962, 100, Taf.4; 103, Taf.14–15; 116, Taf. 39; 121, Taf. 48–49; Taf. 59.

[3] J. Kastelic, *Die Situla aus Vače*, Beograd, 1956, 28–29.

[4] *Situlenkust zwischen Po und Donau*, 123–124, Taf. 54, Nr 56, 58.

[5] *Ibid.*, 105, Taf. 17, N^{r} 22.

[6] *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov*, Ljubljana, 1962, 111–112. T.48,b.

[7] *Situlenkunst zwischen Po und Donau*, 125, Taf. 55, N^{r} 60.

stement ces représentations de guerriers énumérées plus haut qui illustrent le mieux la place de la culture vénète, en même temps que les influences grecques archaïques et celtiques, qui a essentiellement contribué à la formation de la culture illyrienne des Japodes dans la région de la Bosnie occidentale.[8] Cette civilisation s'est développée dans les régions de la Lika et de la rivière Una à partir de l'âge du bronze récent jusqu'à l'arrivée des Romains, tout en retenant ses particularités même après les conquêtes romaines, ou plus exacetement pendant les deux premiers siêcles de notre ère. Les figures stylisées de guerriers, dont le corps est rendu sous forme d'un triangle chevronné, tandis que sur la tête on voit seulement un casque à panache, font leur apparition dès l'âge du fer ancien,

Fig. 1. – La brique de Viminacium.

ainsi qu'il est démontré par deux ferrements de bronze â processions de guerriers, trouvés dans la nécropole de Prozor (VIe–V^{e} s.av.n.è.).[9] Il faut pourtant remarquer que les guerriers visibles sur ces ferrements portent, semble–t–il, des casques de type gréco–illyrien, à cadre restangulaire pour le visage,[10] tandis que le guerrier de la brique de Viminacium est muni d'un casque différent. Quoique son casque soit très stylisé, il me semble qu'il est possible de conclure qu'il appartient au groupe de casques à deux arêtes portés par les guerriers japodes représentés sur les urnes de pierre. Ces casques de forme hémisphérique, pourvus d'un long panache descendant jusqu'aux épaules, tirent leur origine d'Italie, tandis qu'aux VIe–Ve s. ils sont très répandus dans la région de Dolenjska en Slovénie.[11] A en juger d'après les nombreuses figurations sur les urnes, ce type de casque était devenu le symbole de dignité des guerriers japodes. Leur utilisation s'est prolongée jusqu'a à l'époque romaine. Ainsi, sur le côté face de l'urne japode de Ribič (début du Ier s.de n.è), on voit deux figures flanquant un canthare, dont celle de droite, un guerrier, est coifée d'un casque stylisé à panache descendant jusqu'aux épaules et tenant dans sa main une lance.[12] Par ailleurs, de la nécropole japode de Jezerine provient une plaquette ajourée de bronze sur laquelle est représenté un guerrier itiphallique ressemblant de près au guerrier

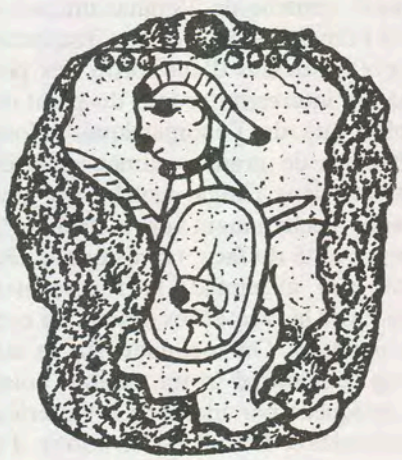

Fig. 2. – Plaque de bronze d'Este–Baratello.

de la brique de Viminacium (fig. 3).[13] Outre le casque typique à panache, d'autres détails appuient le rapprochement de ce dernier avec l'art japode. Ces ressemblances sont surtout évidentes dans la stylisation du visage, ou plus précisément dans le rendement des détails des figures symé triquement disposées. Ainsi, le guerrier de la brique de Viminacium a un nez triangulaire et la bouche semi–circulaire, de même que le guerrier de l'urne de Ribič,[14] ou bien les guerriers du

[8] Pour la civilisation des Japodes et les influences diverses ayant contribué à sa formation, voir D. Sergejevski, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, IV–V, 1949–1950, 67–78.

[9] R. Drechsler–Bižić, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, XXI, 1988, 20–21, T.I, 2–4.

[10] *Ibid.* L'auteur donne l'aspect restitué du guerrier, complétant l'espace vide par un visage humain, obtenant ainsi la représentation d'un personnage à casque gréco–illyrien.

[11] S. Gabrovec, *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, IV, Bronzano doba, Sarajevo, 1983, 55–57, sl. 4, 1. L'auteur mentionne vingt trouvailles de casques à double arête dans la région de Dolenjska.

[12] D. Sergejevski, *op. cit.* (n.8), 51–52, T.III, 2.

[13] I. Čremošmik, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XIV, 1950, 108–109, T.II, 3.

[14] D. Sergejevski, *op.cit.* (n.8), T.III, 2.

relief à cavaliers japodes de Založje près de Bihać (Ier–IIe s.de.n.è).[15] Le guerrier du ferrement d'Este–Baratello (fig. 2) a aussi une bouche ronde, ce qui apporte un lien de plus aux rapports entre les cultures japode et vénète. Le guerrier de Viminacium porte un vêtement très stylisé descendant jusqu'aux hanches, tandis que les jambes sont libres. A en juger d'après les cavaliers du relief de Založje[16], ce vêtement court n'est pas inconnu de l'art japode. D'autre part, les représentations des figures humaines, surtout des guerriers à corps trangulaire décoré d'ornements réticulaires, apparaissent, à en juger d'après l'objet d'ambre de Prozor, déjà dans les phases anciennes de la civilisation japode et restent longtemps en usage.[17]

Fig. 3. – Plaquette ajourée de Jezerine.

De la sorte, nous estimons que ces anciennes sources se trouvent à la racine de la figuration sur la brique de Viminacium. En d'autres termes, l'iconographie de la brique est inspirée par l'art des Illyriens du centre balkanique, ou plus particulièrement par l'art des Japodes.

La présence de la brique à dessin d'inspiration puisée dans l'art illyrien ou bien de l'arrière–pays dalmate dans le camp militaire de la *legio VII* en Haute Mésie, peut être mise en rapport avec les événements historiques connus, ou plus précisément avec le transfert de cette unité de Dalmatie sur les berges danubiennes. Le camp primitif de la septième légion claudienne se trouvait à *Tilurium*, à proximité du village de Gardun dans la région de Sinj. Il a été vraisemblablement érigé par cette légion lors de son arrivée en Illyricum. La légion avait pris part dans la répression de l'insurrection de Baton en 6–9 de n.è. A l'occasion du triomphe, un trophée a été mis sur place à *Tilurium*, glorifiant la victoire de l'armée de Tibère au cours de la guerre contre les Pannoniens et les Dalmates.[18] Nous ne disposons pas de données précises sur la date du transfert de la légion de Dalmatie en Mésie. La première mention de sa présence sur le Danube est de 69 de n.è.[19] Il est assez probable que cet événement se place entre 63 et 66 de n.è., au moment de la réduction des forces armées en Dalmatie.[20] Quoi qu'il en soit au juste, la septième légion a laissé une trace profonde sur le sol dalmate, d'abord dans les guerres menées contre Baton, et ensuite par le rôle qu'elle avait joué dans la romanisation de l'arrière–pays. Sur l'organisation des Illyriens et plus particulièrement des Japodes, nous ne savons pratiquement rien. Nous sommes malheureusement mal renseignés aussi sur leur administration pendant l'époque romaine. On sait pourtant que *Metulum*, bien qu'anéanti pendant la guerre d'Octavien menée contre les Illyriens en 35 av.n.è., avait très vite obtenu le statut de municipe.[21] Par ailleurs, du territoire japode des environs de Bihać, provient un grand nombre de monuments funéraires d'époques julienne et flavienne, appartenant à des défunts qui pouvaient être les descendants d'indigènes ayant obtenu le droit civil romain pour différents services rendus à leurs maîtres.[22] Les contacts

[15] I. Čremošnik, *op.cit.* (n. 13), 105–106, sl. 1, T.I, 1.

[16] *Ibid.*

[17] Sur le grain d'ambre de Prozor, aujourd'hui au Kunshistorisches Museum de Vienne, on voit dans la frise du bas une procession de guerriers. Le corps des personnages est en forme de triangle à ornementation réticulaire. Ils sont coiffés de casques à double arête et panache, cf. R. Drechsler–Bižić, *op. cit.* (n.9), 23, T.2, 2, T.3, 2. Le décor réticulaire se retrouve déjà sur les figures du IVe–IIIe s. (situles de Certosa, Bologne et Kuffarm ainsi que sur le miroir Arnoaldi). Le même genre vestimentaire se rencontre aussi sur les plaquettes votives en bronze du IVe–IIe s.av.n.è., cf. S. Grabovec, *Duhovna kultura Ilira*, Sarajevo, 1984, 108, T.42, 57.

[18] Les opinions émises sur la date du monument de Gardun varient entre elles. Ainsi, G. Picard, *Les trophées romains*, Paris, 1957, 251 sq., estime que le trophée a été érigé à l'occasion de la victoire remportée par Octavien pendant la guerre menée contre les Illyriens en 35 av.n.è. A notre avis, la thèse avancée d'abord par M. Abramić, Časopis za zgodovino in narodipisje, XXXII, 1–4, 1937, 13 sq., puis complétée par N. Cambi, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 8, Split, 1984, 77–92, mettant en rapport le trophée avec la suppression de l'insurrecton pannonienne, semble aujourd'hui la plus acceptable.

[19] Selon Tacite la septième légion se trouvait parmi celles qui furent envoyées en Italie pour mettre fin à la guerre civile de 69 de n.è. Cf. M. Mirković, *op. cit.* (n.1), 36.

[20] *Ibid.*

[21] D. Sergejevski, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, LII, 1940, 20–22.

[22] Cette thèse a été émise par C. Patsch, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina, VI, 1899, 154–186; VII, 1900, 53–66.

multiples de la septième ségion avec le continent dalmate et la romanisation rapide avaient sans doute eu comme conséquences la familiarisation des Romains ave l'art illyrien et l'incorporation des indigènes, devenus citoyens romains, dans les unités militaires. Observée sous cette lumière, la représentation d'un guerrier illyrien sur la brique de Viminacium devient tout à fait compréhensible.

On ne s'étonnera donc pas outre mesure d'y voir la figuration humaine d'un type préromain accompagnée d'une inscription en caractères grecs. L'inscription a été interprétée comme le nom propre de *Hilarus* [23] (IΛΑΡΟΥC).[23] Ceci implique un *iota* aspiré, un *alpha* sans barre transversale au lieu d'un second *labda* et un suffixe latin – *us*. La lecture est tout à fait plausible, surtout si on tient compte que *Hilarus*, beaucoup plus fréquent que *Hilarius*, est un nom commun dans l'épigraphie romaine d'époque républicaine et impériale.[24] Cependant, en dépit de la terminaison en *–us*, le nom n'est pas nécessairement latin, l'adjectif *hilarus* ayant son équivalent grec ἵλαρός ("rieur", "joyeux"). Par ailleurs, le *iota* n'était peut–être pas aspiré. Ainsi, sur une urne de Ličtani près de Livno dans l'arrière–pays dalmate, nous lisons ILARVS GRA[ECI F(ilius ?)][25], ce qui, à la rigueur, pourrait s'expliquer par la transcription latine d'un modèle écrit en capitale grecque. *Ilarus* et son père étaient, selon toute vraisemblance, des affranchis de souche illyrienne. Les anthroponymes greces, comme par exemple *Graecus*, rencontrés dans les provinces continentales de l'empire romain, étaient rarement portés par des Hellènes authentiques, mais plutôt par des personnes provenant des régions de langue et de culture grecques.[26] D'autre part, si le suffixe latin du nom gravé sur notre brique montre bien que le processus de romanisation était déjà avancé dans les régions dalmates, l'emploi de lettres grecques dévoile que la composante hellénique était encore présente sur le littoral adriatique et dans l'"Hinterland" illyrien au cours des premiers siècles de notre ère. Par ailleurs, on se demandera si le nom IΛΑΡΟΥC n'est pas une adaptation plus ou moins habile du nom d'IΛΛΥΡ(I)OC (Ἰλλυριός), désignant sur le modèle primitiv la figuration humaine soit comme un guerrier illyrien, soit comme Illyrios, fils de Cadmos et Harmonie, et ancêtre des rois illyriens.[27] Cette solution, qui n'est autre chose qu'une hypothèse hardie à laquelle je ne tiens pas trop, repose sur la similarité phonétique et morphologique entre *Illyrios* et *Ilarus (Illrous)*. Pour être plus ou moins vraisemblable, elle exigerait la chute du *iota*, l'existence de deux *labda* et le changement de place de *l'ypsilon*.

Quoi qu'il en soit au juste, la brique de Viminacium est un document curieux qui exigeait un examen plus approfondi qu'un simple enregistrement.

Traduit par
Vladislav POPOVIĆ

UDC 738.8.032.77(497.1)

[23] N. Vulić, *op. cit.* (n.1), 129–130.

[24] H. Solin, dans: *L'onomastique latine*, Paris, 1977, 357–358.

[25] CIL, III, 2761; G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg, 1964, 213, 217, 340.

[26] I.I. Russu, dans: *L'onomastique latine*, Paris, 1977, 357–358.

[27] Pour les sources écrites, cf. Paulys Realenc., IX, 17, 1914, 1088–1089.

Icosahedron of Quartz Crystal from Castrum Novae (Čezava)

MILOJE VASIĆ, Archaeological Institute, Beograd

On August 17, 1968, an icosahedron (a polyhedron of 20 equilateral triangles) made of quartz crystal[1] (Fig. 1 and 2) was found at an elevation of +62 cm in the western semicircular tower of the southern gate of Castrum Novae, among the cobblestones of the Severus phase. Layer D in the gate tower corresponds to Layer D in the interior of the Roman fortress and in the outer circular towers, and belongs in general to the time when the castrum was founded during the rule of Septimius Severus and lasts approximately to 3/3 of the 3rd century[2]. Based on such a stratigraphy, the find of the icosahedron made of quartz crystal would have at its terminus ante quem the last destruction of the Severus phase of Castrum Novae at the end of the 3rd century which, of couse, does not mean that it could not have come from a considerably earlier time, perhaps the 2nd century A.D.

We were not able to find an analogy to the icosahedron from Čezava. We would nonetheless mention a "pearl" of quartz crystal found in tomb 19 in Stössen (Kr. Hohenmölsen, Bez. Halle[3], with a radius of 4.6 cm, but faceted with considerably irregular fields in the shape of a trapezoid, from 2/2 5th century. Another object of quartz crystal that we come across is a ball found in the Childerik tomb from 482[4]. Both the gap in the date of our object and its distinct workmanship make it impossible to use these as an analogy.

The lack of close analogies makes in difficult to interpret the icosahedron from Čezava. We began with two assumptions:

1. The object is utilitarian, for example the pommel on a sword handle or part of a piece of furniture: however, we have no information that Roman swords ended in such pommels, and we have no information regarding furniture. The opening on the icosahedron is rather narrow for the three sword handles to pass through it: it is also hard to understand why no other part of the sword or something else was found along with this object (particularly since the icosahedron was found under a closed layer of roofing structure), and no signs of corrosion were noted in the opening, either.

2. The second possibility is that the object was worn around the neck as part of a necklase. The size of the icosahedron is not negligible and would be quite impractical to wear on a daily basis. It should be borne in mind that during the 2nd–3rd centuries women were still not allowed to live in military fotifications. Assuming that the icosahedron was actually worn around the neck, then it would only be worn for special occasions, most likely bay a man. This would lead to the next hypothesis that the icosahedron was some

[1] The dimensions of the icosahedron are: greatest height 5.5 cm; greatest vidth 4.7 cm; triangle sides 3 cm. An opening of 0.7 cm has been drilled through the center of the icosahedron.

[2] M. Vasić, *Čezava - Castrum Novae*, Starinar 33-34, 1982/83 (1984) 91 and D: Id. *Čezava - Castrum Novae. La stratigraphie, la chronologie et les phases architectoniques*. Der Römische Limes in Österreich 36/2, 1990 (Akten des 14. Intern. Limeskongres., 1986. Carnuntum, 897.

[3] B. Schmidt, *Das Königreich der Thüringer und seine Provinzen* in the catalog of the exhibit "Germanen, Hunnen and Awaren - Shätze der Völkerwanderungszeit", Nürnberg - Frankfurt/Main, 1988, p. 484, no. 71, Fig. XII, 7.b.

[4] *Rani srednji vek*, ed. D. Talbot Rice, Beograd, 1976, on p. 202, Fig. 7, part of the inventory of the Childerik tomb in Tournai from 482. Among other things is a crystal ball. See p. 212.

sort of status symbol related to a cult or magic ritual. The hypothesis that the icosahedron is a "cult" or "magical" object seems to be the most acceptable to us, although it was not necessarily worn around the neck, but might have hung from the ceiling of the tower ground floor, since we can assume that the tower had a first floor which gave out onto the ramparts, thus the ground floor could have held some sort of shrine: but this is only a hypothesis that cannot be proven.

The icosahedron could have been at the top of a scepter, once again within the framework of some cult, although it seems to us that it was hung, since in that position it shows off its mathematical combinations the best. Therefore, without going further into whether the object was worn of fixed in a room, we will try to determine the possible function of the icosahedron.

The extremely symmetrical execution of the tringles that comprise the icosahedron indicates a very symmetrical geometric body that can contain mathematical–philosophical principles within it. This lead us to look for an answer in the philosophical systems at the end of the 2nd and the 3rd centuries. It should not be forgotten that Neopythagoreanism relinquished its place to Neoplationism during that period. But the question is whether these are the only systems within which we can seek a satisfactory solution. We will try to examine several possibilities, giving special attention to mathematical–philosophical speculations.

The Pythagorean school (particularly strong in southern Italy) seems to have died out in the 4th century B.C.[5] Nonetheless, this philosophy did not disappear completely, and during the time of Caesar and the first emperors it was revived in Rome in the form of Neophythagoreanism[6]. However, its new form was not only close to the old school, but the successor of Plato as well. Plato for them was Pythagoras' pupil and was revered almost much as the Sage from Croton[7].

After preaching in Egypt under Ptolemy, the Neopythagoreans moved to Rome. The links between Pythagorean doctrines and oriental beliefs created a strong syncretism[8]. On the other hand, members of this sect were also connected to Orphic and Dionysian mysteries[9]. All these elements were not assimilated into one synthesis which was common to all members of the school, rather individuals constructed their own different synthesis. The literary tradition of these "sects" was retained until the 3rd century A.D. when it was absorbed by Neoplatonism.

As noted by F. Cumont[10], in the epoch of syncretism the originality of this philosophy was reflected less by its doctrine and more by its perceptions; and Pythagoreanism truly influenced not only the teachings of Posidonius and Plotinus, but also the oriental cults throughout the empire. It gave the first example of scientific mysteries where knowledge or "gnosis" was the basis of enlightenment[11]. As underscored by F. Cumont, Pythagoreanism was not only a philosophical orientation, such as epicureanism or stoicism, since its followers resembled the members of a religious order more than of a school of philosophy[12].

We will not go into all the aspects of this doctrine, but will concentrate on those ideas which emphasize numbers. From the period that interests us we would mention Nicomachus from Gerasa (Arabia, around 140 A.D.) who wrote "Introduction to Arithmetic"[13]. In his system, ideas existed before the creation of the world (Plato), and are identified with numbers (Plato once again). The credo of his science of numbers was that divine numbers existed in the mind of God the Creator. Accordint to him, mathematical numbers were actually the preparation for divine numbers. Nicomachus emphasized the decad in particular as a "measure for all things, like a plumb line in the hand of the Creator": *but sicne everything was an unlimited multitude, there was a lack of order... and in the decad existed an equilibrium between the set and its elements... Thus God, who orders the worls guided by his intellect, used the decad as the law for all things and this is why between the whole and the parts of all things in heaven and on earth the relations are harmonious, based on it and orderad according to it.*"

---

[5] F. Kopleston, *The History of Philosophy I: Greece and Rome (translation, Beograd, 1988), 485.*

[6] J. Carcopino, *La basilique pythagoricienne de la Porte Majeure*, Paris, 1944, 11th ed., p.181, 190-191.

[7] Macrobius. In. Somn. Scip., I, 11. 1: Proclus. *In Platonis theologiam*, I, 62, p. 13, compare with Cicero. *De Rep.* I. 10. 16: (Plato) leporem socraticum... cum obscuritate Pythagorae... contextuit; Procl., In Eucl., p. 12.9 Friedl., Diels. *Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin 1922 (*Predsokratovci I*, translation, Zagreb, 1983), p. 262, B 19 (Philolaus).

[8] L. Ferrero, *Storia del pitagorismo nel mondo romano (delle origine alla fine della republica*), Torino, 1955, 78, and further: an Alexandrian Pythaoreanism and syncretism.

[9] F. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949, 150; J. Carcopino, *La basilique*, 180.

[10] Cumont, *Lux perpetua*, 153.

[11] *Ibid.*

[12] *Ibid.*

[13] *Introductio arithmetica,* ed. Hoche (Teubner, 1866); English translation M.L. D'Ooge (study by Robbins and Karpinski), New York, 1926; PW XVII, 500, Serbian translation M. Gika, Filozofija i mistika broja, Novi Sad, 1987.

Another important Neopythagorean philosopher is Numenius from Apamea (Syria) who lived in the second half of the 2nd century A.D.[14] He is particularly important for our analysis since he considered Plato to be Pythagoras' pupil, he who had been accustomed to the barbarians; Numenius introduced a powerful syncretism into his ideas, considering the mysteries of

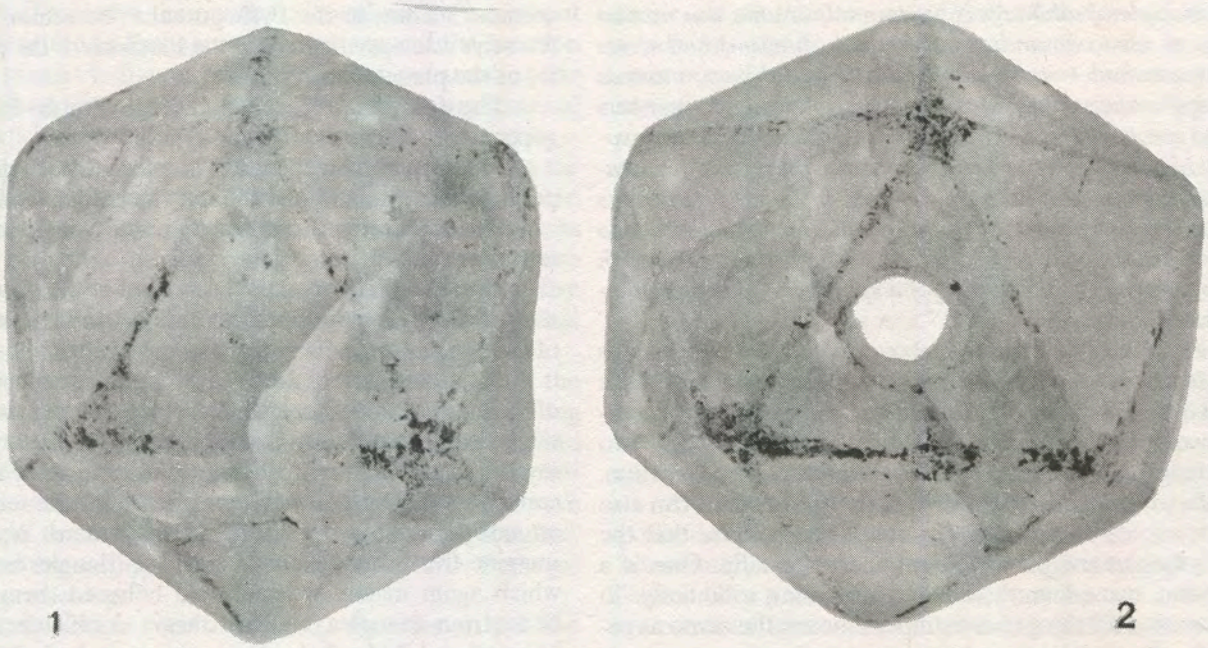

Fig. 1-2. – Castrum Novae (Čezava), icosahedron of quartz crystal.

the Brahmans, Jews, Magi and Egyptains to be in concordance with Plato[15].

Sextus Empiricus (writing in the last third of the 2nd century A.D.) informs us about the various tendencies within Neophythagoreanism. Thus, one from of Neopythagoreanism derives everything from the monad or point. A point produces a line, lines generate surfaces, and surfaces produce threedimensional bodies. This is a monistic system under the influence of older mathematical concepts. Another form of Neopythagoreanism greatly stresses the dualism of the monad and undefined duals, although everything is derived from the point or unit[16].

We will try to give a brief outline of the mathematical theories of the older Pythagoreans. No manuscripts remain of Pythagoras humself, but his pupils provide us with his basic hypotheses, although they are unfortunately from preserved fragments written by younger writers for the most part. As Proclus notes:

"*And after them Pythagores changed the scientific endeavors around it (sc. geometry) in the form of educating a free man, devising in detail his theorems in the unreal and purely spiritual sense; he then introduced the study of dimensions and discovered the structure of spatial figures.*"[17]

Pythagoras' doctrine was a sophisticated from of religion of the mysteries. The originality of this system was that mathematics held the key to the secrets of the Universe and was an instrument with which to purity the soul. "*The function of geometry", said Plutarch like a good Pythagorean, "is to lead us from the sensual and that which is deteriorating, towards the spiritual and eternal – for reflections about the eternal are the goal of phisolophy, as reflections about the mysteries are the goal of religion.*"[18].

According to Pythagoras' pupil Philolaus[19] the parts and essence of numbers should be judged accor-

[14] Ibid, F. Cumont, *Lux perpetua*, 344-45.

[15] Fr. 90, Leamans, *Studie over Numenius von Apamea*, Mém. Acad. Belgique, XXXVII, 1937.

[16] Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos*, X, 281, sq.: Kopleston, *op. cit.*, 486.

[17] Procl., *In Eucl.*, p. 65, 15 Friedl., fragment in Diels. *Fragmente* (Predsokratovci I), pp. 394-395. 58.1.

[18] B. Farrington, *La science dans l'antiquité*, Paris 1967, p. 42.

[19] Philolaos, Fr., B. 11, Diels, *op.cit.*

ding to the power that lies within the decad. It is great, utterly perfect, all–creative and the beginning and guiding principle of divine and heavenly life as well as human life. Power also lies with the decad. Without it everything would be unbounded, unclear, invisible.

Diogenes Laertius even notes:[20] *"Alexander in his work "The Sequence of Philosophy', says that he found the following information in Pythagores' notes: "The principle of all things is the monad, or unit: this monad gives rise to an undetermined diad (dualism) and serves the monad – its model – as a material base; monads and undetermined diads give rise to numbers; numbers to points: points to lines; lines to surfaces; surfaces to solid bodies, sensitive bodies whose elements are: fire, water, earth and air. These elements interchange and pass completely from one to the other, and join together to create a living Cosmos, rational. spherical, with the earth in its center, which is also of a spherical shape and inhabited all over."*[21].

It ensues from the above that the Pythagoreans were impressed by the importance of numbers in the world. All things are numbers, and many can be expressed by numbers: the relationship between two things can be expressed by a numerical proportion, the order of a number of systematized objects can also be expressed numerically, etc. It seems celar that the Pythagoreans perceived numbers spatially. One is a point, two a line, three a surface, four a solid body. To say that all things are numbers means the same as saying that "all bodies are composed of points or units in space, which together comprise a number"[22]. This is shown by the "tetractys", a figure which was sacred to the Pythagoreans. This figure clearly shows that ten is the sum of the numbers one, two, three and four, i.e. the sum of the first four natural numbers[23].

The members of Pythagoras' brotherhood considered the dotted diagram of the tetractys to be an esoteric symbol as important as the pentagram and was even their secret sign. Invoking the tetractys, the sect members swore a sacred oath that they would never disclose their secrets, including mathematical ones. Iamblichus preserved the formula of the oath: "Nay, by him that gave us to us the tetractys, which contains the fount and root of ever–flowing nature."[24]

The tetractys not only participated in the nature of the decad and triangular numbers, but was also in musical harmony which had a major role in Pythagorean ideology and as a symbol of the harmony of the cosmos[25]. Thus, in the Pythagoreans' "catechism" the tetractys was associated with the harmony of the sphere, or the planetary Sirens[26].

The decad had a three–fold quality for the Pythagoreans:

1. it is a double pentad (in geometry it repeats pentagonal symmetry and reflects the golden section);
2. it represents the set of points contained in the tetractys;
3. it, like the pentad, is the symbol of the Cosmos, as in the above–mentioned quotation from Nicomach of Gerasa.

A regular icosahedron, as we know, is composed of 20 equilateral triangles. Therefore, it could be interpreted as two decads put together, with very strong mystical implications. An equilateral triangle by itself can represent the "tetractys" which, as we have seen, is an exceptional symbol for the Pythagoreans. We can imagine five triangles above and five triangles below, which again makes a decad, and between them is a belt of ten triangles, which makes a double decad[27]. "Above" and "below" also have strong symbolical meaning for the Pythagoreans. From a fragment of Philolaus' "Bacchantes" we learn: *"The Cosmos is one, and began to appear from the center, from the center going upwards to the same extent as downwards. For, the parts that lie above the center relate to those that lie below the center as opposites. For, to those parts that lie lowermost, the parts that lie in the center are uppermost, and so on. For both the upper and lower parts relate equally to the center, except in the opposite direction."*[28]

The Pythagoreans devised an entire symbolism of numbers. We will only mention several examples here. Philolaos, after saying that mathematical values are reflected, with a three–fold interval, in the tetrad, quality and color, when shown by nature, in the pentad,

---

[20] Diogenes Laertius, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, (translated, Beograd, 1979), VIII, 25.

[21] Alexander Polyhistor lived in the 1st century A.D., and Diogenes Laertius in the 3rd century A.D. Diogenes was fortunate to be able to consult this older literature which was certainly close to the sources, for between Alexander and Diogenes there arose a great deal of literature about Pythagores and his mystics, which was certainly less valuable than this older work.

[22] Stöckl, *Hist., Phil.I*, p. 48, quoted in Kopleston, *op. cit.*, 89

[23] "Triangular" numbers that arise from the sum of consecutive natural numbers that comprise an arithmetic progression:

$$1 = 1$$
$$1 + 2 = 3$$
$$1 + 2 + 3 = 6$$
$$1 + 2 + 3 + 4 = 10$$

[24] Iamblich, *De vita Pythagorica*, p. 220, Vid. Diels., *op. cit.*, p. 403:58, 15. Aet. I 3,8.

[25] M. Gika, *op. cit.*, 11-14.

[26] Iambl., V. Pyth., 18: "Tetractys, pure harmony, the harmony of the sirens".

[27] On the meaning of the decade, compare Diels, *op. cit.*, p. 351, A 13 (from Nicomach, Theol. Arithm., p. 82).

[28] Diels, *op. cit.*, p. 382, B 17 - Stob., Ecl. I 15, 7. Philolaus' "Bacchantes".

the principle element of life in the hexad, reason and health and what he (Philolaus) called light in the hebdoman, and love and friendship, intellect and thought are reflected in the octad.[29] A decad is designated by faith, for according to Philolaus we have firm belief in the decad and its parts if we meditate deeply about things. This is why memory (Μνήμη) can also be called such, for the same reasons, that the number one is called memory (Μνημοσύνη).[30]

If we leave the mystics of numbers for a moment and return to Pythagorean geometry and the creation of geometric figures out of gronoms, we arrive at the construction of polyhedrons. "Actually, every material particle is an expression of the number four (τετρακτύς), for it, as the fourth in the series, arises form the three constituent elements (point, line, surface)"[31]. In threedimensional space there are spatial figurations or polihedric numbers which the Pythagoreans also studied. We remember that there are only five symmetgrical polihedrons, regardless of the fact that the number of symmetrical polygons is infinite[32].

Comparing Plato's ideas in "Timeaus"[33] with the Pythagoreans' concepts, similarities in their reasoning can be noted. This is quite understandable since Plato had strong connections with the Pythagoreans in Southern Italy. However, even Aristotle was not sure about the real author of the "Pythagorean thoughts". Plato himself had centrain reserves towards Pythagorean teachings[34].

But let us return to Plato's theories on the five polyhedrons.

"*And solid bodies from which things can best and most fairly be molded are, by the most probable account, of five sorts (sterea), while the whole of being of the other kinds has one single type. For nothing can be incorporeal and wholly and always devoid of color, save only being of the divinest type, soul.*"[35]

"*... now as the nuber of these forms of bodies is five, they should be enumerated fire, water, third air, fourth earth and fifth ether. It is as a predominate that all the creatures are fashioned in all their multitude and variety.*"[36]

In "Timaeus" Plato develops polyhedrons even further:

"*Wherefore, in assigning the figure to earth, we adhere to probability, and to water we assign that one of the remaining forms which is the least movable, and the most movable of them of fire, and to air that which is intermediate. Also we assign the smallest body to fire, and the greatest to water, and the intermediate in size to air, and, again, the acutest body to fire, and the next acutest to air and the third to water. Of all these elements, that which has the fewest bases must necessarily be the most movable, for it must be the acutest and most penetrating in every way, and also th lightest as being imposed on the smallest number of similar particles, and the secong body has similar properties in a secong degree, and the third body, in the third degree. Let it be agreed, then both according to strict reason and according to probability, that the pyramid is the solid which is the original element and seed of fire, and, let us assign the element which was next*[37] *in the order of generation to air, and the third*[38] *to water. We must imagine all then to be so small that no single particle of any the four kinds is seen by us on account of their smallness, but when many of them are collected together, their aggregates are seen.*"[39]

It can be understood that in Plato's theory the polihedron's constituent matter was comprised of "elementary bodies" made of right–angled triangles as "elementary particles"[40]. "Elementary bodies" can be transformed into each other, but this includes only fire, water and air since they originate from scalene triangles. Earth cannot be transofrmed into fire, water and air because it has its origin in isosceles triangles,[41] which is not quite mathematically correct. We find the following statement in Philolaus: "as there are five geometircal bodies which are also called mathematical bodies, Pythagoras says that the earth emerged from a cube, fire from a pyramid, air from an octahedron, water from an icosahedron and the whole sphere (Cosmos) from a dodecahedron."[42]

It is clear that Plato knew about this theory and used it in "Timaeus" as being already old and well–nown, and not his own unfounded theory. The Argumentation for this ideas is certinly hard to accept from our perspective, but what is essential for us is to exa-

---

[29] Diels, *op. cit.*, p. 352, A 12.

[30] *Ibid*, in A 13 (Theol. Arithm., p. 191. 15).

[31] Stöckl, *op. cit.* (according to Kopleston, *op. cit.*, 71) -- An interesting question deals with covering a plane with symmetrical poliygons. Around one point can be tightly compressed 6 symmetrical triangles, 4 squares and 3 hexagons. The relation is 6:4:3 or if the relation of the sides is considered 3:4:6.

[32] See, K. Segan, *Kosmos* (published by Polaris, Beograd, 1990), Proof is in the second supplement, p. 335-336.

[33] Plato, *Timaeus*, (translated, Beograd, 1981) p. 53c - 53e.

[34] *Republic* (translation, Belgrade, 1966). VII. 530.

[35] *Epinomis*, 981 B (translation A.E. Taylor).

[36] *Ibid.*, 981 C.

[37] The octahedron.

[38] The icosahedron.

[39] *Timaeus*, 56 A, B (translation Benjamin Jowett).

[40] As B. Pavlović calls them in his introduction to the text *Timaeus, p.* 40.

[41] *Timaeus*, 56, a.b.

[42] Philolaos, fr. A, 15, Diels, *op.cit.*, Aet. II 6,5 [Dox. 334, from Theophr. Phys. opin].

mine teachings that were in the Neopythagorean and Neoplatonic systems. Based on this fragment of Philolaus, it can be seen that in "Timaeus" Plato nonetheless used a considereble number of results arrived at by the Pythagoreans.

When it reached the point that certain numbers and geometric bodies were ascribed to certain things, it was only natural for the way to be cleared for all kinds of unfounded and fantastic ideas[43]. Both the old Pythagoreans and the Neopythagoreans readily dealt in divination. The biography of Pythagoras himself abounded with miracles. He foretold the future[44] and was involved in almost all forms of divination[45], using the smoke of fragmant oils[46], the flight of the bird and the resonance of words[47], and particularly used dreams[48] and numbers[49].

The members of the sect or the followers of Nigidius Phygulus, an importnat Neopythagorean form Rome (a praetor from 58 A.D.) did not neglect a single one of these types of divination, and they added divination from the entrails of sacrificial animals, which Pythagoras had prohibited, as well as hydromancy (divination by the movement of water)[50] and hypnosis combined with "lecanomancy"[51]. Lecanomancy was purportedly introduced to Rome by king Numa Pompilius who was considered to be a pupil of Pythagoras[52] and was practiced by VAtinius and Nigidius Phygulus, with children as mediums[53].

Now we are already able to perceive the outline of the meaning of the Čezava icosahedron. It would be the materialization of Plato's (and perhaps Pythagoras') icosahedron which represents the element of water and can be linked to the Neopythagoreans' water divinations (hyudromancy and lecanomancy).

However, the Pythagoreans and Plato were not only connected by Neopythagoreanism. At the end of the 2nd and in the 3rd centuries the Neopythagoreans were associated with "Hermetica" and "Chaldean Prophesies". Hermetic literature is the name of a type of "mystical" writing that appeared in the 1st century A.D. which might or might not owe something to earlier Egyptian systems. The Greeks recognized Hermes as being the Egyptian god Tot, and their name "Hermes Trismegistus" is derived from the EGyptain "great Tot". But independent of the presumed influence of the Egyptian traditions on Hermetic literature, the latter owes its main concepts to earlier philosophy, and seems to have owed a great deal to Posidonius. The main concept is "salvation through knowledge of God"[54] – and that concept also had an important role in the so–called "gnosis". Similar teaachings are contained in the "Chaldean Prophesies", pems composed around 200 A.D. which, as in the Hermetic literature, join together Orphic–Pythagorean, Platonic and stoic elements.

Hermetism was greatly on the rise between 220 and 307 A.D. particularly in the last third of the 3rd century. Scientific Hermetism developed considerably in the 2nd century. A hermetic type of science was at the same time a mystery and the initiales' transmission of that mystery; knowledge od the essence is reached through prayer and the cult, but on a lower level throught the power of magic.[55] In "Κόρόη κόσμου" (14-18) the creation of the spirit is described as an alchemic operation[56].

Porhyry (232/3 – around 305 A.D.) was the first philosopher who found a source of inspiration in the "Chaldean Prophesies" and introduced them into Platonistic speculations[57]. After Plotinus, Neoplatonism became increasingly linked to religion, as well as to magic, and approached the theology and even the practice of oriental mysteries. This happened in particular right after Porphyry's uncritical approach to the "Prophesies". But we must understand that when the "Chaldean Prophesies" appeared, belief in the power of magic was universal, particularly magic that tried to invoke the gods, and the spirits of the dead which was

---

[43] Plutarch, De Is. et Oisir., 30:... ... Πυθαγορικοὶ λέγουσι ... τὴν τοῦ δωδεκαγωνου Διος - Procl. in Eucl., p. 130, 8: fr A 14 Diels, *op. cit.*: ascribing various deities to triangles.

[44] Porphyry, Vita Pyth., 29.

[45] Diog. Laert., VIII, 22; 32.

[46] *Ibid.*, VIII, 20; Porph., V.P., 11.

[47] Diog. Laert., VIII, 20.

[48] *Ibid*, VIII, 24 and 32.

[49] Iambl., V.P., 93 and 147.

[50] Varro, in August., *De civ. Dei*, VII, 35.

[51] Soothsaying by means of water in a bowl (λεκάνη), cf. Apuleius, *De Mag.*, 42.

[52] August., *De civ. Dei*, VII, 35. cf. L. Ferrero, *op. cit.*, 142 sq.

[53] J. Carcopino, *La basilique*, 263.

[54] "If you do not put yourself equal to the Lord, you cannot understand him, for only like understands like: autgrow all corporal and expand to the immeasurable expanse of space; overcome time and reach eternity; then you will understand God., Encompass within you all the feelings of all things created in this world - fire and water, dry and wet; be all places at the same time, on the sea, on earth and in the sky; be at the same time unborn and in the womb, young and old, dead and on the other side of death; and if we can hold all this in our thoughts, all times and places and substances, species and quantities, then you can understand God." *Corpus Hermeticum*, II. 20: quoted in E. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, p. 82 (Cambridge University Press), 1985, r. Cavendish, *Istorija magije*, Beograd 1977 (1979), 40 (free translation from Serbo-croatian).

[55] A.J. Festugière, *Hermétisme et mystique païenne*, p. 44.

[56] M. Eliade, *Istorija verovanja i religioznih ideja II*, Beograd, 1991, 234.

[57] August., *De civ. Dei*, X, 32, 3.

prohibited by law. Theurgists[58], who made a particular study of the "Prophesies", boasted that they could produce the same phenomena, but with pious acts: they could acquire the grace of the gods with only the purity of their souls. In this regard, divination remained one of the most important resources in the theurgists' cult[59]. The essential pointis that theurgy was an honorable from of magic and did not degenerate into other forms (black magic, for example)[60].

Iamblichus (approx. 250 – approx. 325 A.D.) was particularly involved in theurgy and was rhapsodic about the "Chaldean Prophesies". According to him, through knowledge of occult symbols, a theurgist could command the things of this world, not using limited human will, but because he belonged in the company of the gods. Thsi company, however, was not reached through the intellect[61], rather through certain occult procedures and ceremonies and with the aid of symobls that were only understood by powers that are superior to the intellect and have and earth is accompanied by a mass of different forces that are subordinate to him, but they should all be worshiped equally if we want the god to appear; therefore, only a theurgist knows what type of sacrifice should be brought lest the entire ceremony lose its meaning[62].

These considerations of Hermetism and theurgy were intended to encompass the various directions of thought in the 2nd and 3rd centuries A.D. In addition to new eschatological teachings, which will not be examined at this time, the essential desire of the members of different "sects" was to raise the soul above earthly temptations. As we have endeavored to briefly show, this was achieved in different ways, including divination and magic. In this light, the function of the icosahedron from Čezeva seems clearer to us. We believe that we have succeeded in positively linking the icosahedron with the element of water. As seen earlier, hydromancy and lecanomancy had an important role in divination. Lanking these practices with the theurgists' desire to control different deities, we would return once again to Plato's "Epinomis". Speaking about the creation of different beings, Plato said, "As for the fifth, and last of our substances, water, the safest guess would be that what is formed from it is a demigod, and that it is sometimes seen, but anom conceals itself and becomes invisible, and the perplexes us by its indistinct appearance."[63] In this case, the icosahedron could have been a magic object which, in the hands of the theurgist, had the "power" to invoke the nymphs of the springs and the river deities. We should remember the very important role held by the Danube River, represented on the denarius and on the relief of Trajan's Column in Rome, but the importance (or danger) of the small Čezava River should not be underestimated, either[64]. An interesting observation for our topic is found in St. Augustine in "De civitate dei": Numa himself was forced to practice hydromancy, i.e. seeing the faces of the gods or evil spirits in water through the rituals he had learned. Varon[65] says that this tipy of divination came from Persia and mentions that Numa, and later the philosopher Pythagoras, practiced it. Thus, because Numa Pompilius extracted water (aquam egere) for hydromancy, it was sait that the nymph Egeria was his wife, as Varon explained.[66]

Basen on the above, it is clear that invoking the gods using water was considerably widerspread; through Varon's writings books of magic could be obtained in later itmes, primarily in the late Neopythagoreanism of the 2nd–3rd centuries. What is of particular interest to us is the link between Numa and the nymph Egeria, for this coincides with the above–mentioned hypothesis of invoking the river deities using the icosahedron.

One other from of water can be of interest to our topic. In "Timaeus", p. 59 6, Plato says: "Of all the

---

[58] The name "theurgist" (miracle worker) was first introduced by Julianus (who, according to Suetonius, lived at the time of Marcus Aurelius: W. Kroll, R.E., s.v. "Iulianos", nos. 8,9) who also circulated the "Chaldean Prophesies". Then this term was introduced by Porphyry into his philosophical dictionary where he opposed it to the name "magi" (magicians) (Porph. *Epist., Aneb.*, 46; August *De civ. Dei*, X, 9-10; Eunap., *V. Sophist., Maximus*, p. 474-58 Didot).

[59] Iambl., *De mist.*, II, 31.

[60] August., *De civ. Dei.*, X, 9.

[61] cf. Iambl., *De myst.*, II, 11.

[62] *Ibid.*, V, 21.

[63] *Epinomis*, 985 B (translation A.E. Taylor). The nymphs of the springs and river gods emerge from water, the fifth element. While ether and air are inaccessible to our eyes, water is visible on the earth's surface, and such is the nature of the beings created from it.

[64] We would mention the frequent flooding of the Čezava which we noted while excavating: see M. Vasić, Starinar 33/34. 92. A Rappe, *La genèse des myths*, Paris, 1938, p. 200.: raison d'être de cette haute éstime des eaux courantes n'est par leur utilité, mais franchement l'élément mysterieux, incomprehensible du phenomène, cela, ressort, par exemple, de la formule des juristes romains parlant d'une source comme d'un caput aquae ayant une cause perpetuelle (perpetua causa). For the depictions on Trajan's Column: F. Lepper and Sh. Frere, Trajan's Column, Gloucester, 1988, pl. VI (= Cichorius, Szene III/11).

[65] Varon, Logist., (*Curio or De cultu deorum*), fr. 43.

[66] Ibid; cf. T. Liv., *Ab urb. cond.* I, 19; I,21: "There was a grove that was wetted by the waters of an eternal spring that came out of a dark cave. Numa often went there unaccompanied, as though to meet the goddess Egeria and this is why he consecrated the grove with stones which were put together with his wife Egeria, and he established a religious holiday. (free translation from Serbo-Croatian, Belgrade, 1991, p. 26).

kinds termed fusile, that which is the densest and is formed out of the fines and most uniform parts is that most precious possession called gold, which is hardened by filtration through rock; this is unique in kind, and has both a glittering and a yellow color. A shoot of gold, which is so dense as to be very hard, and takes a black color, is termed adamant". (translation Benjamin Jowett).

This opens up yet another field of speculation, alchemy. The literature of alchemy is primarily that by Zosimos (III – IV A.D.) and Komentar (IV – VII A.D.)[67] The problem of the historical origin of Alexandrian alchemy has still not been completely solved. However, the sudden appearance of numerous alchemic taxts in the period around the beginning of the Cristian era could be explained by the mutual influence of different esoteric teachings – such as the mysteries, Neopythagoreanism and Neoorphism, astrology, gnosticism, etc., and esoteric movements which were developed by educated people, the intelligentsia, and popular "traditions" preserved in the secrets of the trades, magical powers and ancient techniques. The texts of the old alchemists show that these people were not interesed in real gold and actually did not speak of any real gold[68].

The dramatic scenario of the "suffering", "death" and "resurrection" of Matter is mentioned in the earliest Greek–Egyptain alchemic literature. According to these writings, transmutation – opus magnum – that leads to the philospher's stone is reached after matter passes through four stages. They are mentioned in the pseudo=democritic work "*Φυσικά καὶ μυστικά*" (a frgment was preserved by Zosimos), thus in the first true alchemic writing (II – I B.C.)[69] From these writings we understand even further that the mystical drama of the deity – his suffering, death and resurrection – was now projected onto matter to bring about its transformation. In short, the alchemist treats Matter the way the gods were treated in the mysteries: suffering, dying, resurrection. In this sense, there is an interesting text by Zosimos[70] in which he sepaks of a vision: a man called Ion told him that he had been pierced by a sword, cut into pieces; that his head had been cut off, that all of his skin had been stripped and that he had been burned in a fire, and that he had suffered all of that "so that his body could be transformed into spirit". Upon waking, Zosimos wondered whether all that he had seen in his dream was connected to the alchemic process of merging with Water, i.e. whether we ourselves represent Water. C. Jung explained that this Water was the alchemists% Aqua permanens, and that "torture" by Fire corresponded to the alchemists' procedure of separatio[71]. It might be said that the innovation introduced by the alchemists was that the initiatory function of suffering was projected onto Matter. During the alchemists' procedures, homologized with "torture", "death" and "resurrction" devotions, the substances mix, i.e. reach the state of transcendental being and become "Gold".

Therefore, death foreshadows regression, a return to amorphousness, and means the estabilishment of chaos once again. For this reason, the symbol of water had an extremely important role. One of the alchemists' maxims was, "Do not execute any procedure before redicing everything to Water"[72]. On the operational level this mean melting refined gold in a solution of aqua region. The alchemic returning of matter to a liquid state corresponds, in the cosmological sens, to the return to the original state of chaos, and in initiation rites this meant the "death" of the initiated. This alchemic reduction of matter to its original state, prima materia, opens up the possibility of countless interpretations and homologization before birth, as regressus ad uterum[73].

With this we come once again to the link water-gold – icosahedron as the materialization of the element water. Therefore, we should not exclude the possibility that the icosahedron served in alchemic procedures as an accessory symbol of reducing Matter to Water.

The meaning of the water symbol[74] can be encompassed in three dominant themes: source of life, means of purification and center of renovation.

We now come to the symbolism of crystal. It is the symbol of transparency and purity, celar ideas and a pure soul[75]. According to Aetius, Philolaus the Pythagorean says that the Sun is like a crystal, for it

---

[67] A review of the problems and choice of texts was given by A.J. Festugière, *La Révélation d'Hermès Trismégiste* I, pp. 217, sq.

[68] F. Sherwood Taylor, *a Survey of Greed Alchemy*, JHS 50, 1930, p. 138.

[69] M. Eliade, *Istorija verovanja*, 240.

[70] "Rasprava o veštini", III, 1,2 - 3: in M. Berthelot. *Collection des Alchimistes grecs* (texts), n. 107-112; 115-118.

[71] C.G. Jung, *Die Visionen des Zosimos* (in the book "Von den Würzeln des Bewüstseins", Zürich, 1954, pp. 137-216), pp. 153 sq. Separatio in alchemic works is described as cutting a man's body into pieces: cf. Jung, *op. cit.*, 154, n. 27. On the "torture" of the elements *ibid*, p. 211.

[72] cf. John Read, *Prelude to Chemistry*, London, 1939, p. 132. On the topic of aqua permanence see the texts cited by Jung, *op.cit.*: 320 sq.

[73] For more on alchemy see M. Eliade *Forgerons et alchimistes (Kovači i alhemičari*, Zagreb, 1982), particularly pp. 160-170.

[74] J. Chevalier - A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1983, 75, etc.

[75] See on crystals, *Rječnik simbola*, 307.

receives the reflection of the fire in the universe and sends us light and warmith[76].

We will try to assemble a mozaic of what has been said above. This analysis, regardless of how incomplete and limited to only one form of thought in the 2nd–3rd centuries, put forth the entire complexity of a problem that can only be considered through an object such as the icosahedron from Čezava. It has been mentioned several times that a powerful syncretism joined to philosophical–mystic tendencies influenced an entire array of phenomena from daily life, ranging from tombstones[77] to such bizarre objects as Gallic bronze dodecahedrons[78] or our crystal icosahedron. It seems to us that the basic thought behind this object was the teachings of the Neopythagoreans based on older Pythagorean and Platonian theories about numbers, triangles and symmetrical polyhedrons. Using these two basic theories as a point of departure, the philosophical basis of the icosahedron could have been expanded by theurigist procedures that were close to the Neoplatonists, as well as by alchemy, which is all interconnected as we have tried to demonstrate. A brief explanation of the icosahedron's essential elements leads to the following conclusions:

1. Numbers are the essence of all things. They existed previously in the mind of God. Mathematical numbers are simply a preparation for divine numbers (Pythagorean and Neopythagorean theories). Ideas are numbers: things exist based on taking part in numbers (Plato's theory). Therefore, with knowledge of numbers, various speculations could be quickly reached. This is best shown, as we pointed out, in the decad an tetractys. The icosahedron from Čezava could have most certainly undergone different numerological combinations.

2. The next level is the geometrization of numbers. A point produces a line, lines generate surfaces, and surfaces give rise to three–dimensional bodies. We have seen that triangles held a particularly important place within this framework. The pythagorean teachings, and particularly those of Plato, expounded in "Timaeus", that five summetrical polyhedrons represent the four basic elements, fire, water, air and earth, and the fifth the Cosmos, had an important role in their actual depictions, such as the Gallic dodecehedron made of bronze and our icosahedron. It can be noted that Plato expressly says that these "elementary particles" are invisible, but it is logical that they could have been symbolically represented in such shapes. To repeat, these bodies could have been used in all types of speculations, particularly divination. Of course, the question arises as to why we have no findings of tetrahedrons, octahedrons and cubes in archeological sites and why the finding of the icosahedron from Čezava is unique, as far as we know, which can be a serious drawback to the acceptance of our interpretation. One of the possible explanations, although not the happiest, would be that some objects in the from of the above–mentioned polyhedrons were given a different interpretation[79] or were not even atributed with any greater importance.

3. If we accept our interpretation of the icosahedron as the materialization of the water element's symbol, and crystal as an important element in magic, we are close to the assumption that it was used, in hydromancy and lecanomancy. In the same vein, within the framework of alchemic experiments, thinking of Plato's conclusion that one form of water was gold and that its hardest part was diamond, we remember that Indian sages considered the crystal to be an unfinished diamond. We would point out once again that alchemic experiments were not used to literally make gold, but in order to create a new spiritual dimension ant in the extreme, to unite with the Divine Spirit: as we have stressed, the role of Water was extremely important in the alchemic experiments, and in this respect the icosahedron, as a symbol of the water element, could have had an important role.

Let us conclude: we interpret the icosahedron from Čezava as a mystical–magical object whose theoretical basis was the philosophical–mystical teachings developed in the 2nd and 3rd centureis A.D.

One question remains, the most difficult we feel. Who used such an object? If we accept the theory that the icosahedron had a philosophical–mystical basis, we can only think of a higher officer of the cohortes who were stationary in Castrum Novae, who was educated enough to understand all the possibilities contained in the icosahedron's symbolism. This would mean that among the Roman soldiers were those who were not satisfied with the official Roman Pantheon

---

[76] Aet., II 20, 12 [Dox. 346] - Philolaos, fr. A 19: Diels, *op. cit.*, p. 355.

[77] F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, passim.

[78] This is a dodecahedron which has 12 sides -symmetrical pentagons. The dodecahedron is considered to be the form of the universe, since its shape is the closest to a ball. Dodecahedrons made of bronze have been found in Gaul. Valdemar Deonna linked them to Plato's representation of the Cosmos. Deonna, Les dodecaèdres gallo-romains en bronze ajouré et bouletés; a propos du dodecaèdre d'Avenches, in Bulletin de l'Association Pro Aventico, 1955, p. 1-71; quoted according to F. Le Roux, Notes d'histoire des Religions II, Ogam, VII/5, 1955, p. 302-305.

[79] Such as the Gallic dodecahedron made of bronze which have been interpreted as parts of furniture, sword pommels, candelabra, etc.

(even including the Mithraic mysteries), but sought to fulfill their individual spiritual development.

Kopleston notes that eclecticism and skepticism continued from around the mid–1st century B.C. to the 3rd century A.D., but that this period was characterized by philosophical "orthodosy". However, the scientific treatment of old texts was not the only characteristic of this period. Contrary to the interests of science, we find a tendency towards religious mysticism which became increasingly stronger and more visible. Some have pointed out that this inclination had a common root with the tendency to accumulate knowledge, which replaced the previous period of creative reasoning. This withering of the creative spirit could have led to either skepticism or scientific study, but, at the same time, could have resulted in religious mysticism. This latter tendency was certainly influenced by the increasing religious awareness at that time and by the knowledge of eastern religios. Western philosophers (the Neopytharogeans, for example) endeavored to include these religious–mystical elements into their speculative systems, while eastern thinkers (Philo of Alexandria, for example) tried to formulate their philosophical concepts according to the model of the philosophical system.[80]

Of course, we cannot exclude the possibility that the icosahedron dates from before the mid–3rd century and was passed from hand to hand, and was used in the Castrum NOvae by someone who saw only its magical connotations, without the phisolophical foundation.

Another question which cannot be given a decisive answer is whether the person who used the icosahedron did so individually, for himself, or whether there was some sort of mystic–religious "sect" in the Castrum Novae. This remains a secret for now. Nonetheless, we should also think of the craftsman who produced this complicated polyhedron in a material such as quartz crystal, for in addition to being a skilled craftsman, he had to know the elements of geometry. We also wonder whether he had been introduced onto the realm of ideas in the 2nd–3rd centuries, primarily Neopythagoreanism, which would mean that there was a mystical brotherhood in the fortress.

Translated by
Alice COPL–TOŠIĆ

UDC 292(497.11)

[80] *Ibid*, 422.

A Relief of Silvan and Some Aspects of His Cult

RADMILA ZOTOVIĆ, Archaeological Institute, Beograd

There is a relief of Silvan in the storeroom of the National Museum in Užice, as yet unpublished. It is not known where or when it was found. It could have been found in the surroundings of Užice, Požega or Bajina Bašta, i.e. the middle course of the Drina, or the surroundings of Prijepolje – the middle course of the Lim (Fig. 1).

The relief is cut on a rectangular stone slab which is tringularly shaped in the upper part; the surface of the relief is relatively well preserved. The relief is slightly damaged on the lower edge, on the left side and somewhat more seriously on the right side. Climatic conditions have damaged parts of the head – the hair, both arms and the left side of the upper part of the body. The slab is 40 cm high, 30 cm wide and 10 cm thick. Silvan is depicted in standing, *en face*, as Silvan *Aegypan* – a thick bearded, naked male with goat legs and horns. The horns are depicted somewhat unusually. They grow parallely from the centre of the head and bend getnly to the right. On the basis of the well preserved right upper part of the head, it can be concluded that the hair was cut in almost parallel incisions which imitated curly or wavy hair. The short beard is incised, giving a wavy thick inpression. On the right side of the chest a nipple is preserved. The god holds a syrinx in his left hand which is folded and riased. The pipes of the syrinx are no longer recognisable. In the hanging right hand he holds an object which could be a bunch of grapes but the details on the relief are hardly discernable. A kid rearing on his hind legs leans towards the bunch of grapes and rests his forelegs on Silvan's thight. The figure of this animal is not skilfully worked. One recognised it as a kid only because of the front legs'hoofs which can be seen and a horn which is thick and out of proportion with the rest of the body. A stick – pedum, scarcely visible, hangs as a thin line from the god's right hand. There is a dog sitting to the left beside Silvan's legs, looking at the god with uplifted head. The background is worked in the same way as the hairy parts of Silvan's legs.

This presentation of Silvan belongs to the type of reliefs which appear in the independant cult of Silvan in the Roman province of Dalmatia, particularly in the coastal region of the Delmatae tribe, and in the hinterland in Southwest Bosnia, in the Glamoč, Duvno and Livno fields. His presentation in an athropotheriomrphic form with goat's legs is closer to the Greek depiction of Pan from the Arcadian workshops, than to the Italic Silvan, the god of forests, pastures, protector of flocks and boundaries. The Italic Silvan is an antrhropomorphic representation of the human form which is rare in the West Balkans. Such presentations are seen on the reliefs from Trusina near Konjic[1] and Dubrava in the field of Glamoč (Glamočko polje)[2]. In the coastal regions of the Delmatae and in the hinterland of the Dinara mountain he is always depicted as *Aegypan*, in standing, *en face*, with two essential atributes which appear frequently in various combinations – a tree or at least a branch, a dog and a goat.[3] The most characteristic attributes are the pedum and syrinx, which with Silvan represent a classical canonic form. In this region it is not so frequent and usually includes an additional dog and goat, which could be regarded as an enlarged or complex picture of the Silvan cult.[4]

---

[1] V. Paškvalin, *Kultovi u antičko doba na području Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (GZM) XVIII, 1963, 130.

[2] D. Sergejevski, *Putne bilješke iz Glamoča*, GZM LIV, 1942, 138–140, sl. 12; V. Paškvalin, *op. cit.*, 130.

[3] D. Rendić–Miočević, *Ilirske predstave Silvana na kultnim slikama sa područja Delmata*, GZM X, 1955, 13.

[4] V. Paškvalin, *Reljef Silvana iz Volara kod Šipova*, GZM n.s. 40/41, 1985/86, 75.

Our relief offers the same iconographic scheme. The syrinx in Silvan's left hand underlines the god's cheerful character and his relationship with nature. In a deeper sense it refers to Silvan's relationship with the nymphs of forests and sources, either as the son of a nymph – the Greek Pan, whose birth gladens the hearts of all gods and mortals, or as a merry and restless forest divinity who chases nymphs with love.[5]

Fig. 1. – Stone slab with presentation of Silvan.

The pedum in his right hand underlines his role of protector of shepherds and flocks while the dog and goat in the enlarged iconographic scheme underline the same idea. In some places only the goat is represented e.g. on the relief from the surrounding of Solin and in Libovac by Kučin[6], and in some places there are more of these animals. A dog and two kids are represented on a relief from Solin in the Archaeological Museum in Zagreb[7] and there is a dog and 4 to 5 kids on the relief from Trusina near Konjic.[8] It is not certain that our Silvan is holding a bunch of grapes but several elements seem to indicate this. The kid which climbs towards Silvan's hand has analogies on three reliefs: from Duvno, Volari by Šipovo and Solin. On the slab from Duvno,[9] a primitive work of a naive sculptor, a goat is moving towards Silvan, looking at the bunch of grapes which the god holds in his left hand. It is possible, according to V. Paškvalin, to reconstruct the figure of a goat which rears towards a bunch of grapes in Silvan's hand on a considerably damaged relief from Volari.[10] This scene is clearly visible on the relief from Salone, now in the Archaeological Museum in Zagreb.[11] Although the sculptor represented Silvan on the relief from Solin with well pronounced musculature of the upper part of the body in comparison with our relief where it is just noticeable and the beard of the Solin relief is thicker and longer, the horns placed differently and the expression of the face more masculine and serene, yet our relief reminds us irresistibly of this relief from Solin because of some stylistic characteristics, particularly in the finish of the head. Considering all this and the present state of conservation of our relief, we can accept the proposition that this is a bunch of grapes which is one of Silvan's accompanying attributes, suggesting a cult syncretism with Dionysos. A bunch of grapes as an accompanying attribute appears on two other reliefs from the Archaeological Museum in Split.[12] On one of them Silvan holds a bunch of grapes in one hand and a lion or leopard skin in the other, which suggest his religious association with Heracles.[13] As well as his association with Liber and Heracles, he could be depicted as an itiphallic divinity and connected with Priapus.[14] The traces of phallus are visible on our relief but it is not possible to say whether he was represented as an itiphallic divinity or not. The other two elements – an accentuated nipple

[5] See Pan, A. Cermanović-Kuzmanović – D. Srejović, *Mitološki rečnik*, Beograd 1979.

[6] D. Randić-Miočević, *op. cit.*, 15.

[7] J. Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva (VHAD) n.s. VIII, Zagreb 1905, 71, no. 129.

[8] D. Sergejevski, GZM LV, 1943, 5.

[9] D. Rendić-Miočević, *op. cit.*, 16, T. IV, 1.

[10] V. Paškvalin, *op. cit.*, 71.

[11] D. Rendić-Miočević, *op. cit.*, 16; A. Rendić-Miočević, *Tri brončane statuete Silvana sa područja Delmata*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu VIII, Zagreb 1974, T. IX, 2.

[12] D. Rendić-Miočević, *op. cit.*, 16, T. IX, 2.

[13] Several others monuments from the Archaeological Museum in Split point to the connection between these two divinities, see D. Rendić-Miočević, *op.cit.*, 16–17, no. 60,61.

[14] *Ibid.*, 16–17; V. Paškvalin, *op. cit.*, 73.

on the right side of the chest, a pronounced waistline and the shape of the hips presente contrast to the masculine appearance of the upper half of the body and indicate that Silvan in this case could have been conceived as a divinity of fertility. In this he suggests the cult figure of Liber who before his association with Jupiter and Dionysos was represented with a large phallus, a symbol distinguishing him as a divinity of fertility, earth and cattle. The Italic Silvan could have derived from the separation of the epithet silvicole from Faunus (*silvicola Faunus*), the old Italic divinity of nature, protector of shepherds and herds, peasants and fields, who was frequently identified with Faunus (or Pan) and invoked with Ceres and Liber. Silvan is at the same time a god of hunting, tilled land and forests, and a protector of boundaries. In Rome he was adored only by peasants, shepherds and the poor.[15] It is quite understandable that Silvan was easily accepted and even became the most esteemed divinity among the autochthonous population in the Roman provinces, in particular in Dalmatia, Pannonia, Dacia and Africa, where in conjunction with old local beliefs he received his image *interpretatio romana*.

In the Roman province of Dalmatia an ancient Illyrian divinity was transformed through *interpretatio romana* into the Italic Silvan[16]. He was worshipped within his independant cult or together with Diana and nymphs among the population of this province regardless of their tribal appertiance. the greatest number of monuments, both epigraphic and relief, derive from the territory of Delmatae, frequently marked by epithets *Deus*[17], *Sanctus*[18] and *Augustus*[19]. For this reason D. Rendić–Miočević considers that Silvan was the principal Illyrian divinity, particularly honoured in this Illyrian tribe.[20] A. Rendić–Miočević distinguishes three zones in the distribution of the monuments of Silvan: the first zone is the territory of Solin (Salona) and its surroundings where the monuments are most frequently found, the second zone is around Sinj and Vrlika, and the third a part of Southwest Bosnia, the Glamoč, Duvno and Livno fields.[21]

Two zones can be distinguished in a stylistic and iconographic sense: one is the coastal area with Solin as a particular cultural centre, and the other, the hinterland behind the Dinara, especially the Glamoč field with particular characteristics in style and iconography. In the interior, in Bosnia and Hercegovina, a clear stamp of local style and taste is visible in the finish of the reliefs; sculptural works are reminiscent of art in wood where a tendency towards geometrisation of forms and ornament is particularly expressed.[22] According to some opinions sculpture in wood preceded sculpture in stone but we think that the similarity resulted from a identical artistic approach in the treatment of the form in stone and in wood which is characteristic of art in its "primitive" form regardless of region or period in which it appears.[23] The anthropomorphic representations of Silvan are found only in the interior while the anthropotheriomorphic Silvan appears in the coastal area as well as in the interior. In the hinterland he is depicted very frequently as a young beardless Satyr. Even where Silvan has a beard, differences in the finish of the beard in comparison with the representations in the coastal area are distinguishable.[24] In the surrounding of Salona a type of "Delmatian" Silvan has been created which depicts Silvan as an older, strong, bearded male with goat legs, horns and pointed ears, in the company of a dog and goat, with pedum, syrinx and a tree as attributes. An anthropomorphic Silvan appeared under Italic influence in the hinterland at the time of romanisation of the West Balkan, while the anthropotheriomorphic Silvan was created in the coastal zone earlier when contacts with Greece was frequent.[25] Thus the appearance of an anthropotheriomorphic Silvan in the hinterland was influenced by several factors: Italic anthropomorphic figure, Greek understanding of this god combined with coastal interpretation, as well as local tradition, which all together resulted in a representation differing from the "Delmatian" Silvan.

Our relief is the first find of a Silvan's cult image in the area of West Serbia, East Bosnia and Nord Montenegro, i.e. in the eastern part of the province Dalmatia. Up to now the cult of Silvan in this part of the province Dalmatia was established only by epigraphic monuments. In East Bosnia this divinity is mentioned on an altar from Skelani as *Silva(no) sac(rus)* and on another one from Sikirići as *Silv(ano)*

---

[15] See Silvan, Liber, Faun, A. Cermanović–Kuzmanović – D. Srejović, *op. cit.*.

[16] E. Imamović, *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977, 55 ff.

[17] *CIL* III 1145, 1115, 1306, 1441.

[18] *CIL* III 1153.

[19] *CIL* III 1911, 1958, 1959, 1960, 9813.

[20] D. Rendić–Miočević, *op. cit.*, 7.

[21] A. Rendić–Miočević, *op. cit.*, 30.

[22] *Ibid.*, 30–31; Details of style and form of the monuments in Bosnia and Herzegovina I. Čremošnjik, *Reljefi Silvana i Nimfa iz Založja (Bihać)*, GZM XI, 1956, 112.

[23] N. Cambi, *Silvan–Atis, primjer kultnog sinkretizma*, Diadora 4, 1968, 132.

[24] V. Paškvalin, *Kultovi u antičko doba ...*, GZM XVIII, 1963, 132.

[25] *Ibid.*

Aug(usto).[26] In West Serbia he is mentioned on an altar from Bajina Bašta,[27] in Montenegro on a votive dedication from Radosavac by Plevlja[28] and on another one from Plevlja as *Silvano Aug(usto) sac(rum)*.[29] Because of the syncretism Liber–Silvan it is considered that Liber was identified with Silvan of the local Illyrian population[30] in East Bosnia where his monuments are to be found in Ustikolina, Stari Brod, Skelani and Rogatica.[31] There are two altars of Liber in Užice and its surrounding.[32] According to one opinion, the *interpretatio romana* of the local divinity Jupiter Parthinus is hidden here under the name of Liber.[33] It is also possible that Silvan with the epithet *Cor*...can be in some areas identified with Jupiter *Cohortalis*, protector of the cohorts, because Roman soldiers frequently invoked Silvan, divinity of forests, to protect them on their marches through the dark Dalmatian forests. Nevertheless, D. Sergejevski and D. Rendić–Miočević expressed the opinion that he can be identified with Jupiter who has the incomplete epithet *Cor*... but that this can not be Jupiter *Cohortalis*.[34]

In any case there is proof of the cult relation between Liber and Silvan in Založje by Bihać in Nortwest Bosnia,[35] where a relief depicting Silvan and nymphs was built in the church wall and beside it three altars with the inscription *Libero p(atri)*. I. Čremošnik concluded that a shrine was built here dedicated to Silvan, divinity of forest and fertility, as well as to divinities of the Underworld to which Liber (Dionysos) also belongs. The Dionysos cult was not only of bacchiac but also of chtonic character.[36] The chtonic character of this god is noticed in the eastern part of the province Dalmatia.

A cippus type gravestone was found in Užice at the location "Plaža" where a stylised forest tree is represented on the lateral side in a fenced field. M. Zotović considers this to be a local interpretation of Silvan, protector of forest.[37] Two cippi from Klašnik in East Bosnia are analogous.[38] On one side of both monuments there are vessels holding what looks like a fir–tree and on the other side of one of them a kantharos with grape–vine growing from it. On Silvan's cult images in the coastal zone a tree is often represented which could be a symbol of his shrine – paneus[39]. Trees dedicated to Silvan in West Bosnia are laurel and spruce, but also the fir–tree.[40] It is not possible to connect representations of fir–trees and forest trees on these gravestones with his shrines but with Silvan himself, characterising him as an attribute. In the east and southeast part of the province Dalmatia the massive parallelopiped cippi appear as typical gravestones which have representations of so–called posthumous Attisi on the sides. There are various opinions concerning these images. That which supports the existence of an Attis cult is no longer maintained.[41] According to some archaeologists they can be connected with the Mithras iconographic scheme through his *dadophori*[42] and according to others it is a question of a local interpretation of Silvan.[43] The Mithras cult is confirmed in this region,[44] but it is difficult to accept that the so–called Attisi on gravestones derived directly from his cult. In the first place we have to remember the existence of the cult syncretism Dionysos–Attis and Dionysos–Mithra.[45] Grape–vine, bunch of grapes and

---

[26] E. Imamović, *op. cit.*, 322, no. 23 i 24.

[27] Architrave inscription [*Si*]*lva* [*no et Genio ci*]/[*vit*] *atis Ae*[– – –](N. Vulić, Spomenik Srpske Akademije Nauka XCVIII, Beograd 1941–48, 2, no. 3 = *CIL* III 8358 = P. Petrović – J. Bućić, *Rimska vila u višesavi kod Bajine Bašte*, Užički zbornik 15, Užice 1986, 28, no. 4); Altar with dedication [*Si*]*lvano* / [– – –]/L. *Titi* [*us* – – –] /*nus (centurio) c(ohortis)* [.] / *Mil(iariae) l(ibens) p(osuit) (P.* Petrović–J. Bućić, *op. cit.*, 28, no. 5.)

[28] A. Cermanović–Kuzmanović, *Municipium S i njegova problematika u svetlu arheoloških i epigrafskih spomenika*, Starinar XIX, Beograd 1968, 105 (= *CIL* III 8305).

[29] N. Vulić, *op. cit.*, 134, no. 296 (Wissenschaftlichen Mitteilungen aus Bosnia und Herzegovina (WMBH), IV, Wien 1896, 1; *CIL* III 8406); A. Cermanović–Kuzmanović, *op. cit.*, 105.

[30] V. Paškvalin, *op. cit.*, 137.

[31] V. Paškvalin, *op. cit.*, 140, 141, K II; D. Sergejevski, *Rimski kameni spomenici iz Ustikoline i Rogatice*, GZM XLVIII, 1936, 5. sl. 1 (Ustikolina), 12 (Rogatica); *Rimska groblja na Drini*, GZM XLVI, 1934, 21, sl. 8 (Stari Brod); K. Pač, *Arheološko–epigrafska istraživanja povjesti rimske provincije Dalmacije*, GZM XIX, 1907, 438, sl. 14 (= WMBH XI, 1909, 147, fig. 51 – Skelani).

[32] N. Vulić, *op. cit.*, 248, no. 487 (= CIL III 8354); R. Zotović, *Rimski nadgrobni i votivni spomenici iz epigrafske zbirke Zavičajnog muzeja*, Užički zbornik 19, 1990, no. 10, 11 with the dedications *L(ibero) p(atri) Cap(eduni)* and *Lib(ero) p(atri) C(apendunensi)*; The dedication *Libero patri* also in Arilje, Bioska and Vrutci (N. Vulić, *op. cit.*, 240; Spomenik Srpske Kraljevske Akademije XLVIII, Beograd, 1909, 180).

[33] P. Petrović, *Rimski kameni spomenici iz Karana*, Titovo Užice 1986, 31.

[34] D. Rendić–Miočević, *op. cit.*, 9–10 ff. on Silvan's epithets.

[35] I. Čremošnjik, *op. cit.*, 112.

[36] *Ibid.*, 120.

[37] M. Zotović, *Jugozapadna Srbija u doba Rimljana*, Užički zbornik 2, 1973, 34.

[38] D. Sergejevski, *op. cit.*, 31, T. VII, 27, 28.

[39] D. Rendić–Miočević, *op. cit.*, 11.

[40] See Pan, A. Zamurović, *Mitološki rečnik*, Beograd 1936.

[41] A. Cermanović–Kuzmanović, *op. cit.*, 106.

[42] Lj. Zotović, *Predstave mladićkog para na nadgrobnim cipusima Jugoslavije*, Starinar XX, 1969, 434.

[43] M. Garašanin, *Istorija Crne Gore I*, Titograd 1967, 185.

[44] E. Imamović, *op. cit.*, 458, no. 242 (= GZM XIX, 1907, 438, nr. 13, sl. 16; WMBH XI, 1909, 148, fig. 53) – Skelani, no. 243 – Rogatica; R. Zotović, *op. cit.*, no. 14 (= N. Vulić, *op. cit.*, 251, no. 490) – Ježevica, no. 15.

[45] M.R. Vasić, *Nadgrobni spomenici (stele i cipusi) u rimskoj provinciji Dalmacije od I – IV v.n.e.*, (unpublished doctor dissertation), 367.

ivy, connected mainly with Dionysos, are frequent decorative elements on gravestones of these regions. On an altar from Rogatica, dedicated to Mithras, an ivy leaf is incised in the upper part of the monument on both sides of the rosette, which could point to the connection Dionysos–Mithra. Ivy is also associated with Silvan, in particular in his symbiosis with Dionysos. This symbiosis is noticeable on the cippus from Klašnik where a fir–tree in relief appears on one side and the grape–vine on the other. For this reason we can suppose that a local Illyrian divinity of fertility who in his economical and social aspect was connected to his image as a divinity of forests, fields and herds, and in spiritual aspect to the idea of birth and death, existed in east and south parts of the province Dalmatia among a population sharing ethnic and cultural background. So, within the processus *interpretatio romana* his image can be connected primarily with cult images of Liber, but also through him with those of Attis and Mithra. Two geographic areas in which gravestones of the cippus type with a youthful couple, as well as monuments of the Mithras and Silvan cult appear, are the Glamoč, Duvno and Livno fields, and the area of the middle and upper course of the Drina and Lim. However this does not necessarily speak of mutual influences which permeated these two geographic entities but of a similar socio–economic factor as the deciding factor in the acceptance of Roman cult basis.

Our relief on the contrary, is close to Silvan iconographic sheme widespread in the coastal zone of the Roman Dalmatia, with Salona and its surroundings. The connections between Southwest Serbia and the Salonitan region were confirmed earlier.[46] It is certain that our sculptor had an obvious model in the Salonitan reliefs but he left his personal mark in the finish of some details: the background finish similar to the hairy parts on Silvan's legs, dispropotion between the head and the upper part of body and, in particular, the unskil ful depiction of the kid.

Translated by
Ana VASIĆ

UDC 292(497.1)

[46] A. Cermanović–Kuzmanović, *O antičkim spomenicima Polimlja sa posebnim osvrtom na rimsku nekropolu u Kolovratu kod Prijepolja*, Simpozijum "Seoski dani Sretena Vukosavljevića" VI, Prijepolje 1978; *Rezultati arheoloških istraživanja sa područja municipiuma S kod Pljevalja, selo Komini*, Materijali IV, Herceg–Novi 1966; *Municipium S i njegova problematika u svetlu arheoloških i epigrafskih spomenika*, Starinar XIX, 1969; *Arheološka istraživanja antičkih nekropola u selu Komini kod Pljevalja*, Starinar n.s. XXXI, 1980; *Nekoliko neobjavljenih rimskih natpisa iz Komina*, Zbornik Filozofskog fakulteta XI/1, Beograd 1970; *Rezultati arheoloških istraživanja u selu Komini (municipium S)*, Starine Crne Gore VI, Cetinje 1979.

Die Gepidische Nekropole bei Viminacium

LJUBICA ZOTOVIĆ, Archäologisches Institut, Beograd

Auf der Fläche der südlichen Gräberfelder von Viminacium im Dorf Stari Kostolac wurde an der heutigen Flur "Više grobalja" ein gepidisches Gräberfeld entdeckt. Es liegt am Nordwestrand einer römischen Nekropole, wo ab der Mitte des 1. bis zur Mitte des 3. Jahrhunderts parallel Leichenbrand – und Körperbestattungen vorgenommen wurden. Mitte des 3. Jahrunderts erfolgte ein Wandel in den Regeln des Begräbnisrituals, und von da an kam auf dem Gebiet von Viminacium konsequent die Körperbestattung als einzige Bestattungsform zur Anwendung und die römische Nekropole wurde aufgegeben.[1]

Das gepidische Gräberfeld erstreckt sich zum größten Teil über archäologisch steriles Terrain nordwestlich der römischen Nekropole und berührt nur zum geringeren Teil die verlassene römische Begräbnisstätte. Auf der untersuchten Fläche wurden 98 Gräber entdeckt. Die Strichrichtung der Nekropole ist Nordwest – Südost, und sie gehört zur Gruppe der Siedlungsnekropolen mittlerer Größe.

Anhand der Gräberdichte, einer gewissen Regelmäßigkeit beim Ausheben der Gruben und der nur in der Nordwesthälfe der Nekropole konsequent durchgeführten West–Ost–Orientierung gewinnt man den Eindruck, daß das Gräberfeld sich von Nordwesten nach Südosten verbreitete. Im südöstlichen Teil ist eine relative Regellosigkeit bei der Anlage der Gräber zu beobachten, und auch ihre Orientierung ist nicht einheitlich.[2] Offenbar ist das auf die große Dichte der Gräber der älteren römischen Nekropole zurückzuführen. Wahrscheinlich waren die überirdischen Male der älteren römischen Gräber immer noch sichtbar, denn kein einziges Grab der gepidischen Nekropole vernichtete eine ältere Bestattung. Erkenbar sind in selteneren Fällen teilweise Störungen älterer Gräber. Infolge der Plünderung römischer Gräber wurden auch gepidische Bestattungen gestört oder völlig vernichtet, aber nur im dem Teil, in dem sich diese Nekropole mit der römischen deckt.

Von den 98 registrierten Gräbern sind 39 Männer – und 34 Frauengräber. Die Zahl der Gräber von Erwachsenen unbestimmbaren Geschlechts beträgt 9, a die der Kindergräber 16. Beigaben wurden in 79 Gräbern nachgewiesen, während 19 Bestattungen keine aufwiesen.

In den meisten Fällen erfolgten die Bestattungen in rechteckigen Gruben, in die die Toten direkt gelegt wurden. Seltener treten Bestattungen in Holzsärgen auf, von denen in regelmäßigen Abständen Eisennägel oder Eisenbeschläge erhalten sind. Die tiefe der Gräber bewegt sich im Verhältnis zur heutigen Geländehöhe zwischen 1,00 und 2,20 m. Erwiesenermaßen sind die reicher mit Beigaben versehenen Gräber tiefer eingegraben als die beigabenlosen. In 76 Fällen sind die Gräber West–Ost orientiert; vier Gräber zeigen Nordwest–Südost eins Südwest–Nordost–Orientierung. In einem Gräb ist der Verstorbene mit dem Kopf nach Osten begraben, in sechs weiteren zur Südostseite, während in vier Gräbern die Köpfe der Toten nach Süden gewandt sind. Bei allen sechzehn Fällen, wo eine Abweichung von der üblichen West–Ost–Orientierung zu verzeichnen ist, handelt es sich um Gräber, die zwischen den älteren römischen Bestattungen ausgehoben wurden[3]. Künstliche Schädeldeformationen wurden bei 25 Toten beiderlei Geschlechts und jeden Alters nachgewiesen. Die To-

[1] Lj. Zotović, *Južne nekropole Viminacija i pogrebni obredi*, Viminacium, 1. Požarevac, 1986, 41–60.

[2] B. Škerlj, *Orijentacija grobov v nekaterih srednjeveških nekropolah Slovenije*, Arheološki vestnik, 3. Ljubljana 1952, 108 i dalje.

[3] Sechs Gräber wurden bei der Plünderung völlig vernichtet, so das ihre Lage nicht bestimmt werden konnte.

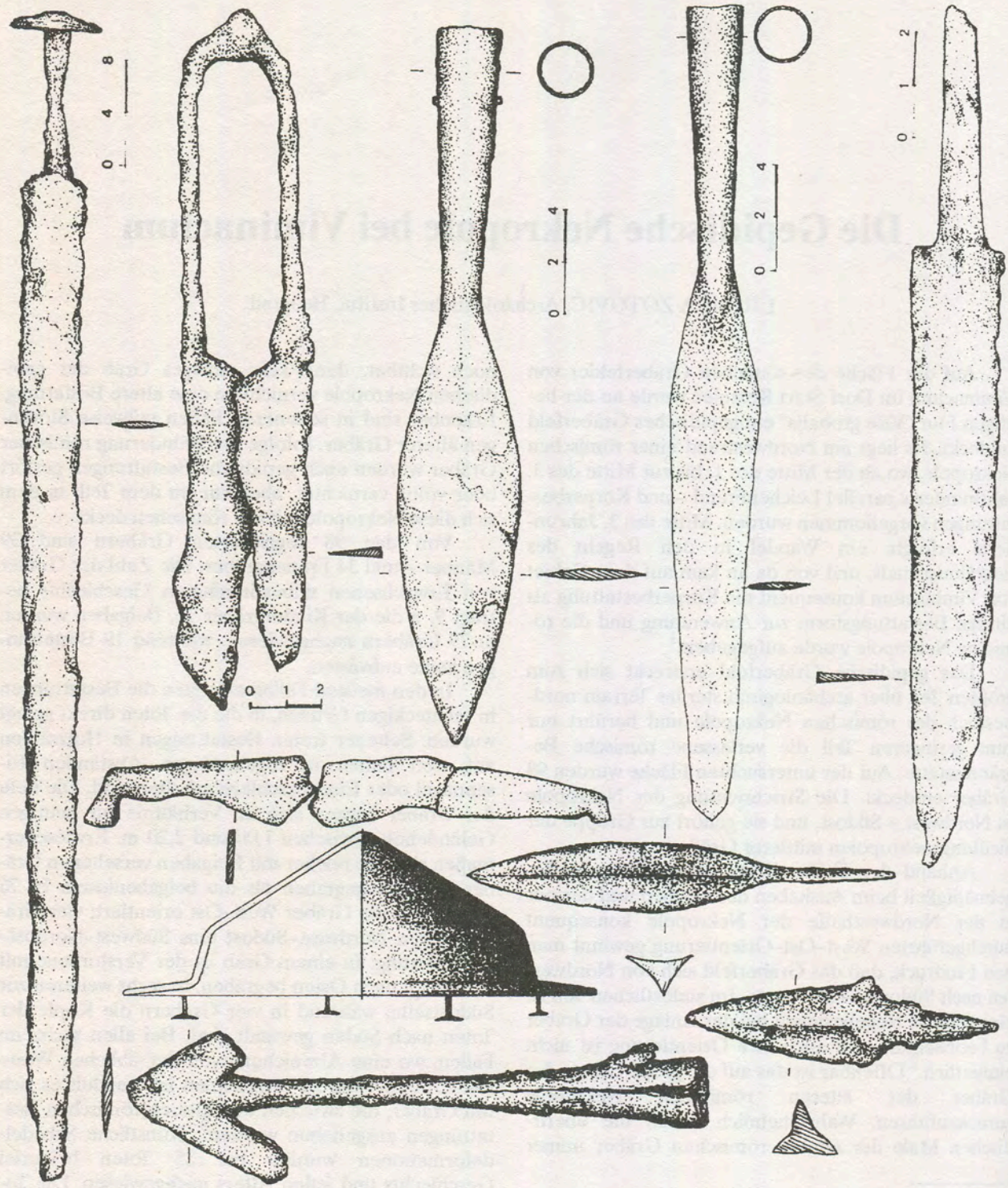

Abb. 1. – Viminacium, "Više grobalja". – Funde aus Gräbern: Schwert, Schere, Hiebmesser, Lanzenspitzen, Feuerzeug, Schildbuckel, Pfeilspitzen.

ten liegen in gestreckter Rückenlage. Bei allen Kinderbestattungen liegen die Hände längs der Körpers, ebenso meistens bei den Erwachsenen ungeachtet des Geschlechts. In selteneren Fällen liegt die eine Hand am Körper gestreckt, während die andere auf dem Becken ruht. Nur in drei Gräbern zeigen die Toten über der Brust gekreuzte Arme, und in allen Fällen handelt es sich um Frauen.

Von den 39 Männergräbern sind 18 als Kriegergräber zu bezeichnen. Die Bewaffnung der gepidischen Krieger setzte sich aus Schwertern, Pfeilen, Lanzen, Kampfmessern, gewöhnlichen Messern und Schilden zusammen. Alle Waffen sowie die Umbo für die Schilde sind aus Eisen gefertigt. Die zwischen 78 und 90 cm langen Schwerter liegen neben der linken Hand des Toten oder unter seiner linken Achsel den Leib entlang. Nur in einem Falle ruhte das Schwert über der Rechten des Toten. Prächtigere Schwerter wiesen besser erhaltene Beschläge aus Silberblech mit Vergoldung auf. Wie Holzreste auf korrodiertem Eisen zeigen, bestand die Schwertscheide aus Holz; die Pfeilspitzen sind blatt–und rhombenförmig ohne Längsrippe. Viel seltener finden sich Beispiele dreikantiger Pfeilsptzen. Die meisten Pfeile haben geschlossene Stulpen ohne Schlitz. Nur einige weisen einen Dorn zur Befestigung auf. Sie wurden auf der linken Schulter des Toten und zu seinen Füßen gefunden, lagen aber meist gruppiert beim linken oder rechten Bein. In allen Fällen können Köcher vermutet werden, die nicht erhalten sind. Die um 30 cm langen Lanzenspitzen sind im Schnitt ellipsenförmig und weisen nur ausnahmsweise die Andeutung einer von der Stulpe ausgehenden Rippe auf. Alle Lanzen gehen in lange Stulpen von geschlossenem Typ aus. Sie wurden neben dem linken oder rechten Fuß gefunden, und zwar mit den Spitzen nach unten gedreht. Mitunter lagen sie auch an der linken oder rechten Schulter, mit der Spitze nach oben. In beiden Fällen deutet ihre Lage darauf hin, daß die Lanzen mit Holzschäften in die Gräber gelegt wurden.

Kampfmesser wurden nur in zwei Gräbern gefunden. Das eine lag am rechten Unterarm, das andere über der Schulter. Alle Messer für den alltäglichen Gebrauch sind einschneidig, von kleineren Abmessungen und wurden in sämtlichen Männergräbern am Rücken neben der Wirbelsäule gefunden, und zwar im Winkel von 90 Grad zur Wirbelsäulenachse. Offenber waren sie am Gürtel befestigt.

Von den Holzschilden sind nur die Umbo mit bandförmigen Querbeschlägen erhalten. An ihrem Rand wurden massive Nieten mit flachrunden Köpfen aus Silber oder Bronze gefunden. Die Umbo haben schmälere Ränder, einen konischen Hals und einen konischen Kopf mit hervorragender Spitze. In den Gräbern der ohne Sarg bestatteten war der Schild in Kopfhöhe senkrecht an die Grubenwand gelehnt. In Gräbern mit Holzsärgen war der Schild auf die Westseite des Deckels oberhalb des Kopfes gelegt oder vertikal an die westliche Stirnseite des Sarges gelehnt (Abb. 1).

Die übrigen Beigaben in Männergräbern sind Eisenfeuerzeuge und Feuerzeuge sowie einteilige Scheren aus Eisenblech Gegenüber anderen gepidischen Gräbern ist hier interessant, daß in Frauengräbern keine Scheren gefunden wurden.

In Männer – wie Frauengräbern stieß man auf Pinzetten aus Bronzeblech, Riemenzungen aus Bronze oder Silbergürtelschnallen, Riemen und Schuhe aus Silber, Bronze oder Eisen, einreihige Knochenkämme und Keramikbecher (Abb. 2–3).

Die Pinzetten befanden sich zumeist in Gürtelhöhe. Sie sind einteilig und aus gebogenem. Bronzeblech. Es lassen sich zwei Typen unterscheiden; der mit sich dreiecking verbreiternden Enden zeigt keine Ornamente; der zweite Typ weist Enden auf, die sich schaufelförmig verbreitern. Diese Stücke sind mit eingeritzten lineraren Motiven sowie kleinen Kreisen mit angedeutetem Mittelpunkt verziert. Die Kämme sind einreihig und mit einem bogenförmig profilierten Griff versehen. Ihre Verzierung besteht aus eingeritzten Linien und konzentrischen Kreisen. An einem Exemplar gehen die Enden des Griffs in einander gegenüber gestellte Greife aus. Die Kämme lagen über dem Kopf, unter den Füßen oder über der Schulter. Die Becher sind grau gebrannt, schwarz bemalt und auf Hochglanz geglättet. Einige Beispiele zeigen ein durch Glätten hergestelltes lineares geometrisches Ornament.

Aufgrund einer Fülle von Gürtelschnallen, die fast in jedem Grab anzutreffen sind, läßt sich schließen, daß zur Männer – wie zur Frauentracht unbedingt ein Gürtel gehörte. Die Eisenschnallen haben ovale, runde, neirenförmige oder veireckige Rahmen und stets einen massiven gebogenen Dorn. Ein Exemplar einer Eisenschnalle war mit dick gewickeltem dünnen Silberdraht verziert. Auch die Stücke aus Silber und Bronze unterscheiden sich in Form und Größe. Am zahlreichsten sind Schnallen mit ovalem Rahmen und massivem gebogen Dorn, der im Schnitt dreieckig ist. Bei einigen ist der Dorn durch eine schildförmige Basis verstärkt. Einige Bronzeschnallen sind mit rechteckigen oder elliptischen Beschlägen aus doppelt gebogenem Blech verbunden, mit dem die Schnalle am Gürtel befestigt war. Mitunter sind auch kleine Nieten mit kalottenförmigem Kopf erhalten. Sowohl in Männern– als auch in Frauengräbern sind byzantinische Schnallen des Sucidava–Typs anzutreffen; sie bestehen aus Silber und Bronze, Nur für

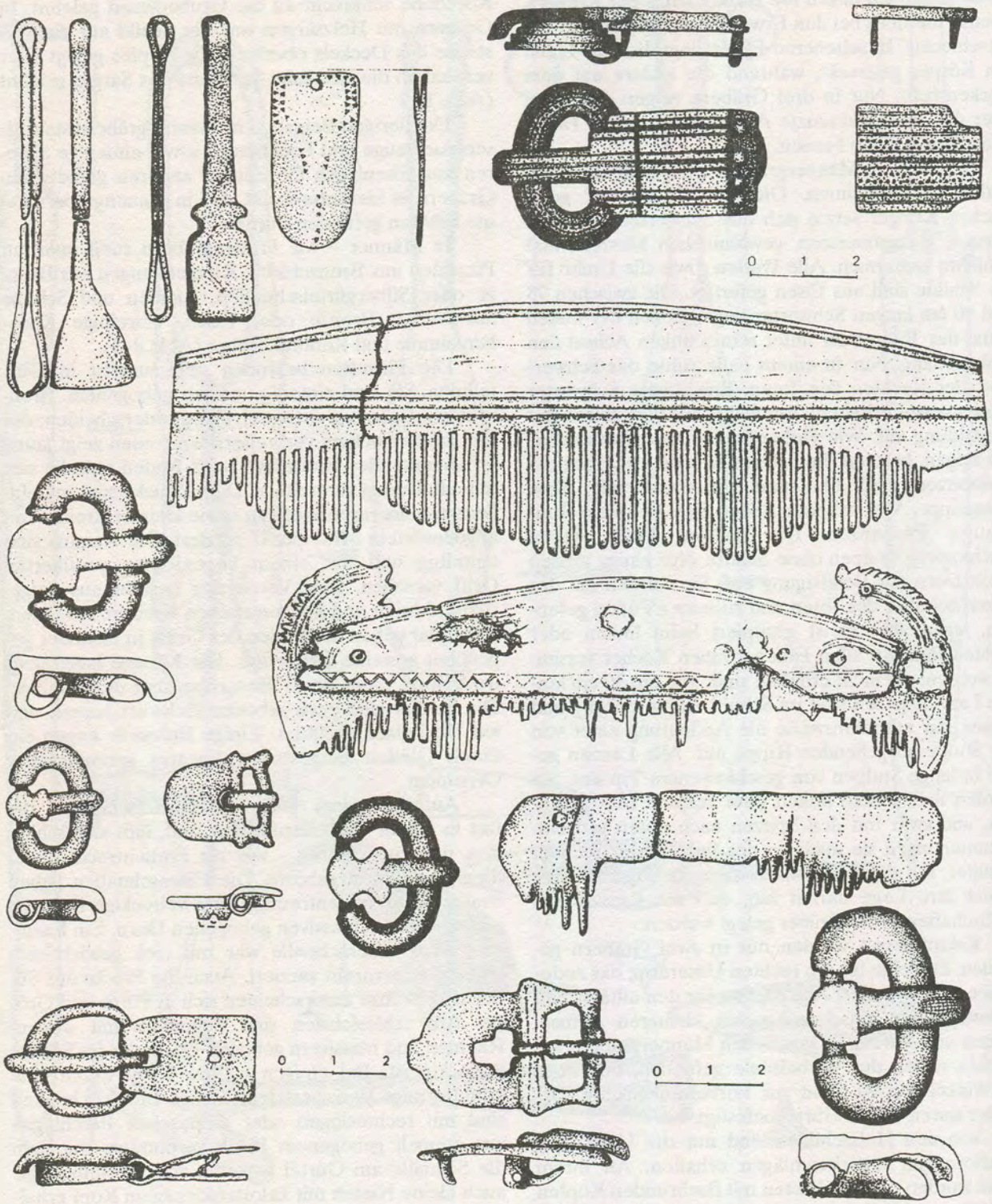

Abb. 2 – Viminacium, "Više grobalja". – Funde aus Gräbern: Pinzette, Gürtelschnallen, Kämme.

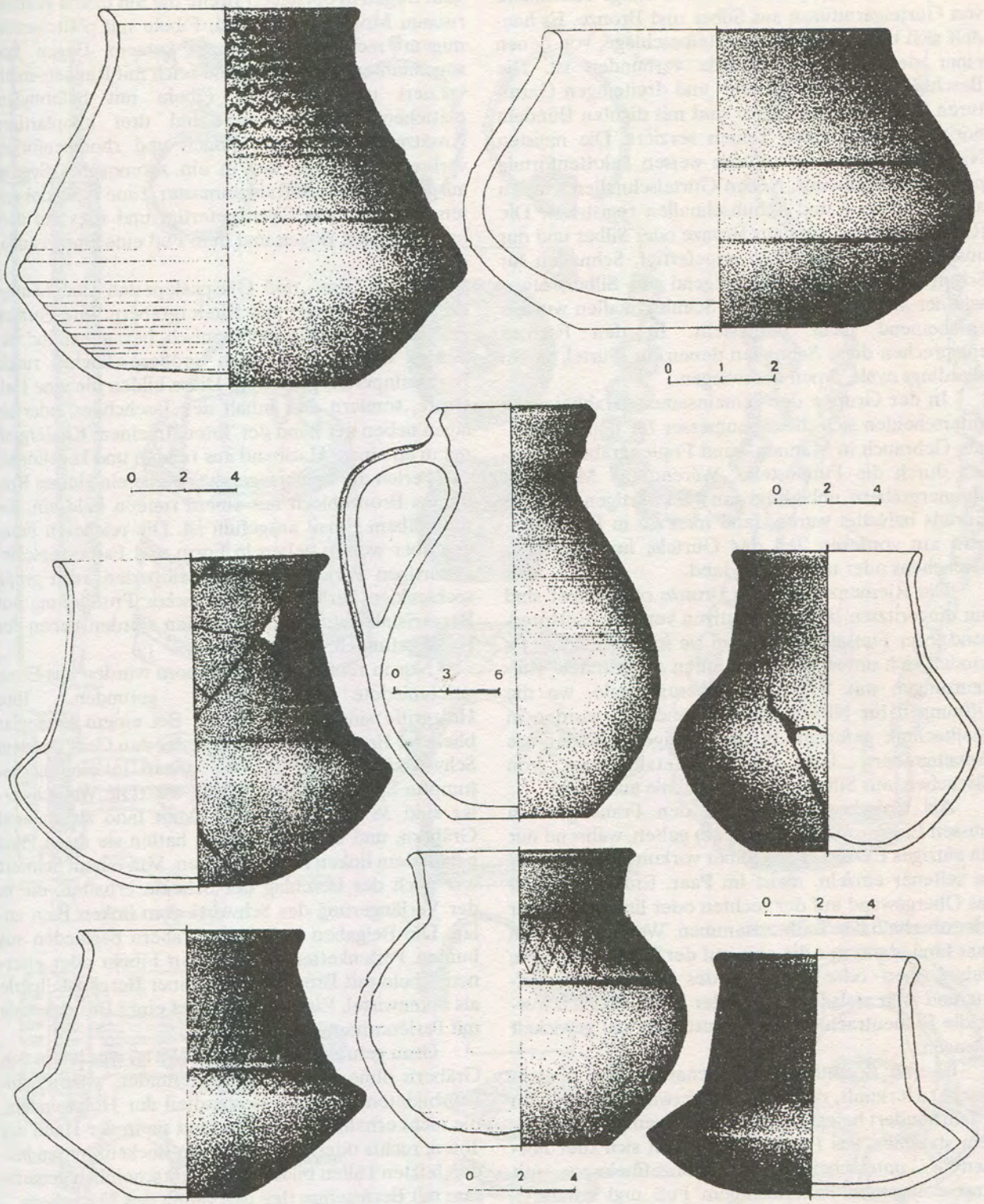

Abb. 3. – Viminacium, "Više grobalja". – Gegässe aus Gräbern.

die Männerkleidung typisch waren einige Exemplare von Gürtelgarnituren aus Silber und Bronze. Es handelt sich um rechteckige Gürtelbeschläge, von denen einer stets mit der Schnalle verbunden ist. Die Beschläge gehören zu zwei – und dreiteiligen Garnituren. Die Silberexemplare sind mit dichten Bündeln horizontal eingeritzter Linien verziert. Die meisten Nieten an diesen Garnituren weisen kalottenförmig profilierte Köpfe auf. Neben Gürtelschnallen wurden auch Riemen – und Schuhschnallen registriert. Die Riemenschnallen sind aus Bronze oder Silber und nur ausnahmsweise aus Eisen angefertigt. Schnallen für Schuhwerk bestehen überwiegend aus Silber, etwas seltener aus Bronze. Eiserne Schuhschnallen wurden anscheinend nicht hergestellt. In den Formen entsprechen diese Schnallen denen für Gürtel, wobei allerdings ovale Typen überwiegen.

In der Gruppe der gemeinsamen Grabbeigaben unterscheiden sich die Eisenmesser für den alltäglichen Gebrauch in Männer – und Frauengräbern lediglich durch die Fundestelle. Wärend die Messer in Männergräbern unbedingt am rückwärtigen Teil des Gürtels befestigt waren, fand man sie in Frauengräbern am vorderen Teil des Gürtels, im Inhalt des Täschchens oder neben der Hand.

Die Riemenzungen aus Bronze oder Silber sind mit eingeritzten linearen Motiven verziert. Entsprechend ihrer Funktion fand man sie in Gürtelhöhe. Es handelt sich um rechteckige, unten abgerundete Riemenzungen mit Rillen am oberen Ende, wo die Öffnungen für Nieten erhalten sind. Sie wurden in Gießtechnik gefertigt. In nur wenigen Männer–wie Frauengräbern fand mand Metallrahmen von Täschchen, aus Silber oder Bronze, nie aus Eisen.

Als typische Beigaben in den Frauengräbern müssen Eisen– oder Bronzefibeln gelten, während nur ein einziges Exemplar aus Silber vorkommt. Man fand sie seltener einzeln, meist im Paar. Eine Fibel hielt das Obergewand auf der rechten oder linken Schulter oder oberhalb der Taille zusammen. Wenn man sie im Paar fand, dann war die eine auf der Schulter und die andere ober– oder unterhalb des Beckens anzutreffen, und zwar stets in diagnonaler Linie. Folglich wurde die Frauentracht auf der Brust diagonal gewickelt getragen.

Eiserne Bogenfibeln mit Scharnier sind spätrömischer Herkunft, doch ist ihre Verwendung auch im 6. Jahrhundert belegt. Alle übrigen Exemplare von Fibeln stammen aus Byzanz.[4] Es lassen sich drei Formen unterscheiden: Bronzefibeln mit umgeschlagenem bandförmigem Fuß und bandartigem Bogen in derselben Breite die mit einem geometrischen Motiv verziert sind; Fibeln mit plättchenförmigem rechteckigem Kopf, kurzem Bogen und sogenanntem Barockfuß sind reich mit Ranken–motiv verziert und vergoldet; Fibeln mit halbrundem plättchenförmigem Kopf, und drei knopfartigen Ansätzen, mit kurzem Bogen und rhombenförmig verbreitertem Fuß, der in ein zoomorphes Symbol ausgeht, zeigen ein Rankenmuster. Eine Fibel des ersten Typs war aus Eisen gefertigt und wies auf dem bandförmigen Bogen und dem Fuß eine Bronzeauflage auf.

Bunte Glas– und Glaspasteperlen sind häufige Beigaben in Frauen und Kindergräbern. Ihre Formen sind rund, kegelförmig, bikonisch, hexagonal und vieleckig. Oft wurden auch größere flache, runde Bernsteinperlen gefunden. Diese bilden nie eine Halskette, sondern den Inhalt des Täschchens, oder sie lagen neben der hand der Toten. In einem Kindergrab nahm an einem Halsband aus runden und kegelförmigen Perlen die hervorragendste Stelle ein kleines Kreuz aus Bronzeblech mit einem runden Feld ein, das mit gelbem Email ausgefüllt ist. Die reicheren Frauengräber weisen neben in Form und Farbe verschiedenartigen Perlen und Bernsteinperlen auch große sechseckige Perlen mit bikonischer Profilierung aus Bergkristall auf. Derartige Perlen wurden neben der Hand gefunden.

Nur in reichen Frauengräbern wurden aus Eisen geschmiedete Webschwerter gefunden.[5] Ihre Holzgriffe sind nicht crhalten. Bei einem Exemplar blieb der Bronzebelag erhalten, der den Griff mit dem Schwertkörper verband. Sie gehen in eine abgestumpfte Spirze von 6 cm Länge aus. Die Webschwerter sind 38 bis 43 cm lang. Man fand sie in zwei Gräbern, und in beiden Fällen hatten sie ihren Platz neben dem linken Arm der Toten. Von einem Schwert war auch der Beschlag der Scheide erhalten, die in der Verlängerung des Schwerts dem linken Bein anlag. Die Beigaben in beiden Gräbern bestanden aus bunten Perlenketten, vergoldeten Fibeln oder eisernen Fibeln mit Bronzeauflage, einer Bergkristallperle als Spinnwirtel, Eisenmessern und einer Bronzeschale mit Perlenornament am Rande.

Grau gebrannte bikonische Wirtel wurden in den Gräbern ohne Webschwerter gefunden, wahrscheinlich bildeten sie einen Bestandteil der Holzspindeln, die nicht erhalten sind. Man fand sie in der Hand der Toten, rechts oder unterhalb vom Becken. In den beiden letzten Fällen bildeten sie wahrscheinlich gemeinsam mit Bernsteinperlen den Inhalt des Täschchens.

---

[4] D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapest, 1961, 264–269.

[5] J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien*, München, 1962, 34–35.

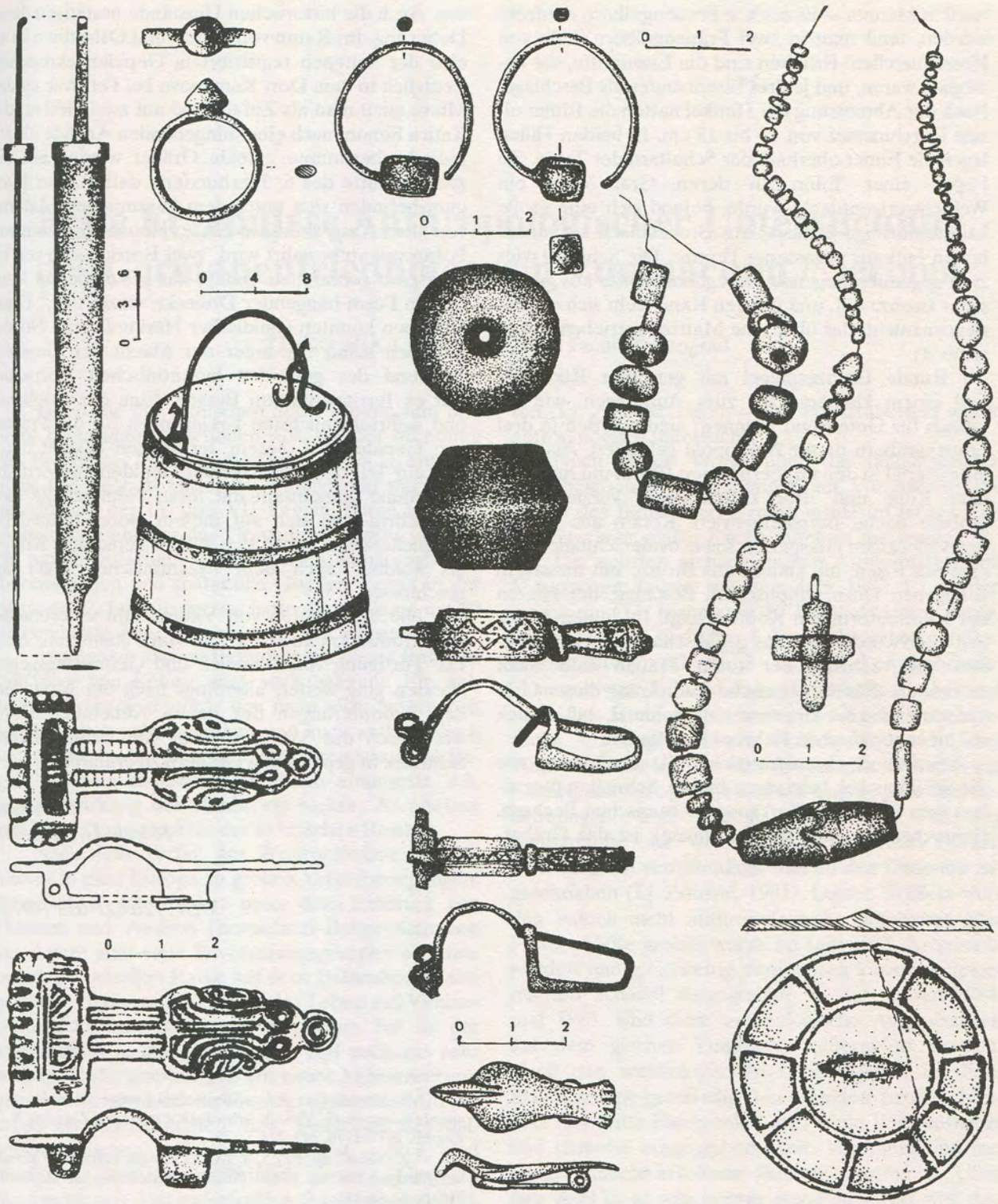

Abb. 4. – Viminacium, "Više grobalja". – Funde aus Gräbern: Weberschwert, Fingerring, Ohrringe, Perlen, Spinnwirtel, Trog, Fibeln, Spiegel.

Neben den erwähnten Keramikbechern, die so wohl in Männer – als auch in Frauengräbern entdeckt wurden, fand man in zwei Frauengräbern Teile von Holzeimerchen. Erhalten sind die Eisengriffe, die beweglich waren, und je drei Eisenbänder als Beschläge. Nach der Abmessung der Henkel hatten die Eimer einen Durchmesser von 13 bis 15 cm. In beiden Fällen lagen die Eimer oberhalb der Schultern der Toten. Zu Füβen einer Toten, in deren Grab auch ein Webschwert entdeckt wurde, befand sich eine groβe kalottenförmige Schüssel aus Bronzeblech auf einem hohen Fuβ aus gegossener Bronze. Die Schüssel wies zwei gegenüberliegende bewegliche Griffe aus gegossener Bronze auf, und um den Rand zieht sich ein Perlenornament, das über eine Matrize getrieben wurde (Abb. 4).

Runde Bronzespiegel mit gerippter Rückseite und einem kleinem Öhr zum Aufhängen, wie sie typisch für Goten und Hunnen[6] sind, wurden in drei Frauengräbern dieser Nekropole gefunden. Als Begleitmaterial in den Gräbern treten Fibeln mit halbrundem Kopf und drei knopfartigen Verzierungen, gröbere flache Bernsteinperlen, Ketten aus bunten und vieleckigen Glasperlen sowie ovale Schnallen auf, eine aus Eisen, die andere aus Bronze mit massivem gebogenen Dorn, elliptischem Beschlag, der Nieten mit kalottenförmigen Köpfen zeigt. In keinem einzigen Grab wurde typisches gepidisches Material gefunden. Die Schädel der toten Frauen sind nicht deformiert. Für die ethnische Zuordnung dieser Gräber war einzig der Umstand entscheidend, daβ sie sich auf einer gepidischen Nekropole befinden.

Aufgrund charakteristicher Grabbeigaben, wie die Schildbuckel, bestimmte Fibeln, Schnallen (vor allem vom Sucidava– Typ) sowie keramischen Bechern, Eimerchen und der Bronzeschüssel, ist das Gräberfeld etwa auf die Mitte des 6. Jahrhunderts zu datieren. Auch die historischen Umstände bestätigen diese Datierung. Im Raum von Nord– und Ostserbien ist es eine der Seltenen registrierten, Gepidennekropolen. Lediglich in dem Dorf Kamenovo bei Petrovac an der Mlava stieβ man als Zufallsfund auf zwei Gräber, die Katica Simoni nach einer eingehenden Analyse als gepidische bestimmte.[7] Beide Gräber werden auf die zweite Hälfte des 6. Jahrhunderts datiert. Aus Margum befinden sich unter dem keramischen Material von alten Ausgrabungen, das im Heimatsmuseum von Požarevac aufbewahrt wird, zwei Bruckstücke von einem grau gebrannten Gefäβ, das gestempelten Mustern in Form hängender Dreiecke verziert ist.[8] Diese Scherben könnten gepidischer Herkunft sein. Nordostserbien stand nie unter der Macht der Gepiden. Während der gesamten byzantinischen Herrschaft war es Territorium von Byzanz. Eine der möglichen und wahrscheinlichsten Erklärungen für die Präsenz von Gepiden auf diesem Territorium besteht darin, daβ ein Teil der geschlagenen Gepiden zur Zeit von Kunimund gemeinsam mit ihren Familien die Save überschritt und sich auf diesem Boden ansiedelte. Müglicherweise haben sich damals gepidische Krieger als Söldner auch dem byzantinischen Heer angeschlossen.

Die Werkstätten von Viminacium unterbrachen ihre Produktion auch zur Zeit von Plaäobyzanz nicht. Die Fertigung von Schmuck und Gebrauchgsgegenständen ging weiter, allerdings nach der Mode und den Anforderungen der neuen Abnehmer. Damit wäre auch das Vorhandensein von byzantinischem Schmuck in gepidischen Gräbern zu erklären.[9]

Übersetzung
Milutin GARAŠANIN

UDC 726.821"653"(497.11)

[6] Z. Vinski, *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu*, Situla, 2. Ljubljana, 1957, 27 i dalje.

[7] K. Simoni, *Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, X–XI. Zagreb, 1977–1978, 209–214.

[8] Z. Vinski, *op. cit.*, 5, T. IX, 13 Für die Daten zur Keramik aus Margum bin ich Milan Pindić, Archäologen im Museum in Požarevac dankbar.

[9] Dieser Beitrag sollte als erste Information betrachtet werden, denn Ausgrabungen und Konservierung der Kleinfunde sind noch im Gange. Eine Detaillierte Publikation dieses Gräberfelds ist in Vorbereitung.

Erste Ergebnisse Anthropologischer Untersuchung des Germanenfriedhofes von Viminacium / Serbien

ŽIVKO MIKIĆ, Philosophisches Facultät, Beograd

Die Reste der römischen Stadt Viminacium und ihres Legionslagers, befinden sich and der Mündung des Bergflusses Mlava in die Donau, etwa 60 km Luftlinie von Belgrad entfernnt. Viminacium war Kommandolager der IV und VII Legien, deren kleinere Abteilungen entlang des Donaulimes weiter verbreitet waren. Im seinen Blütezeit nach archäologischen Informationen und spätantike Quellen – etwa in der Mitte des 2. Jahrhunderts – hatte die Siedlung um 20 Tausend Bewohner (Legionären und Civilisten).

Spuren von älteren Besiedlungen dieses Raumes, und zwar von Kelten, sind auch bekannt. Ein keltisches Gräberfeld wurde von nicht allzu langer Zeit archäologisch vollausegraben und auch anthropolisch untersucht. In den nächsten 500 Jahren war diese Region ständing römischen Einflüßen ausgesetzt, d.h. den Auswirkung der römischen Kultur, Architektur und Verwaltungsstruktur des Römischen Reiches.

Nach dem Verfall des Weströmischen Reiches kam es in ganz Europa zu großen Velkerbewagungen. Schon ab 5. Jahrhundert unter dem Eindruck von Hunnen und Awaren (nomadisch–Reiter–Stämmen aus Asien) sind viele Bevölkerungsgruppen aus dem mitteleuröpaischen Raum auf dem Balkanboden aufgetaucht. In dieser Zeit wurde das Leben auf Viminacium nicht unterbrochen. Viminacium hat in der sogenannten paläobyzantinischen zeit auch ein sehr wichtige Rolle gespielt. Als ein neues Militärzentrum hat es auch verschiedene Fremdgruppen aus Mitteleuropa als Berufssoldaten, bzw. Federaten des paläobyzantinischen Reiches umfasst. So sind mindestens zwei, wahrscheinlich merere, Gruppen von Germanen dort aufgetreffen (Lj. Zotović, 1981). Ihre Gräberfeldern sind archäologisch ausgegraben und in die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts zu datieren (Lj. Zotović, 1987). – Nur ein Gräberfeld wurde antropologisch untersucht.

Noch einige Worte über die langdauernden archäologischen Ausgrabungen auf Viminacium, die wegen des Baus einer Termozentrale im letzter Zeit auf einer sehr großer Fläche durchgeführt wurden.

Die neusten archäologischen Ausgrabungen auf Viminacium dauren seit dem Jahr 1972. Es wurden insgesammt bis heute etwa 10 Tausend Gräber ausgegraben. Davon sind über 6 Tausend Gräber mit Skelettbestattung und um 3 Tausend Leichenbrände. Zum grossten Teil sind das spätrömische Gräber und nur einige Hundert späteisenzeitliche oder mittelalterliche. – Die germanische Gräber wurden auf drei Fundstellen in Viminacium festgestellt, nähmlich auf Burdelj, auf Više grablja und auf Lanci (diese drei Benennungen sind heutige Flurnamen). In der Zwischenzeit ist der Germanenfriedhof Burdelj archäologisch veröffentlicht und zu den Ostgoten zugeschrieben (Lj. Zotović, 1981). Diesen Skellete wurden jedoch nicht anthropologische bearbeitet. Der Friedhof Više groblja wurde im Jahr 1978. festgestellt worden und gleichzeitig dem ersten künstlich deformierten Schädel ausgegraben. In der Jahren 1984. und 1985. sind diese archäologische Ausgrabungen auf dem glechen Fundplatz weitergefürt worden. Nach den archäologischen Grabbeigaben ist diese Skelettgruppe grossteilig den Gepiden zuzugeschreiben. Der dritte Fundpunkt Lanci wirde 1988. entdeckt und teilweise ausgegraben. Zum Vorschein sind nur einige schlecht erhaltene Skelette gekommen. Über ihre Zahl ist es sehr schwer etwas zu sagen, weil den Germanen nur die Skelette zugeschrieben wurden, die archäologische Beigaben hatten.

Die Zahl der Skelette ohne tipischen Grabbeigaben ist sehr wahrscheinlich noch grösser, aber leider unidentifiziert zwischen spötrömischen Gräbern weiter bleibt. Anthropologisch kann man nur schliessen, dass es sich heir um erwachsene Individuen beider Geschlechte handelt. – Deshalb steht uns für eine ausführliche antropologische Untersuchung vor allem der Germanenfriedhofes više groblja zur Verfügung.

METHODOLOGIE DER BEARBEITUNG

Das Geschlecht wurde nach 21 morphologischen Merkmalen am Schädel und am postkranialen Skelett festgestellt (D. Ferembach, I. Schwidetzky–M.Stloukal, 1979). Bei unvollständigen Skeletten wurde das Geschlecht mit abfallender Wichtigkeit mittels Merkmalen an Becken, Femur und Schädel bestimmt. Bei Skeletten, denen diese Knochenregionen fehlen, wurde auf ein Geschlechtsdiagnose der grossen Unsicherheit wegen verzichtet.

Zur altersdiagnose der Kinder bis etwa 14 Jahre wurde die Liste von R. Kronfeld (1954) verwendet. Zur Beurteilung des alters von Jugendlichen (15 bis 19, bzw 21 Jahre) wurden die Diagramme von G. Wolf–Heideger (1954) verwendet. Um das Sterbealter der Erwachsenen zu ermitteln, wurden Klassen der folgenden Merkmalsysteme nach einem komplexen Rechenschema zu einer Diagnose verrechnet (Gy. Acsady – J. Nemeskeri, 1970).

Für die vorliegende Arbeit wurden in Anlehnung an die Mainzer Datenbank (Anthropologisches Institut der J. Gutenberg Universität) folgende 13 Schädelmasse ausgewählt: 1. Grösste Schädellänge, 8. Grösste Schädelbreite, 9. Kleinste Stirnbreite, 13. Mastoidealbreite, 17. Basion–Bregma Höhe, 20. Ohr–bregma–Höhe, 45. Jochbogenbreite, 48. Obergesichtshöhe, 51. Orbitalbreite, 52. Orbitalhöhe, 54. Nasenbreite, 55. Nasenhöhe, und 66. Winkelbreite des Unterkiefers. Alle diese Masse sind nach R. Martin (1928) definiert und wurden durchweg mit der dort beschriebenen Messtechnik genommen.

Nach diesen 13 Massen wurden folgende 11 Schädelindices, die nicht alle bei R. Martin (1928) aufgeführt sind, gerechnet: 1. Längenbreiten Index des Schädels, 2. Längen–Höhen–Index, 3. Breitenhöhen Index, 4. Längen–Ohr–Höhen–Index, 5. Transversaler Frontoparietal Index, 6. Obergesichtindex, 7. Jugomandibular–Index, 8. Orbitalindex, 9. Höhenbreiten–Index der Apertura piriformis, 10. Transversaler Crani–Facial–Index, und 11. Jugofrontal–Index (B. Skerlj, 1950).

Es wurden folgende 9. Längsknochenmasse, die auch alle bei R. Martin (1928) definiert sind, ausgewählt: 1. Grösste Länge des Humerus, 2. Kleinster Umfang der Humerus–Diaphysen, 3. Grösste Länge des Radius, 4. Grösste Länge der Ulna, 5. Grösste Länge des Femur, 6. Umfang der Diaphysenmittel des Femur, 7. transversaler oder sagitaler Durchmesser des Femurkopfes, 8. Umfang des Femurkopfes, und 9. Ganze Länge der Tibia. Alle diese Masse wurden bevorzugt an der rechten Seite genommen.

Zur Körperhöhenschätzung wurden die Verfahren von E. Breitinger (1938) und H. Bach (1965) angewandt.

FUNDMATERIAL UND HAUPTERGEBNISSE

Bis zum Jahre 1985. sind insgesammt 103 Skelette ausgegraaben und 94 sind anthropologisch untersucht worden. Von diesen sind 16 (17,13%) Kinder und Jugendliche; von der Erwaschsenen wurden 46 (48,75%) als Männer und 27 (28,61%) als Frauen bestimmt. Rund 5 Skelette (5.51%) bleiben wegen des schlechten Erhaltungszustandes unbestimmbar (Tabelle 1). Die Zahl der messbaren Skelette, die keine künstlich deformierte Schädel haben, ist etwas kleiner – maximal 19 Männer und 5 Frauen (Tabelle 2 und 3). – Andererseits umfasst diese Skelettserie noch 31 künstlich deformierte Schädel, die grösstenteils gut erhalten sind. Wie die Indices nicht deformierten Schädeln zeigen (Tabelle 4), sind im Durchschnit die

Tabelle 1: VIMINACIUM / Germanen – Tabellariche Darstellung von Geschlecht und Individualalter (N = 94)

Altersgruppe	KINDER	n		%
	0 – 1	1		1,063
	1 – 5	6		6,380
	6 – 10	8		8,614
	11 – 15	1		1,063
	16 – 19/21	–		–
	ERWACHSEN			
männlich	20 – 29	6		6,380
	30 – 39	12		12,786
	40 – 49	20		21,280
	um 60 Jahre	3		3,189
wahrscheinlich	20 – 29	–		–
männlich	30 – 39	–		–
	40 – 49	2		2,126
	um 60 Jahre	–		–
weiblich	20 – 29	8		8,514
	30 – 39	6		6,380
	40 – 49	5		5,315
	um 60 Jahre	2		2,126
wahrscheinlich	20 – 29	–		–
wiblich	30 – 39	2		2,126
	40 – 49	2		2,126
	um 60 Jahre	–		–
männlich	– erwachsen	3		3,189
weiblich	– erwachsen	2		2,126
unbestimmt	– erwachsen	5		5,513
Insgesammt		94	Skelette	100,000 %

Tabelle2: Individualwerte nichtdeformiertes Shädels und des postcraniales Skeletts von Germanen / Viminacium (variablen des Schädels)

Lf. Nr.	Geschlecht	Masse nach R. Martin	1.	8.	9.	13.	17.	20.	45.	48.	51.	52.	54.	55.	66.
55	männlich		191	146	101	106	151	125	132	74	40	33	23	54	102
113	männlich		199	146	101	113	135	124							107
116	wiblich		180	137	95	110	144	122							98
117	männlich		185	140	96	107	146	118	132	67	39	31	21	50	104
121	männlich		191	130	90	104	152	116	131	65	39	32	25	51	104
123	männlich		195	136	94										106
129	männlich		188	133	98	155									
133	männlich		185	138	100										
136	männlich		182	137	98	104	142								112
137	weiblich		160	126	76	86	128	120	117	60	34	30	23	46	84
143	männlich		173	133	97										92
144	weiblich		167	130	94										89
227	weiblich		170	135	106	102		115							94
572	männlich		184	126	95			111	122	63	37	29	29	47	108
573	männlich		197	132	90	147	120			70	38	31	25	54	102
628	weiblich		174	136	98			114	120	60	37	30	18	43	98
654	männlich		181	138	95			114							115
1685	männlich		182	131	92			115	122	70	38	33	24	52	
1876	männlich		183	141	96			123	128	65	38	32	24	48	110
1961	männlich		181	132				115	125	68	37	31	25	51	104
2047	männlich		187	141	100		142	124							
2093	männlich		176	141	103		144	121	135	58	39	30	26	46	
2131	männlich		193	145	99		135	120	127	70	37	30	24	49	110
2142	männlich		180	140	100			111	131	70	41	32	28	54	

(Variablen des postkranialen Skeletts)

	Femur	1.	8.	19.	20.	Humerus	1.	7.	Tibia 1.	Radius 1.	Ulna 1.
113	männlich	477	100	53	170		344	86	400	278	258
117	männlich	450	86	48	151		322	67		240	
120	männlich	480	98	50	164				384		
121	männlich	509	100	52	162		360	78	408	266	
136	männlich	475	98	52	165		344	76	389	252	275
137	weiblich	411	75	41	138		296	59	345	228	245
141	männlich	502	100	52	170		346	75	409		275
143	männlich	446	84	42	135		323	66	371	250	
144	weiblich	404	78	40	127		289	56	335	222	242
573	männlich	455	95	48	155						
620	weiblich						298	58			
654	männlich	440	95	46	150		339	70	365		260

männlichen Schädel dilihokran, orthokran, akrokran, hypsikefal, eurimetop; sie haben ein mittelhohes Gesicht, eine mittelhohe Orbita und sind mittelbreitnasig (siehe Abb. 1 und 3). Die durchschnitliche Körperhöhe der Männer ist auf 171 bis 175 cm zu schätzen (siehe Tab. 4).

Die weibliche Schädel ohne Deformation kann man mit folgenden Indices beschrieben: mesokran, hypsikran, akrokran, hypsikefal, metriometop; mittelhohes Obergesicht, mittelhohe Orbita und schmalnasig. Die berechnete durchschnitliche Körperhöhe liegt zwischen 160 und 161 cm. – Wegen der keine künstliche Schädeldeformation haben, wurde kein individueller multivariater Vergleich durchgeführt.

Der Fund mehrerer künstlich deformierter Schädel aus dem Germanenfriedhofes Viminacium – Više groblja verlangt eine Sonderanalyse. – Dieser Fund besteht aus 31 Schädel, die schon während der archäologischen Ausgrabungen mit folgenden laufenden Nummern bezeichnet wurden: 56, 128, 138, 145, 146, 163, 202, 207, 1216, 1218, 1220, 1300, 1313, 1318, 1420, 1582, 1594, 1607, 1637, 1645, 1758, 1770, 1804, 1821, 1964, 2010, 2022, 2037, 2061, 2078 und 2157. Im Vergleich mit der Gesammtzahl dieser Skelettgruppe sind die künstlich deformierten Schädel mit 1/3 der Population vertreten. Nach Geschlecht getrent, wurden 10 als Männer und 12 als Frauen bestimmt. Die 9

Tabelle 3: Geschlechtsspezifische Mittelwerte und Satndardabweichungen des Schädels und des postcranialen Skeletts von Germanen / Viminacium

		Total			Männer			Frauen		
Variablen nach R. Martin		n	$\bar{x}$	s	n	$\bar{x}$	s	n	$\bar{x}$	s
Schädel										
Nr.	1.	24	182.6667	9.5173	19	185.9474	6.9199	5	170.2000	7.4967
	8.	24	136.2500	5.6894	19	137.1579	5.6888	5	132.8000	4.6583
	9.	23	96.2609	5.9024	18	96.9444	3.7803	5	93.8000	11.0091
	13.	10	113.4000	21.1461	7	119.4286	21.9002	3	99.3333	12.2202
	17.	11	139.9091	9.6691	9	140.7778	9.8079	2	136.0000	11.3137
	20.	17	118.1176	4.6082	13	118.2308	4.9523	4	117.7500	3.8622
	45.	12	126.8333	5.6381	10	128.5000	4.4535	2	118.5000	2.1213
	48.	13	66.1538	4.8278	11	67.2727	4.3610	2	60.0000	0.0000
	51.	13	38.0000	1.7321	11	38.4548	1.2933	2	35.5000	2.1213
	52.	13	31.0769	1.2558	11	31.2727	1.2721	2	30.0000	0.0000
	54.	13	24.2308	2.8034	11	24.9091	2.2115	2	20.5000	3.5355
	55.	13	49.6154	3.5009	11	50.5455	2.8413	2	44.5000	2.1213
	66.	18	102.1667	8.3119	13	105.8462	5.7278	5	92.6000	6.0663
Humerus										
	1.	10	326.1000	24.6101	7	339.7143	13.4253	3	294.3333	4.7285
	7.	10	69.1000	9.7690	7	74.0000	7.0000	3	57.6667	1.5275
Radius	1.	7	248.000	19.9332	5	257.2000	14.8728	2	225.0000	4.2426
Femur	1.	12	460.7500	32.6556	10	471.4000	23.3343	2	407.5000	4.9497
	8.	12	91.9167	8.9880	10	95.0000	5.7394	2	76.5000	2.1213
	19.	12	48.1667	4.9144	10	49.7000	3.7133	2	40.5000	0.7071
	20.	12	154.9167	15.0240	10	159.4000	11.6256	2	132.5000	7.7782
Tibia	1.	9	378.4444	26.5900	7	389.4286	17.3480	2	340.0000	7.0711

Tabelle 4: Geschlechtsspezifische Mittelwerte und Standardabweichungen von Indices des Schädels und des postcranialesn Skeletts sowie der Körperhöhe von Germanen / Viminacium

	Total			Männer			Frauen		
Indices nach R. Martin	n	x	s	n	x	s	n	x	s
8: 1 x 100	24	74.7151	3.6913	19	73.8321	3.6267	5	78.0556	1.2408
17: 1 x 100	11	75.6395	6.5576	9	74.6705	6.9241	2	80.0000	0.0000
17: 8 x 100	11	101.2995	7.2929	9	100.8443	8.0265	2	103.3484	2.4906
20: 1 x 100	17	64.9626	3.6502	13	63.7247	2.5344	4	68.9855	4.1414
9: 8 x 100	23	70.5584	3.4189	18	70.5721	2.1979	5	70.5091	6.6147
48: 45 x 100	12	51.9527	3.7891	10	52.2150	4.1228	2	50.6410	0.9065
66: 45 x 100	9	81.4653	5.2674	7	82.8180	4.3894	2	76.7308	6.9804
52: 51 x 100	13	81.8617	3.3302	11	81.3532	2.9834	2	84.6582	5.0588
54: 55 x 100	13	48.9229	5.6599	11	49.4670	5.7456	2	45.9302	5.7555
45: 8 x 100	12	93.2411	3.6973	10	93.7800	3.6857	2	90.5462	3.2681
9: 45 x 100	11	74.8579	4.6128	9	75.2009	2.9013	2	73.3120	11.8153
F8: 1 x 100	12	19.9277	0.9885	10	20.1578	0.8827	2	18.7776	0.7487
H7: 1 x 100	10	21.1099	1.6530	7	21.7608	1.5559	3	19.5909	0.2989
Körperh. 1									
Humerus	10	171.0521	7.6845	7	175.4424	3.6450	3	160.8081	1.0023
Körperh. 2									
Radius				5	173.4070	4.4142			
Körperh. 3									
Femur	12	169.9119	5.7179	10	171.8553	3.8385	2	160.1948	0.6499
Körperh. 4									
Tibia				7	173.0084	3.4488			

übriggebliebenen Schädel gehören zu Kindern bis 10 Lebensjahren.

Bekammtlich trifft man die künstliche Schädeldeformierung an sehr verschiedenen Orten, bzw. Kontinenten. Chronologisch gesehen, im Mittelmeerraum – in Jericho, auf Kreta, Zypern und in Ägypten sind sie frühestens seit dem 5.–4.Jahrtausend beobachtet (E.J. Dingwall, 1931). Andererseits sie hat

Abb. 1: Viminacium / Germanen – männlicher Schädel Nr. 117

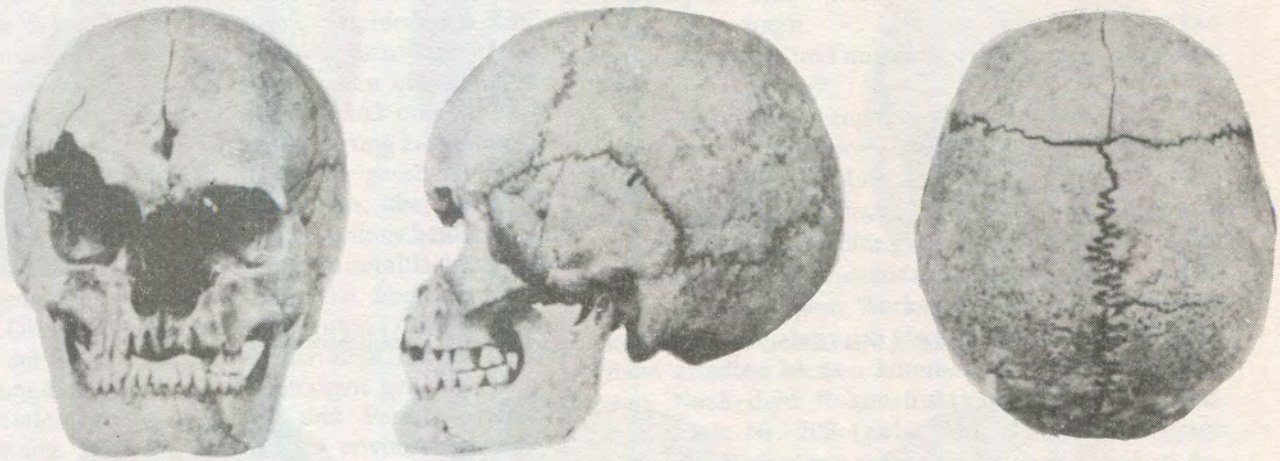

Abb. 2: Viminacium / Germanen – männlicher Schädel Nr. 137

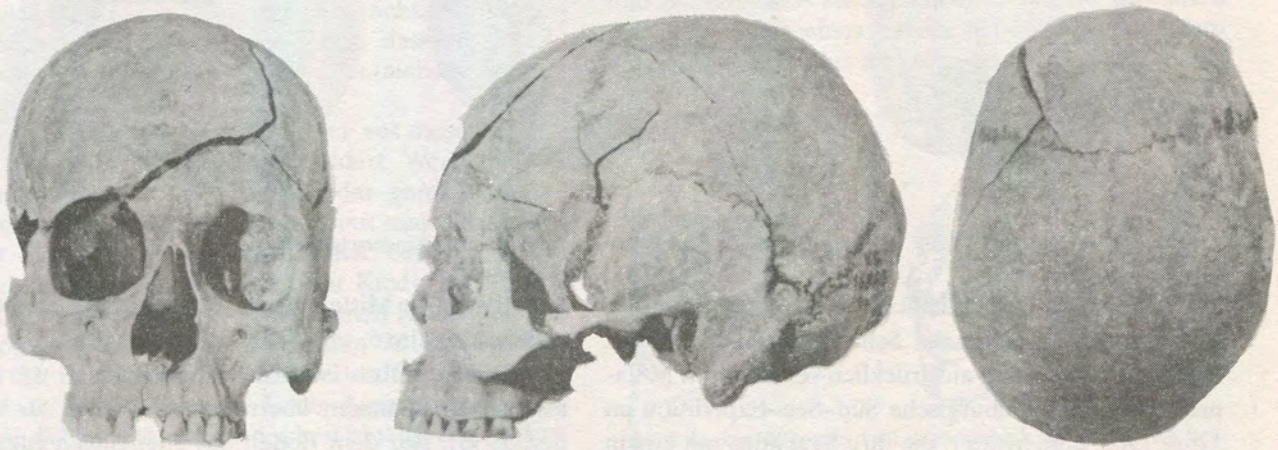

Abb. 3: Viminacium / Germanen – männlicher Schädel Nr. 1685/b

Abb. 4: Viminacium / Germanen – künstlichdeformierter Männerschädel Nr. 2061

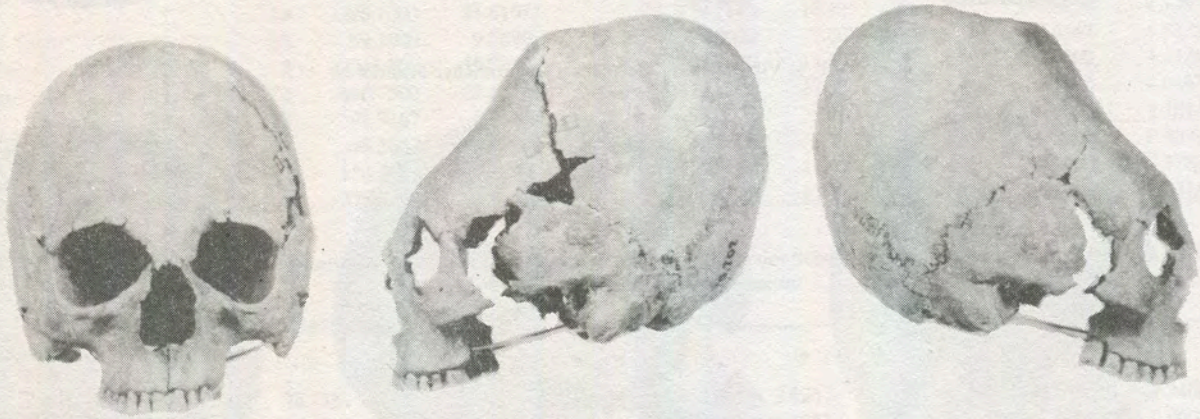

Abb. 5: Viminacium / Germanen – künstlichdeformierter Frauenschädel Nr. 202

Abb. 6: Viminacium / Germanen – künstlichdeformierter Kinderschädel Nr. 163

in Südemerika die christliche spanische Regierung nach der Kolonisation die Schädeldeformierung der labeden Bevölkerung ausdrücklich verboten. In Melanesien hat die Hamburgische Süd–See–Expedition im Jahre 1908. eine Mutter, die ihre Säuglinge mit einem Gürtel zirkulär bandagierte, fotografiert (v. E.F. Eikstedt, 1944). In Mitteleuropa treten künstlichdeformierte Schädel im 5. und 6. Jh. in Erscheinung. Die Deformierung selbst ist als Schönheitsideal von der asiatischen Stämmen übernommen worden (J. Werner, 1956). Auf dem Boden des ehemaligen Jugoslawien sind künstlich deformierte Schädel in

insgesammt 15 Lokalitäten gefunden woredn: Škocijanske jame, Rifnik, Na Lejhu, Dravlje und Levkova jama in Sloweien, Batina und Vinkovci in Kroatien, Rakovčani in Bosnien, Jakovo, Pančevo, Aleksandrovo, Subotica–Sándor, Subotica–Hussarbarack und Ada/Senta in Vojvodina, und Viminacium in Serbien (Ž. Mikić, 1985). Im Vergleich mit diesen gleichzeitigen Skelettserien – alle sind aus Völkerwanderungszeit – stellt der Germanenfriedhofes Viminacium – Više groblja mit 31 künstlich deformierten Schädel die grösste jugoslawisch anthropoligsch untersuchte völkerwanderungszeitliche population dar (seihe Abb. 4, 5 und 6).

Unter Berücksichtigung dass die Bandagierung im frühesten Kindesalter anfängt und dass sie im ersten Jahre des Lebens mit Leichtkeit anthropologische festzustellen ist, fangen wir mit ihrer Beschreibung an. - Die Schädel der Kinder mit der künstlichen Deformationen – insgesammt 9 aus dem Friedhof više groblja – sind mit den folgenden Nummern bezeichnet: 163, 207, 1216, 1582, 1645, 1804, 1821, 2022 und 2078. Diese Schädel gehören zu den verschiedenen Kindesaltersgruppen und ihre Erhaltungszustand ist auch sehr unterschiedlich. Der am besten erhaltene Kinderschädel stammt aus Grab Nr. 163 und wurde für eine Rekonstruktion der Bandagierung ausgewählt. In Seitenansicht (Norma lateralis) gesehen sind 4 Flächen des Bandagierungsdruckes, über denen das Band den Schädel umwickelt, zu unterscheiden: Frontalfläche oberhalb der Glabela, Parietalfläche um den Bregma–Messpunkt, Parietalfläche über dem Inion und Okcipitalfläche unter dem Inion (Abb. 7 – links). Wie der Rekonstruktionsversuch zeigt, hat das Bandagierungsband 3 Streckrichuntungen gehabt: Fronto–parietale, Fronto–occipitale und Parieto–occipitale Richtung. Wieviel Zeit bis zum erwünschten Effekt der Bandagierung, bzw. Schädeldeformierung erforderlich war, ist sehr schwer genau zu sagen, aber im Vergleich mit den deformierten Schädel der erwachsenen Individuen ist zu sehen, dass die grösste Knochendeformierung auf der Frontalebene festzustellen ist (siehe Abb. 7 – rechts).

Die Gesammtzahl der Kinder aus diesem Friedhof beträgt 16, wie schon geschildert. Wenn man im Betracht ziecht, dass praktisch der ganze Friedhof archäologisch ausgegraben ist, kann man festssellen, dass ein algemeines Kinderdeficit besteht. – Das durchschnitliche Lebensdauer der Kinder ist 5,6 Jahre. Im Vergleich mit den erwachsenen Individuen lautet dieser Defizit 78 : 16. Von den 78 Erwachsenen sind 22 mit künstlich deformierten Schädeln – 10 Männer und 12 Frauen. Erste Anmerkungen über solche Schädel könnte man schon hinausbringen. Erste ist dass bei den Männerschädeln die morphologische Veränderung ist, ausgeführt durch die Bandagierung, viel kleiner als bei Frauenschädeln. Manchmall ist die Deformierung bei den Männern sogar sehr schwer zu beobachten. Der Verfasser ist der Meinung, dass die gesammte Knochenmasse, die einen Schädel ausmacht und die bei den Männerschädeln grösser ist als bei den Frauenschädeln, eine wichtige Rolle für den Deformierungsgrad speilt. – Das ist ein vorzugsweises mophologisches und ungelöstes Problem, das ein Sonderanalyse verlangt.

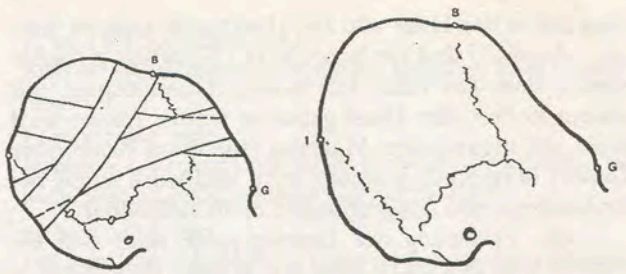

Abb. 7: Rekonstruite Bandagierung auf einem 6–jährigen Kind (Nr.163-links) und die langdauernden Endeffekte auf einem 40–jährigen Frauenschädel (Nr.202-rechts).

Ein weiteres ungelöstes Problem bei den erwachsenen Individuen mit künstlich deformierten Schädeln stellt das Haar dar. Konkret, im bezug auf eine sehr lange und flache Linie der Stirn kommt man zur Frage, wie das Haar getragen wurde. In den Gräbern sind die Gegenstände für die Haltung des Haares, die von einem Werkstoff höchstwahrscheinlich erzeugt wären, der nach etwa 15 Jahrhunderten hätte nicht erhalten bleiben könnten, nicht gefunden worden. Nach dem Rekonstruktionsversuch des Frauenschädels Nr. 202 (siehe Abb. 8) ist diese Frage etwas deutlicher geworden. Es ist ganz offenbar, das das Haar ohne Haltung einfach gesagt sehr ärmlich und geschmacklos aussah. Da die Schädeldeformation die Erschaffung eines "neuen Schönheitsideals" zum Ziel gehabt hat, muss man damit rechnen, dass dieses

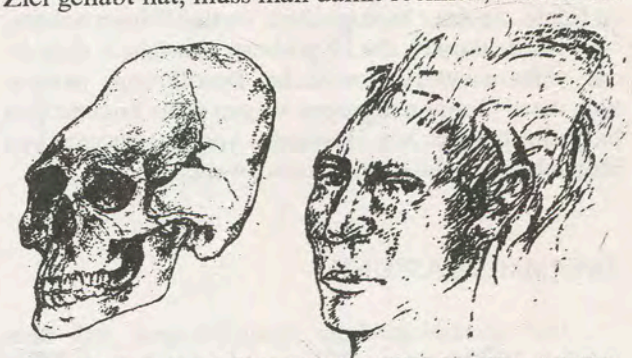

Abb. 8: Linkes Halbprofil des Frauenschädels Nr. 202 und ein Rekonstruktionsversuch (graphische Darstellung).

Bild durch das Haar und die Haartracht ergänzt wurde. – Deshalb sind wir heute in der Situation zu behaupten, dass das Haar bei beiden Geschlechten mit einem Reifen oder Band gehalten wurde. Dieser wird wohl aus organischen Material (wie etwa Wolle oder Leder) hergestellt gewesen sein, und wäre somit bei archäologischen Ausgrabungen nicht auffindbar.

Die Erklärung der Demographie über den Fiendhof Više groblja ist auch von grosser Bedeutung. – Das Kleinkinderdefizit wurde schon erwähnt (78 Erwachsene : 16 Kinder). Bei Erwachsenen wurde kein Geschlechtsgleichgewicht festgestellt (siehe Tab. 1). Von ihnene wurde 46 als Männer und 27 als Frauen bestimmt. Somit kommt man auch zu einem Frauendefizit. Das Verhältnis zwischen Männer und Frauen ist praktisch 2 : 1. Das bedeutet dass neben dem Kleinkinderdefizit auch ein Frauendefizit festgestellt ist. Andererseits gesehen ist der Friedhof vollständig ausgegraben. Man sollte noch dazu sagen, dass das durchschnitliches Lebensddauer 32,2 Jahre betrag. Oder noch deutlicher – die Kinder haben im Durchschnit 5,6 Jahre, dier Männer 40,1 und die Frauen 35,4 Jahre gelebt. Daraus folgt, dass die Frauen ins Durchschnit vor dem Ende ihrer Reproduktionsperiode starben.

Es wurde auch die Siedlungsgrösse berechnet, die archäologisch noch nicht festgestellt ist. Diese Siedlung, die frühmittelalterliche Bevölkerung vom Friedhof Više groblja jedenfalls weniger als 100 Jahre benutzt hatte, zähle zwischen 30 und 40 Einwohnern.

Der Einfluss oder die Anwesenheit von anderen ethnischen Gruppen, was haben epigenetische und morphometrische Merckmale gezeicht, wurde nicht festgestellt.

Jetzt kommt man zur Frage, wie man alle diese anthropologischen Ergebnisse im einer Interpretation vereinigen sollte. – Deshalb stelt der Verfasser die Frage, ob diese Germanengruppe einfach abgewandert auf einem anderen Stelle, bzw. Wohnort so wie sie hirher gekommen ist. Oder, ob das Isolatleben und ein Frauendefizit, aus dem auch ein Kleinkinderdefizit folgte, zu einer biologischen Verlust führen musste. – Es wurde danach die Hypothese entwickelt, dass diese völkerwanderungszeitliche Bevölkrung, namentlich diese Germanengruppe wegen ihres ungünstigen bioanthropologischen Bestandes von der historischen Balkanbühne relativ rasch verschwand.

ZUSAMMENFASSUNG

Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Fundort Viminacium – Više groblja wurden im Jahre 1985. beendet. Insgesammt wurde 94 Skelette (103 sind ausgegraben), die die Gepiden grossteilig zugeschrieben sind, anthropologisch untersucht. Das Gräberfeld ist etwa in dier Mitte des 6. Jahrhunderts zu datieren. Besonders wichtig sind die 31 künstlich deformiertern Schädel. Die Deformierung ist mit einer zirkulären Bandagierung, die die Abb. 7 und 8 graphisch darstellen, erreicht worden.

Die anthropologische Untersuchung stellte 46 Skelette als männlich und 27 als weiblich fest; 16 wurden als Kinder und Jugendliche bestimmt. Rund 5 Skelette bleiben wegen des schlechten Erhaltungszustandes unbestimmbar. – Es besteht also ein Frauendefizit und auch ein Kleinkinderdefizit. Wenn man dazu sagt, dass die durchschnitliche Lebensauder etwas weniger als 33 Jahre betrag, dass die Frauen vor dem Ende ihrer Reproduktionsperiode starben, und das bei Lebensbedingungen in einem geschlossenen Isolat ohne Einflüsse oder Anwesenheit von anderen ethnischen Gruppen, so könnte man daren schliessen, dass alle diese anthropologische Elemente zu einem biologischen Verlust dieser Gepidengruppe geführt haben. Aber, es bleibt noch zu prüfen, ob dieses demographisches Modell des Germanenfriedhofes Viminacium – Više groblja die einzige Lösung für den Verlust auch von anderen germanischen völkerwanderungszeitlichen Populationsgruppen auf dem Balkanraum ist.

Übersetzung
Živko MIKIĆ

UDC 572.5"653"

LITERATURVERZEICHNIS

GY. ACSÁDY – J. NEMESKÉRI, 1970
History of Human Life Span and Mortality, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

H. BACH, 1965
Zur Berechnung der Körperhöhe aus dem langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette, Anthrop. Anz., 29, 12 – 21.

E. BREITINGER, 1938
Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen, Anthrop. Anz., 14, 249–274.

DINGWALL, E.J., 1931
Artificial Cranial Deformation, London

V. E.E. EIKSTEDT, 1944
Die Forschung am Menschen, Teil 2, Physiologische und morphologische Anthropologie, Stuttgart.

D. FEREMBACH – I. SCHWIDETZKY – M. STLOKAL, 1979
Empfehlungen für die Alters – und Geschlechts–diagnose am Skelett, Homo, 30/2, 1 – 32.

R. KRONFELD, 1954
Development and Clasification of the Human Deciduous and Permanent Dentation, Wenner–Gren Found. Anthrop. Res., New York.

R. MARTIM, 1928
Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung, Band 2, Jena.

Ž. MIKIĆ, 1985
Prilog morfologiji veštački deformisanih lobanja iz perioda velike seobe naroda, Godišnjak XXIII/21 Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH, Sarajevo, 45–54.

B. ŠKERLJ, 1950
Slovenska nekropola na Bledu, SAZU, Dela – monographs 2, Ljubljana, 69–95.

J. WERNER, 1954
Beiträge zu Archäologie des Attila–Reiches, Bayerische Akademie der Wissenschaften, N.F. 38/A–B, München.

G. WOLF–HEIDEGER, 1954
Atlas der systematischen Anatomie des Menschen, Band 1, Basel – New York.

LJ. ZOTOVIĆ, 1981
Nekropola iz vremena seobe naroda sa uže gradske teritorije Viminacija, Starinar, XXX, Arheološki institut, Beograd

LJ. ZOTOVIĆ, 1987
Die gepidische Nekropole bei Viminacium, Simposium – 75 Annes de Foulles a Caričin Grad, Belgrade (im Druck).

Запис старца Симеона на "Вукановом" јеванђељу

СМИЉА МАРЈАНОВИЋ–ДУШАНИЋ, Филозофски факултет, Београд

Рукописно јеванђеље сачувано у Публичној библиотеци у Санкт–Петерсбургу[1] – које се назива Вукановим – завршава се једним занимљивим записом (лист 189б)[2]. Запис потиче из пера старца Симеона, који је био главни писар, а можда и сликар, овог знаменитог јеванђеља.[3] У почетку записа, преузимајући речи Светог писма Симеон говори о својој одлуци да се усавршава у монашком животу и бави преписивањем књига[4]. После овог дела записа, који се може назвати аутобиографским, долази посвета у којој је реч и о самом "Вукановом" јеванђељу. Она чини целину чија је важност за историчара велика, премда недовољно уочена. Нажалост, запис, као ни споменик у целини, не познајем из аутопсије; видела сам једино недовољно јасну фототипску репродукцију читавог рукописа у књизи Ј. Вране, која представља меродавно издање "Вукановог" јеванђеља.[5]

У свом садашњем виду, лист 189б "Вукановог" јеванђеља носи трагове двеју верзија посвете. Ранијој верзији су припадали редови 13–16 десног ступца, тада завршни редови читавог записа и читаве странице, који су допирали отприлике до средине десног ступца. Од њих су редови 16–26 намерно истрвени; они су данас сасвим нечитки, бар ако се посматрају голим оком. Преко истругане текста није ништа написано, очевидно стога што је стругањем пергамент постао претанак и на месту разуре је пробило мастило са друге стране (189а) истог листа. Отуд је запис после разуре настављен у нижем делу десног ступца, новонасталим и сачуваним редовима 16–40, од којих се први, 16, налази непосредно испод завршетка разуре. Каснију верзију следствено чине редови 13–15 + 16–40; ранију верзију су чинили редови 13–15 + текст изгубљен у разури.

Оригинални текст посвете (редови 13–15 + 16–40) доносим према издању Љ. Стојановића. Како је реч о тешком и значајном штиву, прилажем и његов превод који је предложио проф. др Ђорђе Трифуновић[6].

Симь же всѣмь
съвръшившимь се мною грѣшьнымь спод(о)биҳь
се жити ѕ Пеки ѕ градѣ Расѣ, и написахь сиѥ
книге своѥмоу г(осподи)нѹ великѹмѹ жѹпанѹ ....
О неизреченьныѥ б(ог)ѹ и б(о)жьствьныѥ таины
чюѥ..ем....ь самодрьжьныхь властелѣхь, тѣмь
же изрекѹ ѡ ниҳь, ѹжасаю се зѣло ѹмомь же и
словомь, ѡбаче дрьзнѹҳь въспоминаю величиа иҳь
и подвигы д(оу)шевьныѥ паже съвръши нев(е)сьны
ц(а)рь ѡ таковѣхь властелѣхь, понѥже
вл(а)д(ы)кы а г(оспод)ь нашь Ис Х(ристос)ь по
неизъмѣрьнѣи ѥго милости и по изволению
прѣс(вѥ)тыѥ г(оспо)же в(огороди)це прѣдасть
Х(ристо)сь чьстьны вѣньць великѹмѹ жѹпанѹ
Влькѹ, владычьствѹюшю кмѹ своею срьбьскоѡвь
землею и земьскоѡвь страноѡвь и поморьскыми
градь ... и нышевьскими прѣд(ѣ)лы веле–
родьномѹ, велеславьномѹ великѹмѹ жѹпанѹ Влькѹ,
с(ы)на самодрьжьнаго г(оспо)д(и)на ѡбласти своѥѥ
Стѣфана Немане.

[1] Санкт–Петерсбург – Публична библиотека; инв. бр. Fn I 82; пергамент – 25,3 x 19,7 cm, 189 листова. Издање: Ј. Врана, Вукаово јеванђеље, Београд 1967. Уп. Ј. Максимовић, Српске средњовековне минијатуре, Београд, 1983, 88–90 са лит.

[2] Издања записа: Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, Београд 1902, бр. 7,4 – 5 (Стојановић упућује на ранија издања Срезњевског и Новаковића).

[3] У науци су изнета различита мишљења о броју писара Вукановог јеванђеља. Најважнији радови: Ј. Врана, н. д., 12–22; М. Пешикан, *Колико је писара писало Вуканово јеванђеље?*, Јужнословенски филолог XXXV (1979), 147–158.

[4] С. Станојевић – Д. Глумац, *Св. писмо у нашим старим споменицима*, Београд 1932, 544–545 (бр. 1818–1823). О међузависности између Симеоновог преласка у пећину и континуираног завршетка књиге в. М. Пешикан, н. д., 152–153.

[5] Ј. Врана, н. д., 486.

[6] Искрено сам захвална проф. Трифуновићу што ми је помогао да разумем низ језичких и палеографских особености овог записа. Једини досад објављени превод записа даје Ђ. Сп. Радојичић, *Стара српска књижевност*, Београд 1960, 32. Радојичић, међутим, прескаче редове који се тичу подвига властеле.

У преводу на савремени језик, текст би гласио:[7]

(I) "Када се у мени грешном све ово свршило удостојих се живети у пећини код града Раса[8] и написах ове књиге својему господару великом жупану"...

(разура)

(II) "О, Богу неизречене и божанствене тајне које су се чуле о самодржавној властели, веома се плашим умом и речју тако да кажем о њима, али се ипак дрзнух да споменем њихову величину и душевне подвиге, што за такву властелу учини небески цар.

(III) Јер Владика и Господ наш Исус Христос по неизмерној својој милости и по извољењу пресвете госпође Богородице преда (Христос)[9] часни венац великом[10] жупану Вуку, кад је завладао својом српском земљом и зетском страном и поморским градовима[11] и нишевским пределима, велеродном, велеславном, великом жупану Вуку, сину самодржавног господина[12] области своје Стефана Немање".

У филолошкој и историјској науци садржај и међусобни однос завршних Симеонових реченица са листа 189' различито је тумачен; од тих тумачења зависили су и предлози како треба датовати настанак целог рукописа.[13]. Према уверењу већине истраживача, околност што је део посвете избрисан најприродније се објашњава претпоставком да се односио на великог жупана Стефана, Немањиног сина. Јеванђеље је очевидно било написано за њега током година његове владавине (1196/7–1201/2). С избијањем грађанског рата, Стефана је на великожупанском престолу сменио Вукан, те је Стефановој име у дедикативној реченици избрисано, а крај записа је тако срочен да говори о великом жупану Вукану као суверену владару српске земље[14]. Из тога следи, по нашем мишљењу, закључак да је крај записа настао приметно касније него његов први део. Сва је прилика да је белешка о (Вукановој) властели и њеним подвизима, као и о инвеститури новог великог жупана владарским венцем, написана – почетком Вуканове владавине као српског суверена (око 1202) – тек пошто је израдирана посвета Стефану.[15].

Овде треба указати на могућност да су била намерно истрвена и нека места у реду 39[16]. Уколико одиста јесу, разлог разури неће бити политичке него "писарске" природе (Симеон је избрисао погрешно исписану реч или скуп слова?). Нешто другачије ствар стоји са редовима 30 и 38, у којима се јавља Вук(ан)ово име. Пажљиво проучивши фотографију листа 189 у Ј. Врање, М. Пешикан је изнео претпоставку да је име Немањиног старијег сина, како се данас чита у запису, могло бити накнадно исписано преко истругане површине пергамента: "Ко би био у прилици да то провери у лењинградској Публичној библиотеци, можда не би било сувишно и да загледа има ли каквог трага радирања и испод главног израдираног места у запису... на оба места где се појављује Вуканово име...; наиме, чини се да су слова у том имену крупнија и некако успоренније исцртавана него иначе у запису..."[17] Ако би колација споменика потврдила ово запажање, и ако би се искључило "писарско" објашњење те разуре (које би на пример претпостављало Симеонову жељу да облик "Вукан" замени обликом "Вук" или да уклони какав претходни lapsus calami) наметнула би се хипотеза да је и преправка редова 30 и 38 у вези са унутрашњим немирима у Србији убрзо после 1200. године. Избрисано име не би било Стефаново, јер целина друге и треће реченице говори о околностима које се могу односити само на Вуканов долазак на рашки престо. Опис Стефановог устоличења не би се, наиме, могао замислити без позивања на Немању као главни извор и ослонац Стефанове власти, а помињање властеоских "тајни" и "душевних подвига" поводом инвеституре новог владаоца било би, у Стефановом случају сасвим безразложно.

Стога смо упућени на хипотезу да је евентуална разура у редовима 30 и 38 краткотрајно уклонила Вуканово име; њега ће Симеон накнадно исписати након извесног времена. Ова привидна недоследност – брисање и поновно исписивање истог владарског имена дала би се објаснити нестабилношћу прилика у Србији током грађанског рата. Како Теодосије сведочи, Вукан "ратујући и озлобљавајући брата свога Стефана самодршца и, примајући многе иноплемене народе у помоћ, устајаше на њ много пута, хотећи му узети земљу... јер много пута бив посрамљен и одбијен... враћаше се са стидом у своју земљу..."[18] Не знамо да ли су сви обрти у којима Теодосије говори погађали крај у којем се налазила

---

[7] Ради лакшег упућивања на превод, поделили смо га у три реченице обележене римским бројевима. Прва обухвата редове 9–15, друга редове 16–25 (до вл(а)д(ы)кы), трећа редове 25–40.

[8] У новијој науци се много расправљало о тачном значењу ове географске одредбе. Претпостављене су различите могућности за убикацију Симеоновог пребивалишта. Највероватније, Симеон се повукао у једну од пећина у рашкој области. Како сам каже да се одлучио за пустињачки живот, ту пећину не треба тражити у непосредној близини града Раса или неког насељеног места уопште.

[9] "Христос" је стављено у заграде ради лакшег разумевања превода на савремени српски језик.

[10] На овоме месту, између речи "великом" и "жупану" налази се празнина дуга, отприлике шест словних места.

[11] Текст је овде нечитљив; можда је истругран због писареве погрешке.

[12] Између речи "господина" и "области" налази се празнина од око пет словних места.

[13] За проблем датовања рукописа в. нпр. Ј. Врана, н. д. 2; *Историја Црне Горе II/1*, Титоград 1970, 102 са старијом лит. (Д. Богдановић); Ј. Максимовић, н. д., 89; *Историја српског народа I*, Београд 1981, 296 (В. Ј. Ђурић).

[14] Ово тумачење је први изнео, колико знам, С. Новаковић, С. Археолошке изложбе у Кијеву. Белешке Ст. Новаковића, Београд 1874.

[15] Другачијег мишљења био је Ј. Врана н. д., 2. Он је сматрао да је иза посвете, *ире* но што је била израдирана, унесен историјски запис о борби властеле.

[16] Ун. нап. 10, 11, 12.

[17] М. Пешикан, н. д., 153.

[18] Живот светога Саве написао Доментијан (погрешна атрибуција уместо Теодосија) изд. Ђ. Даничић, Биоград 1860 (у даљем тексту: Теодосије), 80–81; превод текста: М. Башић, *Старе српске биографије*, Београд 1924 (у даљем тексту: превод), 142.

Симеонова пећина. Природно је претпоставити да се бар један такав обрт ту заиста и одиграо. Теодосијеве речи најједноставније се разумеју ако се "земља" у коју се Вукан "са стидом" враћао изједначи са Зетом, док поуздано знамо да је састављач нашег записа живео као пустињак у рашкој области. Овај крај је био довољно близу Вукановој Зети и довољно важан у стратешком погледу да су се за њега морале борити обе стране. После једног Вукановог неуспеха, опрезни монах био је кадар да избрише његово име, а после једне нове победе узурпаторове војске, да га опет унесе. Нема потребе посебно напоминьати да је овде реч само о нагађању савременог читаоца записа, које се може поткрепити или обеснажити тек када се брижљиво испита сам пергамент.

Запис покреће и нека крупнија историјска питања; овде ћемо анализирати два.

I

На првом месту, у њему се наглашено говори о улози племства у Вукановој побуни против брата. Нема сумње да се Симеонове речи о "тајнама" и "величини и душевним подвизима" властеле тичу најмоћнијих властелина под Вукановом влашћу, који су му омогућили да устане против Стефана. Веза а у реченици "јер владика и господ наш..." посвећеној Вукановој инвеститури недвосмислено показује да је Вуканово крунисање исход властеоске акције. Тиме што властели признаје "величину и душевне подвиге" надахнуте "небеским царем", Симеон даје јасан знак да прихвата све или готово све што је она учинила.

Изнето је, међутим, мишљење које се донекле разликује од претходног закључка. Симеонова употреба речи ѹжасаю се навела је Ј. Врану на следећи коментар: "... борба Немањиних синова за пријестоље испунила (је) старца Симеона ужасом; он не слави Вукана и његову побједу, него само констатира да му је Исус Крист по својој милости предао власт над свим српским покрајинама".[19] Таква интерпретација ипак није прихватљива. Глагол ѹжасаю (преведен на савремени српски језик "плашим се, бојим се, устежем се") у оваквом контексту припада општим местима старе реторике и не подразумева пишчев негативан став према стварима које са респектом бележи[20]. Он се природно очекује тамо где је реч о политички осетљивим стварима, чије објављивање није пожељно. Један пример овакве дискретности средњовековног писца пружа аренга повеље коју је Стефан Душан подарио манастиру Хиландару; алудирајући на грађански рат који је њега самог довео на престо, Душан без устезања примећује: "царску тајну је добро тајити".[21]

Упадљиво је, затим, да друга реченица Симеоновог текста описују Вуканову побуну и њен исход термина верског речника.[22] Овај поступак, утемељен на хришћанским схватањима по којим је служба своме народу и држави степеница што води служби Богу (паралелизам земаљског и небеског Јерусалима)[23], не би био могућ да је Симеонов исказ имао за циљ да осуди, безрезервно, Вукана и његове следбенике. Не сме се заборавити да у позадини Вукановог крунисања – које Симеон приказује као чин Христове "неизмерне милости" – властела има одлучну заслугу; употреба узрочне везе а не дозвољава другачији закључак. Општији доказ свему овоме налазимо у сличности између друге реченице и одговарајућих места у животопису светог Симеона (тачније, оног његовог дела који би се могао назвати *Laudatio Simeonis*) из пера самог великог жупана Стефана. Те сличности не само да посредно показују да запис пустињака Симеона суштински прихвата нове реалности у Србији, него и откривају заједничке изворе Симеоновог и Стефановог књижевног надахнућа у реторици дванаестог века.[24] Мешајући на разне начине политичке и религиозне видове деловања својих јунака,[25] два писца се користе сасвим

---

[19] Ј. Врана, н. д., 2.

[20] Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских III*, Биоград 1864, 358 s. v.; уп. Теодосије, 57; превод, 124.

[21] F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Regusii, Vinnae* 1858 (у даљем тексту: MS), 110.

[22] У нашој старој књижевности – као и књижевности средњовековне Европе уопште – честе су метафоре које изједначавају верски подвиг са ратом и рат са Христовом борбом за спасење човека. Према Laudatio Simeonis (чију важност за разумевање Симеоновог записа истичемо ниже, текст и нап. 26), Немања је "војник силни" који "огради васељену оружјем крсним" (добијеним од Владике) и "ратове одагна све више злонарављe, и српом вере (своје) искорени и исече трње"; на следећој страни Немања се приказује као "победилац непријатељских варвара", који "брани своје стадо од вукова" (Житије Симеона Немање од Стефана Првовенчаног, изд. В. Ћоровић, Светосавски зборник 2, Београд 1939 (у даљем тексту: Стефан), 66 и 67; превод текста: М. Башић, *Старе српске биографије*, Београд 1924 (у даљем тексту: превод), 68 и 69). Такво схватање подвига као храбрости на бојном пољу често је и у неким текстовима каснијег средњег века. Уп. речи које Данило Млађи приписује кнезу Лазару: "Боље нама у подвигу смрти од мача примити, него ли плећа непријатељима нашим дати".

[23] Уп. нпр. два места из Доментијана: Немањино отачаство је "створено по слици Божијој" (Живот светога Симеуна и светога Саве од Доментијана, изд Ђ. Даничић, Биоград 1865 (у даљем тексту: Доментијан), 6; превод текста: Л. Мирковић, *Живоūт св. Саве и св. Симеона*, Београд 1938 (у даљем тексту: превод) 225); Немањина Рашка је "виноград Христов, предани нам од Господа нашега", који треба оградити "чистим плотом, добром и непорочном вером" (Доментијан, 48; превод. 261).

[24] За Laudatio уп. и *S. Hafner, Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie, München* 1964, 70, 99.

[25] Мотив "доброг пастира", који у својим поређењима користи Стефан као Немањин биограф, припада тематском кругу добро познатом у старосрпској и другим средњовековним књижевностима. Све врлине које у себи спаја слика доброг пастира помиње Стефан у Похвали св. Симеона: он је апостол, мученик, пророк и становник пустињски, а с друге стране учитељ отачаства и победилац непријатеља. Уп. S. Hafner, Studen, 47 et passim; Ф. Кемфер, *О неким ūроблемима сūароср̄ске хаѓиоѓрафије*, Историјски гласник 2 (1969), 38–41. На примерима поређења владаревог жртвовања за отаџбину са жртвовањем душе доброг пастира за своје овце илуструје се жеља средњовековног писца да поистовети подвиг у смислу духовног усавршавања са подвигом као службом отаџбини.

блиским изражајним средствима. Навешћу неколико нарочито поучних редова из Стефанове Похвале Немањи: "... Јер, гледајући његова дивна и неисказана дела, ужасавам се умом и трептим. Јер ко ће избројити овог чудеса? Који ли ће језик изговорити тајне твоје, изврсни свети старче?... Који ли ће разум исказати твоје величине, знојеве и труде твоје..."[26] Ту се истичу, као и у запису, с једне стране, адресатове неизрециве тајне, величине и дела (подвизи) а, с друге, писчев страх пред обавезом да такве највише вредности искаже. Разлика између двају састава је у положају личности којима су посвећени: Симеон говори још о живој властели, а Стефан о покојном владару, односно монаху – чудотворцу. Па ипак, Laudatio и запис су тесно повезани заједничком мишљу да се вођи народа морају угледати на Христа и хришћанске узоре;[27] стога разлика нема веће важности за сврху овог чланка. Угледање на Христа спадало је у дужности како владара тако и племства – ово је порука коју свети Сава изричито упућује великашима, узимајући светога Симеона за посредника између неба и мирских господара српске земље[28] – а један пустиножитељ какав је био Симеон није могао да неповољно пише о људима које представља као *imitatores Christi*. Најмање би то учинио на завршетку свог рукописа Јеванђеља, на месту велике светости.

Према свему овде реченом, запис старца Симеона сведочи да је најмоћнија властела била носилац Вуканове побуне... Иако остали сачувани извори[29] не спомињу учешће племства у сукобима око 1202. године, сама по себи је уверљива претпоставка да је Вукан, поред угарских трупа из Хума[30], морао тада добити подршку своје властеле (у својству великог кнеза, Вукан није држао само Зету са Требињем, него изгледа и Топлицу и Хвосно)[31].

Са оваквом могућношћу рачунао је већ низ новијих историчара. Тако је учинио, примера ради, Ст. Станојевић – не позивајући се на исказ старца Симеона, него на традиције зетске самосталности, које су, по Станојевићевом мишљењу, утицале на тамошње племство да узме учешће у борби за престо.[32]. Иако је двадесетак година касније И. Божић довео у сумњу раширено мишљење по којем је Зета имала посебан положај у држави Немањића, ни он није спорио да је "за време Вукана... било покушаја да се са ослонцем на Угре... уз подршку властеле и католичких елемената... води засебна политика".[33] Модерна синтетичка дела, међутим, не помињу овакве судове о оружаној подршци зетске властеле Немањином најстаријем сину, већ се задржавају на добро познатим подацима о улози папе Иноћентија III и угарског краља Емерика у поменутим догађајима. Главни разлог овоме су тешкоће у којима се историјска наука налази при настојању да одреди порекло, друштвени положај, улогу у држави, па и тачно значење назива којима је обележена српска властела XII и XIII века.[34]. Ми се овде не можемо упуштати у та крупна питања. Довољно је за сврху овог чланка да укажемо да један извор временски и садржајно близак Симеоновом запису, Савина биографија Св. Симеона, говори о властели (употребљавајући исти термин као и запис) као најближим сарадницима великог жупана.[35] Мишљења смо да се Симеонове речи о властели тичу отприлике истог круга првих људи у држави (у овом случају Вукановој) којег и речи Немањиног биографа. Тешко је замислити да одредба "самодржавна властела" циља стилском фигуром pluralis pro singulari на самог Вукана. Да је хтео да употреби такву фигуру, Симеон би се определио уместо техничког термина "властела" за именицу или глагол (у партиципској конструкцији; упореди израз владычьствующю у редовима 30–31) у апстрактнијем значењу "владар", "владати". Чини се да друга реченица Симеоновог записа упућује на извесне нове закључке о ономе што Ст. Станојевић назива властеоском "искреном и издашном помоћи" Вукановој узурпацији.

Начелно узевши, учешће властеле у грађанском рату изискивала је војна логика (сам претендент на престо није могао сакупити довољно трупа), иако не треба замишљати да је овај слој српског средњовековног друштва био суштински феудални већ на прелазу XII у XIII век. Да не говоримо о сукобу између Дечанског и Душана, који припада времену када је феудализација племства морала знатно узнапредовати, два примера из генерације Немањића које су непосредно уследиле после Стефана, довољни су да илуструју важност властеоске улоге при насилним сменама на престолу. Будућем краљу Владиславу I "властела" је помогла да освоји највиши положај у држави 1234. године.[36] Исто тако су поступили Драгутинови "верни људи" у грађанском рату 1276. године.[37] После Драгутиновог пада с коња

---

[26] Стефан, 66 (17–23); превод. 68. Немањини подвизи су и његове "величине, знојеви и труди, копњења тела и бдења и сузе".

[27] У запису старца Симеона, поменуте величине а душевни подвизи очевидно се, као и тајне, тичу политичког живота.

[28] Теодосије, 90–91; превод. 151; Уп. К. Јиречек, *Историја Срба II*, Београд 1978, 269; S. Hafner, Studien, 70, 82–83.

[29] Ст. Станојевић, *Хронологија борбе између Стевана и Вукана, Глас СКА 153 (1933), 97–99*, изузевши Симеоновог записа доноси све познате изворе релевантне за ове догађаје.

[30] T. Smičiklas, Diplomatički zbornik kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije II, Zagreb 1904–1916, 296.

[31] *Историја српског народа I*, 261 (Ј. Калић).

[32] Ст. Станојевић, *Стеван Првовенчани*, Годишњица НЧ 43 (1934), 11.

[33] И. Божић, *О положају Зете у држави Немањића*, Историјски Гласник 1–2 (1950), 104.

[34] К. Јиречек, *нав. дело*. II, 58–61; Н. Радојчић, *Властел у закону градском Номоконано св. Саве,* Глас САН CXCIII, Одељење друштвених наука 96, Београд 1949, 11 и даље: *Историја српског народа* I, 372–376 (М. Благојевић).

[35] Сава, 159; превод. 11.

[36] Теодосије, 177; превод, 219.

[37] Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866 (у даљем тексту: Данило), 16; превод текста: Л. Мирковић, *Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила*, Београд 1938 (у даљем тексту: превод), 16.

под Јелечом, племићи се туже да ће, због краљеве неспособности да и даље буде војник, околни непријатељи приграбити власт над српском земљом; иза тих речи очигледно стоји давнашње уверење овог друштвеног слоја да их мора предводити владар–ратник.[38]

Пребацивање кривице за избијање грађанског рата – неприхватљивог са становишта хришћанског морала – са владара као јунака хагиографске приче на "наговор ђавола", утицај властеле, или пак помоћ иноплеменска", карактеристично је за стару српску књижевност, и не само за њу. То не значи да треба спорити важност улоге коју је племство имало у унутрашњим превирањима око 1202. године. Осуда Вуканове побуне коју читамо у биографā разумљива је из више разлога. Хроничари непосредне прошлости по правилу славе победника али, за разумевање негативног става спрам Вукана у животописима светог Симеона, битнија је околност што је велики кнез, устајући на брата, прекршио Немањин завет синовима да остану сложни и Немањину одлуку да престо остави Стефану. Такође, веза Вуканова са угарским краљем и последице овог савеза, морале су бити непопуларне у Србији. Одлука биографа да, за разлику од старца Симеона, не помињу учешће властеле у овоме рату а помињу Вуканово "робовање зависти"[39] може се објашњавати и мотивима политичког опортунизма. С једне стране, ни Стефан ни, још мање, каснији биографи, нису имали нарочитог разлога да штеде побеђеног Вукана. С друге, владајући кругови су морали настојати да се забораве везе између побуне и властеле која држи "краљевство од прва".

Иако су гледишта И. Божића о положају Зете у држави Немањића тачна за доцнији период, вероватно је да су непосредно по укључењу некада самосталне краљевине у нову државу традиције њене самосталности још представљале важан чинилац у рашко–зетским односима. Њихова важност се уосталом види и по задржавању старе краљевске титуле; иако само велики кнез са становишта централне власти, Немањин првенац је rex као владар у југозападним областима. У својству краља[40] и Стефановог савладара, Радослав је имао аналоган положај у "свим диоклитијским земљама" у трећој деценији XIII века[41]; слично стање ствари обнављаће се више пута током зрелог XIII и у XIV веку.[42] Штавише, могућно је да се и Милутинов син Константнин умешао у борбу за престо (око 1321. године) с ослонцем на Зету[43], као што је учинио његов старији брат 1314. године и сам Вукан три генерације пре њих. Има разлога за претпоставку да је центрифугално деловање зетског племства у ранијим временима имало за извор још живо сећање на дукљанску династију, као што ће у XIV веку исти феномен проистицати више из друштвених него историјских околности.[44]

Ако је сведочанство записа о доприносу Вукановог племства промени на српском престолу око 1202. сасвим јасно у својим главним цртама, Симеоновом избору да Вуканове прве људе назове "самодржавном властелом" потребан је краћи коментар. Утолико пре, што је Симеонов запис међу најранијим поменима термина "самодржавни" у српском контексту[45] и што, колико знам, ниједан други споменик старе српске књижевности не говори о властели као самодржавној.

Разматрања Г. Острогорског о употреби титуле самодржца у немањићкој држави и византијском свету показују да треба искључити сваку могућност да је пустињак из Раса под називом "самодржавни" подразумевао некакву званичну привилегију коју би племство уопште, или племство у подручјима са извесним наследством самосталности, имало према своме суверену. Титула самодржац и њене изведенице припадају једино владару и атрибутима његове државе[46]. Истина, могло би се навести, као далека паралела за термин који би дефинисао овакву племићку привилегију, једно место из Константина Филозофа. Описујући буну Николе Зојића и Новака Белоцрквића против Стефана Лазаревића, Константин преноси речи непослушне властеле; по тим речима, они су "самовласни" (самовластьна)[47]. Овај

---

[38] Данило, 25; превод. 23. Уп. С. Марјановић–Душанић, *Владар као ратник, Прилог изучавању немањићке идеологије,* Зборник Филозофског факултета XIV (1989), 142.

[39] Теодосије, 80–81; превод. 142.

[40] Одредба "sub tempore regis Radoslavi" којом се датују которска акта из 1221 и 1227. године може се двојако разумети: "у време (младог) краља Радослава" и "у време (дукљанског) краља Радослава". В. *Историја Црне Горе*, II/1.10–11, нап. 12 (С. Ћирковић); Уп. Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет у првој половини XIII века* ЗРВИ 27/28 (1989), 125 са лит. О которским повељама и проблему Радосављевог статуса у држави Стефана Првовенчаног, в. Д. Синдик, *О савладарству краља Радослава*, Историјски часопис 35 (1988) 23–29.

[41] Како то показује ново читање натписа уз портрет у Милешеви које даје В. Ј. Ђурић, *Српска династија и Византија на фрескама у манастиру Милешеви*, Зограф 22 (у штампи). В. и Ђ. Трифуновић, *Натписи уз портрете у манастиру Милешеви.* Књижевност и језик 2–4 (1992), 99. Раније није било чврстих доказа да је држава Радослава као Стефановог савладара била у Дукљи (уп. *Историја Црне Горе II/1, 10 и даље са нап. 12; Д. Синдик, н. д.).*

[42] *Историја Црне Горе II/1,* 46 и даље, 66 и даље (С. Ћирковић).

[43] Ако се један новац са аверсним натписом D(ominus) rex Co(n)stantinus (S. Qubić, Opis jugoslovenskih novaca, Zagreb 1875. 188, т. XIV бр. 17) припише Милутиновом сину, онда би Константинова веза са Зетом била извесна; та атрибуција овог сребрњака није, међутим, неспорна (уп. И. Божић, Dominus rex Constantinus, Зборник Филофског факултета XII/1 (1974), 434–441; Историја српског народа ý, 496 са лит. (С. Ћирковић). Независно од ње, изгледа вероватно да је Константинова акција кренула из Зете.

[44] *Историја Црне Горе II/1*, 72–73 (С. Ћирковић).

[45] Већ у првим Немањиним Житијима, која су писали св. Сава (развијено Житије св. Симеоуна датира се у 1208. годину) и Стефан (1216. година), Немања се назива "господин и самодржац".

[46] Г. Острогорски, *Автократор и самодржац*, Сабрана дела Г. Острогорског IV, Београд, 1970, 321.

[47] Константин Филозоф и његов Живот Стефана Лазаревића деспота српског, изд. В. Јагић, Гласник СУД HLII, Београд 1875 (у даљем тексту: Константин Филозоф), 266; превод текста: Л. Мирковић, *Живот деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа,* Стара српска књижевност III, Нови Сад – Београд 1970 (у даљем тексту: превод), 200.

израз, међутим, не може се потпуно изједначити са "самодржавном властелом" ни у фактичком ни у правном погледу. Стварна разлика између два случаја је у томе што побуњеници нису признавали феудалну везу са Стефаном Лазаревићем и хтели су чак да "служе (Бајазидовој) држави"; властела о којој пише Симеон, међутим, није се ни на какав начин сукобила са Вуканом – чак је пресудно допринела Вукановом устоличењу. Правна разлика је у обиму и каквоћи самосталности коју ови термини подразумевају. "Самовлашће" припада нижим категоријама самосталних ("самовласни град", "самовласни игуман", "самовласна црква")[48] и не укључује појам суверенитета. Овај појам је битни састојак представе о самодржавности; јасно је стога што Даничић и Миклошић преводе "савовластан" речима "qui sui est iuris", а Даничић "самодржаван" речима "qui summam habet potestatem".[49]

Како је утврдио Г. Острогорски у наведеној студији, код Срба "самодржац је онај који сад држи своју државу, тј. владалац који влада својом влашћу, односно по милости божијој, а не по наредби неке стране земаљске власти. Другим речима, самодржац није ништа друго него самосталан владалац независне државе".[50] Такав положај самосталног владаоца се у делима средњовековне писмености обележава како именицом "самодржац" тако и описаним начином, њеним изведеницама ("самодржавни господин", онај ко "самодржавно влада" и сл.)[51]. Острогорски, додуше, није веровао у то да је Србија имала статус самодржавности пре проглашења краљевине.[52] Његову скепсу дели већина каснијих истраживача. Она се вероватно заснива на подацима о врховној власти ромејских царева над државом великих жупана. Не улазећи у све видове овог питања (који се тичу, између осталог, међународног положаја Рашке у временима Немањиног сукоба са Константинопољем), напоменућемо да рашки владари нису морали – бар не увек, нити пред сопственим поданицима – признавати своју потчињеност.[53] Сразмерно бројним и довољно раним сведочанствима о самодржавности великог жупана Стефана Немање[54] треба додати и Симеонов запис; који посредно говори о Вукановој самодржавности. Изгледа да су рашки велики жупани, Немања и његови синови у сваком случају, важили за самодржавне владаре пред сопственим поданицима. У томе правцу би указивао и њихов обичај да носе круне; о томе ћемо говорити у следећем одељку овог чланка.

Бар за једног старог писца, својство самодржавности се може пренети са српског владара на читаву Србију. Приповедајући о успостављању аутокефалности српске цркве, Доментијан каже да је Сава "испросио благослов од часнога патријарха и од свега сабора васељенскога... да буде самоосвећен у отачаству његову, као што је (ово) и Божјом помоћу самодржавно"[55]. Симеонов израз "самодржавна властела" треба протумачити на сличан начин као и Доментијанов "самодржавно оточаство" – то је властела независне државе. Независна држава којој је припадала Симеонова властела није могла бити Зета (у ономе смислу у којем је, према завршетку записа, Немањина област имала "самодржавног господина", независног од великог жупана Тихомира) већ целина Вуканове великожупанске територије, сачињена – опет према запису – од "српске земље и зетске стране и поморских градова и нишевских предела". Враћајући се цитираној Доментијановој реченици, треба да наведемо и лепо формулисани коментар који је уз њу дао Г. Острогорски: речју "самосвештеност" биограф је подвукао да постоји "нека врста црквеног атрибута самодржавности"[56]. На сличан начин, очигледно, постојала је и нека врста властеоског атрибута самодржавности. Симеон је осетио потребу да истакне припадност Вуканове властеле, као значајног органа целог народног тела, независној држави. Ова прецизност је одраз нарочитих политичких прилика и садржи прикривену апологетску поенту, аналогну Симеоновом апологетском прећуткивању Вуканове улоге у побуни против брата; није обична случајност што се у старој српској књижевности израз "самодржавна властела" среће једино у запису старца Симеона. Разлог Симеоновој употреби тог израза биће у вези, сматрамо, с настојањем краља Емерика да се наметне као сизерен Вукановој Србији. Одавно је запажено да додатак *rex Serviae* титули угарских краљева потиче из догађаја 1202. године; Емерик је хтео да наплати своју помоћ Вукану тако што ће га претворити у свога вазала. Природно је што се старац Симеон није могао отворено сложити с таквим угарским претензијама. Прећуткивање удела "иноплеменик" војски у рату из 1202.[57] и подвлачење властеоске са-

---

[48] Ђ. Даничић, Рјечник III, 76 с. в.

[49] F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico–graeco–latinum*, Vindobonae 1862–1865, 819 с. в.; Ђ. Даничић, Рјечник III, 75–6 с. в.

[50] Г. Острогорски, н. д., 321.

[51] Isto, 322–338. Уп. Историја српског народа I, 301 (Б. Ферјанчић), за гледишта да је Стефан тек после крунисања 1217. постао самодржац.

[52] Г. Острогорски, н. д., 326, 327, Уп. *Историја српског народа I* 301, (Б. Ферјанчић).

[53] В. Мошин, *Повеља краља Владислава Богородичном манастиру у Бистрици и златине буле краља Уроша*, Гласник СНД XXI (1940), 24 нап. 13. Lj. Maksimović, *L 'ideologie du souverain dans L'Etat serbe et la construction de Studenica.* Студеница и византијска уметност око 1200. године, Научни скупови САНУ, књ. XLI, Одељење историјских Наука, књ. 11, Београд 1988, 36–37 и 48, с правом указује на чињеницу да се у аренги Немањине Хиландарске повеље блиско пореде византијско царство, угарско краљевство и великожупанство самог Немање. То поређење посредно сведочи да је власт великог жупана самодражавна, аналогно власти василевса и угарског rex-a. Према Максимовићу, Немањина Србија је самодржавна у годинама између 1180 и 1195. год.

[54] Изворне податке о овоме доноси Г. Острогорски, н. д. 325–6. Уп. горе, нап. 45.

[55] Доментијан, 151; превод, 116; уп. Г. Острогорски, н. д., 323 и нап. 178.

[56] Г. Острогорски, н. д. 323.

[57] О Емерику и Вукану в. С. Станојевић, *Хронологија борбе између Стевана и Вукана*, 97. и нап. 13 са цитираним изворима. Протести против употребе страних војски у унутрашњим ратовима су стална тема српских хагиографија.

модржавности чине два дела исте поруке коју монахов запис упућује српском читаоцу.

II

Друго питање које запис ставља пред савременог историчара тиче се Вуканове инвеституре за великог жупана. Према преводу који је дат на почетку овог чланка, Симеоново сведочанство гласи: "Јер Владика и господ наш Исус Христос, по неизмерној својој милости и по извољењу пресвете госпоѣе Богородице, преда часни венац великом жупану Вуку, кад је завладао својом српском земљом и зетском страном и поморским градовима и нишевским пределима".

Чини се да није случајна употреба партиципа владычьствующю који овде преведен: "кад је завладао". Овим обликом (тзв. дативом апсолутним) јасно се наглашава да је реч о крунисању које је уследило пошто је Вукан освојио врховну власт над претежним делом српских земаља.[58] Такав ред догађаја био је сасвим природан када се долазило на престо узурпацијом. Ванредне околности под којима је Вукан постао вѐлики жупан објашњавају, изгледа, и Симеонову одлуку да Вуканову инвеституру прикаже као сасвим божански чин: "часни венац" добијен је од самог Христа, Богородичиним извољењем. Разуме се, мотиви небеске инвеституре (коју предводе Христ, Богородица, св. Константнин или св. Стефан) нису усамљена појава у књижевним описима и нумизматичким представама крунисања првих Немањића;[59] у томе погледу се српска династија саобраћава једној доброј познатој средњовековној концепцији о извору суверене власти. Па ипак, на основу бројних паралела, које почињу већ с описом великожупанског крунисања Немањиног сина Стефана,[60] очекивало би се да се у запису помене епископ који је чинодејствовао при обреду (с активним учешћем претходног владара, тако значајним 1196. године; није се, природно, могло рачунати 1202. године) – утолико пре што запис потиче од једног црквеног лица.

Чињеница што Симеон изоставља помен епископа најпре се објашњава политичким, конфесионалним и личним осетљивостима које су, без сумње, оптерећивале крунисање 1202. године. Ми не знамо у којој цркви и по којем – источном или западном – обреду је Вукан крунисан, нити који црквени великодостојник му је ставио круну на главу. Сигурно је међутим да је свака од могућности које су стајале пред Вуканом носила, за писца нашег записа, неугодне импликације. Католички обред, храм или епископ морали су, ако ништа друго, подсећати читаоца на подршку, прећутану у тексту записа, коју су Вукану пружили Мађари. Насупрот, избор православног владике је такође морао бити деликатан 1202. године. Било је подједнакој тешко заобићи Калиника, рашког епископа који је чинодејствовао при Стефановом крунисању, као и тражити од њега да ту улогу понови у корист узурпатора.[61] Независно од свега овог, истичући божанску инвеституру Вуканову, Симеон подвлачи највиши легитимитет нове власти. Са становишта монаха који верује у божанско провиђење, исход грађанског рата показује да је Вукану припао часни венац вољом самога Христа, и то је за њега било довољно да се помири с догађајима које иначе не би одобравао. Према Теодосијевим речима, слично је осећао св. Сава када је 1234. године крунисао Владислава: "А свети архиепископ венча краљевством и молитвама свога синовца, поменутога Владислава, и ако је власт незаконито и разбојнички ограбио, расудив да је то воља божја..."[62]

Термин чьстьн вѣньць представља дослован превод грчког *τίμιος στέφανος*; придев чьстьн односно *τίμιος* има у оваквом контексту два значења, која се међусобно допуњују, "поштован" и "драгоцен".[63] Без обзира што је "часни венац" од Христа – самим

---

[58] Глагол употребљава и Сава у биографији св. Симеона да означи врховну Немањину власт над Рашком (Сава, 155; превод. 7)

[59] В. Нпр. Д. Гај–Поповић, *Monnaie du roi Radoslav,* Ковање и ковнице античког и средњевековног новца, Београд, 1976, са старијом лит.

[60] Владарско крунисање у средњевековној Србији увек је обављао црквени великодостојник (понекад, као у случају преноса власти на Стефана, и уз учешће претходника на престолу). Једини пример подробног описа инвеституре у којем инсигније власти новом владаоцу предаје сам бивши владар срећемо у Даниловом опису сабора у Дежеви, Међутим, на фресци у Драгутиновој капели крај Ђурђевих Ступова, која приказује овај сабор, у сцени свечаног обреда инвеституре, представљен је и црквени поглавар (уп. В. Ј. Ђурић, *Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле II,* ЗРВИ XI (1968), 132–134). Наративни извори (Барски родослов, Доментијан, Теодосије, Данило II, Григорије Цамблак и др.) често спомињу улогу црквених достојанственика у обреду крунисања српских владара (в. потврде код Н. Радојчића, *Обред крунисања босанског краља Твртка I, Прилог историји крунисања српских владара у средњем веку,* Београд, 1948, 34 и даље; нарочито 70–71).

[61] Калиник је као рашки епископ посведочен 1196. године. Не зна се тачно докад је остао на томе положају, али је врло вероватно да је столовао у Расу и у време рата између Вукана и Стефана: у сваком случају, ову епархију су држали, у размаку од Калиника до Григорија (крај XIII века), још само четири достојанственика (континуираним редом: Кирил, Козма, Герасим, Михаило), што посредно указује да Калиникова служба није била краткотрајна. М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 139. Осим рашке епископије, православна црква у држави великог жупана Вукана имала је још само једну, липљанску (М. Јанковић, н. д., 14, 24–27, 147; исто 147; исто, 143; призренска је тада, вероватно под бугарском јурисдикцијом); с обзиром да се липљански владика налазио по рангу испод рашког, он је тешко могао да изведе Вукановo крунисање без огрешења о народну традицију и црквене норме.

[62] Теодосије, 178; превод, 220; уп. Теодосије, 177; превод, 219; "... ђаво, наоружава непокорношћу, подиже млађега брата Владислава противу старијег... А властела,... прињоше млађем брату његову Владиславу. И настаде међу браћом мржња и гоњење због горке славе краљевства, и Свети их много мољаше и запрећиваше да се смире, па, не могући их никако умирити, рече: "Ако је оно што радите од Бога, нека буде воља божја!"...

[63] Ђ. Даничић, Рјечник III, 481–482, с. в.; уп. E. Piltz, *Kamelaukion et mitra, Insignes byzantins imperiaux et écclesiatiques*, Uppsala 1977, 46–47 et passim, 102, 132.

тиме, носи атрибут небеског венца[64] – различите индиције упућују на закључак да у Симеоновом запису није реч једино о неопредмећеном синониму највише власти него и о стварној круни Вукановој, иако се у нашој науци обично сматра да велики жупани нису носили ову инсигнију.[65].

С једне стране, према схватањима византијског света (а Рашка XII века је припадала томе свету, независно од Вуканових веза са Западом), било је уопште неопходно да се оно што је божанско и нематеријално изрази материјалним "јер ми не можемо да схватимо бестелесност без одговарајућих облика који је на неки начин приказују"[66], тим начелом да ваља помоћи људској несавршености источног хришћанства су правдали уобличење у физичком свету свих култних предмета, укључујући и круну[67], иако су били свесни огромне разлике што дели "венац који не вене"[68] од венаца који је "трошан и пропадљив"[69]. Од веома бројних илустрација примене овог начела на венац којим Христос овенчава владаоца поменућу само један: на оној врсти Радослављевих новаца чији аверс представља краља са Христом, rex regnantium ставља на Радосављеву главу круну типа стематогириона,[70] баш онакву с каквом је Радослав насликан на милешевском портрету.[71]

С друге стране, постоје уверљиви подаци о томе да је Немањин син Стефан имао венац као велики жупан и пре и после 1202. године. Венац су уосталом носили сви суверени средњовековне Европе, па и они чије државе нису имале ранг краљевине или царевине.[72]

Од књижевних сведочанстава о Стефановом увођењу у звање великог жупана 1196. године, два нису од непосредног значаја за ово питање. У очевој биографији (састављеној око 1216. године), Стефан описује тај догађај тако да не спомиње чин венчања, али инсистира на обредној промени власника српског трона. Немања поручује сабору: "Јер ево свет мој дарујем ономе који је остао међу вама да влада на престолу мојем, благословив вам га благословом..." и, одмах потом, "устав са престола својега, предаде му га – тј. Стефану – са оваквим благословом".[73] И Теодосије, у Животу св. Саве, задржава се једино на благослову који Немања подарује новом великом жупану; Теодосијев извештај, међутим, има ту вредност према осталим да је изричит у погледу храма у којем се обред одиграо ("у цркви светих и првопрестоних апостола Петра и Павла").[74] Атрибут "првопрестони" с којим се апостоли помињу указује да се Стефанова инвеститура природно збила тамо где се од старине налазило "столно место" – с каменим престолом чији су остаци до данас сачувани – рашке државе.[75].

На инсигнолошку страну проблема нешто другачије светло бацају сведочанства других двају писаца. У Немањином животопису из пера св. Саве (написаном око 1208. године)[76], Немања се обраћа учесницима сабора речима: "Овога – тј. Стефана – имајте уместо мене!... И њега посађујем на престо у држави, Христом ми дарованој". Али, св. Сава још додаје: "сам га венча и изврсно благослови".[77] Непознати аутор синаксарског житија св. Симеона које у Париском рукопису следи после Стефановог дела (те је морало бити састављено пре краја XIII/почетка XIV века, времена из којег потиче Париски рукопис)[78] приказује смену владара 1196. године још краће и користи се неуправним говором: "(Немања) приближив се старости многогодишњој, сина својега Стефана постави за намесника венца престола отачаства својега".[79]

Употреба термина "венац" и "венчати"[80] код Анонима и св. Саве узајамно се потпуњује и показује да је реч о правом крунисању. Не треба схватити да Анонимове речи "престо отачаства својега" ци-

---

[64] Уп. карактеристичну Пселову реченицу о "вишњем венцу" коју наводе Schramm и Grabar (A. Grabar, *L'Empéreur dans l'art byzantin*, Paris 1936, 113 и нап. 2); E. Piltz, н. д., 133 и нап. 2.

[65] Н. Радојчић, *Обред крунисања*, 57, изричито тврди да велики жупани нису имали венац као ознаку власти. Пишући о обреду инвеституре 1196. он каже: "Св. Сава, говорећи у слици, вели да је већ Стефан Немања венчао Стефана... То, наравно, није било венчање венцем, круном, него у слици речено предавање највише власти..." (*исто, 63*). Мишљења да велики жупани нису имали круну су и С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Скопље 1934, 80–81; Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена*, Београд 1953, 240, Уп. К. Јиречек, н. д. II, 12.

[66] Г. Острогорски, *Спис Константина V пропив поштовања Христових икона и први иконокласички сабор*, Сабрана дела Г. Острогорског V, Београд 1970, 51. Реч је о тексту Јована Дамаскина који, у свом преводу, цитира Г. Острогорски, Уп. на стр. 57 сродне цитате из Јована Дамаскина и патријарха Нићифора.

[67] Г. Острогорски, н. д. 57, с правом указује да места из Јована Дамаскина и патријарха Нићифора не бране само сликање и култ икона него и производњу свих других богослужбених предмета. Уп. E. Piltz, н. д., 34 са нап. 8.

[68] Данило, 105; превод. 79.

[69] Теодосије, 144; превод, 193

[70] Ј. Петровић, *Најстарији српски новац*, Уметнички преглед I (1927), 8, 16; Р. Марић, *Студије из српске нумизматике*, Београд 1950, тип I, 75, т. XIII 1/2, Нови примерак ове врсте објавио је Р. Марић, *Из нумизматичке збирке*, ЗРНМ III (1962), 24, т. X/12. Уп. и горе, нап. 59.

[71] О крунама Стефана Првовенчаног и Радослава у Милешеви в. Г. Бабић, *Владислав на ктиторском портрету у наосу Милешеве, Милешева у историји српског народа*, Београд 1987, 13 (са старијом лит.). Г. Бабић истиче сличности између круне Првовенчаног са милешевске фреске, и круна севастократора Калојана из цркве у Бојани и протовестијара Алексија Дуке Мурзуфла из Vind. Hist. gr. 53. fol. 29.

[72] Примера ради, наводимо новце босанског бана Стефана II Котроманића, са представом крунисаног владара. S. Ljubić, Opis jugoslovenskih novaca, 205 (врсте III и IV), т. XVI, 9, 10, 11.

[73] Стефан, 39; превод, 48.

[74] Теодосије, 38; превод, 108–109.

[75] Ј. Калић, *Столно место Србије*, Новопазарски зборник 12 (1988) 14.

[76] М. Башић, *О старим српским биографијама и овом издању*, XVI.

[77] Живот светога Симеона Немање од светога Саве, изд. В. Ћоровић. Списи св. Саве I, Београд–Сремски Карловци 1928 (у даљем тексту: Сава), 157; превод текста М. Башић, *Старе српске биографије*, Београд 1924 (у даљем тексту: превод), 9.

[78] М. Башић, *Старе српске биографије*, 74.

[79] *Исто*, XVI.

[80] Именски и глаголски облик су овде еквивалентни, као и облици *στέφανος/στεφανοῦν* у грчком. Уп. E. Piltz, н. д., 34.

љају на конкретни престо у Расу, јер неколико редова раније исти писац говори о "самодржцима области српскога престола". Очигледно се у синаксарском житију рачуна с општијим, добро познатим значењем израза "српски престо" и "престо отачаства", по којем је "престо" метафора за спој државе и династије.[81] Цео обрт "намесник венца престола отачаства својега" може се стога сажети у превод "наследник српске круне". Иако је ово синаксарско житије настало после замонашења Стефана Првовенчаног,[82] нема доброг разлога да се посумња у тачност наведеног сведочанства и помен круне схвати као анахронизам пројектован у време око 1196. године из прилика у којима, у краљевини Србији, "свети венац" има нарочити углед (аутор синаксарског житија св. Симеона уосталом не спомиње, нити има јаког разлога да спомене, Стефаново крунисање за краља 1217. године). Безимени биограф не каже ништа друго него оно што каже св. Сава, у глаголској конструкцији, "сам га венча и изврсно благослови". Било би погрешно да се у том "венчању" види једино апстрактни синоним инвеституре, који није праћен крунисањем. Преношење власти из 1196. године описано је у сачуваним изворима с дужном пажњом према обредном виду тог догађаја. Оно се збило у храму св. Петра и Павла, традиционалном месту где су постављани српски велики жупани, и у њему је стварна предаја материјалног престола имала важну улогу (Стефаново "устав са престола својега, предаде му га..."). Традиционалност свечаности преношења огледала би се и у стављању такође материјалног венца на главу новог великог жупана; ако се наше тумачење кључног Анонимовог израза као еквивалента за "наследника српске круне" покаже тачним, онда су рашки велики жупани одувек носили круну, као што су одувек седели на престолу у цркви св. Петра и Павла. Изгледа карактеристично што се придев "првовенчани" који Стефан добија након уздизања Србије на степен краљевине доследно везује, у изворима немањићког времена, за именицу краљ;[83] Стефан је био првовенчани краљ Србије, а не њен првовенчани владар уопште (самодрьжьць, владыкаили или сл.).

Објашњењу које овде предлажемо за одговарајућа места у Симеоновом запису и делима св. Саве и анонимног биографа може се замерити што не води рачуна о томе да Стефан и Теодосије, у приказу догађаја из 1196. године, ништа не кажу о венцу односно венчању. Изгледа, тај argumentum e silentio пресудно је утицао на модерне истраживаче да не узму у обзир могућност да је венац припадао владарским знацима великих жупана. Као и сваки argumentum e silentio он је рањив. Не само Стефан и Теодосије у опису Стефанове инвеституре, него и неки други наши стари писци, поводом инвеституре каснијих Немањића (а круна је свакако улазила у репертоар немањићких инсигнија из доба краљевства и царства), говоре о предаји престола и благослову, не спомињу круну.[84] Очигледно, за Србе је престо био важнији од круне и то архаично схватање – својствено и неким другим младим краљевствима средњовековне Европе – оставило је трага већ у Барском родослову.[85]

Треба укратко указати на још једну страну читавог проблема. Између кула, изнад западног улаза у манастир Студеницу виде се остаци двају историјских портрета. У данас сачуваном облику само је портрет "великог кнеза Вукана, сина великог жупана Немање" сигниран.[86] Изгубљени натпис уз лик његовог брата морао је бити приближно једанк натпису са тамбура куполе Богородичне цркве, где се Стефан назива "велеславним господином све српске земље великим жупаном и севастократором". На основу текста у тамбуру куполе посредно се закључује да портрети са западне капије потичу из времена када је живописана и главна црква, тј. око 1208/9. године.[87]. Стефанов лик показује остатке једне круне византијског типа и високог ранга, са препендулијама и сачуваним делићем крунског обруча, док је Вукан насликан гологлав.[88]

У нашој науци, Стефанова круна на портрету са студеничке капије није изричито идентификована. Како је добро познато, Стефан је захваљујући ступању на царски престо свога таста, Алексија Анђела, добио угледну византијску титулу севастократора (убрзо после 1195. године)[89], која је, чини се, подразумевала и право да се носи одговарајући венац.[90] Стога за идентификацију инсигније чији се ос-

---

[81] Међу бројним примерима наводимо: А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века*, Београд 1926, 39, 125. Уп. F. Miklosich, MS, 36.

[82] Аноним каже за Стефана да "поревновав родитељу својему пошто је владао, би начелник монасима, Симеон", из чега се природно закључује да је житије писано после Стефанове смрти.

[83] Ђ. Даничић, Рјечник II, 471, s. v. прьвовѣньчань; *исто*, III, 169, s. v. стефань.

[84] За цитирана места из владарских биографија в. Н. Радојчић, Обред крунисања, 61, 62, 63, 66, 67.

[85] Н. Радојчић, *Друштвено и државно уређење код Срба у раном средњем веку – према Барском родослову*, Гласник СНД 9–10 (1936), 16.

[86] М. Шакота, *Новооткривени натпис из Студенице*, Саопштења Завода за научно проучавање споменика културе Србије VIII (1969), 87–91.

[87] За натпис у тамбуру куполе в. С. Мандић, *Откривање и конзервирање фресака у Студеници*, Саопштења Завода за научно проучавање споменика културе Србије (1956), 38–41. Уп. Љ. Максимовић, *нав. дело*, 43 и даље.

[88] В. Ј. Ђурић, *Портрети на капији Студенице*, Зборник Светозара Радојчића (169), 108.

[89] Б. Ферјанчић, *Када се Евдокија удала за Стевана Првовенчаног?*, Зборник Филозофског факултета 8/1 (1964), 217–224.

[90] Севастократорска круна са једном врстом препендулија помиње се у Псеудо–Кодина (Traité des offices, éd J. Vérpeaux, Paris 1966, 275–276). Питање је међутим да ли су севастократори имали права на круну уопште, и круну са препендулијама посебно, крајем XII века. Б. Ферјанчић, *Севастократори у Византији*, 145. мишљења је да је након увођења деспотског звања 1163. године ово право одузето севастократорима да би се резервисало за деспоте као носиоце једне изузетно важне, квазивладарске функције. Према Ферјанчићу, круну је севастократорима вратио тек Јован Кантакузин у жељи да истакне значај севастократорске титуле дате сопственим шурацима (уп. Pseudo–Kodinos, *н. д.*, 147, 276). Подаци из наративних извора (Choniates, ed. Bonn, 604; о томе, в. Б. Ферјанчић,

таци разабиру на студеничкој фресци долазе у обзир две могућности: великожупански или севестократорски венац; са другом могућношћу истраживачи су рачунали и у случају каснијих, краљевских портрета Стефана (па и његовог сина Радослава) на зидовима Студенице и Милешеве.[91]

У светлости закључака предложених на претходним страницама изгледа вероватнија могућност да је Стефан на улазу у свој манастир насликан са великожупанским венцем. Како је већ указано на почетку овог поглавља, сва је прилика да су великожупански венци уопште имали византијске форме. Траг фресака о којем је овде реч не би нам стога дао право да одговарајућу круну сматрамо првенствено или искључиво севастократорском, чак и да је сасвим извесно – што није случај – да је круна улазила у скуп знакова севастократорског достојанства у време када га је Стефан примио. Напротив, околност што круна са Стефановог студеничког портрета укључује препендулије чини се неспојивом са рангом севастократорских инсигнија у предпалеолошкој епоси. С том околношћу стоји у јасном контрасту бојанска фреска из 1256. године, која приказује венац севастократора Калојана без препендулија. С погледом на чињеницу да је овај део круне носио владарску симболику у раним временима,[92] тешко је поверовати да се он давао ромејским достојанственицима пре него што је девалвација дворских титула и инсигнија добила, у Константинопољу XIV века, велики замах. Захваљујући таквој девалвацији, Јован Кантакузин је могао да својим шурацима подари импресивније круне но што су их севастократори раније носили; највероватније истом приликом – у сваком случају, 1256. као датум бојанске фреске представља готово извесни terminus post quem – севастократорским венцима су додата *σεῖα* о којима пише Псеудо–Кодин у одговарајућем поглављу De Officiis. Изгледало би природно да су у XII и XIII веку, за разлику од царских чиновника севастократора, велики жупани као суверени и наследни владаоци полагали право на венце са препендулијама.

У корист претпоставке да је на Стефановом портрету са студеничке куле приказана великожупанска круна говорила би, напокон, још једна културно–политичка појединост. Натпис из тамбура куполе Богородичине цркве састављен је на српском језику и ставља у Стефановој титулатури звање великог жупана испред севастократорског звања. Очекивало би се да на сличан начин и домаћа инсигнација добија предност над византијском, у складу са самодржавношћу Рашке и наследним достојанством њених господара. Уосталом, традиција да великим жупанима припада круна дошла је до изражаја и на слабо сачуваној фресци која приказује Немању у владарској поворци на зиду Радосављеве припрате у Студеници (1235. године)[93]. Ту је Немања представљен са прстенастим венцем – изгледа, без препендулија. Ако је опис фреске у овој појединости тачан – препендулије се понекад тешко виде и на боље сачуваним сликама – онда би изостављање препендулија требало тумачити као анахронизам; у временима када је Србија већ одавно краљевина, могло се утврдити схватање да великим жупанима није припадала круна високог статуса. Када је реч о изгледу круна, аналогних анахронизама има и на другим споменицима нашег старог сликарства.

UDC 091=861"12"

SUMMARY

HISTORICAL NOTES ON THE MONCH SIMEON'S DEDICATION OF THE SO–CALLED VUKAN GOSPEL

In about 1200, the monch Simeon dedicated the famous gospel copied by him to Stephen, the then Grand Župan of Serbia. Shortly later, *c.* AD 1202, the text of Simeon's dedication was partly erased and rewritten (Lj. Stojanović, *Zapisi i natpisi*, vol. I, no. 7). It was addressed to Vukan now, who, in meantime, had taken the throne of Serbia from his younger brother Stephen.

Simeon's dedication contains valuable, if neglected, historical information. A close analysis of it leads to the following conclusions: (1) the nobles of Vukan played an important rôle in supporting his rebellion against Stephen, (2) the Serbia of Grand Župans claimed to be a fully independent state (i.e. its rulers claimed to be "samodršci" = *autokratores*), despite its periodical vassalage to Byzantium, and (3) the Grand Župans consequently included the crown in the number of their *insignia*; it is mentioned several times in narrative sources and depicted in the Grand Župans' fresco portraits (modern scholars tend to identify it, wrongly, with the crown of Byzantine *sebastokratores*).

н. д., 165) и уметничких споменика (уп. портрет севастократора Калојана из Бојане, насликан 1256. године, код A. Grabar, *La peinture réliggiuse en Bulgarie*, Paris 1928, 163; в. и горе, нап. 71), говоре међутим да су севастократори носили венце и у времену између Манојла Комнина и Јована Кантакузина. Већ цитирана белешка из Псеудо–Кодина (Pseudo–Kodinos, *н. д.*, 276) указивала би да је Јован Кантакузин само дао свечанији изглед севастократском венцу, том приликом су венцу који је био у употреби можда додате и препендулије.

[91] *Студеница* (Г. Бабић, В. Корać, С. Ћирковић), Београд 1986, 62; Г. Бабић, 62, за ту круну каже само да је у питању "владарски венац". За гледиште да је Стефан на портретима из студеничке ризнице и Милешеве приказан са севастократорском круном в. Г. Бабић, *Владислав на ктиторском портрету у наосу Милешеве*, 13–14 са нап. 32 (уп. Б. Ферјанчић, *Срби и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261)*, ЗРВИ 27/8 (1989), 127 – оба рада упућују на старију литературу). Ово гледиште је вероватно надахнуто не само византијским изгледом тих инсигнија и подацима извора о Стефановој севастократорској титули (сумњиво је да је њу носио и Радослав) него и уверењем научника да круна нема дугу традицију употребе у Србији XII–XIII века.

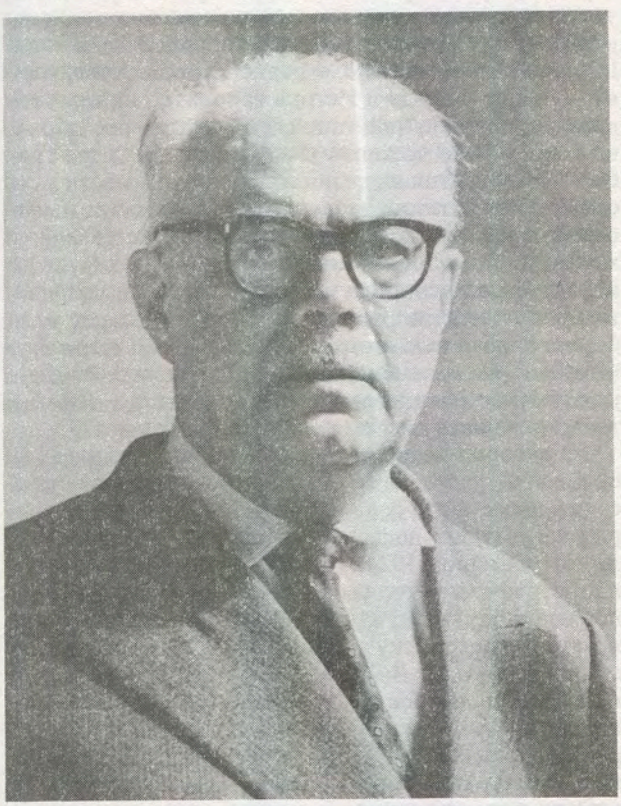
[92] E. Piltz, *н. д.*, 32, 40, 59, 80. Илустровани материјал донет у тој књизи показује да су препендулија лишене круне предвизантијских владара, страних изборних моћника какав је један венецијански дужд с почетка XII века (бр. 94), синова ромејских царева (чак и када се ради о наследницима престола), па и венац самог деспота Оливера на Лесновском портрету (бр. 65).

[93] Р. Николић, *ко је ктитор припрате Богородичине цркве у Студеници?*, Саопштења XIII (1981), 57–66, 64.

Сећање на Андре Грабара

ГОРДАНА БАБИЋ, Филозофски факултет, Београд

Андреј Николајевич Грабар рођен је у породици интелектуалаца, у Кијеву 26. јула 1896. године.

Отац му је био правник, судија најпре у Кијеву, а касније у Касационом суду у Петрограду, а мајка, аристократског порекла и родом из Петрограда, била је веома образована жена. Бавила се израдом уметничких предмета завршивши уметничку школу у Петрограду, пре удаје. О њеном утицају нарочито је често говорио проф. Грабар када је причао о себи током последњих година свог живота. Тада су наши разговори били много ширi и дубљи захватајући многа људска, а не само научна његова искуства.

Године 1914. Андреј Николајевич Грабар је завршио гимназију у Кијеву, добивши златну медаљу. Али тад је избио рат и млади Грабар се јавио као добровољац, отишао је у Галицију, међутим, због лошег здравља су га из војске отпустили. Због кратковидости је осујећена и његова жеља да постане поморски официр. Тада се определио за Историјско–Филолошки факултет у Кијеву, а затим је 1915/16. студирао на Универзитету у Петрограду, где је за кратко време упознао велике научнике и учитеље, Ј. Смирнова, Д. Ајналова и затим Н. П. Кондакова. Вихор рата приморао га је да оде на југ, у Одесу, где је срео и упознао Н. Л. Окунева, с којим ће и касније одржавати пријатељске везе. Уз препоруке својих професора из Петрограда и с дипломом I степена Историјског факултета у истом граду, и уз ласкаву оцену да треба да остане на Универзитету као професор, Грабар је ипак решио да потражи мирније прилике и боље услове за свој научни рад већ јасно усмерен према византијској уметности и култури. Јануара 1920, с мајком је из Одесе допутовао у Варну, а већ идућих дана представио се директору Археолошког института у Софији, Богдану Филову, који је младог Грабара одмах запослио као сарадника и обезбедио му истраживачки рад у циљу прикупљања грађе о бугарским средњевековним споменицима. Током две и по године Грабар је обилазио споменике с Георги Трајчевим, за кога каже да је радио одличне фотографије. Октобра 1922, Грабар је отишао у Француску и по препоруци André Mason–а постао је лектор за руски језик на Универзитету у Стразбуру. Ту се млади Грабар коначно формирао као научник, ту је 1928. објавио своје две књиге докторске дисертације. По француском обичају једна је била ширег обима, а друга ужег, прва је посвећена монументалном сликарству у Бугарској[1], а друга српским

[1] A. Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*, vol. Texte, vol II Album, Paris 1928.

и бугарским украшеним рукописима који су по ондашњој Грабаровој оцени сведочили о оријенталним утицајима на Балкану[2]. Већ на том првом значајном кораку у својој каријери А. Грабар је задужио све нас објавивши чувено Призренско јеванђеље, које је касније изгорело приликом немачког бомбардовања Београда 6. априла 1941. После 1928. Грабар је предавао византијску и источноевропску уметност на Универзитету у Стразбуру, што је за француске тадашње прилике било знатно обогаћење. Али, те године проведене у Стразбуру биле су и за самог Грабара веома плодотворне, јер је у одличним библиотекама ширио своје видике, а у сусретима с професорима, какви су били Пол Пердризе и Марк Блок, изоштравао је своју мисао и упознавао начин рада француских хеленисте, археолога и мислилаца, људи изванредно широке културе. Сам Грабар је 1990. написао да су на њега далеко више утицали околина, животне околности, и људи него било која књига. Истакао је као најутицајније своје учитеље најпре своју мајку, која га је подстакла да се и сам огледа у сликарству, а онда и друге, Кондакова, Ајналова и Смирнова, па затим посебно изузетног хеленисту Пердризеа[3]. Рад у Стразбуру утицао је на коначно образовање Грабареве научне мисли, метода и разумевања византијског православља наслеђеног кроз традицију постојбине. И у појединостима, као и у великим синтезама, блеснула је снага Грабаревог ума, продирући даље и дубље од уобичајених објашњења појава и споменика у византијском културном подручју. Захваљујући објављеним радовима, Грабар је позвао у Париз Gabriel Millet, изабравши га за свог наследника 1937; Грабар од тада предаје на Ecole Pratique des Hautes Etudes, 5ème section, где су његова предавања слушали многи историчари уметности из Београда. Грабар се с поштовањем сећао многих заједничких путовања с G. Millet–ом, посебно путовања у Београд на конгрес византолога 1927. године. Постао је професор и на Collège de France, 1946. године, и у тим установама је деловао до 1966, када се по сили закона повукао у пензију. Међутим, Грабарева научна активност се тиме није завршила. Он је наставио да објављује књиге и студије још током двадесет и четири године, нашавши моралне и духовне снаге да у том раздобљу преради, допуни и поново објави друго, потпуније издање своје сјајне студије о иконоклазму, узроцима појаве и одразима на уметност Византије тог доба[4].

Андре Грабар је био мислилац, научник, писац, учитељ, у чијем су семинару ширили своја знања и искуства многи историчари уметности из целог света. Грабар је у свој семинар позивао највредније истраживаче свог доба пружајући прилику млађима да им упознају начин мишљења и рада; учествовао је на конгресима и скуповима, па и на Охриду, 1961, као и у Сопоћанима 1965. У многим својим радовима повремено се враћао изучавању споменика српске културе и уметности, па је и на тај начин његово дело знатно обогатило нашу науку и утицало на образовање наших истраживача. Одавно је иностран члан Српске академије наука и уметности (1959). Грабар је свежином мисли и новином методолошког поступка подстакао многе наше научнике да пренесу европска знања у нашу средину и да своја искуства понуде свету. Грабареви радови се и данас цитирају и код нас и у свету, а домет ће им бити много дужи од људског века великог стваралаца. Зато је прерано за права историографска расматрања, али се може навести бар неколико основних путева плодног научног рада А. Грабара током седамдесет и три године. Од 1917., када је објавио у Кијеву своју прву расправу о Св. Софији и фрескама из капеле св. апостола[5], па до своје смрти 5. октобра 1990. Грабар је изучавао суштину значења ранохришћанске и византијске уметности, исказану у споменицима Русије, Балкана, Италије, северне Африке, Палестине, Шпаније, Скандинавије, западне Европе. Хришћанску уметност Запада и Истока вероватно ни један савремени научник није тако свеобухватно посматрао, ни тако дубоко доживео и објаснио као Андре Грабар, не пропустивши да посебну пажњу посвети и сусретима византијске цивилизације с исламском, или односу византијске културе према оним старијим, хебрејској, хеленистичкој и персијској. Истичући да је задатак искусног научника да занемари површне или неоригиналне радове, који треба да падну у заборав, Грабар није оптерећивао своју библиографију, што му се често замерало, али време све више показује и добре стране таквог његовог схватања, наравно тешко усвојивог у делима млађих истраживача.

Грабаров метод рада је већ од раних година био обележен трудом да се објасне мисли и идеје којима су средњевековна дела служила. Већ у првој монографској студији посвећеној Бојанској цркви, објављеној у Софији 1924. године, Грабар је применио иконографски метод својих учитеља изучавајући однос слика и текста, али је читавим низом запажања пратио и програмску анализу слика[6]. У књизи *La peinture religieuse en Bulgarie,* Paris 1928, Грабар је већ применио и разрађени тзв. "динамички иконографски метод", посматрајући свако необично иконографско решење у његовом историјском развоју, налазећи му порекло у слици и речи, па и разлог за нијансу промене, односно разлог за разумевање. У односу на статички иконографски метод G. Millet–а и Н. П. Кондакова, Грабарев метод је показао да је језгро иконографских формула и знакова било неп-

---

[2] *Idem, Les influences orientales dans l'art balkanique*, Paris 1928.

[3] *Idem,* in: *La bibliothèque imaginaire du Collège de France*, Paris 1990, 115–116.

[4] *Idem,* l'iconoclasme byzantin. Dossier archéologique, Paris 1957; 1984[2].

[5] *Idem, Les fresques de la chapelle des Apôtres de la cathédrale Ste-Sophie de Kiev*, Записки русского археологического общчества, (Петроград 1917); и у француском преводу, in: *L'art de la fin de l'antiquité et du moyen âge*, IIe vol., Paris 1968, 911–917.

[6] *Idem*, Боянската църква, София, 1924.

ромењено, као и у говорном језику, што је ликовним представама обезбеђивало препознатљивост, али уз такво језгро јављале су се и многе благе промене које су основном значењу доносиле низ промена тумачећи најчешће сложеније мисли. Такав *динамичан* приступ посматрању промена омогућио је Грабару многе нове продоре у разумевању слика изражених византијским иконографским језиком, па је и наслеђе читаве византијске традиције у Грабаревом делу обогаћено новим схватањима и тумачењима, целовито саопштеним у каснијим књигама[7].

Светску славу и углед освојио је А. Грабар књигом која је 1936. изашла у Стразбуру под насловом: "L'empereur dans l'art byzantin". Подстакнут делима Ростовцева, Алфелдија, Кимона, Грабар је око 1930. почео да проучава утицај царске иконографије на хришћанску уметност, установивши нови вид иконографског метода, заснован на тзв. "типовима" који се преносе из области слављења дивинизованог хеленистичког владара у идеалну сферу слављеног цара хришћанске васељене. Ова добро позната књига доживела је нова издања и широко је прихваћена у науци[8], а след јој се открива и у каснијим Грабаревим студијама које су допуњавале и ширили ову основну тему[9].

Друга књига која је и остала најпознатије дело око којег су се низале расправе скоро свих угледнијих археолога и историчара уметности током последњих пола века, била је Грабарева незаобилазна студија: Martyrium, Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique, објављена у Паризу 1943. и 1946. године[10]. Тешко је наћи неко дело из наше области које је до те мере утицало на размишљања и рад многих генерација, на разумевање основних појава у архитектури хеленистичких хероона и хришћанских мартиријума и капела разних намена, посвећених слављењу реликвија и култова разних врста. Огромна библиографија и наталожене мисли подстакле су америчке истраживаче да организују и посебну расправу о Мартиријуму пола века после настанка[11]. Пратећи ову расправу из свог стана у Паризу, преко писама, разговора и коначно објављених коментара проф. А. Грабар је био задовољан чињеницом да ни огромна новија знања о откривеним споменицима, ни другачија схватања новог доба не могу да умање значај његовог дела, које је по први пут у нашој науци поставило типологију архитектонских облика у контекст литургијске функције сваког простора, откривајући потребе хришћана којима су прилагођавани традиционални планови, а у том размишљању Грабар је показао и како и зашто западна архитектонска решења почињу да се разликују од византијских; у истом делу Грабар је једној синтези подвргао и архитектуру и сликарство и иконографију, објашњавајући значење сваке поједине целине и целокупне појаве. Јер реликвије су украшаване сликама, пошто је мученик (Христос или светитељ) постајао и сведок и посредник, а слике су због близине светог тела и саме постајале свете, обезбеђујући верницима прилаз вечном царству.

У књизи "L'iconoclasme byzantin" из 1957, и још упечатљивије у новом, допуњеном издању из 1984[12], Грабар је показао разлоге и узроке једне кризе која је запретила да уништи религиозне слике и основ византијске цивилизације, па и европске. Током VIII и прве половине IX века сукоби су оставили многе трагове у разним врстама докумената, па је Грабар поставио себи за циљ да их што потпуније објави и објасни, не ограничавајући се само на податке из времена од 724. до 843, него захвативши развој мисли од првих хришћанских писаца до појаве ислама, и од јудаизма до малоазијских веровања. Први пут се у Грабаревој књизи нашао "археолошки досије" с циљем да уз виспрена објашњења оновремених појава и писаних речи, слика и архитектонских остварења данашњи човек схвати сву дубину кризе која је запретила да уништи целокупно ликовно наслеђе антике у средњем веку у хришћанским земљама, посебно у Цариграду.

А. Грабар је задужио археологе и историчаре уметности многим синтезама[13], па књигама и чланцима о скулптури раног хришћанског доба и византијских времена[14], о естетици и доктрини[15], о профаној уметности и примењеним уметностима[16],

---

[7] *Idem, Les voies de la création en iconographie chrétienne*, Paris 1979.

[8] *Idem, L'empereur dans l'art byzantin*. Recherches sur l'art officiel de l'empire d'Orient, Paris 1936; London 1971[2].

[9] *Idem*, чланци под насловом II. Histoire, in: L'art de la fin de l'antiquité, vol. I, 113–183, и под насловом III. *Art profane, ibidem*, 189–290.

[10] *Idem, Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, Paris 1943 i 1946.

[11] R. Krautheimer, *Review of André Grabar, Martyrium*, Art Bulletin, XXXV (1953) 57–61; исто in: *Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art*, New York 1969, 151–160; F. Deichmann, *Martyrion, Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. Aufl. Bd. 4 (1960) 783–785; *idem, Martyrion, Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, Bd. 4 (1961) 893–895; J.B. Ward-Perkins, *Memoria, Martyr's Tomb and Martyr's Church*, Journal of Theological Studies, n.s., XVII–1 (April 1966) 20–37; F. Deichmann, *Märtyrerbasilika, Martyrion, Memoria und Altargrab*, Römische Mitteilungen, 77 (1970) 144–169; *idem, Das Oktogon von Antiocheia. Heroon – Martyrion, Plastkirche oder Katedrale?* Byzantinische Zeitschrift, 65 (München 1972) 40–56; *Martyrium than and now*, session organized by John Williams for the 1989 College Art Association Meeting in San Francisco; A. –J. Wharton, *Rereading Martyrium: The Modernist and Postmodernist Texts*, Gesta, XXIX/1 (New York 1990) 3–7.

[12] A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin*. Dossier archéologique, Paris 1957[1]; 1984[2].

[13] *Idem, Le Haut Moyen Age*, éd. SKIRA, Genève 1957; *idem, Byzance*, Paris 1963 (у серији L'art dans le monde); *idem, La Peinture byzantine*, éd. SKIRA, Genève 1953 (више пута поновљено) *idem, La peinture romane*, èd. SKIRA, Genève 1958; *idem, L' âge d'or de Justinien*, Paris 1966; *idem, La premier art chrétien*, Paris 1966, etc. У серији *Уметност у свету* објављене су и на нашем језику Грабареве књиге: *Византија. Византијска уметност средњега века (од VIII до XV века)*, Нови Сад 1969; *Idem, Средњевековна уметност источне Европе*, Нови Сад 1969.

[14] A. Grabar, *Sculptures byzantines de Constantinople* (IVe – X[e] s), Paris 1963; *idem, Sculptures byzantines du moyen âge* (XIe – XIVe s), Paris 1976.

[15] *Idem*, чланци у књизи *L'art de la fin de l'antiquité*, vol. I, I. Doctrines et idées, 5–111.

[16] Чланци, *Ibidem*, III. Art profane, 189–338.

о култовима и о односу литургије и уметности[17], о украсу грчких и латинских средњевековних књига[18], о иконама и иконографији[19], и о многим другим областима истраживања старе средњевековне европске цивилизације. Грабарево дело обилује таквим богатством података, мисли и идеја да ће још дуго надахњивати и поучавати, подстичући млађе истраживаче да у његовом искуству нађу одговоре за своје дилеме и за своја схватања или сумње. Сада, када је утихнула Грабарева жива реч, многи ће још пажљивије ишчитавати његово огромно дело. Људи наше средине, који су га ценили и поштовали, као научника и учитеља, посебно су му захвални. Био је члан многих националних академија: Аустријске, Америчке, Бугарске, Холандске, Норвешке, Британске, Српске, многих института и научних друштава: Друштва љубитеља старина у Лондону, Германског археолошког института, Националног удружења љубитеља старина у Паризу, био је доктор почасног звања Принстонског универзитета у Америци, Универзитета у Упсали у Шведској, Универзитета у Единбургу, члан Грчке академије, Данске, а још од 1955. био је члан француске Академије des Inscriptions et Belles-Lettres; уређивао је часопис Cahiers archéologiques и библиотеку књига у истој серији, често је одржавао семинаре и предавао у програмима америчког центра Dumbarton Oaks (1949–1961) где је остварио најтешњу сарадњу са стручњацима пореклом из целог света, међу којима су му неки били савременици, као S. Der Nersessian, K. Weitzmann, E. Kitzinger, а други далеко млађи али цењени саговорници, као I. Ševčenko, C. Mango и други. Ни у америчким, ни у европским школама средњевековне уметности не може се заобићи изузетно дело Андре Грабара, који је оставио следбенике и у далеком Јапану (S. Tsouji). Али праве оцене о Грабаревом делу донеће тек будућа подробна истраживања.

UDC 929:72I77GrabarA.

---

[17] A. Grabar, *Un médaillon en or provenant de Mercine en Cilicie*, Dumbarton Oaks Papers, 6 (1951) 27–49, и низ чланака у књизи: *L'art de la fin de l'antiquité*, vol. I, IV. Culte et liturgie, 339–502. Наведени су само најважнији радови.

[18] *Idem, Les manuscrits grecs illuminés de provenance italienne* (IXe – XIe siècles) Paris 1972; A. Grabar – M. Manoussacas, *L'illustration du manuscrit de Skylitzès de la Bibliothèque Nationale de Madrid*, Venise 1979.

[19] A. Grabar, чланци у књизи: *L'art de la fin de l'antiquité*, vol. I, V. Iconographie, 503–627; *idem, Les revêtements en or et en argent des icônes byzantines du moyen âge*, Venise 1975; *idem, Deux notes sur l'histoire des iconostases d'après les monuments de Yougoslavie*, Зборник радова Византолошког института, 7 (Београд 1961), 13–22; *idem, A propos d'une icône byzantine du XIVe siècle* au Musée de Sofia, Cahiers archéologiques, X (Paris 1959) 289–304; *idem, L'Hodigitria et l'Eléousa*, Зборник за ликовне уметности, 10 (Нови Сад 1974) 3–14; *idem, Une source d'inspiration de l'iconographie byzantine tardive: les cérémonies du culte de la Vierge*, Cahiers archéologiques, XXV (Paris 1976) 143–152; о Одигитрији на енкаустичној икони из Кијева, А. Грабар је објавио рад: *Note sur l'iconographie ancienne de la Vierge*, Cahiers Techniques de l'Art, Vol. III, Fasc. 1 (Strasbourg 1954) 5sq. Посебно је занимљив Грабарев рад о *приказивању* и о *присутности* израженим на сликама, cf. *Les images de la Vierge de Tendresse. Type iconographique et thème (à propos de deux icônes Dečani)*, Зограф 6 (Београд 1975) 25–30. Наведени су само чланци и студије посебно корисни за историју иконописа и иконостаса у нашим црквама.

Критике и прикази

SELEVAC, A NEOLITHIC VILLAGE IN YUGOSLAVIA /Edited by Ruth Tringham and Dušan Krstić/, аутори прилога: R. Tringham, D. Krstić, J. Chapman, M. Stevanović, A. J. Legge, D. C. Brinkhuizen, F. S. McLaren, R. N. L. B. Hubbard, T. Kaiser, M. Vukmanović, N. Radojčić, J. Rasson, J. Milojković, B. B. Voytek, C. S. Spears, N. Russell, P. Glumac; Monumenta Archaeologica Vol. 15, The Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 1990; XII – 711 стр. 360 илустр. у тексту, 65 табли илустрација.

Игром случаја два најобимнија и најзначајнија ископавања (такође уз Супску) винчанских насеља њене централне варијанте – поморавске – произашле су из заједничких, југословенско – америчких пројеката. Подударност општег методолошког приступа, али и разлике у његовој примени, чине као сличним тако и раздвајају оба пројекта: Селевац и Дивостин (за ово друго налазиште в. Старинар XXXIX/1988).

Иако је у Селевцу – слично Дивостину – у први план истраживања стављен економско – социјални садржај млађе фазе винчанске цивилизације, ипак је тај циљ на овом првом налазишту остварен упоредним коришћењем класичних археолошких метода. Тако се уз разноврсне и темељито разрађене анализе из природних наука паралелно протеже – кроз сва поглавља – настојање да се постигнути резултати докажу (или образложе) стратиграфијом и типологијом, што значи методолошким темељима праисторије, односно археологије у целини. Истовремено су опширно обрађене геологија, палеоботанике и палеозоологија насеља, укључујући ту и 14C датовање, уз темељито обављене археометалуршке анализе.

Јасно и тачно опредељење градачке фазе на Селевцу, која припада фази II насеља, односно стамбеним хоризонтима V–VIII (стр. 48), произашло је не само из поузданих паралела са Винчом и Супском, већ такође из рашчлањене до појединости, изузетно брижљиво спроведене стратиграфске анализе (Р. Трингхам, М. Стевановић). Видљиве склоности аутора монографије за танана проучавања грађевинских објеката, првенствено система градње у плетеру и лепу, послужиле су међутим и као сигурна основа за, упечатљив релативно хронолошки резултат. Саображене грађевинским хоризонтима, целине археолошких налаза су самим тим тачно опредељене у типолошком и стратиграфском смислу. Тиме је, уз Супску (слој 5), добијена још једна затворена целина графичке фазе у Поморављу и то у њеној почетној фази. Керамичке оставе са Рудне Главе су овим поузданим резултатима добиле још једну сигурну аналогију.

Разврстање неолитских насеља у региону североисточне Шумадије ослоњено је на теоретске моделе примењене на старчевачку и винчанску културу. Многе карактеристике тих модела набројане су непосредно у радовима М. Васића и М. Гарашанина – да се именују само аутори који су винчанску културу увели у праисторију Југоисточне Европе и поставили њен хронолошки систем. Уједно је препоручљива опрезност у опредељењу величине насеља, јер не треба губити из вида хоризонталну стратиграфију, са могућношћу померања микролокација насеља током његовог трајања (врло поучан пример насеља Фафос I и II на Косову).

Захваљујући сувом флотирању – сличну технику је применио још М. М. Васић на ископавањима Винче почетком овог века, одредивши већ тада тачно релативнохронолошко место металургије бакра у овој култури – нађено је на Селевцу преко 120 узорака бакарних минерала, у тачно опредељеним грађевинским хоризонтима. Међу њима је и остатак бакарне згуре – производа топљења бакарне руке, првенствено малахита и азурита.

Установљена је истовремена употреба две различите технологије: старија подразумева механичку обраду малахитних перли, док је друга, металуршка, тек уведена.

Још је важнија стратиграфија археометалуршких узорака са Селевца – ови већином припадају слоју градачке фазе (прелаз од Винче – Тордош ка Винчи – Плочник), као и завршним хоризонтима насеља (Винча – Плочник I – II – а). Аутори допуштају могућност да експлоатација бакра на насељу започиње већ у претходној фази (тј. Винча–Тордош II или Б–1, односно око 4300/4950 BC). Сви ови подаци, добијени стратиграфским и археометалуршким анализама, подударају се до појединости са датумима рударске експлоатације на Рудној Глави – руднику бакра фазе Градац I.

На тај начин на Селевцу је (слично Рудној Глави), остварено укрштање резултат а два различита методолошка поступка на одређивању почетака примарне металургије бакра у винчанској култури, односно на Централном Балкану – стратиграфско – типолошког и археометалуршког.

Уз уобичајену (веома пажљиво спроведену технологију ископавања) аутори су користили и мање употребљавану комбинацију картирања површинских налаза са плитким бушотинама, постављени у две дијагоналне трансверзале. Остварена је сразмерно тачна слика распростирања остатака насеља, тј. одговарајућег културног слоја (са варирањем његове могућности). Добијена је, у суштини, ситуација данашњег стања очуваности и налазишта, што не треба поистоветити са планом организације самог винчанског насеља на Селевцу.

Стратиграфија грађевинских хоризоната проширена је расправом о неолитској архитектури уопште, колико су допуштали подаци са Селевца. Занимљиво је да су издвојене три грађевинске фазе, што се не подудара са бројем грађевинских хоризоната (I–IX); те фазе, са друге стране, одсликавају уо-

бичајену схему насеља: оснивање, процват и уништење. У том погледу вреди истаћи да је Селевац напуштен (после општег пожара) у време најнапредније грађевинске фазе (III), са зградама које у носећој конструкцији уносе унутрашњи ред стубова (Сл. 4.41).

Низ радова посвећено је разноврсним анализама, документовано образложеним. Поред ових већ наведених, овде су укључене: керамичка технологија, квантитативне анализе керамике, некерамичка употреба глине, антропоморфне и зооморфне статуете, сировине за камену и кремену индустрију, коштана оруђа. Слично, мешовитој примени класичних археолошких и савремених метода, првенствено у области природних наука, тако су и ове анализе неки пут одењуте у нове форме; оне уз то пружају вредне серије систематских обрађених података, па њихово коришћење у проучавањима винчанске културе тек предстоји. То је међутим, већ учињено у закључком разматрању два аутора уредника монографије – они су већину ових резултата већ узели у обзир у тимачењима историје селевачког насеља.

У завршници ове узорно уређене и обимне монографије је наиме доследно спроведена намера да се кроз живот насеља у Селевцу сагледају (и образложе) општа културна и економска догађања млађе Винче у Поморављу. Назначено је да први део закључног текста, посвећен месту и улози Селевца у винчанској култури (у поређењу са неолитом и енеолитом Југоисточне Европе), припада Д. Костићу. Аутор обимнијег и садржајно знатно ширег дела овог текста је Р. Трингам, која је себи поставила задатак да превасходно испита "културну трансформацију у неолиту и енеолиту Југоистичне Европе" (стр. 573).

Позната по својственим и слободнијим тумачењима промена у остваривању културних тековина раних праисторијских заједница, она је и овог пута исказала низ модела и стратегија развоја периода о којима је реч. Ако се цитирају само неке од тема закључне расправе Р. Трингам, на пример оне посвећене узроцима и последицама седентизма или о социјалној неједнакости у неолиту и бакарном добу Југоисточне Европе, увидеће се лако да су то крупна теоретска питања праисторијских заједница уопште. Из садржајно разуђене дискусије проистекло је тумачење да је завршетак живота на Селевцу пре проузрокован изменама социјалне и културне еволуције, него трансформацијом материјалних услова живота. Изгубивши замајац свог унутрашњег друштвеног развоја (у раздобљу Винча – Плочник IIа–б) насеља слична Селевцу нису успела да развију производне капацитета за мрежу интегралне размене у касном IV милен. ст. ере, окончавши тиме свој развој.

Умесно је овде упитати колико је губљење таквог развојног потенцијала млађе поморавске Винче последица дубљих разлога, рецимо удруженог деловања тако моћних фактора, као што су популационе инвазије или неизбежне промене традиционалне неолитске земљорадничке економије? Прикази, разумљиво, не нуде одговор такве врсте, већ (требало би) подстичу бар размену корисних претпоставки. Оправданије је зато окончати овај разговор о пројекту Селевац уверењем да међународна сарадња овде остварена, пружа плодотворно заједништво савремене (скупе) методологије ископавања али и већ остварена претходна сазнања о теми истраживања. Уједно је то сведочанство више о порасту снажно испољеног занимања за винчанску културу у савременој праисторији, тачније речено за њено право место у хронолошким и другим односима (које нова сазнања мењају), млађег неолита и раног енеолита Балкана и панонског Подунавља.

Борислав ЈОВАНОВИЋ

Petre I. Roman, Ann Dodd – Opritescu, Pal Janos, BEITRÄGE ZUR PROBLEMATIK DER SCHNURVERZIERTEN KERAMIK SÜDOSTEUROPAS, Heidbelberger Akademie der Wissenschaften, Internationale Interakademische Kommission für die Erforschung der Vorgeschichte des Balkans, Monographien Bd. III /Herausgeber Harald Hauptmann/, Mainz am Rhein, 1992, 270 страна, 18 слика у тексту, 165 табли, 4 прилога.

Већ на самом почетку ове монографије, П. Роман даје дефиницију појма "врпчаста орнаментика", стављајући до знања да је то лични став: "Под врпчастим украсом ја подразумевам..." Уједно то значи да овај, заправо типолошки и технички термин, иначе најшире употребљаван, није ипак сасвим јасан. Колебања око оцене те орнаменталне технике произашле су из великог значаја који она има за порекло и хронологију бројних култура касног енеолита и разног бронзаног доба простора о коме је реч у монографији – а тај заиста није мали.

Доследно спроведена, али ипак једнократна анализа издвојеног орнаменталног система (или технике), чини се да незадовољава сасвим савремен захтев за мултидисциплинарним истраживањима. Уочавајући ову методолошку једноликост, аутори монографије су остварили мозаичну публикацију, која се према својој садржини приближава – ако се исчитају све теме и екскурзи – пре зборнику о врпчастој керамици Југоисточне Европе. Тако се монографија састоји од три главна дела, који почивају на међусобној тематској самосталности, као што су и према својој композицији и пропратној документацији сасвим различити. Осим тога, трећи део монографије, посвећен новим налазима врпчасте керамије у Југоисточној Европи (претежно у Румунији а ова територија и иначе чини премоћну окосницу књиге), уводи и друге ауторе, сем ових наведених у наслову књиге и то: Ioan Emödi, Gheorghe Lazarovici и Simion Gavrila.

Заметак ове занимљиве концепције монографије – зборника, налази се већ у чланку П. Романа са готово истим насловом, објављеним 1974. год. (Jahresschr. mitteldt. Vorgesch., 58). Поседујући ауторитет изузетног знаоца врпчасте керамике као посебне културне појаве, П. Роман је дао свој печат целокупном садржају монографије, а пре свега закључцима о постанку, развоју и релативној хронологији ове орнаменталне технике. У овом приказу се иначе даје предност термину "орнаментална техника" – за начин украшавања керамичких судова отисцима врпце или њеним имитацијама – што управо проистиче из изванредно документоване грађе ове исцрпне монографије.

Довољно је само нагласити чињеницу да се врпчаста орнаментика примењује на локалним категоријама керамике, својственим за сваку дату културу овог географског простора. Према томе, термин "врпчаста керамика" пре подразумева, према изврсној изложеној класификацији материјала у монографији, "врпчасту орнаментику". Самим тим искрсава, као посебни чиниоц и локални (самостални) развој енеолитских и култура раног бронзаног доба Југоистичне Европе, који ствара својствене форме материјалне културе, без обзира на врпчасту орнаментику. Међу различитим украсним техникама тог раздобља, врпчаста је додуше веома упадљива, првенствено због свог страног порекла и оригиналности мотива.

Веома је прихватљива – посматрана са овог полазног становишта о врпчастој орнаментици, релативнохронолошка подела те карактеристичне орнаменталне технике коју предлажу аутори монографије. Разликују се, по њима, четири основна ступња, утемељена у већој мери према релативнохронолошком месту култура о којима је реч, него што се ради о значајнијој еволуцији саме врпчасте орнаменти-

ке. Тако су све три врсте отисака – права врпца ("gedrehten Schnur"), намотана врпца ("Wickelschnur") и имитација врпце ("falsche Schnur") изведена другим инструментом – заједнички заступљени од прве појаве ове украсне технике. (П. Роман се одлучио за два термина: "права и лажна врпца" – стр. 31). Познато (и исправно) тумачење да врпчаста орнемантика стиже на Балкан и Подунавље (овог пута и на импортованим судовима), већ сасвим оформљена, потврђено је многобројним паралелама са степским областима Јужне Украјине и Русије.

Ова четири раздобља покривају временско трајање (у релативнохронолошком смислу) од завршетка Кукутени и Чернавода I култура, па до касне Глина културе и Езера I – IV. Типолошко вредновање врпчасте орнаментике уочљиво је и према опредељењу друге фазе развоја као "класичне", иако је трећа водећа по квантитету. Према мишљењу П. Романа, после друге фазе се не дешава ништа ново у еволуцији украсних мотива врпчасте орнаментике – већ се напротив, они постигнути понављају. Тек четврта, последња фаза, припада времену када врпчаста орнаментика ишчезава са керамике култура раног бронзаног доба, или даље преживљава у сасвим другачијем, стилизованом ликовном изразу.

Овде треба скренути такође пажњу на веома неуједначено присуство врпчасте орнаментике у појединим културама ове поделе – негде је она заиста сведена на појединачне фрагменте (као на пример може да послужи Бодорогкерестур култура, стр. 46).

Овде треба да буду поменути и налази керамике са врчастом орнаментиком са Централног и Западног Балкана – без да буду сви побројани (у монографији њих заправо и нема, или се помињу укратко, углавном у напоменама које се тичу типолошких паралела) (напом. 235, стр. 64).

Старија етапа ширења енеолитских култура степског порекла – као и утицаја из северног црногорског приморја – посведочена је подунавским насељима Чернавода III културе у јужној Војводини (Банат). Али врпчаста орнаментика у керамици те културе као да није коришћена у већој мери (пример Брзе Врбе код Ковина). Зато су налази керамике са врпчастом орнаментиком познатији са југа Балкана – добар пример те врсте је градинско насеље Шуплевец у Пелагонији (орнаменти изведени намотаном врпцом). Одатле потиче и познати камени скиптар, у уобичајеној форми стилизоване главе коња, што сигурно датује овај хоризонт степских елемената пре експанзије културе гробова – јама. То је време култура Чернавода I – позни Кукутени, односно, према хронологији предложеној у монографији, ради се о првој фази врпчасте керамике (старији, енеолитски период).

Могуће је, међутим, да постоји и други пут ширења степских утицаја и преко континенталног дела Балкана, јужно од Дунава. Новији подаци о распростирању степских култура у Тракији указују и на ту могућност. У сваком случају није јасан пут ширења (и употребе) врпчасте орнаментике из Подунавља до југа Балкана (Пелагонија, Северна Грчка). Ту се мисли и на недостатак врпчасте орнаментике на насељима културе Бубањ – Хум у етапи Салкуца IV, тако да посредник између та два подручја остаје и даље неодређен.

Са подручја северне Војводине познат је од раније суд из тумула код Српског Крстура, украшен двоструким низом шрафираних троуглова и ромбова, изведених отиском уплетене врпце. Уз сребрне навојнице из централног гроба тумала у Војловици, суд из Српског Крстура је сигуран доказ – између осталих – о присуству културе гробова јама на овом простору, односно типичног погребног ритуала те културе.

Врпчаста керамика се такође јавља у Херцеговини (Љескова Главица код Требиња), у залеђу јадранског приморја, хронолошки ближе опредељена у стратиграфији вишеслојног пећинског насеља Одмут у Црној Гори. Она овде припада хоризонту развијеног енеолита и може се повезати са постепеним ширењем степских утицаја током миграционог кретања културе Чернавода III у Доњем и Средњем Подунављу. Ово утолико пре, јер су керамички елементи Черноводе III типа запажени у тумулима и енеолитским градинама Западне Србије (Толисавац – Бадњевци и Ликодра – Остењак).

Тако дубоки продори степских елемената у континентални Балкан вероватно имају и друге путеве сем традиционалног Подунавља. Трансверзала преко Добруџе, Тракије и Македоније, како је речено, долази такође у обзир.

П. Роман говори у наведеној напомени (стр. 64) о налазима врпчасте орнаментике у Херцеговини, напомињући да овде није заступљен прави отисак врпце ("echte Schnur") и да су у питању културе "увелико балканизиране", док је Б. Човић ту керамику доводио у везу са културама касног бакарног доба источноевропског степског простора. Касновучедолски карактер те херцеговачке "врпчасте керамике" не долази у обзир због хронолошких разлика: између осталог то потврђује и присуство керамике цетинске групе (тј. једне поствучедолске културе) у насипу тумула у Љесковом Пољу, којим су покривени основни јамни гробови старијег нивоа са врпчастом керамиком.

Међутим и сама вучедолска култура могла је да прихвати моду украшавања врпчастом орнаментиком једино са истока (како то уверљиво илуструју хронолошке карте), да би ту врсту орнаментисања грнчарије проширила – у својој позној фази – на Херцеговину.

Говорећи о гледишту А. Бенца да су Западни Балкан и Јадранско приморје били изложени утицајима два таласа са врпчастом керамиком (култура гробова – јама, затим регионалне варијанте вучедолске културе), П. Роман је мишљења да налази из Југославије припадају различитим културним хоризонтима, тј. већ "балканизираним" културама. Ипак се све своди на исти извор – на степске области делте Дунава и северног Црноморског приморја. Зато се напомена о различитим културним хоризонтима (и територијама) током ширења (или прихватања) врпчасте орнаментике односи подједнако и на друге области захваћене таквим утицајима, колико и на Балкан.

Упоређењем хронолошких табели са географским распоредом налаза са врпчастом керамиком стиче се утисак о керамичкој моди, која учествује у сразмерно ниском проценту у локалној производњи грнчарије. Густина налаза указује несумњиво на источне области као матичне зоне, док у западном правцу то учешће видљиво опада. Упоређење ових (статистичких) величина између одређених култура (суседних) нарочито са хронолошки разврстаном орнаментиком, тек постоји. Сразмерно компликоване легенде, на иначе прегледним картама распростирања, отежавају не само коришћење, већ и неопходну оријентацију читалаца који нису до танчина упознати са врпчастом керамиком.

Пада у очи и неуједначеност у приказивању керамичких налаза – то су у огромној већини они из Румуније – а међу њима велику већину чине примерци из Лелицени, градинског насеља раног бронзаног доба из Централне Румуније. Представљен је готово целокупан археолошки материјал, илуструјући културну базу ове етапе у којој је врпчаста орнаментика приметно заступљена, како по бројности, тако и квалитету. Лелицени припадају Жигодин групи раног бронзаног доба, чију посебну одлику чини развијена врпчаста орнаментика локалне керамике. Четири прегледна прилога са издвојеним керамичким типовима и орнаменталним мотиви-

ма, имају много већи учинак у презентацији врпчасте орнаментике на Лелицени.

И најрађи поглед упућен у том правцу, указује на старо правило – да фина керамика (у Лелицени представљена дубоким зделама, врчевима са једном дршком и аскосима) – носи у принципу сав избор врпчасте орнаментике, имајући у виду и Жигодин групу у целини. Носилац цењеног орнаменталног стила епохе, врпчаста техника Жигодин групе је оцењена као један од центара (поред Езера у Тракији), овог начина украшавања грнчарије раног бронзаног доба.

Упадљива је, исто тако, брижљивост са којом је прикупљена одговарајућа грађа. Именовани су и описани готово сви уломци керамике са врпчастом орнаментиком у различитим енеолитским групама и наведени услови налаза. Ова прецизна евиденција открива и другу истину – тј. не само заступљеност, већ често и незаступљеност врпчасте орнаментике. За сада се не може ни наслутити што условљава такву присутност украсне технике о којој се говори, изостављајући географску близину или удаљеност од степског подручја.

Осетнији недостатак монографије, раздељене на тако велики број налазишта, култура и територија, јесте изостављење регистра, па се читалац у потрази за неким занимљивим податком, мора углавном да ослони на своје памћење. Сем тога, хронолошко опредељење сва четири периода, колико по ауторима монографије трају врпчаста орнаментика, извршено је само у релативном смислу. Маневарски простор на хронолошким табелама је услед тога повећан, али је смањена њихова тачност, поготово у међусобним односима појединих енеолитских култура "прелазног периода" ка раном бронзаном добу.

"Прелазни период" је ознака оних класификационих мерила, по којима је свако увођење нове технологије условљено прелазним периодом, а тај свакако није економска, него типолошка категорија. Вероватније је, међутим, да су раздобља у којима паралелно живе старе технологије упоредо са почецима нове, далеко значајније у производном смислу. Типолошке промене изазване тим увођењем нове производње могу да буду темељ за разумевање даље еволуције керамичких стилова или појава (наизглед нагле) сасвим нових.

Подаци прикупљени у овој монографији (никада бројнији за историју врпчасте орнаментике), покрећу све присутнију тезу и синхроном развоју праисторијских култура, који, без обзира на разлике, води ка јединственом завршетку. Све то упркос чињеници да међусобни утицаји нису истоветни, нити реципрочни, нити производе исти учинак. Зато је најупечатљивији резултат монографије опредељење (или боље – разграничење) врпчасте орнаментике као апсолутно енеолитске – тачније речено појаве бакарног доба. Али за разлику од локалног развоја домаћих – аутохтоних култура – где се унутрашња типологија мења на фону расположивог фонда материјалне културе – овде иновација долази са стране, као спољни (али у потпуности прихваћени) фактор. Двојност у развоју културе – спољни утицај и унутрашњи, сопствени развој постају све више незаобилазни чиниоци у свакој, па и најкраћој анализи постанка не само одређене културе, већ и поједине типолошке категорије – на пример врпчасте керамике.

Посматрана са те тачке становишта, "етнокултурна група" је занимљив термин, јер означава – бар у археологији – извесну издвојеност одређене појаве од уобичајеног посматрања на типолошко-стратиграфској основи. За разлику од (очекиваног) типолошког развоја одређене културе сада се у тој равни умеће (и мења га) и етнички елемент. Праисторија углавном користи неутралне термине: популације, носиоци, припадници племенске заједнице, представници те и те културе. Појава назива "етнички" за "групе становништва" или "носиоце стила", тј. културе, је корак напред, већ раније остварен. Јавља се чвршће уверење да неке базичне типолошке промене зависе (првенствено) од промене у саставу "популације". Иако није ни издалека исти са модерним значењем "нације" или "етничке припадности", назив етнокултурна група подразумева суштинску садржину те одреднице – наиме да дата заједница (популациона) носи у себи заједничке типолошке обрасце своје материјалне културе. Али не увек: врпчаста керамика, сама по себи, није ознака новог "етничког" састава, али културна група, узета у целини (на пр. Чернавода III) већ може да рачуна на посебно (тј. другачије) "етничко" порекло или (што је још вероватније) на различиту антрополошку композицију. Тако, управо изабрана група, Черновода III се већином узима као хибридна (тј. сложена по популационом саставу) дољеподунавска култура са два "етничка" субстрата: локалним (дољеподунавским), старобалканским и новопридошлим "источностепским", који је и сам састављен од познотрипољских и степских родова.

Монографија о врпчастој керамици, тачније речено о посебној орнаменталној техници, прихваћеној у одређеном времену на ширим просторима Југоистичне Европе, сведочанство је разноврсних могућности типологије у праисторији. Али и више од тога, таква синзета упућује на прави одговор – који, заправо, економски и социјални разлози (или предуслови) доводе до преузимања – у различитим и међусобно удаљеним енеолитским културама – исте украсне технике?

Борислав ЈОВАНОВИЋ

Jiri Rihovsky, DIE ÄXTE, BEILE, MEISSEL UND HÄMMER IN MÄHREN, Prahistorische Bronzefunde IX, 17. Franz Steiner Verlag Stuttgart 1992. стр. 310 и 94 табле.

Јиржи Ржиховски, један од највреднијих сарадника познате међународне серије "Праисторијски бронзани налази" (PBF), објавио је свеску о секирама из Моравске у којој обухвата бакарне и бронзане секире са отвором за држаље (Axte), секире без отвора за држаље (Beile), длета (Meissel) и чекиће (Hämmer). У одељку о секирама до сада је издато 17 књига које покривају велики део Европе, од Ирске до Бугарске, док се у штампи налази и прва књига о материјалу са територије Југославије, о секирама из раније југозападне Југославије из пера Зденка Жеравице.

Од 1382 наведена каталошка броја, нешто преко 1300 комада потиче из Моравске, док се за остале не може са сигурношћу тврдити да је нађен на овој територији. Преко хиљаду секира припадају секирама без отвора за држаље (Beile), секира са отвором за држаље (Axte) је око 60, длета нешто преко 200 и 17 чекића. Мада је секира са отвором за држаље нађене релативно мало, може се рећи да су готово сви типови познати у бакарно и бронзано доба у средњој Европи овде заступљени: секире–чекићи, крстасте секире, секире са једном оштрицом и усадником и бојне секире. Секире без отвора за држаље нађене у знатном већем броју, Ржиховски дели на пљоснате секире са појачањима са стране (Randleistenbeile), секире са сечивом одвојеним од дела за дршку (Abstzbeile), секире са крилцима (Lappenbeile) и келтове (Tüllenbeile). Томе следе длета и чекићи такође издвојени у неколико група.

Каталошком делу претходе два значајна поглавља, једно о хронологији где се даје хронолошки преглед главних културних појава у Моравској кроз бакарно и бронзано доба, и друго, о пореклу и распростирању појединих типова секира

који се јављају у књизи. Ржиховски се држи у основи Милер–Карпеове поделе бакарног и бронзаног доба, која се претежно примењује у књигама ове серије, док у погледу развоја метала и различитих облика секира, он заступа мишљење да се прва појава метала и бакарних секира везује за утицаје са југоистока, а касније, нарочито у бронзано доба, највећи део секира се развија на тлу Средње Европе и Карпатског басена. То се одсликава и на ширем простору где су секире најбројније у бакарно доба и у млађе бронзано доба, када су металуршки центри овде били најактивнији.

Књига је веома корисна за допуњавање опште слике о распростирању појединих облика секира у Средњој Европи због богатства материјала. Ржиховски, међутим, не говори о функцији секира која, иако обично очигледна, каткад је обавијена велом мистерије. Такав је случај са тзв. угарским секирама или пијуцима без оштрица, раширеним по целој средњој Европи, на северу и на северном Балкану, за које тренутно преовлађује назив двострани оглавци (Doppelarmknaufe).

Можда би било корисно да уз каталошки опис сваког комада стоји и његова тежина, која би боље објашњавала његову функцију у неким случајевима. Такође је можда требало да постоје карте распростирања главних типова секира у Моравској. Такође нам се чини да Ржиховски дели типове и варијанте секира, каткад непотребно на велики број нових подтипова и подваријанти при чему се губи из вида целина.

Готово свака књига у овој серији, без обзира на могуће лакше пропусте, представља, по богатству материјала и његовом груписању на једном месту, прави приручник за даље разматрање и елаборирање теме коју дотиче. У том смислу и ова књига ће бити веома корисна за проучавање секира не само у средњој Европи, него и на Балканском полуострву.

Растко ВАСИЋ

Tibor Kemenczei, DIE SCHWERTER IN UNGARN II (Vollgriffschwerter), Prähistorische Bronzefunde (PBF) IV, 9. Franz Steiner Verlag Stuttgart 1991. Стр. 101 + 90 табли.

Међу различитим облицима бронзаних предмета који су приказани у серији Праисторијски бронзани налази (PBF), међународној едицији која излази успешно већ 25 година и у којој је издато преко 100 наслова а више десетина нових књига се налази у штампи или припреми, најатрактивнији је несумњиво одељак о мачевима, који по своме облику, функцији и очуваности доминирају осталим секирама, копљима, срповима, огрлицама, иглама и фибулама. Стицајем околности као и успешним напорима двојице уредника серије, Албрехта Јокенхевела и Волфа Кубаха, лагано се заокружава слика о мачевима средње и југоисточне Европе. Наиме из штампе су већ изашле свеске са мачевима из Швајцарске, јужне Немачке, Италије и Аустрије, недавно се појавила и књига Тиборија Бадера о мачевима из Румуније, Тибор Кеменцеи је дао мачеве из Мађарске, управо треба да изађе књига о мачевима из Бугарске, Грчке и Албаније из пера Име Килиан–Дирлмајер, док је пред уласком у штампу и књига Антони Хардинга о мачевима из некадашње Југославије.

Ова свеска о мачевима са пуноливеном или металном дршком из Мађарске представља други део публикације о мачевима из Мађарске, чију је прву свеску (Die Schwerter in Ungarn I – Griffplatten, Griffangel – und Griffzungenschwerter, PBF IV, 6) исти аутор објавио у овој серији пре неколико година. У овој књизи Кеменцеи даје 290 мачева и бодежа са металном или пуноливеном дршком из бронзаног ис таријег гвозденог доба са територије Мађарске и уз то око 200 фрагмената за које верује да припадају оваквим мачевима. Аутор даје и листу мачева и бодежа из мађарских музеја који су нађени ван мађарске територије. Тако књига обухвата исцрпан преглед мачева са пуноливеном дршком почевши од кратких мачева типа Хајдусамсон–Апа из 16 века до скитских акинакеса из 5 века пре н.е. Кеменцеи дели цео материјал на више типова од А до З (срећна је коинциденција да није постојао неки тип више!), затим говори о халштатским мачевима из западне Мађарске и кратким гвозденим мачевима из источне Мађарске. Уз поједине типове он даје и раније распрострањене називе тих облика – нпр. Тип А = мачеви Апа или Хајдусамсон Тип L = мачеви Rigsee и Ragaly, Тип М и N = Dreiwulstschwerter типа Schwaig и Erlach, Тип X = Antennenschwerter итд.

У уводу аутор се осврће генерално на развој мачева с пуноливеном дршком у Мађарској и претпоставља према густини налаза и другим индицијама у којим су се областима налазили центри производње у одређеним периодима. По њему су се главни центри производње у средње бронзано доба налазили у Потисју и Трансилванији, на почетку млађег бронзаног доба у северној Мађарској и средњој Словачкој, при крају млађег бронзаног доба у залеђу средње Тисе и у касно бронзаном добу у Трансилванији и Карпатској Украјини. У старије гвоздено доба запажа се јачи утицај степских култура у источној Мађарској, док је Трансданубија везана за средњу Европу. При изради ових мачева несумњива је улога локалних радионица мада су постојали такође делимични импулси са стране. Кеменцеи подвлачи да се слични резултати о центрима производње у бронзано доба могу добити и анализом других бронзаних предмета што би имало шири значај за културни развој овог простора.

За мачеве са пуноливеном дршком из северне Србије ова књига је посебно важна јер показује правац одакле су наши ретки налази стигли или под чијим су утицајима настали. Мач из оставе у Тополници представља вероватно импорт из северне Мађарске, мач из Сараораца и мач из Орашја код Дубравице, оба појединачни налази блиски такође типу Rigsee и Ragaly, треба сматрати највероватније локалним производима насталим под страним утицајима, мач из Дунава код Ковинског града у Музеју у Зрењанину стоји можда у вези са сличним мачевима са три прстенаста задебљања на дршци (Dreiwulstschwerter) из Срема, док се мач из Дунава, данас у Историјском музеју Србије, типичан Schalenknaufschwert, може такође сматрати импортом из Мађарске (уп. Праисторијски метал Поморавља, 1992, 41, Нр. 31, 32, 36, 37).

Кеменцејеве анализе и датовање појединих типова изазваће вероватно различите дискусије. Књига представља у сваком случају важан беочуг у познавању мачева средње и југоисточне Европе и заузима запажено место у серији PBF. Чини нам се једино да је аутор могао да да хронолошки преглед типова мачева на крају књиге, што је иначе уобичајено у серији, тим пре што обрађени мачеви захватају временски период дужи од 1000 година.

Растко ВАСИЋ

Aleksandar Palavestra, PRAISTORIJSKI ĆILIBAR NA CENTRALNOM I ZAPADNOM BALKANU, Balkanološki institut SANU, Posebno izdanje, knjiga 52, Beograd 1993. стр. 313 са 84 карте, 13 табли и 8 илустрација.

У својој монографији "Праисторијски ћилибар на централном и западном Балкану", произашлој из његове докторс-

ке дисертације, Александар Палавестра се прихватио веома замашног и сложеног задатка да проучи и обради појаву ћилибара на територији раније Југославије, током праисторије, и такође, уз помоћ овог веома траженог артикла у то време, покуша да утврди правце кретања трговине на нашим просторима кроз поједине праисторијске периоде. Због тога је књига колико детаљна и свеобухватна студија једног важног феномена из наше праисторије, толико и значајан прилог проучавању трговине и привреде на Балкану у то време.

Књига је подељена на више поглавља кроз која аутор износи материју на систематичан и јасан начин. У првом делу "Ћилибар и археологија" он говори о ћилибару и његовим својствима, његовој културној историји, о путевима његовог ширења са Балтика ка Средоземљу током праисторије, задржавајући се посебно на налазима ћилибара у Грчкој и Италији. У другом делу "Ћилибар на централном и западном Балкану" Палавестра даје каталог свих налазишта и налаза ћилибара на територији Југославије са анализом материјала. У трећем одсеку "Типови и њихово распростирање" дати су типови ћилибарских перли који се јављају код нас, карте распростирања, и наведене су главне аналогије за ове облике ван наше земље. У четвртом делу "Ћилибар: катализатор културе" он говори о налазима ћилибара на Балкану према хронолошким фазама и културним групама, као и о праисторијској трговини на западном и централном Балкану и месту ћилибара у тим кретањима.

Палавестрина књига је по нама важна са три аспекта. Прво, што је својим детаљним приступом материји аутор учинио да сваком читаоцу, а археолозима посебно, ћилибар као посебан проблем постане разумљив и савладив, друго, што је прикупивши огроман материјал дао свеобухватну слику налаза ћилибара на нашој територији, и треће, најзад, што је дефинитивно утврдио да највећи део нашег ћилибара потиче са обала Балтичког мора, чиме је потврђено постојање интензивне трговине наших области са северном Европом, директно или преко медиатора, током бронзаног и гвозденог доба.

Разумљиво је да једно овако обимно дело у извесним детаљима мора да изазове нека неслагања код других аутора и другачија мишљења. Овде ћемо навести неке од тих недоумица, не у жељи да истакнемо исправност наших гледишта, него више да кроз та запажања покажемо на сву сложеност материје коју писац обрађује и разноврсност питања која могу из тога да проистекну.

У анализи материјала Палавестра често преузима датовање аутора који је налаз први објавио без довољне критичности. То важи, нпр. за некрополе у Качњу и Плани у Херцеговини, које датује у прву половину 5. века иако су оне могуће млађе, или за оставу из Мајдана код Вршца који ставља у 11. уместо у 12. век пре н.е. Ове датације иначе не мењају битно основну слику о хронолошком распореду ћилибара коју нам аутор даје.

Када је реч о путевима ћилибара са Балтика ка југу, Палавестра говори о путу преко Пољске, Чешке и Мађарске, који се рачва на два крака, и о једном трећем путу преко Карпата и источне Панонije који није довољно документован. Поменута остава из Мајдана код Вршца са 45 ћилибарских зрна требало би да буде један од доказа за постојање овог источног пута. Анализа материјала из оставе у Мајдану (фибуле, бронзана шоља итд.) показује јасне везе са Мађарском и Чешком, па се и појава ћилибара у овој остави мора везати за главни ћилибарски пут преко Пољске и Мађарске. То потврђују и ретки налази ћилибара у оставама млађег бронзаног доба у Румунији (ћилибар је нађен у три оставе од више стотина познатих) што јасно казује да никакав ћилибарски пут није ишао Карпатима. У мађарским оставама из овог периода ћилибар се јавља чешће јер је мађарска територија била ближе ћилибарском путу.

Бронзана остава са Рудника из 11. века пре н.е. садржала је једну ћилибарску перлу која је данас изгубљена (cf. праисторијске оставе у Србији и Војводини I, 1975, 91), што аутор не наводи у каталогу. Такође не помиње ћилибар из хумки у селу Слатина, лок. Брезјак, у западној Србији, највероватније из средњег бронзаног доба (М. Валтровић, Старинар X, 1893, 86 f.).

Ћилибар се јавља у великим количинама на северном Јадрану у либурнској, и у Лици у јаподској групи. Развој ове две групе, њихов међусобни однос и место ћилибара у томе представља занимљив проблем у који се аутор није довољно упустио. На основу гробних целина може се закључити да се у либурнској групи ћилибар среће често до 6. века а затим нестаје из употребе, док је у јаподској групи до 6. века редак, после чега се јавља у великим количинама. На основу тога би се могло рећи да су трговину ћилибаром до 6. века држали у својим рукама Либурни а затим су је преузели Јаподи. Слабљење једне и јачање друге групе може се објаснити деловањем различитих унутрашњих и спољашњих фактора у 6. и 5. веку пре н.е.

Када је реч о ћилибару на западном Балкану: у Лици, на Јадрану и у Словенији, пада у очи још једна занимљивост. Овде је у гвоздено доба ћилибар често употребљаван као саставни део других врста накита – фибула, игала, бронзаних огрлица и наруквица итд. – што на централном Балкану није био случај. У томе треба пре свега видети јачи утицај Италије на ово подручје где су ове комбинације биле уобичајене, али такође и постојање једног другачијег односа код ових група према ћилибару што треба детаљније проучити.

Обрађени ћилибар из 6. и 5. века пре н.е. представља посебно питање у оквиру овог проблема. Палавестра се залаже с правом да се главне радионице за израду фигуралних представа у ћилибару налазе на територији Италије, одакле су ови производи стизали на Балкан. У том контексту чине нам се неосноване његове претпоставке о вези представе коњаника и пса из Лисијевог поља код Берана са трачким коњаником, божанством источног Балкана из каснијих векова.

Једна од најважнијих збирки обрађеног ћилибара код нас откривена је у кнежевском гробу у Новом Пазару и садржи бројне перле у облику птичијих, животињских и људских глава и фигура. Међу њима посебно место заузимају две троугаоне плочице са урезаним митолошким сценама на обе стране, чија функција није до сада објашњена на задовољавајући начин. У недостатку бољег решења склони смо да претпоставимо да су представљале неку врсту парадних наушница које су због своје величине и крхкости ношене само у посебним приликама.

Расправљајући о трговини Палавестра сматра да је ћилибар био један од артикала друштвеног престижа и као такав укључен у систем размене поклона који су пратили успостављање савеза, војних споразума и сарадње, познат под називом *кеимелиа*. Први додири племенских заједница из унутрашњости Балкана са Грцима у 7. веку били су вероватно таквог типа па је и грчки и италски импорт последица тих односа. Временом, међутим, економска компонента добија све више на значењу, појавом трговаца – предузетника који организују трговачке походе ради стицања добити. У вези са тим аутор се залаже за постојање археолошког модела који је функционисао на граници две области и имао посредничку и дистрибутивну улогу – тзв. "Заједнице на вратницама" (Gateway communities).

Ове занимљиве ауторове поставке добиће своју потпунију потврду тек анализом целокупног грчког и италског импорта на Балкану и чвршћим везивањем ових теоријских премиса за конкретни материјал.

Уз све ове ситне замерке као и могуће допуне новим налазима ћилибара на Балкану у будућности, сматрамо да књига Александра Палавестре представља значајан допринос проучавању праисторијске археологије код нас и у знатној мери обогаћује нашу археолошку литературу.

Растко ВАСИЋ

Biba Teržan, STAREJŠA ŽELEZNA DOBA NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM, Katalogi in monografije 25, Narodni muzej, Ljubljana 1990, Стр. 459 са 56 карата, шема и слика у тексту, 28 карата распростирања материјала, 115 карти и слика у каталогу и 83 табле (уз упоредни текст на енглеском језику)

Докторска дисертације Бибе Тержан о старијем гвозденом добу словеначке Штајерске представља обимно и свеобухватно, готово би се рекло, монументално дело, како у погледу садржине, тако и техничке опреме, о халштату тзв. источноалпског круга.

У жижи ауторовог интереса је словеначка Штајерска и налазишта старијег гвозденог доба на том простору – Пошгела, Брињева гора, Рифник, Ормож, Горња Радгона итд. али она веома опширно говори и о халштату и халштатским налазиштима суседних области – пре свега у аустријској Штајерској (Klein Glein), у Међумурју, Подравини и Славонији (Мартијанец, Горичан, Каптол), у Трансданубији (Pecs–Jacobhegy, Kakasd, Doba, Nagybarat, Sopron, Fishau, Gemeinlebarn) и у Корушкој (Breg/Frög). Цео овај широки простор она посматра као један културни комплекс са доста заједничких елемената као и бројним разликама на основу којих се ова широка област дели у више мањих група. Почетак старијег гвозденог доба на овом простору Биба Тержан ставља у крај 9. и почетак 8. века пре н.е. а његов крај у 4. век, при чему констатује уочљиву цезуру у културном развоју средином 6. века. Тај прекид се запажа на насељима, од којих многа престају да постоје у 6. веку, као и у формама сахрањивања: некрополе са тумулима доминирају на читавом простору од почетка старијег гвозденог доба до средине 6. века, када из необјашњивих разлога нестају из ове области са изузетком Корушке. Појава равних некропола у Трансданубији крајем 6. и 5. века (Шопрон, Беременд, Ст. Лоринц) пружа можда нека разјашњења у том погледу. С друге стране и археолошки материјал, многобројни облици керамике, накита и оружја, јасно говоре о концентрацији одређених форми материјалне културе на источноалпском простору које потврђују постојање културног јединства, као и повезаност овог простора са Италијом, средњом Европом и Балканом.

После основног текста следи каталог налазишта из словеначке Штајерске, пропраћен већим бројем илустрација материјала, и на самом крају антрополошка анализа спаљених костију из 8 гробова на Пошгелима Татјане Томазо–Равник и анализа угљена са ископавања у Пошгелима Алојза Шерцеља.

За све нас који живимо и стварамо мало даље на истоку, ангажовани више питањима праисторије централног Балкана која и поред многих додирних тачака са Алпима, представља проблем за себе, веома је занимљиво и привлачно да листамо ову књигу и срећемо се и боље упознамо са готово легендарним халштатским налазиштима из источних Алпа, као што су Klein Glein, Strettweg или Frög и проблемима које они намећу, и тражимо истовремено неке паралеле са нашим материјалом у приступу, детаљима, основном развоју. Из те перспективе гледано, тешко је критички се осврнути на ово дело које у детаље анализира једну за нас непотпуно познату материју. Ипак, ево неких напомена. Аутор је склон да датује почетак гвозденог доба и фазе старијег гвозденог доба како у Алпима тако и на Балкану неколико деценија раније него што бисмо ми то урадили. Гробове из Pecs–Jacobhegy–а она ставља најкасније у средину 8. века, што сматрамо да је рано јер трензе из тумула I представљају млађи тим у односу на Косакове типове I и II који се обично стављају у 8. век. Ова тенденција се готово свуда запажа. Расправљајући о ретким налазима керамике Басараби у Пошгелима, Фрегу и неким другим налазиштима источних Алпи, Биба Тержан прави један екскурз на исток до Олтеније и некрополе Басараби, по којој је керамика добила име. Некропола Басараби, међутим, није најбољи пример за поређење јер не садржи типичан "S" мотив за ову керамику него само судове са тремоло линијама који су хронолошки каснији.

Иначе, наш је утисак, мада се можда и варамо, да је аутору, после толико много написаних страница дисертације, некако недостало снаге за један полетнији и убедљиви закључак. Закључак постоји, он је прецизан и коректан, у њему аутор своди своје резултате, развија тему о социјалном статусу мушкарца и жене у халштатским оквирима, али имајући у виду материју која је обрађена и могућности које су постојале, чини ми се да се овде очекивало нешто више.

У техничком погледу књига је изврсно опремљена и презентована. Илустративни материјал делује јасно и прецизно. Ипак, и поред многих географских карти које су дате, недостаје једна карта са називима главних локалитета и главних група на целом источноалпском халштатском простору, једна карта која у моменту све казује и читаоца уводи у време и место збивања радње. Истина је да има карти пуних бројева и ознака, али је потребно доста времена да се на њима идентификују налазишта, планине и реке и повежу са текстом да би се лоцирале културне групе. Био би такође користан и један индекс налазишта на крају књиге али сам свестан свих тешкоћа које би постојале у његовом стварању.

Уз све ове примедбе чији је циљ више да укаже да ниједно дело није савршено, а не да умање вредности књиге у коју је Биба Тержан уложила много труда и знања и остварила видан резултат, сматрамо да је изласком ове књиге попуњена значајна празнина у литератури о халштатском периоду у источним Алпима. Посебно је значајно да она указује на постојање једног широког културног комплекса у источним Алпима у првој половини последњег миленија пре н.е. који би се до извесне мере могао упоредити са сличним културним комплексом који је централни Балкан представљао у то време, и тако на одређени паралелизам у културном развоју халштатских група на ширем простору.

Растко ВАСИЋ

Roland Tefnin, ART ET MAGIE AU TEMPS DES PYRAMIDES. L'énigme des têtes dites "de remplacement". Bruxelles: Fondation égyptologique Reine Élisabeth 1991. = Monumenta Aegyptiaca V. Стр. 155, 1 слика у тексту, 32 табле.

Називи који се користе за главе датиране од IV до VI династије, али пре свега у време Кеопса и Кефрена – портретне, резервне или главе за замену – су одраз преовлађујућег тумачења ове врсте споменика, према коме они представљају замену за скулптуру. То тумачење доводи у тесну везу форму,

висок квалитет и портретне одлике ових глава са архитектуром гробница којима су припадале и местом на које су у оквиру гробнице постављене, а у својој основи садржи сазнање о египатској религији и функцији скулптуре. Ипак, до ове књиге Р. Тефнина, изузев у једној опасци Лангеа (Египат, 1973), резервне главе нису посматране као објекат ритуалних радњи ван уобичајених вршених на скулптури.

Р. Тефнин у Уводу (стр. 5–7) наговештава да је књига проистекла из истраживања египатске уметности, нарочито портрета. Под сумњу је стављена исправност коришћења термина "реализам" за ову уметност, те су резервне главе издвојене као погодни предмет одговарајуће анализе.

Поднаслов Поглавља I показује да је аутор желео да дефинише ширу типолошку групу у чије би оквире биле смештене резервне главе (стр. 9–12). Критеријумом место/време образложено је што су из анализе искључене главе из Судана, из мероитског доба, које показују неке сличности са египатским. Као приказ само једног дела тела, резервне главе су смештене уз малобројне египатске бисте, али и уз украсне делове намештаја, барки и музичких инструмената. као посебне одлике наводе се природне димензије резервних глава и њихова монохромија.

Анализа резервних глава са естетске тачке гледишта послужила је аутору (Поглавље II, стр. 13–18) да нагласи да таквим приступом многа питања везана за ову врсту споменика остају нерешена.

Иако је поднасловом назначено да се у њему резервне главе анализирају као археолошки предмети, те би се могли очекивати разноврсни подаци, треће поглавље (стр. 19–39) посвећено је искључиво оштећењима која су карактеристична за резервне главе. Уз фине хоризонталне урезе око врата, дубоке вертикалне на потиљку, те третман ушију (нису израђиване, отклесане су или посебно рађене), наводи се још једна, која је до ове књиге остала неопажена: накнадно обележавање ("retraçage") постојеће линије косе урезима. Грубо извођење свих врста уреза ове групе је у контрасту са високим квалитетом самих глава и Тефнин закључује да урези не могу бити дело вајара. Став да је циљ третмана ушију да се покојник лиши чула слуха истовремено је аргумент за критику схватања да су резервне главе служиле као замена за главу покојника – зато што не би могле вршити ту функцију без једног од чула. Аутор оставља могућност да су дело вајара примери додавања гипса и других назначених а неизведених или недовршених коректура.

У четвртом поглављу (стр. 41–45) представљени су подаци о хронолошком и географском оквиру анализираних споменика. Досадашње интерпретације, како функције резервних глава, тако услова налаза и начина настанка ове форме преиспитују се у наредном, петом, поглављу (стр. 43–74), у коме је нашла места и дискусија о портрету у Египту. Тефнин одбацује како схватање да је реч о замени за статуу, које је у основи формулисао Јункер (1929), тако и оно које, на основу анализе оштећења, у њима види вајарске моделе (Kelley 1974, Millet, 1981).

У шестом поглављу (стр. 75–89) изложена је теза да су оштећења на резервним главама настала вршењем ритуала чији је циљ било онеспособљавање покојника да науди живима. Алузије на такав поступак Тефнин препознаје у деловима текста из ритуала Отварања уста и у даљем тексту тежи да их поткрепи другим подацима. Урези на врату резервних глава објашњени су као ритуално одсецање главе. Аргументи су, осим у текстовима који се односе на непријатеље Озириса или Реа, потражени у плочицама од печене земље (Гиза, XVIII династија) на којима црвена линија (нож) "пресеца" врат представе заробљеника. Дубоки урези на потиљку доведени су пре свега у везу са детерминативом Гардинер A 14, основног значења "смрт, непријатељ", односно млазом крви који истиче из лобање. Пуштање крви би по том тумачењу чинило покојника немоћним у односу на живе, а било би и објашњење за монохромност резервних глава. Уклањање ушију је схваћено као лишавање покојника чула слуха, а тиме способности да чује молитве. Како таквих података нема у текстовима који се односе на покојнике, аутор се позива на текстове према којима су демони лишени слуха. Урези по линији косе означавали би ритуално одсецање, али и сам аутор наводи да у писаним изворима нема података ни о постојању, ни о могућем значењу таквог геста.

Тефнин закључује (стр. 91–95) да резервне главе носе трагове симболичних гестова и да је тежња ка формалној перфекцији глава представљала неку врсту гаранције за ефикасност ритуала. Као место обављања ритуалних радњи назначен је подземни део гробнице и то током погребне церемоније. На основу датирања резервних глава, аутор сматра да је ритуал настао у време Снофруа, а да је након владавине Кеопса и Кефрена извођен само повремено до краја Старог царства, али и оставља могућност да је ритуал, на другој врсти споменика, вршен до Средњег царства. Најзад, даје нову ознаку овим споменицима "têtes magiques".

Каталог (стр. 97–129) обухвата све познате резервне главе (33) и посебно рађене уши (7), укључујући и први пут објављену главу из једне белгијске приватне колекције. Он садржи 38 бројева, с тим што се под бројем 32 налази једна глава и посебно израђено ухо, а под бројем 33 два уха. Каталошке јединице садрже уз уобичајене податке о месту налаза, датирању, очуваности, библиографију и сл. и прегледно издвојене податке о сваком од оштећења.

На 30 црно–белих табли доброг квалитета представљене су скоро све познате резервне главе и уши, неке од њих и из више углова. Последње две табле садрже планове некропола у Гизи, на којима су каталошким бројевима обележена места налаза.

Пажња посвећена несумњиво намерно изазваним оштећењима резервних глава и увођење елемента магије у тумачење су вредности Тефнинове интерпретације. Нажалост, аутор не даје одговор на известан број питања која ми се чине битним за њену убедљивост. Осврнућу се на нека од њих. У критици Јункеровог мишљења да се резервне главе и статуе међусобно искључују (стр. 62–63) напомиње се да Египћани увођењем нових идеја не напуштају старе. Међутим, ова напомена као да је заборављена када се закључује да се претпостављени ритуал убрзано напушта после владавине Кеопса и Кефрена (стр. 93–94). Тефнин подвлачи да је Јункерово схватање, које на више места у раду одбацује, засновано само на структури мастаба у којима није било места за статуе (стр. 63), али сам не разматра чињеницу да се скоро све резервне главе везују за такве гробнице планski грађене некрополе у Гизи, дакле за тип гробнице времена Кеопса и Кефрена. Подаци о условима налаза и датирање само су преузети, први уз извесну критику али и без нове анализе, и немају заправо никакву улогу у самој интерпретацији. Такав приступ једној хронолошки и географски ограниченој, уз то по неким одликама атипичној, групи споменика је тешко разумљив.

При овој интерпретацији постаје битно, али остаје неразјашњено, зашто резервне главе потичу пре свега из гробница дворјана и чланова краљевске породице, односно на какве би особине тих људи требало утицати магијским радњама. Објашњење да су покојници могли наудити живима, те се магијским радњама то спречава, не доприноси да се питање напред поменутог избора разреши. Текстови и ликовне представе ко-

јима Р. Тефнин поткрепљује своју хипотезу се односе на бића која могу наудити покојнику, или на непријатеље Озириса или Реа. Египћани јесу тежили да ради заштите покојника опасне представе онеспособе – али овде би то био он сам. Резервне главе, додуше, према Тефнину (стр. 76–78, 95) одржавају двоструког намере – оживљавање, али и онеспособљавање покојника. Међутим, ово последње је у супротности са тежњом ка идеализацији, коју Тефнин не ставља под сумњу (стр. 5), као и са функцијом скулптуре. Недвосмислени подаци који би се односили на онеспособљавање покојника допринели би убедљивости предложеног тумачења резервних глава.

Тефнин указује на то да су у интерпретацији низа аутора оштећења занемаривана. Ипак, ни у оквиру његове интерпретације нису вредновани сви подаци који се односе на та оштећења. То се уочава код проблема изостављања/отклесивања ушију. Наиме, констатује се постојање посебно израђених ушију или трагова припреме удубљења за њихово причвршћивање код извесног броја глава, али остајемо без одговора какав би био циљ таквог напора у оквирима понуђене хипотезе, или, зашто су уши, бар у неким случајевима, остављене у гробници.

У три гробнице пронађене су по две резервне главе. Код обе главе из G 7560, кат. бр. 11 и 35, уочавају се интервенције, као и код кат. бр. 5 из G 4440. Међутим, одлично очувана женска глава из исте гробнице, кат. бр. 6, укључујући и израђене и очуване уши, нема оштећења која би се са сигурношћу могла сматрати намерно изазваним. Мушка глава из G 4140, кат. бр. 4, је без ушију, али и других оштећења, док су код женске главе из тог пара, кат. бр. 18, уочене све четири врсте. Мада пожељно, ако су резервне главе израђиване ради ритуалног онеспособљавања, никакво објашњење за ове разлике није дато.

Тефнин негира резервним главама портретна својства и критикује употребу термина "реализам". На овом месту само бих напоменула да мишљења о овим питањима нису у египтолошким круговима униформна, како повремено изгледа из Тефниновог текста (стр. 6, 69), те да је опрезност с којом им приступа својствена и низу других стручњака.

Најзад, једна узгредна напомена: Тефнин пише да је низ уреза око косе ограничен на предњу и бочну страну главе, и никад не прелази на потиљак (стр. 25, 27), али изгледа да кат.бр. 8 (Pls. IXd, Xa–b, XIIa) представља изузетак.

Да закључим. Поново бих као квалитет овог рада истакла основну идеју коју Тефнин следи – да објашњење за анализирана оштећења треба тражити у магији. Предложено тумачење пак оставља недоумицу и утисак да је феномен резервних глава посматран изоловано, или недовољно повезан са египатском уметношћу и религијом. Анализирана оштећења свакако су намерно изазвана и утврђивање њихове функције би допринело потпунијем разумевању резервних глава и (локалних?) схватања о загробном животу. Прожимање старијих тумачења са оним које је у свом раду понудио Р. Тефнин можда би било најбољи пут ка томе.

Вера ВАСИЉЕВИЋ

Павле Мијовић, ТРИЈУМФИ И СМРТИ – LES TRIOMPHES ET LES MORTS, Црногорска академија наука и умјетности, Посебни радови, књ. 9, Подгорица 1992, страна 198, фотографија 22, цртежа и схема 12, формат 16 x 23,5 cm, ћирилицом.

Међу књигама које су се појавиле у последње, по наше издаваштво, заиста, кризно раздобље, налази се зборник радова *"Тријумфи и смрти* Павла Мијовића. Она, уз капитално дело *"Менологе"* овог нашег истакнутог историчара уметности представља употпуњену менолошку целину у византијској и поствизантијској уметности.

Захваљујући великој ерудицији и интердисциплинарном прилазу Мијовић је успео да, најзад, систематизује знања о овој проблематици, зналачки анализира и осветли познате менолошке циклусе у Византији и у земљама њене непосредне духовне сфере. Заправо, за време овога трајања, па и након слома Византије, припадници њене цивилизације штитили су и очували добар део грчко – римског културно – умјетничког наслеђа које је убаштинио готово цео словенски етнос и Арапи с једне, и народи Западне Европе, с друге стране. Прихватањем античког наслеђа у свему гдје је то хришћанском хуманизму било могуће, стварана је нова иконографија, чија обележја и изворе Мијовић еволутивно прати кроз сачуване целине у разним земљама византијског спектра дјеловања иако она опет носи печат локалне традиције, појединих народа и регија.

Расправе, студије и чланке у овој књизи, што потврђује и аутор у њеном предговору, написане су углавном током истраживања нерешених питања из средњовековне византијске и поствизантијске менологије, њених коректива иконографских модела илустровања времена дошлог до изражаја у хришћанској уметности персонификовањем дана црквене године у разним сликарским техникама и њиховом систематизовању. Зато ће читалац при прегледу садржаја ове књиге наићи на пишчево упуштање у расветљавање специфичности појединих сегмената менолошке тематике који су се јављали на разним географским раздаљинама, временским дистанцама и националним идентитетима. Па ипак, тешко да ће измаћи читаоцу на изглед неупадљива повезаност легенде о сирмијумским и улпијанским скулпторима и каменоресцима и начина на који је почело графичко приказивање хришћанске тематике тј. да их у основи повезује уочљива идејна нит. Ова веза води порекло од *Календара 354.* Тријумф једног над другим култом у Сирмијуму се изражава мучеништвом стваоца: Quattor coronati, а у Улпијани два каменоресца – Флора и Лаврa. Ово показује колико су оправдана мишљења да у митовима и легендама виде уткану историјску стварност. На овом примерку Мијовић је убедљиво показао историјску вредног хагиографских извора у којима су садржана имена првих хришћанских уметника. Исто тако, треба истаћи да је Мијовић објаснио рађање хероике мучеништва у календарском поретку посредством римских dies fasti и dies nefasti. Тим и другим елементима илустрованог календара, приказаних као увод у систематизацију, осветљена је еволутивност менолошког уобличавања у јединствену целину византијске и поствизантијске уметности.

Мијовићева књига је у неку руку замјена за други том *Менолога* који је намеравао да с поствизантијским менолозима очуваним у Румунији, Бугарској, Грчкој, Русији и на Атосу, употпуни читаву менологију. Из књиге *Тријумфи и смрти* види се да тај огромни посао није могао организовати иако му је понуђена сарадња од страних многих појединаца – истраживача. Ипак, да своју концепцију не би оставио недовршену Мијовић се одлучио да уместо дескрипције – селекције са сличним менолозима шематских приказа и фото документације за сваки дан у календарској години, изведе анализу из једног менолога који на срећу стоји по средини између Византије и поствизантије. То је Новгородски менолог, оригиналан по томе што је сликан на читавој површини једног храма у Зверињем манастиру. Сви дани године у том менологу су представљени допојасним портретима, а то је заправо, била

лакуна која је недостајала у типу В. менолога у којима су дани године приказани ликовима ових светитеља који су умрли за Христа за разлику од типа Б. са сценама из мученичке смрти. Попуњавајући овај тип Мијовић је теоретски завршио *Систематизацију менолога* и оставио за допуну млађим истраживачима монографско сагледавање циклуса који још нису публиковани.

Други аспект Мијовићеве књиге је веза са царском – дворском иконографијом. Из ње је, нажалост, она накнадно искључена, која по свему припада претходној, јер је и она, сва у знаку тријумфовања за веру. Тема о божанском пореклу царске власти којом су након паганских владара, хришћански писци и живописци обдарили византијске цареве, а по угледу на њих и српске владаре лозе Немањића, показује да целокупна владарска иконографија средњевековне Србије спада у тријумфе. Уобичајено њихово приказивање као владара – ктитора, а нарочито њихово алегорично представљање у владарској иконографији изражава смрт и тријумф исто као и светитељска менологија што је дало повода писцу да ово дјело наслови именом *Тријумфи и смрти*. Тако замишљеном зборнику радова Павла Мијовића из кога је изостављена владарска иконографија, додато је поглавље о довршавању менолошке систематизације чиме су сумирани пишчеви резултати о Менологу.

Мијовићеви радови, предавања – *Illustrations des calendriers et menologes*, Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravena 1977 и *Participation de Ravenne a la creation des calendriers et menologes, ib.*; *Грузинские менологии с XI по XIV век; Les menologes en Roumanie et Serbie medioevale*, Actes du XIV Congr. int. des Etudes Byz.; Bucarest, Academie de la Republique Socialiste Roumanie, 1971 – поновљени су и овде у изворном облику на језику на којем су раније публиковани, али ради обавештености ширег круга читалаца дати су и резимеи на нашем, а када су у питању српскохрватски оригинали и на страним језицима. Истини за вољу, у књизи су неки објављени чланци заступљени само резимеима – *Il Calendario Pasquale di Ravenna per gli anni, Felix Ravenna, Смрти мученика у средњевековној књижевности и сликарству* – а прештампани су чланци објављени на српскохрватском језику – *Сирмијумски скулптори и каменорезци* – *Quattuor coronati*, Флор и Лавр – каменорезци из Улпијане, Тријаде на синајском менолошком диптиху – један чланак је преведен – *Corona anni dans le cycles menologiques* – док су остали први пут публиковани – *Типолошка класификација грузинских менолога, Грачанички менолог и Никодимов типик, Кашњење јерменских менолога, Менолози Великог Трнова* и довршавање систематизације менолога и најзад, аторова кореспонденција с истакнутим византолозима поводом *Менолога*.

Књигом *Тријумфи и смрти* " Мијовић је менолошким циклусима дао теоретску основу с које могу бити посебно интерпретирани, проучавани и презентовани у хришћанској иконографији. С њом је довршена типолошка систематизација менолога. Штета што није штампана као прва – "*Менолог*" – у издању Археолошког института што би јој омогућило појављивање као другог тома књиге којој је Француска академија доделила Шлумбержеову награду.

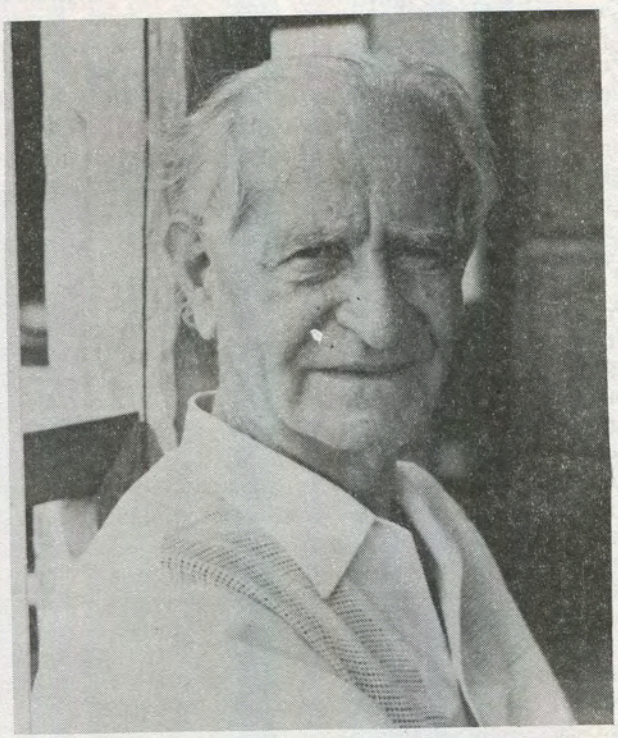
Овакве књиге, као уосталом и друге из историје ликовних уметности, подразумевају обиље пратеће документације коју је нужно презентирати у квалитетној штампарској техници. Међутим, то се у овом случају није десило. Тога је и сам писац свестан налазећи оправдање, пре свега приликама у којима је дјело публиковано. У књизи је дата исцрпна литература, објашњења и обавештења у напоменама у менолошком индексу икона, фресака и минијатура. Уз све поменуте врлине које књига неоспорно поседује она носи и пропусте који су се с мало напора могли избећи, а то су, поред наведеног, не мали број штампарских грешака и одсуство CIP каталогизације и ISBN броја што утиче на општи утисак без обзира на вредност књиге, њен значај и научну акрибију. Ову књигу треба прочитати и имати ради путоказа који води у менологију и зато је топло препоручујем познаваоцима и поклоницим византијске ликовне умјетности.

Слободан РАИЧЕВИЋ

In memoriam

ЂУРЂЕ БОШКОВИЋ
(1904–1990)

Вођен својом добро познатом научном истрајношћу, утканом у чврст и целовит приступ знању и

стицању знања, професор Ђурђе Бошковић је нераздвојно повезан са Археолошким институтом, од самог дана оснивања, 1947. године, ове прве археолошке установе у Србији. Снажан утицај његових битних схватања о значају, сврси и циљевима археологије, нарочито долази до изражаја када он 1954. године постаје директор Института. Све до краја свог живота он је активни, често и одлучујући чинилац у остваривању целокупног програма Института, црпећи снагу из своје научне постојаности и сталне потребе за сигурношћу и сазнањима. Дуг, заједнички пут превалили су Ђ. Бошковић и Археолошки институт, започет са удруживањем добре воље низа истакнутих научних радника, археолога, историчара уметности и архитеката – до нарастања у снажну научну организацију, усаглашену захтевима савремене науке.

Остварење својих настојања, увек присутних у свакој појединости свога рада, Ђ. Бошковић дугује свом свестраном образовању и сталном проширивању свог научног видокруга. Школован у Паризу и Београду, он је већ тридесетих година овог века, као млад сарадник Музеја кнеза Павла и Архитектонског одсека Техничког факултета у Београду, скренуо на себе пажњу својим документованим прилозима посвећеним сакралним споменицима српске средњовековне државе. Оданост овој великој теми дошла је до пуног изражаја када је Ђ. Бошковић преузео Катедру за историју архитектуре и уметности Архитектонског факултета. Он је сада у пуном замаху својих истраживања, како у Археолошком институту, тако и Републичком заводу за заштиту споменика културе Србије. Са таквим Заводом у Црној Гори води дугорочне пројекте проучавања старих урбаних центара јадранског приморја.

Узет за пример, изванредно је цењен његов теренски рад, када је, од најранијих дана, обављао напорна рекогносцирања и међу првима извршио техничка снимања манастира и одговарајућих грађевинских целина. Остваривао је такође сложене и дуготрајне конзерваторске захвате на најзначајнијим средњовековним споменицима, стварајући монументални опус драгоцене и јединствене документације. То је данас легат Ђ. Бошковића у Археолошком институту, који доживљава управо ону намену, сигурно највреднију по схватањима самог аутора – да буде место окупљања, студија и подстрека научном раду.

Вођен тако непроменљивом чврстином свог истраживачког духа, Ђ. Бошковић је довео у склад своје кључне научне смернице са методологијом њиховог остваривања. Око тог чврстог језгра, удруженог са његовом непресушном оданости науци, разуму и култури, изникли су многи други хоризонти, спојени у целину његовим јасним, материјалистичким погледом на свет. Ти широки хоризонти знања и истраживања започињали су, судећи по резултатима које је Ђ. Бошковић постигао, од ране праисторије и завршавали се касним средњим веком – било да се радило о историји архитектуре и уметности, или самој археологији. Управо су приступ очекиваном проучавању и начин сагледавања теме представља основно оружје, сматрао је Ђ. Бошковић, у сагледавању и овладавању научним истинама.

Целокупно дело Ђ. Бошковића верно одсликава све одлике његовог научног убеђења, условљеног временом у коме је настало. Нарочито су биле плодне оне године његовог дугог радног века, када је после повратка из заробљеништва у Немачкој, усталио и развио све своје стваралачке снаге. Уз допуњена издања његове добро познате "*Основе средњовековне архитектуре*", низале су се монографије о средњовековним манастирима Србије или о архитектонским и урбанистичким језгрима старих градова у Црногорском приморју, Бару и Улцињу, изграђене често у сарадњи са другим ауторима. Темељите архитектонске и историјско–уметничке анализе задужбина српских краљева и архиепископа, као што су Пећка патријаршија, Грачаница, Жича и многе друге, омогућиле су Ђ. Бошковићу стицање и даље развијање сопствених научних схватања архитектонских и уметничких стилова тог упечатљивог раздобља српске средњевековне државе. Синтезу својих теза о архитектури Србије, Црне Горе и Македоније он објављује у Општој историји архитектуре, издатој у Москви 1966–1969. године. Дошло је до потпуног израза настојање да исцрпно испита и сведе, у највећој могућој мери, све резултате у што сажетији закључак, настојање тако карактеристично за све етапе научног рада Ђ. Бошковића.

Та разуђена научна и, неки пут равноправна, друштвена активност, донеле су Ђ. Бошковићу многобројна признања али и терет обавеза и дужности. Стално у покрету, дана испуњеног садржајима који се сустижу, непрекидно у токовима постојећих и очекиваних пројеката, Ђ. Бошковић је свуда пружао свој видљив допринос. Он је члан низа академија наука у Југославији, руководилац и координатор научних организација и научних програма, угледан, често и водећи члан међународних научних тела, посебно оних у чији су делокруг спадала изучавања историје културе средњег века.

Ипак се чини, судећи по остварењу његових истраживања, или самих замисли, да је вођење и истовремено, обликовање Археолошког института, био његов првенствени задатак, коме је посветио велики део свог радног живота. Хармоничност развоја такве научне установе он је тражио у заједничком програму археолошких истраживања, не само у Институту, већ и у Србији, узетој у целини; затим у одклањању запрека, на првом месту идејне и тек после тога методолошке природе, ради остварења колективног научног рада. Није се међутим десило да је Ђ. Бошковић био икада препрека испољавању личног става сваког сарадника, већ напротив – наглашавајући да својствено научно искуство, било оно неки пут и више него особено, сведочи о даровитости његовог власника. Оно што је истицао била је оданост општем циљу, достигнутом тек после непристрасне провере чињеница а не убеђења, доказа а не претпоставки. Тражење непосредног пута увек је било у жижи његовог научног опредељења и то што јасније исказано. "Напасти, плански, читав низ проблема" каже Ђ. Бошковић у духу времена, али на свој начин, у свом тексту поводом двадесетогодишњице Археолошког института – 1968. године.

Одмеравао је и био упознат са научним доприносом сваког сарадника и то понајвише у личним контактима лишеним у потпуности званичне тежине руководећег места првог старешине. Волео је друштвеност, гајио је поштовање пријатељског опхођења, али и расправе са истрајавањем на сопственим ставовима, да би се међусобно супротстављена мишљења издвојила и довела, како је веровао, до објективне истине. Противуречност су за Ђ. Бошковића биле облик кретања друштвене и научне мисли а тумачења о континуитету и дисконтинуитету културе била су омиљена тема његових теоријских расправа.

Последњи научни резултати Ђ. Бошковића надживели су, делимично, њега самог – уз издање првог тома Корпуса сакралних грађевина српске архитектуре средњег века, у коме је био коаутор, он није стигао да добије у руке монографију о саборној цркви манастира Хиландара. Како је та књига написана: помогао је његов ученик М. Ковачевић; како је настала: у дугорочном истраживању, започетом још тридесетих година овог века; како је лично оцењена: да јој следи и други том посвећен другим грађевинама овог манастирског комплекса – та монографија о Хиландару је најверније тумач научних схватања и остварења Ђ. Бошковића.

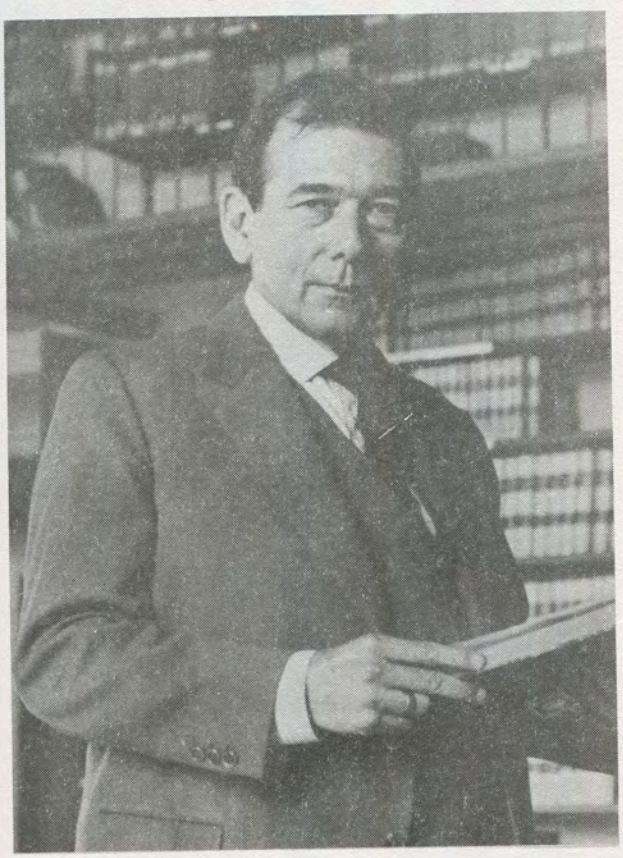
Надживео га је, што је данас још уочљивије, и снажан печат који је дао организацији и начину живота Археолошког института. Уобичавао је да каже, у својим позним годинама, да генерација која следи не сме ни по коју цену да разграђује оно што је постигла претходна. Његови сарадници, у недоумицама овог раздробљеног времена, захвални су му много пута за комадић чврстог тла, који је оставио иза себе и за Институт и за сваког од њих.

Борислав ЈОВАНОВИЋ

CHARLES PIETRI
(1932 – 1991)

Charles Pietri aurait atteint soixante ans au moment où ces lignes paraîtront. Il est mort dans l'été 1991, emporté par un cancer foudroyant qu'on n'avait pas décelé.

Pietri était d'origine corse. Il avait gardé de ce peuple le tempérement ombrageux et une habileté politique innée, mais il appartenait à la tradition centraliste du service public. D'ailleurs, il était né sur le continent dans une famille militaire et il avait fait toutes ses études secondaires à Marseille, avec d'autres futurs historiens de l'Antiquité: Claude Nicolet et P. Vidal–Naquet. Il accomplit la carrière classique des futurs professeurs d'université: Après l'Ecole Normale Supérieure à Paris, l'agrégation d'histoire (titre permettant d'enseigner dans l'enseignement secondaire), l'Ecole française d'archéologie et d'histoire à Rome, il fut assistant d'histoire ancienne à la Sorbonne, maître assistant à Amiens, chargé d'enseignement à Lille puis à la nouvelle université de Nanterre, avant de remplacer son maître Henri–Irénée Marrou dans la chaire d'histoire du christianisme de la Sorbonne, après la soutenance de sa grande thèse intitulée *Roma Christiana* (histoire de la Rome des papes aux IVe et Ve siècles). Le couronnement de cette carrière fut le retour à Rome en 1983 comme directeur de l'Ecole française. Ch. Pietri avait été renouvelé en 1989 et commençait donc un second mandat qui devait le conduire au seuil de la retraite. Il avait été aussi, avant 1970, une figure du syndicalisme chrétien aux côtés de Marrou: il avait été secrétaire général du Syndicat général de l'Education Nationale à la "Confédération démocratique du travail" et avait dû affronter à ce titre les tempêtes de 1968.

Les relations de la papauté avec l'Illyricum avait amené Pietri à s'intéresser à l'histoire ancienne et paléobyzantine de la Yougoslavie (il avait participé sur ce thème au colloque organisé par l'Ecole de Rome en 1982 sur *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*), mais il ne connaissait pas le pays. A l'Ecole de Rome il héritait de la coopération que nous avions lancée en 1972–1973 avec son prédécesseur Georges Vallet et le regretté ambassadeur Sébilleau, et notamment du patronage des fouilles de l'équipe de V. Kondić et J.–M.Spieser à Caričin Grad et des publications

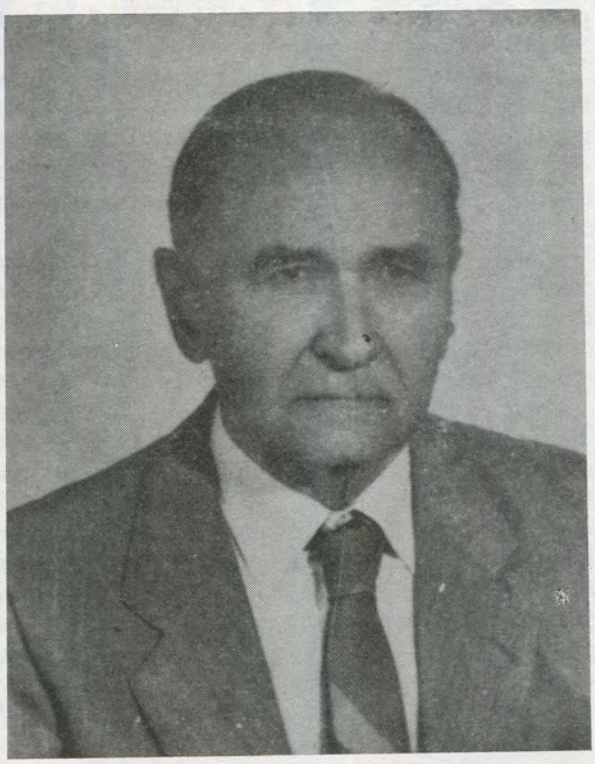
faites en commun dans la collection de l'Ecole française (séries *Sirmium et Caričin Grad*). Il n'était pas archéologue lui-même, mais il reprit, avec un autre tempérament et des vues plus ambitieuses encore pour son Ecole, les objectifs de son prédécesseur. Il ouvrit plus que jamais les portes de la bibliothéque et offrit son hospitalité aux responsables serbes de la coopération comme aux jeunes chercheurs. Il participa, avec quelques "membres" de l'Ecole, au colloque de Caričin Grad de 1987 et découvrit à cette occasion une partie de la Serbie. Il publia les deux premiers tomes de la nouvelle collection *Caričin Grad*. (le troisième paraîtra bientôt).

Au delà de cette oeuvre d'animateur et d'administrateur, il faut seluer le grand savant, héritier de la tradition de Louis Duchesne pour l'histoire ancienne du christianisme (Ch. Pietri avait presque terminé sa contribution à une nouvelle histoire du christianisme dont le premier tome vient de paraître en français), qui s'est surtout intéressé à la Gaule (il était l'initiateur avec N. Duval de la *Topographie chrétienne des cités de la Gaule*), à Rome et à l'Italie (est en cours d'impression la *Prosopographie chrétienne de l'Italie* qu'il a révisée jusqu'aux derniers moments), mais à qui rien de ce qui constituait la civilisation de l'Antiquité Tardive n'était étranger: il avait découvert avec passion ces dernières années l'épigraphie chrétienne de l'Orient et avait entamé une vaste réflexion sur les apports des inscriptions funéraires paléochrétiennes. On aurait pu beaucoup attendre encore de cet esprit puissant et de son immense culture. Avec la disparition successive, la même année, de Paul-Albert Février et de Charles Pietri, l'école française héritière de H.-I. Marrou, de A. Grabar et J. Hubert, dont le rayonnement s'était exprimé dans le grand congrès d'archéologie chrétienne de Lyon-Genève-Aoste de 1986, perd deux de ses animateurs. L'Institut archéologique de Belgrade perd un interlocuteur qui était devenu au fil des ans un véritable ami.

Noël DUVAL et
Vladislav POPOVIĆ

ALOJZ BENAC
(1914 – 1992)

Am 6 März 1992 ist Alojz Benac von uns gegangen. Die Nachricht von seinem Tod war für die Vorgeschichtsforschung der südslawischen Länder und Südost–Europas ein schwerer, für seine Fachkollegen, Freunde und alle die ihn gekannt, auch schmerzvoller Schlag.

Geboren in Plehan bei Derventa (Bosnien), studierte Benac Archäologie und klassische Philologie an der Universität – Belgrad. Noch als Student beteilgte er sich an der grossen, mit der modernsten Mitteln der Zeit geführten Grabung in Vinča, unter Leitung von Prof. Miloje M. Vasić. In der Vor – und Kriegszeit war er als Gymnasiallehrer in mehreren Orten des ehemaligen Jugoslawiens baschäftigt, um 1947 die Stellung am Landesmuseum (Zemaljski muzej), anzutreten, wo ihm die Leitung der Archäologischen Abteilung und von 1957–1967 des ganzen Museums anvertraut wurde. 1954. erwählte ihn die Universitaät – Sarajevo zu ihrem Professor und 1967. zum Ordinarius am Lehrstuhl für Archäologie und Alte Geschichte. Im Jahre 1961. wurde er Mittglied der Wissenschaftlichen Gesllschaft, später (1967) der Bosnisch–herzegowinischen Akademie der Wissenschaften und Künste, wo er die ehrenvollen Würden des General–Sekräters (1969–1977) und des Präsidenten (1977–1981) bekleidedete. 1962. ernannte ihn die Akademie zum Direktor ihres Zentrums für Balkanforchung dem er durch seine vorzügliche Leitung das allgemeine Ansehen der Fachkhreise sicherte. Von dieser Zeit an, versetzt sich der Schwerpunkt seiner wissenschaflitchen Tätigkeit immer mehr in die Akademie und das Zentrum, das er bis 1989. ununterbrochen betreute.

Als Benac die Stellung im Landesmuseum antrat, waren die grossen, z.T. schon weltbekannten prähistorischen Fundbestände – man errinnere sich nur an Butmir, den Glasinac und Donja Dolina – trotz allem Reichtum für eine moderne wissenschaftliche Wertung kaum verwendbar. Mit ihm vollzieht sich demnach in der westbalkanischen Vorgeschichte ein unerwartet grosser Umbruch, der auf der durchgedachten Auswahl neuer Forschungsplätze und der entsprechenden Veröffentlichung der neuen Forschungsergebnisse beruht. Schon durch eine seiner frühen Grabungen in Nebo in Mittel–Bosnien–de-

ren Ergebnisse den Grundstoff seiner in Ljubljana abgelegten Dissertation (1952) lieferten, wird die Butmir – Kultur und ihre Probleme in eine neue Sicht gestellt. Seitdem hat er systhematisch die grossen weissen Flecken und die Forschungslücken der wetbalkanischen und adriatischen Vorgeschichte beseitigt. Mit seinen Höhlengrabungen von Crvena Stijena (Montenegro) und Zelena Pećina bei Mostar, setzte er die Grundlagen der Paläolithikum – Mesolithikum–und Frühneolithikumforschung im adriatischen Gebiet, mit Lisičići die binnenländischen Grenzen der spätneolithischen Kultur dieses Raumes. Mit Koraj, Zecovi und Pivnice in Nord–Bosnien wurde zum erstenmal das Spätneolithikum – Vinča – Kultur, und Aeneolithikum (Vučedol – und Kostolac – Kultur) hier erfasst. Seine Geländetätigkeit gipfelt in der jugoslawisch–amerikanischen Grabung von Obre in Mittel–Bosnien, wo die gasamte mittel–und spätneolithische Entwicklung klar umschrieben wurde. In dem zusammen mit B. Čović erarbeiteten Katalog der alten Glassinac–Bestände wurde zum erstenmal die bronze–und eisenzeitliche Chronologie des westlichen Balkans behandelt, die einen der Ausgangspunkte zur zeitlichen Gliederung dieser Perioden lieferte. Die mikroregionale Erforschung befestigter illyrischer Siedlungen ist von ihm angebahnt worden. Auch die neue Bearbeitung von Donja Dolina, die Fortsetzung der alten Grabung im daorsischen Ošanići bei Stolac (Z. Marić) und die grossangelegte Forschung in Pod bei Bugojno (B. Čović) gehen auf seine Anregungen zurück.

Aufgrund dieser regen Geländetätigkeit entstand eine imposante Bibliographie, mit zahreichen Beiträgen, Berichten, Aufsätzen und Monographien.[1] Schon 1962. erschienen, in der Tradition der grossen Forschungsberichte der Römisch–germanischen Kommission, seine Studien zur Stein und Kupferzeit des nordwestlichen Balkans. Auss seinem beträchtlichen Opus seien nur einige der wichitgsten Titel genannt: die Monographien von Lisičići, Obre I und II und der erwähnte Glasinac–Katalog.

Nicht minder wichting waren seine organisatorischen Fähigkeiten und seine menschlichen Eigenschaften. Sein scharfer Blick für ware wissenschaftliche Werte, sein immer taktvolles Benehmen im Umgang mit den Kollegen, ermöglichten ihm die bessten Mitarbeiter für seine grosszügigen Pläne an sich zu ziehen. Ihm verdanken wir eine Reihe von Tagungen die den Fragen der Sach– un Geisteskultur der Illyrier und ihren Beziehungen zu anderen altbalkanischen Völkern gewidmet waren. Zuletzt organisierte er gemeinsam mit der bulgarischen und serbischen Akademie, das erste internationale illyro–thrakische Symposium auf das Thema: Altbalkanische Völker zwischen Adria und dem Schwarzen Meer bis in die Zeit des Hellenismus. Nur ihm konnte es gelingen unter Mitwirkung der führenden Fachleute des ehemaligen Jugoslawiens–jenes Landes das er sein ganzes Leben hindurch als seine eigentliche und einzige Heimat hielt–die fünf Bände der monumentalen Urgeschichte der jugoslawischen Länder herauszubringen wohl die grösste Leistung der Vorgeschichtsforschung dieser Gebiete im asugehenden Jahrhundert. Im Zentrum für Balkansforsching der Bosnisch–herzegowinischen Akademie, war eine neue, gekürzte jedoch in der Behandlung vieler wichtigen Fragen ergänzte englische Ausgabe des Werkes geplant. Die Manuskripte der Autoren, darunter auch ihm selbst, lagen im Zentrum schon beinahe druckfertig vor. Durch die grauenhaften und sinnlosen Ereignisse in Bosnien wurde dieses Unternehmen auf eine unübersehbare. Zeit verschoben. Dasselbe Schicksal erlebte auch das, in Zusammenarbeit mit Archäologen aus dem ganzen Bereich des ehemaligen Jugoslawiens geplante Werk über die jugoslawischen Länder in der Antike, das als Fortsetzung der grossen Urgeschichte gedacht war.

Es darf nicht vergessen werden, dass sich Benac auch auf dem Gebiet der mittelalterlichen Archäologie aktiv betätigt hat. Hier ist die Reihe von Monographien zu den mittelalterlichen Grabdenkmälern ("Stećći") zu nennen in der er auch selber als Autor erschien.

Mit einem Wort: in Benac war die Vorgeschichtsforschung des westbalkanischen Bereches jahrelang hindurch verkörpert. Er war einer der grössten Prähistoriker Jugoslawiens und einer der beteutendsten in Südost–Europa, der es wusste sein engeres Forschungsgebiet in den Verlauf der mittelmeerischen und südosteuropäiscehen Vorgeschichte einzubauen und hier seine Stelle und seine Bedeutung zu bestimmen. Hoffen wir, dass in einer weiteren, glücklicheren Zeit seine erreichten, grossen Forschungsergebnissen von den nachfolgenden Generationen weitergeführt und entwickelt werden könnten. Es ist der Wunsch nicht nur eines Fachkollegen, sondern auch eines mit ihm vierzig Jahre lang verbundenen alten Freundes.

Milutin GARAŠANIN

---

[1] Vollständige Bibliographie von Benac (bis 1991): Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu (Benac Fetschrift), Sarajevo 1991, 15–39 (A. Škegro).

СЛАВЕНКА ЕРЦЕГОВИЋ ПАВЛОВИЋ
(1928 – 1993)

Археолошки институт у Београду недавно је остао без врсног научног радника, његови сарадници без драге колегинице а археолошка наука без вредног и преданог истраживача. Ненадано је, новембра 1993. године, преминула др Славенка Ерцеговић Павловић, научни саветник за средњовековну археологију. Поминьемо је као честиту и свестрано образовану особу, доследну дуго грађеним начелима, пуну обзира према колегама и сарадницима, веома бржину према рођацима и изузетно привржену пријатељима.

Славенка Ерцеговић Павловић је рођена у Шибенику 6. априла 1928. године. У свом родном граду стекла је основно и гимназијско образовање, а затим се 1948. године уписала на Филозофски факултет у Загребу и 1953. године дипломирала на групи за археологију. По завршетку студија запослила се као кустос у Археолошком музеју у Загребу, и мада ангажована на разнородним пословима, већ тада се определила за рад на археологији раног средњег века. Даљи животни токови довели су је у Београд, па је као потпуно формирани стручњак, каријеру наставила у Археолошком институту. Ту је 1965. године примљена за асистента, а потом је редовно напредовала да би већ 1985. године добила високо звање научног саветника. У међувремену је на Филозофском факултету у Београду одбранила најпре магистарски рад "Накит раног средњег века у Србији", а убрзо и докторску дисертацију "Појава и утицаји бјелобрдске културе на Балкану".

Темељним знањем, истрајним радом и крајње професионалним односом према науци, Славенка Ерцеговић Павловић са временом уврстила међу наше најкомпетентније стручњаке за средњовековну археологију. Иако је прве године свога рада посветила истраживању средњовековне културе на тлу Далмације, Лике и међуречја Саве, Драве и Дунава, доласком у Београд брзо се и са лакоћом укључила у постојеће пројекте Археолошког института а тиме и у проучавање културне баштине средњега века у Србији. У томе су јој увелико помогла претходна искуства, али и урођена радозналост и жеља да увек дође до нечег новог и непознатог. Користећи раније стечена знања и могућности које пружају оквири компаративних односа, она је непогрешиво уочавала облике својствене култури ранословенског и средњовековног српског живља, не запостављајући

при томе ни трагове других народа који су се кретали просторима централног Балкана. У границама тако широке области интересовања, уже се определила за изучавање културних места, са свим аспектима ове сложене и веома осетљиве проблематике.

До података за свој студијски рад долазила је властитим теренским активностима, чији се путеви прате од Солина и Бродског Дреновца, преко старог Раса, Мачванске Митровице и Ђердапског дела обале Дунава, па све до Ниша и Лесковца. Доносила је отуда обиље драгоцене, пажљиво скупљене грађе, коју је зналачки обрађивала богатећи дотадашња сазнања о накиту, ношњи и многим видовима погребних обичаја средњовековног становништва. За изучавање накита поседовала је нарочити афинитет и изразито развијени смисао, па су њени закључци о пореклу појединих облика, хронолошким оквирима и територијалним границама употребе, постигли трајну вредност.

Области свога интересовања Славенка Ерцеговић Павловић је обогатила вредним научним прилозима. Објавила је велики број теренских извештаја, запажених расправа и синтетичких студија, и тиме стекла уважено место међу колегама и часно у археологији. Од посебног су значаја монографска дела о некрополама у Мачванској Митровици (серија Sirmium), Бољетину и Хајдучкој Воденици (серија Ђердапске свеске – монографије), у којима је на својеврстан начин заокруглила и многе раније изнете тезе.

Последње године активног рада у Институту посветила је оним пословима којима је и започела службовање. Свесна вредности споменика културе који на терену пропадају и полако нестају, прихватила се рекогносцирања околине Лесковца и у сарадњи са музејским стручњацима овога града, сакупила, систематизовала и објавила обимну и за историју овога краја изузетно значајну грађу. Књигом *"Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја"* окончан је научни опус једног плодног истраживача који за собом није оставио ни један недовршен рад.

Душица МИНИЋ

Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle

PUBLICATIONS PARUES EN 1988-1989 SUR LES MONUMENTS HISTORIQUES, STATIONS ARCHÉOLOGIQUES ET RECHERCHES SCIENTIFIQUES EN YOUGOSLAVIE

Rédacteur: Verona MILETIN

Collaborateurs: Miodrag JOVANOVIĆ - Goran PILJAK et Branislav TODIĆ

GÉNÉRALITÉS

BIBLIOGRAPHIES - BIOGRAPHIES

V. ANTIĆ, *Znanstveni rad Vjekoslava Bratulića* (rés. ital. et allem.: Die Wissenschaftliche Tätigkeit von Vjekoslav Bratulić). Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 13-37.

N. ANZULOVIĆ, *Bibliografija - Bibliographie. [Knjige, članci i recenzije o arheologiji, povijesti i povijesti umjetnosti Dalmacije do 12. stoljeća za god. 1982-1987].* Vjesn. arheol. hist. dalm. 81 (Split 1988) 147-196.

N. ANZULOVIĆ, *Bibliografija radova don Lovre Katića (1902-1976).* Vjesn. arheol. hist. dalm. 80 (Split 1987) 79-92.

D. BALEN-LETUNIĆ, *Uz 70. obljetnicu života Ksenije Vinski-Gasparini.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 43-44.

Š. BATOVIĆ, *O 60. obljetnici rođenja Stojana Dimitrijevića (1928-1988).* Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 54-56.

Б. БЕЌАРОВСКИ, *Библиографија на македонската ликовна уметност.* Кн. 1. *Од предисторијата до крајот на 19 век - монографски публикации.* Скопје, Нар. и унив. библиот. (1989). 284.

J. BELAMARIĆ, *Rad Cvita Fiskovića na izučavanju i zaštiti naše kulturno-povijesne baštine.* An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVI (Dubrovnik 1988) 241-245.

N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Građa za bibliografiju Omiša.* Omiš, SIZ za kult. općine (1988). 55.

N. BEZIĆ- BOŽANIĆ, *Majstori od IX do XIX stoljeća u Dalmaciji (VI)* (rés. franç.: Les maîtres en Dalmatie, du IXe au XIXe siècle). Prilozi povij. umjet. Dalm. 28 (Split 1989) 253-304.

Bibliografija 1947-1987. Bibliografija rasprava i članaka znanstvenih i stručnih radnika Arheološkog muzeja Istre. [Pos. izd. Histria archaeolog. 2]. Pula, Arheološki muzej (1988). 104.

Bibliografija dr. Sergija Vilfana. Zgod. čas. 43, 1 (Ljubljana 1989) 9-15.

Библиографија радова Др Рајка Л. Веселиновића. Зб. Матице срп. истор. 36 (Нови Сад 1987) 225-239.

Bibliografija Vojvodine. Serija 1. Monografske publikacije 1985, (Réd. V. MILOSAVLJEVIĆ). Novi sad, Biblioteka Matice srpske (1988). 614. - Compte rendu par H.J. KORNRUMPF, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 322-323.

Библиографија за 1986. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Југославији . (Ред. Ј. ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ). Јужнослов. филол. XLIV (Београд 1988) 117-220.

Библиографија за 1987. годину расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Југославији. (Ред. О. САБО-ЈЕРКОВ). Јужнослов. филол. XLV (Београд 1989) 233- 376.

Bibliografija Zorka Hareja. (Par A. BAVDEK- N. OSMUK - V. VIDRIH-PERKO - B. ŽBONA-TRKMAN). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 8-9.

Bibliography of published work by A. Jeločnik. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 327-330.

A. E. BRLIĆ, *Iloku u zalog.* Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 9-13.

F. BUŠKARIOL, *Obljetnica rođenja Josipa Čobrnića.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1989) 44-45.

Р. ЦАЈИЋ, *Библиографија Српске књижевне задруге, 1968-1982.* Београд, Српска књижевна задруга (1988). 296.

LJ. CIBAN, *Popis izdanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867-1985, u povodu 120. godišnjice osnutka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* Sv. 2. [Izd. knjižn. JAZU, sv. 5/II]. Zagreb, Jug. akad. znan. umjet. (1988). 169.

E. E. CLAIN-STEFANELLI, *Numismatic Bibliography.* München, Battenberg Verl. (1985). XXII+1848 (Cfr. Старинар n.c. XXXVIII,144).- Compte rendu par P. МАНДИЋ, Нумизматичар 9 (Београд 1986) 122-125.

Црногорска библиографија. Том 1. *Издања Ђурђа Црнојевића 1494-1496* (texte par Е. Љ. НЕМИРОВСКИ). Цетиње, Централ. нар. библиотека (1989). 222. Avec ill.

H. ČAR-DRNDA, *Bibliografija radova Alije Bejtića - Bibliography of Works by Alija Bejtić.* Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 203-210.

B. ČOVIĆ, *František - Franjo Fiala (1861-1898).* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 48-52.

B. ČOVIĆ, *Vaclav Radimsky (1832-1895).* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 43-48.

S. DAMJANOVIĆ, *Opširnost bez površnosti - podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića.* Zagreb, Međunarodni slav. centar (1988). 102. Avec ill.

Davor Domančić [bio-bibliografija]. Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 5-10.

Дејан Медаковић, редовни члан. Биографија и библиографија. Год. - Срп. акад. наука умет. XCV, 1988 (Београд 1989) 419-448.

Димитрије Богдановић. Допуна биографије и библиографије. Год. - Срп. акад. наука умет. XCII, 1985 (Београд 1986) 397-401.

Драгослав Срејовић. Допуна биографије и библиографије. Год.- Срп. акад. наука умет. XCIII, 1986 (Београд 1987) 353-360.

I. DOROVSKY, *Konstantin Jireček - život i dílo.* Brno (1983). - Compte rendu par M. STOJANOVIĆ, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 443-444.

И. ДУЙЧЕВ – А. КИРМАГОВА – А. ПАУНОВА, *Кирилометодиевска библиография 1940-1980.* Софија (1983). 723. - Compte rendu par Т. ПОПОВИЋ, Прилози књижев. јез. истор. фолк. LI-LII, 1-4 (1985-1986) (Београд 1988) 205-207.

A. DUPLANČIĆ, *Dalmatica Ejnara Dyggvea* (rés. angl.: The Dalmatica of Ejnar Dyggve). Vjesn. arheol. hist. dalm. 80 (Split 1987) 131-134.

A. DUPLANČIĆ, *Splitska zaobilaznica na stranicama novina 1986-1987.* Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 315-323.

A. DUPLANČIĆ, *Bibliografija za 1988. god.* Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 221-245.

В.Ј. ЂУРИЋ, *Научна трагања Мирјане Шакоте.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 238-239.

Гордана Бабић-Борђевић, дописни члан. Биографија и библиографија. Год. - Срп. акад. наука умет. XCV, 1988 (Београд 1989) 629-637.

B. GRAFENAUER, *Sergije Vilfan - sedamdesetletnik.* Zgod. čas.43,1 (Ljubljana 1989) 5-9.

S. GRANDA, *Marija Verbič - petinsedamdesetletnica.* Zgod. čas. 43, 1 (Ljubljana 1989) 119-120.

E. GSPAN, *Izbor pomembnejših strokovnih prispevkov iz bibliografije Melite Stele-Možina.* Zb. umet. zgod. XXIV (Ljubljana 1988) 157-159.

M. HAMMER, *Bibliografija I-XXX Vjesnik HARiP.* Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXXI (Pazin-Rijeka 1989). 100.

M. HEIM, *Internacionalna muzeološka bibliografija.* Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 132.

I. HIGI – M. JURKIĆ, *Bibliografija 1947-1987. Bibliografija rasprava i članaka znanstvenih i stručnih radnika Arheološkog muzeja Istre.* Histria archaeol. 19 (Pula 1988) 21-101.

E. HOLZ, *Bibliografija slovenske zgodovine - IX (Publikacije iz let 1982-1986).* Zgod. čas. 42, 2 (Ljubljana 1988) 245-292.

J. INTIHAR-FERJAN, *Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1985.* Zb. umet. zgod. XXV (Ljubljana 1989) 141-193.

Z. JANEKOVIĆ-RÖMER – N. BUDAK – I. GOLDSTEIN, *Bibliografija prof. dr. Nade Klaić.* Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 255-264.

D. JELOVINA, *Zdenko Vinski - 75. obljetnica života i 50. obljetnica rada u struci* (texte comp. allem.: Zdenko Vinski - 75. Lebensjahr und 50. Jahr Fachtätigkeit). Starohrv. prosvjeta, ser. III, 17, 1987 (Split 1988) 9-15. Avec 1 fig.

В. ЈОВАНОВИЋ, *Јован Ковачевић (1920-1988).* Глас. - Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 90-91.

Б. ЈОВАНОВИЋ-СТИПЧЕВИЋ, *Љубомир Стојановић и археографија* (rés. russe). Археогр. прилози 10-11 (Београд 1988-1989) 273 -280.

R. JURIĆ, *Uz 65. obljetnicu života dr Borisa Ilakovca* (rés. angl.: On the Occasion of the Sixty-Fifth Birthday of Dr Boris Ilakovac). *Bibliografija radova dr Borisa Ilakovca (1956-1987).* Diadora 11 (Zadar 1989) 441-456.

R. JURIĆ, *Uspomeni akademika Stjepana Gunjače (1909 - 1981).* Diadora 10 (Zadar 1988) 227-237. Avec: *Bibliografija radova Stjepana Gunjače o Sjevernoj Dalmaciji* 238-241.

Књиге о Војводини. Монографске публикације у Завичајној збирци Библиотеке Матице српске (Ред. В. МИЛОСАВЉЕВИЋ). [Библиотека Матице српске. Каталози]. Нови Сад, (1986). 238. Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 323-324.

R. KOLAREVIĆ-KOVAČIĆ – P. STRČIĆ, *Bibliografija dra Bernarda Stullija.* [Pos. izd. "Arhivskog vjesnika" 5]. Zagreb, Arhiv Hrvatske (1987). 47. - Compte rendu par W. KESSLER, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 360-361.

M. KURELAC, *Bibliografija radova Vladimira Mošina.* Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 157.

П. КУЗМАН, *Библиографски опис на посебни публикации за археолошки истражувања во СР Македонија од ослободувањето до 1990 год.* Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 285-293.

С. ЛЕОВАЦ, *Хеленист Милош Н. Ђурић* (rés. allem.: Der Hellenist Miloš N. Djurić). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 95-107.

А. ЛОЛИЋ, *Библиографија Милице Николић 1971-1989.* Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 321-323.

А. ЛОЛИЋ, *Библиографија Момчила Стојаковића.* Истор. час. XXXV (Београд 1988) 207-209 .

А. ЛОЛИЋ, *Библиографија Србобрана Милојевића 1986-1989.* Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 325.

M. LONČARIĆ, *Bibliografija Muzejskog vjesnika godište I-X, 1978-1987.* Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 2-12.

Б. МАРИНКОВИЋ, *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI, и XVII столећа.* Књ. 1. *Мних Макарије от Црније Гори.* [Пос. изд. 7]. Цетиње, Центр. нар. библиотека (1988). 309. Avec ill. - Compte rendu par Ј. Д. МИТРОВИЋ, Истор. глас. 1-2 (Београд 1989) 158-159.

Б. МАРИНКОВИЋ, *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама* XV, XVI и XVII столећа. Књ. 2. *Божидар и Виђенцо Вуковић* (XVI). Књ. 3 *Следбеници Божидара и Виђенца Вуковића.* [Пос. изд. књ. 11, књ. 14]. Цетиње, Централ. нар. библиотека (1989). 302; 344. Avec ill. - Compte rendu par Ј. Д. МИТРОВИЋ, Истор. глас. 1-2 (Београд 1989) 158-159.

Г. МАРЈАНОВИЋ, *Преглед часописа.* Глас. Друш. конзерв. Срб. (Београд 1989) 253-256.

M. MAROVIĆ, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (Bibliografija VAMZ)* (rés. angl.: Summarry). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 131-155.

R. MATIJAŠIĆ, *Uz 75. obljetnicu života i 40. obljetnicu rada Štefana Mlakara.* Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 53-54.

M. MEDAR, *Bibliografija članaka s arheološkom tematikom objelodanjenih u deset godišta "Muzejskog vjesnika" (1978-1987).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 43-46.

LJ. MENAŠE, *Bibliografija Luca Menašeja.* Zb. umet. zgod. XXV (Ljubljana 1989) 23-33.

N. MILETIĆ, *Ćiro Truhelka (1865-1942).* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 39-43.

М. МИЛЕВА, *Преглед на содржините во* "Macedoniae acta archaeologica" во броевите 1 до 10. Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 295-303.

S. MILIĆ, *Pregled izdanja Orijentalnog instituta s bibliografijom radova u njima (1974-1985) - Survey of Publications Issued by the Institute for Oriental Studies with the Bibliography of Encompassed Works).* Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 211-240.

Д. МИШИЋ, *Библиографија Југославије за 1986. годину.* Истор. глас. 1-2 (Београд 1988) 164-205.

Д. МИШИЋ, *Библиографија Југославије за 1987. годину.* Истор. глас. 1-2 (Београд 1989) 187-215.

Митар Пешикан. Биографија. Год.- Срп. акад. наука умет. XCII, 1985 (Београд 1986) 397-401.

Никола Тасић, дописни члан. Биографија и библиографија. Год. - Срп. акад. наука умет. XCV, 1988 (Београд 1989) 639-652.

V. NOVAK, *Raziskovalci slovenskoga življenja.* Ljubljana, Cankarjeva založba (1986). 371. Avec 22 portr., 2 faks.- Compte rendu par L. KRETZENBACHER, Südost-Forsch. XLVI (München 1987) 422-423.

С. НОВАКОВИЋ, *Рад Владимира Кондића на подручју нумизматике.* Нумизматичар 9 (Београд 1986) 112-116.

B. NURUDINOVIĆ, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1918-1945.* [Poseb. izd. XIII]. Sarajevo, Orijent. inst. (1986). 296. - Compte rendu par S. MILIĆ, Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 311-312.

V. PALAVESTRA, *Kosta H"rmann (1850-1921).* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 35-39.

V. PAŠKVALIN, *Karlo Patsch (1865-1945).* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 52-56.

I. PERIĆ, *U povodu osamdeset godina života Cvita Fiskovića.* An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVI (Dubrovnik 1988) 237-240. Avec 1 fig.

Š. PERIČIĆ, *Frane Bulić kao kotarski školski nadzornik u Zadru* (rés. angl.: Frane Bulić as a District School Superintendent in Zadar). Vjesn. arheol. hist. dalm. 80 (Split 1987) 135-145.

S. PIPLOVIĆ, *Rad Ćirila Iveković u Dalmaciji* (rés. angl.: Dalmatian Works by Ćiril Iveković). God. zašt. spomenika kult. Hrvat. 13 (Zagreb 1987) 5-37. Avec 16 fig.

S. PIPLOVIĆ, *Obilježavanje dviju obljetnica.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 53-55.

F. PLANINA, *Dr. Branko Berčič - šestdesetletnik.* Loški razgl. 34 (Škofja Loka 1987) 210-214. Avec 1 fig.

Б. ПОПОВИЋ, *Библиографија. Избор 1986-1988.* Књиге. Часописи. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 241-253.

V. PUTANEC – P. ŠIMUNOVIĆ, *Retrospektivna onomastička bibliografija, hrvatsko-srpska do godine 1975.* [Djela JAZU, Razred za filološke znanosti, 68]. Zagreb, Jugosl. akad. znan. umjet. (1987). 405. - Compte rendu par Z. MEŠTROVIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 35-36.

Н. РАКОЧЕВИЋ, *In memoriam Радослав Медениица 1897-1987.* Истор. зап. LXI, 1-2 (Титоград 1988) 285-287. Avec 1 fig.

Ž. RAPANIĆ, *Don Lovre Katić.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 55.

Ž. RAPANIĆ, *Lovre Katić (Bilješka uz stotu obljetnicu rođenja)* (rés. angl.: Lovre Katić - Note on the Occasion of the 100th Anniversary of the Birth). Vjesn. arheol. hist. dalm. 80 (Split 1987) 71-77.

Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1985-1987 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie (Réd. N. MANDIĆ et V. MILETIN). Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 143-236.

Z. RIBAROVA, *Dodaci bibliografiji Josefa Kurza.* Slovo 38 (Zagreb 1988) 101-107.

K. ROZMAN, *Profesor dr Luc Menaše. Ob petinšestletnici.* Zb. umet. zgod. XXV (Ljubljana 1989) 9-18.

K. SIMONI, *Povodom 75. obljetnice života Zdenka Vinskog.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 50-51.

Српска библиографија. Књиге 1868-1944. Т. I-VI. Београд, Народна библ. Србије (1989). 554; 532; 520; 560; 520; 560.

Б. СТАНОЈЕВ, *Монографије сеоских насеља у Војводини издате поводом ТВ емисије "Знање-имање" 1974-1984.* Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 185-187.

M. STIPLOVŠEK, *France Filipič - sedamdesetletnik.* Zgod. čas. 43, 2 (Ljubljana 1989) 272-274.

M. SUIĆ, *Stoljeće Grge Novaka (1888-1988).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 52-53.

A. SZABO, *Bibliografija radova Mirjane Gross (U povodu 65-godišnjice života i 35-godišnjice znanstvenog rada).* Rad. - Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 20 (Zagreb 1987) 307-316.

Ж. ШАРЧЕВИЋ, *Био - библиографија Др Благоте Гардашевића професора Богословског факултета.* Београд, Богослов. фак. СПЦ (1988). 40.

A. ŠKEGRO, *Bibliografija radova iz publikacije "Praistorija jugoslavenskih zemalja".* God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 167-170.

A. ŠKEGRO, *Bibliographia Illyrica (Supplementum 1982-1987).* [Pos. izdanja ANUBiH, 87. Centar za balk. ispit., 13]. Sarajevo, Akad. nauka i umjet. BiH (1988). 245.

V. ŠTOKOVIĆ, *Izbor iz bibliografije radova Vjekoslava Bratulića 1936-1980* (rés. ital. et allem.: Auswahl aus der Bibliographie der Vjekoslav Bratulićs Arbeiten 1936-1980). Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 39-50.

A. TOMIĆ, *Bibliografija članaka, priloga, prikaza itd. objavljenih u Godišnjacima Pomorskog muzeja u Kotoru br. XXIV-XXXIV.* God. Pomorskog muz. Kotoru XXXV-XXXVI (Kotor 1987-1988) 185-191.

Umetnosnozgodovinska bibliografija za leto 1984. Zb. umet. zgod. XXIV (Ljubljana 1988) 105-150.

Љ. ВАСИЉЕВ, *Сећања на професора Владимира Мошина.* Археогр. прилози 10-11 (Београд 1988-1989) 283-286.

N. VEKARIĆ, *Bibliografija radova Cvita Fiskovića 1979-1988.* An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVI (Dubrovnik 1988) 247-254.

Војислав Ј. Ђурић. Допуна биографије и библиографије. Год. - Срп. акад. наука умет. XCIII, 1986 (Београд 1987) 347-352.

N. VUKELIĆ, *Zu verschollenen philologischen Werken von Dragutin N. Anastasijević.* Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 321-324.

M. ZANINOVIĆ, *Stota obljetnica rodjenja Grge Novaka (1888-1988).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 55-56. Avec 1 fig.

J. ŽONTAR, *Ems Umek - šestdesetletnica.* Zgod. čas. 43,1 (Ljubljana 1989) 125-126.

NÉCROLOGES

Š. BATOVIĆ, *Branka Juraga (1942-1982).* Diadora 10 (Zadar 1988) 243-250.

Š. BATOVIĆ, *Paolo Graziosi (1907-1988).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1989) 57-58.

Ф. БИКАР, *Др Даница Пинтеровић (1897-1985).* Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 193-194.

M. BONAČIĆ-MANDINIĆ, *In memoriam. Frane Buškariol (1957-1989).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 76.

R. BRATOŽ, *In memoriam. Jaroslav Šašel (21.1.1924–25.3. 1988).* Zgod. čas. 42, 1 (Ljubljana 1988) 125-129.

N. BUDAK, *Nada Klaić (1920-1988).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 64-65.

M. BULAT, *In memoriam. Danica Pinterović (1897-1985).* Osiječki zb. XX (Osijek 1989) 347-348.

С.М. ЋИРКОВИЋ, *Србобран Милојевић (1957-1989).* Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 329-331.

B. ČEČUK, *Fritz (Friedrich) Schachermeyer (1895-1987).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 61-62.

B. ČEČUK, *Richard Pittioni (1906-1985).* Ljetop. Jugosl. akad. znan. umjet. 91 (Zagreb 1988) 429-431. Avec 1 fig.

B. ČOVIĆ, *In memoriam. Julijana - Cica Sušnik(1924-1987).* Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 7-8. Avec 1 fig.

Z. DVOJKOVIĆ, *Profesor Antun Dorn 21. VIII 1923 - 22. XII 1986.* Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 75-77. Avec 1 fig.

Z. DVOJKOVIĆ, *Antun Dorn (1923-1986).* Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 316. Avec 1 fig.

Б. ФЕРЈАНЧИЋ, *Пол Лемерл [Paul Lemerle] 1903-1989).* Год. - Срп. акад. наука умет. XCVI, 1989 (Београд 1990).

Б. ФЕРЈАНЧИЋ, *Иван Дујчев (1907-1986).* Год.- Срп. акад. наука умет. XCIII,1986 (Београд 1987) 535-536.

I. FISKOVIĆ, *Milan Prelog (1919-1988).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 65-66.

J. FITZ, *Jaroslav Šašel (1924-1988).* Archaeol. Értesit" 114-115, 2 (Budapest 1987-1988) 251.

B. FUČIĆ, *Anđela Horvat (1911-1985).* Ljetop. Jugosl. akad. znan. umjet. 91 (Zagreb 1988) 421-424. Avec 1 fig.

S. GABROVEC, *Jaroslav Šašel (1924-1988).* Živa antika 38, 1-2 (Skopje 1988) 99-102.

K. GANTAR, *Luigi Alfonsi (1917 - 1987).* Živa antika 38, 1-2 (Skopje 1988) 95-97.

T. GANZA-ARAS, *In memoriam. Dr Vjekoslav Maštrović (1913-1986).* Rad. Zavoda Jugosl. akad. znan. umjet. Zadru 31 (Zadar 1989) 175-178. Avec 1 fig.

М. ГАРАШАНИН, *Emilijan Condurachi (1912-1987).* Год. - Срп. акад. наука умет. XCIV, 1987 (Београд 1988) 468.

М. ГАРАШАНИН, *Георги Ил. Георгиев (1917-1988).* Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 205.

С. ГАВРИЛОВИЋ, *In memoriam. Др Рајко Л. Веселиновић (30. XII 1912 - 2. XI. 1987).* Зб. Матице срп. истор. 36 (Нови Сад 1987) 223-225.

F. GESTRIN, *Akademik prof. dr. Fran Zwitter (24. X. 1905 - 13/14. IV. 1988).* Jugosl. istor. čas. 3-4 (Beograd 1988) 329-331.

F. GESTRIN, *In memoriam. Prof. Dr. Nada Klaić (1920-1988).* Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 457-458.

Глигор Станојевић (23. I. 1919 - 28. V. 1989). Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 7-8.

B. GRAFENAUER, *In memoriam. Akademik prof. Dr. Fran Zwitter. Bela Cerkev, 24. 10. 1905 - Ljubljana, 14.4. 1988.* Zgod. čas. 42, 2 (Ljubljana 1988) 159-163.

B. GRAFENAUER, *Jaroslav Šidak (1903-1986).* Letop. Slov. akad. znan. umet. 37 (Ljubljana 1987) 111-114.

П. ХР. ИЛИЕВСКИ, *Ernst Risch (1911-1988).* Жива антика 38, 1-2 (Скопје 1988) 91-94.

In memoriam Проф. Др Баја Бајић. Нумизматичар 11 (Београд 1988) 135.

В. ИВАНОВСКИ, *Михаило Апостолски (Ново Село - Штип, 8. XI. 1906 - Дојран, 7. VIII. 1987).* Jugosl. istor. čas. 3-4 (Beograd 1988) 327-328.

Jaroslav Šašel (1924-1988). Letopis slov. akad. znan. umet. (Ljubljana 1989) 119-121.

G. JOVANOVIĆ, *Dimitrije Bogdanović (1930-1986).* Slovo 37 (Zagreb 1987) 189-191.

В. КОРАЋ, *Александар Дероко (1894-1988).* Год. - Срп. акад. наука умет. XCV, 1988 (Београд 1989) 707-708.

Đ. KRASNOV, *In memoriam. Sergije Dimitrijević (1912-1987).* Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I (VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 141.

Đ. KRASNOV, *Ivan Meixner (1899-1985).* Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 127-128.

M. KURELAC, *In memoriam. Vladimir Mošin (1894-1987).* Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 149-155. Avec 1 fig.

П. КУЗМАН, *Благој Јевремов, живот и дело.* Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 305-308.

П. КУЗМАН, *Јован Ковачевиќ - живот и дело.* Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 241-245. Avec 1 fig.

J. LADOVIĆ, *In memoriam Dr Ana Deanović (1919-1989).* God. zašt. spomenika kult. 14-15 (Zagreb 1988-1989) 232.

B. LAMUT, *Blagoj Jevremov (1928-1989).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1989) 55-56.

М. ЛЕСКОВАЦ – М. ПАНТИЋ, *Димитрије Богдановић (1930-1986).* Год.- Срп. акад. наука умет. XCIII, 1986 (Београд 1987). 521-525.

J. LUČIĆ, *In memoriam. Dr Vinko Foretić.* An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXIV-XXV (Dubrovnik 1987) 261-263.

H. LUKIĆ, *In memoriam. Emil Spajić, prof. (1915-1983).* Osiječki zb. XX (Osijek 1989) 345-346.

M. MALEZ, *Srečko Brodar (1893-1987)*. Ljetop. Jugosl. akad. znan. umjet. 91 (Zagreb 1988) 345-347. Avec 1 fig.

М. МАЛУЦКОВ, *Др Бранислав Б. Букуров (1909-1986)*. Рад. Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 315. Avec 1 fig.

М. МАЛУЦКОВ, Вида Грбић-Тричковић (1910-1988). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 366.

М. МАНОЈЛОВИЋ, *In memoriam. Момчило Стојаковић*. Viminacium 2 (Пожаревац 1987) 203-204.

Z. MARKOVIĆ, *Nadi Klaić u spomen (1922-1988)*. Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 97.

T. MAROEVIĆ, *In memoriam. Prof. dr. Milan Prelog (1919-1988)*. God. zašt. spomenika kult. 14-15 (Zagreb 1988-1989) 229-231.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Александар Дероко (1894-1988)* (rés. franç.). Свеске - Друш. истор. умет. СР Срб. 19 (Београд 1988) 3-5.

V. MELIK, *In memoriam. Prof. Ferdo Hauptmann (1919-1987)*. Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 580-581.

V. MELIK, *In memoriam. Janko Orožen (Turje nad Hrastnikom 10.12. 1891 - 30. 9. 1989. Celje)*. Zgod. čas. 43, 4 (Ljubljana 1989) 610.

V. MELIK – S. PAVLIČ, *In memoriam. France Ostanek (Ljubljana, 6.2.1902 - 2.6.1989)*. Zgod. čas. 43, 3 (Ljubljana 1989) 450.

J. MIKUŽ, *Melita Stele-Možina (1929-1987)*. Zb. umet. zgod. XXIV (Ljubljana 1988) 155-157. Avec 1 fig.

Т. МИЛЕНКОВИЋ, *In Memoriam. Вук Винавер (13. јула 1927 - 23 августа 1986)*. Истор. зап. LX, 2-3 (Титоград 1987) 259-262.

T. MILENKOVIĆ, *Vuk Vinaver (13. jula 1927, Bern - 23. augusta 1986, Beograd)*. Jugosl. istor. čas. 4 (Beograd 1987) 246-248.

N. MILETIĆ, *In memoriam. Miloš Tadić (1936-1987)*. Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 5-6. Avec 1 fig.

П. МИОДРАГ, *Професор Николај Дмитријевић Успенски - in memoriam*. Богословље XXXI (XLV), 2 (Београд 1987) 3-4.

M. MIRKOVIĆ, *Sir Ronald Syme in memoriam*. Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 85-86.

D. MUNIĆ, *In memoriam. Prof. dr. Nada Klaić (1920-1988)*. Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 381-382.

Dr. Nada Klaić. Celjski zb. (Celje 1988) 162.

A. NAZOR, *Ivan Dujčev (1.V.1907-24.IV. 1986)*. Slovo 38 (Zagreb 1988) 113-115.

A. NAZOR, *Josip Hamm (3.XII. 1905- 23.XI. 1986)*. Slovo 37 (Zagreb 1987) 7-12.

A. NAZOR, *Vladimir Mošin (9.X. 1894 - 3. II.1987)*. Slovo 38 (Zagreb 1988) 109-112.

A. NAZOR, *Jaroslav Šidak (4 siječnja 1903 - 25. ožujka 1986)*. Slovo 37 (Zagreb 1987) 185-188.

Ј. НЕШКОВИЋ – З.Б. ПЕТРОВИЋ – М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *In memoriam. Александар Дероко (1894-1988)*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 264-269.

С. (Н)ОВАКОВИЋ, *In memoriam. Сергије Димитријевић (1912-1987)*. Нумизматичар 10 (Београд 1987) 127-128.

С. (Н)ОВАКОВИЋ, *In memoriam. Павле Прљинчевић 1905-1987)*. Нумизматичар 10 (Београд 1987) 126.

V. PAŠKVALIN, *In memoriam. Gojko Kraljević (1927-1986)*. Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 1-3. Avec 1 fig.

B. PATERNU, *In memoriam. Jože Koruza (1935-1988)*. Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 575-578.

Д. ПАВЛОВИЋ, *In memoriam. Одлазак тројице најстаријих конзерватора - Бранислав Б. Којић (1899-1987), Бранко Максимовић (1900-1988), Александар Дероко (1894-1988)*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 259-260.

Р. ПЕТРОВИЋ, *Милан Лађевић (1914-1988) - in memoriam*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 261-262.

В. ПОПОВИЋ, *Јован Ковачевић (1920-1988)*. Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 203-204.

Б. РАЈЧИЋ, *Витолд Кула као теоретичар економске историје. Скица за портрет. (1916-1988)*. Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 360-362.

T. RAUKAR, *Prof. dr. Nada Klaić (in memoriam)*. Histor. pregled (Nastava povijesti) 1, 1-2 (1989) 105-107.

A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Ivica Degmedžić (1910-1988)*. Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1989) 54-55.

A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Ivica Degmedžić (1910-1988)*. Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 1-3. Avec 1 fig.

К. РИСТОВ, *Владо Аврамов 01.02. 1953 - 21.04. 1989*. Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 309-310.

K. ROZMAN, *Anka Simić-Bulat (1899-1987)*. Zb. umet. zgod. XXIV (Ljubljana 1988) 160-162.

F. SARTORI, *Vixit bene purus - Ricordo di Jaroslav Šašel (1924-1988)*. Aqvileia nostra, LIX (Aquileia 1988) 5-15.

M. SIRONIĆ, *Veljko Gortan (1907-1985)*. Ljetop. Jugosl. akad. znan. umjet. 91 (Zagreb 1988) 417-420. Avec 1 fig.

H. SIROTKOVIĆ, *Bernard Stulli (1915-1985)*. Ljetop. Jugosl. akad. znan. umjet. 91 (Zagreb 1988) 439-441. Avec 1 fig.

B. SLAPŠAK, *In memoriam. Jaroslav Šašel 1924-1988*. Arheo 8 (Ljubljana 1989) 23.

М. СПРЕМИЋ, *Ернесто Сестан (1898-1986)*. Год.- Срп. акад. наука умет. XCIII, 1986 (Београд 1987) 537-538.

L. STEINDORFF, *Nada Klaić* (21. VII.1920 - 2.VIII. 1988). Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 259-260.

А. СТОЈАКОВИЋ – А. РАДОВИЋ, *Бранислав-Баћа Вуловић – in memoriam*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 270-273.

T. SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, *Dimitrije Bogdanović (1930-1986)*. Jugosl. istor. čas. 4 (Beograd 1987) 248-251.

D. SVOLJŠAK, *In memoriam. Srečko Brodar (1893-1987)*. Arheo 6 (Ljubljana 1987) 27-28.

D. SVOLJŠAK, *In memoriam. Blagoj Jevremov (1938-1989)*. Arheo 8 (Ljubljana 1989) 24.

В. ШАРАНОВИЋ-СВЕТЕК, *Професор Др Јован Ковачевић (1920-1988)*. Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 365. Avec 1 fig.

J. ŠAŠEL, *Franc Truhlar (1900-1987)*. Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 637-638.

N. ŠETIĆ, *In memoriam. Dr. Vinko Foretić (1901-1986)*. Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXIX (Pazin-Rijeka 1987) 317-318.

С. ТЕРЗИЋ, *Момчило Стојаковић (1949-1988)*. Истор. час. XXXV (Београд 1988) 205-207.

Г. ТОМАШЕВИЋ, *Момчило Ђорђевић (1925-1988) - in memoriam*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 263.

Г. ТОМОВИЋ, *Милица Николић (1931-1989)*. Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 327-328.

M. TRALJIĆ, *In memoriam. Dr Muhamed Hadžijahić*. An. Gazi Husrev-begove bibl. XIII-XIV (Sarajevo 1987) 251-256.

Š. TROJAR, *In memoriam. Marije Kremenšek (23.1. 1931 - 17.10. 1988)*. Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 579-580.

V. VIDRIH PERKO, *In memoriam. Zorko Harej (17.1. 1949 - 24. 7. 1990)*. Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 7-8. Avec 1 fig.

S. VILFAN, *In memoriam. Dr. Anton Svetina*. Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 458-460.

М. ВРАНИЋ, *Др Рајко Веселиновић (1912-1986)*. Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 317. Avec 1 fig.

S. VRIŠER, *In memoriam. Branko Rudolf (1904-1987)*. Argo 26 (Ljubljana 1987) 97-98.

A. ZAJEC, *V spomin Janezu Sedeju in Tonetu Nagliču*. Loški razgl. 34 (Škofja Loka 1987) 221-222. Avec 2 fig.

M. ZANINOVIĆ, *Andr s Mócsy (1929-1987)*. Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 60-61.

ENCYCLOPÉDIES - DICTIONNAIRES

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine. Bd. I-III. Arheološke karte Bd. I-IV. Sarajevo, Zemaljski muzej (1988). 242; 204; 338. Avec ill. et cartes. - Compte rendu par s.n., Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 35-36; P. PETROVIĆ, Glas. - Srp. arheol. druš. 5 (Beograd 1989) 178-181;

Biblijski priručnik. Mala enciklopedija. Zagreb, Duhovna stvarnost (1989). 680 + 365 + 72 ill.

T. DHAMA, *Fjalor i mitologjisë*. Priština, Rilindja (1988). 261. Avec ill.

M. ELIADE, *Encyclopedia of Religion I-XVI*. New York, Macmillan Publ. Comp. (1986). - Compte rendu par S. RADOŠEVIĆ, Letop. Matice srp. 442,5 (Novi Sad 1988) 716-724.

E. KRAUS-SREBRIĆ – Z. GAČIĆ, *Rečnik srpskohrvatsko-grčki i grčko-srpskohrvatski*. Beograd, Naučna knjiga (1988). 281. - Compte rendu par V. CVJETKOVIĆ-KURELEC, Latina et Graeca 33 (Zagreb 1989) 87-89.

Lexikon des Mittelalters. Bd. IV. Lieferung 1-10. München, Zürich, Artemis Verl. (1989). 2219.

Lexikon des Mittelalters. Bd. IV. Lieferung 1-4. München-Zürich, Artemis Verl.(1987-88). 895. - Compte rendu par P. ŠTIH, Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 475-476.

Lexikon des Mittelalters. Bd. IV. Lieferung 5-7.. München, Zürich, Artemis Verl. (1988). - Compte rendu par P. ŠTIH, Zgod. čas. 43, 1 (Ljubljana 1989) 141-142.

A Lexicon of Greek Personal Names (Éd. P. M. FRASER - E. MATTHEWS). I.: *The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*. Oxford, Clarendon Press (1987). XXXV + 489. - Compte rendu par P. HR. ILIEVSKI, Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 87-89.

Likovna enciklopedija Jugoslavije I-II. Zagreb, Jugoslavenski Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" (1984), (1987). - Compte rendu par J. BELAMARIĆ, Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 384-385.

Metzler Autoren Lexikon (réd. B. LUTZ). Stuttgart, Metzler (1986). - Compte rendu par par I. SANADER, Mogućnosti XXXV, 11-12 (Split 1987) 1117-1118.

Reallexikon zur Byzantinischen Kunst (Herausgg. M. RESTLE). *Bd. IV. Lieferung 27/28* . Stuttgart, Hiersemann (1989) 322-639. Avec ill.

Д. СРЕЈОВИЋ – А. ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ, *Речник грчке и римске митологије*. 3e éd. Београд, Срп. књиж. задруга (1989). 573. Avec ill.

M. ŠIMUNDIĆ, *Rečnik osobnih imena*. Zagreb, Nakladni zav. MH (1988). 571.

A. ŠKALJIĆ, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. 6e éd. Sarajevo, Svjetlost (1989). 661.

M. TANASIJEVIĆ, *Rečnik egipatske civilizacije*. [Koreni, sv. 7]. Beograd, Opus (1989). 208. Avec 1 carte.

H. UEDEK – V. BASKIN, *Rečnik paganskih religija - kultovi, obredi i ritual politeističkih religija od kamenog doba do danas* (trad. par J. Zec). Beograd, Novo delo (1988). 373.

MÉTHODOLOGIE SCIENTIFIQUE - HISTOIRE DE LA SCIENCE - INFORMATIQUE

Š. BATOVIĆ, *Izrada naše arheološke terminologije, arheološkoga rječnika ili leksikona (Program - sadržaj)*. Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 59-61.

L.R. BINFORD, *"Nova arheologija"- takrat in danes* (trad. par P. Novaković et B. Djurić), Arheo 6 (Ljubljana 1987) 3-9.

T. BRATE, *Uvod v metodologijo varstva tehniške dediščine* (rés. angl.: Introduction to the Methodology of the Preservation of Technical Patrimony). Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 23-29.

M. BRLEK, *Leksikograf Joakim Stulli (1730-1817)*. [Djela JAZU, Razr. za filol. znan., 60]. Zagreb, Jug. akad. znan. umjet. (1987). 341.

N. BUDAK, *Hrvatska historiografija o srednjem vijeku (do 1527)*. Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 1-21.

M. BUDJA, *Koncept arheološke kulture v slovenski starejši prazgodovini*. Arheo 6 (Ljubljana 1987) 10-14.

F. CVIKO, *Survey of Development of Yugoslav Ottoman Studies*. Prilozi orijent. filol. 36, 1986 (Sarajevo 1987) 7-36.

B. ČOVIĆ, *Naučna djelatnost prahistorijske arheologije*. Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 74-95.

М. ДАШИЋ, *Увод у историју са основама помоћних историјских наука*. [Библиотека Уџбеници]. Титоград, Унив. ријеч (1988). 328.

Б. ЂУРИЋ, *Допринос Радивоја Љубинковића истраживањима у југоисточној Србији* (rés. angl.: Contribution of Radivoje Ljubinković to the Explorations in South - Eastern Serbia). Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 53-56.

LJ. ĐURIČIĆ, *Funkcionalna analiza okresanih kamenih artefakata*. Arheo 6 (Ljubljana 1987) 15-19. Avec 4 fig.

Љ. ЂУРИЧИЋ, *Функционална анализа окресаних камених артефаката* (rés. angl.: Functional Analysis of Chipped Stone Impliments). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 12-22.

Љ. ЂУРИЧИЋ, *Класификациони систем обележежја ретуша* (rés. angl.: The Clasification System of the Retouch Atributes). Глас. - Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 17-18.

М. ГАРАШАНИН, *Достигнућа и проблематика археологије Косова* (rés. franç.: La recherche archéologique en Kosovo - Etat des questions, résultats). Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. [САНУ- Научни скупови XLII. Одељ. јез. књиж. Одбор за проуч. Косова 1]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 1-16.

J.-C. GARDIN, *Teoretska arheologija* (trad. par T. Erzar et B. Slapšak). Ljubljana, ŠKUC, Znan. inst. Filoz. fak. (1987). 283.

М. ГЛИГОРИЈЕВИЋ-МАКСИМОВИЋ, *Габриел Мије - историчар византијске уметности* (rés. franç.: Gabriel Millet - historien de l'art byzantin). Св. - Друш. истор. умет. СР Срб. 19 (Београд 1988) 6-14.

B. GOVEDARICA, *Informacija o pripremi sistema za kompjutersku obradu grobova prastanovnika sjeverozapadnog Balkana.* Arheo 6 (Ljubljana 1987) 22.

S. HJUZ, *Istorija kao umetnost i kao nauka - dvojako viđenje prošlosti* (trad. par M. Smiljanić-Spasić). Niš, Gradina (1989). 63.

В. ЈОВИЋ, *Јосип Панчић и археологија - поводом стогодишњице Панчићеве смрти* (rés. angl.: Josif Pančić and Archaeology). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 139-141.

Ј. КАЛИЋ, *Прилог методологији проучавања српског средњовековног друштва* (rés. franç.: Contribution à l'étude de la société mediévale serbe). Истор. час. XXXV (Београд 1988) 5-21.

L.S. KLEJN, *Arheološka tipologija* (trad. par B. Toman-Ravnik et B. Đurić). Ljubljana, ŠKUC, Znan. inšt. Fil. fak. (1988). 572.

L.S. KLEJN, *Arheološki viri* (trad. par B. Đurić) [Studia humanitatis, 2]. Ljubljana, Znanstv. inšt. Filoz. fak (1987). 170. Avec ill.

F. KRAUSE, *Vatroslav Jagić und Theodor Mommsen im Lichte ihrer Korrespondenz.* Prilozi kwižev. jez. istor. folk. LI-LII, 1-4 (1985-1986) (Beograd 1988) 130-151.

O. LUTHAR, *Nove metode v zgodovinopisju ali po sol na Solnograško* (Salzburg 17. - 26.9. 1989). Zgod. čas. 43, 4 (Ljubljana 1989) 615-617.

N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Napomene uz izradu Arheološkog rječnika.* Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 52-53.

I. MAROEVIĆ, *Šta je u stvari muzeologija?* Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 27-28.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Историографија фрушкогорских манастира.* Манастир Шишатовац, Зб. рад. (Réd. Д. ДАВИДОВ) [Срп. акад. наука умет., Балканол. инст., Пос. изд. 38]. Београд (1989) 20-24.

N. MILETIĆ, *Naučna djelatnost u oblasti srednjevjekovne arheologije.* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 119-137.

М. МИЛИНКОВИЋ, *Ка историјату наставе археологије на Филозофском факултету у Београду - поводом 150- те годишњице Филозофског факултета* (rés. allem.: Entgegen einer Geschichte des Archäologieunterrichtes an der Philosophischen Fakultät in Belgrad - Anlässlich der 150. Jahresfeier der Philosophischen Fakultät). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 124-138.

Mreža komunikacija i izvora informacija ICOM network. Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 32-34.

R. MUŽIJEVIĆ, *Geomagnetic Investigations.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 389-395. Avec 7 fig.

V. PAŠKVALIN, *Naučna djelatnost u oblasti antičke arheologije.* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 96-119.

D. PAVLIČEVIĆ, *O metodološkim nazorima Vjekoslava Klaića* (rés. allem.: Zu den methodologischen Anschaungen von Vjekoslav Klaić (anlässlich des 60. Todestages). Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 281-297.

М. ПЕРОВИЋ, *Нова схватања у совјетској историографији о карактеру друштва и државе у старом веку - реферат на* XIII југословенском симпозију о настави историје. Jugosl. istor. čas. 3-4 (Beograd 1988) 241-256.

П. ПЕТРОВИЋ, *Европски научници и почеци античке археологије код Срба* (rés. allem.: Die europäischen Wissenschaftler und die Anfänge der antiken Archäologie bei den Serben). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 257-267.

A. PLETERSKI, *Metoda povezave retrogradne analize katastra s pisanimi in arheološkimi viri (Primer Blejskega kota)* (rés. angl.: A Method of Linking Retrograde Analysis of Land-Register with Written and Archaeological Sources (The Case of Blejski kot). Zgod. čas. 43, 2 (Ljubljana 1989) 157-182. Avec ill.

П. ПОПОВИЋ, *Класификација нумизматичких налаза и примена механографских класификатора у нумизматици* (rés. angl.: The Classification of Numismatic Findings and the Use of Mechanographic Classifiers in Numismatics). Нумизматичар 9 (Београд 1986) 7-28.

В. ПОПОВИЋ, *Прилог истраживању методологије музејске едукације* (rés. angl.: Contribution to Research of Methodology of Museum Education in Museology). Зб. Нар. муз. Београ., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 191-199.

Pregled informatizacije i informacijskih sistema kulturnih djelatnosti SRH (rés. angl.: An Overview of the Introduction of Computarization and Information Systems into Cultural Activites in Croatia (texte par B. AUGUŠTIN – D. PAJALIĆ – K. PAVIČIĆ – B. ŠULC – M. TUĐMAN). Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 35-45.

Ј. РАДОВАНОВИЋ, *Лазар Мирковић - Шишатовачке старине.* Манастир Шишатовац, Зб. рад. (Réd. Д. ДАВИДОВ) [Срп. акад. наука умет., Балканол. инст., Пос. изд. 38]. Београд (1989) 319-323.

Ž. RAPANIĆ, *O stanju i nekim problemima arheologije u Jugoslaviji.* Arheo 5 (Ljubljana 1986) 6-11.

Р. САМАРЏИЋ, *Писци српске историје III.* Београд, Просвета (1986). 348. - Compte rendu par К. МИЛУТИНОВИЋ, Зб. Матице срп. истор. 34 (Нови Сад 1986) 201-204.

Р. САМАРЏИЋ, *Новија српска историографија о Косову и Метохији (*XV-XVII в.) (rés. franç.: Historiographie Serbe récente du Kosovo et Metohija (XV-XVIII siècle). Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. [САНУ- Научни скупови XLII. Одељ. јез. књиж. Одбор за проуч. Косова 1]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 89-92.

A. SCHERER, *Felix Milleker (1858-1942). Pers"nlichkeit und Werk des Archäologen Polyhistors und Sch"pfers des Städtischen Museums zu Werschetz.* München (1983). - Compte rendu par S. KOSTIĆ, Rad Vojv. muz. 29 (Novi Sad 1984-1985) 181-184.

Z. STANČIĆ, *Računalnik v arheologiji - kaj več od streljanja vesoljčkov.* Arheo 8 (Ljubljana 1989) 13-15.

В. СТОЈАНЧЕВИЋ, *Ами Буе о косовској бици и косовској традицији* (rés. franç.: Ami Boué sur le bataille et la tradition de Kosovo). Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 231-236.

Z. ŠMITEK, *Arheološka i zbirateljska dejavnost Antona Lavrina v Egiptu (1834-1849).* Arheo 6 (Ljubljana 1987) 23-27. Avec 2 fig.

B. ŠULC, *Prijedlog za izradu višejezičnog, nacionalnog arheološkog riječnika.* Arheo 5 (Ljubljana 1986) 32-35.

М. ТОМОВИЋ, *Археологија и савремено друштво* (rés. angl.: Archaeology and Modern Society). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 37-45.

М. ТОМОВИЋ, *Предлог за израду археолошког речника и речника археолошке терминологије и номенклатуре.* Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 185-187.

Ј. ТОПОЛСКИ, *Парадокси историјске истине* (trad. par Б. Рајчић). Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 163-170.

M. TUĐMAN, *Trendovi razvoja dokumentacijske djelatnosti. Pogled na evropska iskustva* (rés. angl.: Developmental Trends in Documentation. A View of European Experiences). Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 23-26.

П. ВЛАХОВИЋ, *Писци наше етнологије и антропологије.* [Етноантрополошки проблеми, 1. Београд, Одељење за етнологију Филоз. факултета у Београду (1987). 301. - Compte ren-

du par Б. ПЕТРАНОВИЋ, Истор. глас. 1-2 (Београд 1989) 160-161.

S. VRIŠER, *Muzeologija*. - Compte rendu par V. VUK, Argo XXVIII (Ljubljana 1989) 120-121.

M. ZEKAN, *Utjecaj narodnog preporoda na razvoj nacionalne arheološke znanosti*. Mogućnosti XXXV, 9-7 (Split 1987) 934-941.

MONOGRAPHIES - GUIDES

К. БАЛАБАНОВ, *Св. Пантелејмон Нерези, Скопје*. Скопје, Завод заштт. спом. на култ. на град Скопје (1989). 46. Avec ill.

F. BEGO, *Cathedral of St. Dominius, Split* (trad. par A. Schumacher). 6e éd. Zagreb, Turistkomerc (1988). 57. Avec ill. La même publ. en allem., franç. et ital.

F. BEGO, *Katedrala sv. Duje, Split*. 5e éd. [Bibl. Male turist. monografije, 16]. Zagreb, Turistkomerc (1989. 54. Avec ill. La même publ. en allem., angl. et franç.

Бијело Поље. Бијело Поље, Скупштина општине Бијело Поље (1987). 978. - Compte rendu par Е. МУШОВИЋ, Истор. зап. LXI, 1-2 (Титоград 1988) 253-257.

Ћуприја и Раваница кроз историју (red. П. ИЛИЋ). [Библ. Равно, књ. 4]. Ћуприја, Скупштина општине (1989). 52. Avec ill.

A. DEANOVIĆ – Ž. ČORAK, *Zagrebačka katedrala*. [Monumenta artis Croatiae. Niz Katedrale i monografije, 1]. Zagreb, Globus, Kršćanska sadašnjost (1988). 369. Avec ill. - Compte rendu par J. HÖFLER, Zb. umet. zgod. XXV (Ljubljana 1989) 119-121.

Ј. ДЕЛЕВИЋ, *Будимља и Будимљани кроз историју* . Иванград, Ј. Делевић (1986). 60. Avec ill.

Đakovo i njegova okolica. Zbornik Muzeja Đakovštine 3. Đakovo, Muzej Đakovštine (1985). 184. - Compte rendu par M. BATOROVIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1987) 45.

Љ. ЂИДИЋ, *Крушевац*. Крушевац, Багдала (1988). 245+/3/. Avec ill.

С. ЂУРИЋ, *Манастир Љубостиња*. 2e éd. [Научно-популарне монографије,17]. Београд, Републ. завод заштт. спом. културе (1987). 55. Avec ill.

D. FELETAR, *Podravina - općine Đurđevac, Koprivnica i Ludberg u prošlosti i sadašnjosti. Knj. 1 . Povijesno-geografski pregled od paleolita do 1945. godine*. Koprivnica, Centar za kult., Muzej grada (1988). 2e éd (1989). 403. Avec ill. - Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 402-404; F. HORVATIĆ, Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 89-90.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Rad. - Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 349-354

Ц. ГРОЗДАНОВ, *Света Софија, Охрид*. Охрид, Завод заштт. спом. култ.; Народен музеј (1988) (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 161).

Ц. ГРОЗДАНОВ, *Свети Климент, Охрид* (texte comp. angl.: Saint Kliment Ohrid) (texte par C. GROZDANOV). [Мале туристичке монографије]. Охрид, Завод заштт. спом. култ., Народен музеј (1988). 52. Avec ill. La même publ. slavo-macéd.: *Sveti Kliment Ohridski* (texte comp. allem. : *Kirche Hl. Kliment Ohrid*).

Историја Титовог Ужица (red. Д. МИЛИЋ). Књ. 1: *до 1918*. Београд, Историјски институт; Титово Ужице, Народни музеј (1989). 998. Avec ill.

O. KANDIĆ, *The Monastery of Gradac*. [Scientific and popular monographs, 16]. Beograd, Inst. protect. cult. monum. Republ. Serbia (1987). 50. Avec ill.

Kulturno blago Trogira. Trogir, Turistički savez Općine; Zagreb, Turistkomerc (1987). 127. Avec ill. La même publ. en angl.: *Trogir's cultural treasure*; allem.: *Kulturschätze von Trogir*; ital: *Il patrimonio culturale di Trogir*.

М. ЉУБИНКОВИЋ, *Манастир Раваница*. [Научно-популарне монографије]. Београд, Републ. завод заштт. спом. културе (1989). 51. Avec ill. La même publ. en franç.: *Le monastère de Ravanica*. Avec 4 fig.

Манастир Раваница (réd. Р. ПЕТКОВИЋ, М. ПОПОВИЋ И Р. НИКОЛИЋ). Раваница, Управа манастира (1987). Avec ill.

Н. МАНДИЋ СТУДО, *Гацко кроз вијекове*. Прилози историји Гацка 1. Гацко (1985). - Compte rendu par Л. ЦУБУР, Херцеговина 6 (Мостар 1987) 237-239.

Н. МАРТИНОВИЋ, *Културно- историјски споменици у никшићком крају*. Истор. зап. LX, 4 (Титоград 1987) 183-194.

R. MATEJČIĆ, *Kako čitati grad. Rijeka jučer, danas*. Rijeka, Izdav. centar Rijeka (1988). - Compte rendu par P. STRČIĆ, Rad. - Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 348-349.

М. МЕМИЋ, *Плав и Гусиње у прошлости* (rés. angl.,russe, allem. et turque). Београд, Изд. заједн." В. ВЛАХОВИЋ", Култура (1989). 418. Avec ill.

М. МИХАИЛОВИЋ – М. КОВАЧЕВИЋ, *Нова Павлица* (rés. franç.). [Научно популарне монографије, 32]. Београд, Републ. завод заштт. спом. културе (1989). 61. Avec ill.

О. МИЛАНОВИЋ-ЈОВИЋ, *Из архитектуре, сликарства и примењене уметности Бачке - топографски попис споменика културе у Бачкој*. Део 1. *Ада - Бачко Петрово село* (rés. angl.). Нови Сад, Покрај. зав. заштт. спом. култ. (1989). 136.

О. МИЛАНОВИЋ-ЈОВИЋ – П. МОМИРОВИЋ, *Фрушкогорски манастири* (rés. angl.: The Monasteries of Fruška gora). 3e éd. Н. Сад, Покр. завод заштт. спом. култ. (1988). 145. Avec ill.

D. MILOŠEVIĆ, *Gračanica monastery*. [Monographs, Vol. 26]. Belgrade, Institute for the Protection of Cultural Monuments of the SR Serbia (1989). 60 . Avec ill.

Д. МИЛОШЕВИЋ, *Манастир Грачаница*. [Научно-популарне монографије, 25]. Београд, Републ. завод заштт. спом. културе (1989).60. Avec ill. La même publ. en angl.: *Gračanica Monastery*.

С. МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, *Манастир Троноша* (rés. angl.). [Научно-популарне монографије, 20]. Београд, Републ. завод заштт. спом. културе (1987). 69. Avec ill.

Монографија града Крушевца. [Библ. Посебна издања]. Крушевац, Багдала (1988). 248.

J. NEŠKOVIĆ – R. NIKOLIĆ, *L'église Saint-Pierre près de Novi Pazar*. [Monographies scientiphiques et populaires, 21]. Belgrade, Inst. protect. monum. hist. Républ. Social. Serbie (1987). 60. Avec ill. La même publ. en serbo-croate : *Petrova crkva kod Novog Pazara*.

R. NIKOLIĆ, *Il monastero di Sopoćani* (trad. par M. G. Turconi). Beograd, Turistička štampa (1988). 14. Avec ill.

ПАВЛЕ, епископ Рашко-призренски, *Девич. Манастир светог Јоаникија Девичког*. Београд, Управа Манастира Девича код Србице (1989). 39. Avec ill.

Л. ПАВЛОВИЋ, *Смедерево и Европа 1381-1981* (rés. russe et angl.). Смедерево, Музеј Смедерева (1988). [Музеј у Смедереву, пос. изд. 17]. 254. Avec ill. - Compte rendu par М. ЦУЊАК, Viminacium 3 (Пожаревац 1988) 202-205.

S. PETKOVIĆ, *Chilandar*. Belgrad, Republiksamt für Denkmalschutz (1989). 91; pl. 74. Avec ill.

С. ПЕТКОВИЋ, *Хиландар*. Београд, Републ. завод заштт. спом. културе (1989). 83. Avec ill.

С. ПЕТКОВИЋ, *Манастир Морача*. Морача, Управа манастира (1987). 19. Avec ill. La même publ. en allem., franç., angl, ital.

З. Б. ПЕТРОВИЋ, *Светогорске путне белешке* (rés. angl.). [Зборник рад. Архитект. фак. Беогр., 1]. Београд, Архитект. фак. (1987). 27. Avec ill.

М. А. ПОПОВИЋ, *Историја манастира Месића* (rés. angl.). Манастир Месић (1987). 31.

Povijest Rijeke (réd. D. KLEN). Rijeka, Izdav. centar Rijeka; Skupština općine Rijeka (1988). 510. - Compte rendu par M. BERTOŠA, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 325-327; D. PAVLIČEVIĆ, Rad. - Sveuč. Zagrebu, Zavod hrv. povij. 21 (Zagreb 1988) 274-276.

M. PRELOG, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*. [Monumenta artis Croatiae, 1. kolo, knj. 4]. Zagreb, Graf. zav. Hrvatske et les autres (1986). 99. La même publ. en angl. : *The Basilica of Euphrasius in Poreč;* allem.: *Die Euphrasius Basilika von Poreč.*

Prošlost Zadra. Knj. 1 : *Zadar u starom vijeku*. Knj. II. *Zadar u srednjem vijeku (do 1409)*. Knj. III. *Zadar pod mletačkom upravom (1409-1797)]*. Zadar, Filozofski fakultet u Zadru. - Compte rendu par K. MILUTINOVIĆ, Istor. zap. LXII, 3-4 (Titograd 1989) 217-222.

Рађевина у прошлости. Knj. 1 *do 1941* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 162). - Compte rendu par H. ČAR-DRNDA, Prilozi orijent. filol. 38, 1988 (Sarajevo 1989) 282-283.

J. RADOVČIĆ– Ž. ŠKOBERNE, *Zagreb prije početaka - najstarija prošlost grada i okolice*. Zagreb, Mladost (1989). 142. Avec ill.

М. РАТКОВИЋ, *Трагови - из прошлости Бара*. Титоград, Књиж. заједница Траг (1989). 142. Avec ill.

B. REISP, *Grad Medija* (rés. allem.: Das Schloss Medija). [Kult. in narav. spom. Slovenije, zbirka vodnikov, zv. 165]. Maribor, Obzorja; Ljubljana, Zavod Slovenije za varstvo narav. in kult. dediščine (1989). 50. Avec ill.

V. RISTIĆ, *L'église Lazarica et la place forte de Kruševac*. [Monographies scientifiques et populaires, 28]. Belgrade, Institut pour la protection des monuments historiques de la Rep. Soc. de Serbie. (1989). 70. Avec ill.

В. РИСТИЋ, *Лазарица и Крушевачки град*. [Научно-популарне монографије, 27]. Београд, Републ. завод заштт. спом. култ. (1989). 67. Avec ill.

Srbija. [Bibl. Jugoslavija - republike i pokrajine]. Beograd, Jugoslov. revija (1988). 208. Avec ill.

Д. СРЕЈОВИЋ – Љ. БАБОВИЋ, *Лепенски вир - водич*. 3e éd. Београд, Народни музеј (1989). 33. Avec ill.

Г. СУБОТИЋ, *Манастир Жича*. 2e éd. [Научно-популарне монографије, 14]. Београд, Републ. завод заштт. спом. култ. (1987). 45. Avec ill.

G. SUBOTIĆ, *Žiča Monastery*. [Popular art publications, 23] Belgrade, Inst. Protect. Cult. Monum; Kraljevo, Inst. Protect. Cult. Monum. (1988). 45. Avec ill.

М. ШАКОТА, *Манастир Студеница*. 2e éd. [Научно-популарне монографије, 15]. Београд, Републ. завод заштт. спом. култ. (1987). 57. Avec ill. La même publ. en angl.: *Studenica monastery.*

N. ŠTUPAR-ŠUMI, *Grad Planina* (rés. allem.). [Kult. in narav. spom. Slovenije, 166]. Maribor, Obzorja (1989). 67. Avec ill.

N. ŠTUPAR-ŠUMI, *Štanjel in grad Štanjel*. [Zbirke vodnikov kult. in narav. spom. Slovenije 125, 126]. Ljubljana, Zavod za varstvo naravne in kult. dediščine (1987). 58. Avec ill.

М. ШУПУТ, *Манастир Бањска*. [Научно-популарне монографије, 31]. Београд, Републ. завод заштт. спом. култ. (1989). 40. Avec ill.

P. ŠTRASER, *Sremski Karlovci*. Novi Sad-Sremski Karlovci (1988). /32/ + 25 ill.

L. TRIFUNOVIĆ, *Jugoslavija, umetnički spomenici od praistorije do danas*. Beograd, Jugoslov. knjiga (1988). 377. Avec ill. La même publ. en allem.: *Jugoslawien Kunstdenkmäler von der Vorgeschichte bis in die Gegenwart* (traduit par B. Simić) et angl.: *Yugoslavia Monuments of Art from Prehistory to the Present Day*.

Л. ТРИФУНОВИЋ, *Југославия , памятники искуства от древности до наших дней*. Београд, Југословенска књига (1989). 392. Avec ill.

D. VLAŠIĆ, *Povijest Podstrane*. Split, Crkva u svijetu (1988). - Compte rendu par J. MARDEŠIĆ, Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 219-220.

С. ЖИВОЈИНОВИЋ, *Манастир Троноша*. 4e éd. Троноша, Управа манастира (1987). 80. Avec ill.

PÉRIODIQUES - RECUEILS

Acta Eccleciastica Slovenije 10. Miscelanea. Ljubljana, Inštitut za zgodov. cerkve (1988). 254. Zgod. čas. 43, 3 (Ljubljana 1989) 461.

Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne - Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste, 1986. Vol. I-III. [Collect. de l'École franç. de Rome, 123]. [Studi di Antichità Cristiana, XLI]. Rome, École franç. de Rome; Città del Vaticano, Pontificio instituto di archeologia cristiana (1989) 327-344.

Adrias 1. Split, Zav. znanstv. i umjet. rad JAZU u Splitu (1987). -Compte rendu par P. STRČIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 412-413.

Adriatica maritima 4 (Zadar 1985). 244. - Compte rendu par Z. JELASKA, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 452-453.

Акта Вељуса. Симпозијум "Вељуса" по повод 900 година на манстирската црква Богородица Милостива (Елеуса) во селото Вељуса (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 246). - Compte rendu par V. PUCKO, Byzantinoslavica, L,2 (Praha 1989) 235-237.

Античке студије код Срба, зборник радова са научног скупа одржаног 3-4. јуна 1987. године у Београду и Новом Саду (ред. М. СТОЈАНОВИЋ). [Пос. изд. САНУ, Балк.инст.37]. Београд, Срп. акад. наука умет., Балк. институт (1989). 306.

Античная балканистика. Москва, АНСССР (1987).- Compte rendu par В. СТАНИШИЋ, Balcanica XX (Belgrade 1989) 461-464.

Aquileia nostra. Rivista dell'Associazione nazionale per Aquileia 57 (1986). - Compte rendu par J. ŠUBIĆ PRISLAN, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 223-225.

Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, znanstveni skup, Dubrovnik, 1 - 4. X. 1984 (Réd. Ž. RAPANIĆ). [Izd. Hrv. arheol. društva, sv. 12/87]. Zagreb, Hrv. arheol. društvo (1988). 225. Avec ill. - Compte rendu par R. JURIĆ, Obavij.- Hrv. arheol. druš. XXI,1 (Zagreb 1989) 49.

Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju Knj. I Znanstveni skup, Pula, 15-18. rujna 1982. [Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/1]. Pula, Hrvat. arheol. druš. (1987) VII+ 124. - Compte rendu par D. MUNIĆ, Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 325-238.

Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. Znanstveni skup Pula, 15-18. rujna 1982. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987). 304. Avec ill.

Arheološki pregled 26. Ljubljana, Založba Zveze arheoloških društev Jugoslavije (1986). 212. Avec ill. - Compte rendu par Z.

GREGL, Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 50. Avec 1 fig.

Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste 14 (Trieste 1983-1984). - Compte rendu par D. SVOLJŠAK, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 229.

Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e Storia Patria XXXIV (Trieste 1986). - Compte rendu par D. SVOLJŠAK, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 229-230.

Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e Storia Patria XXXV (Trieste 1987). - Compte rendu par D. SVOLJŠAK, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 230-231.

Atti- Centro di ricerche storiche, vol. XI, XII, XIII, XIV, XV (1980-1985) - Compte rendu par J. NERALIĆ, Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 143-145.

Atti - Centro di ricerche storiche - Rovigno XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII (Rovigno 1981-1982; 1982-1983; 1983-1984; 1984-1985; 1986-1987) - Compte rendu par N. NEMEC, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 225-229.

Atti - Centro di ricerche storiche - Rovigno XVII (1986-1987). - Compte rendu par S. BERTOŠA, Rad.- Zavod hrv. povij., Filoz. fak. Zagr. 21 (Zagreb 1988) 276-278.

Atti- Centro di ricerche storiche - Rovigno XVIII (Trieste-Rovigno 1987-1988). - Compte rendu par S. BERTOŠA, Rad.- Zavod hrv. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 366-368.

Benkovački kraj kroz vjekove - Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Zadar-Benkovac. Sv. I (1987). 410., Sv. II. (1989). 500. - Compte rendu par L. ČORALIĆ, Rad. - Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 362-366.

Београдска тврђава у прошлости и садашњости и будућности. Зборник реферата и дискусија одржаних на научном скупу у Српској академији наука и уметности 17. и 18. децембра 1985. године (rés. franç.: La forteresse de Belgrade dans le passé, dans le présent et dans le futur) (Réd. V. ĆUBRILOVIĆ). [Научни скупови САНУ, књ. 36; Одељ. истор. наука, књ. 9]. Београд, Срп. акад. наука умет.; Завод заштг. спом. културе (1988). 244. Avec ill.

M. BERTOŠA, *Zbirka povijesne "memorije" i mediator znanja o prošlosti (VDAR/VHAR/VHARP) (Uz 35. obljetnicu uspješne nakladničke djelatnosti).* Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXX (Pazin-Rijeka 1988) 9-17.

Brački zbornik XV. Supetar (1987). - Compte rendu par L. ČORALIĆ, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988)382-383.

Buzetski zbornik 6; 7-8; 9;10 (Buzet 1983; 1984; 1985; 1986). - Compte rendu par J. PIRC, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 231-233.

Caričin grad I. Éd. N. DUVAL et V. POPOVIĆ. (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 247). - Compte rendu par CH. DELVOYE,, Byzantion LVIII (1988) 289-293.

Ce fastu ? LIX, I-II (1983). 304. Avec ill. - Compte rendu par T. PAVŠIĆ, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 233.

Communicationes archaeologicae Hungariae (Budapest 1981-1985). -Compte rendu par M. GIRIĆ, Rad Vojv. muz. 30 (Novi Sad 1986-1987) 304.

XXXIII Corso di cultura sull'arte Ravennate e Bizantina (Ravenna 1986). - Compte rendu par E. MANEVA, Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Skopje 1989) 278.

Les Croates et la civilisation du livre. Actes du I^{e} Symposium international d'etudes sur l'aure culturelle croate, tenu à l'occasion du 500e anniversaire de la parution du premier livre croate imprimé en caractères glagolithiques (Paris 3 déc. 1983). Paris, Presses de l'Univer. de Paris-Sorbonne (1986). 116.- Compte rendu par W. KESSLER, Südost-Forsch. XLVI (München 1987 412-413.

Б. ЂУПУРДИЈА, *Дечанија часописа Dialectical anthropology.* 3б. Мат. српске друштв. науке 81 (Нови Сад 1986) 209-211.

Дечани и византијска уметност средином XIV века. Међународни научни скуп поводом 650 година манастира Дечана, септембар 1985 (réd. V.J. ĐURIĆ). [Научни скупови САНУ, књ. XLIX. Одељ. ист. наука, књ. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет.; Приштина, Јединство (1989). 446. Avec ill. Textes en langues étrangeres.

Diadora 10. Zadar, Arheološki muzej (1988). 250. Avec ill. - Compte rendu par N. JANDRIĆ, Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXXVII, 3-4 (Zagreb 1988) 28; M. JARAK, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1989) 45-46.

Divostin and the Neolithic of Central Serbia. Ed. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ. [Ethnology monographs,10]. Pittsburgh, University of Pittsburgh, Dep. of Anthropol. (1988). XVI,492 + 26 pl. - Compte rendu par B. JOVANOVIĆ, Starinar n.s. XXXIX (Beograd 1988) 187-190; S. MILISAUSKAS, Antiquity, 63, 239 (London 1989) 396-398;

Dubrovački regionalni zbornici. - Compte rendu par V. MIOVIĆ-PERIĆ. An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVII (Dubrovnik 1989) 200-201.

D. DUKOVSKI, *Uz dvadesetpetu godišnjicu postojanja zbornika "Problemi Sjevernog Jadrana" Zavoda za povijesne i društvene znanosti JAZU u Rijeci.* Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 340-346.

Folklore and historical process. [Referati sa 12. međunarodnog kongresa antropoloških i etnoloških znanosti, održanog 1988 u Zagrebu]. Zagreb, Institute of Folklore Research (1989). 213.

Forum Iulii. Annuario del Museo nazionale di Cividale del Friuli 7; 8; 9 (Čedad 1983; 1984; 1985). - Compte rendu par B. MARUŠIĆ, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 234.

Geschichte und ihre Quellen. Festschrift für Friedrich Hausmann zum 70. Geburtstag. [Herausg. von R. HÄRTEL]. Graz (1987). 668. - Compte rendu par V. RAJŠP, Zgod. čas. 43, 2 (Ljubljana 1989) 293-294.

Godišen zbornik 13 (39). Filozofski fakultet Skopje na Univerzitot Skopje 13 (39) jubileen broj (Skopje 1986). - Compte rendu par I. PRLENDER, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 456.

Godišnjak, knj. XXV. Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. 23 (Sarajevo 1987).- Compte rendu par A. PALAVESTRA, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 437-439.

Godišnjak, knj. XXVI. Sarajevo, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 24 (1988). 170. Avec ill. - Compte rendu par A. ŠKEGRO, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 41-42.

Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XXXV i XXXVI (Sarajevo 1984-1985). - Compte rendu par J. SALIH, Istor. zap. LX, 2-3 (Titograd 1987) 255-258.

Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XXXVII (Sarajevo 1986). 201. - Compte rendu par I. PRLENDER, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 443-445.

Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Internationales Symposium Ruma 1986 (Réd. N. TASIĆ - J. PETROVIĆ). [Gomolava- Vojvođanski muzej , knj. 1] [Balkanol. inst. SANU - Pos. izd., knj. 33]. Novi Sad (1988) 249. Avec ill. - Compte rendu par N. TASIĆ, Rad Vojv. muz. 31 (Novi Sad 1988-1989) 362-363.

Idrijski razgledi XXIX-XXXIII (1984 - 1988). - Compte rendu par M. ŽVANUT, Argo XXVIII (Ljubljana 1989) 121-123.

Илири и Албанци - серија предавања одржаних од 21. маја до 4. јуна 1986. године (texte comp. franç.: *Les Illyriens et les Albanais - série de conférences tenues du 21 mai au 4 juin 1986)* (réd. M. GARAŠANIN). [Научни скупови САНУ, књ. 39. Одељ. истор. наука, књ. 10]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988). 375. - Compte rendu par A. FAILLER, Rev. d. Ét. Byz. 47 (Paris 1989) 295-296.; A. BENAC - L. FEKEŽA, God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 195-205.

Informatica museologica 1-4 (78-81). Zagreb, Muzejski dokumentacioni centar (1987). - Compte rendu par M. MEDAR, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 57-58.

Iosephi Kastelic Opera Selecta [Izabrana dela Jožeta Kastelica]. (Réd. B. ĐURIĆ, etc.). Ljubljana, Archaeol. iugoslav. (1988). 267. Avec ill.

Историја, списание на Сојузот на друштвата на историчарите на СР Македонија, јубилеен број XX, 2 (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 158). - Compte rendu par K. ТОДОРОСКА, Глас.-Инст. нац. истор. XXX, 1-2 (Скопје 1986) 317-320.

Историја, списание на Сојузот на друштвата на историчарите на СР Македонија XXI,1 (Скопје 1985). 318. - Compte rendu par I. PRLENDER. Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 449 - 450.

Историјски часопис XXXI (Београд 1984). - Compte rendu par Н. РАКОЧЕВИЋ, Истор. зап. LX, 2-3 (Титоград 1987) 253-255.

Историјски записи - Библиографија. Никшић, Универзит. ријеч, Титоград, Истор. институт Црне Горе (1988).

Jadranski zbornik XII, 1982-85. Pula-Rijeka (1983). 620. - Compte rendu par M. BERTOŠA, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 375-377.

Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart. Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa - Kongress der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, Belgrad 11-17. September 1984 (Ed. K.D. GROTHUSEN). G"ttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verl. (1984). 336. - Compte rendu par H. SUNDHAUSSEN, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 324-326.

Jugoslovenski istorijski časopis 1-4 (Beograd 1986). - Compte rendu par P. STRČIĆ, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 460.

Jugoslovenski istorijski časopis 4. Beograd, Savez istoričara Jugoslavije (1987). - Compte rendu par P. STRČIĆ, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 381 -382.

Kačić XVII. Split (1988). - Compte rendu par T. MACAN, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 410-411.

Д. М. КАЛЕЗИЋ, *Античка мисао у периодици Српске православне цркве* (rés. allem.: Das antike Denken in den Periodika der serbischen orthodexen Kirche). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 219-226.

Кирило - методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија. Прилози од Научниот собир одржан по повод 1100-годишнината од смртта на Методиј Солунски, Скопје, 1-3 октомври 1985 година (réd. B. KONESKI). Скопје, Макед. акад. науките и умет. (1988). 322. Avec ill.

Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23-24. travnja 1986. godine. [Analecta croatica christiana, 25]. Rijeka, Visoka bogoslovska škola u Rijeci; Zagreb, Kršćanska sadašnjost (1988). 344. Avec ill. - Compte rendu par A. MIJATOVIĆ, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 385.

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, ob 50-letnici Mestnega muzeja v Ljubljani 33, 2-3 (Ljubljana 1985). - Compte rendu par I. PRLENDER, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 447-448.

Kulturna baština 17. Split, Društvo prijatelja kulturne baštine Splita (Split 1987). - Compte rendu par S. PIPLOVIĆ, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 455.

Kulturna baština 18. Split, Društvo prijatelja kulturne baštine Splita (1988). - Compte rendu par S. PIPLOVIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 51-52.

Litterae slavicae medii aevi : Francisco Venceslao Mareš sexagenario oblatae (Herausg. J. REINHART). München, Verl. O. Sagner (1985). 427. - Compte rendu par M. MIHALJEVIĆ, Slovo 38 (Zagreb 1988) 125-138.

Македонците муслимани (Зборник на материјали од Првиот научен симпозиум одржан на 3 и 4 октомври 1981 година во Кичево о од другите културно-научни средби на Македонците муслимани) (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 247). - Compte rendu par J. ЈАНЕВ, Глас.-Инст. нац. истор. XXIX, 3 (Скопје 1985) 262-265.

Милешева у историји српског народа. Међународни научни скуп поводом седам и по векова постојања, јуни 1985 (réd. V. J. ĐURIĆ). [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987). 317. Avec ill.

Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, University of California, Department of History, (1989). 170.

Mogućnosti XXXII, 1-3 (Split 1985). - Compte rendu par W. PUCHNER, Südost-Forsch. XLVI (München 1987) 411-412.

Muzejski vjesnik XII. Bjelovar, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske (1989). 110.- Compte rendu par M. HAIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 56-57.

Народно градитељство на Балкану (rés. franç.: L'architecture populaire dans les Balkans) (trad. par T. Blagojević). Београд, Реп. завод заштт. споменика култ. Ср Срб., Балканолошки инст., Срп. акад. наука умет., Друштво конзерватора Ср Срб. (1987). 161. Avec ill.

Научен собир Климент Охридски и улогата на охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета. Материјали од научен собир одржан во Охрид од 25 до 27 септември 1986 година (rés. russe., allem. et angl.: Climent of Ohrid and the Role of the Ohrid Literary School in the Development of the Scientific Meeting Held in Ohrid on September 25-27, 1986). Скопје, Македонска акад. науките умет. (1989). 393. Avec. ill.

Il Noncello. Rivista d'arte e di cultura 60, 61, 1985 (Pordenone 1986-1987). - Compte rendu par B. MARUŠIĆ, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 234.

Opuscula archeologica 11-12. Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1987). 159. Avec ill. - Compte rendu par B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 41-42.

Osječki zbornik XVIII-XIX. Osijek, Muzej Slavonije (1987). - Compte rendu par M. BATOROVIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 48.; J. ŠIMIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 42-43.

Otok Pašman kroz vjekove i danas. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zadru 2-4 prosinca 1981. [Pašmanski zbornik] [Poseb. izd. Fil. fak. Zadru, 6]. Zadar, Filoz. fak. ; Biograd na moru, Zavič. muzej (1987). 381. – Compte rendu par J. LISAC, Mogućnosti XXXVI, 11-12 (Split 1988) 1012-1013; L. ČORALIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 391-394.

Papers Presented at the Vth International Congress of South-East European Research Studies. Belgrade 11-16th September 1984. = Доклады V-го Международного конгресса по исследованию югоисточной Европы состоявшегося в Белграде 11-16 сентября 1984. (réd. D. ZOGRAFSKI). Skopje, Institute of National History (1988). 154.

Pelješki zbornik 4. (Zagreb, Društva Pelješčana u Zagrebu i Dubrovniku (1987). 385. - Compte rendu par I. MITIĆ, Acta hist.- oecon. Iugosl. 15 (1) (Zagreb 1988) 236-238.

Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji. Knj. 14. Predkovinske kulture Slovenije. (rés. allem.). Ljubljana, Oddel. za arheol, Fil. fak. (1986) 118. Avec ill.

Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji. Knj. 15. Predkovinske kulture Slovenije. Ljubljana, Oddel. za arheol. Fil. fak. (1987). 197. Avec ill.

Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji. Knj. 16.(Réd. T. BREGANT). Ljubljana, Oddel. za arheol. Fil. fak. (1988). 109. Avec ill.

Prilozi 3-4. Odjel za arheologiju Instituta za povijesne znanosti (Zagreb 1986/87). 177. Avec ill. - Compte rendu par N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 50-51.

Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26. Split, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture (1987). 551.- Compte rendu par A. DUPLANČIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 38-39.

Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre I-IV. Zagreb (1977-1978), Zagreb -Rijeka (1979-1981). - Compte rendu par K. TADIĆ, Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 346-348.

Problemi sjevernog Jadrana Sv. 3, 4. Rijeka, Zav. povij. druš. znan. (1981)(1982). - Compte rendu par Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 145-148.

Problemi sjevernog Jadrana. Sv. 5. (Rijeka 1985). 258. - Compte rendu par I. PRLENDER, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 450-452.

Први лингвистички научни скуп у спомен на Радослава Бошковића - радови са научног скупа, Даниловград, 14. и 15. маја 1987. [Научни скупови ЦАНУ, књ. 17. Одељ. умјетн., књ. 6]. Титоград, Црног. акад. наука и умјет. (1988). 271.

Quaderni di scienze antropologische 12, 13 (Padova 1987) - Compte rendu par D. SVOLJŠAK, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 234-235.

Radovi Centra za historijska istraživanja u Rovinju vol. 14 (Trieste-Rovigno 1983-1984), 15 (1984-1985), 16 (1985-1986). - Compte rendu par S. BERTOŠA, Rad.- Zavod hrvat. povij.,Filoz. fak. Zagr., 20 (Zagreb 1987) 301-306.

Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 26. Razdio povijesnih znanosti 13, 1986-1987. Zadar, Filozofski fakultet (1987). 322. Avec ill. - Compte rendu par R. JURIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 36-38.

Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 27 . Razdio povijesnih znanosti 14. Zadar, Filozof. fak. (1988). 224. Avec ill. - Compte rendu par R. JURIĆ, Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 48-49.

Radovi Zavoda JAZU u Zadru 31 (Zadar 1989). - Compte rendu par M. BRKOVIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 390-391.

Rapski zbornik. Zagreb (1987). 584. Avec ill. - Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 457-458. P. STRČIĆ, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 383-384; N. ŠETIĆ, Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 349-355.

Regiones Peninsulae Balcanicae et proximi orientis. Aspekte der Geschichte und Kultur. Festschrift für Basilius S. Pandžić. Zbornik radova u čast Baziliju Stjepanu Pandžiću povodom 70. obljetnice života. [Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte 2]. Bamberg, Fach Slavische Philologie der Universität Bamberg (1988). XIV, 439. - Compte rendu par L. STEINDORFF, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 327-328.

Recherches albanologiques 1 (Priština 1984, publ. 1985). 272. - Compte rendu par D. MIĆOVIĆ, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 441-443.

Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори. Зборник радова са научног скупа на Цетињу одржаног 26., и 27. октобра 1987. године. [Пос. изд. књ. 13]. Цетиње, Централ. нар. библиотека (1989). 373. Avec ill.

Slavistische Studien zum X. Internationalen Slavistenkongress in Sofia 1988 .[Slavistische Forschungen, 54] (Ed. par: R. OLESCH, H. ROTHE). K"ln-Wien, B"hlau Verlag(1988). XII,743. - Compte rendu par P. REHDER, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 277-280.

Slavonski povijesni zbornik 24, 1-2 (Slavonski Brod 1987). - Compte rendu par D. AGIČIĆ, Rad. - Zavod hrvat. povij. Filoz. fak. Zagr. 21 (Zagreb 1988) 283-286.

Spomenica stogodišnjice Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988 (Réd. A. DAUTBEGOVIĆ – V. PALAVESTRA). Sarajevo, Zemalj. muz. Bosne i Hercegovine (1988). 511. Avec ill.

Старинар, нова серија XXXVII, 1986 (Београд 1986). *315.*- Compte rendu par A. ŠKEGRO, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 39-40.

Старинар, нова серија XXXVIII, 1987 (Београд 1988). 236; *Старинар, нова серија XXXIX, 1988* (Београд 1988). 205.

Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 15. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (Split 1986). - Compte rendu par С. ЕРЦЕГОВИЋ-ПАВЛОВИЋ, Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 199-200.

Starohrvatska prosvjeta, ser. III, Sv. 16. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (1987). 246. Avec ill. - Compte rendu par Ž. TOMIČIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 38-41; С. ЕРЦЕГОВИЋ-ПАВЛОВИЋ, Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 200-201.

Starohrvatska prosvjeta, ser. III. sv. 17. Split, Muz. hrvat. arheol. spomenika (1987). 181. - Compte rendu par Ž. TOMIČIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 42-45; E. MANEBA, Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 280-281.

Sto la Nape XXXIV; XXXV (Udin 1982,1983) - Compte rendu par T. PAVŠIĆ, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 236-237.

Студеница и византијска уметност око 1200. године. Међународни научни скуп поводом 800 година манастира Студенице и стогодишњице САНУ, септембар 1986. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11] (réd. V. KORAĆ). Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) VII, 570. Avec ill.

Студеница у црквеном животу и историји српског народа. Симпосион Богословског факултета у Београду 5-7 октобра 1986. Богословље XXXI, 1 (Београд 1987). 255.

Studi Goriziani. Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia 64, 65, 66, 67, (Gorizia 1986,1987,1987,1988). - Compte rendu par M. VUK, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 237-238.

Studia numismatica Labacensia, Alexandro Jeločnik oblata (réd. P. KOS et Ž. DEMO). [Situla, 26]. Ljubljana, Narodni muz. (1988). 330. Avec ill.

Tisuću i sto godina od smrti Metodijeve. Ćirilometodsko kulturno-književno nasleđe u Hrvata. Zbornik radova medjunarodnog skupa Zagreb, 16.–20. XI. 1985. I-II. [Slovo 36, 37]. Zagreb (1986,

1987). 276; 208. - Compte rendu par T. MRKONJIĆ, Orient. christ. period. LV, 1 (Roma 1989) 226-227.

Tractata Mycenaea - Proceedings of the Eight International Colloquium on Mycenaean Studies, Held in Ohrid, 15-20 September 1985 (réd. P. Hr. ILIEVSKI et LJ. CREPAJAC). Skopje, Maced. acad. sciences and arts (1987). 404. Avec ill.

U povodu prikaza časopisa Opuscula Archaeologica 11-12. Zagreb, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1987). - Compte rendu par Z. MARKOVIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 42-44.

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XX. Zagreb, Arheološki muzej (1987). 131. Avec ill. - Compte rendu par A. ŠKEGRO, God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 192-194.

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XXI (Zagreb 1988).- Compte rendu par M. HOTI, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 55.

Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu XXVIII; XXIX (Pazin-Rijeka 1986; 1987). - Compte rendu par V. TUL, Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 241-242.

Vjesnik Muzeja Požeške kotline 4-5 (Slavonska Požega 1986). 219. - Compte rendu par F. POTREBICA, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 387-389.

Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699. Зборник радова са научног скупа одржаног 24. и 25. априла 1986. године. [САНУ - Научни скупови, XLVIII. Одељ. историј. наука, 12]. Београд, Српска акад. наука умет. (1989). 350.

Die V"lkers Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhunderts (réd. B. HÄNSEL). [Südosteuropa Jahrbuch 17]. München, Berlin (1987). 308. Avec 36 tabl. - Compte rendu par Ž. DEMO, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 170-173.

Зборник извјештаја о истраживањима Боке Которске. [Споменик Срп. акад. наука уметн. CXXVI. Одељ. истор. наука 5]. Београд, САНУ (1986). 246. Avec ill. - Compte rendu par Д. РАДОЈЧИЋ, Истор. зап. LXII, 1-2 (Титоград 1989) 224-227.

Зборник на трудови. Струмица, Завод защт. спом. култ. (1989). 386. Avec ill. - Compte rendu par Zgod. čas. 41, 4 (Ljubljana 1987) 746.

Зборник Округлог стола о научном истраживању Косова, одржаног 26. и 27. фебруара 1985. године у Београду. [Научни скупови САНУ, 42. Одељ. јез. и књиж., Одбор за проучавање Косова, 1]. Београд, Срп. акад. наука и умет. (1988). 228. Avec ill.

Zbornik Poreštine 2. Poreč (1987). - Compte rendu par P. STRČIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 411-412.

Зборник посветен на Бошко Бабиќ - Mélange Boško Babić 1924-1984. [Посебни издања III]. Прилеп, Инст. истраж. старослов. култура (1986). 294. - Compte rendu par A. FAILLER, Rev. Étud. Byz. 47 (Paris 1989) 315-316.

Zbornik radova u čast 650. obljetnice planske izgradnje Stona i Malog Stona (rés. angl.: Developing Possibilities of Some Economic Activities) (réd. K. BAGOJE). Ston, Mjesna zajednica (1987). 328. Avec ill.

Зборник шесте ономастичке конференције (Доњи Милановац, 9-12. октобар 1985) (réd. P. IVIĆ). [Научни скупови, XXXVII. Одељ. јез. и књиж., 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987). 651.

Зборник за ликовне уметности Матице српске 20-21 (Нови Сад 1984-1985). - Compte rendu par M. АДАМОВИЋ, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 440-441.

Zeitschrift für Balkanologie XVII-XXI(Berlin - Wiesbaden 1981-1985). - Compte rendu par M. VUKELIĆ, Balcanica XX (Belgrade 1989) 467-470.

Zgodovinski časopis, glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije 40,4; 41,1 (Ljubljana 1986,1987). - Compte rendu par I. PRLENDER, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 445-447.

CONGRÈS - CONFÉRENCES - RÉUNIONS

Antički temeji naše sodobnosti - referati slovenskih udeležencev na 4. znanstvenem zborovanju Zveze društev za antične študije Jugoslavije v Pulju od 12. do 17. oktobra 1986 (rés. angl., allem. ou ital.). Ljubljana, Društvo za antične in humanist. študije (1987). 94. Avec ill.

Arheološko društvo Slovenije v letu 1983-84. Arheo 5 (Ljubljana 1986) 35.

Arheološko društvo Slovenije v letu 1984-85. Arheo 5 (Ljubljana 1986) 36-39.

B. BALKOVEC, *24. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Ptuj, 28 do 30. septembra 1988).* Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 461-462.

M. BATOROVIĆ, *Nakon održanog XI kongresa Saveza društava muzejskih radnika Jugoslavije, Novi Sad, 26-28. listopada 1987.* Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 18-19.

B. BERČIĆ, *Snovanje in ustanovitev muzejskega društva v Škofji Loki* (rés. allem.: Planung und Gründung des Musealvereins in Škofja Loka). Loški razgl. 34 (Škofja Loka 1987) 11-25.

F. BILJAN, *UNESCO-MAS i restitucija arhivske građe (kronološka skica)* (rés. ital.: UNESCO - Consiglio Archivistico Internazionale e restituzione del Materiale d'archivio (schizzo cronologico). Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXX (Pazin-Rijeka 1988) 313-325.

N. BUDAK, *Etnogeneza Hrvata u ranom srednjem vijeku.* Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 10-11.

N. BUDAK, *Međunarodni simpozij Tipovi etnogeneze (Typen der Ethnogenese).* Zwettl, Austrija, 1986. Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 397-398.

N. CAMBI, *Prijedlog za raspravu o radu starokršćanske sekcije SADJ [Saveza arheoloških društava Jugoslavije].* Arheo 5 (Ljubljana 1986) 30-31.

S. CIGLENEČKI, *Poznoantična arhitektura v Jugoslaviji (Ohrid, 2-4. oktober 1987).* Arheo 6 (Ljubljana 1987) 36-37.

I. CURK, *ICOMOS - međunarodni simpozij 12. in 13. 10. 1987.* Washington : iz sklepov. Varstvo spom. 31 (Ljubljana 1989) 377-378.

Г. ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, *XI [Једанаести] међународни конгрес хришћанске археологије,* Lion-Vjen-Grenobl, 21-28. септембра 1986 године). Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 147-148.

Г. ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, *Међународни скуп поводом 75.годишњице истраживања Цариччиног града. (Лебане, Царичин град, Кладово, Београд, 25. септ.-3. окт. 1987).* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 176.

Г. ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, *Са међународног византолошког конгреса (Вашингтон, 3-8. августа 1986. године).* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 148-149.

Г. ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, *Са 5. Међународног колоквијума о античким мозаицима (Батх - Енглеска, 5-12. септембра 1987.године.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 152.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Научни скуп : Студеница и планирани водопривредни системи.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 186.

T. ČERIČ, *Modernizacija muzejskih postavitev - Simpozij muzealcev v Donjem Milanovcu.* Argo XXVIII (Ljubljana 1989) 114-115.

R. ČEPLAK, *Muzeji : Generatorji kulture - 15. generalna konferencija ICOM-a.* Argo XXVIII (Ljubljana 1989) 110-114.

D. DAROVEC, *Poročilo s 1. občnega zbora Zgodovinskega društva za južno Primorsko.* Zgod. čas. 43, 3 (Ljubljana 1989) 443-445.

M. DAŠIĆ, *Deveti kongres istoričara Jugoslavije.* Jugosl. istor. čas. 1-2 (Beograd 1988) 205-221.

Д. ДИМУЛКОВ, *Осврт за работата на* XVIII-годишно собрание на сојузот на друштвата на историчарите на СР Македонија. Историја XXII,1 (Скопје 1986) 295-298.

Л. ДОНЧЕВА-ПЕТКОВА, *Международен симпозиум по славянская археология.* Прилеп, Югославия 30. IX – 4. X. 1986. Археология XXVIII, 4 (София 1987) 74-75.

S. DUŠANIĆ, *Međunarodno društvo za studije o Platonu.* Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 30.

М. ГАРАШАНИН, *Закључна разматрања* (texte comp. franç.: Considérations finales). Илири и Албанци. [Научни скупови, XXXIX. Одељ. истор. наука, 10]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 361-375.

Grčko rimska antika u Jugoslaviji i na Balkanu. V. naučni skup Saveza društava za antičke studije Jugoslavije, Skopje 26-29.IX. 1989. - Compte rendu par B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 329-331.

Б. ИДВОРЕНАН-СТЕФАНОВИЋ, *12. Међународни конгрес антрополошких и етнолошких знаности, Загреб 24-31. јул 1988.* Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 354-355.

E. IMAMOVIĆ, *Savetovanje studenata arheologije na Bledu.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 58-59.

Informator 54/1989. Skupščina zveze arheoloških društev Jugoslavije, Bled 26.10. 1988. Arheo 8 (Ljubljana 1989) 25-43.

Iz rada [Hrvatskog arheološkog društva]. Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XX,3 (Zagreb 1988) 7-30.

M. JURIŠIĆ, *Dani hrvatske arheologije u Makedoniji.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 13-14.

Ј. КАЛИЋ – Д. МРКОБРАД, *Истраживање целине: српско средњовековно друштво* (rés. franç.: La recherche d'un complexe: La société serbe médiévale). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 31-37.

Kongres ZADJ [Saveza arheoloških društava Jugoslavije], Novi Sad 9-11. 10. 1984. Arheo 5 (Ljubljana 1986) 5-34.

Đ. KRASNOV, *Prvi balkanski numizmatički sastanak "Balkanumi 86" u Varni.* Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 2-4.

B. KREKIĆ, *Seminar "Dubrovnik - povijest koja živi" na kalifornijskom sveučilištu u Los Angelesu.* An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVI (Dubrovnik 1988) 261.

Б. КРСТАНОВИЋ, *Годишња скупштина Друштва конзерватора Србије.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 235-238.

B. KUNTIĆ–MAKVIĆ, *Grčko-rimska antika u Jugoslaviji i na Balkanu* (V. naučni skup Savez društava za antičke studije Jugoslavije). Skopje, 26-30. rujna 1989. Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 25-26.

П. КУЗМАН, *Makedonski arheološki dnevi v Sloveniji, 25-28. maj 1987.* Arheo 6 (Ljubljana 1987) 34-36.

Д. МАДАС, *Извештај о раду Српског археолошког друштва у периоду 1983-1988. године.* Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 188-189.

Д. МАДАС, *Извештај о раду Српског археолошког друштва у периоду мај 1986 - мај 1987. године.* Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 5-7.

A. MALENICA, *Međunarodni seminar "Od Rima do Trećeg Rima".* Zb. rad. - Prav. fak. Novom Sadu XXI, 1-3 (Novi Sad 1987) 301-303.

K. MARKOVIĆ, *[Dvanaesti] XII. internacionalni kongres antropoloških i etnoloških znanosti. Simpozij Etnologija i arhitektura* (rés. angl.: The 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. The Symposium on Ethnology and Architecture). Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 121-122.

Р. МАРОЈЕВИЋ, *Десети међународни конгрес слависта,* Јужнослов. филол. XLV (Београд 1989) 227-231.

R. MATIJAŠIĆ, *Tri arene: Pula, Verona, Rim (Istraživanje, zaštita i revitalizacija).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 32-34.

M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *1100 obljetnica natpisa kneza Branimira (888-1988).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 11-12.

Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf, XVIII. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci; Celje 1986: Utjecaj i učinci tiskarstva i tiskanih djela u panonskom prostoru do jozefinskih reformi. Maribor (1988). 234. - Compte rendu par I. PRLENDER, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 377-379.

Međunarodni kulturnopovijesni simpozij "Mogersdorf 1988" Osijek 5.VII - 9.VII. 1988. - Compte rendu par I. KAMPUŠ, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 311-314. I. JURIŠIĆ, Rad.- Zavod hrvat. povij. 21 (Zagreb 1988) 287-288.

Međunarodni znanstveni skup u povodu 700. obljetnice Vinodolskog zakona, 600. obljetnice Senjskog statuta i 600. obljetnice Krčkog statuta. Zagreb - Senj- Novi Vinodolski-Vrbnik, 19-22. rujna 1988.- Compte rendu par JANEKOVIĆ-RÖMER, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 317-318.

D. MIHELIČ, *Mednarodno posvetovanje "Il Codice Diplomatici Istriano e le fonti per la storia di Trieste e dell' Istria dalla divulgazione a stampa alla banca dati", Rovinj 9. maja 1989.* Zgod. čas. 43, 2 (Ljubljana 1989) 280-281.

D. MIHELIČ - V. RAJŠP, *Mednarodni simpozij "Historische Edition und Computer", Karl-Franzens-Universität, Institut für Germanistik (Graz, 26-30. Oktober 1988).* Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 593-594.

I. MIRNIK, *10. Međunarodni numizmatički kongres.* Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 122-124.

D. MUNIĆ, *Prvo republičko savjetovanje povjesničara Hrvatske - "Dani Jaroslava Šidaka" 23-25. III. 1988. u Rijeci i Puli.* Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 371-376.

D. PAVLIČEVIĆ, *I. Republičko znanstveno savjetovanje povjesničara Hrvatske "Dani Jaroslava Šidaka".* Jugosl. istor. čas. 3-4 (Beograd 1988) 324-326.

D. PAVLIČEVIĆ, *[Sedamnaesti] 17. kongres austrijskih istoričara.* Jugosl. istor. čas. 4 (Beograd 1987) 180-182.

Д. С. ПАВЛОВИЋ, *Касторија - језеро, град, споменици - међународни мултидисциплинарни колоквиум (Касторија, 27. IX-2. X. 1987).* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 179-180.

С. ПЕЈИЋ, *Међународни научни скуп "Архиепископ Данило II и његово доба".* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 146-147.

15. [Petnaesta] generalna konferencija ICOM-a, Hag, 27. 8 – 5. 9. 1989. Inf. museol. 1-2 (Zagreb 1988) 108.

Л. ПЕТРОВА, *Меѓународен симпозиум во Равена посветен на Македонија* (rés. franç.: Un symposium international à Ravenne dédié à la Macédoine). Лихнид 6 (Охрид 1988) 317-320.

Н. ПРОЕВА, *Осврт на Осмиот меѓународен микенолошки симпозиум.* Лихнид 6 (Охрид 1988) 312-316.

Program i sažeci predavanja - Prvo republičko znanstveno savjetovanje povjesničara Hrvatske Dani Jaroslava Šidaka, Rijeka - Pula, 23. do 25. ožujka 1988. Rijeka, Povij. društvo Istre (1988). 63.

Prvi medunarodni znanstveni skup "Tri arene Pula, Verona, Rim", Pula, 22-25. lipnja 1988 (istraživanja, zaštita i revitalizacija) - program i sažeci predavanja (texte comp. ital.: Primo convegno scientifico internazionale "Tre arene Pola, Verona, Roma", Pola, 22-25 giugno 1988 (indagini, tutela e rivitalizzazione), programma e riassunto delle relazioni). [Materijali, prilozi za povijest i kulturu Istre, 5]. Pula, Povij. društvo Istre, Arheol. muzej Istre (1988). 121. Avec ill.

[Prvo] I. Republičko znanstveno savjetovanje povijesničara Hrvatske u Rijeci i Puli "Dani Jaroslava Šidaka". - Compte rendu par D. PAVLIČEVIĆ, Rad.- Zavod hrv. povij. 21 (Zagreb 1988) 288-291.

I. RADIĆ, *VI. Medunarodna konferencija studenata arheologije Szombathely, 4-10 travnja 1988.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 24-25.

I. RADIĆ, *XIII. Kongres Saveza arheoloških društava Jugoslavije, Bled, 25 - 29. listopada 1988.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 31-32.

Р. РАДИЋ, *Први иберијски симпозијум византијских студија.* Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 305-306.

Д. РАДОЈЧИЋ, *XXVII конгрес антрополошког друштва Југославије (Шкофја Лока, 31. V - 3. VI. 1988).* Истор. зап. LXII, 3-4 (Титоград 1989) 192-194.

Реферати на македонските слависти за X меѓународен славистички конгрес во Софија. Скопје, Мак. слав. комитет (1988). 132.

F. ROZMAN, *Tretje zasedanje Avstrijsko-jugoslovanske komisije zgodovinarjev (Dunaj, 12.-14. aprila 1988).* Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 466-467.

F. ROZMAN, *17. zborovanje avstrijskih zgodovinarjev (Eisenstadt / Železno, 31. augusta do 5. septembra 1987).* Zgod. čas. 41, 4 (Ljubljana 1987) 729-730.

Ž. SEKULIĆ, *Slavonski muzealci na XI kongresu Saveza društava muzejskih radnika Jugoslavije u Novom Sadu, 26. i 27. listopada 1987. god.* Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 13-18.

Г. СИМИЋ, *Први европски конгрес о градовима са тврђавама.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 150-151.

J. SIROTKOVIĆ, *Znanstveni skup "Tisuću i sto godina od smrti Metodijeve - Ćirilometodsko kulturno-književno naslede u Hrvata".* Slovo 37 (Zagreb 1987) 15-16.

М. СЛАДИЋ, *Симпозијум Винча и њен свет - Подунавље од 6000. до 3000. год. пре н. ере.* Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 181-182.

B. SLAPŠAK, *Predlog za ustanovitev sekcije za teoretsko arheologijo in informatiko.* Arheo 5 (Ljubljana 1986) 31-32.

F. DŽ. SPAHO, *Jugoslovenski naučni skup o problematici osmanistike sa posebnim osvrtom na izdavanje izvora* (rés. angl.: Jugoslav Scholarly Symposium about Problems in Ottoman Studies with the Special Review of the Publishing of Manuscripts). Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 247-283.

Z. STANČIĆ, *Theoretical Archaeology Group 87. Symposium Computer modelling in Archaeology, Bradford, 15-17. december 1987.* Arheo 6 (Ljubljana 1987) 37-42.

D. SVOLJŠAK, *Slovensko arheološko društvo v letu 1986.* Arheo 6 (Ljubljana 1987) 50-51.

D. SVOLJŠAK, *Slovensko arheološko društvo v letu 1987.* Arheo 6 (Ljubljana 1987) 52.

P. ŠTIH, *Etnogeneza Hrvatov v zgodnjem srednjem veku (Zagreb 17., 18. januar 1989).* Zgod.čas. 43, 1 (Ljubljana 1989) 127-129.

Н. ТАСИЋ, *Други међународни симпозијум археолога и С14.* Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 66-67.

B. TERŽAN, *Kolokvij - Bronasta doba v Sloveniji, Lendava 12.-15. november 1986.* Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 111-114.

P. TURK, *XIV. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine.* Zgod. čas. 43, 4 (Ljubljana 1989) 618.

K. TURKOVIĆ, *Znanstveni skup o Statutu grada i otoka Korčule iz 1214. godine.* Zb. Prav. fak. Zagrebu 38,4 (Zagreb 1988) 603-605.

Р. ВАСИЋ, *Symposium "Vinča and Its World : The Danubian Region from 6000 to 3000 B.C.* Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 170-172.

Р. ВАСИЋ, *Тринаести међународни конгрес за класичну археологију у Берлину.* Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 182.

М. ВУКМАНОВИЋ – М. ТОМОВИЋ – М. ПОПОВИЋ, *[Тринаести] XIII конгрес Савеза археолошких друштава Југославије.* Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 172-176.

M. VUKOMANOVIĆ – J. VUČINIĆ – J. KARABEG– M. ŽIVKOVIĆ, *Svetski kongres antropologa.* Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 61-73.

Ђ. ЗЛАТКИЋ, *Саветовање "Мост Мехмед-паше Соколовића, дело Мимара Синана и проблематика његове заштите данас".* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 187-188.

Znanstveni skup "Zvonimir, kralj hrvatski" u povodu 900. obljetnice smrti kralja Zvonimira 1089-1989. Zagreb-Split, 14-17. prosinca 1989. - Compte rendu par I. JURKOVIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 321-327.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Občni zbor na Ptuju 28., 29. september 1988. Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 583-593.

INSTITUTIONS - BIBLIOTHÈQUES - ARCHIVES

Đ. BASLER, *Institut za proučavanje Balkana.* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 392-394.

Đ. BASLER, *Popis izdanja Instituta za proučavanje Balkana.* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 394-396.

Љ. БУКВИЋ, *Десет година Јединице за заштиту споменика културе - Археологија.* Глас.- Нар. муз. 1 (Панчево 1988) 129-135. Avec 6 fig.

F. BUŠKARIOL, *Obilježavanje 50. obljetnice smrti don Frane Bulića.* Arheo 6 (Ljubljana 1987) 33-34.

Делатност Завода за заштиту споменика културе у Краљеву од 1981. до 1988. године. Извештаји: С. ЂОРЂЕВИЋ, *О делатности Завода за заштиту споменика културе у Краљеву од 1981. до 1988. године* Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 27-279. Avec 16 fig.; О. ВУКАДИН, 280-289; Р. ПАВИЧЕВИЋ-ПОПОВИЋ, 289-300; М. ДОМАЗЕТ, 301-307; С. МИЛОШЕВИЋ,

307-311; Н. ПАЈОВИЋ, 311-312; С. ВУЈОВИЋ, 312-316; З. ИВКОВИЋ-М. ЂОКИЋ, 316-323.

From the treasury of the Slovene national Library, catalog. National and University Library Ljubljana, 1986 (texte comp. slovène: Iz zakladnice Slovenske narodne knjižnice, katalog. Narodna in univerzitetska knjižnica Ljubljana, 1986) (texte par M. ŠIRCELJ et J. DOLAR). Ljubljana, Nation. and Univers. Library (1986). 16.

Извештај о раду Историјског института СР Црне Горе у 1988. години. Истор. зап. LX, 2-3 (Титоград 1987) 263-274.

Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske (rés. angl.). [God. zašt. spom. kult. Hrvatske 12 (1988)]. Zagreb, Republ. zavod zašt. spom. kulture (1988). 150. Avec ill.

A. KRASNIC, *Arhivska građa Gazi Husrev-begove biblioteke (druga knjiga)*(rés. angl.: The Archives of the Gazi Husrevbeg Library). An. Gazi Husrev-begove bibl. XIII-XIV (Sarajevo 1987) 125-133.

E. KUJUNDŽIĆ, *Klasifikacija književne građe na arapskom za bibliotečke potrebe* (rés. angl.: The Classification of Literatury Works in the Arabic Language in Libraires). An. Gazi Husrev-begove bibl. XIII-XIV (Sarajevo 1987) 241-249.

M. KURELAC, *Zavod za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije - Zagreb (1948-1988).* Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 1-9.

S. LJUBIČIĆ, *Izdavačka djelatnost Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1889-1985. godine.* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 426-511.

F. OREB, *Dokumentacija o Saloni u Naučnom arhivu Ejnara Dyggvea u Splitu* (rés. angl.: Ejnar Dygve's Archive on the Ancient City of Salona). God. zašt. spomenika kult. Hrvat. 13 (Zagreb 1987) 141-150.

V. PALAVESTRA, *Turski arhiv Zemaljskog muzeja.* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 390-392.

Рад [Српске] Академије [наука и уметности] у 1988 години. Одељење историјских наука. Одбори одељења. Год. - Срп. акад. наука умет. XCV, 1988 (Београд 1989)238 - 260.

T. RAUKAR, *O archivu obitelji Hektorović* (rés. allem.: Zum Archiv der Familie Hektorović). Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 237-244.

Seznam ustanov in arheologov v Jugoslaviji. Arheo 8 (Ljubljana 1989) 44-61.

F. DŽ. SPAHO, *The Archives of the Institute of Oriental Studies in Sarajevo* (rés. serb.: Arhiv Orijentalnog instituta u Sarajevu). Prilozi orijent. filol. 36, 1986 (Sarajevo 1987) 345-358.

Српска академија наука и уметности 1886-1986 (rés. angl.). [Галерија Срп. акад. наука умет., 59]. Београд, Срп. акад. наука и умет. (1987). 196. Avec ill.

Stare knjige i rukopisi Gradišćanskih Hrvata u posjedu NSB- izbor, katalog izložbe, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, prosinac 1988 (texte par D. BUDIŠA). Zagreb, Nacionalna i sveučilišna bibl. (1988). 12. Avec ill.

D. SVOLJŠAK, *Predstavitev arheoloških raziskovanj v letu 1985.* Arheo 5 (Ljubljana 1986) 39-40.

A. ŠKEGRO, *Dvadeset pet godina rada Centra za balkanološka ispitivanja.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 51.

A. ŠKEGRO, *Zaključci sa konzultativnog sastanka o proučavanju grčke antike u Jugoslaviji.* God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 156.

B. ŠULC, *Iz hemeroteke Muzejskog dokumentacionog centra : Arheološki lokalitet Salona).* Inf. museol. 1-4 (Zagreb 1987) 91-92.

Topkapi Sarayi Müzesi Osmanli Arşivi Katalogu, Fermanlar I. Fasikül, No. E1-12476. Ankara (1985). 105. - Compte rendu par O. ZIROJEVIĆ, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 423-426.

Topkapi sarayi müzesi osmanli saray arşivi katalogu, Hükümler - Beratlar II, Fasikül No E. I-12476 (red. I. H. UZUNÇARŞILI). Ankara, TTK Basimevi (1988) 17-165. - Compte rendu par A. ФОТИЋ, Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 267-269.

S. TRAKO, *Katalog perzijskih rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu.* [Poseb. izd. XII]. Sarajevo, Orijent. inst. (1986). 268. - Compte rendu par L. GAZIĆ, Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 310-311.

Vodič Historijskog arhiva u Osijeku. Osijek, Historijski arhiv Osijeka (1987). 100. - Compte rendu par M. BATOROVIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 48.

M. ŽVANUT, *Knjige iz 16. stoletja v Knjižnici Narodnega muzeja* (texte comp. allem.: Die Bücher des 16. Jahrhunderts in der Bibliothek des Nationalmuseums). [Situla, razpr. Nar. muz., 27]. Ljubljana, Nar. muzej (1988). 108. Avec ill.

MUSÉES - EXPOSITIONS - COLLECTIONS - CATALOGUES

Antički portret u Jugoslaviji. (Cfr. Старинар н.с. XXXVI-II,152). - Compte rendu par M. ТОМОВИЋ, Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987); A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 36-37. Avec 2 fig 70-73.; H. von HEINTZE, Gymnasium 96 (1989) 90-91.

Antički Skupi, rezultati novih arheoloških istraživanja - izložba. [Katalog, 46]. Pula, Arheol. muzej (1989). 16. Avec ill.

Antični pokop v Pomurju, Pokrajinski muzej Murska Sobota, 15.10 - 30.11.1987.- Compte rendu par N. TRAMPUŽ OREL, Arheo 6 (Ljubljana 1987) 46-47. Avec 2 fig.

Antike Porträts aus Jugoslawien. Frankfurt am Main, Dezernat Kultur und Freizeit, Museum für Vor- und Frühgeschichte - Archäologisches Museum; National Museum Beograd (1988). 236. Avec ill.

Археологија Евроазије, 100 ремек дела старе уметности из фонда Државног историјског музеја - Москва (texte comp. russe et angl.: Masterpieces of the Ancient Art from the State Museum of History - Moscow) (texte par I.G. IVANOVNA et J.K. DIMITROVNA). Београд, Нар. музеј (1989). 36. Avec ill.

Arheološko nasleđe Baranje. Muzej Slavonije, Osijek, 1988. - Compte rendu par J. ŠIMIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 29-31.; J. ŠIMIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 48-49.

К. БАЛАБАНОВ, *Галерија на икони* (texte comp. franç.: La Galerie d'ic"nes). 2e éd. Штип, Завод зашт. спом. култ., Нар. музеј (1988). 123. Avec ill.

Д. БАТИСТИЋ-ПОПАДИЋ, *Приказ обновљеног сталног изложбеног постава Народног музеја Београд* . Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 166-167.

Д. БАТИСТИЋ-ПОПАДИЋ, *Нове аквизиције - археологија.* Глас.- Нар. муз. 1 (Панчево 1988) 75-107. Avec 4 fig.

Битка на Косову 1389. године (Conception par S. ĆIRKOVIĆ, D. SREJOVIĆ et O. MILJKOVIĆ). [Галерија САНУ, св. 65]. Београд, Срп. акад. наука уметн. (1989). 200. Avec ill.

Благо манастира Студенице (réd. V. J. ĐURIĆ). Textes par V. J. ĐURIĆ, M. RADAN-JOVIN - M. JANKOVIĆ - S. TEMERINSKI, E. PEJOVIĆ, S. ĐURIĆ, I. ZORIĆ, ; D. STOJANOVIĆ, N. R. SINDIK, M. ŠAKOTA, R. STANIĆ, N. CAR, M. TODIĆ, B.

MELCER. [Галерија САНУ, 63]. Београд, Срп. акад. наука и умет. (1988). 375. Avec ill.

L. BOLTA, *Stalna arheološka razstava Pokrajinskega muzeja v Celju* (rés. allem.). [Kult. in narav. spom., zbirka vodnikov, 22]. Maribor, Obzorja (1988). 34. Avec ill.

M. BOSIĆ, *Vojvođanski muzej kao matični muzej* (rés. angl.: The Museum of Vojvodina as a Central Museum). Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 54-55.

Bribir u srednjem vijeku (rés. angl.: Bribir in the Middle Ages) (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,152). - Compte rendu par L. STEINDORFF, Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 332-333 ; M. ŠOLLE, Archeol. rozhl. XLI,1 (Praha 1989) 92-93.; Compte rendu par Z. MARKOVIĆ, Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 92-93.

Bronasta doba na Slovenskem 18.-8. st.pr.n.š. Narodni muzej Ljubljana 13. maj - 31. oktober 1987, Arkade. (texte comp. angl.). Ljubljana, Narodni muzej (1987). 90. Avec ill. - Katalog razstave. Compte rendu par I. KLOPČIĆ, Arheo 6 (Ljubljana 1987) 42-43.

V. BUČIĆ, *Zasnove in izvedbe novih muzejev*. Argo 26 (Ljubljana 1987) 90-93.

M. BULAT, *Povodom proslave 110 godina rada Muzeja Slavonije u Osijeku*. Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 20-21.

F. BUŠKARIOL, *Zbirka Machiedo u Arheološkom muzeju u Splitu*. Prilozi povij. otoka Hvara IX (Hvar 1988) 31-41. Avec ill.

F. CECA, *Otvorenje lapidarija u Muzeju grada Trogira*. Inf. museol. 1-4 (Zagreb 1987) 66-67. Avec 1 fig.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Дечанска ризница у обновљеној Савиној трпезарији*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 11-33. Avec 2 fig.

[Četrdeset] 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Katalog izložbe (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 158). - Compte rendu par M. BUZOV, Prilozi - Inst. povij. znan. Sveuč. Zagrebu. Odjel arheol. 3-4 (Zagreb 1986-1987) 176-177.; D. BALEN-LETUNIĆ Arheo 6 (Ljubljana 1987) 45-46, Ž. DEMO, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 162-163.

R. ČEPLAK, *Transformacija konvencionalnih muzejev v informacijske sistemske celote*. Argo XXVIII (Ljubljana 1989) 88-100.

М. ДАЛМАЦИЈА, *Четрдесет година Војвођанског музеја*. Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 9-12.

A. DAUTBEGOVIĆ, *Uz stogodišnjicu Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 7-34.

Dekorativni elementi u seoskoj arhitekturi Srbije - Etnografski muzej u Beogradu (texte par T. ZEC). Beograd, Etnografski muzej (1987). 20. Avec ill.

В. А. ДМИТРИЕВ, *Култура народа Кавказа* (прад. пар О. Мишковски). Београд, Етнограф. муз. (1988). 22. Avec ill.

M. DRAGIČEVIĆ, *Srednjovekovni kostim na području stare hrvatske države*. Split, Muz. hrv. arheol. spomenika (1988). 40. Avec ill.

Dragocjenosti srednjovjekovne bugarske umjetnosti. Izložba u Musée d'art et d'histoire, Genève 9.VI-25.IX. 1988.- Compte rendu par I. KAMPUŠ, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 388-389.

Dubrovački novac iz fundusa Muzeja Slavonije Osijek. Izložba Muzeja Slavonije Osijek u Muzejskom prostoru Zagreb od 20.4.-17.5. 1987 g. - Compte rendu par H. LUKIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 33.

A. DURMAN - S. DIMITRIJEVIĆ, *Vučedol. Treće tisućljeće p.n.e.* [Katalog izložbe, 19]. Zagreb, Muzejsko-galerijski centar (1988).

Dvadeset stoljeća upotrebe novca na zadarskom području, izložba, Zadar, 15. svibnja 1987 (texte par Z. BRUSIĆ) (rés. angl.: Twenty Centuries of the Use and Circulation of Money in the Area of Zadar, Exhibition). Zadar (1987). 118. Avec ill.

А. ЦИЦИМОВ, *35 години од формирањето на Музејот во Струмица*. 36. тр. - Завод защт. спомен. култ, прир. ретк. Музеј (Струмица 1989) 375-378. Avec ill.

T. DJURIĆ, *Otvoren Muzej crkvenih umjetnina u karlovačkom Franjevačkom samostanu*. Inf. museol. 1-4 (Zagreb 1987) 65-66. Avec 1 fig.

I. FADIĆ, *Rimsko staklo Argyruntuma* - izložba (rés angl.). [Katalozi, 3]. Zadar, Arheol. muz. (1989).41. Avec ill.

"Feničani". - Compte rendu par N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 45-46.

C. FISKOVIĆ, *Riječ pri otvaranju izložbe "Zlatno doba Dubrovnika" u Zagrebu 1987*. An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXIV-XXV (Dubrovnik 1987) 263-265.

Freske Makedonije. Fresko slikarstvo na spomenicima kulture skopske regije - izložba. [Katalog, 45]. Pula, Arheol. muzej (1989). 12. Avec ill.

Führer. Das archäologische Museum in Zadar (texte par Š. BATOVIĆ, J. MEDINI et J. BELOŠEVIĆ). 2e éd. Zadar, Arheol. muz. (1989). 63. Avec ill.

B. GERIĆ, *[četrdeset] 40 godina Gradskog muzeja Bjelovar*. Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 4-8.

Germani, Huni i Avari - Blaga seobe naroda.- Compte rendu par K. SIMONI, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 46-48.

V. GIRARDI-JURKIĆ, *Arheološki muzej Istre - antički spomenici - Res Delectae I*. Pula, Arheološki muzej Istre, Povij. društvo Istre (1987).

Gomolava od praistorije do srednjeg veka (Cfr. Старинар n.s. XXXVIII, 152). - Compte rendu par Z. MARKOVIĆ, Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 92-93.

Z. GREGL, *Rimljani u Koruškoj. Osvrt na izložbu "Die R"mer in Kärnten"*. Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXXVIII, 3-4 (Zagreb 1989) 29-30. Avec ill.

Z. GREGL, *Rimskodobna nekropola Zagreb - Stenjevec* (rés. allem.: R"merzeitliches Gräberfeld in Zagreb -Stenjevec). [Katalozi Arheološkog muzeja u Zagrebu, sv. 3]. Zagreb, Arheol. muz.; Muz. grada Zagreba (1989). 45, [38]. Avec ill. - Compte rendu par B. MIGOTTI, Obavij. - Hrv. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 56.

Histri i Etruščani , Arheološki muzej Istre, Pula (texte comp. angl.: Histrians and Etruscans, Archaeological Museum of Istria, Pula). [Monografije i katalozi,5]. Pula, Arheol. muzej Istre (1988). 92. Avec ill. - Compte rendu par N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 328-329.

J. HORVAT – M. ŽVANUT, *Stalna razstava o zgodovini civilizacije in kulture na Slovenskem*. Argo 26 (Ljubljana 1987) 48-60.

Iz riznica umjetnosti Istre, Arheološki muzej Istre Pula (texte comp. ital. et angl.: The artistic treasury of Istria, Archaeological Museum of Istra) (réd. V. GIRARDI-JURKIĆ). [Monografije i katalozi, 7]. Pula, Arheol. muzej (1989). 159. Avec ill.

Изложба "Томолава" и међународни симпозијум "Томолава - хронологија и стратиграфија у праисторији и антици Подунавља и југоисточне Европе". - Compte rendu par Б. ЈОВАНОВИЋ, Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 304-306.

B. JEVREMOV, *Vodnik po Lapidariju I.* [Zbirka Vodniki]. Ptuj, Pokrajinski muz. (1988). 147. Avec ill. - Compte rendu par I. CURK, Čas. zgod. narodop. 60 (25), 2 (Maribor 1989) 296-297.

B. JEVREMOV, *Vodnik po ptujskem rimskem lapidarju* (rés. allem.). [Kult. in narav. spom. Slovenije, zbirka vodnikov, 168]. Maribor, Obzorja (1989). 72. Avec ill.

М. ЈЕВТИЋ, *Археолошки локалитети "Шљункара" и "Асфалтна база" у Земуну. Дом ЈНА, Земун, јануар 1988.* Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Beograd 1987) 85-86.

V. JURKIĆ, *Izložba "Pula, Forum-arheološka istraživanja (1987-1988)" i prezentacija konzerviranog arheološkog lokaliteta.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1989) 39-41.

M. KLEM, *Satovi u muzejima Muzejskog društva sjeverozapadne Hrvatske.* Vijesti muzeal. konzerv. Hrvat. XXXVIII, 1-2 (Zagreb 1989) 24. Avec 1 fig.

T. KNEZ, *Arheološka zbirka Dolenjskega muzeja* (rés. allem.: Die archäologische Sammlung des Dolenjski muzej). 2e éd. Novo Mesto, Dolenjski muzej (1987). 62. Avec ill.

M. KOLEGA, *Rimska portretna plastika iz zbirke Danieli* (rés.angl. et allem.). Zadar, Arh. muz. (1989). 66. Avec ill.

Н. КОМНЕНОВИЋ, *Галерија фресака у Београду 1953-1973* (rés. angl.: Gallery of Frescoes (1953-1973). Зб. Нар. муз. Беогр., Истор. умет. XIII-2 (Београд 1987) 237-254.

Конзерваторско-рестаураторски радови на цркви манастира Војловице. Панчево, Народни музеј (1988). - Compte rendu par М. БРМБОЛИЋ, Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 182-184.

Koper med Rimom in Benetkami - izkopavanje na vrtu kapucinskega samostana. Razstava (texte par M. GUŠTIN et R. CUNJA). Piran, Medobčinski zavod za varstvo nar. i kult dediščine 1989). 47. Avec ill.

P. KOROŠEC, *Nekaj pripomb ob rastavi in katalogu "Langobardi a Romans d'Isonzo"* (rés. ital.: Appunti in margine alla mostra e al catalogo su "Longobardi a Romans d'Isonzo"). Zgod. čas. 43, 4 (Ljubljana 1989) 601-605.

Đ. KRASNOV, *Izložba dubrovačke numizmatike.* Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 130.

Kulturni zakladi ptujskega in ormoškega območja, Ljubljana, februar-mart 1987. Ptuj (1987). 100. - Compte rendu par J. CURK, Čas. zgod. narodop. 59 (24), 1 (Maribor 1988) 160-162.

Kulturno blago Varaždina. Galerija slika Varaždin, 6. srpnja -2. kolovoza 1987. Varaždin, Gradski muzej (1987). [26p.].

Z. KUZMIĆ, *Osamdeset godina Muzeja grada Zagreba.* Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 29. Avec 1 fig.

Lađarište - kultura i umetnost prvih zemljoradničkih zajednica na tlu Srbije. Zamak kulture, Vrnjačka Banja, juli-septembar 1989. (texte comp. angl. Ladjarište - the Culture and Art of the First Farming Communities in the Territory of Serbia). Texte par D. SREJOVIĆ, S. STANKOVIĆ, J. BOROVIĆ-DIMIĆ. Vrnjačka Banja, Kult. centar (1989). 16. Avec ill.

G. LAĐEVIĆ, *[Dvadeset pet] 25 godina postojanja i rada Istorijskog muzeja Srbije.* Zb. Istor. muz. Srb. 25 (Beograd 1988) 187-194.

Ликови светих ратника на средњовековним фрескама (texte par N. KOMNENOVIĆ). Замак културе, Врњачка Бања, април-јул 1989. Врњачка Бања, Култ. центар (1989). 8. Avec ill.

M. LOZAR-ŠTAMCAR, *Razstava Kultura Pavlincev na Hrvatskem (1244-1787).* Argo XXVIII (Ljubljana 1989) 68-71.

H. LUKIĆ, *Novac Dubrovačke republike* (rés. allem.). Katalog izložbe, Osijek, Muzej Slavonije, svibanj-srpanj 1988. Osijek, Muzej Slavonije (1988). 35. Avec ill.

N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Nova arheološka odkritja v Novem Mestu.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 53-54.

B. MARIJANOVIĆ, *Muzeološka djelatnost arheološkog odjeljenja.* Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 234-263. Avec ill.

E. MARIN, *Kronika (Djelatnost Arheološkog muzeja u Splitu u 1988. godini).* Vjesn. arheol. hist. dalm. 81 (Split 1988) 197-217.

E. MARIN, *Djelatnost Arheološkog muzeja u Splitu u 1989. godini.* Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 247-263.

Г. МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, *Крстови од VI до XII века из збирке Народног музеја* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 154). - Compte rendu par P. ПЕТРОВИЋ, Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 79-83; E. МАНЕВА, Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 237-238; P. KOROŠEC, Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 476-477.

Z. MARKOVIĆ, *Arheološka djelatnost Muzeja grada Koprivnice. Poseban osvrt na razdoblje od 1978-1987. godine* (rés. angl.: Archaeological Work in the Municipal Museum of Koprivnica. Special Review of the Period 1978-1987). Inf. museol. 1-4 (Zagreb 1987) 63-65. Avec 1 fig.

Z. MARKOVIĆ, *Arheološke izložbe u Koprivnici 1988. godine.* Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 91-92.

P. MATIĆ, *Informacija o muzejskoj djelatnosti Baranje.* Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 7-9.

С. МИЛЕУСНИЋ, *Музеј српске православне цркве.* Београд, Свети архијерејски синод Срп. православне цркве (1989). 85 + 3. Avec ill.

I. MIRNIK, *Kineski novac iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.* Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu, XXI (Zagreb 1988) 162.

S. MRVIČ, *Muzejska in galerijska mreža v SR Sloveniji.* Argo XXVIII (Ljubljana 1989) 73-78.

Museo archeologico di Split (texte par E. MARIN). Split, Museo archeologico (1987). 16. Avec ill

Nakit u Dubrovniku od 15. do 19. stoljeća. Dubrovnik, Muz. za umjet. i obrt, Dubrov. muz. (1988). 34. Avec ill.

Nakit u sjeveroistočnoj Bosni od prethistorije do danas, Osijek, Muzej Slavonije 1988 .- Compte rendu par J. ŠIMIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 27-28.

N. NIKOLJSKA – R. DARTOVSKA, *Freske Makedonije.* Fresko slikarstvo na spomenicima kulture Skopske regije. [Katalog, sv. 45]. Pula, Arheol. muz. Istre (1989). 12. Avec ill.

Novigrad, arheološki kompleks. Izložba u povodu održavanja godišnje skupštine i znanstvenog skupa Hrvatskog arheološkog društva u Slavonskom Brodu od 18. do 21. X. 1988. godine. Slav. Brod, Muzej Brodskog posavlja (1988). 22. Avec ill.

Novo Mesto - slike iz prazgodovine (texte comp. allem. et franç.: Novo Mesto - Tableaux de la préhistoire) (texte par T. KNEZ). Novo Mesto, Dolenjski muzej (1988). 12. Avec ill.

Novogradiško područje u prethistoriji i antici - Zavičajni muzej Nova Gradiška, 1989 (texte par Z. Džaić). Nova Gradiška, Narodno sveučilište M. A. Reljković etc.(1989). 16. Avec ill.

Ornament - umjetnost i simbol (texte par D. FRLAN). (rés. angl.). Zagreb, Etnograf. muz. (1988). 14. Avec ill.

A. PANDŽIĆ, *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske, katalog.* Zagreb, Povjesn. muz. Hrvat. (1988). 145.- Compte rendu par Ž. RICHTER, Rad. - Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 360-362.

V. PAŠKVALIN, *Jubilej Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu - stogodišnjica postojanja i rada.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 56-57.

A. PAVLOVEC, *Loški muzej ob 50-letnici. Pregled razvoja.* Loški razgl. 36 (Škofja Loka 1989) 15-19. Avec 1 fig.

N. PAVLOVIĆ, *Računari u muzejima* (rés. angl.: Computers in Museums). Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 27-31.

С. ПЕЈИЋ, *Изложба Иконе из Македоније у Загребу.* Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 315-317. Avec 1 fig.

I. PETRICIOLI, *[Hiljadu] 1000 godina umjetnosti u Zadru.* Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (1988). 108. Avec ill.

Z. PETROVIĆ, *Novac s područja grada Beograda do 1521. S osvrtom na nalaze antičkog novca u Ušću kod Obrenovca. Galerija Doma kulture i sportova "Obrenovac" 20. 10 - 27. 11. 1988.* Inf. museol. 1-2 (Zagreb 1988) 81.

Pokrajinski muzej Ptuj (texte par J. BALAŽIC). Ptuj, Pokrajinski muzej (1988). 43. Avec ill. (La même publ. en allem : Landesmuseum Ptuj).

Povijesna ikonografija Veronske arene - izložba, Zbirka srednjovjekovne umjetnosti, Arheološki muzej, Pula, 23. VI - 20. VII 1988 (texte comp. ital.: Iconografia storica dell'arena di Verona, mostra). Pula, Arheol. muz. Istre (1988). 16. Avec ill.

Pretiosa sacra et documenta historica - dokumenti iz zgodovine ptujskih minorito, sakralno zlatarstvo Ptuja in Ormoža (rés. angl. et allem.). Ptuj, Pokrajinski muzej (1989). 60. Avec ill.

Pula, Forum, arheološka istraživanja 1987-1988, izložba (texte comp. ital.: Pola, Foro, indagini archeologiche 1987-1988). Pula, Arheološki muzej Istre (1989). 20. Avec ill.

Б. РАДОЈКОВИЋ, *Изложба Накит и кићење - из збирке Завичајног музеја Титово Ужице.* Ужич. зб. 18 (Т. Ужице 1989) 379-380.

A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Uz izložbu "Antički portret u Jugoslaviji".* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 37-41.

A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Lapidarij Arheološkog muzeja u Zagrebu.* Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 20-21.

The Sarajevo Haggadah - Hagada (texte comp. hébr.) (texte par M. ŽNIDERŠIČ). Zagreb, Muzejsko galerijski centar [s.a.].

R. SIJARIĆ, *Organizaciona struktura, upravljanje i kadrovi Zemaljskog muzeja* . Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 422-425.

"Sjaj ukrajinskih riznica. "Umjetnine toreutike i zlatarske umjetnosti Ukrajine od XIII st. pr. n.e. do XX v. Muzejsko-galerijski centar, Zagreb 14.9.-1.12. 1989. (1989). 205. Avec ill - Compte rendu par S. VRDOLJAK, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 59-60.

Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988. Sarajevo, Zem. muz. (1988). 511. Avec ill.

Д. СРЕЈОВИЋ – А. ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ, *Римска скулптура у Србији* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,155). - Compte rendu par П. ПЕТРОВИЋ. Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 87-88.

М. СРЕТЕНОВИЋ – Л. ТРБУХОВИЋ, *Археолошка збирка музеја у Гроцкој* (rés. franç.: La collection archéologique du musée à Grocka). Зб. Нар. муз. Београ., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 103-110. Avec 7 fig.

Standardi i normativi za muzejsku delatnost. [Kultura planiranja, 7]. Beograd, Zav. za prouč. kult. razvitka (1989). 117+/3/.

"Stoljeća Andautonije u Ščitarjevu" - [izložba] .- Compte rendu par A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 47-48; D. NEMETH-EHRLICH - P. VOJVODA, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 163-164.

Stota obljetnica Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Obavij. -Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 57-58.

Z. Z. STRANSKY, *Muzeji i računala*(rés. angl.: Museums and Computers). Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 14-18.

A. ŠAVEL, *Antični pokop v Pomurju.* Murska Sobota, Kult. center "Miško Kranjec" (1987). 12

Šenternej - župnijska cerkev Sv. Jerneja, arheološka raziskava talnih slojev v cerkveni ladji in delu prezbiterija. Katalog razstave, Dolenjska galerija Dolenjskega muzeja, Novo Mesto, od 23. decembra 1988 do 31. januarja 1989. Novo Mesto, Zavod za varstvo narav. in kult. dediščine (1989). 12. Avec ill.

M. ŠERCER, *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske.* Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt od 1. listopada do 10. studenog 1988. godine. Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 3-4 (Zagreb 1988) 27.

J. ŠIMIĆ, *Arheologija Evroazije.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1988) 41-42.

J. ŠIMIĆ, *110 godina Muzeja Slavonije u Osijeku.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 56.

LJ. ŠIMUNIĆ, *Vatroslav Jagić, uz 150 obljetnicu rodjenja.* Izložbeni salon Galerije slika Varaždin, 6-30. listopada 1988. Varaždin, Gradski muzej (1988). 16. Avec ill.

Šljunkara i asfaltna baza - nova arheološka nalazišta u Zemunu- izložba u Galeriji Doma JNA u Zemunu, 11-31 januar 1988. - Compte rendu par N. CRNOBRNJA, Inf. museol. 1-4 (Zagreb 1987) 73. Avec 1 fig.

T. ŠOLA, *Predlog vzpostavitve in delovanja mreže muzejev v Sloveniji* (rés. angl.). Argo 26 (Ljubljana 1987) 5-46.

B. ŠULC, *Dokumentacijski i informacijski sistemi u muzejskoj djelatnosti Jugoslavije* (rés. angl.: Documentation and Information Systems in Yugoslav Museums). Inf. museol. 3-4 (Zagreb 1988) 4-11.

Temporibus domno Branimero- [izložba].- Compte rendu par I. PETRICIOLI - N. JANDRIĆ, Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 50-52.

С. П. ТУТУНЏИЋ, *Примерци старогегипатске пластике у Градском музеју у Сомбору* (rés. angl.: Specimens of Ancient Egyptian Plastics in the Town Museum in Sombor). Зб. Филоз. фак. (Беогр.) , Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 1-8. Avec 8 fig.

Ž. UJČIĆ – MATIJAŠIĆ, *Četrdeseta obljetnica rada Arheološkog muzeja Istre u Puli.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 49-50.

Umjetnost stare Grčke i Rima - vaze i statuete iz zbirke Narodnog muzeja u Beogradu, izložba. Pula, 16.VI -17.VII 1988 (texte par LJ. B. POPOVIĆ et I. POPOVIĆ). Pula, Arheološki muzej Istre (1988). 16. Avec ill.

Valpovština u prapovijesti - Muzej Slavonije, Osijek, 1989 (texte par J. ŠIMIĆ). [Odjeci prošlosti, br. 6]. Valpovo, Društvo prijatelja starina (1989). 39. Avec ill.

М. ВЕИНОВИЋ, *Десет година Јединице за заштиту споменика културе - Историја уметности.Покретни споменици културе.* Глас.-Нар. муз. 1 (Панчево 1988) 145-150. Avec 5 fig.

Verdun pri Stopičah, arheološke raziskave antičnega grobišča 1983-1988, katalog razstave. Mala dvorana Galerije Dolenjskega muzeja, od 8. do 24. februarja 1989, rastava . Novo Mesto, Zavod za varstvo narav. in kult. dediščine (1989) 14. Avec ill.

P. VEŽIĆ, *Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Crkva Sv. Šime) u Zadru* (rés. angl. et franç.). [Katalozi i monografije Arh. muz.; 2] . Zadar, Arh. muz., Župni ured Sv. Šime (1989). 27. Avec ill.

J. VIDOVIĆ, *Stalni postav prethistorijske arheologije Muzeja Medjimurja - Čakovec.* Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 97. Avec 1 fig.

Vinča u praistoriji i srednjem veku. Beograd, Galerija SANU, septembar 1987 . - Compte rendu par R. VASIĆ, Arheo 6 (Ljubljana 1987) 48.

Vodnik po zbirkah 1939-1989, ob 50-letnici, Loški muzej. [Vodniki po loškem ozemlju, 6]. Škofja Loka, Loški muzej (1989). 66. Avec ill.

M. ZADNIKAR – I. STOPAR, *Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana, Likovno rastavišče Rihard Jakopič, 14. marec - 2. april 1988.* Ljubljana, Arhitekturni muzej (1988). 42. Avec ill.

V. ZGAGA, *Neke nove mogućnosti prezentacije muzejskog predmeta. Primjer izložbe Krapinski pračovjek spomenik svjetske baštine.* Hrvatski prirodoslovni muzej 9-19. VII. 1987 god. (rés. angl.: New Presentation Possibilities of Museum Objects on the Example of the Exibition "The Prehistoric Krapina Man (Homo Krapiniensis), a Monument of World Heritage" Natural History Museum of Croatia, July 9 th-19 th 1987). Inf. museol. 1-4 (Zagreb 1987) 71-73. Avec 3 fig.

V. ZLATAR MONTAN, *Quatro ceramios precolombinos en Zagreb* (rés. croate: Četiri primjerka pretkolumbijske keramike u Zagrebu). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 155-164. Avec ill.

Zlatno doba Dubrovnika. XV i XVI stoljeće. Zagreb, Muzej MTM (1987). 408. - Compte rendu par S. KOKOLE, Zb. umet. zgod. XXIV (Ljubljana 1988) 89-94.

M. ŽVANUT, *Zakaj zgodovina v muzejih.* Argo 26 (Ljubljana 1987) 61-62.

OUVRAGES GÉNÉRAUX CONCERNANT L'HISTOIRE DE LA CIVILISATION, L'ART ET L'HISTOIRE DE LA RELIGION

Atlas svjetske povijesti (réd. B. GRAFENAUER). 3e éd. Zagreb; Ljubljana, Cankarjeva založba (1987). 378.

Đ. BASLER – A. ČELIĆ – Z. DŽEMAL-KAJMAKOVIĆ, *The Art Treasures of Bosnia and Herzegovina.* Sarajevo, Svjetlost (1987). 176. Avec ill.

Biblioteka "Svjetski mitovi i legende". Opatija, Ljubljana, Otokar Keršovani (1985-1987). - Compte rendu par B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 333-340.

A. BOŠKOVIĆ, *Majanska religija.* Beograd, OPUS (1988). - Compte rendu par M. VUKOMANOVIĆ, Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 119-122.

M. BRANDT, *Gnostički odnos prema dualizmu* (rés. franç.: L'Attitude gnostique envers le dualisme). Rad.- Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 20 (Zagreb 1987) 5-43.

Г. ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, *Симболичне представе космоса у фигуралној уметности и архитектури*(rés. franç.: Les représentations symboliques du cosmos dans le genre monumentale de l'art figuratif). Жива антика 39, 1-2 (Скопје 1989) 57-75. Avec ill.

Ж. ДЕЛИМО, *Страх на Западу* (trad. par Z. Stojanović). Нови Сад, Књижевна заједница, Дневник (1988). - Compte rendu par Ж. ЖИВКОВИЋ, Летоп. Матице срп. 441, 3 (Нови Сад 1988) 478-482.

Ž. P. DREŽ – E. BIRER, *Put svile.* Beograd, Jugoslov. revija (1988). 288. Avec ill.

Egipatska knjiga mrtvih. Trad. par M. Visić. Sarajevo, Svjetlost (1989). 317. Avec ill.

M. ELIJADE, *Neprekidna obnova* (trad. par M. Antunović). Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 21-25.

A. ERNST, *Geschichte des Burgenlandes.* Wien. Verl. f. Geschichte und Politik (1987). 352. - Compte rendu par D. PAVLIČEVIĆ, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 429-430.

W. FELCZAK – T. WASILEWSKI, *Historia Jugoslawii.* Wroclaw [etc.]., Zaklad narod. im. Ossolinskih (1985). 571. Avec ill. - Compte rendu par N. LABUS, Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 337-338.

J. FLOOD, *Archaeology of the Dreamtime: The Story of Prehistoric Australia and Her People.* Sydney, Collins (1983). 258. Avec ill.- Compte rendu par A. BOŠKOVIĆ, Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 125-127.

A. GOLJEVŠČEK, *Med bogovi in demoni - liki iz slovenske mitologije.* Ljubljana, Mladinska knjiga (1988). 161. Avec ill.

N. GOLOB, *Dvanajstero mesecev - povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse* (rés. allem.). Ljubljana, Znan. inst. Fil. fak. (1985). 151.

J. GRAY, *Mitologija Bliskog istoka* (trad. par M. Jeličić). [Bibl. Svjetski mitovi i legende]. Opatija, Otokar Keršovani (1987). 144. Avec ill.

Х. А. ГРОНЕВЕГЕН-ФРАНКФОРТ – Б. ЕШМОЛ, *Древниот свет* (trad. par V. Čapovska). Скопје, Мисла (1988). 397. Avec ill.

F. HITI, *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas* (trad. par P. Pejčinović). 2e éd. Sarajevo, Veselin Masleša (1988). 748.

E. HÖSCH, *Geschichte der Balkanländer von der Frühzeit bis zur Gegenwart.* München, Verl. C.H. Beck (1988). 355. - Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 405-406; E. NIE DERHAUSER, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 259-260.

Istorija srebra (réd. par C. BLAIR). Beograd, Jugosl. revija (1987). 256. Avec ill.

В. ЈЕЛИЋ, *Античка и српска епистолографија* (rés. allem.: Antike und serbische Epistelographie). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 137-143.

М. ЈОВИЋ – К. РАДИЋ, *Српске земље и владари.* [Библ. Косовски ластари]. Параћин, Вук Караџић (1989). 112. Avec ill.

В. ЈОВИЧИЋ – М. ПЕТРОВИЋ – О. ЈОВИЧИЋ, *Косово у свести и надахнућу српског народа.* Шабац, Глас Подриња; Београд, Нова књига (1988). 643. Avec ill.

Ф. КАНИЦ, *Србија - земља и становиштво од римског доба до краја* XIX века. Књ. 1-2. (trad. par G. ERNJAKOVIĆ). 4e éd. Београд, Срп. књиж. задруга (1989). 716.; 666. Avec ill.

J. KASTELIC, *Aforizem o antropogenezi (Razmišljanje k "Uvodu v arheologijo").* Arheo 8 (Ljubljana 1989) 12-13.

R. KATIČIĆ – S. P. NOVAK, *Dva tisućleća pismene kulture na tlu Hrvatske.* 2e éd. Zagreb, Sveučil. naklada Liber-Muzejski prostor (1988). 178. Avec ill.

B. KIRIGIN, *Arthur Evans u Dubrovniku (1875-1882)* (rés. angl.: Arthur Evans in Dubrovnik (1875-1882). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 217-225. Avec ill.

D. KLAIĆ, *Pozorište - hronologija - 4000 godina.* Beograd, Slobodan Mašić, Dragan Klaić (1989). 134.

L. KOLAKOVSKI, *Religija* (trad. par V. Perišić). [Misao i dileme]. Beograd, BIGZ (1987). 276.

Комплексные проблемы истории и культуры народов центральной и юго-восточной Европы , Итоги и перспективы исследований. Москва, Наука (1979). 285. - Compte rendu par S. KOVAČ, God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 147-149.

З. КОСИДОВСКИ, *Библијски легенди* (trad. par S. Guleski). Скопје, Наша книга (1987). 530.

Косово и Метохија у српској историји (texte par R. SAMARDŽIĆ et les autres). Београд, Срп. књиж. задруга (1989). 436. Avec ill.

Л. КОТРЕЛ, *Исчезнатите фараони* (trad. par S. Popovska). Скопје, Мисла (1988). 314. Avec ill.

E. LEACH – A. AYCOCK, *Strukturalističke interpretacije biblijskog mita* (trad. par G. Slabinac). Zagreb, August Cesarec (1988). 187. Avec ill.

Z. LEVENTAL, *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka.* Gornji Milanovac, Dečje novine (1989). 332 + [4].

A. LJUBOVIĆ, *Da li je Al-Abharîjevo djelo "Îsāġūǧī"* adaptacija Porfirijevog "Eisagogé"? (rés. angl.: Is Al-Abharî's Paper "Îsāġūǧī Adaptation of Porphyry's ' "Eisagogé"). Prilozi orijent. filol. 38, 1988 (Sarajevo 1989) 217-223.

E. MASSON, *Les douze dieux de l'immortalité. Croyance indo-européennes à Yazilikaya).* Paris, Les Belles Lettres (1989). 231. - Compte rendu par M. ФЛАШАР, Balcanica XX (Belgrade 1989) 421-424.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Значај манастира Дечана у 18. веку* (rés. franç.: L'importance du monastère de Dečani au XVIIIe siècle). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 429-436.

P. MIJOVIĆ, *Pradavne i davne kulture Crne Gore.* Titograd, Leksikografski zavod Crne Gore (1987). 343. Avec ill. Compte rendu par A. ŠKEGRO, God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 184-187.

M. W. MONTGOMERY, *Muhamed. Prorok i državnik. [*Bibl. raskršća]. Sarajevo, Svjetlost (1989). 252.

Р. НОВАКОВИЋ, *Поводом текстова Милоша Црњанског о археолошким везама Балкана* . Прилози књижев. јез. истор. фолк. LIII, 1-4 (1987-1988) (Београд 1988) 162-177.

M. PEKIĆ, *Whelerovo viđenje Zadra 1675. godine* (rés. franç.: Zadar en 1675 vu par Sir George Wheler). Diadora 10 (Zadar 1988) 205-225.

N. RACKOVIĆ, *Prilozi za leksikon crnogorske kulture.* Cetinje, Centr. nar. bibl. (1987). 227.

V. SASMAN, *Kultura kao istorija* (Trad. M. Danon). [Bibl. Pečat]. Beograd, Rad (1988). 486.

W. SCHULLER, *Griechische Geschichte I.* 2e éd. München-Wien, R. Oldenbourg Verl. (1982). 232. , 5 cartes. - Compte rendu par R. BRATOŽ, Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 595-597.

J. SIMPSON, *Evropska mitologija* (trad. par S. Sarnavka). Opatija, Otokar Keršovani (1988). 144. Avec ill.

The Times atlas svetovne zgodovine (trad. J. Šumrada et les autres). Ljubljana, Cankarjeva založba, Državna založba (1989). 379. Avec ill.

W. TORBRÜGGE – M. BACKES – R. DÖLLING, *Nastajanje Evrope* (trad. par H. Menaše). [Umetnost v slikah, 3]. Ljubljana, Državna založba; Opatija, Otokar Keršovani (1987). 266.

Umjetničko blago Bosne i Hercegovine (texte par DJ. BASLER, A. BEGIĆ, DŽ. ČELIĆ, Z. KAJMAKOVIĆ). Sarajevo, Svjetlost (1987). 176. Avec ill. La même publ. en angl.: *The Art Treasures of Bosnia and Herzegovina;* allem.: *Die Kunstchätze Bosniens und der Herzegowina.*

Visoke kulture starega sveta. Stari Egipat. Ljudstva starega vzhoda (trad. par H. Menaše). Ljubljana, Državna založba Slov.; Opatija, Otokar Keršovani (1987). 257. Avec ill.

M. VIŠIĆ, *Zakonici drevne Mesopotamije.* Sarajevo, Svjetlost (1989). 154. Avec ill.

M. VIŠIĆ, *Egipatska knjiga mrtvih.* [Bibl. "Krugovi"]. Sarajevo, Svjetlost (1989). 317+3. Avec ill.

Задужбине Косова - споменици и знамења српског народа (Red. Ž. STOJKOVIĆ) (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 162). - Compte rendu par P. СТАНИЋ, Богословље XXXI (XLV), 2 (Београд 1987) 221-224; Д. МЕДАКОВИЋ, Богословље XXXI (XLV), 2 (Београд 1987) 224-226. Б. ТОДИЋ, Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 300-301.

Д. ЖИВКОВИЋ, *Историја црногорског народа (Од старијег каменог доба до краја средњег вијека). I.* Цетиње (1989). 470. - Compte rendu par С.М. ЋИРКОВИЋ, Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 251-263.

T. ŽIVKOVIĆ, *Skandinavski mitovi.* Beograd (1988). 84. - Compte rendu par R. PUŠIĆ, Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 123-124.

D. R. ŽIVOJINOVIĆ, *Uspon Evrope 1450-1789* (Cfr. Старинар н.с. XXVII, 275). - Compte rendu par V. ĐURČIĆ, Zb. Matice srp. istor. 34 (Novi Sad 1986) 194-196.

GÉOGRAPHIE - GÉOGRAPHIE HISTORIQUE - AGGLOMÉRATIONS - POPULATIONS - URBANISME - TOPOGRAPHIE

S. ANTOLJAK, *Kritički osvrt na dosadašnja istraživanja i saznanja o otoku Pašmanu* (rés. angl.: Critical Overview of the Research and Discoveries about the Island of Pašman). Otok Pašman kroz vjekove i danas. [Pašmanski zbornik]. Zadar (1987) 7-23.

D. ANTONIJEVIĆ, *Cattlebreeders' Migrations in the Balkans through Centuries.* Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 147-156.

M. BERTOŠA, *Migracije i antagonističke grupe : Starosjedioci i doseljenici između sukoba i suživota* (rés. angl.: Migrations and Antagonistic Groups: Native Population and Settlers Balancing between Conflict and Coexistence). Jugosl. istor. čas. 3-4 (Beograd 1988) 7-26.

Д. БОЈАНИЋ, *Шта значе подаци о сјеничким Власима у попису из 1455. године* (rés. franç.: Ce que signifient les données sur les Valaques de Sjenica dans le registre de l'année 1455). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 97-112.

N. BUDAK, *Uloga bihaćke komune u obrani granice* (rés. allem.: Die Rolle der Gemeinde Bihać in der Verteidigung der Militärgrenze. Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 163-170.

J. CURK, *Urbano-gradbeni razvoj prekmurskih trgov in mest* (rés. allem.: Über die urbane Entwicklung der Märkte und Städte in Prekmurje). Čas. zgod. narodop. 59 (24), 1 (Maribor 1988) 278-300.

Ј. ЦВИЈИЋ, *Антропогеографски списи* [Сабрана дела, књ. 4, т.1]. Београд, Срп. акад. наука умет., Књиж. новине, Завод за уџб. и наст. средства (1987). 353.

Ј. ЦВИЈИЋ, *Балканско полуострво.* [Сабрана дела, књ. 2]. Београд, Срп. акад. наука умет., Књиж. новине, Завод за уџб. и наставна средства (1987). 550.

Х. ЧАР-ДРНДА, *Из прошлости Јелеча* (rés. angl.: From the Past of Jeleč Fortress). Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 69-72.

Ј. ЧИРИЋ, *Села околине Ниша - прилог пореклу и историји* (rés. angl.: Villages in the Surroundings of Niš - A Contribution to the Origins and History). Зб.- Нар. муз. Ниш 3-4 (Ниш 1987) 109-127.

Р. ЋУК, *Бреза и Комарани - средњовековна насеља у Полимљу* (rés. franç.: Breza et Komarani - agglomérations du Moyen Âge à Polimlje). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 61-73. Avec 1 carte.

С. ЋУРЋИЋ, *Становништво Фрушкогорске области*. Нови Сад, Матица српска (1988).

M. DAŠIĆ, *Vasojevići od pomena do 1860. godine* . (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 163). - Compte rendu par М. БАРЈАКТАРОВИЋ, Глас. Етногр. муз. Беогр. 51 (Београд 1987) 313-315; Н. РАКОЧЕВИЋ, Истор. зап. LX, 4 (Титоград 1987) 207-212.

I. DOBRONIĆ, *Nova Ves - povijesni dio Zagreba* (rés. angl.: Nova Ves - A Historic Part of Zagreb). Starine -JAZU 60 (Zagreb 1987). 1-43. Avec 15 fig.

Ј. ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 163). - Compte rendu par М. МИТРОВИЋ, Зб. Матице срп. истор. 34 (Нови Сад 1986) 200-201. М. Р. БАРЈАКТАРОВИЋ, Рад Војв. муз. 30, 1986-1987 (Нови Сад 1987) 303-304; М.Р. БАРЈАКТАРОВИЋ, Глас. Етногр. муз. Беогр. 51 (Београд 1987) 312-313.;

Etnološki atlas Jugoslavije. Karte sa komentarima. Sv. 1. Zagreb, Centar za etnološku kartografiju Filoz. fak. Sveučilišta u Zagr. (1989). 6+ 30+ 7 cartes + 2 pl.

A. HANDŽIĆ, *The Origins and Development of Bijeljina in the 16th Century.* (rés. serb.: Postanak i razvitak Bijeljine u 16. vijeku). Prilozi orijent. filol. 36, 1986 (Sarajevo 1987) 277-312.

I. IMAMOVIĆ, *Otoci Cres i Lošinj od ranog srednjeg vijeka do konca XVIII stoljeća* (rés. ital. et angl.). Lošinj, OK SSRN, SIZ kulture općine (1987). 191. Avec ill.

N. JAKŠIĆ, *Prilozi povijesnoj topografiji otoka Ugljana* (rés. angl.: The Contribution to the Historical Topography of the Island of Ugljan). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 28 (15) (Zadar 1989) 83-102. Avec ill.

N. JAKŠIĆ, *Srednjovjekovne Kamenjane s crkvama Sv. Jurja i Sv. Luke - Problem ubikacije i identifikacije* (rés. angl.: Mediaeval Kamenjane and the Churches of the St. George and St. Luka - The Problem of Location and Identification). Starohrv. prosvjeta, ser. III, 17, 1987 (Split 1988) 111-130. Avec ill.

R. JELIĆ, *Novigradski distrikt* (rés. angl.: The District of Novigrad). Rad. Zavoda Jugosl. akad. znan. umjet. Zadru 31 (Zadar 1989) 87-173. Avec ill.

D. LJ. KAŠIĆ, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb, Savez udruženja pravosl. sveštenika Hrvatske (1988). 369. Avec ill. - Compte rendu par П. КРЕСТИЋ, Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 274-275.

A. KISIĆ, *Obala Hrvatske na pomorskim i geografskim kartama od 16. do 19. stoljeća*. Dubrovnik, Dubrovački muz. (1988).

J. KOROPEC, *Svečinski svet do leta 1600* (rés. allem.: Das Land von Svečina bis zum Jahre 1600). Čas. zgod. narodop. 59 (24), 1 (Maribor 1988) 75-92.

Z. KOŽELJ, *Zgodovinska središča v podeželskem prostoru* (rés. angl.: Historic Centres in Rural Area). Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 89-99. Avec ill.

B. KREKIĆ, *Dubrovnik as a Pole of Attraction and a Point of Transition for the Hinterland Population in the Late Middle Ages*. Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 67-76.

E. KRÜGER, *Die Siedlungsnamen Griechish-Makedoniens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken, I-IV.* Berlin (1984). 851. Avec 1 plan. - Compte rendu par М. НИКОЛИЋ, Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 273-274.

Liburnijske teme. Knj. 6. Lovran. Opatija, Katedra Čakavskog sabora; Lovran, Turist. društvo (1987). 261. Avec ill.

J. LUČIĆ, *O kartografiji u Dubrovačkoj Republici* (rés. angl.: About Cartography in Dubrovnik Republic). An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVI (Dubrovnik 1988) 125-132.

В. МАЦУРА, *Шехер Ужице - друга половина* XVII века. Историја Титовог Ужица I (до 1918). Титово Ужице, Нар. муз; Београд, Истор. институт (1989) 288-305.

A. MATKOVSKI, *About the Wallachian Livestock Breeding Organization in the Balkans with Special Attention to Katun* (rés. macéd.: За влашката сточарска организација на Балканот со посебен осврт на Катунот). Review - Глас.-Инст. нац. истор. XXXI (II) 3(2) (Skopje 1987) 199-221.

A. MATKOVSKI, *A History of Jews in Macedonia.*(Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 251).- Compte rendu par М. ЗДРАВЕВА, Review. Глас.-Инст. нац. истор. XXXI (II), 3(2) (Skopje 1986) 306-309.

А. МАТКОВСКИ, *Струмица и Струмичко од* XIV - XIX век (rés. angl.: Strumitsa and Strumitsa Region between XIV and XIX Century). Зб. тр.- Завод заштт. спомен. култ, прир. ретк. Музеј (Струмица 1989) 117-129.

I. MAŽURAN, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine* [Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku 2]. Osijek, Jugosl. akad. znan. umjet. (1988). 574. - Compte rendu par A. SEKULIĆ, Rad.- Zavod hrv. povij. Filoz. fak. Zagr. 21 (Zagreb 1988) 267-269.

В. МИХАЈЛОВИЋ, *Из топономастике Србије (Сирогојно)* (rés. franç.: La toponomastique de la Serbie - Sirogojno). Ужич. зб. 17 (Т. Ужице 1988) 145-148.

И. МИКУЛЧИЌ, *Топографија на Стенае - Просек - Демир Капија* (rés. allem.: Die Topographie von Stenae - Prosek - Demir Kapija). Год. зб.- Филоз. фак. Унив. Скопје 15-16 (41-42) (Скопје 1988-1989) 65-87. Avec 9 fig.

J. MILIČEVIĆ, *Istrovlasi ili Ćiribirci* (rés. ital. et allem.: Istrische Walachen oder Ćiribirci). Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 289-306.

И. МИСАИЛОВИЋ, *О пореклу топонима ужичког краја - општина Косјерићи* (rés. franç.: De l'origine des toponymes de la région d'Užice - Commune de Kosjerić). Ужич. зб. 17 (Т. Ужице 1988) 149-178.

Е. МУШОВИЋ, *Нахија Милешево крајем* XIV века (rés. franç.: Nahija Mileševo vers la fin XIVe siècle). Истор. зап. LXII, 1-2 (Титоград 1989) 11-22.

Е. МУШОВИЋ, *Становништво Сјеничко-пештерске висоравни* (rés. angl.: Population Pešter-Sjenica Region). Глас. Етногр. муз. Беогр. 52-53, 1988-1989 (Београд 1989) 9-41. Avec 4 fig.

М. НИКОЛИЋ, *Србија на географским картама* XV века (rés. angl.: Serbia on the Geographical Maps of the Fifteenth Century). Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 177-182.

Р. НОВАКОВИЋ, *О ишчезлим селима на подручју Београда* (rés. angl.: On the Villages Disappeared in the Surroundings of Belgrade). Год. града Беогр. XXXV (Београд 1988) 43-60. Avec 2 fig.

Р. НОВАКОВИЋ, *О ишчезлим селима и насељима на подручју Београда* (rés. angl.: On Disappeared Villages and Settlements in the Vicinity of Belgrade). Год. града Београ. XXXVI (Београд 1989) 47-66. Avec 7 fig.

Р. НОВАКОВИЋ, *Обреновац и околина на старијим картама и плановима* (rés. angl.: Obrenovac and its Surroundings on Older Maps and Plans). Год. града Београ. XXXIV (Београд 1987) 65-83. Avec 7 fig.

В. ПАЛАВЕСТРА, *Старо херцеговачко"племе" Крнпотићи (прилог истраживању порijекла Буњеваца)*. Херцеговина 6 (Мостар 1987) 103-116.

A. PANDŽIĆ, *Stare karte i atlasi Povijesnog muzeja Hrvatske* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 163). - Compte rendu par М. ИВАНОВИЋ, Глас. Етногр. муз. Београ. 51 (Београд 1987) 316-317; M. BATOROVIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 47; A. HOZJAN, Čas. zgod. narodop. 60 (25), 1 (Maribor 1989) 133-134..

E. PELIDIJA – B. ZLATAR, *Pljevlja i okolina u prvim stoljećima osmansko-turske vlasti* (rés. russe.). Pljevlja, Međurepublička zajedn. kult.- prosv. delatnost (1988). 54. Avec ill.

E. PERIČIĆ, *Presjek kroz povijest otoka Pašmana* (rés. franç.: Une coupe à travers l'histoire de l'île de Pašman). Otok Pašman kroz vjekove i danas. [Pašmanski zbornik]. Zadar (1987) 109-128.

G. PICCOTTINI, *Archäologischer Atlas von Kärnten*. Klagenfurt, Verl. des Geschichtsvereines für Kärnten (1989). 76. - Compte rendu par A. DULAR, Zgod. čas. 43, 4 (Ljubljana 1989) 619-620.

A. RUKAVINA, *Povijesni razvoj stočarstva na Velebitu* (rés. allem.: Die historische Entwicklung der Viechzucht an Velebit). Acta hist.- oecon. Iugosl. 15 (1) (Zagreb 1988) 1-11. Avec ill.

R. SHIEL – J. CHAPMAN, *The Extent of Change in the Agricultural Landscape of Dalmatia, Yugoslavia, as a Result of 7,000 Years of a Land Management*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 31-44. Avec ill.

F. SMILJANIĆ, *Teritorij i granice Kninske županije u srednjem vijeku* (rés. angl.: The Territory and the Boundaries of Tribal State of Knin in the Middle Ages). Rad. - Sveuč. Splitu, Fil. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 27(14), 1987-1988 (Zadar 1988) 135-149.

F. DŽ. SPAHO, *Grad Sinj u turskoj vlasti* (rés. angl.: Sinj under Turkish Rule). Zb. Cetinske kraj. 4 (Sinj 1989) 55-63.

F. DŽ. SPAHO, *Neke karakteristike varoških naselja u kliškom sandžaku u XVI i XVII stoljeću* (rés. angl.: Some Characteristics of the Varosh Settlements in the Klis Sanjak). Prilozi orijent. filol. 38, 1988 (Sarajevo 1989) 241-252.

F. DŽ. SPAHO, *Nekoliko novih podatka o Stocu iz XV i XVI stoljeća* (rés. angl.: A Few New Data about Stolac from the XVth and XVIth Centuries). Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 197-201.

Ž. STEPANOVIĆ, *Geographic Features of Central Šumadija*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 11-21. Avec ill.

А. СТОЈАНОВСКИ, *Где треба тражити манастир (и село) Архиљевицу?* (rés. franç.: Où situer le monastère et le village d'Arhiljevica). Зб. Матице срп. ликов. умет. 22 (Нови Сад 1986) 213-221.

А. СТОЯНОВСКИ, *Где следует искать монастырь (и село) Архилевица*? (rés. macéd.: Каде треба да се бара манастирот (и селото) Архиљевица?). Review. Глас.- Инст. нац. истор. XXXI (II) 3 (2) (Скопје 1987) 223-234.

B. STULLI, *Židovi u Dubrovniku* (rés. angl.: Jews in Dubrovnik). Zagreb, Jevrejska općina, Nakladni zavod MH, Kult. društvo "Dr M. Š. Freineberger" (1989). 99. Avec ill.

Ф. ШАНТИЋ, *Пријепољски крај у XV веку* - најстарији пописи становништва и насеља пријепољског краја, привредна производња у тим насељима. Пријепоље, Глас Полимља (1989). 158.

N. TODOROV – A. VELKOV, *Situation démographique de la péninsule Balkanique (fin du XVe s.- début du XVIe s.)*. Sofia, Academie bulgare des sciences, Institut d'études balkaniques (1988). 310. Avec 1 pl. - Compte rendu par О. ЗИРОЈЕВИЋ, Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 271-273.

Г. ТОМОВИЋ, *Сопотски забел Чрмањ* (rés. franç.: Sopotski zabel Črmanj). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 37-59.

Т. ТОМОСКИ, *Каде лежел средновековниот град Соск?* (rés. allem.: Wo lag die Mittelalterliche Burg Soskos?). Глас.-Инст. нац. истор. XXX, 1-2 (Скопје 1986) 251-260. Avec 1 carte.

Ј. Ф. ТРИФУНОСКИ, *Црквене рушевине у Тетовском крају*. Глас. - Срп. правосл. црква LXIX, 12 (Београд 1988) 241-244.

Ј. Ф. ТРИФУНОСКИ, *Лерин и Воден - два града у северној Грчкој* (rés. franç.: Lerin eet Voden). Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 359-365.

Ј. Ф. ТРИФУНОСКИ, *Пишкопеја - средњовековно епископско седиште у североисточном делу данашње Албаније*. Глас.- Срп. правосл. црква LXIX, 3 (Београд 1988) 43-46.

Ј. Ф. ТРИФУНОСКИ, *Средњевековни Симњички манастир*. Глас. - Срп. правосл. црква LXIX, 5 (Београд 1989) 111-113.

Ј. Ф. ТРИФУНОСКИ, *Средњевековни Велбужд*. Глас. - Срп. правосл. црква LXIX, 3 (Београд 1989) 62-65.

М. ВАСОВИЋ, *Копаоник - географска монографија*. [Пос. изд. 65]. Београд, Срп. географ. друштво (1988). 238. - Compte rendu par par Ј. ТРИФУНОСКИ, Balcanica XX (Belgrade 1989) 446-447.

N. VEKARIĆ, *Pelješka naselja u 14. stoljeću* (rés. angl.). [Pos. izd., Monografije, Zavoda za pov. znan. JAZU u Dubrovniku, 8]. Zagreb, Jug. akad. znan. umjet. (1989). 149. Avec ill.

Ј. ВУКМАНОВИЋ, *Црмница - антропогеографска и етнолошка испитивања*. [САНУ - Одељ. друшт. наука, књ. DLXXXIII]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988). - Compte rendu par П. ВЛАХОВИЋ, Balcanica XX (Belgrade 1989) 443-446.

M. ZANINOVIĆ, *Naselje i teritorij u antici Hrvatskog primorja* (rés. angl.: The Settlement and the Territory in the Antiquity of the Croatian Littoral). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 9-16.

Б. ЗЛАТАР, *Типологија градских насеља на Балкану у XVI вијеку* (rés. franç.: Typologie des agglomérations urbaines dans les Balkans au XVIe siècle). Градска култура на Балкану (XV-XIX век). Књ.2. [Пос. изд. 36]. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. институт (1988) 63-73.

HISTOIRE DES LANGUES BALCANIQUES ONOMASTIQUE - TOPONOMASTIQUE - ÉTYMOLOGIE

М. АРСИЋ, *Латински топоними на Жељину* (rés. angl.: Latin Toponyms on Zheljin). Наша прошлост 4 (Краљево 1989) 225-228.

E. BANFI, *Linguistica balcanica.* Bologna (1985). - Compte rendu par B. СТАНИШИЋ, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 419-421.

М. Р. БАРЈАКТАРОВИЋ, *Око два географска имена* (rés. allem.: Etwas über zwei geographische Namen). Ономатол. прил. IX (Београд 1988) 175-180.

A. BERLOT – I. REBAC, *So bili Etruščani Slovani? Branje etruščanskih napisov na slovanski jezikovni podlati.* Koper, Založba Lipa (1984). - Compte rendu par par J. KASTELIC, Arheo 6 (Ljubljana 1987) 28-31.

Ž. BJELANOVIĆ, *Rječnik antroponima Bukovice* (rés. russe.: Словарь антропонимов Буковицы). Ономатол. прил. X (Београд 1989) 175-361.

Н. БОГДАНОВИЋ, *Из височке топономастике* (rés. angl.: From the Toponymy of Visoka). Зб.- Нар. муз. Ниш 2 (Ниш 1986) 145-153.

Н. БОГДАНОВИЋ, *Судбина антропонимског фонда сврљишког краја (према дефтеру из 1478-81. године)* (rés. russe.: Судьба антропонимического фонда сврлигского края). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 327-334.

W. BORYS, *Pitanja rekonstrukcije praslavenskih osobnih imena* (rés. russe.: Вопрос реконструкции праславянских собственных имен). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж., 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 217-220.

Ж. БОШЊАКОВИЋ, *Ономастика Срема (*I део Северни Срем) (rés. russe.: Ономастика Срема, I часть северный Срем). Ономатол. прил. VIII (Београд 1987) 305-447.

D. BROZOVIĆ, *Tragovi poganskih, kršćanskih i islamskih kultova u toponimiji* (rés. angl.: Traces of Pagan, Christian and Islamic Cults in Toponymy). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 117-124.

М. БУКУМИРИЋ, *Ономастика сиринићке жупе* (rés. allem.: Die Onomastik der Sirinićka - Gespanschaft). Ономатол. прил. IX (Београд 1988) 253-468.

E. ÇABEJ, *Studime gjuhësore.* Knj.3-7. Prishtinë, Rilindja (1987-1988).

N. CRNKOVIĆ, *Ime otoka Lošinja* (rés. ital.: Nome dell' isola di Lošinj (Lussino). Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXX (Pazin-Rijeka 1988) 21-46.

В. ЦВЕТАНОВИЋ, *Из ономастике Гњилана* (rés. allem.: Aus der Onomastik von Gnjilane). Ономатол. прил. IX (Београд 1988) 517-542.

Љ. ЋИРИЋ, *Ономастика Изморника* (rés. allem.: Die Onomastik zu Izmornik). Ономатол. прил. X (Београд 1989) 365-495 (131.)

Н.Р. ДЕРЕТИЋ, *Ономастика Ораховца у Херцеговини* (rés. allem.: Die Onomastik von Orahovac in der Herzegowina). Ономатол. прил. IX (Београд 1988) 471-488.

E. DOBRUNA-SALIHU, *O problemu identificiranja toponima Ulpiana i Viciano* (rés. russe.: О проблему идентификации топонимов Ulpiana i Viciano). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 25-30.

R. DOÇI, *Identifikacija nekih srednjovekovnih antroponima u današnjim albanskim patronimima na Kosovu* (rés. angl.: The Identification of Some Middle-Age Antroponyms in Presentday Patronyms of Albanians in Kosovo). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 255-262.

Д. ДРАШКОВИЋ, *О постанку назива Карановац* (rés. angl.: On the Origin of the Name of Karanovac). Наша прошлост 4 (Краљево 1989) 113-117.

I. DURIDANOV, *Geografski nazivi tračkog porekla koji nisu posvedočeni u antičkim izvorima (metodološka pitanja)* (rés. allem.: Geographische Namen thrakischer Herkunft, die in antiken Quellen nicht bezeugt sind (Methodologisches). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 19-23.

А. ЦОГОВИЋ, *Ономастика Ђаковице и суседних села*(rés. russe.: Ономастика Цяковицы и соседних сел). Ономатол. прил. VIII (Београд 1987) 221-304.

E. EICHLER, *Die Bedeutung der slawischen Substrat-toponymie in der DDR* (rés. serb.: Značaj supstratske slovenske toponimije u NDR). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције- Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 31-38.

S. GILIĆ, *Osobitosti istarske toponimije na kartama 17. i 18. stoljeća* (rés. angl.: Istrian Toponymy Peculiarities in Maps out of 17th and 18th Century). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7].Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 527-535.

Н. ГОШИЋ, *Богумилска лична имена у записима босанских средњовјековних рукописних књига и у другим историјским изворима* (rés. russe.: Личные имена богомилов, записанные в боснийских средневековных рукописных книгах и в других исторических источниках). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 303-312.

M. GRANIĆ, *Nazivi naselja otoka Pašmana* (rés. franç.: Les noms des villages de l'île de Pašman). Otok Pašman kroz vjekove i danas. [Pašmanski zbornik]. Zadar (1987) 161-170.

М. ГРКОВИЋ, *Имена у дечанским хрисовуљама* (Cfr. Старинар н.с. XXXVI, 343). - Compte rendu par J. SCHÜTZ, Beiträge z. Namen-forsch., N.F. 23 (1988) 224.

М. ГРКОВИЋ, *Имена у повељама Стефана Душана* (rés. russe.: Имена в грамотах Стефана Душана). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 247-254.

М. ГРКОВИЋ, *О именима у породици кнеза Лазара.* Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 43-46.

М. ГРКОВИЋ, *Речник имена бањског, дечанског и призренског властелинства у* XIV веку (Cfr. Старинар н.с. XXXVI-II, 208). - Compte rendu par J. SCHÜTZ, Beiträge z. Namenforsch. 23(1988) 224.

R. P. GUBERINIĆ, *Stari trg i rudnik Brskovo. Trg Brskovo na Limu a ne na Tari.* Ivangrad, Društvo prijatelja knjige Ivangrad (1985). 95. - Compte rendu par I. VOJE, Zgod. čas. 42, 1 (Ljubljana 1988) 141-142.

J. ХАЏИМЕЈЛИЋ, *Микротопонимија требињске Ластве* (rés. allem.: Mikrotoponymik von Lastva (Trebinje). Ономатол. прил. VIII (Београд 1987) 63-218.

M. HALIMI, *O nekim složenim srednjovekovnim toponimima sačuvanim u savremenim albanskim govorima na Kosovu* (rés. franç.: Quelques toponymes composites médiévaux conservés dans les parlers albanais contemporains). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 53-63.

J.G. HEREDER, *Rasprava o poreklu jezika* (trad. par O. KOSTREŠEVIĆ). Sremski Karlovci, Izd. knjižarnica Z. Stojanovića (1989). 113.

П.Х. ИЛИЕВСКИ, *Балканолошки лингвистички студии со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик* (texte comp. angl.: Balkan Linguistic Studies with Regard to the Historical Development of the Macedonian Language). [Пос. изд. књ. 14]. Скопје, Инст. мак. јазик (1988). 592.

О. ИВАНОВА, *Македонски ојконими настанати според христијански култови* (rés. angl.: Macedonian Oyconyms Derived from Christian Cults). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 107-115.

V. JAKIĆ-CESTARIĆ, *Raspored i onomastičko susjedstvo kalendarskih imena u predjelima Dečanskog vlastelinstva pri njegovu osnutku* (rés. russe.: Размещение и ономастическая смежность календарных имен во владениях Дечанского монастыря при его учреждении). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 351-369.

G. JOVANOVIĆ, *Starosrspka antroponimija u "Janičarovim uspomenama" ili "Turskoj hronici" Konstantina Mihajlovića iz Ostrovice (na osnovu najstarijeg poljskog i češkog rukopisa iz XVI v.)* (rés. angl.: Old Serbian Anthroponymia in the Memoirs of the Janissary's or in the Turkish Chronicle by Constantin Mihajlović from Ostrovica (on the Basis of the Oldest Polish and Bohemian Manuscript from 16 th Century). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987)597-606.

D. KATUN, *The Origin of Language* (trad. par Anđelković). Beograd, author (1989). 63. Avec ill. La même publ. en allem.: Ursprung der Sprache.

А. ЛОМА, *Мислођин и Медођин - легенда и историјска топономастика* (rés. allem.: Mislodjin und Medodjin - Legende und historische Ortsnamenkunde). Ономатол. прил. IX (Београд 1988) 165-174.

А. ЛОМА, *О имену Богородице Левишке* (rés. allem.: Der Name Bogorodica Leviška). Зб. Филоз. фак. (Београ.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 91-100.

А. ЛОМА, *Село Чрниловац Раваничке повеље* (rés. franç.: Le village médiéval de Črnilovac). Истор. глас. 1-2 (Београд 1989) 55-66.

А. ЛОМА, *Везана митолошка названа у топонимији* (rés. allem.: Verbundene Mythologische Benennungen in der Toponymie). Ономатол. прил. VIII (Београд 1987) 37-50.

А. ЛОМА, *Топономастика и археологија - антички локалитети код Пљевља и Пријепоља и могући предсловенски остаци у тамошњој топонимији* (rés. allem.: Ortsnamenforschung und Archäologie - Die antiken Fundorte bei Pljevlja und Prijepolje und m"gliche vorslavische Überreste in der dortigen Toponymie). Ономатол. прил. X (Београд 1989) 1-32.

А. ЛОМА, *Загорје Стефана Белмужевића - Куда је Јанко бежао са Косова* (rés. allem.: Das Zagorje des Stefan Belmužević). Зб. Истор. муз. Срб. 23 (Београд 1986) 13-24.

J. LUČIĆ, *Toponimija dubrovačkog područja do doseljenja Slavena* (rés. franç.: La toponymie de la région de Dubrovnik jusqu'à l'établissememnt des Slaves). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 169-173.

M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, *Sanktoremski toponimi na području srednjovjekovnog Splita* (rés. russe.: Санкторемские топонимы на территории средневекового Сплита). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 233-245.

Ј. МАРИНКОВИЋ, *Микротопонимија Врања и околине* (rés. allem.: Mikrotoponymie von Vranje und seiner Umgebung). Ономатол. прил. X (Београд 1989) 67-164. Avec 5 pl.

Р. МАРОЈЕВИЋ, *О етимологији топонима Косово и етника Косовац и Косовар* (rés. russe.: К "тимологии топонима *Косово* и "тнонимов *Косовац* и *Косовар*). Ономатол. прил. X (Београд 1989) 63-65.

A. MARTINE, *Indoevropski jezik i "Indoevropljani"* (trad. par J. Grković). Novi Sad, Knjiž. zajednica (1988). 275. Avec ill.

В. МИХАЈЛОВИЋ, *Из топономастике Србије* (rés. russe. Из топономастики Сербии). Ономатол. прил. X (Београд 1989) 33-46.

Z. MIRDITA, *Antroponimia e Dardanisë në kohën romake.* Prishtinë (1981). 307. Avec 49 fig.- Compte rendu par M. ZEQO, Iliria 1 (Tiranë) 1988) 286-288.

Z. MIRDITA, *Neke specifičnosti onomastike Dardanije u rimsko doba* (rés. angl. : Some Specificities of Onomastics of Dardania in Roman Time). Зб. шесте југосл. ономаст. конференц. - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 221-225.

И. Л. МИСАИЛОВИЋ, *О пореклу топонима Ужичког краја* (rés. franç.: Origine des toponymes de la région d'Užice). Ужич. зб. 16 (Т. Ужице 1987) 357-407.

С. МРЂЕН, *Ономастика села Хасанбеговци(Брајићи) код Гламоча* (rés. allem.: Onomastik des Hasanbegovci/Brajići bei Glamoč). Ономатол. прил. VIII (Београд 1987) 449-466.

M. NIKOLANCI, *Morra - Mura* (rés. ital.). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 187-190.

M. NIKOLANCI, *Grongona* (rés. ital.). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 185-186.

В. ПАЈКОВИЋ, *Старо рударство и топоними у околини Новог Пазара и Тутина* (rés. angl.: Old Mining and Toponyms in the Area around Novi Pazar and Tutin). Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 103-109. Avec 3 fig.

M. PANIĆ, Etnik Židovinŭ u staroslovenskom jeziku (rés. russe.: Этноним Жидовинъ в старославянском языке). Ономатол. прил. IX (Београд 1988) 181-185.

П. ПЕЈОВИЋ, *Микротопонимија Озринића* (rés. russe.: Микротопонимия Озриничей). Ономатол. прил. X (Београд 1989) 559-606. Avec 1 carte.

М. ПЕШИКАН, *О историјској ономастици Косова* (rés. russe.: Из исторической ономастики Косова). Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. [САНУ- Научни

скупови XLII. Одељ. јез. књиж. Одбор за проуч. Косова 1]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 81-87. Avec ill.

М. ПЕШИКАН, *Укрштање ономастикона у Срему и Славонији у другој половини XVI века* (rés. russe.: Скрещение ономастиконов в Среме и Славонии во второй половине XVI века). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 371-377.

Д. ПЕТРОВИЋ, Топонимија Куча (rés. allem.: Die Toponomastik von Kuči). Ономатол. прил. IX (Београд 1988) 1-163.

Р. РАДЕНКОВИЋ, *Трагови паганских и хришћанских култова у топонимији сврљишког краја* (rés. russe.: Следы языческих и християнских культов в топонимии сврлигского края). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж.7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 183-195.

М. САВИЋ, *Румунија - Романија (неоснованост идентификације двају топонима у прохујалим вековима)* (rés. franç.: Roumanie et Romanie (absence de donné es pour l'identification des deux toponyme dans les siècle précédents). Старина Новак и његово доба. [Пос. изд. САНУ, Балканол. инст.,35]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 159-164.

H. SCHUSTER-ŠEWC, *Zu den ethnischen und linguistischen Grundlagen der Westslawischen Stammesgrupppe der Sorben/Serben*. Studia nad etnogenezeza Słowian i kultura Europy Wczesno-Średniowiecnej. T. I. (Réd. G. LABUDA – J. TABCZYŃSKI). Wroclaw, etc., Ossolineum (1987) 154-159. Avec 2 pl.

J. SCHÜTZ, *Die Slawischen appellativischen Siedlungsnamen eines karolingischen Urbars* (rés. serb.: Slovenska deapelativna imena naselja iz jednog karolinškog urbara). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 39-42.

E. SEDAJ, *Drevni Pelazgi (Pelasti) u studijama Milana Budimira* (rés. allem.: Die alten Pelasger - Pelasten - in den Studien von Milan Budimir). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 269-280.

SH. SEJDIU, *Semantizam "bijelo" u onomastici Dardanije* (rés. franç.: Le sémantisme "blanc" dans l'onomastique de Dardanie). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 563-570.

Л. СЛАВЕВА, *Средновековни термини со значење на граница и нивната застапеност во топонимијата* (rés. russe.: Средневековные термины со значением границы и их присутствие в топонимии). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције, – Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 65-72.

V. STANIŠIĆ, *Balkanoslovenski ili bugarski*. Balcanica XX (Belgrade 1989) 415-417.

J. STANKO, *Étymologies nouvelles illyriennes*. God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 37-42.

J. STANKO, *Quelques étymologies fausses*. God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 25-36.

J. STANKO, *Quelques étymologies fausees*. God. - Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 145-166.

Ј. СУБОТИЋ, *Прилог познавању антропонимије Грбља према записима из XV вијека* (rés. russe.: Сведения об антропонимии Грбаля согласно записям XV века). Ономатол. прил. VIII (Београд 1987) 51-61.

M. SUIĆ, *Glose uz "Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima" Petra Skoka - Iz toponomastike otoka Paga* (rés. ital.: Contributo alla toponomastica dell' Isola di Pago). Rad. Zavoda Jugosl. akad. znan. umjet. Zadru 31 (Zadar 1989) 5-14.

M. ŠIMUNDIĆ, *Neznana hrvatska osobna imena od XII-XVII stoljeća* (rés. allem.: Unbekante kroatische Personennamen aus der Zeit zwischen dem 12. und 17. Jahrhundert). Čas. zgod. narodop. 60 (25), 2 (Maribor 1989) 185-198.

P. ŠIMUNOVIĆ, *Toponimijska svjedočanstva o ranoj hrvatskoj prisutnosti na Krku, Rabu i Pagu* (rés. angl.: Toponymic Evidence for Early Croatian Presence on the Islands of Krk, Rab, and Pag). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 135-144.

A. ŠIVIC-DULAR, *Iz slovenske geografske terminologije: pslov. čeló* (rés. angl.: From Slovenian Geographic Terminology: cs. *čelá*). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 469-479.

Ј.Ф. ТРИФУНОСКИ, *Словенска имена насеља у Албанији - примери из источних крајева*. Глас. - Срп. правосл. црква LXXI, 1 (Београд 1989) 18-20.

О.И. ТРУБАЧЕВ, *Праславянская ономастика в Этимологическом словаре славянских языков, выпуски 1-13* (rés. serb.: Прасловенска ономастика у Етимолошком речнику словенских језика, књ. 1-13). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 9-17.

D. VUJIČIĆ, *Iz antroponimije srednjovekovnih natpisa u Hercegovini*(rés. franç.: De l'anthroponymie sur les inscriptions moyenâgeuses en Herzégovine). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 283-291.

В. ВУКАДИНОВИЋ, *Имена насеља Сокобањске котлине у 15. и 16. веку и њихови данашњи облици* (rés. russe: Названия населенных пунктов Сокобаньской котловины в XV и XVI веках и их нынешние формы). Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције - Д. Милановац, 9-12. октобар 1985. [Научни скупови САНУ, XXXVII. Одељ. јез. књиж. 7]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 571-579.

M. VUKELIĆ, *O slovenskom korab i grčkom καραβιον*. Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 379-381.

ETNOGRAPHIE - L'ART - MÉTIERS - COUTUMES - LITTÉRATURE POPULAIRE - CROYANCES POPULAIRES

D. ALAUPOVIĆ–GJELDUM, *Običaji i vjerovanja vezani uz kuću u Imotskoj krajini* (rés. franç.: Coutumes et croyances liées à la maison, dans la région d'Imotski). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 527-547.

LJ. ALBUS, *Antički zvrk i njegova refleksija u narodnim dječjim igrama* (rés. allem.: Antiker Kreisel und sein Widerspiegeln in den volkstümlichen Kinderspielzeugen). God. Gradsk. muz. 8 (Varaždin 1988) 87-95. Avec ill.

Д. БАНДИЋ, *Функционални приступ проучавању породичне славе*. Круш. зб. 4 (Крушевац 1988-1989) 155-165.

М. БОСИЋ, *Божични обичаји Срба у Војводини*. Београд, Вук Караџић- Етнографски музеј; Нови Сад, Војвођански му-

зеј (1985). - Compte rendu par В. МАРЈАНОВИЋ, Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 306.

М. БОСИЋ, *Вода у погребном ритуалу и култу мртвих код Срба у Војводини* (rés. allem.: Das Wasser im Begräbnis-Ritual und der Totenkult bei den Serben in der Vojvodina). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 159-172. Avec 12 fig.

М. БОСИЋ, *Житарице у плодосној магији код Срба у Војводини - прилог аграрној етнологии* (rés. allem.: Getreidepflanzen in der Funktion des Fruchtbarkeitszaubers in der Ritualpraxis der Serben in der Vojvodina). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 171-193. Avec ill.

Д. ЂОКИЋ, *Самртни ритуал код Влаха* (rés. angl.: Death Ritual with the Vlachs). Viminacium 3 (Пожаревац 1988) 149-170.

Р. ФИНДРИК, *Златиборска брвнара и музеј народног градитељства "Старо село" у Сирогојну*. [Научно-популарне монографије 24]. Београд, Реп. зав. заштт. спом. култ. (1987). 69. Avec ill.

Б. ГРУБАЧИЋ - М. ТОМИЋ, *Српске славе. Народни обичаји, народне песме и здравице, славска јела и пића*. Београд, Литера (1988). 215+/1/. Avec ill.

Ј. ЈАНИЋИЈЕВИЋ, *У знаку Молоха - антрополошки оглед о жртвовању*. Београд, Вајат (1986) 372. Avec ill. - Compte rendu par М. ИВАНОВИЋ, Глас. Етногр. муз. Беогр. 51 (Београд 1987) 321-322.

Д. М. КАЛЕЗИЋ, *Крсна слава у Срба - порijекло, обред, здравице*. [Словесна сфера, 5]. Београд, Сфаирос (1989). 138.

П. КОСТИЋ, *Годишњи обичаји на Сјеничко-пештерској висоравни* (rés. angl.: Annual Customs Sjenica). Глас. Етногр. муз. Беогр. 52-53, 1988-1989 (Београд 1989) 73-123.

В. МАРЈАНОВИЋ, *Покладни ритуал у Срему - на примеру села: Голубинци и Нови Сланкамен* (rés. allem.: Faschingsrituale). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 173-181. Avec 8 fig.

J. MARKOVIĆ, *Običajnik župe Sikirevci*. (Đakovo 1986). 117.- Compte rendu par M. BATOROVIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 45.

Н. МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, *Косовска битка у српској народној епској поезији*. Рашка XIX, 25 (Рашка 1989).7-18.

Н. МИЛОВИЋ, *Два старинска камена белега у околини Београда* (rés. franç.: Deux symboles en pierre anciens dans la région de Belgrade). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 257-264. Avec 6 fig. et dess.

I. MIMICA, *Legende i predaje Cetinske krajine* (rés. angl.: Legends and Oral Literature of Cetinska krajina). Rad.- Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadru, OOUR prirod.- mat. znan. odgoj. podr. Splitu 4 (Split 1989) 233-244.

П. МИОДРАГ, *Неке особине чина обручења и венчања према српским рукописним требницима*. Прилози књижев. јез. истор. фолк. LI-LII, 1-4 (1985-1986) (Београд 1988) 108-113. Avec 1 fig.

П. МОМИРОВИЋ, *Један старији помен Видовдана* (rés. franç.: Une mention ancienne de la fête de Vidovdan). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 211-213. Avec 1 fig.

Д. НЕВЕНИЋ-ГРАБОВАЦ, *Неки преводи Хомера и наша народна песма* (rés. allem.: Einige Übersetzungen Homers und unseres Vokslied). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 39-53.

Р. НИКОЛИЋ, *Умирања животу једнака - о записима из књига мртвих западне Србије*. Чачак, Чач. глас. (1988). 295.

Praznični običaji jugoslavenskih Jevreja. Beograd, Jevrejski istorijski muzej (1986). 116. - Compte rendu par M. BATOROVIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 46.

Проблеми етничке дистанце (réd. P. VLAHOVIĆ) (rés. polon. et angl.). [Етноантрополошки проблеми, 2]. Београд, Филоз. фак., Одељ. за етнол. (1987). 191. Avec ill.

Љ. РЕЉИЋ, *Косовска легенда у народном стваралаштву - шест векова од Косовског боја*. Етнографски музеј у Београду (texte comp. angl.: The Legend of Kosovo in Folk Art and Tradition, Etnographic Museum on Belgrad). Београд, Етнографски музеј (1989). 71. Avec ill.

Љ. РЕЉИЋ, *Самртни обичаји и култ покојника* [Сјеничко-пештерска висораван (rés. angl.: Funeral Customs and the Cult of the Deceased Sjenica-Pešter Plateau. Глас. Етногр. муз. Беогр. 52-53, 1988-1989 (Београд 1989) 125-148. Avec 4 fig.

Т. САЗДОВ, *Народните преданија за Климент и Наум Охридски, продолжувачи на делото на солунските браќа* (rés. angl.: The Folk Legends of Naum of Ohrid). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 127-132.

В. СТАНОЈЛОВИЋ, *Стара сеоска кућа у околини Крушевца*. Круш. зб. 4 (Крушевац 1988-1989) 5-45. Avec 98 fig.

T. STEPINAC-FABIJANČIĆ, *Kulturno-povijesne i etnološke značajke Humštine* (rés. ital. et allem.: Kulturhistorische und ethnologische Merkmale des Humgebiets). Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 307-322.

Л. ТЕРЗИН, *Народни обичаји православних Срба у Мађарској* (rés. allem.: Die Volksbräuche der orthodoxen Serben in Ungarn). Сентандрејски зборник 1 . Београд, Срп. акад. наука и умет. (1987) 347-386 Avec ill. .

Ватра у обичајима и веровањима у Србији (texte par P. KOSTIĆ). Београд, Етнографски музеј (1987). 31. Avec ill.

П. ВЛАХОВИЋ, *Етнолошко проучавање Косова и Метохије* (rés. franç.: Les recherches ethnologiques du Kosovo et de la Metohija). Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. [САНУ - Научни скупови XLII. Одељ. јез. књиж. Одбор за проуч. Косова 1]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 127-139.

П. ВЛАХОВИЋ, *Студенички и светосавски култ у српским народним обичајима и веровањима* (rés. franç.: Les cultes de Studenica et de Saint Sava dans les coutumes et les croyances populaires de Serbie). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 558-570.

EXPLORATIONS INTERDISCIPLINAIRES - ARCHÉOMETALURGIE - ANTHROPOLOGIE - PALÉOZOOLOGIE - PALÉOBOTANIQUE

M.J. AITKEN – A. McPHERRON, *Thermoluminescence Dating*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 383-384.

А. АЛЕКСИЋ, *Кнемички индекс људских скелета са некрополе у Напрељу код Новог Пазара* (rés. angl.: Cnemic Index of the Medieval Skeletons from Naprelje). Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 93-101. Avec 1 fig.

C. BECKER, *Kastanas. Die Tierknochenfunde*. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979 (rés. grec et angl.). [Prähist. Arch. in Südosteuropa, Bd. 5]. Berlin, Verl. Volker Spiess (1986). 365. Avec ill. - Compte rendu

par М. ЛАЗИЋ, Старинар н.с. XXXVIII, 19887 (Београд 1988) 135-136.

S. BLAŽIĆ, *Faunal Remains from Gomolava V* (rés. serb.: Ostaci faune Gomolave V). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 105-107.

С. БЛАЖИЋ, *Прилог познавању остатака фауне са археолошког локалитета "Голокут"* (rés. angl.: Faunal Remains from the Archaeological Location near Vizić). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 33-36. Avec 5 fig.

В. БОГОСАВЉЕВИЋ, *Покретни материјал са праисторијског рудника на Малом Штурцу* (rés. franç.: Matériel archéologique meuble da la mine préhistorique de Prljuša - Mali Šturac). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 13-35. Avec 4 pl.

В. БОГОСАВЉЕВИЋ, *Увод у рударску археологију на Копаонику (облици старог рударства и металургије)* (rés. angl.: An Introduction to Mine Archaeology on Kopaonik - The Ways of Ancient Mining and Metallurgy). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 86-93. Avec 5 fig.

В. БОГОСАВЉЕВИЋ – Д. МРКОБРАД – Д. БОГОСАВЉЕВИЋ, *Истраживање средњовековног рударства на западном Копаонику (околина Кижевака)* (rés. angl.: Research Works on the Medieval Mining in the West Part of Mount of Kopaonik - Surrounding of Kiževak). Наша прошлост 3 (Краљево 1988) 9-48. Avec 13 fig. et 5 pl.

S. BÖKÖNYI, *The Neolithic Fauna of Divostin.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs, 10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 419-445. Avec ill.

К. БОРОЈЕВИЋ, *Анализа угљенисаног семења са локалитета Светиња* (rés. franç.: Analyse des grains carbonises du site Svetinja). Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 65-71. Avec 6 fig.

K. BOROJEVIĆ, *Differences in Plant Macro Remains from the Neolithic Level at Gomolava and the Neolithic Site of Opovo* (rés. serb.: Razlike u makro biljnim ugljenisanim ostacima iz neolitskog sloja na Gomolavi i neolitskog lokaliteta Opovo). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 109-115. Avec ill.

К. БОРОЈЕВИЋ, *Макробиљни остаци и практична примена флотације на археолошким ископавањима* (rés. angl.: Sampling and Flotating Soil Samples for Recovery of Plant Macro Remains from Archaeological Sites). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 22-29.

K. BOROJEVIĆ – H. KROLL, *Jednozrna pšenica sa Feudvara - jedna rana potvrda pšenice korovske zajednice* (rés. allem.: Einkorn vom Feudvar - eine frühe Bestätigung der Getreidenkrautgemeinschaft Cacalidon). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 37-44. Avec ill.

V. BUCHA – A. McPHERRON, *Archaeomagnetic Measurements* . Divostin and the Neolithic of Central Serbia.(Réd. A. McPHERRON – D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 384-387.

R. BURLEIGH – S. ŽIVANOVIĆ, *Prilog radiokarbonskom datovanju ostataka ljduskih skeleta iz gvozdenodobskog polja sa urnata u Đepfeldu, u Doroslovu kod Sombora* (rés. angl.: A Note on Radiocarbon Dating of Human Skeletal Remains from the Iron Age Urfnield of Djepfeld, Doroslovo near Sombor, Northern Yugoslavia). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 169-170.

A.T. CLASON, *The Equids of Gomolava* (rés. serb.: Ekvidi Gomolave). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 99-104. Avec ill.

A. DURMAN, *"Industrija cinabarita u Vinči"* (rés. angl.: "Cinnabar Industry at Vinča"). Opusc. archaeol. 13 (Zagreb 1988) 1-9. avec 1 fig.

S. DUŠANIĆ, *The Roman Mines of Illyricum: Organization and Impact on Provincial Life.* Mineria y metalurgia en las antiguas . Civilizaciones mediterraneas y europeas . Colloquio internacional asociado Madrid, 24- 28 octobre 1985. Coord. de la publ. C. DOMERGUE. Tomo II. Madrid, Ministerio de Cultura (1989) 148-156.

Geologija Srbije V-2. Fosili Srbije - registar. (Réd. K. PETKOVIĆ). Beograd, Univerzitet u Beogr. , Zav. za regional. geologiju i pelaeontologiju Rudarsko-geološkog fakulteta (1987). 247.

P. GLUMAC, *Copper Mineral Finds from Divostin.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs, 10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 457-462. Avec ill.

E. GRÜGER – H.J. BEUG, *Botanical Investigations at Divostin and Grivac.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia.(Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 415-418.

Е. ХОШОВСКИ, *Осврт на саопштење "Скелети из некрополе Цркве 3 на локалитету Табачине у Трговишту" (Др Срболуб Живановић, Новопазарски зборник бр. 11,1987, 73-92)* (rés. angl.: A View of the Reports "Skeletons from the Necropolis of the Church 4 at the Tabačina Locality). Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 129-132.

B. JOVANOVIĆ, *Early Metallurgy in Yugoslavia.* The Beginning of the Use of Metals and Alloys. Papers from the II International Conference of the Use of Metals and Alloys , Zhengzhou, China, 21-26 October 1986. (Ed. by R. MADIN.) Cambridge/MA, London, MIT Press (1988) 69-79. Avec ill.

B. JOVANOVIĆ, *Les premières mines de cuivre des Balkans et le r"le que'elles ont joué dans le dévelopment de la métalurgie en Europe du Sud-Est.* Mineria y metalurgia en las antiguas . Civilizaciones mediterraneas y europeas. Coloquio internacional asociado Madrid, 24-28 octobre 1985. (Coordinator de la publ. D. DOMERGUE). Tomo I. Madrid, Ministerio de Cultura (1989) 13-19.

Б. ЈОВАНОВИЋ, *Прљуша - Мали Штурац. Праисторијски рудник бакра и горског кристала на Руднику* (rés. franç.: Prljuša - Mali Šturac. Mines préhistoriques de cuivre et de cristal de roche dans le Rudnik). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 5-12. Avec 6 fig.

Б. ЈОВАНОВИЋ – Р.Ч. МИЛИЋ, *Рудник опала Криво Поље код Крагујевца* (rés. franç.: Mines d'opale de Krivo Polje près de Kragujevac). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 57-60. Avec 2 fig.

Б. ЈОВАНОВИЋ – Д. МИНИЋ – Д. МРКОБРАД, *Споменици старог рударства и металургије на Руднику* (rés. angl. Monuments of Ancient Mining and Metalurgy on Rudnik). Глас. - Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 47-55. Avec 5 fig.

Б. ЈОВАНОВИЋ – Д. МИНИЋ – Д. МРКОБРАД, *Споменици старог рударства и металургије на Руднику,* II (rés. angl.: The Monuments of Ancient Mining and Metallurgy on Rudnik II). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 33-41. Avec 7 fig.

I. KLOPČIĆ, *Mineralogical Research on the Neolithic Ceramic Assemblage from Moverna Vas.* Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 201-209.

H. KROLL – K. BOROJEVIĆ, *Einkorn von Feudvar, Vojvodina, Jugoslawien. Ein früher Beleg der Caucalidion - Getreideunkrautgesellschaft.* Prähist. Zeitschr. 63, 2 (Berlin – New York 1988) 133-139.

A. LASOTA MOSKALEWSKA – V. SANEV, *Preliminary Analysis of Bone Remnants of Animals from the Neolithic Archaeological Site Tumba Madžari near Skopje (Yugoslavia).* (rés. maced.: Прелиминарна анализа на животинските коскени остатоци од неолитската населба Тумба Мацари близу Скопје) Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Skopje 1989) 55-78. Avec ill.

В. ЛЕТИЋ, *Осврт на осврт о саопштењу "Скелети из некрополе Цркве 4 на локалитету Табачине у Трговишту" (др Евгеније Хошовски, Новопазарски зборник, бр. 12, 1988, 129-132).* Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 213-214.

В. ЛЕТИЋ – С. ЖИВАНОВИЋ, *Os glabellae на лобању из Бабрежа* (rés. angl.: Glabellar Bone in the Skull from Babrež). Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 63-68. Avec 1 fig.

D. MANIA – T. WEBER, *Bi zingsleben III (Homo erectus-seine Kulture und seine Umwelt).* Berlin, VEB Deutsch. Verl. d. Wissenschaf. (1986). 400. Avec ill. - Compte rendu par D. JOSIPOVIČ, Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 473-474.

J. MARKOVIĆ-MARJANOVIĆ, *Geomorphology and Geology of the Divostin Area.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON – D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs, 10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 21-27.

A. McPHERRON, *Radiocarbon Determinations.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs, 10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 379-382.

A. McPHERRON – J. GUNN, *Quantitative Analysis of Excavated Materials at Divostin.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON – D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs, 10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 359-378. Avec ill.

Ž. MIKIĆ, *Antropološki aspekti tumačenja nekih oblika sahrane na antičkom Viminaciumu* (rés. franç.: Les aspects anthropologiques de l'interprétation de certaines formes d'inhumation à Viminacium antique). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 121-145. Avec 6 pl.

Ž. MIKIĆ, *Ein Beitrag zur Anthropogeschichte der Illyrien.* Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 177-194.

Ž. MIKIĆ, *Novi starčevački antropološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja* (rés. franç.: Nouvelles trouvailles anthropologiques de Starčevo provenant du Bassin danubien yougoslave). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 79-90. Avec ill.

Ж. МИКИЋ, *Прилог антрополошком упознавању неолита у Србији* (rés. angl.: A Contribution to Anthropological Understanding of the Neolithic in Serbia). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 18-26. Avec 2 fig.

Ж. МИКИЋ, *Тело сина деспота Јована Драгушина у полошком манастиру* (rés. franç.: Le corps du fils du despote Jovan Dragušin dans le monastère Položko). Зограф 18 (Београд 1987) 44-45. Avec 1 fig.

Ж. МИКИЋ, *Земни остаци историјских личности у Новој Павлици* (rés. franç.: Les restes des squelettes des frères Musić et de Mihailo Andjelović - Résultat de l'examen anthropologique). Зограф 19 (Београд 1988) 45-48. Avec 3 fig.

Ž. MIKIĆ – E. HOŠOVSKI, *Prvi rezultati paleodemografske analize o srednjovekovnoj nekropoli Vinča-Beli Breg* (rés. franç.: Les premiers résultats de l'analyse paléodémographique concernant le nécropole médiévale Vinča-Beli Breg). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 135-144.

Ж. МИКИЋ – Д. ТОДОРОВИЋ, *Антрополошки садржај богородичине цркве у Студеници и реконструкција лика Ане-Анастасије* (rés. franç.: Le contenu anthropologique de l'église de la Vierge à Studenica et reconstitution de la figure d'Anna- Annastassia). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 245-255. Avec ill.

Д. МРКОБРАД – Д. БОГОСАВЉЕВИЋ, *Истраживање средњовековног рударства и металургије на Руднику* (rés. franç.: Recherches archéologiques sur les mines et la métalurgie médiévales dans le Rudnik). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 37-56. Avec 17 fig.

Д. МРКОБРАД – В. БОГОСАВЉЕВИЋ – Д. БОГОСАВЉЕВИЋ, *Прилог истраживању копаоничког рударства.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 93-95. Avec 6 fig.

J. G. NANDRIS, *The r and K-Strategy Societes of Lepenski Vir in Early Neothermal Perspective.* Rivista di archeol. XII (Venezia 1988) 5-13.

M. PETERŠIČ-ČOBAL, *Metalografska preiskava bronastih prazgodovinskih predmetov iz Ormoža* (rés. allem.: Metallographische Untersuchung der bronzenen vorgeschichtlichen Gegenstände aus Ormož). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 323-328. Avec 4 pl.

V. POHAR, *Živalski kostni ostanki kot pridatki prazgodovinskih grobov v Ajdovski vasi pri Nemški vasi* (rés. allem.: Tierknochenreste als Beigaben der vorgeschichtlichen Gräber in der Ajdovska jama bei Nemška vas). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVI (Ljubljana 1988) 85-102. Avec ill.

E. RALPH, *Cesium Magnetometer Surveys.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 396-400. Avec 14 fig.

J. RASSON, *Loom Weights.* Divostin and the Neolithic of Central Serbia.(Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs, 10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 337-338.

C. SCHWARTZ, *The Neolithic Animal Husbandry of Smilčić and Nin.* Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 45-75. Avec ill.

I. SCHWIDETZKY – Ž. MIKIĆ, *Lepenski Vir das Grazilisationsproblem in der Anthropologie* (rés. serb.: Lepenski Vir i problem gracilizacije u antropologiji). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 113-120. Avec ill.

R. SEGELKAN, *Dendrokronologija - odgovor na praznine u vremenu* (trad. par M. BRATANIĆ). Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 19.

Z. STANČIĆ – B. SLAPŠAK, *A Modular Analysis of the Field System of Pharos.* Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 191-198. Avec ill.

M. ŠTEFANČIĆ, *Antropološka analiza skeletnih ostankov iz urne najdene v grobu 7 v nekropoli Drljanovac pri Bjelovaru* (rés. angl.: Anthropological Analysis of the Skeletal Remains from the Urn Found in Grave 7 in the Cemetery of Drljanovac by Bjelovar). Arheol. rad. raspr. 11 (Zagreb 1989) 29-32.

M. ŠTEFANČIĆ, *Antropološka analiza žganih skeletnih ostankov iz nekropol Rafinerija Pančevo in Opovo-Beli Breg* (rés. angl.: Anthropological Analysis of the Bone Remains from Crematory

Necropolis Rafinerija-Pančevo and Opovo-Beli Breg). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 43-54. Avec 5 fig.

B. TERŽAN, *Pohorje - prazgodovinski rudarski revir* (rés. angl.: Pohorje - a Prehistoric Mining District). Čas. zgod. narodop. 60 (25), 2 (Maribor 1989) 238-260.

I. TURK, *Izotopske metode datiranja nekoč in danes* (rés. allem.: Isotopische Methoden einst und heute grundlegende Applikationen in der paläolithischen Archäologie und Chronologie des Jungpleistozäns). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 53-60.

I. TURK – J. DIRJEC – M. CULIBERG, *Divje babe I. Novo paleolitsko najdišče in skupinsko grobišče jamskega medveda. Poskus tafonomoske analize na podlagi vzorcev iz dveh sedimentnih in arheoloških kompleksov* (rés. angl.: Divje Babe I. A New Palaeolithic Site and a Common Grave of the Cave Bear). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 13-59. Avec 22 fig.

I. TURK – J. DIRJEC, *Divje babe I. Poskus uporabe statistične analize množičnih živalskih ostankov v paleolitski arheologiji* (rés. angl.: Divje babe I. An Attempt to Apply Statistical Analysis to the Mass Animal Remains from the Palaeolithic Site). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 61-93. Avec 7 fig.

Ф. ВЕЉАНОВСКА, "Акропола - Жеглиговски камен" - антрополошка анализа (rés. angl.: "Acropolis - Žegligovski kamen" - Anthropologic Analysis). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 259-276. Avec ill.

H.T. WATERBOLK, *C^{14} Datirungen von Gomolava* (rés. serb.: C^{14} - datovanja sa Gomolave). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 117-121.

Z. ZOFFMANN, *Das anthropologische Material der Bestattung der aeneolithischen Kostolac-Gruppe vom Fundort Gomolava (Hrtkovci)* (rés. serb.: Антрополошки материјал гроба костолачке групе са локалитета Хртковци - Гомолава). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 37-40. Avec 3 fig.

Z. ZOFFMANN, *Das anthropologische Material des spätneolitischen Gräberfeldes von Hrtkovci-Gomolava* (rés. serb.: Antropološki materijal kasnoneolitske nekropole u Hrtkovcima-Gomolava). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 43-69. Avec 5 pl.

Z. K. ZOFFMANN, *Anthropologischen Überblick der neolithischen Bev"lkerung der jugoslawischen Donaugegend* (rés. serb.: Antropološki pregled stanovništva jugoslovenskog Podunavlja). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 93-98. Avec 1 map.

Z. ZOFFMANN, *Antropološka obrada starčevačkog skeleta sa lokaliteta Golokut* (rés. allem.: Die anthropologische Bearbeitung des Starčevo Skellets von dem Fundort Golokut). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 29-31. Avec 3 fig.

Z. K. ZOFFMAN , *Human Skeletal Remains from Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988). 447-455. Avec ill.

С. ЖИВАНОВИЋ, *Антрополошка анализа српских средњовековних скелета* (rés. franç.). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 235-243.

С. ЖИВАНОВИЋ, *"Ктиторска гробница у манастиру Копорину"*. Глас.- Срп. правосл. црква LVIII, 12 (Београд 1987) 266-267.

С. ЖИВАНОВИЋ, *Остаци скелета из некрополе у подручју јужног дела митровачке петље на ауто-путу Београд-Загреб* (rés. angl.: Remains of Human Skeletons in the Necropolis at the Southern Section of Sremska Mitrovica Loop on the Belgrade - Zagreb Motorway). Грађа проуч. споменика. култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 112-116

PROTECTION DES MONUMENTS HISTORIQUES - CONSERVATION - RESTAURATION - TECHNIQUES

I. BABIĆ, *Asfaltiranje Salone*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 362-365.

I. BABIĆ, *Urbana poetika Splita u Dioklecijanovoj palači - protiv purifikacija* (rés. angl.: The Split Urban Poetics in Diocletian's Palace - Against Purification). God. zašt. spomenika kult. 14-15 (Zagreb 1988-1989) 43-50.

I. BABIĆ – J. BELAMARIĆ – E. FRANKOVIĆ, *Izveštaj o "obilaznici" u arealu Salone*. Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 5-8. Avec ill.

Đ. BASLER, *Rad Zemaljskog muzeja na zaštiti spomenika kulture i prirode*. Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1888-1988) (Sarajevo 1988) 386-390.

Ж. БЕЛКОВСКИ, *Превентива и конзервација на средновековни археолошки наоди од северозападната некропола на манастирот Св. Леонтие с. Водоча* (rés. angl.: Preventive and Conservation of the Mediaeval Arhaeological Findings from the North-West Necropolis at the Vodocha's Monastery "St. Leontie"). Зб. тр. - Завод зашт. спомен. култ, прир. ретк. Музеј (Струмица 1989) 287-293. Avec ill.

B. BENKO-MÄCHTIG, *Malte historičnih objektov* (rés. angl.: Mortars from historic Objects). Varstvo spom. 31 (Ljubljana 1989) 53-56. Avec ill.

Z. BOJIĆ, *Bušenje prošlosti*. Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 75-78.

N. CAMBI, *Obranimo ono što je ostalo*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 343-349.

I. CURK, *Varstvo arheološke dediščine v mednarodnih organizacijah*. Arheo 6 (Ljubljana 1987) 32.

Ѓ. ДАПЧЕВ – Л. ШУМАНОВ, *Градителско наследство - Крива Паланка* (rés. angl.: Kriva Palanka the Building Heritage). Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 95-104. Avec 7 fig.

M. DIMITRIJEVIĆ, *Statističko-konstruktivni problemi u zaštiti graditeljskog nasledja*. Beograd, Arhitekt. fak. (1986). - Compte rendu par С. ЂОРЂЕВИЋ, Саопшт.- Репуб. завод зашт. споменика култ. Срб. XIX (Београд 1987) 317-319.

C. FISKOVIĆ, *Prijedlog za Solin*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 372-375.

D. GERIĆ – Z. GREGL, *Rekonstrukcija groba 48 s rimskodobne nekropole Gornja Vas u lapidariju Arheološkog muzeja u Zagrebu* (rés. allem.: Rekonstruktion des Grabes 48 aus der r"merzeitlichen Nekropole Gornja Vas im Lapidarium des Archäologischen Museums in Zagreb). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 43-52. Avec ill.

М. ГУЦУ, *Развој службе заштите споменика културе на територији САП Војводине* (rés. angl: On the History of the Protection of Monuments of Culture Service on the Territory of SAP Vojvodina). Грађа проуч. споменика култ. Војв. XIV (Нови Сад 1987) 115-125.

Е. ХАЦИТРИФОНОС, *Гинекокастрон код Килкиса и програм првих заштитних радова*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 59-65. Avec 4 fig.

З. ИВКОВИЋ – М. ЂОКИЋ, *Конзервација икона у атељеу Завода за заштиту споменика културе у Краљеву у 1987. години.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 98-101. Avec 4 fig.1

Н. ЈОЦОВИЋ, *Конзерваторство Србије у 800 годишњем јубилеју манастира Студенице.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 15-17.

Н. ЈОЦОВИЋ, *Петнаест година делатности заштите споменика културе Смедерева и Подунавског региона 1972-1987.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 20-22.

E. JOŽEF, *Problemi konzervacije i restauracije delova naoružanja iz Pokrajinskog muzeja u Ptuju* (rés. angl.: Problems Concerning the Conservation and Restoration of Arms and Armour from the Collection in the Provincial Museum at Ptuj). Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 117-124.

О. КАНДИЋ, *Конзерваторски радови у Сопоћанима 1987. године.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 53-54. Avec 2 fig.

Ж. КЕЛЕЦ, *Конзерваторски радови на икони Св. Николе из Студенице.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 155-157. Avec 2 fig.

B. KIRIGIN, *Poruke sa zaobilaznice u Solinu.* Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 349-354.

T. MARASOVIĆ, *Za temeljito istraživanje i trajno očuvanje starog Solina.* Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 357-361.

I. MAROEVIĆ, *Identitet fasade povijesne građevine* (rés. angl.: Identitity of the Façade of a Historical Building). Varstvo spom. 31 (Ljubljana 1989) 13-18. Avec ill.

I. MAROEVIĆ, *O Saloni.* Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) .

J. MARTINOVIĆ, *Desetogodišnjica obnove spomenika kulture na području Kotora pod zaštitom UNESCO nakon katastrofalnog zemljotresa (1979-1989)* (rés. angl.: Ten Years of the Renewal of Monuments on the Territory of Kotor, Protected by UNESCO, after the Montenegrine Earthquake, 1979-1989). Год. Помор. муз. Котору XXXV-XXXVI (Котор 1987-1988) 67-81.

R. MATIJAŠIĆ, *"Revitalizacija" Amfiteatra u Puli. Pregled događanja od 1984. do 1987. godine.* Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 9-13. Avec ill.

Међународни научни пројекат "Српско - византијско културно наслеђе Срема" обнове и презентације сремских манастира, Сремских Карловаца и Петроварадинске тврђаве (rés. angl.: International Research Project "Serbian-Byzantine Cultural Heritage in the Srem Region" - Renovation and Presentation of the Srem Monasteries, Sremski Karlovci and the Petrovaradin Fortress). Грађа проуч. споменика. култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 82-86.

D. MILETIĆ, *Neki problemi izvođenja konzervatorsko-restauratorskih radova prigodom obnove staroga grada u Đurđevcu* (rés. allem.: Probleme der Ausführung vom Kommunal-und Restaurierungsarbeiten an der Burg Djurdjevac anlässlich ihrer Erneuerung). God. zašt. spomenika kult. 14-15 (Zagreb 1988-1989) 59-83. Avec 30 fig.

A. MOHOROVIČIĆ, *Tragedija Salone.* Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 336-337.

Naravna in kulturna dediščina te njeno varovanje v Sloveniji - gradivo Republiškega komiteja za kulturo (réd. J. HUMER). Ljubljana, Uradni list SR Slovenije (1989). 187.

J. NEŠKOVIĆ, *Revitalizacija spomenika kulture.* Beograd, Arhitekt. fak. (1986). 125. Avec ill. - Compte rendu par Р. СТАНИЋ, Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 310-315.

Н. НИЧОТА, *Извештај за превентивна заштита на фасадниот живопис над јужниот влез од манастирската црква Св. Димитрија - Марков манастир - споменик на културата од 14 век.* Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 121-126. Avec 5 fig.

Љ. НИКУЉСКА, *Аспекти и мерки за заштита на природно-градителската целина - Лесново.* Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 89-93. Avec 2 fig.

F. OREB, *Doprinos Korčulana povijesti muzeološko-konzervatorske djelatnosti u Dalmaciji (Uz 200. obljetnicu rođenja Mateja Kapora i 120. obljetnicu smrti Nikole Ostoića).* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 45-48. avec 2 fig.

A. ORLIĆ, *Nekoliko vidova zaštite građe u okviru muzeja.* Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 26-27.

V. PALOŠIKA, *Križevci - stanje spomenika kulture.* Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 49-54. Avec 4 fig.

С. ПАВЛОСКА – П. ТОШЕВ – М. ДИМЕСКИ, *Определување на сребро и бакар во опкови од икони со примена на јон-селективни електроди* (rés. angl.: Determination of Silver and Cooper in Icon Frames with Application of Ion-Selective Electrodes). Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 35-37. Avec 2 fig.

S. PIPLOVIĆ, *Istraživanje graditeljskog nasleđa u Dalmaciji od strane danskog fonda i E. Dyggvea* (rés. angl.: Research into the Architectural Heritage of Dalmatia by the Danish Fund and E. Dyggve). Vjesn. arheol. hist. dalm. 80 (Split 1987) 93-130. Avec 11 fig. et 1 pl.

S. PIPLOVIĆ, *Obnova crkve Sv. Nikole u Splitu.* Vijesti muzeal. konzerv. Hrvat. XXXVIII, 3-4 (Zagreb 1989) 22. Avec ill.

S. PIPLOVIĆ, *Povijesna jezgra Splita danas. U povodu izložbe Diokleci janova palača anno Domini 1988 u Splitu, 16-27. studenog 1988.* Vijesti muzeal. konzerv. Hrvat. XXXVIII, 1-2 (Zagreb 1989) 19-20. Avec 1 fig.

Д. РАДУЛОВИЋ, *Један занимљив покушај реставрације Лазареве припрате у манастиру Раваница.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 78-81. Avec 2 fig.

M. SERDAREVIĆ, *Dvadeset godina pravne zaštite kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa u Bosni i Hercegovini* (rés. angl.: Two Decades of Legal Protection of Cultural, Historical and Natural Heritage in Bosnia and Herzegovina). Naše starine XVIII-XIX (Sarajevo 1989) 9-20. Avec 4 fig.

A. SIMIĆ, *Šarena džamija u Travniku - konzervacija, restauracija, revitalizacija* (rés. angl.: The Šarena (or Multi-coloured) Mosque in Travnik, its Conservation, Restoration and Revitalisation). Naše starine XVIII-XIX (Sarajevo 1989) 121-142. Avec 24 fig.

M. SLABE, *Iz izkušenj pri prezentiranju arheološke dediščine* (rés. angl.: From Our Experiences in the Presentation of Archaeological Patrimony). Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 13-21. Avec ill.

Р. СТАНИЋ, *Уз проблем заштите споменика културе у САП Косово.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 13-15.

Т. СТАНИШЕВА, *Резултати од истражувањето на живописот и експерименталните обиди за отстранување на растворливите соли во црквата Св. Никола Болнички - Охрид* (rés. angl.: The Results from the Research of the Fresco-Painting and the Experimental Attempt to Eliminate the Soluble Salts in the Church St. Nicholas Bolnički in Ohrid). Лихнид 6 (Охрид 1988) 261-276. Avec 14 fig.

Д. СТАНОЈЕВИЋ, *Нови подаци о живопису Данилове припрате у Пећкој патријаршији.* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 58-61. Avec 6 fig.

М. СТАНОЈЛОВИЋ, *Скидање фрагмената фресака из гроба у Виминацијуму*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 51-52. Avec 1 fig.

Стара Чаршија у Новом Пазару - Заштита и ревитализација (par J. NEŠKOVIĆ – N. KURTOVIĆ-FOLIĆ – S. ĐORĐEVIĆ - J. RADOVIĆ). Београд, Краљево Зав. заштг. спом. култ. (1988). 97. Avec ill.

С. СТРАЖМЕШТЕРОВ, *Рестаураторски радови на манастиру Ново Хопово 1986-1988.г. са осврtом на целокупну градитељску активност на објектима после II светског рата* (rés. angl.: Restauration Works in the Monastery of Novo Hopovo, 1986-1988, and an Overview of the Construction Works on the Monuments since World War II). Грађа проуч. споменика. култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 9-13. Avec ill.

M. STRMČNIK-GULIČ, *Ob konservaciji rimske lončarske peči na Hajdini* (rés. angl.: On the Conservation of the Roman Pottery Kiln at Hajdina). Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 59-66. Avec ill.

M. SUIĆ, *Nova post vetera - ponovni pad Salone*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 329-336.

Д. ТОДОРОВИЋ, *Виминацијум. Конзерваторски и рестаураторски радови на Гробницама Г-4815 и Г-4816 на локалитету "Пећине"*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 96-97. Avec 2 fig.

Umetnostna, arhitekturna, urbanistična dediščina. Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 308-327. Avec ill.

Umetnostna, urbanistična in arhitekturna dediščina. Varstvo spom. 31 (Ljubljana 1989) 300-342. Avec ill.

Varovanje naravne in kulturne dediščine v severovzhodni Sloveniji. Maribor, Zavod za varstvo narav. in kult. dediščine (1989). 44. Avec ill.

S. VRCAN, *Devastacija nije od jučer*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 365-368.

С. ВУЧЕНОВИЋ, *Истраживања и заштита старог града у Херцег-Новом*. Херцег-Нови, Завич. муз. (1989) 7-61. (Separat, Boka 20)

С. ВУЧЕНОВИЋ, *Заштита и обнова градитељског наслеђа на подручју општине Котор* (rés. angl.: The Protection and Renewal of the Architectonic Heritage on the Territory of Kotor). Год. Помор. муз. Котору XXXV-XXXVI (Котор 1987-1988) 11-57.

Б. ВУЈОВИЋ, *Обнова Милешеве у XIX веку и њен значај* (rés. franç.: La restauration de Mileševa faite au XIXe et son importance). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 309-317. Avec 10 fig.

M. ZANINOVIĆ, *Salona - pars pro toto*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 369-372.

Zgodovinska in tehnična dediščina. Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 338-347. Avec ill.

Zgodovinska in tehnična dediščina. Varstvo spom. 31 (Ljubljana 1989) 343-352. Avec ill.

PROSPECTIONS ET EXPLORATIONS ARCHÉOLOGIQUE – VARIA

Arheološka izkopavanja in dediščina 1987. Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 187-275. Avec ill.

Arheološka izkopavanja in dediščina. Varstvo spom. 31 (Ljubljana 1989) 201-263. Avec ill.

D. BALEN-LETUNIĆ, *Istraživanja gradine Trsište u Trošmariji kraj Ogulina u 1985/1986. godini*. Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 161-162.

A. BANKOFF – A. BOMBERAULT – H. GREENFIELD - F.A. WINTER, *Strategija arheološkog vzorčenja najdišča v zmernem pasu* (trad. par M. Budja). Arheo 9 (Ljubljana 1989) 64-73. Avec 4 fig.

H.A. BANKOFF – Д. КРСТИЋ – F. WINTER, *Археолошка рекогносцирања у околини Смедеревске Паланке* (texte comp. angl.: *Archaeological Survey in the Vicinity of Smederevska Palanka*). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 57-75. Avec 20 pl.

Д. БАТИСТИЋ-ПОПАДИЋ, *Археолошка рекогносцирања у организацији Народног музеја Панчево 1984. и 1985. године*. Глас. - Нар. муз. 2 (Панчево 1989) 50-54. Avec 2 pl.

Д. БАТИСТИЋ-ПОПАДИЋ, *Рекогносцирање Глогоњског атара - локалитет старијег гвозденог доба* (rés. angl.: The Field Survey of the Glogonj Area - The Later Iron Age Locality). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 163-165. Avec 1 pl.

Š. BATOVIĆ – J. CHAPMAN, *Nadin - Gradina. Naselje od starijeg željeznog doba do 17. stoljeća* (texte comp. angl: Nadin-Gradina. Early Iron Age to Late Mediaeval Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 72-74. Avec 4 ill.

Š. BATOVIĆ – J. CHAPMAN, *Sjeverna Dalmacija. Rekognosciranje* (texte comp. angl: Northern Dalmacija . Field Survey). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 175-177. Avec 2 fig. et 5 dess.

Š. BATOVIĆ – S. KUKOČ, *Istraživanje prapovijesnih nalazišta u sjevernoj Dalmaciji (Podvršje-Ljubač)* (rés. allem.: Forschungs-arbeiten an Fundstellen aus der Vorgeschichte in Norddalmatien (Podvršje-Ljubač). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 26-29.

U. BAVEC, *An Interim Report of Survey Work Carried out at Sveti Jakob, a Multi-Period Hilltop Settlement above Dovsko (Senovo), Slovenia*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 225-238. Avec ill.

U. BAVEC, *Prispevek k metodam arheološkega terenskega pregleda in slovenska izkušnja*. Arheo 9 (Ljubljana 1989) 34-41. Avec 6 fig.

J. BINTLIFF – V. GAFFNEY, *The Ager Pharensis /Hvar Project 1987*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 151-175. Avec ill.

J. BINTLIFF – V. GAFFNEY – B. SLAPŠAK, *Starigradsko polje, projekt Hvar* (texte comp. angl.: Starigradsko polje - Hvar Project). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 206-209. Avec ill.

J. BINTLIFF – V. L. GAFFNEY – B. SLAPŠAK, *Kontekst in metodologija terenskega pregleda ager Pharensis - Hvar* (trad. par P. Čerče). Arheo 9 (Ljubljana 1989) 41-55. Avec 10 fig.

A. BOBOVAC, *Višeslojno arheološko nalazište Gradina Marić u Mikleuškoj djelomićno uništeno*. Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 14.

Z. BRUSIĆ, *Antička luka u Plačama na otoku Mljetu* (rés. allem.: Der antike Hafen in Polače auf der Insel Mljet). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 139-151. Avec ill.

Z. BRUSIĆ, *Biogradsko područje. Rekognosciranje gradina* (texte comp. angl: Biograd Region. Field Survey of Hillforts). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 164-167. Avec 9 fig.

Z. BRUSIĆ, *Dio tereta s lađe iz 17. stoljeća potonule kod otoka Bisaga u Kornatskom arhipelagu* (rés. franç.: Partie du chargement provenant d'un navire coulè au XVIIe s. au large de l'île de Bisaga

dans l'archipel des Kornati). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 473-490.

Z. BRUSIĆ, *Kasnoantička utvrđenja na otocima Rabu i Krku* (rés. angl.: Late Antique Fortifications on the Islands of Rab and Krk). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 111-119. Avec ill.

M. BUDIMIR, *Kninsko polje - rekognosciranje* (texte comp. angl.: Kninsko polje - Field Survey). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 204-205. Avec ill.

M. BUDIMIR, *Kosovo polje kod Knina. Rekognosciranje* (texte comp. angl: Kosovo polje near Knin. Field Survey). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 168-169. Avec 3 fig.

M. BUDJA, *Arheološki zapisi na površju - palimpsesti proteklih stanj* (rés. allem.: Archäologische Oberflächenaufzeichnungen - Palimpseste vergangener Zustände). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 83-102. Avec ill.

F. BUŠKARIOL, *Općina Solin. Rekognosciranje* (texte comp. angl: Solin Disctrict. Field Survey). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 178-179. Avec 3 fig.

F. BUŠKARIOL, *Prilozi arheološkoj topografiji otoka Paga na temelju bilježaka Mihovila Abramića* (rés. angl.: Contributions to the Archaeological Topography of the Island of Pag based on the Notes of Mihovil Abramić). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 145-148. Avec ill.

R. CARLTON, *An Ethno-Archaeological Study of Pottery Production on the Dalmatian Island of Iz*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology.[BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 101-123. Avec ill.

J. CHAPMAN, *Arheološki terenski pregled v raziskavah jugoslovanske prazgodovine*. Arheo 9 (Ljubljana 1989) 4-33.

J. CHAPMAN, *Metodologija terenskega pregleda projekta Neotermalna Dalmacija* (trad. par P. Turk). Arheo 9 (Ljubljana 1989) 55-57.

J. CHAPMAN – R. SHIEL, *The Neothermal Dalmatia Project - Archaeological Survey Result*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 1-30.

R. CUNJA, *Koper - Kapucinski vrt. Antično naselje, srednjeveško in novoveško mesto* (texte comp. angl: Koper - Kapucinski vrt. Roman Settlement, Byzantine, Mediaeval and Renaissance Town). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 118-120. Avec 3 fig. et 4 dess.

B. ČEČUK, *Istraživanja u spilji Kopačini na otoku Braču* (rés. angl.: Investigations in the Cave of Kopačina on the Island of Brač). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 29-31. Avec 1 fig.

Б. ДЕЉАНИН – Б. ПЕЈИЋ, *Пиротски град - археолошка ископавања у 1986. години* (rés. angl.: Pirot - Archaeological Excavations, 1986). Глас. Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 149-154. Avec 3 fig.

С. ДРЧА, *Јеринин град - Белица (истраживања 1987)* (rés. angl.: "Jerinin grad" - Belica, Explorations in 1987). Глас. - Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 82-85. Avec 1 fig.

С. ЕРЦЕГОВИЋ-ПАВЛОВИЋ – Д. КОСТИЋ, *Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја* (rés. franç.: Les monuments et les sites archéologiques dans la région de Leskovac). [Пос. изд., књ. 20]. Београд, Археолошки институт; Лесковац, Нар. музеј (1988). 100. Avec ill. - Compte rendu par Г. ТОМОВИЋ, Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 133-135.

H. EVANS, *The Potential for the Analysis of Early Medieval Pottery in Dalmatia*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 85-99. Avec ill.

A. FABER, *Osvrt na neka utvrđenja otoka Krka od vremena prethistorije do antike i srednjeg vijeka* (rés. angl.: The Strateghic Role of the Islands of Krk from Antiquity to the Middle Ages). Prilozi - Inst. povij. znan. Sveuč. Zagrebu. Odjel arheol. 3-4 (Zagreb 1986-1987) 113-140. Avec 9 pl. et 19 fig.

Б. ЃЕОРЃИЕВСКИ, *Жеглиовски камен / Костоперска Карпа - повеќослојно населиште* (texte comp. angl.: Žegligovski Kamen / Kostoperska Karpa - Multistrate Site). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 56-68. Avec ili.

M. GIRIĆ, *Geschichte der archäologischen Ausgrabungen auf Gomolava* (rés. serb.: Istorijat istraživanja na Gomolavi). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 13-17.

D. GLOGOVIĆ, *Nalazi iz okolice Baške na otoku Krku* (rés. angl.: Finds from Vicinity of Baška on Krk). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 97-102. Avec ill.

B. GRALJUK, *Općine Banja Luka i Laktaši. Rekognosciranje paleolitskih nalazišta* (texte comp. angl: Disctricts Banja Luka and Laktaši. Field Survey of Paleolithic Sites). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 161-163. Avec 1 dess.

T. T. GREGL – P. VOJVODA, *Staro Čiče - Gradišče. višeslojno naselje* (texte comp. angl: Staro Čiče - Gradišče. Multistrata Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 46. Avec 3 ill.

D. GROSMAN, *Tehnike terenskega pregleda*. Arheo 9 (Ljubljana 1989) 58-63. Avec 5 fig.

Z. HAREJ, *Kozmac pri Gojačah - Prazgodovinsko in poznorimsko gradišče. Poročilo o arheološkem sondiranju leta 1986* (rés. ital.: Relazione sull'assaggio arheologico del 1986). Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 3-16. Avec ill.

N. HÖLBL, *Sondažna zaštitna istraživanja na trasi plinovoda Virovitica - Kutina*. Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 165-166.

E. IMAMOVIĆ, *Stijena u Podastinju - eneolitsko, brončanodobno i rimsko naselje i srednjevjekovna nekropola* (texte comp. angl.: Stijena u Podastinju - Eneolithic, Bronze Age and Roman Settlement and Mediaevel Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 54-55. Avec 1 fig.

Istraživanja u 1986 godini (texte comp. angl: Excavations and Survey during 1986). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 10-32.

V. IVANIŠEVIĆ, *Gradina - Ramoševo kod Tutina* (texte comp. angl: Gradina - Ramoševo kod Tutina. Late Roman Fortification). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 111-112. Avec 2 dess.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Рановизантијско утврђење на Хуму код Тутина* (rés. franç.: La forteresse protobyzantine de Hum). Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 5-2. Avec 2 fig.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Тројан - Јеринин град - праисторијско и античко утврђење*. Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 159-160.

М. ИВАНОВИЋ, *Испоснице Уљарице и остаци српских цркава у сливу реке Мируше, средњовековне Љубижње* (rés. franç.: Ermitages à ruches et vestiges d'églises serbes dans le bassin de la Miruša, la Ljubižnja médiévale). Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 199-211. Avec 14 fig.

Д. ЈАЦАНОВИЋ – Д. ШЉИВАР, *Стење - турија, праисторијска градина* (rés. angl.: Stenje - Turija, Prehistoric "Gradina Type" Settlement). Глас. Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 117-120. Avec 1 pl.

R. JURIĆ, *Općina Metković. Rekognosciranje* (texte comp. angl: Metković District. Field Survey). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 173-174. Avec 3 ill.

M. JURIŠIĆ, *Arheološki nalazi u podmorju Krka, Raba, Paga i Hrvatskog primorja* (rés. angl.: Archaeological Finds in the Waters round the Islands of Krk, Rab, Pag and along Hrvatsko primorje). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 103-110. Avec ill.

M. JURIŠIĆ, *Zaštitno istraživanje antičkog brodoloma na Mljetu* (rés. angl.: Rescue Investigation of Roman Shipwreck on Mljet). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 41-42.

M. JURIŠIĆ, *Zaštitno istraživanje antičkog brodoloma na Mljetu (druga sezona).* (rés. angl.: Rescue Investigation of the Roman Shipwreck on Mljet (Second Season). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 50-51.

M. JURIŠIĆ – I. RADIĆ, *Hidroarheologija 1988. godine -nastavak ranije započetih istraživanja* (rés. angl.: The Continuation of Underwater Investigations). Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 34-35.

F. JUROŠ MONFARDIN, *Vodnjan / Sv. Marija Traversa - antički ruralni objekt, kasnoantička nekropola i srednjevjekovni manastir* (texte comp. angl.: Vodnjan / Sv. Marija Traversa - Roman rural Structure, Late Roman Cemetery and Mediaeval Monastery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 141-142. Avec ill.

Karta nalazišta, istraživanih u 1986 (texte comp. angl: Map of Sites Excavated during 1986). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 8-9.

J. KASTELIC, *Ob štiridesetletnici izkopavanj na Bledu (Bled-Pristava) 1948/1951.* Uvodno predavanje na XIII. kongresu Zveze arheoloških društev Jugoslavije na Bledu, 25. oktobra 1988. Arheo 8 (Ljubljana 1989) 5-11.

В. КАТИЋ, *Резултати рекогносцирања територије Младеновца* (rés. angl.: The Results of the Field Survey in the Međulužje Area). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 156-163. Avec 1 pl. et 1 fig.

Л. КЕПЕСКА – К. КЕПЕСКИ, *Двојна некропола - Задна Река* (rés. angl.: A Duble Necropolis - Zadna Reka). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 215-223. Avec ill.

А. КЕРАМИДЧИЕВ, *Резултати од археолошкото рекогносцирање во Кратовско (1977-1978)* (rés. angl.: Resultats from the Archaeological Investigation in the Region of Kratovo). Историја XXII,1 (Скопје 1986) 159-168.

A. KISIĆ, *Rezultati podmorskih rekognosciranja i istraživanja na dubrovačkom području* (rés. angl.: Resultats of Underwater Survey and Excavation in the Dubrovnik Region). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 153-168. Avec ill.

T. KNIFIC, *Blejski kot. Arheološko raziskovanje mikroregije* (texte comp. angl: The Archaeological Investigation of the Bled Region). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 132-135. Avec 3 fig. et 4 pl.

V. KOVAČEVIĆ, *Arheološka istraživanja u Kotoru u periodu 1979-1988* (rés. angl.: Archaeological Researches in Kotor in the Period between 1980 and 1988). Год. Помор. муз. Котору XXXV-XXXVI (Котор 1987-1988) 83-90. Avec 3 fig.

M. KOZLIČIĆ, *Antička obalna linija Istre u svjetlu hidroahreoloških istraživanja* (rés. allem.: Antike Küstenlinie von Istrien im Lichte der Hydroarchäologischen Forschungen). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 135-165. Avec ill.

B. KRANJCEV – T. PETROVIĆ, *Našice - Lapovac, ostaci kasnosrednjovjekovnog naselja* (rés. angl.: Našice - Lapovac - The Remains of a Late-Mediaeval Settlement). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 31-32.

D. LAPAJNE – M. KRUHEK – B. PRISTER, *Žumberak - rekognosciranje* (texte comp. angl.: Žumberak - Field Survey. Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 213 - 214. Avec ill.

F. LEBEN, *Novoodkrite prazgodovinske plasti v jamah na Krasu* (rés. allem.: Die Neuentdeckten vorgeschichtlichen Schichten in den H"hlen des Karstes). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 21-28. Avec ill.

I. LOKOŠEK, *Zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu Solin-Centar* (rés. allem.: Archäologische Schutzgrabungen an der Fundstelle Solin-Zentrum). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 29-32.

J. LUNIĆ, *Neki novi arheološki lokaliteti i nalazi na području Drniške općine - selo Baljci* (rés. angl.: Some New Archaeological Sites and Finds in the District of Drniš - Village of Baljci). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 52-53.

Z. MARKOVIĆ, *Seče - eneolitsko i srednjevjekovno naselje* (texte comp. angl.: Seče - Eneolithic and Mediaeval Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 50-51. Avec ill.

Z. MARKOVIĆ, *Model kotača iz Miklinovca kod Koprivnice* (rés. allem.: Ein Radmodell aus Miklinovec bei Koprivnica). Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 21-23. Avec 1 pl.

M. MEDAR, *Razvitak arheoloških istraživanja na bjelovarskom području.* Vijesti muzeal. konzerv. Hrvat. XXXVIII, 3-4 (Zagreb 1989) 17-18. Avec 1 fig.

M. MENĐUŠIĆ, *Općina Šibenik - rekognosciranje gradinskih naselja* (texte comp. angl.: Šibenik District, Hillfort Settlement Survey). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 210-212. Avec ill.

I. MIKL-CURK, *Novejša arheološka odkritja na Ptuju* (rés. allem.: Neuere archäologische Entdeckungen in Ptuj). Zgod. čas. 43, 1 (Ljubljana 1989) 25-35.

K. MINICHREITER, *Arheološko blago Baranje.* [Anali 5]. Osijek, Zav. za znan. rad JAZU u Osijeku (1987). 101. Avec ill. - Compte rendu par J. ŠIMIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 46-48.

K. MINICHREITER, *Baranja - rekognosciranje* (texte comp. angl.: Baranja - Field Survey). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 191-193. Avec ill.

K. MINICHREITER, *Istraživanje arheoloških lokaliteta na južnoj trasi autoceste Slavonski Brod - Velika Kopanica* (rés. angl.: Investigations of Archeological Sites on the Southern Route of the Slavonski Brod - Velika Kopanica Motorway). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 42-44.

K. MINICHREITER, *Pokusna istraživanja na "Dragojlovom brijegu" kod Kneževih Vinograda u Baranji* (rés. allem.: Probeforschungen auf "Dragojlov brijeg" bei Kneževi Vinogradi in Baranja). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 20-21.

D. MITREVSKI, *Kunovo Čuki - Orizari. Nekropola starijeg gvozdenog doba i kasne antike* (texte comp. angl: Kunovo Čuki - Orizari. Early Iron Age and Late Roman Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 70-71. Avec 1 fig. et 2 dess.

Д. МРКОБРАД, *Истраживања рударске топионице у Доњој Запланини (Копаоник).* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 91-92. Avec 4 fig.

Д. МРКОБРАД – А. ЈОВАНОВИЋ, *Самоград - археолошка истраживања* (rés. angl.: Samograd - Archaeological Ex-

plorations in 1988). Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 31-46. Avec 6 fig. et 5 pl.

J. NANDRIS, *Ethnoarchaeology and Latinity in the Mountains of the Southern Velebit*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 125-143. Avec ill.

Z. NEDELJKOVIĆ, *Hisar - Kostrce. Eneolitsko naselje, ranovizantijsko utvrđenje i srednjovekovna nekropola* (texte comp. angl: Hisar-Kostrce. Eneolithic Settlement, Early Byzantine Fortification and Mediaeval Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 48-49. Avec 7 dess.

P. OREČ, *Prapovijesna kamena statueta (?) iz Mostarskih Vrata kod Ljubuškog* (rés. allem.: Urgeschichtliche steinerne Statuette (?) aus Mostarska Vrata b. Ljubuški). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 17-22. Avec ill.

M. ORLIĆ, *Rekognosciranja podmorja oko otoka Palagruže* (rés. angl.: Underwater Investigations around the Island of Palagruža). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 42-44.

M. ORLIĆ, *Rekognosciranje podmorja oko otoka Visa* (rés. angl.: Underwater Survey around the Island of Vis). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 49-50.

M. ORLIĆ – M. JURIŠIĆ, *Istočna obala Jadrana -rekognosciranje podmorja* (texte comp. angl.: Adriatic Eastern Coast, Underwater Survey). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 199-201. Avec ill.

Р. ПАШИЌ, *Локалитетот Градиште во селото Средно Нерези кај Скопје, истражувања вршени во 1974 и 1978 година* (rés. angl.: Gradište Site in the Village Sredno Nerezi near Skopje - Excavations Carried out in 1974 and 1987). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 91-100. Avec ill.

M. POPOVIĆ, *Južac kod Sopoćana. Kasnoantičko utvrdjenje, gradinsko naselje starijeg gvozdenog doba i srednjovekovna nekropola* (texte comp. angl: Južac kod Sopoćana. Late Roman Fortification, Early Iron Hillfort and Mediaeval Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 115-117. Avec 5 dess.

М. ПОПОВИЋ, *Ново Брдо - сазнања и могућности*. Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 51-54.

M. POTOČNIK, *Ljubljanica. Rekognosciranje rečnega dna* (texte comp. angl: Ljubljanica. River Bed Survey). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 170-172. Avec 2 fig. et 2 dess.

Д . ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, *Извештај са археолошких истраживања локалитета Велка Градина у Врсеницама за 1989. годину*. Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 221-223.

I. RADIĆ, *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana u tijeku godine 1988* (rés. angl.: Under Water Archaeological Explorations in the Eastern Adriatic During 1988). God. zašt. spomenika kult. 14-15 (Zagreb 1988-1989) 213-227. Avec 22 fig.

I. RADIĆ, *Rekognosciranje podmorja otoka Lastova* (rés. angl.: Underwater Survey of the Island of Lastovo. Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 47-48.

Lj. RADIĆ, *Općina Knin - rekognosciranje nekropola stećaka* (texte comp. angl.: Knin District - Stećci Cemetery Survey). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 202-203. Avec ill.

D. RAŠKOVIĆ, *Rekognosciranje područja naselja Badanj i varoš kod Drniša* (rés. angl.: Fieldwalking of the Badanj and Varoš Sites near Drniš). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 29-31.

Registar arheoloških nalazišta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. - Compte rendu par G. JAKOVLJEVIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI,1 (Zagreb 1989) 60.

В. РИСТИЋ, *Феудално властелинство у Рибевштици* (rés. franç.: Domaine féodal de Ridjevštica). Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 173-180. Avec 12 fig.

L. RUPEL – M. ŽUPANČIĆ, *Topografska zapažanja v Kanalski dolini*. Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 215-218. Avec ill.

G. RUSKOVIĆ, *Gradac - Ilinjača kod Kotorca. Praistorijsko, antičko i srendjovekovno naselje* (texte comp. angl: Gradac - Ilinjača kod Kotorca. Prehistoric, Roman and Early Mediaeval Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 109-110. Avec 2 fig. et 1 dess.

Д. СИМОСКА, *Средсело / Могила - рановизантијска, раносредновековна и неолитска некропола* (texte comp. angl.: Sredselo / Mogila - Early Byzantine, Early Mediaeval, Mediaeval and Neolithic Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 138. Avec 1 fig.

B. SLAPŠAK, *The 1982-1986 Ager Pharensis Survey Potentials and Limitations of "Wall Survey" in Karstic Environments*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 145-149.

Z. STANČIĆ, *Cilj in smisel fotogrametrične dokumentacije arheoloških izkopavanj* (rés. angl.: Aims and Significations of Photogrammetric Documentation of Archaeological Excavations). Varstvo spom. 31 (Ljubljana 1989) 101-108. Avec ill.

M. STRMČNIK-GULIČ, *Najstarejša zgodovina zahodnega obrobja Pohorja* (rés. angl.: The Oldest History of the Western Margin of Pohorje). Čas. zgod. narodop. 59 (24), 1 (Maribor 1988) 301-312. Avec ill.

I. ŠARIĆ, *Gornji Kosinj - rekognosciranje* (texte comp. angl.: Gornji Kosinj - Field Survey). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 197-198. Avec ill.

M. ŠIMEK, *Hrastovsko - Vučje grlo. Antička opekarska peć i srednjovekovno naselje* (texte comp. angl: Hrastovsko - Vučje grlo. Roman Brick Kiln and Mediaeval Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 89. Avec 2 fig.

M. ŠIMEK, *Novi podaci o lokalitetu Šarnjak kod Šemovca* (rés. allem.: Neue Angaben über Fundort Šarnjak unweit von Šemovec). Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 23-30. Avec 3 pl. et 1 fig.

M. ŠIMEK, *Sigetec -Loke. Naselje željeznog doba i srednjeg vijeka* (texte comp. angl: Sigetec-Loke. Iron Age and Mediaeval Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 75-76. Avec 3 fig.

J. ŠIMIĆ, *Erdut-Žarkovac, zaštitno iskopavanje* (rés. allem.: Erdut-Žarkovac : Schutzausgrabungen). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 18-19.

J. ŠIMIĆ, *Novo višeslojno nalazište u Osijeku* (rés. angl.: New Multi-Layered Site in Osijek). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 25-26.

V. ŠRIBAR, *Stativ A za ortografske posnetke pri arheoloških izkopvanjih*. Arheo 8 (Ljubljana 1989) 16-22. Avec ill.

Ž. TOMIČIĆ, *Novija ranosrednjovjekovna istraživanja Odjela za arheologiju* (rés. angl.: New Investigations of Early Mediaeval Sites Conducted by the Department of Archaeology). Prilozi - Inst. povij. znan. Sveuč. Zagrebu. Odjel arheol. 3-4 (Zagreb 1986-1987) 141-173. Avec 13 pl. et 12 fig.

Ž. TOMIČIĆ, *Sv. Juraj - Mala Krasa kraj Punta na otoku Krku sakralno-cemeterijalni kompleks* (rés. allem.: Sv. Juraj - Mala Krasa bei Punta auf der Insel Krk Kirche und Gräberfeldkopmlex). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 27-28.

Ž. TOMIČIĆ, *Sv. Juraj iznad grada Paga, ranobizantski kastron* (rés. angl.: Sv. Juraj above the Town of Pag, Early Byzantine Fort). Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 28-31.

М. ТОМОВИЋ – Г. СТАНОЈЕВИЋ – С. ФИДАНОВСКИ, *Регистар годишњих ископавања у СР Србији*. Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 55-59.

Ч. ВАСИЋ – З. СИМИЋ, *Црква Светог Илије у Сијаринској Бањи* (rés. angl.: Ilija Church in Sijarinska Banja). Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 39-45. Avec 4 fig.

J. VIDOVIĆ, *Arheološka istraživanja na položaju Kalanica kod Donje Dubrave u Medjimurju*. Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 30-31. Avec 2 fig.

J. VIDOVIĆ, *Sondažna istraživanja na položaju Veliki Pažut kod Donje Dubrave*. Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 32.

N. VUJNOVIĆ, *Projekt Hvar*. Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 66-69.

A. WATERS, *Merjenje specifične upornosti tal v arheološkem terenskem pregledu na področju Slovenije*. Arheo 9 (Ljubljana 1989) 74-77. Avec 2 fig.

M. ZANINOVIĆ, *Hum - Sveti Vid, gradina kod Vrbanja na Hvaru* (rés. angl.: Hum St. Vid, Hillfort by Vrban on Hvar). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 37-40. Avec ill.

Z. ŽERAVICA, *Arheološki spomenici Goleša, Dobrinje i Zmijanja* (rés. angl.: Archaeological Monuments of Goleš, Dobrnja and Zmijanje). Naše starine XVIII-XIX (Sarajevo 1989) 23-50. Avec 29 fig. et 2 pl.

PRÉHISTOIRE

OUVRAGES GÉNÉRAUX

Š. BATOVIĆ, *Istraživanje prapovijesti sjeverne Dalmacije od 1984 do 1988* (rés. angl. et allem.: Erforschung der Vorgeschichte in Norddalmatien 1984 - 1988). Diadora 11 (Zadar 1989) 5-57. Avec 30 fig.

Š. BATOVIĆ, *Osvrt na područje Dubrovnika u prapovijesti* (rés. allem.: Rückblick auf das Gebiet von Dubrovnik in der Urgeschichte). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 51-77. Avec ill.

Š. BATOVIĆ, *Otok Pašman u prapovijesti* (rés. franç.: L'île de Pašman dans la préhistoire). Otok Pašman kroz vjekove i danas. [Pašmanski zbornik]. Zadar (1987) 25-73. Avec ill.

A. BENAC, *Rapports entre les Balkans du Nord-ouest, le Bassin danubien et l'Europe centrale dans les périodes préhistoriques* (rés. serb.: Односи између сјеверозападног Балкана, Подунавља и централне Европе у праисторијским периодима). Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 27-45.

A. BENAC, *Iliri u Apuliji* (rés. franç.: Les Illyriens en Apulie). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 43-67.

A. BENAC – M. GARAŠANIN, *Promocija publikacije "Praistorija jugoslavenskih zemalja"*. God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 157-166.

B. BRUKNER, *Contribution to the Investigation of Connections and Relationships among the Populations of Southeast Pannonia, the Central Part of the North Balkans, and the Area North of the Black Sea between 4000-3000 B.C.* (rés. serb.: Doprinos istraživanju veza i odnosa izmedju populacija jugoistočne Panonije, centralnog dela severnog Balkana i prostranstva severno od Crnog mora izmedju 4.000-3.000 pre nove ere). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 33-42. Avec 11 dess.

M. BUDJA, *Ideologija, moč in prazgodovina* (rés. allem.: Ideologie, Macht und Vorgeschichte). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVI (Ljubljana 1988) 103-109.

Читање змајеве утробе - предања старих Келта (trad. par K. Nikčević). Крушевац, Багдала (1987). 139.

K. GALIN, *Archaeological Findings of Musical Instruments in Yugoslavia* (rés. croate: Arheološki nalazi glazbala u Jugoslaviji. Nar. umjet. Spec. issue 2 (Zagreb 1988) 123-148. Avec 54 fig.

М. ГАРАШАНИН, *Настанак и порекло Илира* (texte comp. franç.: Formation et origines des Illyriens). Илири и Албанци. [Научни скупови, XXXIX. Одељ. истор. наука, 10]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 9-144. д

M. GARAŠANIN, *Le Sud-est européen et l'Europe centrale à l'époque préhistorique*. Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 13-25.

B. GAVELA, *Praistorijska arheologija*. 5e éd. Beograd, Naučna knjiga (1988). 294.

Ž. J. GRUJČIĆ, *Osečinski kraj u praistoriji*. Osečina, Opšt. org. mladih istraživača (1989). 32. Avec ill.

Z. HAREJ, *Kontinuiteta v razvoju prazgodovinske keramike na Krasu in v sosedstvu* (rés. allem.: Die Kontinuität der Entwicklung der vorgeschichtlichen Keramik auf dem Karst und in dessen Nachbarschaft). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVI (Ljubljana 1988) 77-80.

A. HOCHSTETTER, *Kastanas*. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze - und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die handgemachte Keramik. Schichten 19 bis 1 (Cfr. Старинар н.с. XXXXVIII, 167).- Compte rendu par P. HELLSTRÖM, Fornvännen, Tidskrift f'r Svensk antikvarisk forskning 83 (Stockholm 1989) 273-275.

J. KAERNER, *Chronologische Probleme der Rušegruppe der südostalpinen Urnenfelderkultur* (rés. slov.: Kronološki problemi ruške skupine jugovzhodnoalpske kulture žarnih grobišč). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 217-234. Avec 10 pl.

J. KOS, *Prvo slovensko poročilo o najdbah kolišč v Evropi* (rés. allem.: Der erste slowenische Bericht über Pfahbautenfunde in Europa). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 103-108.

М. ЛАЗИЋ, *Топографија и типологија праисторијских тумула у Србији и Црној Гори* (rés. angl.: The Topography and Typology of Prehistoric Barrows in Serbia and Montenegro). [Центар за археол. истраж., 9]. Београд, Фил. фак.,Центар за археол. истраж. (1989). 94. Avec ill.

A. LEROI-GOURHAN, *Praistorijski lovci* (trad. par D. MILOŠEVIĆ). [Bibl. Zanimljiva nauka, 20]. Beograd, Nolit (1987). 142. Avec ill.

E. MASSON, *Les Douze Dieux de l'Immortalité, Croyances indo-européennes à Yazilikaya*. [Collection "Verité des Mythes",IV]. Paris, Les Belles Lettres (1989). X+231. Avec ill.- Compte rendu par M. RICL, Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 100-.

W. NEEDLER, *Predynastic and Archaic Egypt in the Brooklyn Museum*. [Wilbour Monographs 9]. New York, The Brooklyn Museum (1984). 430. Avec ill. - Compte rendu par S. TUTUNDŽIĆ, Старинар н.с. XXXIX (Beograd 1988) 183-185.

L.-R. NOUGIER, *Prapovijesna vremena - od australopiteka do kromanjonskog čovjeka. Rječnik prapovijesnih životinja* (trad. par J. DERVIŠ). [Povijest ljudskog roda, 1]. Ljubljana, Zagreb; Mladinska knjiga (1989). 64. La même publ. en slovène .

M. PANIĆ, *Some Evidence Concerning the Delta of Egypt during the Reign of Amenhotep III*. Discussions in Egyptology, special number 1. Proceedings of Colloquium The archaeology, geography and history of the Egyptian Delta in Pharaonic times. Oxford, Wadham College 29- 31 August, 1988 Oxford (1989) 251-258.

P. POP-LAZIĆ, *Praistorijski mač*. Vesn.- Vojni muz. Beogr. 33 (Beograd 1989) 157-160. Avec ill.

I. RIZKANA – J. SEEHER, *Maadi I. The Pottery of Predynastic Settlement*. Mainz a. Rhein, Verl. Ph. von Zabern (1987). - Compte rendu par S. TUTUNDŽIĆ, Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 139-142.

M. R. STEFANOVICH, *Ethnicity and Migration in Prehistory*. Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 9-28.

A. STIPČEVIĆ, *Iliri - povijest, život, kultura*. 2e éd. Zagreb, Školska knjiga (1989). 203. Avec ill.

N. TASIĆ, *Prehistoric Migration Movements in the Balkans*. Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 29-38.

Н. ТАСИЋ, *Стратиграфски и релативнохронолошки односи Гомолаве код Хртковаца и Градине на Босуту* (rés. allem.: Stratigrahische und relative-chronologische Verhältnisse Gomolava bei Hrtkovci und Gradina am Bosut). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 85-92. Avec 2 dess.

Н. ТАСИЋ – Е. ТОМИЋ, *Археолошка ископавања у долини доњег тока Западне Мораве и проблеми етногенезе Дарданаца* (rés. angl.: Archaeological Excavations in the Lower West Morava Basin - and the Problems of Ethnogenesis of Dardanians). Глас. Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 129-136. Avec 1 pl.

M. TOMANIĆ-JEVREMOV, *Ormož v prazgodovini* (texte comp. allem.). [Kult. in naravni spom. Slovenije. Zbirka vodnikov, 133]. Maribor, Obzorja (1989).60. Avec ill.

S. TUTUNDŽIĆ, *The Problem of Foreign North-Eastern Relations of Upper Egypt, Particularly in Badarian Period : an Aspect*. Late Prehistory of the Nile Basin and the Sahara - Proceedings of the International Symposium - Dymaczewo near Poznań, 1984. (Ed. par L. KRZYŻANIAK et M. KOBUSIEWICZ). Poznań, Muzeum archeol. (1989) 255-260.

D. VUGA, *Martin Peruzzi in talni načrt kolišča ob Ižanski cesti iz leta 1875* (rés. allem.: Peruzzis Plan der Pfahlbausiedlung an der Strasse Ižanska cesta aus dem Jahr 1875). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 109-113. Avec 1 fig.

М. ЗОТОВИЋ, *Најстарија прошлост*. Историја Титовог Ужица I (до 1918). Титово Ужице, Нар. муз; Београд, Истор. институт (1989) 37-116

STATIONS ARCHÉOLOGIQUES

Ј. АХАРОНИ, *Главни археолошки локалитети. Арад*. In: Archaeology, Jerusalem, Israel Pocket Library (1974), trad. par P. SAMARDŽIĆ, Глас. - Срп. правосл. црква LXIX, 7 (Београд 1988). 130-132. Avec 5 fig.

Б. АНЂЕЛКОВИЋ, *Праисторијски налази са локалитета Јелица - Градина* (rés. angl.: The Prehistoric Finds from Hillfort Gradina on Jelica Mt 1984-1988). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 81-85. Avec 4 pl.

L. BAKARIĆ, *Grob 154 iz Kompolja* (rés. allem.: Grab 154 aus Kompolje). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 5-17. Avec ill.

L. BAKARIĆ, *Probna istraživanja u Gornjem Kosinju*. Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 158-159.

D. BALEN-LETUNIĆ, *Prethistorijski nalazi s gradine Kiringrad* (rés. allem.: Vorgeschichtliche Funde aus Kiringrad). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XX (Zagreb 1987) 1-30. Avec 12 pl.

Š. BATOVIĆ – S. KUKOČ, *Podvršje - Matkov brig. Grobni humak iz ranog brončanog doba* (texte comp. angl: Podvršje - Matkov brig. Early Bronze Age Tumulus). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 61-63. Avec 2 pl.

Š. BATOVIĆ, *Islam Grčki - nalazi od paleolitika do ranog brončanog doba* (rés. allem.: Islam Grčki - Funde vom Paläolithikum bis zur Frühbronzezeit). Poroč. raziskov. paleol., neol. eneol. Slov. XV (Ljubljana 1987) 11-41. Avec 44 pl.

Ј. БОРОВИЋ, *Локалитет Лађариште код Врњачке Бање*. Круш. зб. 3 (Крушевац 1986-1987) 195-206. Avec 9 pl.

Ј. БОРОВИЋ-ДИМИЋ – С. СТАНКОВИЋ, *Ископавања праисторијског насеља на локалитету Лађариште у Врњцима* (rés. angl.: Excavations of Prehistoric Settlement on the Site Ladjarište near Vrnjci). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 46-47.

F. BRESSAN, *Le Valli del Natisone e la Kovačeva jama di Robič* (rés. slov.: Nadiške doline in Kovačeva jama pri Robiču). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 519-523. Avec 2 fig. et 4 pl.

D. BREŠČAK – B. KRIŽ, *Metlika / Hrib - prazgodovinska gomila* (texte comp. angl.: Metlika / Hrib - Prehistoric Tumulus). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 74-75. Avec ill.

O. BRUKNER, *Voganj - Bare. Kasnolatensko naselje* (texte comp. angl: Voganj-Bare. Late La Tène Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 77-78. Avec 6 dess.

Ž. CETINIĆ, Grobišće / Grobnik - željeznodobna i antička nekropola (texte comp. angl.: Iron Age and Roman Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 80. Avec 3 fig.

B. ČEČUK, *Istraživanja u Veloj spilji na otoku Korčuli i spilji Kopačini na otoku Braču* (rés. angl.: Excavations in Vela spilja on the Island of Korčula and in the Cave of Kopačina on the Island of Brač). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1989) 16-18. Avec 1 fig.

B. ČEČUK, *Vela spilja na otoku Korčuli - nastavak istraživanja* (rés. angl.: Vela spilja on the Island of Korčula - the Continuation of Investigations). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 31-33.

B. ČEČUK, *Vela spilja na Korčuli - višeslojno nalazište* (texte comp. angl.: Vela spilja on the Island of Korčula - Multistrata Site). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 44-46. Avec ill.

J. ĆUS-RUKONIĆ, *Pregled nalaza i nalazišta brončanog doba na otocima Cresu i Lošinju* (rés. allem.: Übersicht der bronzezeitlichen Fundstellen und Funde auf den Inseln Cres und Lošinj). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 495-502. Avec 6 pl.

V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, *Hrtkovci - Gomolava. Keramička peć sa lokaliteta Vranj* (texte comp. angl: Hrtkovci - Gomolava. Pottery Kiln from Vranj). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 90. Avec 2 ill.

A. DURMAN – S. FORENBAHER, *Šesta sezona projekta "Vučedol 1984-1990"* (rés. angl.: Vučedol 1984-1990 - Sixth Season of the Project). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 33-35.

M. ĐURĐEVIĆ, *Barice - Laminci. Bronzanodobno naselje i nekropola* (texte comp. angl: Barice - Laminci - Bronze Age Settlement and Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 50-51. Avec 5 fig.

S. FORENBAHER, *Vlaška peć. Prethistorijski pećinski lokalitet* (texte comp. angl: Vlaška peć. Prehistoric Cave Site). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 66-67. Avec 3 dess.

M. FRELIH, *Novo odkrita prazgodovinska plana najdišča na Ljubljanskem barju* (rés. allem.: Die neuentdeckten vorgeschichtlichen Freilandfundorte am Ljubljansko barje). Poroč. raziskov. paleol., neol. eneol. Slov. XV (Ljubljana 1987) 109-125. Avec ill.

Đ. GAČIĆ, *Sremska Mitrovica / Mitrovačke livade - eneolitsko naselje* (texte comp.angl.: Sremska Mitrovica / Mitrovačke livade - Eneolithic Settlement). Arheol. pregl. 28,1987 (Ljubljana 1989) 52-53. Avec ill.

З. ГЕОРГИЕВ, *Рачно изработената керамика од долновардарските некрополи* (rés. angl.: Handmade Vessels from the Necropolises at the Lower Course of the Vardar River). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 65-81. Avec ill.

Z. HAREJ, *Gojače - Kozmac. Prazgodovinsko in rimsko gradišče* (texte comp. angl: Gojače - Kozmac. Prehistoric and Roman Hillfort). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 57-58. Avec 2 ill.

Z. HAREJ, *Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju - raziskovanja leta 1981* (rés. allem.: Der Pfahlbau in Parti bei Ig auf dem Moor von Ljubljana. Die Forschungen im Jahr 1981). Poroč. raziskov. paleol., neol. eneol. Slov. XV (Ljubljana 1987) 141-193. Avec ill.

Z. HOMEN, *Grabrovac. Eneolitsko naselje* (texte comp. angl: Grabrovac - Eneolithic Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 47. Avec 2 ill.

Z. HOMEN, *Kalnik / Igrišće - naselje kasnog brončanog doba* (texte comp. angl.: Kalnik / Igrišće - Late Bronze Age Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 63-64. Avec 2 fig.

Z. HOMEN, *O zanimljivom nalazu iz Martinca kraj Križevaca* (rés. allem.: Von einem interessanten Fund aus Martinec bei Križevci). Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 14-18. Avec 2 pl.

M. HORVAT, *Ajdovska jama pri Nemški vasi* (rés allem.). [Razprave Fil.fak.]. Ljubljana, Znan. inšt. Fil. fak.(1989). 106. Avec ill.

G. JAKOVLJEVIĆ, *Brezovljanski nalaz iz šume Jasenova kod Nove Rače* (rés. allem.: Ein Gefäss des Brezovljani Typus aus dem Wald Jasenova bei Nova Rača). Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 19-20. Avec 1 fig.

M. JERINIĆ, *Neolithic Sites in Central Šumadija*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia.(Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 29-34. Avec ill.

М. ЈЕРИНИЋ, *Топографија неолитних насеља у централној Србији* (rés. angl.: The Topography of the Neolithic Settlements in Central Serbia). Станишта - Зб. рад. за полит., култ. и привред. истор. Крагујевца и околине (Réd. M. BOGDANOVIĆ). Крагујевац, Истор. архив Шумадије, Нар. муз. etc. (1988) 9-14. Avec ill.

С. ЈОЦИЋ, *Вранин салаш - насеље винчанске културе* (rés. angl.). Глас. - Нар. муз. 2 (Панчево 1989) 3-23. Avec 7 pl.

С. ЈОВАНОВИЋ, *Праисторијски локалитети књажевачког краја* (rés. angl.: Prahistoric Sites in Knjaževac Region). Глас.-Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 120-124.

Б. КИТАНОСКИ, *Врбјанска Чука - неолитска населба* (texte comp. angl.: Vrbjanska Čuka - Neolithic Setllement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 47-48. Avec ill.

T. KNEZ, *Novo mesto / Kapiteljska njiva- halštatska gomila* (texte comp. angl.: Novo mesto / Kapiteljska njiva - Early Iron Age Tumulus). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 76-77. Avec ill.

M. KOSORIĆ, *Naselje i humke na Borak-Brdu kod Goražda* (rés. allem.: Siedlung und Hügelgräber auf dem Borak-Brdo b. Goražde). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 129-151. Avec ill.

M. KOSORIĆ, *Rezultati istraživanja humki kod Foče i Višegrada* (rés. allem.: Resultate der Erforschung von Tumuli bei Foča und Višegrad). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 23-34. Avec ill.

B. KRIŽ, *Ostrožnik pri Mokronogu - grobišče pozne bronaste dobe* (texte comp. angl.: Ostrožnik pri Mokronogu - Late Bronze Age Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 69-70. Avec ill.

Z. KUJUNDŽIĆ, *Badanj - Borojevići. Paleolitsko naselje*. (texte comp. angl: Badanj-Borojevići. Paleolithic Site). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 34-35. Avec 4 fig.

П. КУЗМАН – Д. СИМОСКА – Б. КИТАНОСКИ, *Долно Трново - раноенеолитска населба* (texte comp. angl.: Early Neolithic Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 38-39. Avec ill.

F. LEBEN, *Novoodkrite prazgodovinske plasti v jamah na Krasu* (rés. allem.: Die neuentdeckten vorgeschichtlichen Schichten in den Karsth"hlen. Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVI (Ljubljana 1988) 65-76. Avec ill.

N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Drljanovac. Kasnobrončanodobna žarna nekropola* (texte comp. angl: Drljanovac. Late Bronze Age Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 55-56. Avec 3 dess. et 1 fig.

N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Kalnik-Igrišće, kasnobrončanodobno naselje* (rés. angl.: Kalnik-Igrišće, Late Bronze Age Settlement). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 36.

N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Otkriće prethistorijskog naselja na Gornjem gradu u Zagrebu*. Vijesti muzeal. konzerv. Hrvat. XXXVI-II, 3-4 (Zagreb 1989) 16. Avec 1 fig.

N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Sondažna iskopavanja na lokalitetu Igrišće na Kalniku* (rés. angl.: Trial Excavations on the Site of Igrišče on Kalnik). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 35-36.

B. MARIJAN, *Grobni nalazi s Graca kod Neuma* (rés. franç.: Les trouvailles sépulcrales de Gradac près de Neum). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 35-59. Avec ill.

B. MARIJAN, *Protohistorijski nalazi s Gradine u Prenju kod Stoca* (rés. franç.: Trouvailles protohistoriques de la Gradina de Prenj près de Stolac - Bosnie-Herzégovine). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 61-71. Avec ill.

Z. MARKOVIĆ – S. JANČEVSKI, *Zaštitna iskopavanja na lokalitetima u šumi Veliki cimer (Jasenaš kod Virovitice)* (rés. angl.: Rescue Excavations on Sites in the Forest of Veliki Cimer (Jasenaš by Virovitica). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 19-21.

F. MASELLI SCOTTI, *Consideracioni su recenti scavi al castelliere di Elleri e confronti con abitati coevi del Carso triestino e goriziano* (rés. slov.: Izsledki novih izkopavanj na Kaštelirju pri Jelarjih v primerjavi s sočasnimi naselbinami Tržaškega in Goriškega Krasa). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 509-513. Avec 4 pl.

A. McPHERRON, *Introduction*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 1-10. Avec ill.

П. МЕДОВИЋ – В. HÄNSEL, *Феудвар код Мошорина - насеље гвозденог и бронзаног доба* (rés. allem.: Feudvar bei Mošorin - Eine bronze - und eisenzeitliche Siedlung). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 21-36. Avec ill.

P. MEDOVIĆ - B. HÄNSEL, *Mošorin / Feudvar - utvrđeno naselje bronzanog i gvozdenog doba* (texte comp. angl.: Mošorin / Feudvar - Fortified Settlement of the Bronze and Iron Age). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 65-68. Avec ill.

M. MENDJUŠIĆ, *Brnjica - Gaj. Nekropola ranog brončanog doba* (texte comp. angl: Brnjica - Gaj. Early Bronze Age Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 52. Avec 1 fig. et 2 dess.

K. MIHOVILIĆ, *Vetva - brončanodobni grob pod tumulom* (texte comp. angl. : Vetva - Bronze Age Tumulus Grave). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 73. Avec 2 fig.

E. MULABDIĆ, *Mekota - Gornji Rakani. Nekropola kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba* (texte comp. angl: Mekota - Gornji Rakani. Late Bronze Age and Early Iron Age Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 59-60. Avec 5 fig.

И. НАСТЕВА, *На Брег. Повеќеслојна населба од младото камено време* (texte comp. angl: Na Breg - Multistrata Neolithic Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 44-45. Avec 4 ill.

И. НАСТЕВА, *Пилаво / Бурилчево - енеолитска и хеленистичка населба* (texte comp. angl.: Pilavo / Burilčevo - Eneolithic and Hellenistic Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 49. Avec ill.

L. NIKITOVIĆ, *Gornja Gorevnica - Trsine. Neolitsko naselje* (texte comp. angl: Gornja Gorevnica - Trsine. Neolithic Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 41-42. Avec 3 ill.

Л. НИКИТОВИЋ, *Трсине - насеље винчанске и старчевачке културе* (rés. franç.: Trsine - agglomération des cultures de Vinča et de Starčevo). Zb. rad. Nar. muz. XVII (Čačak 1987) 5-28. Avec 14 pl. et 16 fig.

V. PAHIČ, *Žarno grobišče na Brinjevi Gori* (rés. allem.: Das urnenfelderzeitliche Gräberfeld von Brinjeva Gora). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 181-215. Avec 7 pl. et 5 dess.

R. PAŠIĆ, *Orlovi Čuki - nekropola pod tumulima* (texte comp. angl.: Orlovi Čuki - Tumulus Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 78-79. Avec ill.

I. PAVIŠIĆ, *Rezultati probnih iskopavanja na prethistorijskoj gradini Špičak u Bojačnom* (rés. angl.: The Results of the Trial Excavations of the Late Bronze Age Hillfort Špičak in Bojačno, Hrvatsko Zagorje). Prilozi - Inst. povij. znan. Sveuč. Zagrebu. Odjel arheol. 3-4 (Zagreb 1986-1987) 5-23. Avec 12 pl. et 2 fig.

S. PERIĆ, *Gradina / Hadžići - naselje kasnog brončanog i željeznog doba* (texte comp. angl.: Gradina / Hadžići - Late Bronze and Iron Age Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 60-62. Avec ill.

Ј. ПЕТРОВИЋ, *Насеље старчевачке културе на Голокуту код Визића* (rés. angl.: A Settlement of the Starčevo Culture at Golokut near Vizić). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 9-25. Avec 10 fig. et 12 pl.

M. POTOČNIK, *Bakreno- in bronastodobne podvodne najdbe iz Bistre in Ljubljanice na Ljubljanskem barju* (rés. allem.: Die Kupfer- und bronzezeitlichen Flussfunde aus dem Bach Bistra und dem Fluss Ljubljanica im Gebiet von Ljubljansko barje). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 387-393. Avec 7 pl.

B. RAUNIG, *Crkvina Međe / Doljani . Bronzanodobni tumulus* (texte comp. angl: Crkvina Međe - Doljani. Bronze Age Tumulus). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 53. Avec 2 dess.

B. RAUNIG, *Crno Polje / Ljusina. Bronzanodobno naselje* (texte comp. angl: Crno Polje - Ljusina. Bronze Age Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 54. Avec 2 dess.

B. RAUNIG, *Šumatac / Peradarska farma - naselje brončanog doba* (texte comp. angl.: Šumatac / Peradarska farma -Bronze Age Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 71-72. Avec 1 fig.

В. САНЕВ, *Бојковци / Канли Чаир - неолитска населба* (texte comp. angl.: Bojkovci / Kanli Čair - Eneolithic Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 36-37. .Avec ill.

В. САНЕВ, *Чаковец / Населба од ран и среден неолит* (texte comp. angl: Čakovec - Early and Middle Neolithic Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 39-40. Avec 2 fig.

В. САНЕВ, *Средсело / Мршевци - неолитска населба* (texte comp. angl.: Sredselo / Mršевci - Neolithic Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 41-42. Avec ill.

В. САНЕВ – М. СТАМЕНОВА, *Неолитска населба "Страната" во сели Ангелци - прилог кон проучавањето на неолит во Струмичката котлина* (rés. angl.: The Excavation at the Locality "Stranata" at the Village of Angeltsi as a Contribution to the Study of the Neolith in the Strumitsa Valley). Зб. тр. - Завод заштт. спомен. култ, прир. ретк. Музеј (Струмица 1989) 9-28. Avec ill.

М. СЛАДИЋ, *Праисторијски слој на локалитету Село у Бољевцима - археолошка истраживања 1987. године* (rés. angl.: Site Selo in Boljevci - Prehistoric Layer. Ressults of 1987 - Campaign). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 113-116. Avec 2 pl.

D. SREJOVIĆ – Č. MARKOVIĆ, *Medena stijena. Paleolitsko i mezolitsko nalazište* (texte comp. angl: Medena stijena - Paleolithic and Mesolithic Site). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 37-38. Avec 1 fig. et 1 pl.

М. СТОЈИЋ, *Праисторијско налазиште Була у Остриковцу код Светозарева. Прилог проучавању бакарног и бронзаног доба у Поморављу* (rés. angl.: Prehistorical Location of Djula in Ostrikovac near Svetozarevo). Balcanica XX (Belgrade 1989) 171-189. Avec 20 fig.

J. ŠIMIĆ, *Erdut / Žarkovac - prapovijesno nalazište* (texte comp. angl.: Erdut / Žarkovac - Prehistoric Site). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 59. Avec ill.

J. ŠIMIĆ, *Dalj - Studenac, nalaz paljevinkog groba* (rés. allem.: Dalj - Studenac, Fund eines Brandgrabes). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 17-18.

J. ŠIMIĆ, *Kneževi Vinogradi. Neolitsko naselje* (texte comp. angl: Kneževi Vinogradi - Neolithic Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 43. Avec 6 ill.

J. ŠIMIĆ, *Kneževi Vinogradi / Osnovna škola - neolitsko naselje* (texte comp. angl.: Kneževi Vinogradi / Osnovna škola - Neolithic Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 40. Avec 1 fig.

J. ŠIMIĆ, *Probna iskopavanja prapovijesnog nalazišta Dalj - Studenac* (rés. angl.: Trial Excavation on the Prehistoric Site of Dalj-Studenac). Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 22-23. Avec 1 fig.

J. ŠIMIĆ, *Sarvaš - Gradac. Prapovijesno višeslojno naselje* (texte comp. angl: Sarvaš-Gradac. Prehistoric Multistrata Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 64-65. Avec 2 pl.

Н. ТАСИЋ, *Праисторијске културе на платоу Београдске тврђаве.* Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности [Науч. скуп. САНУ., XXXVI, Одељ. истор. наука, 9]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 103-110.

M. TOMANIČ-JEVREMOV, *Žarno grobišče v Ormožu* (rés. allem.: Das Urnengräberfeld von Ormož). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 277-295. Avec 26 pl.

I. TURK – J. DIRJEC, *X - novo moustériensko najdišče. Poročilo o sondiranju 1987/88* (rés. angl.: Apnar Cave - New Mousterian Site). Celjski zb. 1989 (Celje 1989) 3-19. Avec ill

J. VIDOVIĆ, *Dvorišće. Nekropola starijeg željeznog doba* (texte comp. angl: Dvorišće, Early Iron Age Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 69. Avec 2 dess.

A. VOGRIN, *Črnolica pri Rifniku. Gomila iz starejše železne dobe* (texte comp. angl: Črnolica pri Rifniku. Early Iron Age Tumulus). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 68. Avec 2 dess.

Д. ЗДРАВКОВСКИ, *Археолошки истражувања на локалитетот "Атици" во село Црничани, Гевгелиско* (rés. angl.: Archaeologic Research at the Site Atici in the Village Crnichani, near Gevgelija). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 79-87. Avec ill.

Д. ЗДРАВКОВСКИ, *Праисториски наоди од Голем Град-Преспа* (rés. angl.: Prehistoric Finds from Golem Grad). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 89-90. Avec ill.

Д. ЗДРАВКОВСКИ – С. САРЖОСКИ, *Тумба / Палчиште - неолитска, енеолитска и бронзанодопска населба* (texte comp. angl.: Tumba / Palčište - Neolithic, Eneolithic and Bronze Age Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 43. Avec ill.

Z. ŽERAVICA, *Opština Gacko - prahistorijski tumuli.* (texte comp. angl.: Gacko District - Prehistoric Tumuli). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 194-196. Avec ill.

O. ŽIŽIĆ – D. SREJOVIĆ, *Bioče. Paleolitsko nalazište* (texte comp. angl: Bioče - Paleolithic Site). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 36. Avec 1 fig.

ÉPOQUE PALÉOLITHIQUE - ÉPOQUE MÉSOLITHIQUE

Š. BATOVIĆ, *Paleolitički i mezolitički ostaci s Dugoga otoka* (rés. allem.: Paläolithische und mesolithische Reste vom Dugi Otok). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVI (Ljubljana 1988) 7-54. Avec ill.

M. BRODAR, *Revizija neveljske paleolitske postaje* (rés. allem.: Revision der Paläolithstation in Nevlje). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 95-110. Avec 2 fig.

G. FREUND, *Das Paläolithikum der Oberneder-H"hle (Landkreis Kelheim-Donau).*[Quartär-Bibliothek 5]. Bonn (1987).- Compte rendu par M. BRODAR, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 641-643.

Б. ГАВЕЛА, *Палеолит Србије*. Аранђеловац, Музеј Аранђеловца, Београд, Центар за археол. истраж. Филоз. фак. (1988). 134. Avec ill.- Compte rendu par M. MALEZ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 33-35.

Ш. ЈОАНОВИЧ, *Налази горњег палеолита са локалитета Црвенка крај Вршца* (rés. allem.: Jungpaläolithikumfunde bei Crvenka bei Vršac). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 7-12. Avec ill.

D. JOSIPOVIČ, *Nekaj podatkov o poselitvi severozahodne Gorenjske v pleistocenu* (rés. allem.: Einige Angaben über die Besiedlung des nordwestlichen Gorenjsko in Pleistozän). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 43-46.

D. JOSIPOVIČ, *Paleolitska in mezolitska najdišča na prostem v Sloveniji* (rés. allem.: Paläolithische und mesolithische Freilandstationen in Slowenien). Zgod. čas. 43, 1 (Ljubljana 1989) 17-24. Avec ill.

D. JOSIPOVIČ, *Ponovno o Hajdučki pećini pri izviru Kolpe* (rés. allem.: Noch einmal über die H"hle Hajdučka pećina an der Kolpa-Quelle). Poroč. raziskov. paleol., neol. eneol. Slov. XV (Ljubljana 1987) 7-10. Avec ill.

D. JOSIPOVIČ, *Prvi dokaz o prisotnosti neandertalcev na Ljubljanskem barju* (rés. allem.: Der erste Beweis für die Anwesenheit der Neandertaler auf dem Moor von Ljubljana). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVI (Ljubljana 1988) 55-58. Avec ill.

I. KARAVANIĆ, *Istraživanje paleolitika spilje XVI u Périgordu - Dordogni.* Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 70.

G. KOURTESSI-PHILIPPAKIS, *Le paléolithique de la Grèce continental. Etat de la question et perspectives de recherche.* [Histoire Ancienne et Médiévale 16]. Paris (1986). 268. Avec 37 ill. et pl. - Compte rendu par I. TURK, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 639-641.

Z. KUJUNDŽIĆ, *Gigića pećina - paleolitska stanica kod Resanovaca (Bosansko Grahovo)* (rés. franç.:Station paléolithique près de Resanovci – Bosansko Grahovo). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 9-16. Avec ill.

Z. KUJUNDŽIĆ, *Gravure na stijeni i gravirani ukrasi na upotrebnim predmetima - Badanj i Pećina pod lipom* (rés. franç.: Gravures sur roche et ornements gravés sur des objets utilisés- Badanj et Pećina pod lipom). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 21-38. Avec ill.

F. OSOLE, *Paleolitska zapuščina v Babji jami* (rés. allem.: Die paläolithische Hinterlassenschaft in der H"hle Babja jama). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 25-42. Avec ill.

S. PETRU, *Kulturna vsebina v srednjepaleolitskih jamskih postajah Slovenije* (rés. allem.: Der Kulturgehalt in den mittelpaläolithischen H"hlenstationen Sloweniens). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 11-23.

V. POHAR, *Ajdovska jama pri Nemški vasi - tudi paleolitska postaja*? (rés. allem.: Die H"hle Ajdovska jama bei Nemška vas - auch eine paläolithische Station?). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 47-52. Avec ill.

I. TURK, *Koščeni gumbi iz Divljih bab I - prispevk k razlagi njihovega nastanka* (rés. allem.: Die Knochenkn"pfe aus den Divje babe I - Beitrag zur Erklärung ihrer Entstehung). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVI (Ljubljana 1988) 59-64. Avec ill.

I. TURK – M. CULIBERG – J. DIRJEC, *Paleolitsko najdišče Divje babe I v dolini Idrijce - zatočišče neandertalcev* (texte comp. angl.: Paleolithic Site Divje babe). [Kult. in narav. spom. Slovenije, zbirka vodnikov, zv. 170]. Ljubljana, Zavod SRS za varstvo narav. in kult. dediščine; Maribor, Obzorja (1989). 72. Avec ill.

R. WHALLON, *The Paleolithic Site of Badanj : Recent Excavations and Results of Analysis* (rés. serb.: Paleolitsko nalazište Badanj : Nova iskopavanja i rezultati analiza). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 7-20. Avec ill.

ÉPOQUE NÉOLITHIQUE

J. M. ADOVASIO – R.F. MASLOWSKI, *Textile Impressions on Ceramic Vessels at Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 345-355. Avec ill.

Љ. БАБОВИЋ, *Остава камених артефаката са локалитета "Збрадила"* (rés. angl.: Deposit of Stone Artifacts from "Zbradila Site"). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 7-11. Avec 4 pl.

А. БЕНАЦ, *Неки проблеми односа Македоније и западног Балкана у неолитском добу* (rés. franç.: Certains problèmes des rapports de la Macédoine et des Balkans occidentaux au néolithique). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 9-24. Avec ill.

M. BOGDANOVIĆ, *Architecture and structural features at Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia.(Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 35-92; Avec 25 pl.

М. БОГДАНОВИЋ, *Протостарчевачка култура у централној Србији и рани неолит Грчке* (rés. angl.: The Protostarchevo Culture in Central Serbia and the Early Neolithic of Greece). Старинита - Зб. рад. за полит., култ. и привред. истор. Крагу-

јевца и околине (Réd. M. BOGDANOVIĆ). Крагујевац, Истор. архив Шумадије, Нар. муз. etc. (1988) 15-22. Avec ill.

М. БОГДАНОВИЋ – С. ЈОКИЋ, *Старчевачка керамика у Дивостину и метода термолуминисценције* (rés. angl.: Thermoluminiscence Dates of Starčevo Pottery from Divostin). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 9-12. Avec 1 fig.

Ј. БОРОВИЋ-ДИМИЋ – С. СТАНКОВИЋ, *Археолошка ископавања неолитског насеља у Лаћаришту у 1988. години* (rés. angl.: The Excavations of the Neolithic Settlement in Ladjarište in 1988). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 26-29. Avec 1 pl.

B. BRUKNER, *A Contribution to the Research on the Boundary between the Linear Pottery Culture Complex and the Balkano-Anatolian Groups of the Early Neolithic* (rés. serb.: Prilog proučavanjima granica između trakasto-linearnih zajednica i balkansko-anadolskih grupa ranog neolita). Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 47-54. Avec 3 fig.

S. BUSER, *Kameninska sestava neolitskega kamnitega orodja iz Prekmurja* (rés. allem.: Die Gesteinzusammensetzung der neolithischen Steinwerkzeuge aus Prekmurje). Poroč. raziskov. paleol., neol. eneol. Slov. XV (Ljubljana 1987) 195-197. Avec ill.

S. BUSER, *Kameninska sestava neolitskega kamenitega orodja iz Islam Grčki v severni Dalmaciji* (rés. allem.: Die Gesteinzusammensetzung der neolithischen Steinwerkzeuge aus Islam Grčki in Norddalmatien). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVI (Ljubljana 1988) 81-83.

J.C. CHAPMAN, *The Early Balkan Village.* Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. International Conference Szolnok-Szeged 1987. [Varia archaeol. hung. II]. Budapest, Instit. of Archaeol. of Hung. Acad. of Sci. (1989) 33-43. Avec ill.

Н. ЂУРИЋ, *Налаз из Мерошине - прилог проучавању сахрањивања у неолиту* (rés. angl.: Finds from Merošina - A Contribution to the Study of Burying in Neolithic Period) Зб.- Нар. муз. Ниш 3-4 (Ниш 1987) 71-74. Avec 1 fig. et 3 pl.

Н. ЂУРИЋ, *Налази са неолитског локалитета Кремен* (rés. angl.: Findings from the Neolithic Site of Kremen). Зб.- Нар. муз. Ниш 2 (Ниш 1986) 9-15. Avec 9 pl.

B. GALDIKAS, *Milling Stones*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 338-341. Avec 2 pl.

Д. ГАРАШАНИН, *Однос старчевачке групе према неолиту Македоније* (rés. allem.: Starčevo und das Makedonische Neolithikum). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 37-45. Avec ill.

D. GARAŠANIN, *Neue Betrachtungen zur Starčevo-und K"ros-Grouppe.* Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. International Conference Szolnok-Szeged,1987. [Varia archaeol. hung. II]. Budapest, Inst. of Archaeol. Hung. Acad. Sci. (1989) 55-58.

M. GARAŠANIN, *Beziehungen der Vinča-Grouppe zum Neolithikum der Ungarischen Tiefebene (Vinča, Szak lh t, Theiss).* Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. International Conference Szolnok-Szeged, 1987. [Varia archaeol. hung. II]. Budapest, Inst. of Archaeol. Hung. Acad. Sci. (1989) 59-64.

М. ГАРАШАНИН, *Проблеми неолита и енеолита централног Балкана у вези са резултатима истраживања у Македонији* (rés. allem.: Probleme des Neolithikums und Aeneolithikums des Mittleren Balkans im Lichte der Makedonischen Forschung). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 25-35.

М. ГАРАШАНИН – М. БИЛБИЈА, *Куќа 1 во Зелениково* (rés. allem.: Das Haus 1 von Zelenikovo). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 31-41. Avec ill.

З. ЃЕОРГИЕВ – М. БИЛБИЈА, *Неолитска населба кај Говрлево.* Култ. наслед. IX (Скопје 1984) 39-48. - Compte rendu par Д. ЗДРАВКОВСКИ, Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 117-119.

M. GIRIĆ, *Die K"ros-Kultur im jugoslawischen Banat*. Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. International Conference Szolnok-Szeged, 1987. [Varia archaeol. hung. II]. Budapest, Inst. of Archaeol. Hung. Acad. of Sci. (1989) 65-66.

J. GUNN, *Core Manufacture and Use at Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 226-245. Avec ill.

I. HORVAT-ŠAVEL, *Kamniti predmeti iz Bukovnice in drugih najdišč v Pomurju* (rés. allem.: Die Steingegenstände aus Bukovnica und aus anderen Fundorten in Pomurje). Poroč. raziskov. paleol., neol. eneol. Slov. XV (Ljubljana 1987) 127-139. Avec ill.

F. HORVÁTH, *Late Neolithic Ditches, Fortifications and Tells in the Hungarian Tisza-Region* (rés. serb.: Poznoneolitski rovovi, fortifikacije i tell-ovi u mađarskom delu Potisja). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 145-149.

Е. ХОШОВСКИ, *Монументалне антропоморфне главе - приказ специфичне пластике винчанске културне групе у Подунављу* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 171). - Compte rendu par Д. ЈАЦАНОВИЋ, Viminacium 3 (Пожаревац 1988) 197-198.

Ш. ЈОАНОВИЧ, *Налаз импортоване керамике са локалитета Ат у Вршцу* (rés. angl.: The Find of the Imported Ceramics at the At Locality near Vršac). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 69-72. Avec 1 fig.

С. ЈОЦИЋ, *Антропоморфна звечка из Баранде* (rés. allem.: Die antropom"rphe Rassel aus dem Dorf Baranda). Глас.-Нар. муз. 1 (Панчево 1988) 25-32, 35. Avec 2 fig.

M. KACZANOWSKA – J. KOZLOWSKI, *Chipped Stone Industry from Golokut* (rés. serb.: Industrija kremenog oruđa sa lokaliteta Golokut). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 27-31. Avec 1 pl.

N. KALICZ, *K"kori falu Aszódon* (rés. allem.: Neolithisches Dorf in Aszód). Aszód, Pet"fi Múzeum (1985). 108. Avec ill. - Compte rendu par Z. MARKOVIĆ, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XX (Zagreb 1987) 129-131.

S. KARMANSKI, *Donja Branjevina* (texte comp. angl.). Odžaci, Narod. univ. (1989). 24. Avec ill.

С. КАРМАНСКИ, *Лабрете са локалитета Доња Бранjевина у светлу нових археолошких и етнолошких података* (rés. angl.: Labrets from Donja Branjevina in the Light of New Archaeological and Ethnological Evidence). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 101-106. Avec 4 pl.

С. КАРМАНСКИ, *Неколико новијих налаза зооморфне идолопластике на локалитету Доња Бранjевина* (rés. angl.: Some New Findings of Zoomorphic Idol Sculpture at the Donja Branjevina Locality). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 64-69. Avec 2 pl.

R. KATUNAR, *Neolitska naselja u dolini Jasenice (Centralna Srbija)* (texte comp. angl.: Neolithic Settlements in the Jasenica Valley, Central Serbia). Beograd, Centar za arheol. istraž. Fil. fak.; Smeder. Palanka, Nar. muz. (1988). 32. Avec ill.

Z. LETICA, *Anthropomorphic and Zoomorphic Figurines from Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia.(Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 173-187. Avec 9 fig.,5 pl.

M. M. LYNEIS, *Antler and Bone Artifacts from Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia. (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 301-319. Avec 4 pl.

N. LJAMIĆ-VALOVIĆ, *Eine Tonstatuette aus Ratina bei Kraljevo und die Frage der Schmucktrachten in der Vinča Kultur*. Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. International Conference Szolnok-Szeged, 1987. [Varia Archaeol. II]. Budapest, Instit. of Archaeol. Hung. Acad. of Sci. (1989) 175-176.

Н. ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ, *Нови налази минијатурних судова у Ратини* (rés. franç.: Les nouvelles trouvailles de récipients miniatures de Ratina). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 13-16. Avec 4 pl.

Н. ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ – С. ВАЛОВИЋ, *Амулети и привесци из винчанског насеља у Ратини* (rés. franç.: Amulettes et appendices de Ratina - faciès de Vinča). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 21-26. Avec 1 pl.

D. MADAS, *Ceramic Vessels from the Divostin II House Floors*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON -D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 143-150. Avec 2 tables, 21 fig., 4 pl.

Č. MARKOVIĆ, *Neolit Crne Gore* (rés. angl.: The Neolithic of Montenegro). [Centar za arheol. istraž.,knj. 5]. Beograd, Fil. fak.; Cetinje, Zav. zašt. spom. kult. SR Crne Gore (1985). Avec ill. - Compte rendu par M. ЦАМАЈ, Истор. зап. LX, 4 (Титоград 1987) 227-229.

Z. MARKOVIĆ, *Novi prilozi poznavanju neolita sjeverne Hrvatske* (rés. allem.: Neue Beilagen zur Kenntnis des Neolithikums Nordkroatiens). Poroč. razisk. paleol. neol. eneol. Slov. XVII (Ljubljana 1989) 61-81. Avec ill.

A. McPHERRON, *Miscellaneous Small Artifacts*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10] Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 325-336. Avec ill.

A. McPHERRON, *Porcellanite flakes from Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 225-226.

A. McPHERRON – K.C. CHRISTOPHER, *The Balkan Neolithic and the Divostin Project in Perspective*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 463-489. Avec 3 pl.

V. MILOJČIĆ, *Otzaki-Magula III. Das späte Neolithikum und das Chalkolithikum. Stratigraphie und Bauten und Otzaki-Magula III. Das mittlere Neolithikum. Die mittelneolithische Siedlung*. Bonn, R. Habelt (1984). 38 . Avec ill.- Compte rendu par J. MAKKAY, Acta Archaeol. Acad. Sci. Hung. XXXXIX, 3-4 (Budapest 1987) 363.

J. MÜLLER, *Škarin Samograd - eine Frühneolithische Station mit monochromer Ware und Impresse - Keramik an der Ostadria*. Archäol. Korresp. 18, 3 (Mainz 1988) 219-235. Avec ill.

The Neolithic of Serbia, Archaeological Research 1948-1988 (réd. D. SREJOVIĆ) (trad. par V. Kostić). Belgrade, Faculty of Philosophy, Centre for Arch. Research (1988). 134. Avec ill.

G.E. ODELL, *The Flaked Stone Industry from Banja*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 246-254. Avec ill.

J. PETROVIĆ, *Zemunica u naselju starčevačke kulture na Golokutu* (rés. allem.: Erdhütten in der Siedlung der Starčevačkaer Kultur auf Golokut). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 13-28. Avec 10 fig. et 8 pl.

B. PRINZ, *The Ground Stone Industry from Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology , University of Pittsburgh (1988) 255-300. Avec ill.

I. RADOVANOVIĆ, *On Chipped Stone Industries of Petnica Valjevo, Western Serbia*. Chipped stone industries of the early farming cultures in Europe. [Archaeologia interregionalis 11]. (Ed. J.K. KOZLOWSKI – S.K. KOZLOWSKI). Warszawa, Wyd. Uniwer.Warszawskiego (1987) 95-105.

В. САНЕВ, *Неолитско светилиште од Тумба во Мацари, Скопско, прелиминарно соопштение од ископувањата во 1981 г.* (rés. angl.: Neolithic Temple at Tumba in Madjari, Skopje Region, Preliminary Report of the Excavations in 1981). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 9-30. Avec ill.

С. СТАНКОВИЋ, *Неолитско насеље код села Страгара* (rés. angl.: Neolithic Site near Village Stragari). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 106-113. Avec 1 pl. et 2 fig.

С. СТАНКОВИЋ, *Неолитско насеље у Страгарима (истраживања у 1988. години)*. (rés. angl.: The Neolithic Settlement in Stragari - Explorations in 1988). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 29-33. Avec 1 pl.

С. СТАНКОВИЋ, *Неолитско насеље у Страгарима* (texte comp. angl.: Neolithic Settlement at Stragari). Beograd, Центар за археол. истраж. Фил. фак.; Трстеник, Раднички унив. (1988). 22. Avec ill.

M. STEVANOVIĆ, *Middle Range Analysis of the Use-Lives of Neolithic Domestic Building in Yugoslavia*. 83rd Annual Meeting of the American Anthropological Association, Denver, Co. (1984).

Ј. ШАРИЋ, *Прилог истраживању најстаријих култура на територији Београда* (rés. allem.: Beitrag zur Erforschung der ältesten Kulturen auf dem Gebiet von Beograd). Год. града Београ. XXXIV (Београд 1987) 21-27. Avec 5 fig.

J. ŠIMIĆ, *Kneževi Vinogradi - neolitički lokalitet* (rés. allem.: Kneževi Vinogradi - Eine neolithische Fundstelle). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 16-17.

R. TRINGHAM, *Architectural Investigation into Household Organization in Neolithic Yugoslavia*. 83rd Annual Meeting of the American Anthropological Association, Denver, Colorado (1984).

R. E. TRINGHAM, *The Flaked Stone Industry from Divostin*. Divostin and the Neolithic of Central Serbia (Réd. A. McPHERRON - D. SREJOVIĆ). [Ethnology Monographs,10]. Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh (1988) 203-224. Avec ill.

R. TRINGHAM – B. BRUKNER – B. VOYTEK, *The Opovo Project : A Study of Socio-Economic Change in the Balkan Neolithic*. Journ. of Field Archaeology 12, 4 (1985) 425-444.

С. ВЕТНИЋ, *Насеља старчевачке културе у Горњој Белици код Светозарева* (rés. angl.: Starčevo Colony in Belica near Svetozarevo). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 60-64. Avec 2 pl.

С. ВЕТНИЋ, *Старчевачко насеље у Бунару код Светозарева - прилог о финалној етапи старчевачке културе у Поморављу* (rés. angl.: Starčevo Type Settlement in Bunar near Svetozarevo - Contribution to the Study of Final Phase of the Development of

Starčevo Culture in Morava Basin). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 95-101. Avec 2 pl.

B. VOYTEK, *Chipped Stone Industry of Selevac, Serbia, Yugoslavia*. Chipped Stone Industries of the Early Farming Cultures in Europe. [Archaeologia interregionalis 11]. (Ed. J.K. KOZLOWSKI, S.K. KOZLOWSKI). Warszawa, Wyd. uniw. Warsz.(1987) 51-73. Avec 7 ill.

С. ВРАНИЋ, *Ревизија сачуваног материјала и предмети од кости и рога из Жаркова* (rés. angl.: The Revision of Preserved Material and Bone and Antler Objects from Žarkovo). Год. града Београ. XXXIV (Београд 1987) 5-20) Avec 6 pl.

R. WYSS, *Jungsteinzeitliche Bauernd"rfer im Wauwilermoos - Neuere Forschungs- und Grabunsergebnisse* (rés. serb.: Sela iz mlađeg kamenog doba u močvari Wauwila - novi podaci istraživanja i iskopavanja). Gomolava.- Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 123-144. Avec ill.

Д. ЗДРАВКОВСКИ, *Истражување на локалитетот "На брег" село Младо Нагоричане* (rés. angl.: Excavations at the Site "Na breg" near the Village Mlado Nagoričane). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 43-63. Avec ill.

ÉNEOLITHIQUE

Д. БАТИСТИЋ-ПОПАДИЋ, *Крстаста секира из околине Боке* (rés. angl.: Cross Shaped Axe from Boka Region). Глас. - Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 64-65. Avec 1 fig.

B. BRUKNER, *Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava (Die Wohnschicht des Spätneolithikums und Frühäneolithikums - Gomolava Ia, Gomolava Ia-b und Gomolava Ib) und der Wohnhorizont des äneolithischen Humus (Gomolava II)* (rés. serb.: Naselja vinčanske grupe (Gomolava Ia-Ia-b- Ib) i horizont "eneolitskog humusa" na Gomolavi). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 19-38. Avec ill.

M. FULIR, *Krč - Cerje Nebojše. Dopunski podaci*. Varaždin (1987). 78. Avec ill.

Б. ЈОВАНОВИЋ, *Археометалургија и хронологија енеолитских култура централног и јужног Балкана* (rés. angl.: Archaeometalurgy and Chronology of the Eneolithic Cultures of Central and South Balkans). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 47-53.

B. MARIJANOVIĆ, *Kasna butmirska kultura u eneolitu* (rés. franç.: La culture de Butmir tardive à l'énéolithique). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 39-56. Avec 4 pl.

Z. MARKOVIĆ, *Novi podaci o genezi lasinjske kulture (iskapanje na lokalitetu Seče 1987. godine)* (rés. allem.: Neue Angaben über die Genese der Lasinja-kultur (Ausgrabung des Fundortes Seče 1987). Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 31-37. Avec 2 pl. et 1 fig.

Z. MARKOVIĆ, *O nekim kronološkim pitanjima eneolitičkih i brončanodobnih kultura južne Dalmacije i njezina zaleđa* (rés. allem.: Zu einigen chronologischen Fragen der eneolitischen und bronzezeitlichen Kulturen Süddalmatiens und seinen Hinterlandes). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 79-88. Avec ill.

P. PATAY, *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen von Tiszalúc* (rés. serb.: Prethodni izveštaj o iskopavanjima u Tiszalúcu). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 151-153. Avec ill.

J. PETROVIĆ, *Énéolithique moyen et tardif à Gomolava* (rés. serb.: Pozni eneolit na Gomolavi). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 39-46. Avec ill.

M. ŠIMEK, *Idol iz Vindije* (rés. allem.: Ein Idol aus Vindija-H"hle). Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 38-44. Avec 2 pl.

T. TEŽAK-GREGL, *O problemu idoloplastike u badenskoj kulturi (U povodu najnovijeg nalaza na Vučedolu)*(rés. allem.: Zum Probleme der Idoloplastik in der Badener Kultur (Anlässlich des neusten Fundes aus Vučedol). Opusc. archaeol. 13 (Zagreb 1988) 11-21. Avec ill.

Е. ТОМИЋ, *Енеолитско насеље на локалитету Јазбине у Макрешанима* (rés. franç.: L'agglomération enéolithique près de Makrešani avec le site Jazbina). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 179-184. Avec 6 pl. et 3 fig.

М. ЗОТОВИЋ, *Основе енеолитског развоја у југозападној Србији - прелаз ка бронзаном добу* (rés. franç.: Les fondements du développement énéolithique dans le sud-ouest de la Serbie. Passage à l'âge d'airain. Les débuts de la métallurgie). Ужич. зб. 17 (Т. Ужице 1988) 57-78. Avec 13 fig.

ÂGE DU BRONZE

I. ASLANIS, *Kastanas, die frühbronzezeitlichen Funde und Befunde*. [Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Bd. 4]. Berlin, Volker Spiess (1985). 335. Avec ill. - Compte rendu par Б. ЈОВАНОВИЋ, Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 190-191.

D. BALEN-LETUNIĆ, *Nekoliko ostava iz kasnog brončanog doba na području Srijema* (rés. allem.: Einige Hortfunde der Späten Bronzezeit aus Syrmien). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 5-16. Avec ill.

Š. BATOVIĆ – S. KUKOČ, *Grobni humak iz ranoga brončanog doba u Podvršju* (rés. angl.: Burial Mound from the Early Bronze Period in Podvršje). Rad.- Sveuč. Splitu, Fil. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 27(14), 1987-1988 (Zadar 1988) 5-64. Avec 51 pl.

М. БОГДАНОВИЋ, *Љуљаци, насеље протоватинске и ватинске културе* (rés. angl.). Крагујевац, Народни музеј (1986). 73, 42 pl. Avec ill. Append.: H.J. GREENFIELD, Fauna (p. 75-78). - Compte rendu par М. ЈЕВТИЋ, Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 192-193.

K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, *Gradina Vrčin u okviru brončanog doba Istra* (rés. allem.: Der Ringwall Vrčin im Rahmen der Bronzezeit Istriens). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 475-490. Avec 5 dess. et 4 pl.

Н. ЧАУСИДИС, *Симболиката и култната намена на "Македонските бронзи"* (rés. angl.: The Symbolic and Cult Use of "Macedonian Bronzes"). Жива антика 38, 1-2 (Скопје 1988) 69-89. Avec ill.

B. ČOVIĆ, *Posuška kultura* (rés. allem.: Die Posušje-Kultur). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 61-127. Avec ill.

L. ČUČKOVIĆ, *Brončanodobni nalazi iz karlovačke regije* (rés. allem.: Die bronzezeitlichen Funde aus der Karlovac-Region). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 437-447. Avec 5 fig. et 4 pl.

S. FORENBAHER, *On "Pseudoprotovillanova" Urns in Yougoslav Danube Area* (rés. croate: O "Pseudoprotovillanova" urnama

u jugoslavenskom Podunavlju). Opusc. archaeol. 13 (Zagreb 1988) 23-41. Avec ill.

S. GABROVEC, *Bronasta doba v Sloveniji - stanje raziskav in problemi* (rés. allem.: Die Bronzezeit in Slowenien - Forschungsstand und Probleme). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 115-126.

Ђ. ГАЧИЋ, *Нови налази Вербићоара групе у јужном Банату* (rés. angl.: New Finds of the Verbicioara Group). Грађа проуч. споменика култ. Војв. XIV (Нови Сад 1987) 5-9. Avec 8 pl.

M. GIRIĆ, *Naselja moriške kulture* (rés. allem.: Ansiedlungen der Mórischkultur). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 71-83. Avec 8 pl.

B. GOVEDARICA, *Ein Beitrag zur synchronen Untersuchungen der Entstehung und Entwicklung der Frühbronzezeit in Südosteuropa.* (rés. serb.: Jedan prilog sinhronom proučavanju nastanka i razvoja ranog bronzanog doba u jugoistočnoj Evropi). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 167-179.

B. GOVEDARICA, *O kulturnom i hronološkom položaju nalaza ljubljanske kulture na jadranskom području* (rés. allem.: Einiges über die kulturelle und zeitliche Stellung der Funde der Ljubljana-Kultur aus dem Adriatischen Gebiet). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 401-411. Avec 3 pl.

B. GOVEDARICA, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana* (rés franç.: L'âge du bronze ancien dans la région de l'Adriatique de l'est. [Djela ANUBiH, knj. 67. Centar balkan. ispitiv., knj. 7]. Sarajevo, Akad. nauka i umjet. BIH (1989). 311. Avec ill.

I. HORVAT-ŠAVEL, *Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu* (rés. allem.: Die Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 127-139. Avec 10 pl.

Д. ЈАЦАНОВИЋ, *Остава праисторијских наруквица из села Касидола код Пожаревца* (rés. franç.: Le dép"t des bracelets préhistoriques du village Kasidol près de Požarevac). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 29-33. Avec 4 fig.

Д. ЈАЦАНОВИЋ, *Прилог тумачењу религијско-култних појава у дубовачко-жутобрдској култури* (rés. angl.: Contribution to the Study of Religeous and Cult Phenomena in Dubovačko-Žutobrdska Culture). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 124-129.

B. JEVREMOV, *Grobovi z začetka kulture žarnih grobišč iz Ptuja* (rés. allem.: Gräber vom Anfang der Urnenfelderkultur aus Ptuj). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 171-180. Avec 6 fig.

P. KOROŠEC, *Bronastodobni elementi iz Jame pod Jamskim gradom v Predjami* (rés. allem.: Die bronzezeitlichen Elemente aus der H"hle Jama pod Jamskim gradom in Predjama). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 333-340. Avec 4 pl.

М. КОСОРИЋ – Д. КРСТИЋ, *Хронолошка детерминација гробова из хумки са потеза Трновице-Паљине-Роћевићи* (rés. angl.: Chronological Determination of the Barrow Burials in the Trnovice-Padjine-Roćevići Area). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 29-55. Avec 20 pl.

T. KOVÁCS, *Die topographische und chronologische Stelle der Szeremle-Kultur in der Bronzezeit des südlichen Karpatenbeckens* (rés. serb.: Topografsko i hronološko mesto Szeremle kulture bronzanog doba južnih delova Karpatskog basena). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 155-167. Avec ill.

N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, *Prilog poznavanju kasnoga brončanog doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj* (rés. angl.: A Contribution to the Knowledge of the Late Bronze Age in North-West Croatia). Arheol. rad. raspr. 11 (Zagreb 1989) 9-27. Avec ill.

Z. MARKOVIĆ, *Kronologija i geneza ranobrončanodobnih kultura sjeverne Hrvatske* (rés. allem.: Die Chronologie und die Genese der frühbronzezeitlichen Kulturen in Nordkroatien). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 413-423. Avec 4 dess.

П. ПОП-ЛАЗИЋ, *Праисторијски мач од бронзе са ливеном дршком.* Глас. - Нар. муз. 2 (Панчево 1989) 47-49. Avec 2 fig.

I. PUŠ, *Bronastodobna naselbina pri Žlebiču* (rés. allem.: Eine bronzezeitliche Siedlung bei Žlebič). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 345-357. Avec 9 fig.

Р. РАШАЈСКИ, *Бронзане оставе Панчева* (rés. allem.: Bronzekammern aus Pančevo). Глас.- Нар. муз. 1 (Панчево 1988) 33-35. Avec 1 pl.

Р. РАШАЈСКИ, *Налаз "идола" у облику векне хлеба" код Банатске Паланке* (rés. allem.: Funde von "Brotleibidolen" bei Banatska Palanka). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 13-29. Avec ill.

Р. РАШАЈСКИ, *Остава бронзаних предмета из Мајдана крај Вршца* (rés. franç.: Le trésor des objets de bronze de Majdan près de Vršac). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 15-28. Avec 46 fig.

V. SOKOL, *Grob br. 7 kulture žarnih polja iz Moravča kod Sesveta (Zagreb)* (rés. allem.: Grab Nr. 7 der Urnenfelderkultur in Moravče bei Sesvete (Zagreb). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 425-432. Avec 3 fig. et 3 pl.

M. STRMČNIK-GULIČ, *Bronastodobni naselitveni kompleks v Rabelčji vasi na Ptuju* (rés. allem.: Der bronzezeitliche Siedlungskomplex in Rabelčja Vas auf Ptuj). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 147-163. Avec 5 fig. et 9 pl.

D. SVOLJŠAK, *Posočje v bronasti dobi* (rés. allem.: Das Sočagebiet in der Bronzezeit). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 367-378. Avec 7 fig. et 8 pl.

J. ŠIMIĆ, *Brončanodobna antropomorfna plastika u sjeveroistočnoj Slavoniji i Baranji* (rés. allem.: Anthromoporphe Plastik aus der Bronzezeit im nord"stlichen Slawonien und Baranja). Osječki zb. XX (Osijek 1989) 9-21, 8 pl.

N. TASIĆ, *Bronze - und ältere Eisenzeit auf Gomolava* (rés. serb.: Bronzano i gvozdeno doba na Gomolavi). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 47-58. Avec ill.

N. TASIĆ, *Der jugoslawische Donauraum und das Karpaten-Becken in der Frühbronzezeit* (rés. serb.: Везе северног Балкана и карпатског басена у раном бронзаном добу). Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 61-70. Avec 3 fig.

N. TASIĆ, *Mittlere Bronzezeit im jugoslawischen Donauraum* (rés. serb.: Srednje bronzano doba u jugoslovenskom Podunavlju). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 91-102. Avec ill.

S. TUTUNDŽIĆ, *Relations between Late Predynastic Egypt and Palestine: Some Elements and Phenomena.* L'Urbanisation de la Palestine à l'âge du Bronze ancien. Bilan et perspectives des recherches actuelles. Actes du Colloque d'Emmaüs, 20.-24. oct. 1986, (éd. par P. de MIROSCHEDJI). [BAR International Series 527 (II)]. Oxford (1989) 423-432.

J. VIDOVIĆ, *Brončano doba Medjimurja* (rés. allem.: Die Bronzezeit in Medjimurje). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 453-459. Avec 14 pl.

ÂGE DU FER

Š. BATOVIĆ, *Istarska kultura željeznoga doba* (rés. angl.: Istrian Culture in the Iron Age). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 26 (13) (Zadar 1987) 5-74. Avec 19 fig.

О. БРУКНЕР, *Континуитет домородачких насеља у време римске доминације* (rés. angl.: Continuity of Indigenous Settlements in the Period of Roman Domination). Грађа проуч. споменика. култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 95-102. Avec ill.

Corpus of Celtic Finds in Hungary. Vol. I. Transdanubia 1 (Series editors T. KOVACS, E. F. PETRES, M. SZABO). Budapest, Akad. Kiadó (1987). 248. Avec ill. - Compte rendu par Б. ЈОВАНОВИЋ, Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 194-196.; N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 167-169

R. DRECHSLER-BIŽIĆ, *Dva zanimljiva nalaza iz japodske nekropole u Prozoru* (rés. allem.: Zwei interessante Funde aus dem japodischen Gräberfeld in Prozor). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 17-33. Avec ill.

Б. ЂОРЂЕВИЋ-БОГДАНОВИЋ, *Керамика гвозденог доба II Пеоније и Пелагоније* (rés. angl.: Ceramics of the Iron Age II of Peonia and Pelagonia). Наша прошлост 4 (Краљево 1989) 29-50. Avec 8 pl.

M. EGG, *Italische Helme. Studien zu den ältereisenzeitlichen Helmen Italiens und der Alpen*. T.1-2. [R"m.-Germ. Zentralmuseum Monographien; Bd. 11]. Mainz, Verl. R"m.-Germ. Zentralmuseum; Bonn, R. Habelt GmbH (1986). 261 +221 pl; 292 tables.- Compte rendu par B. TERŽAN, Germania 67,2 (Frankfurt a/M. 1989).

A. FOL – B. NIKOLOV – R. F. HODINOTT, *The New Thracian Treasure from Rogozen, Bulgaria*. London, British Museum (1986). 64 Avec 67 fig. - Compte rendu par R. VASIĆ, God. - ANUBiH, Cent. balk. ispit. XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 181-183.

M. FRELIH, *O motivu dveh bokarjev v situlski umetnosti*. Zb. umet. zgod. XXV (Ljubljana 1989) 99-114. Avec 4 pl. et 26 dess.

H. FROMMER, *Die Illyrer*. Karlsruhe, Info Verl. (1988). 159. - Compte rendu par M. SCHMIDT-NEKE, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 448-449.

S. GABROVEC – D. SVOLJŠAK, *Most na Soči- S. Lucia*. Sv. I. (Cfr. Старинар н.с. XXXVI, 299). - Compte rendu par H. PARZINGER, Bayer. Vorgeschichtsbl. 54 (München 1989) 287.

D. GERGOVA, *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*. [Prähist. Bronzefunde, XIV,7]. München. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung (1987). X+94 et 38 pl. - Compte rendu par P. ВАСИЋ, Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 137-138.

D. GLOGOVIĆ, *Dvodijelne zmijaste fibule iz Jugoslavije* (rés. angl.: Two Part Snake-Like Fibulae from Yugoslavia). Diadora 10 (Zadar 1988) 5-18. Avec 3 pl. et 1 fig.

D. GLOGOVIĆ, *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu-Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci* (rés. angl.: Studies in the Iron Age of the Northern Adriatic - Hrvatsko primorje and Kvarner Islands). [Monografije JAZU. Razred društv. znan., 1]. Zagreb, Jugoslav. akad. znan. umjet., Zavod arheol. (1989). 127. Avec ill.

M. GUŠTIN, *La Tène Fibulae from Istria*. Archaeol. iugosl. 24 (Ljubljana 1987) 43-56. Avec 13 fig.

M. GUŠTIN, *Latenske fibule iz Istre* (rés. ital.: Fibule di tipo La Tène nell' Istria). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 33-46.

T. E. HAEVERNICK, *Glasperle der vorr"mischen Eisenzeit. II*. Mit Beiträgen von C. DOBIAT ...[Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Bd.9]. Marburg/Lahn, W. Hitzeroth Verl. (1987). 124. Avec 26 pl., 5 tables, 15 cartes. - Compte rendu par B. SCHMID-SIKIMIĆ – W. FASNACHT, Zeitschr. f. Schweiz. Archäol. u. Kunstgeschichte 46, 2 (Zürich 1989) 185-187.

Д. ЈАЦАНОВИЋ, *Келтски гроб из Костолца* (rés. angl.: A celtic Tomb from Kostolac). Viminacium 2 (Пожаревац 1987) 7-17. Avec ill.

Д. ЈАЦАНОВИЋ, *Праисторијски бронзани котао из старог Костолца* (rés. angl.: A Prehistoric Bronze Kettle from Old Kostolac). Viminacium 3 (Пожаревац 1988)7-16. Avec ill.

A. JOVANOVIĆ, *Prilog proučavanju pojasnih pločica sa ilirskog prostora* (rés. angl.: Ein Beitrag zur Erforschung der Gürtelplatten vom illyrischen Raum). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 115-133. Avec ill.

B. JOVANOVIĆ, *Die Stratigraphie der Latène-Siedlung auf Gomolava* (rés. serb.: Stratigrafija latenskog naselja na Gomolavi). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 65-70. Avec ill.

B. JOVANOVIĆ – M. JOVANOVIĆ [et al.], *Gomolava - naselje mlađeg gvozdenog doba*. [Gomolava- Vojvođanski muzej, knj. 2]. [Arheološki institut, Pos. izd., knj. 21]. Novi Sad, Vojvođanski muzej; Beograd, Arheološki institut (1988). 211. Avec ill.

М. ЈОВАНОВИЋ, *Плавна - келтско утврђење* (rés. allem.: Plavna - Keltische Befestigung). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 59-74. Avec ill.

T. KNEZ, *Halštatski knežji grobovi v Sloveniji* (rés. allem.: Hallstattzeitliche Fürstengräber in Slowenien). Čas. zgod. narodop. 60 (25), 2 (Maribor 1989) 228-237.

T. KNEZ, *Novo mesto I. Halštatski grobovi / Hallstattzeitliche Gräber* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 175). Compte rendu par D. VUGA, Zgod. čas. 41, 4 (Ljubljana 1987) 731-732.

T. KNEZ, *Novo mesto - ein hallstattzeitlicher Fürstensitz*. Mitteilungen der Anthropolog. Gesellschaft in Wien 118-119 (Wien 1988-89) 287-290.

S. KUKOČ, *Histarska plastika u kontekstu umjetnosti jadranskog područja od 7. do 5. st. pr.n.e.* (rés. angl.: Histrian Plastic in the Context of the Art in the Adriatic Area (from the 7th to the 5th Century BC). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 26(13) (Zadar 1987) 75 - 112. Avec 18 pl.

S. KUKOČ, *Histarska stela u kontekstu srodnih zapadnojadranskih spomenika* (rés. ital.: La stele histra nel contesto dei monumenti affini sulla sponda occidentale dell'Adriatico). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 47-68.

П. КУЗМАН, *Прилог код проучавањето на некрополата од железно време кај Радолишта близу Струга* (rés. angl.: A Supplement to the Study of the Necropolis from the Iron Age at Radolište near Struga). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 103-112. Avec ill.

B. LAMUT, *Kronološka skica prazgodovinske naselbine v Ormožu* (rés. allem.: Chronologische Skizze der vorgeschichtlichen Siedlung in Ormož). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 235-247. Avec 29 pl.

М. ЛАЗИЋ, *Два археолошка налаза из Западне Србије* (rés. angl.: Two Archaeological Finds in West Serbia). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 148-151. Avec 2 fig.

D. MARZOLI, *Bronzefeldflaschen in Italien*. [Prähistorische Bronzefunde II,3]. München (1989). 93. Avec 42 tables, 31 fig. - Compte rendu par N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 166-167.

P. MASON, *Coming Down from the Hills. A Preliminary Report of the Intensive Surface Collection of a Lowlend Iron Age Activity*

Area in Slovenia. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 240-246.

P. MASON, *The Social Context of the Introduction of Iron in the Early Iron Age of Slovenia*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 211-223. Avec ill.

P. MEDOVIĆ, *Kalakača. Naselje ranog gvozdenog doba*.[Vojvođanski muz. - Pos. izd. X], Novi Sad, Vojvođanski muz. (1988). 480. Avec 324 dess., XXIV pl.

П. МЕДОВИЋ, *Налаз гвоздене крстасте секире у насељу "Градина на Босуту" и почетак употребе гвожђа на простору босутске групе* (rés. allem.: Fund einer eisernen kreuzf"rmigen Axt in der Ansiedlung Gradina am Bosut und der Anfang der Benützung von Eisen auf dem Raum der Bosut-Gruppe). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 93-96. Avec 1 fig.

П. МЕДОВИЋ, *Канелована керамика прелазног периода у Војводини* (rés. allem.: Kannelierte Keramik der Übergangsperiode in der Wojwodina). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 43-58. Avec ill.

П. МЕДОВИЋ, *Скелетни гроб старијег гвозденог доба са локалитета Пећине у Врднику* (rés. angl.: A Skeletal Grave from the Older Iron Age Found at the Site Called Pećine near Vrdnik). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 5-8. Avec 1 fig. et 1 pl.

J. MEDUNA, *Abriss der kulturellen und historischen Entwicklung in Mähren während der Latènzeit* (rés. serb.: Kratak pregled kulturnog i istorijskog razvoja Moravske u latenskom periodu). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 201-208.

K. MIHOVILIĆ, *Životinjske glave s istarskih prahistorijskih prijeklada* (rés. ital.: Teste animali sugli alari preistorici istriani). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 15-20. Avec ill.

D. MITREVSKI, *Bow Fibulae from Iron Age Sites in the Vardar Valley*. Archaeol. iugosl. 24 (Ljubljana 1987) 29-42. Avec 7 fig.

Д. МИТРЕВСКИ, *Карактеристични форми на "Македонски бронзи" од наоѓалишта по долината на Вардар* (rés. angl.: Typical Shapes of "Macedonian Bronzes" from the Sites along the Vardar River). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 83-102. Avec ill.

Д. МИТРЕВСКИ, *Железнодопски наоди од Виница*. Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 63-69. Avec 1 fig. et 1 pl.

M. NIKOLANCI, *Gradinske i druge utvrde na srednjodalmatinskom području* (rés. franç.: Les forteresses préhistoriques et postérieures en Dalmatie). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 169-176.

M. NOVOTNÁ, *Zu einigen Bronzen der Bosut-Kultur aus dem Kollektivgrab II in Gomolava* (rés. serb.: Neki bronzani nalazi bosutske kulture iz grupne grobnice II na Gomolavi). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 59-63.

C. ÖFTIGER, *Mehrfachbestattungen im Westhallstattkreis; zum Problem der Totenfolge*. [Antiquitas, Reihe 3, Bd. 26]. Bonn, R. Habelt GmbH (1984). 232. Avec 2 Mapes, 10 pl. - Compte rendu par B. SCHMID-SIKIMIĆ, Germania 66, 2 (Frankfurt a. Main - Mainz 1988) 564-567.

A. PALAVESTRA, *The Iron Age Amber Trade in the Balkans* (rés. serb.: Трговина ћилибаром у гвозденом добу Балкана). Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 205-217.

А. ПАЛАВЕСТРА, *Модели трговине и друштвене структуре на централном Балкану гвозденог доба* (rés. angl.: The Early Iron Age Trade and Social Structure Models in the Central Balkans). Balcanica XX (Belgrade 1989) 191-209.

A. PALAVESTRA, *The Typological Similarities of Early Iron Age "Princely Burials" of the Balkans and Central Europe* (rés. serb.: Типолошке сличности кнежевских гробова старијег гвозденог доба на Балкану и у Средњој Европи). Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 83-88.

М. ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, *Ојнохоја из Атенице и група кљунастих крчага у унутрашњости Балкана* (rés. franç.: Oenochoé d'Atenica et le groupe des cruches à bec l'intérieur des Balkans). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 35-59. Avec 14 fig.

M. PAROVIĆ-PEŠIKAN, *Poreklo i datacija urne iz Boljarova (Paša-kjoj) i pitanje pojave eolskog bucchero-a na Balkanu* (rés. franç.: Origine et datation de l'urne provenant de Boljarevo (Paša-kjoj) et la question de l'apparition de bucchero éolien dans les Balkans). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 81-99. Avec 2pl., 5 fig.

М. ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, *Замечания по поводу позднего железного века Балкан в связи с находками из Крайчиновичей* (rés. serb.: Neke napomene o kasnom gvozdenom dobu na centralnom Balkanu u vezi s nalazom iz Krajčinovića). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 177-185. Avec ill.

H. PARZINGER, *Hallstattzeitliche Grabhügel bei Dobrnič* (rés. slov.: Halštatske gomile pri Dobrniču). Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 529-590. Avec 45 pl.

М. СЛАДИЋ, *Гроб ратника из села Кумана код Великог Градишта* (rés. angl.: A Tomb of Warrior from the Village Kumane near Veliko Gradište). Viminacium 2 (Пожаревац 1987) 19-23. Avec ill.

М. СЛАДИЋ, *Керамика Скордиска. Латенска керамика у југословенском Подунављу* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,176). - Compte rendu par Д. ЈАЦАНОВИЋ, Viminacium 2 (Пожаревац 1987) 199-201.

Д. СРЕЈОВИЋ – О. ВУКАДИН, *Благо из Крушевице* (rés. franç.: Le trésor de Kruševica). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 7-14. Avec 6 pl. et 3 fig.

A. STIPČEVIĆ, *Iliri, povjest, život, kultura*. 2^{e}éd. Zagreb, Školska knjiga (1989). 203. Avec ill.

M. STOJIĆ, *Die Gradine der älteren Eisenzeit im Gross Morava Becken*. Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 71-81. Avec 1 pl. et 3 fig.

М. СТОЈИЋ, *Градиште на Јухору (*истраживања 1988. године) (rés. angl.: Gradište on Juhor - Explorations in 1988). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 72-74. Avec 1 fig.

М. СТОЈИЋ, *Гроб спаљеног покојника из Љуљака (прелазни период из бронзаног у гвозденог доба)* (rés. angl.: Cremation Grave from Ljuljaci - The Transition Period from the Bronze Age into the Iron Age). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 145-147. Avec 1 fig.

N. TASIĆ, *Einige Probleme der ethnischen Zugeh"rigkeit der Kulturen der älteren Eisenzeit im Gebiet Serbiens* (rés. serb.: Neki problemi etničke pripadnosti kultura starijeg gvozdenog doba na području Srbije.). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 69-79.

B. TERŽAN, *The Iron Age Chronology of the Central Balkans. A review from the Viewpoint of the Southeastern Alpine Halstatt*. Archaeol. iugosl. 24 (Ljubljana 1987) 7-27. Avec 14 fig.

B. TERŽAN, *Zur Deutung der Kleinplastik von Fr"g.* Mitteilungen der Anthropolog. Gesellschaft in Wien 118-119 (Wien 1988-1989) 73-80.

R. VASIĆ, *Ein Beitrag zur Chronologie der Späthallstattzeit im Sremgebiet* (rés. serb.: Prilog hronologiji kasnog halštata u Sremu). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 169-176. Avec ill.

R. VASIĆ, *Ein neuer späthallstattzeitlicher Silbergürtel vom Typ Mramorac.* Archäol. Korrespondenzbl. 18 (Mainz 1988) 43-46.

R. VASIĆ, *Jedan prilog proučavanju sremske grupe* (rés. franç.: Une contribution à l'étude du groupe de Syrmie). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 103-114. Avec ill.

Р. ВАСИЋ, *Нове белешке о старијем гвозденом добу у Србији* (rés. franç.: Nouvelles notes sur l'âge du fer ancien en Serbie). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 1-13. Avec 7 fig.

D. VUGA, *Magdalenska gora pri Šmarjem-Sapu v železni dobi* (rés. allem.). [Kult. i narav. spom. Slovenije, zbirka vodnikov, 157]. Maribor, Obzorja (1988). 54. Avec ill.

М. ВУКМАНОВИЋ, *Део оставе из околине Доњег Милановца* (rés. franç.: Une partie du trésor provenant des environs de Gornji Milanovac). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 77-81. Avec 4 pl.

W. M. WERNER, *Eisenzeitliche Trensen an der Unteren und Mittleren Donau.* [Prähistorische Bronzefunde XVI,4]. München, Verl. C.H. Beck (1988). 142. Avec 87 pl. - Compte rendu par P. ВАСИЋ, Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 193-194.

V. ZIRRA, *Quelques techniques inédites de construction à l'époque du fer, selon les découvertes de Cotzofeni, en Roumanie* (rés. serb.: Zapažanja o nekim manje uobičajenim gradnjama gvozdenog doba na utvrđenom bregu Ckocofeni (Cotzofeni) - Rumunija). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas - Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 187-200. Avec ill.

ANTIQUITÉ

OUVRAGES GÉNÉRAUX – HISTOIRE

Đ. BASLER, *Kršćanska arheologija.* Mostar, Crkva na kamenu (1986). 140. Avec ill. - Compte rendu par A. ŠKEGRO, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 36-37.

E. BIRLEY, *Pannonians in Roman Britain.* Zeitschr. f. Papyr. u. Epigr. 73 (Bonn 1988) 151-155.

В. БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА, *Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија* (Cfr. Старинар н.с. – XXXVIII,176). - Compte rendu par A. ŠKEGRO, God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 188-191.

J. BLEICKEN, *Geschichte der R"mischen Republik. Bd. 2.3.* 3e éd. München, R. Oldenbourg (1988). 293. - Compte rendu par R. BRATOŽ, Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 597-601.

I. BOJANOVSKI, *Bosna i Hercegovina u antičko doba.* [Djela ANUBiH, LXVI. Centar za balkanol. ispit., 6]. Sarajevo, Akad. nauka umjet. BiH (1988). 432. Avec ill. - Compte rendu par A. ŠKEGRO, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI,1 (Zagreb 1989) 40-42.

R. BRATOŽ, *The Development of the Early Christian Research in Slovenia and Istria between 1976 and 1986.* Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne - Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste, 1986. Vol.III. Rome, École franç. de Rome; Città del Vaticano, Pontificio instituto di archeologia cristiana (1989) 2345-2388, 7 fig.

R. BRATOŽ, *Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki* (rés. allem.: Verbindungen zwischen Thrakien und den nordadriatischen Ländern in der Spätantike). Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 487-504.

D. BRIQUEL, *Grške iniciacije in indoevropska ideologija* (trad. par Z. Erbežnik et v. Peneš). Arheo 7 (Ljubljana 1988) 22-27.

О. БРУКНЕР – В. ДАУТОВА-РУШЕВЉАН – П. МИЛОШЕВИЋ, *Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније* (rés. angl.: The Beginnings of Romanization in the Southeastern Part of Pannonia Province). Нови Сад, Одељ. за друштв. науке Матице српске (1987.) 220. Avec ill.

О. БРУКНЕР, *Римски град Басијана, подаци из античких извора и литературе* (rés. angl.: The Roman City of Bassianae, Data in Ancient Sources an References). Грађа проуч. споменика. култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 89-94. Avec ill.

L. CERNET, *Začetki helenizma* (trad. par L. Bogovič). Arheo 7 (Ljubljana 1988) 8-16.

G.P. CESERANI, *Troja* (trad. par N. Košir). [Zgodbe starega sveta]. Ljubljana, Domus (1989). 47. Avec ill.

S. ČAČE, *Položaj rijeke Telavija i pitanje Japodskog primorja* (rés. angl.: The Position of the River Tèlavium and the Question of Japod Costal Part). Rad.- Sveuč. Splitu, Fil. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 27(14), 1987-1988 (Zadar 1988) 65-92.

S. ČAČE, *Rimski pohod 221. godine i pitanje političkog uređenja Histrije* (rés. angl.: Roman Campaign in the Year of 221 and the Question of the Political Organization of Histria). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 28 (15) (Zadar 1989) 5-17.

S. ČAČE, *Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba* (rés. angl. et ital.: Comunità confinarie e il confine sud-orientale della Liburnia nel tardo periodo preromano e nell'epoca romana). Diadora 11 (Zadar1989) 59-91.

W. DAHLHEIM, *Geschichte der R"mischen Kaiserzeit. Band 3.2.* (Überarbeitete und erweiterte Auflage). Oldenbourg, R. Oldenbourg Verl. (1989). 307. Avec 3 cartes. - Compte rendu par R. BRATOŽ, Zgod. čas. 43, 2 (Ljubljana 1989) 290-293.

С. ДАВИДОВИЋ-ЖИВАНОВИЋ, *Сармати у Војводини и положај жене у сарматском друштву.* Зб. Мат. српске друштв. науке 83 (Нови Сад 1987) 161-165.

F. W. DEICHMANN, *Einführung in die christliche Archäologie.* Darmstadt, Wissenschafltiche Buchgesellschaft (1983). 412. - Compte rendu par M. JARAK, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 164-165.

E. DORU'IU-BOILA, *Der Status von Moesia Superior unter Marcus Aurelius.* Zeitschr. f. Papyr.u. Epigr. 68 (Bonn 1987) 247-259.

E. DYGGVE, *Izabrani spisi* (réd. N. CAMBI et T. MARASOVIĆ). [Bibl. znan. djela, 31]. Split, Književni krug (1989). 191. Avec ill. - Compte rendu par S. PIPLOVIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 54-55.

Ц. Р. ЕЛИС, *Македонскиот империјализам* (trad. par S. Serafimov). Скопје, Мисла (1988). 435.

G. HAFNER, *Klasična razdoblja antike.* Knj. I-II. (trad. par H. Menaše). [Umetnost v slikah, 2]. Ljubljana, Državna založba; Opatija, Otokar Keršovani (1987). 258; 268. La même publ. en serbo-croate: *Klasična razdoblja antike.*

E. IMAMOVIĆ, *Problem centurijacije rimske Istre* (rés. ital.: Il problema della centurazione dell'Istria romana). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 69-74.

Историја старих Грка до смрти Александра Македонског - у одабраним изворима (réd. et trad. par M. N. ĐURIĆ). 5e éd. Београд, Завод уџб. наст. средства (1989). 255.

M. JARAK, *Panonske ranokršćanske općine i problem kasnoatičkog kontinuiteta* (rés. angl.: Early Christian Communities of Pannonia and the Problem of the Late Roman Continuity). Opusc. archaeol. 13 (Zagreb 1988) 69-78.

М. ЈОВИЋ, *Јустинијана Прима. Поводом 75-годишњице археолошких истраживања*. Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 381-400.

ЈУЛИЈАН ИМПЕРАТОР, *Изабрани списи* (trad. par A. Popović). Београд, Књиж. новине (1987). 216.

M. JUNKELMANN, *Die Legionen des Augustus*. Mainz am Rhein, Ph. von Zabern (1986). 313. Avec ill. - Compte rendu par Z. GREGL, Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 46. Avec 1 fig.

V. JURKIĆ-GIRARDI, *Istria in the Context of the 10th Italic Region "Venetia et Histria" as a Border Area of the Roman Empire*. Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 109-114.

J. KRANJC, *Kaznovanje in kazni v rimskem kaznenskem pravu* (rés. allem.: Die Bestrafung und die Straten im r"mischen Strafrecht). Zb. znan. razpr. - Prav. fak. Univ. Edvarda Kardelja Ljublj. (Ljubljana 1987) 95-127.

A. KRAVČUK, *Neron* (trad. par P. Vujičić). Beograd, Jugoslavija publik (1988). 352.

H. KREISSIG, *Povijest helenizma* (trad. par M. Popović). Zagreb, Grafički zavod (1987). 188.

R. MATIJAŠIĆ, *Arheološki podaci kao izvor za poznavanje ekonomske povijesti Istre u antici* (rés. allem.: Archäologische Angaben als Quellen für die wirtschaftsgeschichte Istrien im Altertum). Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 41-59.

R. MATIJAŠIĆ, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća*. [Bibl. Latina et Graeca, Radovi VI]. Zagreb, Bibl. Latina et Graeca (1988). 121+/1/. Avec 10 tabl.

I. MIKL CURK, *Poskus dopolniti védenje o kolonizaciji v rimskem Ptuju* (rés. angl.: An Attempt to Improve the Knowledge about the Colonization at the Roman Ptuj). Čas. zgod. narodop. 60 (25), 1 (Maribor 1989) 109-114. Avec ill.

П. МИЛОШЕВИЋ, *Сирмијум, панорама панонске престонице*. Сремска Митровица, Сремске новине (1988). 118. Avec ill.

P. MIQUEL, *Rimljani. Životinje u doba Rimljana* (trad. par J. Derviš). [Povijest ljudskog roda, 2]. Ljubljana, Zagreb Mladinska knjiga (1989). 63. Avec ill. La même publ. en slovène.

Z. MIRDITA, *Die Wirtschaflichen und geselschaftlichen Verhältnisse des Zentralgebietes Dardaniens in der Antike*. Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 89-102.

M. MIRKOVIĆ, *Colonius iuris alieni and the taxation*. Opus. Rivista inernazionale per la storia economica e sociale dell' antichità (Roma 1986) 53-73.

M. MIRKOVIĆ, *Flucht der Bauern, Fiskal-und Privatschulden*. Studien zur Geschichte der r"mischen Spätantike (Athen 1989) 147-156.

I. MIRNIK – A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Liber lintevs zagrabiensis II*. Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XX (Zagreb 1987) 31-48.

A. MOMIGLIANO, *Vzhodni dejavniki judovske historiografije po babilonskem izgnanstvu in grške historiografije* (trad. par I. Škamperle). Arheo 7 (Ljubljana 1988) 35-39.

M. NIKOLANCI, *Iris Illyrica* (rés. allem.). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 63-80.

M. NIKOLANCI, *Crna Korkira i poluotok Pelješac* (rés. allem.: Korkyra Melaina und die Halbinsel Pelješac). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 81-98.

M. NIKOLANCI, *Kulturni život u Saloni i rimskoj Dalmaciji* (rés. ital.: La vita culturale di Salona e di Dalmazia romana). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 143-156. Avec 4 pl.

M. NIKOLANCI, *O imenu salonitanske rijeke* (rés. franç.: Sur le nom du fleuve auprès de Salone). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 109-115.

M. NIKOLANCI, *O Liburnu Joniju* (rés. angl.: About the Liburnian Ionios). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 13-34.

M. NIKOLANCI, *Paros, Pityeia i Anchiale u jadranskoj Iliridi* (rés. franç.: Paros, Pityeia-Pityussa et Anchiale dans l'Adriatique). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 35-62.

M. NIKOLANCI, *Šume Dalmacije u antici* (rés. ital.: Le foreste della Dalmazia nell' Antichità). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 157-168.

M. NIKOLANCI, *Zur Idenfizierung der Insel Tauris in der Adria* (rés. croate: O ubikaciji otoka Taurisa na Jadranu). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 117-120. Avec 1 fig.

Ф. ПАПАЗОГЛУ, *Илирска и дарданска краљевина* (texte comp. franç.: Les royaumes d'Illyrie et de Dardanie). Илири и Албанци. [Научни скупови, XXXIX. Одељ. истор. наука, 10]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 145-199.

F. PAPAZOGLOU, *L'organisation politique de l'Illyrie méridionale* (rés. serb.). Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 31-54.

F. PAPAZOGLOU, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*. [Supplément du Bull. Corr. Hell., XVI]. Paris, École française d' Athenes (1988). XVII+528. Avec 20 cartes . - Compte rendu par C. ДУШАНИЋ, Жива антика 38, 1-2 (Скопје 1988) 127-131.

U. PASINI, *Da li je Odisej ulazio u Jadran* (rés. lat.: An Ulixes Hadriaticum mare penetraverit). Latina et Graeca 33 (Zagreb 1989) 17-23.

В. ПОПОВИЋ, *Албанија у касној антици* (texte comp. franç.: L'Albanie pendant la basse Antiquité). Илири и Албанци. [Научни скупови, XXXIX. Одељ. истор. наука, 10]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 201-283. Avec ill.

D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Iliri i antički svijet. Ilirološke studije - povijest, arheologija, umjetnost, numizmatika, onomastika* (rés angl. et franç.). [Bibl. znan. djela,33]. Split, Književni krug 1989). 926. Avec ill.

L. ROBERT, *Documents d'Asie Mineure* [Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 239]. Athènes – Paris (1987). 568. - Compte rendu par F. PAPAZOGLOU, Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 97-100.

A. ROMAC, *Decimatio u povijesti i pravu starog Rima* (rés. franç.: Decimation dans l'histoire et le droit de l'ancienne Rome). Zb. Prav. fak. Zagrebu 38,5 (Zagreb 1988) 659-681.

R"merzeit und frühes Christentum in Istrien und Kroatien (Hrsg. G. GOTTLIEB). Ausgburg, Lehrstuhl für Alte Geschichte der Universität (1984). 84. Avec ill . - Compte rendu par J. ŠAŠEL, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 645.

K. STROBEL, *Die Legio V Alaudae in Moesien. Eine Phantomtruppe der r"mischen Militärgeschichte*. Historia. Zeitschr. Alte Gesch. XXXVII, 4 (Stuttgart 1988) 504-508.

Le système palatial en Orient, en Grèce et à Rome. Actes du colloque de Strasbourg 19-22 juin 1985. [Travaux du Centre de recherche sur le Proche Orient et la Grèce antique, 9]. Strasbourg , E.J. Brill (1987). 502. - Compte rendu par Н. ПРОЕВА, Жива антика 38, 1-2 (Скопје 1988) 113-118.

J. ŠAŠEL, *Wirtschaftliche und soziale Kräftelinien zu diokletianischen Zeit im Bereich der nord-"stlichen Übergänge nach Italien*.

Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 109-113. Avec ill.

J. ŠAŠEL, *Zur verwaltungstechnischen Zugeh"rigkeit Emonas*. Acta Archaeol. Acad. Scient. Hung. XLI, 1-4 (Budapest 1989) 169-174.

М. ТАЧЕВА, *История на българските земи в древността. II. Развитие и разцвет на робовладелското общество*. София (1987). 281. - Compte rendu par Ф. ПАПАЗОГЛУ, Жива антика 38, 1-2 (Скопје 1988) 118-127.

M. TADIĆ, *Antički sunčanik "Pauk" (teoretske osnove za (re)konstrukciju, porijeklo ideje i imena* (rés. slov.: Antična sončna ura (solarium) "Pajek" - ('Arahna') Teoretične osnove za (re)konstrukcijo, poreklo zamisli in imena). Goriški letn. 15-16 (Nova Gorica 1989) 17-24. Avec ill.

P. VENTURA – G.P. CESERANI, *Kreta* (trad. N. Košir). Ljubljana, Domus (1989). 45. Avec ill.

M. ZANINOVIĆ, *Avsonivs vir spectabilis. Novi namjesnik kasnoantičke Dalmacije* (rés. franç.: Avsonivis vir spectabilis. Nouveau gouverneur de la Dalmatie pendant la basse Antiquité). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 11-22. Avec 2 fig.

M. ZANINOVIĆ, *Liburnia militaris* (rés. angl.: Liburnia militaris). Opusc. archaeol. 13 (Zagreb 1988) 43-67.

M. ZANINOVIĆ, *Pharos - od polisa do municipija* (rés. angl.: Pharos - from Polis to Municipium). Arheol. rad. raspr. 11 (Zagreb 1989) 35-48.

Р. ЗОТОВИЋ, *Један нови поглед на питање муниципијума Malvesatiuma* (rés. franç.: Une nouvelle manière de voir la question du minicipium Malvesatium). Ужич. зб. 17 (Т. Ужице 1988) 79-90.

SOURCES HISTORIQUES (EXEPTÉ ÉPIGRAPHIE) - LITTÉRATURE - HISTOIRE DE LA LANGUE

APPIAN von ALEXANDRIA, *R"mische Geschichte*. Erster Teil: Die r"mische Reichsbildung [Bibliothek der griechischen Literatur, Bd. 23] (réd. O. VEH) (trad. par K. BRODERSEN). Stuttgart, Anton Hiersemann (1987). 506. - Compte rendu par M. ŠAŠEL KOS, Zgod. čas. 43, 4 (Ljubljana 1989) 620-521.

ARISTOTEL, *O duši. Nagovor na filozofiju* (trad. par M. Sironić et D. Novaković). [Filozofska biblioteka]. Zagreb, Naprijed (1987). 144.

ARISTOTEL, *O nastajanju i nestajanju* (trad. par M. Tasić). Beograd, Grafos (1989). 91.

ARISTOTEL, *O tumačenju* (texte comp. grec) (trad. par J. Talanga). [Bibl. Lat. et Graeca, 25]. Zagreb, Latina et Graeca (1989). 17.

ARISTOTEL, *Retorika* (réd. et trad. par M. VIŠIĆ). [Fil. bibl.]. Zagreb, Naprijed (1989). 303.

A. BARTONĚK, *Prehistorie a protohistorie řeckych dialektů. Brno, Universita J. E. Purkyně* (1987). 182. Avec 26 tables. - Compte rendu par M. M. TODOROVIĆ, Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 93-97.

Г.Ј. ЦЕЗАР, *Галски рат. Грађански рат* (trad. par A. Tuzlić). 2e éd. Нови Сад, Матица српска (1988). 394.

М. Т. ЦИЦЕРОН, *Филозофски списи* (trad. par B. Gavela et V. Tomović). 2e éd. [Античка књижевност]. Нови Сад, Матица српска (1987). 337.

S. ČAČE, *Colentum insula (Plinije, Nat. hist. 3, 140)* (rés. ital.: Colentum insula, Plinio, Nat. hist. 3, 140). Diadora 10 (Zadar 1988) 65-72.

W. DESCH, *Schuldgefühl und Schuldbewältigung: Der "Orestes" des Euripides*. Živa antika 38, 1-2 (Skopje 1988) 11-31.

Dnevnik cesarja Marka Avrelija (Réd. K. GANTAR) (trad. par A. Sovre). Ljubljana, Slov. matica (1988). 179.

Z. DUKAT, *Homersko pitanje*. Zagreb, Globus (1988) 299.- Compte rendu par V. MITEVSKI, Živa antika 38, 1-2 (Skopje 1988) 131-133.

М. ДУШАНИЋ, *Античка тематика у Летопису Матице српске (до 1848. год.)* (rés. allem.: Antike Thematik in Letopis Matice srpske bis 1848). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 167-177.

S. DUŠANIĆ, *Pre-Severian Diplomata and the Problem of "Special Grants" Heer und Integrationspolitik*. Die r"mische Militärdiplome als Historische Quelle. [Passauer Historische Forschungen 2]. K"ln (1986) 190-240. Avec ill.

С. ДУШАНИЋ, *Позориште и историја из Платоновог Симпосиона* (rés. angl.: Theatre and History: Notes on Plato's Symposium). Зб. Филоз. фак. (Беогр.)., Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 9-30.

М.Н. ЂУРИЋ, *Историја хеленске етике*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства (1987). 526.

ESHIL – SOFOKLO – EURIPID, *Sabrane grčke tragedije* (réd. V. TOPALOVIĆ - B. BRKIĆ) (trad. par K. Rac et N. Majnarić). 2e éd. Beograd, Vrhunci civilizacije (1989). 628.

P. FERRARINO, *Scritti scelti*. [Opuscoli academici editi a cura della Facoltà di Lettere e Filosofia dell' Università di Padova, 15]. Firenze, Leo S. Olschki Editore (1986). 444.- Compte rendu par K. GANTAR, Živa antika 37,1-2 (Skopje 1988) 45-48.

О. М. ФРЕЈДЕНБЕРГ, *Мит и античка књижевност*. Београд, Просвета (1987). 580.

N. V. GULAN, *Glasnička služba u Homerovoj Ilijadi i Odiseji* (rés. franç.: Service messager dans l'Iliade et l'Odyssee). PTT arhiv 25 (Beograd 1988) 5-8. Avec ill.

HELIODOR, *Etiopske zgodbe* (trad. et introd. par P. Simoniti). Ljubljana, Cankarjeva založba (1989). 326.

Херодотова историја. Књ. 1-2. (trad. par M. Arsenić). 2e éd. Нови Сад, Матица српска 1988). 486; 446.

Хомер учитељ (réd. D. ZLIČIĆ). Нови Сад, Књижевна заједница (1987). 326. - Compte rendu par Ж. ЖИВКОВИЋ, Летоп. Матице срп. 441,3 (Нови Сад 1988) 842-847.

J. T. HOOKER, *Odyssey and Iliad : Folly and Delusion* (rés. angl.). Živa antika 38, 1-2 (Skopje 1988) 5-9.

R. IORDACHE, *Eléments de latin vulgaire chez Velléius Paterculus* (rés. ital.). Živa antika 37, 1-2 (Skoplje 1987) 11-17.

R. IORDACHE, *La relative à sens conditionnel dans le latin archaïc et préclassique* (rés. ital.). Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 17-30.

K. JASPERS, *Anaksimander, Heraklit, Parmenid, Plotin, Anselmo, Laoce, Nagardjuna* (trad. par O. Kostrešević). [Bibl. Zodijak, knj. 65]. Beograd, Vuk Karadžić (1988). 213.

JULIJAN IMPERATOR, *Izabrani spisi* (trad. par A. Popović). [Bibl. Kristali 6]. Beograd, Knjiž. novine (1987). 216. - Compte rendu par V. JELIĆ, Balcanica XX (Belgrade 1989) 425-427.

R. KATIČIĆ, *Antenor na Jadranu* (rés. allem.: Antenor an der Adria). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 5-23.

R. KATIČIĆ, *Diomed na Jadranu* (rés. allem.: Diomedes an der Adria). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 39-78.

KATUL, *Pjesme / Catulli Carmina* (trad. par. D. Škiljan). 2e éd. [Bibl. Latina et Graeca 1]. Zagreb, VPA (1987). 210. - Compte

rendu par B. LUČIN, Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 389-391.

F. KOPLSTON, *Istorija filozofije. Tom 1. Grčka i Rim* (trad. par S. Žunjić). Beograd, BIGZ (1988). 578,

Ђ. С. КОСТИЋ, *Књижевна терминологија у Латинско-српском речнику Димитрија Исајловића* (rés. allem.: Die Literaturterminologie im Lateinisch-serbischen W"rterbuch von Dimitrije Isajlović). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 123-136.

M. KOZLIČIĆ, *Teopompova historijsko-geografska građa o istočnom Jadranu*. Mogućnosti XXXVII, 3-4 (Split 1989) 326-241.

M. KOZLIČIĆ, *Neka povijesna i topografska pitanja srednjodalmatinskog otočnog pojasa u svjetlu historijsko-geografske građe Diodora Sicilskog*. Mogućnosti XXXVII, 5-6 (Split 1989) 499-515.

КСЕНОФОНТ, *Хеленска историја* (réd. et trad. par M. Dušanić). 2e éd. Нови Сад, Матица српска (1988). 307.

KSENOFONT EFEŠKI, *Efeške priče; Anonim, Pripovijest o Apoloniju, kralju Tirskome* (le texte comp. grec et latin: Ephesiacorum libri V. Historia Apollonii regis Tyri) (réd. D. NOVAKOVIĆ). 2e éd. [Bibl. Latina et Graeca, 2]. Zagreb, VPA (1987). 322.

ЛУКРЕЦИЈЕ, *О природи ствари* (trad., introd. et notes par A. SAVIĆ-REBAC, réd. D. ZLIČIĆ). 2e éd. [Библ. Пут. Сабрана дела Анице Савић Ребац, књ. 8]. Нови Сад, Књиж. заједница (1989). 390.

MARCIJAL, *Osma knjiga epigrama* (trad. M. Bricko). Latina et Graeca 33 (Zagreb 1989) 25-48.

R. MATIJAŠIĆ, *Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre* (rés. ital.: Le lettere di Cassiodoro quale fonte per la conoscenza dell'economia Istriana nella tarda antichita). Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 363-371.

M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *Toma Arhidakon i crkvena organizacija u Saloni* (rés. ital.: Toma Arcidiacono e l'organizzazione ecclesiastica a Salona). Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 11-26.

P. MIJOVIĆ, *L'emporion οὐλκίνιον à la place de la lacune dans le chapitre 24 de "Periplus" de Pseudo-Skylax*. Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 103-108. Avec 2 fig.

М. МИСАИЛОВИЋ, *Трагедија власти и владања - значење Софоклове трагедије Цар Едип* (rés. angl.). Нови Сад, Матица срп. (1988). 363. Avec ill.

H. MÜHLESTEIN, *Homerische Namenstudien*. [Beiträge zur klassischen Philologie, 183]. Frankfurt a. Main, Athenäum, Verlag GmbH (1987). XII+198. - Compte rendu par П. ХР. ИЛИЕВСКИ, Жива антика 37, 1-2 (Скопје 1987) 40-42.

M. NIKOLANCI, *Crna Korkira i Agatarhid iz Knida* (rés. ital.: Corcyra nigra e Agatarchide da Cnido). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 197-199.

U. PASINI, *Pauzanija i njegovo delo*. Mogućnosti XXXVI, 5-6 (Split 1988) 501-503.

PAUZANIJA, *Vodič kroz Heladu (Odabrani odlomci)* (trad. par U. Pasini). Mogućnosti XXXVI, 5-6 (Split 1988) 504-520.; 7-8 (Split 1988) 666-687.

PAUZANIJA, *Vodić po Heladi* (trad. par U. Pasini). Split, Logos (1989). 663.

PLATON, *O jeziku i saznanju* (trad. et réd. par K. MARICKI GADJANSKI). 2e éd. [Reč i misao, ponovljena izd., 309]. Beograd, Rad (1988). 143.

ПЛУТАРХ, *Славни ликови антике - избор из Упоредних животописа*. Књ. I-II. (réd. M. N. ĐURIĆ). 2e éd. [Античка књижевност]. Нови Сад, Матица српска (1987). 301; 375.

PLUTARH, *Usporedni životopisi* (réd. et trad. par Z. DUKAT). Knj. 1-3. Zagreb, August Cesarec (1988). 514; 406; 579.

A. PODOSSINOV, *Ovids Dichtung als Quelle für die Geschichte des Schwarzemeergebiets*. Konstanz, Universitätsverl. Konstanz (1987). 236. - Compte rendu par M. MIRKOVIĆ, Gnomon 61 (München 1989) 258-259.

ПОЛИБИЈЕ, *Историје*. Књ. 1-2 (réd. et trad. par M. RICL) [Античка књижевност]. Нови Сад, Маитица српска (1988). 677;660.

А. ПОПОВИЋ, *Светлост у "Химни краљу Хелију" Јулијана Апостате*. Зб. Матице срп. књиж. јез. XXXVI, 1 (Нови Сад 1988) 111-114.

PROKOPIJE, *Tajna historija* (trad. par Dj. Popović). Zagreb, Stvarnost (1988). 192.

ПСЕУДО-КАЛИСТЕН, *Живот и дела Александра Македонског - старогрчки роман о Александру према рукопису L* (trad. et réd. par Z. DUKAT). 2e éd. Нови Сад, Матица српска 1987). 235.

PUBLIJ TERENCIJ AFRIČAN, *Evnuh* (trad. par K. Gantar). [Iz antičnega sveta, 26]. Maribor, Obzorja (1987). 130.

S. L. SCHEIN, *Smrtni junak - uvod u Homerovu Ilijadu* (trad. par Z. Dukat). Zagreb, Globus (1989). 225.

Л. А. СЕНЕКА, *Писма пријатељу* (trad. par A. Vilhar). 2e éd. [Античка књижевност]. Нови Сад, Матица српска 1987). 639.

SENOFONTE, *Le tavole di Licurgo* (traduit par G.F. Gianotti). Palermo, Sellerio ed. (1985). 93. - Compte rendu par K. GANTAR, Živa antika 37, 1-2 (Skoplje 1987) 43-44.

SOFOKLO, *Edip na Kolonu* (traduit par D. Štambak). Mogućnosti XXXVII, 10-11 (Split 1989) 992-1057.

D. ŠKILJAN, *Herodotova priča o najstarijem narodu i jeziku* (rés. lat.: Herodoti fabula de vetustissima gente deque eius lingua). Latina et Graeca 33 (Zagreb 1989) 3-8.

TACIT, *Historije* (texte comp. lat.: Historiae Taciti) (réd. J. MIKLIĆ). [Biblioteka Lat. et graeca, 12]. Zagreb, VPA (1987). 562.

TUQIDIDI, *Lufta e Peloponezit* (trad. par S. Papakristo). Prishtinë, Rilindija (1988). 383.

ULPIJAN, *Knjiga regula* (texte comp. lat. : Regularum liber singularis Ulpiani). [Bibl. Latina et Graeca , XI]. Zagreb, Latina et Graeca, VPA (1987). 116.

VITRUVIJE, *O obrazovanju arhitekte* (trad. par Z. Bojić). Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 45-49.

А. ЗЛАТАР, *Антички еп и библијско приповједање: Однос Давидијаде према предлошку*. Летоп. Матице срп. 441,3 (Нови Сад 1988) 802-821.

O. ŽUNEC, *Minojska Kreta i Platonova legenda o Atlantidi* (rés. lat.: De Creta Minoa deque Platonis Atlantide). Latina et Graeca 33 (Zagreb 1989) 9-16.

RÉLIGIONS - MYTHOLOGIES - CULTES MONUMENTS FUNÉRAIRES

R. BRATOŽ, *Die kirchenpolitischen und kulturhistorischen Beziehungen zwischen Sirmium und Aquileia*. Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 151-176.

N. CAMBI, *Atički sarkofazi u Dalmaciji* (rés. angl.: Attic Sarcophagi in Dalmatia). [Biblioteka znanstvenih djela, 27]. Split, Književni krug (1988). 205. Avec ill. - Compte rendu par S. ŽIVANOVIĆ, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 424-425; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Obavij.- Hrv. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 38-40.

N. CAMBI, *Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele* (rés. angl.: Notes on Two Stelai from Pannonia). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 59-76. Avec ill.

N. CAMBI, *Fragmenti antičkih sarkofaga na otoku Koločepu* (rés. angl.: Fragments of Ancient Sarcophagi from the Island Koločep). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 129-137. Avec ill.

N. CAMBI, *Nadgrobna stela s čitavom ljudskom figurom na istočnom Jadranu* (rés. angl.: Tomb Stella with a Whole Human Figure Found on the East Adriatic Coast). Rad.- Sveuč. Splitu, Fil. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 27(14), 1987-1988 (Zadar 1988) 93-114. Avec 5 pl.

N. CAMBI, *Suvremeno i zakašnjelo prihvaćanje stilskih modnih i strukturalnih karakteristika na nadgrobnim stelama u Dalmaciji* (rés. angl.: Contemporary and Late Acceptance of Stylistic, Fashionable and Structural Characteristics on Tomb Stella in Dalmatia). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 28 (15) (Zadar 1989) 33-48. Avec ill.

Т. ДИМИТРИЈЕВИЋ, *Гностички амулет Абраксас* (rés. angl.: Gnostic amulet Abraksas). Viminacium 3 (Пожаревац 1988) 17-20. Avec ill.

G. DUMEZIL, *Skitska teologija pri Herodotu* (trad. par Z. Erbežnik et V. Peneš). Arheo 7 (Ljubljana 1988) 39-42.

Y. DUVAL, *Auprès des saints corps et âme. L'inhumation "ad sanctos" dans la chrétienté d'Orient et d'Occident du IIIe au VIIe siècle.* [Études Augustiniennes]. Paris (1988). 229. - Compte rendu par В. ПОПОВИЋ, Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 197-199.

I. FADIĆ, *Krčka skupina liburnskih nadgrobnih spomenika tzv. liburnskih cipusa - prilog klasifikaciji* (rés. angl.: The Krk Group of Liburnian Grave Monuments, the so-called Liburnian Cipus - a Contribution to the Classification). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 51-59. Avec ill.

B. GABRIČEVIĆ, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta.* [Biblioteka suvremenih pisaca, 81]. Split, Splitski književni krug (1987). 321. Avec ill. - Compte 321 rendu par N. CAMBI, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 33-36.

P. ГРЕВС, *Грчки митови* (trad. par G. Mitrinović-Omčikus). 3e éd. Београд, Нолит; Приштина, Јединство (1987). 655.

А.-Е. ГРУЈИЋ, *Религија и митологија у Чајкановићевом Прегледу римске књижевности* (rés. allem.: Religion und Mythologie in Čajkanovićs Übersicht der r"mischen Literatur). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 256-264.

P. HR. ILIEVSKI, *Doprinos linearnih B tekstova u rasvetljavanju grčke religije kasne bronzane epohe* (rés. angl.: Contribution of Linear B Texts to Elucidating the Greek Religion of the Late Bronze Age). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVII/ 25 (Sarajevo 1989) 5-38.

M. JARAK, *Napomene uz problem porijekla ranokršćanskog simbolizma* (rés. allem.: Anmerkungen zum Problem des Ursprungs des frühchristlichen Symbolismus). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 67-78.

А. ЈОВАНОВИЋ, *Прилози проучавању античких култова у Горњој Мезији* (rés. angl.: Contributions to the Study of Ancient Cults in Upper Moesia). Зб.- Нар. муз. Ниш 2 (Ниш 1986) 79-88. avec 4 fig.

M. KOLEGA, *Dvije rimske stele arhitektonskog tipa s otoka Krka* (rés. angl.: Two Roman Stelae of Architectonic Type from the Island of Krk). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 45-50.

V. KOLŠEK, *Miš in Apolon Smintheus.* Celjski zb. (Celje 1988) 145-148. Avec 2 fig.

S. KORTI-KONDI, *Antesterije* (rés. angl.: Antesteries). Balcanica XX (Belgrade 1989) 329-339.

V. KOVAČIĆ, *Sarkofag s likom Ahileja iz Trogira* (rés. angl.: The Sarcophagus Depicting Achilles from Trogir). Prilozi povij. umjet. Dalm. 27 (Split 1988) 5-19. Avec 10 fig.

I. MARIJANOVIĆ, *Kult kapitolijske trijade u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije* (rés. allem.: Der kapitolinische Triade-Kult im Inneren der r"mischen Provinz Dalmatien). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 153-174. Avec ill.

J. MEDINI, *Metroaca Burnensia* (rés. angl. et allem.). Diadora 11 (Zadar 1989) 255-284. Avec 3 fig.

J. MEDINI, *Metroačka religija u Aenoni* (rés. angl.: Metroic Religion in Aenona). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 28 (15) (Zadar 1989) 19-31. Avec 1 fig.

J. MEDINI, *Zavjetni žrtvenik iz Galovca* (rés. angl.: Votive Altar from Galovac). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 26(13) (Zadar 1987) 125-139. Avec 1 pl.

A. MEKBEIN, *Keltska mitologija i religija* (trad. par M. Petrović-Levi et V. A. Gigov). Beograd, Zajednica knjiž. klubova (1988). 144.

B. MIGOTTI, *Neka pitanja ranokršćanske hagiografije srednje Dalmacije* (rés. angl.: Some Questions on Early Christian Hagiography in Central Dalmatia). Arheol. rad. raspr. 11 (Zagreb 1989) 133-159.

Mitovi stare Grčke (trad. par N. et P. Jirsak). Zagreb, Mladost (1989). 80. Avec ill.

M. NIKOLANCI, *Bob mrtvih* (rés. ital. : Fava dei morti). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 183-184.

R. PILLINGER, *Das Martyrium des heiligen Dasius (Text, Übersetzung und Kommentar).* [Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch- historische Klasse, Sitzungsberichte, Bd. 517]. Wien, Verl. der Österreichische Akademie der Wissenschaften (1988). 59. Avec ill. - Compte rendu par R. BRATOŽ, Zgod. čas. 43, 3 (Ljubljana 1989) 451-453.

И. ПОПОВИЋ, *Нове оловне иконе култа дунавских коњаника из Сирмијума* (rés. franç.: Nouvelles ic"nes de plomb des cavaliers danubiens de Sirmium). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 105-116. Avec 12 fig.

M. SANADER, *Kerber u antičkoj umjetnosti.* Split, Logos (1986). 170. Avec 245 ill. - Compte rendu par I. MIKL-CURK, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 643.

M. P. SPEIDEL, *Hercules with the Hellhound from Viminacium.* Acta archaeol. Acad. Scient. Hung. XLI,1-4 (Budapest 1989) 359-363.

В. ШАРАНОВИЋ-СВЕТЕК, *Прилог познавању римских оловних плочица* (rés. allem.: Beilage zur kenntnis r"mischer Bleiplatten). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 113-117. Avec 2 fig.

J.-P. VERNANT, *Splošna teorija žrtvovanja in usmeritev v grški* Jusia (trad. par B. Cajnko). Arheo 7 (Ljubljana 1988) 16-21.

LJ. ZOTOVIĆ, *Die Ausbreitung des Mithraskultes in Südosteuropa.* Austieg und Niedergang der r"mischen Welt. Teil II: Principat, Bd. 18.2: Religion (Heidentum : Die religiosen Verhältnisse in den Provinzen). Hrsg. von W. HAASE, Berlin, New York, W. de Gruyter (1989) 1014-1037.

LJ. ZOTOVIĆ, *Das R"mische Begräbnisritual im Lichte der Ausgrabungen der Nekropole Viminatiums* (rés. serb.: Римски погребни ритуал у светлу ископавања некрополе Виминацијума). Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 131-133.

T. ŽIVKOVIĆ, *Sarapis-univerzalistička strmljenja paganskog boga*. Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 113-116.

MONUMENTS ET STATIONS ARCHÉOLOGIQUES - NÉCROPOLES - COMMUNICATIONS

J. АНАНИЕВ, *Археолошко ископување на локалитетот "Турска Бања -Панаѓур" село Банско кај Струмица 1978-1981* (rés. angl.: Archaeological Excavations at the Locality "Turkish Bat - Fair" at the Village of Bansko near Strumitsa between 1978 and 1981). Зб. тр. - Завод заштт. спомен. култ, прир. ретк. Музеј (Струмица 1989) 333-339. Avec ill.

J. АНАНИЕВ, *Турска Бања - Панаѓур. Римски терми* (texte comp. angl: Turska Banja - Panadjur. Roman Bath). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 125-126. Avec 2 fig.

D. BATISTIĆ-POPADIĆ, *Sarmatska nekropola Vojlovica-Pančevo* (rés. angl.: The Sarmatic Necropolis Vojlovica-Pančevo). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 59-83. Avec 12 pl.

В. БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА, *Археолошките истражувања во Преспа, во 1967/68 година* (rés. franç.: Fouilles archéologiques de Prespa en 1967/1968). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 187-202. Avec ill.

В. БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА, *Дупка / Кратово - доцнохеленистичка гробница* (texte comp. angl.: Dupka / Kratovo Late Hellenistic Grave Vault). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 81-82.

В. БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА, *Ископувањата на Голем Град во 1980 година* (rés. franç.: Les fouilles de 1980 sur l'île de Golem Grad). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 203-210.

В. БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА, *Ископувањата на Голем Град од 1981-1986 година* (rés. franç.: L'agglomération antique et mediévale de Golem Grad sur le Lac de Prespa). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 101-133. Avec ill.

В. БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА, *Прилог за Via Egnatia на делницата Lychnidos - Pons Servilii* (rés. angl.: A Contribution on Via Egnatia on the Road from Lychnidos - Pons Servilii). Лихнид 6 (Охрид 1988) 37-44. Avec 14 fig.

В. БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА, *Свети Илија / Делогожди - доцноархајска, хеленистичка, римска, доцноантичка и рано-средновековна некропола* (texte comp. angl.: Sveti Ilija / Delagoždi - Late Archaic, Hellenistic, Roman, Late Roman and Early Mediaeval Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 87-88. Avec ill.

В. БОГОСЛАВЉЕВИЋ, *Ланиште код Бољевца, касноантичка некропола* (rés. franç.: La nécropole de Lanište, près de Baljevac, de la fin de l'antiquité). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 15-34. Avec 4 pl. et 3 fig.

Д. БОЈОВИЋ, *Римски војни логор у Сингидунуму*. Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности [Науч. скуп. САНУ, XXXVI, Одељ. истор. наука, 9]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 111-114.

E. BOLTIN-TOME, *Predloka - antična in zgodnjesrednjeveška lokaliteta* (rés. allem.: Predloka - antike und frühmittelalterliche Lokalität). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 189-207. Avec 5 tabl.

О. БРУКНЕР, *Некропола на простору излазнице за аутопут Београд - Загреб код Сремске Митровице (Сирмиум). Претходно саопштење* (rés. angl.: Necropolis at the Mitrovica (Sirmium) Exit from the Belgrade-Zagreb Motorway . Preliminary Communique). Грађа проуч. споменика. култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 103-107. Avec ill.

O. BRUKNER, *Sremska Mitrovica - Specula* (texte comp. angl.). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 119. Avec 1 fig.

O. BRUKNER - P. POPOVIĆ, *Sremska Mitrovica / Livade - kasnolatensko naselje, rimska nekropola i mauzolej* (texte comp. angl.: Sremska Mitrovica / Livade - Late La Tène Settlement, Roman Cemetery and Mausoleum). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 113-118. Avec ill.

O. BRUKNER – V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, *Beitrag zur Erforschung der Stratigraphie und des Charakters der r"mischen Schicht auf Gomolava* (rés. serb.: Prilog proučavanju stratigrafije i karaktera rimskog sloja na Gomolavi). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 77-85. Avec ill.

Z. BRUSIĆ, *Zaton kod Zadra - antička luka Aenone* (texte comp. angl.: Zaton kod Zadra - The Roman Harbour of Aenona). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 121-122. Avec ill.

M. BULAT, *Mursa - Osijek u rimsko doba* (rés. angl. et allem.). Osijek, Muzej Slavonije (1989). 65. Avec ill.

M. BULAT, *Vađenje ostatka stupova rimskog mosta u Dravi kod Osijeka 1985*. Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 51-54.

F. BUŠKARIOL, *Pregled arheološke topografije Salone*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 274-287. Avec ill.

F. BUŠKARIOL, *Vid kod Metkovića - Narona* (texte comp. angl). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 103-104.

N. CAMBI, *Ilirska Salona* (rés. angl.: Illyrian Salona). Obavij. -Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 37-41.

А. ЦЕРМАНОВИЋ, *Неколико споменика из некрополе у Коловрату* (rés. franç.: De quelques monuments de la nécropole romaine de Kolovrat). Ужич. зб. 18 (Т. Ужице 1989) 5-13. Avec 6 fig.

А. ЦЕРМАНОВИЋ, *О проблематици једног налаза са некрополе у Коловрату код Прибоља* (rés. allem.: Über die Problematik eines Fundes aus Kolovrat). Зб. Филоз. фак. (Београ.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 31-36. Avec 2 fig.

Chronique des activités de l'École française de Rome. Fouilles de la Section Moyen Âge. 1: Caričin grad. Par B. BAVANT - V. KONDIĆ - J. M. SPIESER. Mélanges de l'École franç. de Rome, M.A. 100,1 (Rome 1988) 501-504.

Chronique des activités de l'École française de Rome. Les fouilles de la section Moyen âge. Caričin grad. Par B. BAVANT, V. KONDIĆ, J.- M. SPIESER. Mélanges de l'École franç. de Rome M.A. 101,1 (Rome 1989) 327-332.

S. CIGLENEČKI, *Zidani gaber nad Mihovim - poznoantična utrdba* (texte comp. angl.: Zidani gaber nad Mihovim - Late Roman Fortified Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 143. Avec 2 fig.

M. CUNJAK, *Kalište - rimsko utvrđenje* (texte comp. angl.: Kalište - Roman Fortification). Arheol. pregl. 28 ,1987 (Ljubljana 1989) 101. Avec 2 fig.

Г. ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ – Д. МИЛОВАНОВИЋ – М. МУРАВЉОВ, *На гаришту Народне библиотеке у Београду : меморијални и археолошки споменици* (rés. franç.: Monuments commémoratifs et archéologiques dans la rue Kosančićev venac 12-16 à Belgrade). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 147-180. Avec 47 fig.

Н. ЧАУСИДИС, *Новооткривени доцноантички и рановизантиски кастел* (rés. angl.: The Newly Found Late Antique Fortification in Skopska Crna Gora). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 183-197. Avec ill.

I. ČREMOŠNIK, *Rimsko utvrđenje na Gradini u Biogracima kod Lištice* (rés. allem.: R"mische Festung auf Gradina in Biograci b. Lištica). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 83-128. Avec ill.

V. DAMEVSKI, *Cage 1984-1986.* Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 158.

V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, *Grobni nalazi sa Vranja i Gomolave* (rés. allem.: Grabstättenfunde von Vranje und Gomolava). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 103-112. Avec 5 pl.

V. DAUTOVA – RUŠEVLJAN, *Sremska Mitrovica Sirmium - akvedukt* (texte comp. angl.: Sirmium - Aqueduct). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 112. Avec 2 fig.

CH. DELVOYE, *Chronique archéologique. Caričin grad* . Byzantion LVIII, 1 (Bruxelles 1988) 289- 293.

I. FADIĆ, *Antička nekropola u Biljanima Donjim kod Zadra* (rés. angl.: An Ancient Necropolis in Biljane Donje near Zadar). Diadora 11 (Zadar 1989) 223-254. Avec 11 pl. et 6 fig.

I. FADIĆ, *Dračevac kod Zadra - villa rustica* (texte comp. angl.). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 100. Avec 2 fig.

Fortuna critica (Izvaci iz stručne literature). Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 288-298. Avec ill.

З. ГЕОРГИЕВ, *Градиште с. Пчиња - доцноантички и рановизантиски кастел* (rés. franç.: "Gradište", une fortresse de la basse antiquité et de la haute periode byzantine près du village de Pčinja). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 199 - 214.

Б. ГЕОРЃИЕВСКИ *Долно Градиште / Филиповци - доцноантичка тврдина* (texte comp. angl.: Dolno Gradište / Filipovci - Late Roman Fortification. Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 131-132. Avec ill.

В. ЃЕОРЃИЕВСКИ, *Римските патишта во кумановскиот регион* (rés. franç.: Les routes romaines de la région de Kumanovo). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 153-159.

S. GLUŠĆEVIĆ, *Benkovac - Glogovac. Antička stambena arhitektura* (texte comp. angl: Benkovac -Glogovac. Roman Residential Architecture). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 83-84. Avec 2 fig.

Z. GREGL, *Gornja Vas - istraživanja 1982-1988.* Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 157.

Z. GREGL, *O nekim povijesnim pitanjima nastanka i razvoja rimskodobnog naselja na lokalitetu Zagreb-Stenjevac* (rés. allem.: Einige Geschichtliche Entshungs-und Entwicklungsaspekte der r"mischen Siedlung auf der Lokalität Stenjevac). Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 61-73. Avec ill.

Z. GUNJAČA, *Otok Žirje / Gradina - kasnoantička utvrda* (texte comp. angl.: Otok Žirje / Gradina - Late Roman Fortification). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 144-147. Avec ill.

I. HORVAT-ŠAVEL, *Zaščitno izkopavanje gomil v Čikečki vasi* (rés. angl.: Protective Excavation of the Barrow at Čikečka vas). Čas. zgod. narodop. 58 (23), 2 (Maribor 1987) 307-318. Avec ill.

E. IMAMOVIĆ, *Rimska cestovna mreža na dubrovačkom području* (rés. allem.: Das r"mische Strassennetz im Gebiet von Dubrovnik). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 119-127.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Античко утврђење на Тројану* (rés. franç.: La forteresse antique de Trojan). Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 7-15. Avec 3 fig.

M. IVANOVSKI, *The Grave of a Warrior from the Period of Licinius I found at Taraneš.* Archaeol. iugosl. 24 (Ljubljana 1987) 81-90. Avec 6 fig.

М. ИВАНОВСКИ – Ж. ВИНЧИЌ, *Скупи - Источна некропола 1981* (rés. angl.: Scupi - Eastern Necropolis, 1981). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 165-174. Avec ill.

М. ЈОЦИЋ, *Археолошко налазиште у Бојнику* (rés. angl.: The Archeological Site in Bojnik). Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 289-295. Avec 4 fig.

М. ЈОЦИЋ, *Археолошка истраживања Скобаљић Града у 1988. години.* Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 400.

А. ЈОВАНОВИЋ – М. ЦУЊАК, *Нови налази касноантичких гробова у Смедереву* (rés. franç.: Récente mise au jour des tombes de la basse antiquité à Smederevo). Саопшт.- Репуб. завод заштг. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 139-146. Avec 8 fig.

С. ЈОВАНОВИЋ, *Нови археолошки налази у Књажевцу - прилог утврђивања локације Timacum Maius-a* (rés. angl.: The New Archaeological Finds in Knjaževac - an Addition to the Establishment of the Timacum Maius Locality). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 74-78. Avec 4 fig.

M. JURIŠIĆ – M. ORLIĆ, *Brijuni / uvala Verige - antička luka* (texte comp. angl.: Roman Harbour). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 98 - 99. Avec ill.

V. JURKIĆ, *Antička i kasnoantička nekropola Burle kod Medulina. Prethodni izvještaj, 1979-1981.* (rés. franç.: La nécropole romaine et romaine tardive à Burle près de Medulin. Relation préliminarie, 1979-1981). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 167-188. Avec ill.

B. KIRIGIN, *Resnik - antičko nalazište pod morem i na kopnu u Kaštelanskom zaljevu* (rés. angl.: Resnik - Half-Submerged Antique Site in Kaštela Bay). Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 24-27.

B. KIRIGIN – I. LOKOŠEK – J. MARDEŠIĆ – S. BILIĆ, *Salona 86/87 - preliminarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi zaobilaznice u Solinu* (rés. angl.: Salona 86/87 - Preliminary Report about the Rescue Excavations on the Route of the Solin By-Pass). Vjesn. arheol. hist. dalm. 80 (Split 1987) 7-56. Avec 1 fig.,12 pl. et 10 plans.

A. KISIĆ, *Nalaz potonulog trgovačkog broda s početka IV stoljeća u uvali Sobri na Mljetu* (rés. angl.: Archaeological Finds from the 4th Century in the Bay of Sobra). An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXIV-XXV (Dubrovnik 1987) 7-31. Avec 11 pl.

Б. КИТАНОСКИ, *Клокот / Подмол - хеленистички тумул* (texte comp. angl.: Klokot / Podmol - Hellenistic Tumulus). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 83-84. Avec ill.

T. KNIFIC, *Ajdovski gradec pri Sevnici. Poznoantična naselbina* (texte comp. angl.: Ajdovski gradec pri Sevnici - Late Roman Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 105-107. Avec 3 fig. et 1 dess.

Д. КОРАЧЕВИЌ, *Археолошки истражувања во Скупи во 1982 година* (rés. angl.: Archaeological Excavations in Scupi in 1982). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 155-174. Avec ill.

V. KOVAČIĆ, *Stari Grad na otoku Hvaru* (texte comp. angl.: Pharos - Faria). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 85-86. Avec ill.

Ц. КРСТЕВСКИ, *Горица-Виница. Рановизантиска базилика* (texte comp. angl: Gorica-Vinica. Early Byzantine Basilica). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 108. Avec 1 dess.

Ц. КРСТЕВСКИ – М. ИВАНОВСКИ, *Билибајци - Бабунци / Опила - рановизантинска некропола*. (texte comp. angl.: Bilibajci - Babunci / Opila - Early Byzantine Cemetery). Arheol. pregl. 28,1987 (Ljubljana 1989) 129-130. Avec ill.

В. ЛИЛЧИЌ, *Доцнежноантичките тврдини во Тиквеш и Витачево* (rés. franç.: Les lieux fortifiés à Tikveš et Vitačevo de la Basse Antiquité). Год. зб.- Филоз. фак. Унив. Скопје 15-16 (41-42) (Скопје 1988-1989) 115-136.

I. LOKOŠEK, *Solin - Salona* (texte comp. angl.). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 106-111. Avec ill.

Е. МАНЕВА, *Некропола од крајот на антиката од Хераклеја Линкестис* (rés. angl.: Late Roman Cemetery from Heraclea). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 161-181.

Е. МАНЕВА, *За карактерот на времетраењето на источното, доцноантичко предградие од Хераклеја* (rés. angl.: On the Caracter and Duration of the Late Roman Suburb of Heraclea). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 175-186. Avec ill.

J. MARDEŠIĆ, *Solin - Salona* (texte comp. angl.). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 95-97. Avec 3 fig.

J. MARDEŠIĆ, *Izvještaj o zaštitnim arheološkim radovima na trasi splitske zaobilaznice kroz Salonu 1986/1987.* Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 307-314. Avec 1 carte.

M. MARIJANSKI-MANOJLOVIĆ, *Rimska nekropola kod Beške u Sremu* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 181).- Compte rendu par А. ЈОВАНОВИЋ, Глас. – Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 76-79.

E. MARIN, *Les necropoles de Salone. Discussion*. Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne - Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste, 1986. Vol.II. Rome, École franç. de Rome; Città del Vaticano, Pontificio instituto di archeologia cristiana (1989) 1227-1239; 1240-1241.

E. MARIN, *Salona. Za novi profil grada*. Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 209-214.

B. MARUŠIĆ, *Istraživanje arheološkog nalazišta Rim kod Roča* (rés. allem.: Forschung des archäologischen Fundortes Rim bei Roč). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 235-243. Avec ill.

R. MATIJAŠIĆ, *Vodnjan / Sv. Lucija - villa rustica* (texte comp. angl.). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 120. Avec 2 fig.

R. MATIJAŠIĆ, *Tajne pulskog Foruma*. Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 20. Avec 2 fig.

B. MIKIĆ, *Bečej / Botra - Zidar, sarmatsko naselje* (texte comp. angl.: Bečej / Botra-Zidar - Sarmatian Settlement). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 128. Avec 1 fig.

B. MIKIĆ-ANTONIĆ, *Tri novootkrivena sarmatska naselja i jedan grobni nalaz* (rés. allem.: Deri Neuentdeckte Sarmatensiedlungen und ein einsamer Grabfund). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 155-166. Avec ill.

Б. МИКИЋ-АНТОНИЋ, *Три новооткривена сарматска насеља и један усамљени гроб* (rés. angl.: Three Newly Discovered Sarmatian Settlements and One Grave). Глас. - Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 78-82.

G. MIKULČIĆ, *Gradište - Knežje. Pajonski grad Bilazora* (texte comp. angl: Gradište - Knežje. The Paeonian City of Bilazora). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 79-80. Avec 3 fig. et 1 dess.

Г. МИКУЛЧИЌ, *Хеленистичка гробница од Марвинци* Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 71-75. Avec 2 pl.

Ž. MILETIĆ, *Murazzo zapadne salonitanske nekropole* (rés. angl.: Murazzo of the Western Salona Necropolis). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 28 (15) (Zadar 1989) 49-70. Avec ill.

A. MILOŠEVIĆ, *Bisko kod Sinja - antičko naselje i kasnosrednjevjekovno groblje* (texte comp. angl.: Bisko kod Sinja - Roman Settlement and Mediaeval Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 94-95. Avec 4 fig.

A. MILOŠEVIĆ, *Čitluk. Novija arheološka istraživanja Aequuma* (texte comp. angl: Čitluk. Recent Archaeological Excavations at Aequum). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 85-87. avec 3 dess.

П. МИЛОШЕВИЋ, *О трасу пута Sirmium-Fossis u Sirmium-Bononia* (rés. franç.: Sur le trace de la route Sirmium-Fossis et Sirmium-Bononia). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 117-123. Avec 7 fig.

K. MINICHREITER, *Kneževi Vinogradi / Dragojlov brijeg - halštatsko naselje i antičko utvrđenje na limesu* (texte comp. angl.: Kneževi Vinogradi / Dragojlov brijeg - Early Iron Age Settlement and Roman Fortification on the Limes). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 102-103. Avec 2 fig.

K. MINICHREITER, *Zaštitna arheološka istraživanja na "Dragojlovom brijegu" kod Kneževih Vinograda u Baranji*. Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 55-57.

D. NEMETH-EHRLICH – P. VOJVODA, *Ščitarjevo - antička Andautonia* (rés. allem.: Ščitarjevo - das Antike Andautonia). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 21-25. Avec ill.

D. NEMETH-EHRLICH – P. VOJVODA, *Ščitarjevo - istraživanja i zaštitni radovi 1984-1988*. Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 160-161.

V. NENADIĆ, *Prilog proučavanju antičke Sisciae* (rés. angl.: A Contribution to the Study of Roman Siscia). Prilozi - Inst. povij. znan. Sveuč. Zagrebu. Odjel arheol. 3-4 (Zagreb 1986-1987) 71-102. Avec 18 fig.

M. NIKOLANCI, *Prolegomena za antički Škrip na otoku Braču* (rés. allem.: Škrip auf der Insel Brač). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 99-108. Avec 1 pl.

F. OREB, *Istraživanja u crkvi Sv. Jele u Donjem Selu na otoku Šolti* (rés. angl.: Excavations in the Church of St. Jela, Donje Selo, on the Island of Šolta). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 46-48.

F. OREB, *Ostaci rimske villae rusticae u Blatskom polju nedaleko od Blata na otoku Korčuli* (rés. angl.: The Remains of a Villa Rustica at Blatsko Polje, Korčula Island). God. zašt. spomenika kult. 14-15 (Zagreb 1988-1989) 203 -211. Avec 7 fig.

M. ORLIĆ – M. JURIŠIĆ, *Otok Sv. Klement / uvala Stori Stoni - potonuli antički brod s teretom* (texte comp. angl.: Otok Sv. Klement /uvala Stori Stoni - Sunken Roman Ship with Cargo). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 89-90. Avec 3 fig.

N. OSMUK, *Ajdovščina - Castra* (texte comp. angl.). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 125-127. Avec 2 fig.

М. ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, *Улпијана: 1985-1986 године*. Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 136-142. Avec 5 fig.

М. ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, *Античка Улпијана, истраживања 1987. године* (rés. angl.: The Antic Ulpiana (Explorations in 1987). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 45-51. Avec 6 fig.

N. PETRIĆ, *Prilozi arheologiji kasnoantičkog grada Hvara* (rés. angl.: Some new Evidence Concerning the Archaeology of the Late Roman Town of Hvar). Prilozi povij. umjet. Dalm. 28 (Split 1989) 5-23. Avec 13 fig.

LJ. PLESNIČAR-GEC, *Il problema della stratigrafia e il suo coordinamento con la cronologia degli strati più antichi di Emona* (rés. slov.: Problem stratigrafije in kronologije pri proučevanju najs-

tarejših plasti Emone). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 209-213. Avec ill.

М. ПОПОВИЋ, *Светиња, нови подаци о рановизантијском Виминацијуму* (rés. angl.: Svetinja - Contribution to the Study of the Early Byzantine Viminacium). Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 1-37. Avec 24 fig.

М. ПОПОВИЋ, *Подграђе града Раса. Први резултати истраживања* (rés. franç.: Le faubourg du château-fort de Ras premiers résultats des recherches). Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 147-161. Avec 9 fig.

P. POPOVIĆ, *Sremska Mitrovica - Sirmium* (texte comp. angl). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 98-99. Avec 2 ill.

S. POPOVIĆ, *Antički pokretni nalazi sa lokaliteta Horreum Margi - Ćuprija (Iskopavanja 1986-1988)* (rés. angl.: The Small Antique Finds from the Locality of Horreum Margi - Ćuprija (The Excavations from 1986-1988). Vesn.- Vojni muz. Beogr. 33 (Beograd 1989) 49-77. Avec ill.

V. POPOVIĆ, *Une station de bénéficiaires à Sirmium*. Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres. Paris, de Boccard (janviers-mars 1989) 116-122. Avec ill.

Д. ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, *Касноантичко утврђење у Бабрежу* (rés. angl.: The Late-Antiquty Fort in Babrez near Novi Pazar). Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 17-29. Avec 3 pl. et 3 fig.

D. RADIĆ, *Potirna na otoku Korčuli* (rés. angl.: Potirna on the Island of Korčula). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 3 (Zagreb 1989) 45-47.

I. RADIĆ, *Istraživanje i podmorska prezentacija antičkog brodoloma kod otoka Lastova* (rés. angl.: Investigation and Underwater Presentation of Roman Shipwreck by the Island of Lastovo). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 3 (Zagreb 1988) 44-45.

Ј. РАНКОВ, *Idimum. Касноантичке терме (ископавања 1960-1962)* (rés. franç.: Idimum - thermes de l'antiquité tardive). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 111-125. Avec ill.

D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *(In) Felix Salona*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 324-329.

M. SAGADIN, *Ajdna nad Potoki poznoantično naselje* (texte comp. angl.: Ajdna nad Potoki - Late Roman Settlement. Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 123-124. Avec 3 fig.

D. SIMOSKA, *Srček - Maver / Paralovo - docnoantička nekropola* (texte comp. angl.: Srček - Maver / Paralovo - Late Roman Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 136-137. Avec ill.

Г. СПАСОВСКА-ДИМИТРИОСКА, *Кржалица - Карбуница. Хеленистичка и касноримска некропола* (texte comp. angl: Kržalica-Karbunica. Hellenistic and Late Roman Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 81-82. Avec 5 fig.

Г. СПАСОВСКА-ДИМИТРИОСКА, *Античката некропола кај Карбуница-Кичево* (rés. franç.: La nécropole antique de Karbunica près de Kičevo). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 143-151. Avec ill.

Д. СРЕЈОВИЋ – А. ЛАЛОВИЋ, *Felix Romuliana - Галеријева палата у Гамзиграду* (texte comp. allem. et angl.: Galerius' Palace in Gamzigrad). [Велика археолошка налазишта, 1]. Београд, Центар за археол. истраж. Филоз. фак. (1989). 39. Avec ill.

M. STOKIN, *Simonov zaliv. Antično naselje s pristaniščem* (texte comp. angl: Simonov Zaliv. Roman Settlement and Harbour). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 93-94. Avec 1 fig. et 3 dess.

M. STOKIN, *Fornače. Antično naselje* (texte comp. angl: Fornače. Roman Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 88. Avec 2 ill.

M. STRMČNIK-GULIČ, *Bohova / Razvanje - Villa rustica* (texte comp. angl.). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 96-97. Avec ill.

M. STRMČNIK-GULIČ, *Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Poznoantično naselje* (texte comp. angl: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Late Roman Settlement). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 113-114. Avec 2 fig. et 3 dess.

I. ŠARIĆ, *Sisak - Siscia* (texte comp. angl.). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 104-105. Avec 2 fig.

I. ŠARIĆ, *Tri antička spomenika s otoka Lopuda* (rés. franç.: Trois monuments antiques provenant de l'ile de Lopud). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 11-117. Avec ill.

J. ŠAŠEL, *Ad Pirum, rimska štabna baza na Hrušici*. [Kult. in narav. spom. Slovenije, zbirka vodnikov, 159]. Maribor, Obzorja (1988). 27. Avec ill.

Ž. ŠKOBERNE – R. MAKJANIĆ – R. KOŠČEVIĆ, *Drenje. Rezultati istraživanja 1980-1985.* Sv. 1. Zaprešić, Narodno sveučilište; Brdovac, Muzej (1987). 104. Avec ill. - Compte rendu par B. ŠULC, Inf. museol. 1-2 (Zagreb 1988) 113-114; Ž.Š., Vijesti muz. konzerv. Hrvat XXXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 48. Avec 1 fig.

A. ŠKUNCA, *Pregled antike otoka Paga* (rés. angl.: Survey of the Antiquity of the Island of Pag). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 23-28. Avec 2 pl.

М. ШУРБАНОСКА, *Стакина Чешма / Баландово - доцноантички објект* (texte comp. angl.: Stakina Češma/ Valandovo - Late Roman Structure). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 139-140. Avec ill.

M. TOMOVIĆ, *Kraku-lu Jordan. Kasnoantički utvrdjeni metalurško topioničarski kompleks* (texte comp. angl: Kraku-lu Jordan. Late Roman Fortified Metallurgic Smelting Complex). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 121-122. Avec 1 pl.

I. TUŠEK, *Ptuj / Rabelčja vas - Mitrej* (texte comp. angl.: Ptuj / Rabelčja vas - Mithraeum). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 134-135.

I. TUŠEK, *Zgornji Breg pri Ptuju. Ostanki rimske hiše* (texte comp. angl: Zgornji Breg pri Ptuju. Remains of a Roman House). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 91-92. Avec 1 fig. et 4 dess.

M. VASIĆ – J. KAVAJIN-MUNDRIĆ – S. POPOVIĆ, *Horreum Margi - Ravno - Ćuprija (iskopavanja 1979. i 1986-1988. godine)* (rés. angl.). Vesn.- Vojni muz. Beogr. 33 (Beograd 1989) 7-36. Avec ill.

B. VIČIĆ – T. SCHEIN, *Unec. Antično grobišče* (texte comp. angl: Unec. Roman Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 100-102. Avec 1 fig. et 3 dess.

B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Charakter und stratigraphisch-chronologische Situation der antiken Siedlung Andautonia* (rés. serb.: Karakter i stratigrafsko-kronološka situacija antičkog naselja Andautonie). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava - Vojv. muz., 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 215-226. Avec ill.

M. ZANINOVIĆ, *Villae rusticae u području Epidaura* (rés. angl.: Villae rusticae in the Region of Epidarum). Arheološka is-

traživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 89-100. Avec ill.

Р. ЗОТОВИЋ, *Насеља источног дела римске провинције Далмације - каталошки преглед античких локалитета* (rés. franç.: Les localités de la partie orientale de la province romaine de Dalmatie - catalogues des localités antiques). Ужич. зб. 18 (Т. Ужице 1989) 15-38.

ARCHITECTURE - URBANISME

B. ALEKSOVA, *The Old Episcopal Church of Stobi*. Papers presented at the Vth International Congress of South-East European Research Studies. Belgrade 11-16th September 1984. Skopje, Institute of National History (1988) 9-19.

Б. АЛЕКСОВА, *Северната базилика во Стоби* (rés. angl.: The North Basilica in Stobi). Год. зб. - Филоз. фак. Унив. Скопје 15-16 (41-42) (Скопје 1988-1989) 89-114.

N. CAMBI, *Nuove scoperte di archeologia cristiana in Dalmazia*. Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne - Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste, 1986. Vol. III. Rome, École franç. de Rome; Città del Vaticano, Pontificio instituto di archeologia cristiana (1989) 2389-2440.

P. CHEVALIER, *Les baptistères paléochrétienes de la province romaine de Dalmatie* (rés. croate: Starokršćanske krstionice u rimskoj provinciji Dalmaciji). Diadora 10 (Zadar 1988) 111-163. Avec 23 fig.

S. CIGLENEČKI, *H"henbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum* (rés. croat.: Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru). [Dela Slov. akad. znan. umet., Razred zgod. družb. vede, 31 . Inšt. za arheol., 15]. Ljubljana, Slov. akad. znan. umet. (1987). 182. Avec ill.; - Compte rendu par M. BUORA, Aquileia nostra, LIX (Aquileia 1988) 428-430; R. BRATOŽ, Zgod. čas. 43, 2 (Ljubljana 1989) 283-289; G. FUCHS, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 329-330; I. CURK, Čas. zgod. narodop. 60 (25), 2 (Maribor 1989) 294-296.

G. CVETKOVIĆ - TOMAŠEVIĆ, *Étude comparative des couches et vestiges de bâtiments superposés à Heraklea Lynkestis, Ulpiana et Singidunum. Discussion*. Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne - Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste, 1986. Vol.III. Rome, École franç. de Rome; Città del Vaticano, Pontificio instituto di archeologia cristiana (1989) 2463-2478; 2479-2482.

Г. ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, *Упоредно испитивање вишеслојних археолошких налазишта у Хераклеји Линкестис, Улпијани и Сингидунуму /Београду. Археолошка сведочанства о хеленистичком пореклу традиционалне балканске куће* (rés. franç.: Étude comparative des sites archéologiques à Héraklea Lynkestis, Ulpiana et Singidunum /Beograd constitués de plusieurs couches superposées). Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 7-20. Avec 12 fig.

С. ГУШИЋ, *Урбанизам Ремезијане од I до VI века* (rés. franç.: Urbanisme de Remesiana entre les Ier et VIe siècles). Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 21-35. Avec 14 fig.

J. JELIČIĆ, *Diakonikon ranokršćanske crkve u Lovrečini na Braču* (rés. franç.: Le diakonicon de l'église paléochretienne de Lovrečina, sur l' île de Brač). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 33-48. Avec 7 fig.

М. ЈЕРЕМИЋ, *Castellum aquae античке Медијане* (rés. franç.: Castellum aquae de Mediana antique). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 61-84. Avec 24 fig.

V. JOVIĆ, *Der Kostbare Stein in der Architektur aus dem Zeitraum der Tetrarchie - Verwendung, Herkunft und symbolische Bedeutung* (rés. serb.: Скупоцени камен у архитектури из раздобља тетрархије - употреба, порекло и симболичко значење. Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 123-130. Avec 5 fig.

B. KIRIGIN – P. POPOVIĆ, *Maslinovik: a Greak Watchtower in the Chora of Pharos. A Preliminary Report*. Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 177-189. Avec ill.

V. KOVAČIĆ, *Kasnoantička cisterna u Bolu na Braču* (rés. franç.: Citerne de l'Antiquté tardive à Bol île de Brač). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 23-32. Avec 5 fig.

И. КУЗМАНОВИЋ, *Архитектура касноантичких и рановизантијских терми на територији Југославије* (rés. franç.: L'architecture des termae de tard-antiquité et les t"t-byzantines sur les térritoires de la Yuogoslavie). Св.- Друш. истор. умет. Р Срб. 19 (Београд 1988) 15-21; 95-96; 96-98.

J. LUNIĆ, *Istraživanje kasnoantičkog stambenog objekta u Lukaru kod Oklaja* (rés. angl.: Investigation of Late Roman Dwellings in Lukar near Oklaj). Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 36-37.

T. MARASOVIĆ, *Doprinos starokršćanskog razdoblja urbanizmu istočnojadranskog prostora* (rés. angl.). Rad.- Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadru, OOUR prirod.- mat. znan. odgoj. podr. Splitu 4 (Split 1989) 221-232.

T. MARASOVIĆ, *Ristrutturazione delle città sulla costa orientale adriatica nell'epoca paleocristiana*. Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne, Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste, 1986. Vol. I. Rome, École franç. de Rome; Città del Vaticano, Pontificio instituto di archeologia cristiana (1989) 327-344.

E. MARIN, *Revizija starokršćanskog arhitektonskog kompleksa Manastirne, Salona* (rés. angl.: A Revision of the Early Christian Architectural Complexe Manastirne, Salona]. Лихнид 7 (Охрид 1989) 141-146.

E. MARIN, *Starokršćanska Salona. Studije o genezi, profilu i transformaciji grada*. [Biblioteca lat. et graeca. Radovi, knj. VII]. Zagreb (1988). 143.

E. MARIN, *Salona Christiana - pregled*. Vjesn. arheol. hist. dalm. 80 (Split 1987) 57-70. Avec 2 fig., 2 plans et 4 pl.

E. MARIN, *La topographie chrétienne de Salone. Les centres urbains de la pastorale*. Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne - Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste, 1986. Vol.II. Rome, École franç. de Rome; Città del Vaticano, Pontificio instituto di archeologia cristiana (1989) 1117-1131.

B. MARUŠIĆ, *Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svjetlu arheološke građe* (rés. angl. et allem.: Das spätantike Kastell Novigrad (Istrien) im Licht archäologischer Quellen). Diadora 11 (Zadar 1989) 285-322. Avec 12 fig. et 5 pl.

R. MATIJAŠIĆ, *Topografija antičke ruralne arhitekture na obalnom području sjeverne Istre* (rés. ital.: Esame Topografico dell'architettura rurale romana sul litorale dell'Istria settentrionale). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 75-98. Avec ill.

Г. МИЛОШЕВИЋ, *Рановизантијска архитектура на Светињи у Костолцу* (rés. franç.: Architecture paléobyzantine de Svetinja à Kostolac). Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 39-58. Avec 18 fig.

A. MOHOROVIČIĆ, *Prilog poznavanju antičkog urbanog sloja grada Krka* (rés. angl.: A Contribution to the Knowledge of the Antique Urban Layer of the City of Krk). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 17-21.

I. NIKOLAJEVIĆ, *Recherches nouvelles sur les monuments chrétiens de Serbie et du Monténégro*. Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne - Lyon, Vienne, Grenoble, Genève

et Aoste, 1986. Vol. III. Rome, École franç. de Rome; Città del Vaticano, Pontificio instituto di archeologia cristiana (1989) 2441 - 2462.

D. PILETIĆ, *Rimske fortifikacije na teritoriji SR Srbije* (rés. angl.: Summary). Vesn.- Vojni muz. Beogr. 33 (Beograd 1989) 79-104.

П. ПОПОВИЋ, *Резултати заштитних ископавања стамбених објеката из ужег центра Сирмијума* (rés. angl.: Sremska Mitrovica - Dwelling Objects from the Centre of Sirmium). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 142-149. Avec 6 fig.

Slavoluk Sergijevaca (trad. par M. Maras, Đ. Krajcar, V. Čičin-Šain) (réd. A. MUTNJAKOVIĆ). [Istra kroz stoljeća, kolo 8; Knj.44]. Pula, Čakavski sabor, Naučna bibl.; Opatija, Otokar Keršovani; Rovinj, Centro di ricerche storiche; Rijeka, Izd. centar (1989). 228. Avec ill.

D. SREJOVIĆ, *Die Hofarchitektur im Zeitalter der Tetrarchie* (rés. serb.: Tetrarhijska dvorska arhitektura). Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 115-121. Avec 1 fig.

Б. СТОЈКОВИЋ-ПАВЕЛКА, *Велики храм у Гамзиграду* (rés. franç.: Le grand temple à Felix Romuliana, Gamzigrad). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 135-146. Avec 9 fig.

M. TOMOVIĆ, *Les tours fortifiées de la Basse Antiquité sur le limes des Portes de Fer*. Archaeol. iugosl. 24 (Ljubljana 1987) 91-100. Avec 8 fig.

Ч. ВАСИЋ, *Релативни хронолошки односи између објеката на акропољу Царичиног града* (rés. franç.: Rapports chronologiques relatifs entre les constructions de l'Acropole à Caričin Grad (Justiniana Prima). Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 127-138. Avec 11 fig.

P. VEŽIĆ, *Starokršćanska bazilika sv. Stjepana (crkva sv. Šime) u Zadru* (rés. angl. et franç : La basilique paléochretienne de Sv. Stjepan (L'église de Sv. Šime) à Zadar). Diadora 11 (Zadar 1989) 323 - 345. Avec 20 fig.

SCULPTURE - RELIEFS - PLASTIQUE MINEUR

N. CAMBI, *Dva ranocarska dječačka portreta iz Salone* (rés. angl.: Two Early Imperial Portraits of Boys from Salona). Arheol. rad. raspr. 11 (Zagreb 1989) 115-132. Avec ill.

N. CAMBI, *Portret bradatog muškarca u Arheološkom muzeju u Zadru* (rés. angl.: The Portrait of a Bearded Man in the Archaeological Museum in Zadar). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 26(13) (Zadar 1987) 113-123. Avec 4 pl.

N. CAMBI, *Razmišljanja o antičkom portretu djevojke u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (inv. br. 573)* (rés. franç.: Méditations sur le portrait antique d'une fille an Musée national à Sarajevo). God.- Cent. balk. ispit. ANUBiH XXVI/ 24 (Sarajevo 1988) 101-111.

М. ЦУЊАК, *Случајни налаз Венере у Ландолу* (rés. angl.: An Accidental Discovery of Venus in Landol). Viminacium 3 (Пожаревац 1988) 21-24. Avec ill.

V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije* (Cfr. Старинар н.с. XXXVI, 314, XXXVII, 270, XXXVIII,186). - Compte rendu par П. ПЕТРОВИЋ, Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 187-188.

M. KOLEGA, *Rimska portretna plastika iz zbirke Danieli u Arheološkom muzeju u Zadru* (rés. angl. et allem.: R"mische Porträtplastik aus der Samlung Danieli im Archäologischen Museum von Zadar). Diadora 11 (Zadar 1989) 159-222. Avec 21 pl.

M. NIKOLANCI, *Dvije etrurske brončane statuete iz srednje Dalmacije* (rés. franç.: Deux statuettes étrusques en bronze découvertes en Dalmatie centrale). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 177-181. Avec 1 pl.

M. NIKOLANCI, *Prikaz Salone i Jadera na Trajanovu stupu* (rés. ital.: La rappresentazione di Salona e di Jader Sulla colonna Traiana a Roma). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 121-142. Avec 8 fig.

N. OSMUK, *Die Bronzeplastik aus Kobarid, Kulturgeschichtliche Bedeutung Kobarider Gruppe kleiner Bronzeplastik und ein Datierungsversuch*. Archaeol. iugosl. 24 (Ljubljana 1987) 57-79. Avec 13 pl.

P. SELEM, *Dvije brončane statuete egipatskih božanstava. Nove akvizicije Arheološkog muzeja u Zagrebu* (rés. franç.: Deux statuettes égyptiennes au Musée Archéologique de Zagreb). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 147-154. Avec ill.

В. СОКОЛОВСКА, *Античка скулптура во СР Македонија* (rés. angl.: Ancient Sculpture in SR Macedonia). [Пос. изд. 2]. Скопје, Муз. Македон. (1987). 277. Avec ill.

В. СОКОЛОВСКА, *Ликовни претстави на Кибела* (rés. angl.: The Images of Cybele in Macedonia). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 113-126. Avec ill.

J. ŽANIĆ-PROTIĆ, *Antička brončana plastika iz Arheološkog muzeja u Splitu I* (rés. angl.: Roman Bronze Sculpture from the Archaeological Museum in Split I). Vjesn. arheol. hist. dalm. 81 (Split 1988) 21-32. Avec 6 pl.

M. ŽUPANČIĆ – S. PETRU, *Merkur s Tinjana* (rés. ital.: Mercurio di Antignano). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 119-126. Avec ill.

PEINTURE - MOSAÏQUES

C. BAMELLE, *Recueil général des mosaïques de la Gaule, IV - Aquitaine - 2. X^e supplément à "Gallia"*. Paris, Centre Nat. de la Recherche Scient. (1987). - Compte rendu par M. BONAČIĆ-MANDINIĆ, Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 215-216.

M. BUZOV, *Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Jugoslaviji* (rés. angl.: Roman and Christian Mosaics with Inscriptions in Yugoslavia). Prilozi - Inst. povij. znan. Sveuč. Zagrebu. Odjel arheol. 3-4 (Zagreb 1986-1987) 103-112. Avec 2 pl.

I. ČREMOŠNIK, *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini* (Cfr. Старинар н.с. XXXVII,270.). - Compte rendu par M. BUZOV, Prilozi - Inst. povij. znan. Sveuč. Zagrebu. Odjel arheol. 3-4 (Zagreb 1986-1987) 175-176.

C.J. HEMANS, *Late Antique Wall Painting from Stobi (Yugoslavia)*. S.l., Indiana University (1987). 363.

R.E. KOLARIK, *Mosaics of the Early Church at Stobi*. Dumb. Oaks Papers 41 (Washington 1987) 295-306. Avec ill.

T. KURENT, *Emonski mozaiki na shemi oktagrama*. Arheo 6 (Ljubljana 1987) 20-21. Avec 4 fig.

MÉTIERS - ARTS MINEURS - CÉRAMIQUE - VERRE - OBJETS MÉTALLIQUES

Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin. [Monographien, Bd. 14]. Mainz, R"m.-Germ. Zentralmuseum; Berlin, Staatlichen Museen (1988). 550. Avec ill. -Compte rendu par P. ВАСИЋ, Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 196-197.

L. BARKÓCZY, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. [Studia Archaeologica IX]. Budapest, Akad. Kiadó (1988). 223. - Compte rendu par Л. ТРБУХОВИЋ, Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Бео-

град 1988) 138-139.; Z. GREGL, Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXXVIII, 3-4 (Zagreb 1989) 33.

Z. BRUSIĆ, *Helenistička reljefna keramika u Liburniji* (rés. angl.: Hellenistic Relief Pottery in Liburnia). Diadora 10 (Zadar 1988) 19-63. Avec 26 pl.

Z. BRUSIĆ, *Reljefna sjevernoitalska terra sigillata iz Liburnije* (rés. ital. et angl.: Relief North-Italic Sigillata from Liburnia). Diadora 11 (Zadar 1989) 93-158. Avec 30 pl.

M. BULAT, *Rimski zlatni nakit u Muzeju Slavonije* (rés. allem.: R"mischer Goldschmuck im Museum Slawoniens). Osječki zb. XX (Osjek 1989) 279-297. Avec ill.

А. ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ, *Римско стакло.*. Београд, Научна књига (1987). 28. Avec 40 pl. - Compte rendu par I. FADIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 34-35.

Corpus vasorum antiquorum. Yougoslavie. Sarajevo - Musée National de la République socialiste de Bosnie-Herzégovine. [Yougoslavie, fasc. 4; Sarajevo, fasc. I]. Par M. PAROVIĆ-PEŠIKAN (Cfr. Старинар н.с. XVII,187). - Compte rendu par B. A. SPARKES, Journ. of Hell. Stud. 108 (London 1988) 268.

Т. ЦВЈЕТИЋАНИН, *Касноантичка и рановизантијска керамика са градина из околине Чачка* (rés. angl.: Late Roman and Early Byzantine Pottery from Vicinity of Čačak). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 121-130. Avec 3 pl.

Т. ЦВЈЕТИЋАНИН, *Луксузне посуде локалитета Стоби из касноантичке збирке Народног музеја* (rés. franç.: Récipients luxueux de la localité de Stobi appartenant à la collection de l'antiquité tardive du Musée national). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 137-148. Avec 5pl.

Т. ЦВЈЕТИЋАНИН, *Римска керамика из Чачка и околине* (rés. angl.: Roman Pottery from Čačak and Vicinity). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 103-119. Avec 7 pl.

М. ДУШАНИЋ, *Римске опеке са жигом са панонског лимеса (одсек Cuccium - Taurunum)* (rés. franç.: Les briques romaines estampilles du limes pannonien (section Cuccium - Taurunum). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 85-97. Avec 11 fig.

I. DVORŽAK SCHRUNK, *Dioklecijanova palača od 4. do 7. stoljeća u svjetlu keramičkih nalaza* (rés. angl.: Diocletian's Palace from the 4th to 7th Century in the Light of Ceramic Finds). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 91-105. Avec ill.

I. FADIĆ, *Četverokutni i poligonalni stakleni antički recipijenti iz Arheološkog muzeja Istre* (rés. angl.: Roman Square and Polygonal Glass Bottles from the Archaeological Museum of Istria). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 99-118. Avec ill.

Е. ГАВРИЛОВИЋ, *Налази стакла са Градине на Јелици* (rés. angl.: Glass Findings from Gradina in Jelica). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 87-102. Avec 3 pl.

S. GLUŠČEVIĆ, *Antička keramika s otoka Paga* (rés. angl.: Roman Pottery from the Island of Pag). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 73-87.

Z. GREGL, *Antike Hausurnen aus Kroatien* (rés angl.: House Urns from Croatia). Rivista di archeol. XII (Venezia 1988) 54-59.

Z. GREGL, *Figuralna ornamentika na urnama u obliku kuće* (rés. allem.: Figurale Ornamentik an Hausurnen). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XX (Zagreb 1987) 85-92. Avec ill.

K. GRIFFITHS, *Dalmatian Pottery: Spots before the Eyes.* Recent Developments in Yugoslav Archaeology. [BAR - S431]. Oxford, Brit. archaeol. reports (1988) 77-84, Avec ill.

I. ISKRA-JANOŠIĆ, *Terra sigillata iz Vinkovaca.* Vinkovci, Gradski muzej (1988).

J. ISTENIČ, *Kuhinjsko posudje egejskih tipova na nalazištu Rodik - nekropola Pod Jezerom* (rés. angl.: Aegean Type Cooking Pottery from the Rodik - Pod Jezerom Cemetery). Diadora 10 (Zadar 1988) 99-110. Avec 3 pl.

Н. ЈЕВРЕМОВИЋ, *Крстаста фибула са Христовим монограмом из Народног музеја у Београду* (rés. franç.: Fibule en croix avec monogramme du Christ, conservée au Musée national de Belgrade). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 165-169.

В. С. ЈОВАНОВИЋ, *Стаклена фиола са Табачине на Пазаришту* (rés. franç.: Fiole en verre de Tabačina à Pazarište). Глас.-Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 100-107.

F. JUROŠ-MONFARDIN, *Pokušaj sistematizacije kasnoantičke i ranobizantske keramike grube fakture iz profanog objekta u Betigi kod Barbarige* (rés. ital.: Tentativo di sistemazione della ceramica tardoantica e paleobizantina proveniente dell'edificio profano di Bettica presso Barbariga). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2]. Pula (1987) 209-234. Avec ill.

R. KOŠČEVIĆ – R. MAKJANIĆ, *Antički tumuli kod Velike Gorice i nova opažanja o panonskoj radionici glazirane keramike* (rés. angl.: A Roman Barrows by Velika Gorica). Prilozi - Inst. povij. znan. Sveuč. Zagrebu. Odjel arheol. 3-4 (Zagreb 1986-1987) 25-70. Avec 22 pl. et 17 fig.

С. КРУНИЋ, *Римске светиљке с печатом из збирке Музеја града Београда* (rés. angl.: Roman Lamps in the Collection of the Belgrade City Museum). Год. града Беогр. XXXV (Београд 1988) 15-41. Avec 6 pl.

I. LOKOŠEK, *Lučne fibule na šarnir s dvije igle iz Arheološkog muzeja u Splitu* (rés. angl.: Arched Hinged Fibulae with Two Pins from the Archaeological Museum in Split). Vjesn. arheol. hist. dalm. 81 (Split 1988) 5-20. Avec 6 fig.

R. MAKJANIĆ, *Notes on Later Arretine and North Italian Plain Sigillata Supply.* Bull. Inst. Archaeol. 25 (London 1988) 55-65.

E. MANEVA, *Casque à fermoir d'Heraclée.* Archaeol. iugosl. 24 (Ljubljana 1987) 101-111. Avec 4 pl.

Е. МАНЕВА, *Неколку видови накит од крајот на антиката од Хераклеја* (rés. angl.: Several Types of Late Roman Jewelry Found at Heraclea). Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 45-54. Avec 5 pl.

R. MATIJAŠIĆ, *Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije* (rés. ital.: Le tegole bollate romane nel territorio della Liburnia Settentrionale). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 61-71. Avec ill.

B. MIGOTTI, *Grčko-helenistička keramika iz Starog Grada na Hvaru (II)* (rés. angl.: Greek-Hellenistic Pottery from Stari Grad on the Island of Hvar (II). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 19-42. Avec ill.

I. MIKL-CURK, *Rimska lončena posoda na Slovenskem - sinteza rimske materijalne kulture v Sloveniji* (rés. allem.: Die r"mische Gefässkeramik in Slowenien). Ljubljana, Znan. inšt. Filoz. fak. (1987). Avec ill.

M. NIKOLANCI, *O brončanoj posudi s kuglicama na rubu* (rés. allem.: Über das Gefäss mit den Kügelchen am Rande). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 191-196. Avec 2 fig.

И. ПОПОВИЋ, *Античко оруђе од гвожђа у Србији* (rés. franç.: Les outils antiques en fer de Serbie). [Монографије, 5]. Београд, Народни музеј (1988). 300. Avec ill.

И. ПОПОВИЋ, *Царски портрети на глиптици из Народног музеја у Београду* (rés. franç.: Les portraits impériaux sur la glyptique du Musée national de Belgrade). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 83-88. Avec 11 fig.

И. ПОПОВИЋ, *Римске камеје у Народном музеју у Београду* (texte comp. franç. : Les camées romains au Musée national de Beograd). [Антика,5]. Београд, Народни музеј (1989). 90. Avec ill.

3. РАДЕНОВИЋ, *Римски златни предмети у Музеју Срема* (rés. angl.: Roman Gold Objets in the Museum of Srem). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 55-58. Avec 7 fig.

I. RADIĆ, *O nalazima antičkih brodskih žrtvenika u podmorju istočnog Jadrana* (rés. angl.: On Finds of Ancient Ship Altars from the Eastern Adriatic Sea). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 35-56. Avec ill.

K. SIMONI, *Srebrna žlica iz Siska* (rés. allem.: Ein Silberl"ffel aus Sisak). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 79-86. Avec ill.

V. ŠARANOVIĆ-SVETEK, *Antičko staklo u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 187). - Compte rendu par Г. МАРИНКОВИЋ, Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 74-76.

В. ШАРАНОВИЋ-СВЕТЕК, *Топографија и каталог римских коштаних предмета из Сирмијума* (rés. allem.: Topographie und Katalog r"mischer Knochengegenstände aus Syrmien). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 107-153. Avec ill.

Л. ТРБУХОВИЋ, *Неки налази из Подунавља у касноантичкој збирци Народног музеја* (rés. franç.: Un certain nombre de trouvailles du Podunavlje dans la collection du Musée national de Belgrade). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 155-163. Avec 11 fig.

B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Ranocarska svjetiljka iz Siska* (rés. angl.: Early Imperial Lamp from Sisak). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 53-58. Avec ill.

S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, *Einige Bemerkungen zur Verbreitung italischer Keramik (besonders Terra Sigillata) in Jugoslawien* (rés. serb.: Neka zapažanja u vezi sa rasprostiranjem italijanske keramike (naročito sigilata) u Jugoslaviji). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. Novi Sad (1988) 227-249. Avec ill.

ÉPIGRAPHIE

G. ALFÖLDY, *Zu den Inschriften der Legio VIII Augusta in Dalmatia* (rés. croate: O natpisima legio VIII Augusta u Dalmaciji). Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 201-207.

Z. BENZINA BEN ABDALLAH, *Catalogue des inscriptions latines païnnes du Musée du Bardo*. Inst. nation. d'archéol. de Tunis, École Franç. de Rome (1986). - Compte rendu par M. BONAČIĆ MANDINIĆ, Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 216-217.

I. BOJANOVSKI, *Ad CIL III, 1741, Obod kod Cavtata (Epidaurum)* (rés. allem.: Ad CIL, III, 1741, Obod bei Cavtat (Epidarum). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 101-109. Avec ill.

M. BULAT, *Novi rimski natpisi iz Osijeka* (rés. allem.: Neue r"mische Inschriften aus Osijek). Osječki zb. XX (Osijek 1989) 31-44, 7 pl.

J.-P. CAILLET, *L'amende funéraire dans l'épigraphie chrétienne de Salone* (rés. croate: Kazna za oskvrnjivanje groba u starokršćanskoj epigrafiji Salone). Vjesn. arheol. hist. dalm. 81 (Split 1988) 33-45.

Corpus of Mycenaen Inscriptions from Knossos. Vol. I. Par J. CHADWICK - L. GODART - J.T. KILLEN - J.P. OLIVIER - A. SACCONI - I.A. SAKELLARAKIS. Cambridge, Cambridge University Press; Roma Edizioni dell' Ateneo (1986). XV + 435. - Compte rendu par П.ХР. ИЛИЕВСКИ, Жива антика 37, 1-2 (Скопје 1987) 38-40.

L. DEROY, *La tablette mycénienne PY Fr 1338 et l'hospitalité au "Palais de Nestor"*. Živa antika 37, 1-2 (Skopje 1987) 5-10.

A. DOMIĆ-KUNIĆ, *Augzilijari ilirskog i panonskog porijekla u natpisima i diplomama (Od Augusta do Karakale)* (rés. angl.: Auxiliares of Illyrian and Pannonian Origin from Inscriptions and Diplomas (from Augustus to Caracala). Arheol. rad. raspr. 11 (Zagreb 1989) 83-114.

S. DUŠANIĆ, *Notes on the Early Diplomata Militaria: CIL XVI 20, RMD 1 and Affairs in Germany, A.D. 72-74*. Studien zu den Militärgrenzen Roms III, [Vorträge des 13. internat. Limeskongresses, Aalen 1983]. Stuttgart(1986) 730-735.

I. FADIĆ, *Liburnski nadgrobni spomenik u Veroni (CIL V, 2200, 8852, CIL III, 2190)* (rés. angl.: Round Liburnian Tombstone from Verona (CIL V, 2200, 8852, CIL III, 2190). Diadora 10 (Zadar 1988) 73-88. Avec 10 pl. et 1 fig.

J. GARBSCH, *Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien*. Bayer. Vorgeschichtsbl. 54 (München 1989) 137-151

L. GOUNAROPOULOU – M. B. HATZOPOULOS, *Les milliaires de la Voie Egnatienne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique*. Athènes (1985). 109. Avec ill. - Compte rendu par Н. ПРОЕВА, Лихнид 6 (Охрид 1988) 308-311.

E. P. HAMP, *8. Thule, Thyle*. Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 84.

S. KOPRIVA, *Ljubljana skozi čas - ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana, Borec (1989). 287. Avec ill.

B. KUNTIĆ-MAKVIĆ – M. ŠEGVIĆ, *O razgraničenju između Aserije i Alverije* (rés. angl.: On the Fixing of the Borders between Asseria and Alveria). Arheol. rad. raspr. 11 (Zagreb 1989) 49-62. Avec ill.

E. MARIN, *Osobine latinskih natpisa iz Istre* (rés. ital.: Caratteristiche delle iscrizioni latine in Istria). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 127-133.

R. MATIJAŠIĆ, *Dva nova nalaza antičkih epigrafskih spomenika u Istri* (rés. ital. et allem.: Zwei neue Befunde antiker epigraphischer Denkmäler in Istrien). Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula – Rijeka 1989) 53-73. Avec ill.

M. MIRKOVIĆ, *Inscriptions de la Mésie Supérieure. Vol.II: Viminacium et Margum*. Beograd, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd (1986). 234. Avec ill. - Compte rendu par M. DUŠANIĆ, Živa antika 37, 1-2 (Skopje 1987) 49-50 ; D.JACANOVIĆ, Viminacium 2 (Požarevac 1987) 198-199.

М. МИРКОВИЋ, *Натписи на "царским" фиалама и фибулама и Лициниjева пропаганда 316-322. године* (rés. angl.: Inscriptions on Imperial Bowls and Buckles and Licinius's Propaganda 316-324 A.D.). Зб. Филоз. фак. (Беогр.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 37-44.

M. MIRKOVIĆ, *Neues Militärdiplom aus der Umgebung von Viminacium*. Zeitschr.f. Papyr.u. Epigr. 70 (Bonn 1987) 189-194.

М. МИРКОВИЋ, *Римско село Бубе код Синтидунума* (rés. franç.: Le village romain Bube près de Singidunum). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 99-104. Avec 2 fig.

B. NEDVED, *Felix Arba* (rés. angl.: Felix Arba). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 29-44.

T.G. PALAIMA, *The Scribes of Pylos*. [Incunabula Graeca LXXXVII]. Roma, Edizioni dell' Ateneo (1988). 288. Avec ill. - Compte rendu par М. БУЗАЛКОВСКА - АЛЕКСОВА , Жива антика 38, 1-2 (Скопје 1988) 110-113.

F. PAPAZOGLOU, *Les stèles éphébiques de Stuberra.* Chiron, 18 (München 1988) 233-270. Avec 11 pl.

M. PAROVIĆ-PEŠIKAN, *Dva strigila sa grčkim natpisima iz Makedonije* (rés. angl.: Two Strigilis with Greek Inscriptions from Macedonia). Živa antika 38, 1-2 (Skopje 1988) 43-53. Avec ill.

Е. ПЕТРОВА, *Епихориски имиња на натписите од Скупи* (rés. angl.: The Epihoric Names on the Inscriptions at Scupi). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 127-131. Avec ill.

V. POPOVIĆ, *Évangiles de Split.* Bull. Soc.. nation. Antiq. France (Paris 1987) 266-289. PL. XI-XVII.

F. PREVOT, *Recherches archéologiques Franco-tunisiennes à Mactar. V. Les inscriptions chrétiennes.* Inst. national d'archéol. et d'art de Tunis; École Franç. de Rome (1984). - Compte rendu par M. BONAČIĆ-MANDINIĆ, Vjesn. arheol. hist. dalm. 82 (Split 1989) 217-219.

Problems in Decipherment (Éd. par Y. DUHOUX - T. G.PALAIMA - J. BENNET). Louvain-la neuve , BCILL, Peeters (1989) 216.- Compte rendu par П. ХР. ИЛИЕВСКИ, Жива антика 39, 1-2 (Скопје 1989) 89-93

Н. ПРОЕВА, *Епиграфски прилози од Тиквешијата* (rés. franç.: Les contributions épigraphiques de Tikveš). Жива антика 38, 1-2 (Скопје 1988) 55-64. Avec ill.

Н. ПРОЕВА, *Нови и ревидирани натписи од Полог и Кичевско* (rés. franç.: Inscriptiones nouvelles et revisées des régions de Polog et de Kičevo). Жива антика 39, 1-2 (Скопје 1989) 77-84. Avec ill.

D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Carmina Epigraphica.* [Splitski književni krug. Izvanred. izd. 1]. Split, Knjiž . krug (1987). 304. Avec ill. - Compte rendu par B. GABRIČEVIĆ, Obavij. - Hrv. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 31-33.

D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Epigraphica Riditina anecdota. Uz jedan davni nalaz kasnoantičkih grobova u Danilu Gornjem (Veruše-Katuni)* (rés. angl.: Epigraphica Riditina anecdota. On an old Discovery of Late-Roman Graves in Veruše - Katuni, Danilo Gornje (Dalmatia)). Arheol. rad. raspr. 11 (Zagreb 1989) 63-81. Avec ill.

D. SALOPEK, *Transkripcija i adaptacija grčkih imena.* [Radovi, knj. III]. Zagreb, Latina et Graeca (1986). 228. - Compte rendu par M. MILIČEVIĆ, Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 37.

M. P. SPEIDEL, *Contirones and Geta dominus noster.* Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 55-56. Avec 1 fig.

S. SRŠAN, *Rasprava o rimskom miljokazu pronadjenom kod Osijeka od Petra Katančića (II nastavak iz Osječkog zbornika, br. XVIII-XIX)* (rés allem.: Verhandlung über den bei Osijek entdeckten Meilenstain (II. Fortsetzung aus dem osijeker Sammelband Nr. XVIII-XIX). Osječki zb. XX (Osijek 1989) 299-318.

E. STRNAD, *Orientalischer Ursprung vieler Europäischer Finanzwirtschaftlicher Begriffe.* Živa antika 38, 1-2 (Skopje 1988) 65-67.

K. STROBEL, *Amerkungen zur Truppengeschichte des Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit IV : Zur Truppenliste des oberpannonischen Militärdiploms CIL XVI 64 von 116 n. Chr. mit einem Anhang zur Geschichte der Ala I Ulpia contariorum miliaria c. R.* Zeitschr. f. Papyr. u. Epigr. 70 (Bonn 1987) 259-270.

K. STROBEL, *Zu Lesung und Deutung einer Grabinschrift aus Stobi und zu den Auswirkungen der Seuche von 166. n.Chr.* Zeitschr. f. Papyr. u. Epigr. 75 (Bonn 1988) 232-234.

K. STROBEL, *Nochmals zu dem neuen Militärdiplomfragment aus Viminacium.* Zeitschr. f. Papyr. u. Epigr. 68 (Bonn 1987) 277-281.

A. ŠAŠEL – J. ŠAŠEL, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt.* [Situla 25] (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 188). - Compte rendu par M. MIRKOVIĆ, Živa antika 39, 1-2 (Skopje 1989) 102-103.

M. ŠEGVIĆ, *Natpis veterana XV. Apolinarske legije u Topuskom* (rés. franç.: L'inscription de vétéran de la XVe Légion Apollinarie à Topusco). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 57-66. Avec ill.

A. B. TATAKI, *Ancient Beroea, Prosopography and Society.* Athens (1988). 752. Avec X tables + 1 plan. - Compte rendu par Н. ПРОЕВА, Жива антика 39, 1-2 (Скопје 1989) 103-108.

Texts, Tablets and Scribes. Studies in Mycenaean epigraphy and economy - offered to Emmett L. Bennett. (Ed. par J.-P. OLIVIER - T. G. PALAIMA). [Suplementos a Minos Núm. 10]. Salamanca (1988). 391. - Compte rendu par П. Х. ИЛИЕВСКИ, Жива антика 38, 1-2 (Скопје 1988) 103-110.

NUMISMATIQUE - SIGILLOGRAPHIE

E. A. ARSLAN, *Uno statere aureo celto-dacico dal Vercellese.* Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 15-25. Avec 3 pl.

P. BASTIEN, *Perpetuitas imperii et le monnayage de Valentinien I.* Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 159-163. Avec ill.

M. BONAČIĆ-MANDINIĆ, *Jedan skupni nalaz rimskih republikanskih denara iz zbirke Arheološkog muzeja u Splitu* (rés. angl.: A Hoard of Roman Republican Denarii in the Collection of the Archaeological Museum in Split). Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 15-19. Avec ill.

M. BONAČIĆ-MANDINIĆ, *Novac Herakleje u Arheološkom muzeju u Splitu* (rés. angl.: The Coinage of Heracleia in the Archaeological Museum in Split). Vjesn. arheol. hist. dalm. 81 (Split 1988) 65-80. Avec 6 pl.

Б. БОРИЋ-БРЕШКОВИЋ, *Две оставе бакарног римског новца Виминацијума и Дакије* (rés. franç.: Deux trésors de monnaies romaines en cuivre de Viminacium et de Dacie). Зб. Нар. муз. Беогр., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 89-101. Avec 8 pl.

B. BORIĆ-BREŠKOVIĆ, *Katalog sistematske zbirke rimskog carskog novca u Narodnom muzeju u Beogradu.* Нумизматичар 9 (Београд 1986) 29-40. Avec 3 pl.

B. BORIĆ-BREŠKOVIĆ, *Katalog sistematske zbirke rimskog carskog novca u Narodnom muzeju u Beogradu X. Marko Aurelije.* Нумизматичар 10 (Београд 1987) 34-75. Avec 9 pl.

B. BORIĆ-BREŠKOVIĆ, *Katalog sistematske zbirke rimskog carskog novca u Narodnom muzeju u Beogradu* . Нумизматичар 11 (Београд 1988) 5-53. Avec ill.

Б. БОРИЋ-БРЕШКОВИЋ, *Ковање Филипа II у Виминацијуму и проблем VI године виминацијумске ере* (rés. angl.: The Coinage of Philip II in Viminacium and the Problem of the VI Year of the Viminacium Era). Нумизматичар 10 (Београд 1987)24-33. Avec 9 fig.

P. BRUUN, *Centur Revisited Notes on the Aes Coinage of the Mint of Siscia under Licinius (A.D. 308-313).* Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 115-140. Avec ill.

J. P. CALLU - J. N. BARRANDON, *"Médaillons" d'Hadrien à Probus : données analytiques.* Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 35-42.

Н. А. ЦРНОБРЊА, *Антички новац са подручја римског пута Singidunum - Castra Tricornia - Ad Sextum miliarem из нумизматичке збирке Музеја града Београда* (rés. angl.: Antique Coins from Area of Roman Road Singidunum - Castra Tricornia - Ad Sextum miliarem - Belonging to the Numismatics Collection of the Mu-

seum of the City of Beograd). Год. града Београ. XXXIV (Београд 1987) 29-64. Avec 1 pl.

N. CRNOBRNJA, *Nalaz bronzanog rimskog novca iz Batajnice* (rés. angl.: The Find of Roman Coins from Batajnica). Нумизматичар 11 (Београд 1988) 55-57. Avec ill.

Н. ЦРНОБРЊА, *О златницима-минимима Скордиска из колекције Велимира Челекетића* (rés. angl.: Of Aurei-Minimi Scordisci, from the Collection of Velimir Čeleketić). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 151-154. Avec 2 fig.

V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, *Ostava folisa iz Bačinaca u Sremu* (rés. angl.: A Hoard of Folles from Bačinci in Srem). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 85-120. Avec 9 pl.

V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, *Rimski novac sa limesa u Vojvođanskom muzeju* (rés. allem.: R"misches Münzgeld aus dem Gebiet das Limes in Museum der Vojvodina). Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 75-106. Avec ill.

Ž. DEMO, *Glicerijeva tremisa u Zemaljskom muzeju u Sarajevu i Luigi Cigoi kao njezin autor* (rés. angl.: A Tremissis of Glycerius in the Zemaljski muzej in Sarajevo, and Luigi Cigoi as It's Creator). Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 43-55. Avec ill.

Ž., DEMO, *The Mint in Salona : Nepos and Ovida (474-481/2)*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 247-270. Avec ill.

G. DEPEYROT, *La durée d'utilisation des solidi romains*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 213-217.

T. DIMITRIJEVIĆ, *Gnostička moneta Abraksas*. Obol 41 (Zagreb 1989) 13. Avec ill.

J.- M. DOYEN, *La chronologie des premières émissions de Valérien I et Gallien à Viminacium à propos d'un bronze inédit*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 43-53. Avec ill.

Z. DUKAT – I. MIRNIK, *Nekoliko značajnih kovova Prve tetrarhije u Arheološkome muzeju u Zagrebu* (rés. angl.: Some Notable Strikes of the Diocletianic Tetrarchy in the Zagreb Archaeological Museum). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 77-90. Avec ill.

С. ДУШАНИЋ, *Рани весници хришћанства на римској монети царског периода*. Глас. - Срп. правосл. црква LXIX, 8 (Београд 1988) 138-142. Avec 7 fig.

E. ERCOLANI COCCHI, *Il circolante divisionale, a Ravenna, fra la fine del V e gli inizi del VI sec. d.C.* Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 285-294. Avec ill.

G. GORINI, *Bilješke o novcu kralja Baleja (Ilirija)* (rés. angl.: Notes about the Coinage of King Ballaios (Illyris). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 16-21. Avec ill.

H. GRASSL, *Arrians Zeugnis zur Geldwirtschaft im antiken Ostalpenraum*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 11-14.

P. GRIERSON, *An enimgmatic Coin Legend : IMP XXXXII on Solidi of Theodosius II*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 270-284. Avec 1 pl.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Каталог новца са локалитета Светиња у Костолцу* (rés. franç.: Le catalogue des monnaies provenant du site Svetinja à Kostolac). Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 59-63.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Скупни налаз римског бронзаног новца из 375/8. године са Београдске тврђаве* (rés. angl. The Findings of Roman Bronze Coins from the Years 375-8 A.D. from the Belgrade Fortress). Нумизматичар 9 (Београд 1986)44-59. Avec ill.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Византијски новац са Београдске тврђаве* (rés. angl.: Byzantine Coins from the Belgrade Fortress). Нумизматичар 10 (Београд 1987) 88-107. Avec 64 fig.

Д. ЈАЦАНОВИЋ, *Остава републиканских римских денара из Виминацијума* (rés. angl.: The Stock of the Republican Roman Denari from Viminacium). Viminacium 2 (Пожаревац 1987) 25-39. Avec ill.

Д. ЈАНКОВИЋ-МИХАЛЦИЋ, *Скупни налаз римског бронзаног новца из Ниша* (rés. angl.: A Find of Roman Coins from Niš). Зб.- Нар. муз. Ниш 2 (Ниш 1986) 25-48. Avec ill.

Д. ЈАНКОВИЋ-МИХАЛЦИЋ, *Налаз Антониницијана из Кременице* (rés. angl.: A Hoard of Antoniniani from Kremenica). Зб.- Нар. муз. Ниш 2 (Ниш 1986) 89-97. Avec ill.

А. ЈОВАНОВИЋ, *Налаз варваризованог тремисиса из Добре воде код Светозарева* (rés. allem.: Der Fund des barbarisierten Tremissis von Dobra voda bei Svetozarevo). Нумизматичар 11 (Београд 1988) 83-86. Avec ill.

А. ЈОВАНОВИЋ, *Покушај локализовања Аурелијанове "неопредељене" ковнице - или о проблему свођења симбола на знак* (rés. angl.: An Attempt of Ubification of Aurelians "Unattributed Mint" - or Towards the Problem of Reducing the Symbol to the Sign). Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 29-31.

А. ЈОВАНОВИЋ, *Значај једне "фалсификоване" пеонске монете за убикацију античког Сарнунта* (rés. angl.: The Importance of a "Counterfeit" Paeonian Coin in Determining the Position of the Antiquity Sarnus). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 41-44.

J. JURUKOVA, *Peonija, Pelagija i Damastion u svjetlu nekih novih nalaza* (rés. angl.: Paeonia, Pelagia and Damastion in the Light of Certain New Finds). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numis. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 6-8. Avec ill.

J. P. C. KENT, *The Italian Bronze Coinage of Valentinian III and a Hoard of Fifth-Century Roman Bronze Coins from El-Djem, Tunisia*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 185-195. Avec 1pl.

К. КЕПЕСКИ, *Автономни монети на македонските градови од збирката на прилепскиот музеј* (rés. franç.: Les monnaies autonommes des villes macédoniennes dans la collection du Musée de Prilep). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 139-154.

C. KING, *Fifth Century Silver Issues in Gaul*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 197-211. Avec ill.

P. KOS, *The Carthage Aes Nummi of the First Tetrarchy*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 99-108.

P. KOS, *Die Fundmünzen der r"mischen Zeit in Slowenien*. I-II. (Herausgg. M.R.-ALFÖLDI). Berlin, Gebr. Mann Verl. (1988). 520. 436., 7 cartes.

P. KOS, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B.C. - A.D. 1000*(Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,189). - Compte rendu par H.- J. KELLNER, Bayer. Vorgeschichtsbl. 54 (München 1989) 291-292; B. PROKISCH, Gnomon 61 (München 1989) 563-565,

P. KOS, *Opticaj novca u jugoistočnim krajevima Alpi od oko 300 g.p.n.e. do 1000. g.n.e. (Situla 24/1984-1985)* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 189) Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I (VII). [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 142.

D. KOVAČ, *Prikaz vučice s Romulom i Remom na rimskim novcima* (rés. angl.: Images of a She-Wolf with Romulus and Remus on Roman Coins). Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 31-33.

A. KUNISZ, *Remarques sur la circulation des folles sur le territoire de la Bulgarie au cours des trois premières décennies du IVe siècle*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 141-154.

G. LACAM, *Le monnayage de Ricimer*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 219-246. Avec ill.

J. LALLEMAND, *Une pièce d'or inédite de Constance II pour Siscia découverte à Dourbes (province de Namur, Belgique)*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 155-158. Avec ill.

X. LORIOT, *Trouvailles isolées de monnaies d'or romaines dans la province de Rétie (Ier et Ve siècles)*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 53-98. Avec ill.

H. LUKIĆ, *Nalazi rimskog novca u Donjem gradu u Osijeku* (Zaštitna arheološka istraživanja 1982-1986) (rés. allem.: Funde r"mischer Münzen in Unterstadt Osijek (Archäologische Schutzuntersuchungen 1982-1986). Osječki zb. XX (Osijek 1989) 53-77,4 pl.

I. MAROVIĆ, *A Hoard of Byzantine Gold Coins from Narona*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 295-316. Avec 5 pl.

I. MAROVIĆ, *Novac ilirskog dinasta Baleja u Arheološkom muzeju u Splitu* (rés. angl.: The Coinage of Ballaios in the Archaeological Museum in Split). Vjesn. arheol. hist. dalm. 81 (Split 1988) 81-145. Avec 10 pl.

I. MIRNIK, *"Ostava" iz Baške* (rés. angl.: The Baška "Hoard"). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 89-96.

I. A. MIRNIK, *Coins Hoards in Yugoslavia*.[BAR internat. series, 95]. (Cfr. Старинар н.с. XXXVI, 318). - Compte rendu par B. MITREA, Studii şi çerc. numism. IX (Bucureşti 1989) 151 - 152.

Novella Vismara. Monetazione arcaica della Lycia. I. Il dinasta Wekhssere I. [Glaux 2]. Milano (1989). 155. - Compte rendu par I. MIRNIK, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 169-170.

Novella Vismara. Monetazione arcaica della Lycia. II. La collezione Winsemann Falghera. [Glaux 3]. Milano (1989). 360. - Compte rendu par I. MIRNIK, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 169-170.

D. PERIŠA, *Nalazi rimskog novca iz Banjaluke* (rés. angl.: The Finds of Roman Coins from Banjaluka). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 129-142. Avec ill.

CH. POENARU BORDEA – R. OCHESEANU – E. NICOLAE, *Aksiopolis od III. do VII. vijeka naše ere u svijetlu monetarnih otkrića* (rés. angl.: Axiopolis from the Third to the Seventh Centuries AD in the Light of Coin Finds). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 26-45.

P. POPOVIĆ, *La contribution de la numismatique à la continuité des habitats sur le territoire des Scordisques* (rés. serb.: Numizmatički doprinos problemu kontinuiteta naselja na teritoriji Skordiska). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. Novi Sad (1988) 71-76. Avec ill.

П. ПОПОВИЋ, *Један редак солид Констанција II из Сирмијума* (rés. angl.: A Rare Solidus from Sirmium Dating from Constantius II). Нумизматичар 11 (Београд 1988) 59-62. Avec ill.

П. ПОПОВИЋ, *Новац Скордиска. Новац и новчани промет на Централном Балкану од IV до I века пре н.е.* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 189).- Compte rendu par D. BALANESCU, Banatica 9 (Resita 1987) 505-513; Н. ЦРНОБРЊА, Глас.- Срп. археол. друш. 4 (Београд 1987) 68-70; Д. ЈАЦАНОВИЋ, Viminacium 3 (Пожаревац 1988) 199-201; B. ŠULC, Inf. museol. 1-2 (Zagreb 1988) 114-115;

П. ПОПОВИЋ, *Остава римских денара из Бољетина* (rés. angl.: A Hoard of Roman Denarii from Boljetin). Нумизматичар 10 (Београд 1987) 5-16. Avec 106 fig.

П. ПОПОВИЋ, *Украсна плочица са представом Постума из околине Сирмијума* (rés. angl.: An Ornamental Plaque Bearing the Image of Posthumus from Neighbourhood of Sirmium). Нумизматичар 12 (Београд 1989) 91-92. Avec ill.

V. POPOVIĆ, *Un nouveau demi-folis de Justin I* (rés. serb.: Нови полу-фолис Јустина I) . Нумизматичар 10 (Београд 1987) 85-87. Avec ill.

Д. РАЗМОВСКА БАЧЕВА, *Монетите на Дирахион и Аполонија во збирката при Завод и Музеј-Охрид* (rés. angl.: Coins from Dyrachion and Apollonia in the Collection of the Museum of Ohrid). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 135-142. Avec ill.

R. REECE, *Theory and Practice in Roman Coinage*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 271-278.

D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Jedan nepoznati nalaz ilirskog i grčkog novca iz Risna (Rhizon)* (rés. angl.: An Unknown Find of Illyrian and Greek Coins from Rhizon). Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 5-14. Avec ill.

D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *O grčkim-iliriskim emisijama jadranskih kovnica i o pitanju "ilirskog" novca* (rés. angl.: Greco-Illyrian Emissions and the Questions of "Illyrian" Coinage). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 9-15.

Г. СПАСОВСКА – ДИМИТРИОСКА, *Случајни антички наоди од Кичевско* (rés. angl.: Chance Ancient Findings from Kičevo Region). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 133-138.

C. H. V. SUTHERLAND, *Procurement of Aes for Coinage of the Early Empire*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 27-33.

Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Staatliche Münzsamlung München. H. 7. (Bearb. H. KÜTHMANN und U. PAUSE-DREYER). Berlin, Gebr. Mann Verl. (1985). 45. Avec 20 pl. - Compte rendu par P. KOS, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 652-653.

N. ŠIPUŠ, *Brončani novci rimskog cara Aurelijana iskovani u kovnici Sisciji* (rés. angl.: Bronze Coins of the Roman Emperor Aurelian Minted in the Mint of Siscia). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 46-53. Avec ill.

N. ŠIPUŠ, *"Nepoznata kovnica" rimskog cara Aurelijana* (rés. angl.: The "Unknown Mint" of the Roman Emperor Aurelian). Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 20-30. Avec ill.

N. ŠIPUŠ, *Određivanje količine srebra u rimskim carskim denarima mjerenjem specifične težine*.Obol 39 (Zagreb 1987) 4-6. Avec ill.

N. ŠIPUŠ, *Skupni nalaz rimskih brončanih novaca iz sredine IV. stoljeća nađen u Sisku godine 1985* (rés. angl.: A Hoard of Roman Bronze Coins from the Mid-4th Century Found in Sisak in 1985). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XX (Zagreb 1987) 93-106. Avec ill.

M. VASIĆ, *The Circulation of Bronze Coinage at the End of the 4th and Beginning of the 5th Centuries in Moesia Prima and Pannonia*

Secunda. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 165-184.

M. VASIĆ, *Nalaz II rimskog bronzanog novca IV i V veka iz municipijuma Horreum Margi (Ćuprija)* (rés. angl.:Finding II of Bronze Coins Dating from the IV and V Centuries from the Municipality of Horreum Margi (Ćuprija). Нумизматичар 11 (Београд 1988) 63-82.

P. VISON, *Neke daljne napomene o ostavi Škudljivac* (rés. angl.: Further Remarks on the Škudljivac Hoard). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 21-25.

B. ZUCCON, *Nalaz Teodorikove četvrtsilikve na lokalitetu Vižula kod Medulina (Istra)* (rés. angl). Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 34-42. Avec ill.

MOYEN ÂGE

OUVRAGES GÉNÉRAUX

S. ANTOLJAK, *Četiri povijesne zagonetke iz prošlosti Zadra* (rés. allem.: Vier Geschichtliche Rätsel aus der Vergangenheit von Zadar. Rad.- Zavod hrv. povij. Filoz. fak. Zagr. 21 (Zagreb 1988) 5-22.

S. ANTOLJAK, *Pravci kretanja Ćirila i Metodija za vrijeme njihove moravske misije* (rés. angl.: The Movements of Cyril and Methodius at the Time of their Mission to Moravia). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 199-211.

С. АНТОЉАК – Б. ПАНОВ, *Средњовековна Македонија* I-III. Скопје, Мисла (1985). 982.446. 849. - Compte rendu par M. MINOSKI, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 407-411.

B. BABIĆ, *Les découvertes dans le domaine de la culture médiévale de la Macédoine et leur importance pour l'étude de l'ethnogenès des peuples yougoslaves et des minorités nationales vivant en Yougoslavie*. Papers presented at the Vth International Congress of South-East European Research Studies. Belgrade 11-16th September 1984. Skopje, Institute of National History (1988) 23-25.

Б. БАБИЌ, *Материјалната култура на македонските Словени во светлината на археолошките истражувања во Прилеп - прилог за историјата на културата на македонскиот народ* - (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 189) .- Compte rendu par К. ТРАЈКОВСКИ, Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 281-282.; R. POPA, Studii şi çerc. de ist. veche şi archeol. 38,1 (Bucuresti 1987) 79-80.

Г. БАБИЋ, *Краљева црква у Студеници* (rés. franç.). [Студије и монографије 6]. Београд, Просвета, Реп. завод заштс. спом. култ. (1987). 274. Avec ill. - Compte rendu par Б. ТОДИЋ, Саопшт.- Репуб. завод заштс. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 295-297.; Р. ЗАРИЋ, Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 195-197; Б. ЦВЕТКОВИЋ, Св.- Друш. истор. умет. СР Срб. 19 (Београд 1988) 73-75.

Г. БАБИЋ – В. КОРАЋ – С. ЋИРКОВИЋ, *Студеница* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,189). - Compte rendu par М. ШУИЦА, Истор. глас. 1-2 (Београд 1988) 138-140.

H. BEUMANN – W. SCHRÖDER, *Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum*. [Nationes 5]. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verl. (1985). 246. Avec ill. - Compte rendu par A. PLETERSKI, Prähistor. Zeitschr. 63, 2 (Berlin 1988) 237-238.

DJ. BOŠKOVIĆ, *Dečani entre Byzance et l'Occident. Image du développement de la civilisation médiévale en Serbie* (rés. serb.: Дечани између Византије и Запада. Слика развитка средњовековне културе у Србији). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 145-147.

DJ. BOŠKOVIĆ, *Studenica. Reflections sur sa genèse et ses racines* (rés. serb.: Студеница. Осврт на њену генезу и њене корене). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 125-132. Avec ill.

DJ. BOŠKOVIĆ, *Les representations rupestres dans les montagnes du Montenegro (Yougoslavie)*. Boll. del Centro Camuno di Studi Preistorici 24 (Capo di Ponte - Brescia 1988) 125-127.

В. В. БЫЧКОВ, *Теорија искусства на закате русского средневековья* (rés. serb.: Теорија уметности на заласку руског средњег века). Зограф 18 (Београд 1987) 65-74.

R. CORMACK, *Writing in Gold : Byzantine Society and its Icons* (Ed. G. PHILIP). London (1985). 270. Avec ill.- Compte rendu par С. КЕСИЋ, Зограф 20 (Београд 1989) 107-109. Avec 1 fig.

S. ĆIRKOVIĆ – V. KORAĆ – G. BABIĆ, *Le monastère de Studenica* (trad. par M. Kordić). Beograd, Jugosl. revija (1986). 199. Avec ill.

В. ЂОРОВИЋ, *Босна и Херцеговина*. [Фототипско репринт изд. Српске књиж. задруге из 1925]. [Библ. Све или ништа, 1]. Београд, Танеси (1989). 200. Avec ill.

G. DAGRON, *Constantinople imaginaire. Etudes sur le recueil de Patria*. Paris, Presses Univers. de France (1984). 358. Avec ill. - Compte rendu par Н. РАДОШЕВИЋ, Зограф 17 (Београд 1986) 78-79.

И. М. ЂОРЂЕВИЋ, *О властеоским споменицима у источним областима српске средњовековне државе* (rés. angl.: On the Monuments of Noblemen in Eastern Parts of the Serbian Medieval State). Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 19-27. Avec 10 fig.

N. FEJIĆ, *Novija dostignuća istoriografije o srpskom narodu u srednjem vijeku* (Les nouveaux résultats de l'historiographie concernant la nation serbe au Moyen-Âge). Histor. pregl. (Nastava povij.) 3-4 (1988) 176-182.

J. FERLUGA, *Byzance et les Balkans vers la fin du XIIe siècle* (rés. serb.: Византија на Балкану крајем XII века). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 17-24. Avec ill.

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im "stlichen Europa (begründet J. FERLUGA, M. HELLMANN, H. LUDAT). [Serie A : *Lateinische Namen bis 900* (Edit. F. KÄMPFER, K. ZERNACK, Réd. R. ERNST, D. WOJTECKI). Bd. III, Lieferung 4-6 (*Constantinus V- Emnetzur)*] (Red. A. KATSANAKIS - G. WEISS). Stuttgart, Steiner (1988). [Serie B: *Griechische Namen bis 1025* (Red. A. KATSANAKIS - G. WEISS) Bd. II, Lieferung 8 ; Bd. III Lieferung 1-2 (Αρενταvοί – Βαρδάνης Φιλιππικός)]. - Compte rendu par G. SCHRAMM, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 251-252; E. TRAPP, Jahrb. d. Öster. Byz. 40 (1990) 434-435.

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte "stlichen Europa. Beiheft 4 : *Namentragende Inschriften auf Fresken und Mosaiken auf der Balkanhalbinsel vom 7. bis 13. Jahrhundert*. Bearbeitung: V. DJURIĆ, A. TSITOURIDOU (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,190). - Compte rendu par E. TRAP, Jahrbuch d. Österr. Byz. 38 (1988) 451-453; G. PRINZING, Jahrb. f. Gesch. Osteuropas 37,4 (München 1989) 616-618.

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im "stlichen Europa Beiheft 5: *Das Ethnikon Sklabenoi, Sklaboi in den griechischen Quellen bis 1025.*(Bearb. G. WEISS; Réd. A. KATSANAKIS). Stuttgart, Franz Steiner Verlag (1988). 176. - Compte rendu par M.W. WEITHMANN, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 257-258.

H. W. GOETZ, *Leben in Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jahrhundert*. München, Verl. C. H. Beck (1987). 302. Compte rendu par L. ČORALIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 376-380.

I. GOLDSTEIN, *O etapama u razvoju hrvatskog društva i o periodizaciji hrvatske povijesti do 13. stoljeća* (rés. angl.: On the Stages of the Development of Croatian Society and of the Periodization of Croatian History till the 13th Century). Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 253-279.

B. GRAFENAUER, *Srednjovekovna etnička struktura prostora jugoslovenskih naroda i odnos između osnovnih etničkih jezgara kasnijih naroda* (rés. allem.: Die mittellalterlichen ethnischen Strukturen des Raumes der jugoslavischen V"lker und das gegenteilige Verhältnis der ethnischen Grundkerne der spätere V"lker). Jugosl. istor. čas. 1-2 (Beograd 1988) 17-24.

B. GRGIN, *Historija o zadarskom otočju u srednjem vjeku do 1420. godine. Pregled interpretacija, putevi rješavanja* (rés. angl.: Historiography of Zadar Islands in the Middle Ages until 1420). Rad. - Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 311-327.

I. HERKLOTZ, *"Sepulcra" et "Monumenta" del Medioevo.* [Studi sull' arte sepolcrale in Italia, Edizioni Rari Nantes]. Roma (1985). 286. Avec ill. - Compte rendu par Д. ПОПОВИЋ, Зограф 17 (Београд 1986) 82-85.

B. HERRMANN, *Mensch und Umwelt im Mittelalter*. Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt (1986). 288. - Compte rendu par J. MAČEK, Zgod. čas. 41, 4 (Ljubljana 1987) 732-733.

Историја македонского народа (réd. M. APOSTOLSKI). Скопје, Макед. акад. науките умет. (1986). 488.- Compte rendu par L. STEINDORFF, Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 330.

D. JELOVINA, *Starohrvatsko kulturno blago*. Zagreb, Mladost (1989). 104. Avec ill. - Compte rendu par V. SOKOL, Starohrv. prosvjeta, ser. III, 18 (Split 1988) 253-256 ; Ž. TOMIČIĆ, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 173-177.

J. KALIĆ, *La région de Ras à l'époque byzantine*. Géographie historique du monde méditerranéen (Paris 1988) 127-140.

J. KALIĆ, *L'époque de Studenica dans l'histoire serbe* (rés. serb.: Студеничко време српске историје). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 25-33.

Ј. КАЛИЋ, *Столно место Србије* (rés. angl.: Medieval Capital of Serbia). Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 13-22.

I. KAMPUŠ, *Kosovski boj u objavljenim najstarijim izvorima i u novijoj srpskoj historiografiji* (La bataille de Kosovo dans les anciennes sources decouvertes et dans la nouvelle historiographie serbe). Histor. pregl. (Nastava povijesti) 4 (1989) 180-187.

М. КАШАНИН – М. ЧАНАК-МЕДИЋ – Ј. МАКСИМОВИЋ – Б. ТОДИЋ – М. ШАКОТА, *Манастир Студеница* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 192) - Compte rendu par P. СТАНИЋ, Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 193-194.

N. KLAIĆ, *Koprivnica u srednjem vijeku* .[Bibl. Podravskog zbornika]. Koprivnica, Muzej grada, Centar za kulturu (1987). 137. - Compte rendu par I. PETERLIN, Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 95.

N. KLAIĆ, *Povijest Zagreba* (Cfr. Старинар н.с. XXXVI, 320). - Compte rendu par F. BONIN, Zgod. čas. 42, 2 (Ljubljana 1988) 303-305.

N. KLAIĆ, *Vinodol od antičkih vremena do knezova krčkih i Vinodolskog zakona* (rés. ital.: Vinodol dal tempi dell'antichità ai conti di veglia e allo Statuto di Vinodol). [Pos. izd. Hist. arhiva u Pazinu i Rijeci, sv. 9]. Pazin, Istor. arhiv; Rijeka, Ist. arhiv (1988). 143. Avec ill. - Compte rendu par L. MARGETIĆ, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 345-349; N. BUDAK, Rad.- Zavod hrv. povij. 21 (Zagreb 1988) 252-255.

Климент Охридски - студии. Скопје, Одбор за обележување на 1100-годишнината од доаѓањето на Климент во Охрид (1986). 277.

F. KOPLSTON, *Istorija filozofije. Tom 2. Srednjovekovna filozofija, Avgustin - Skot* (trad. par J. Babić). Beograd, BIGZ (1989). 598.

V. KOŠĆAK, *Epidaurum-Ragusium-Laus-Dubrovnik* (rés. angl.: Epidaurum-Ragusium-Laus-Dubrovnik). An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVII (Dubrovnik 1989) 7-39.

Косовска битка - мит, легенда и стварност (réd. P. PEKOVIĆ). Београд (1987). 248. - Compte rendu par Д. МИШИЋ, Истор. глас. 1-2 (Београд 1988) 146-147.

A. LAUŠIĆ, *Pripadnost i uloga srednjovekovnih Poljica u vrijeme hrvatskih narodnih vladara* (rés. angl.). Rad.- Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 23- 49.

A. LAUŠIĆ, *Stvarnost i zabluda u sadržaju jedne spomen-ploče u Poljicima* (rés. angl.: Reality and Fallacy in the Content of a Memorial Tablet). Rad.- Zavod hrvat. povij. 20, Filoz. fak. Zagr. (Zagreb 1987) 159-169.

С. Л. ЛАЗИЋ, *Срби у давнини - порекло српског народа*. [Фототипско репринт изд. писчево из 1894]. Београд, Н. Градца (1989). 223.

T. MARASOVIĆ, *Dvije nove studije o predromaničkoj umjetnosti u Dalmaciji* (rés. allem.: Zwei neue Studien über die vorromanische Kunst in Dalmatien). Starohrv. prosvjeta, ser. III, 17, 1987 (Split 1988) 145-161.

L. MARGETIĆ, *Još o pitanju vremena dolaska Hrvata* (rés. allem.: Noch über die Zeit der Ankunft der Kroaten). Zgod. čas. 42, 2 (Ljubljana 1988) 234-240.

L. MARGETIĆ, *Noviji pogledi na stariju povijest Vinodola, Krka i Senja* (rés. angl.: New Views of the Old History of Vinodol, Krk and Senj). Zb. Prav. fak. Rijeci 9 (Rijeka 1988) 1-19.

С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владар као ратник - прилог изучавању немањићке идеологије* (rés. angl.: The Ruler as a Warrior - Notes on the Ideology of the Nemanjid's Dynasty). Зб. Филоз. фак. (Беогр.), Сер. А: Истор. науке XV. [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 125-146.

Х. МЕЛОВСКИ, *Дали треба да се менува 6 април денот на смртта на Методиј?* (rés. angl.: Is it Necessary to Change the Anniversary of Methodius's Death from April 6th). Кирило-Метод.(Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 265-268.

L. MIHALJČIĆ, *The Battle of Kosovo in History and in Popular Tradition*. Beograd (1989). 248. - Compte rendu par A.G.C. SAVIDES, *Βυζαντιαχα*, 10 (1989) 263.

Р. МИХАЉЧИЋ, *Јунаци косовске легенде*. [Историјско-мемоарска дела. Бој на Косову]. Београд, БИГЗ (1989). 310. Avec ill.

Р. МИХАЉЧИЋ, *Крај српског царства*. [Историјско-мемоарска дела. Бој на Косову]. Београд, БИГЗ (1989). 298. Avec ill.

Р. МИХАЉЧИЋ, *Лазар Хребељановић - историја, култ предање*. [Историјско-мемоарска дела. Бој на Косову]. Београд, БИГЗ (1989). 285.

R. MIHALJČIĆ, *Lazar Hrebeljanović. Istorija - kult - predanje* (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 276).- Compte rendu par Z. LADIĆ, Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 134-136.

М. МИНОСКИ, *Македонската историографија за делото на Методиј Солунски* (rés. angl.: Macedonian Historiography on the Work of Methodius of Salonica). Кирило-Метод.(Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 279-288.

I. MUŽIĆ, *Podrijetlo Hrvata - autohtonost u hrvatskoj etnogenezi na tlu rimske provincije Dalmacije*. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske (1989). 273. Avec ill.

Б. НИЛЕВИЋ, *Улога и значај манастира Милешеве у историји српског народа у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије 1557. године* (rés. franç.: Le r"le et l'importance du monastère Mileševa dans l'histoire de la population serbe en Bosnie et Herzégovine jusqu'à la restauration du patriarcat de Peć en 1557). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 175-185.

D. OBOLENSKY, *Six Byzantine Portraits*. Oxford (1988). 228.- Compte rendu par Истор. глас. 1-2 (Београд 1989) 157-158.

Д. ПАНИЋ – Г. БАБИЋ, *Богородица Љевишка* (rés. angl.). 2e éd. [Уметнички споменици Југославије]. Београд, Срп. књиж. задруга; Приштина, Јединство (1988). 148. Avec ill.

I. PETRICIOLI, *Prinove istraživanju srednjovjekovnog lika Zadra* (rés. angl.: New Investigations of Medieval Zadar). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 28 (15) (Zadar 1989) 145-156. Avec ill.

I. PETRICIOLI, *Srednjovjekovni umjetnici na Pašmanu* (rés. franç.: Les artistes médiévaux à Pašman). Otok Pašman kroz vjekove i danas. [Pašmanski zbornik]. Zadar (1987) 75-94. Avec ill.

Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine. Knj. 1. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države (rés. angl. : Society and Economy of the Medieval Bosnian State) (texte par A. BABIĆ, D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ et S. ĆIRKOVIĆ). [Poseb. izd. ANUBiH, LXXIX; Odelj. društv. nauka , 17]. Sarajevo, Akad. nauka i umjet. BiH (1987). 264. - Compte rendu par I. VOJE, Zgod. čas. 41, 4 (Ljubljana 1987) 736-740.

Prošlost Zadra. Knj. 3. Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797 (texte par T. RAUKAR , I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC , Š. PERIČIĆ. Zadar, Filozofski fakultet, RO "Narodni list" (1987). 638. Avec ill. - Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 329-331.

Ž. RAPANIĆ, *Marginalia o "postanku" Dubrovnika* (rés. angl.: Marginalia about the "Origin" of Dubrovnik). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 39-50. Avec ill.

Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. [Logosova sveučilišna naklada 10]. Split, Logos (1987). 239. Avec ill. - Compte rendu par I. BABIĆ, Obavij. - Hrv. arheol. druš. XX, 2 (Zagreb 1988) 33-34; N. BUDAK, Rad. - Sveuč. Zagrebu, Zavod hrv. povij. 21 (Zagreb 1988) 248-251; L. STEINDORFF, Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 347-349;

P. SCHREINER, *Byzanz*. München, R. Oldenbourg (1986). 226. - Compte rendu par R. BRATOŽ, Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 606-608.

Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија. Том 5. *Македонија - стратегијска, економска и културна положба; Михаил Псел како извор за историјата на македонскиот народ; Летописот на попот Дукљанин како извор за македонската средновековна историја и исчезнатите месни имиња како историјата на Македонија* (texte d'introd. franç.: La Macédoine - la situation stratégigue, économique et culturelle; Michail Psel comme source pour l'histoire du peuple macédonien; Les Annales du prêtre Douklyanine comme source pour l'histoire médiévale macédonienne et les toponymes disparues comme sources pour l'histoire de la Macédoine) (réd. V. MOŠIN et L. SLAVEVA). Прилеп, Институт за истраж. старосл. култура (1988). /14/+ 327+/5/+3 cartes.

С. СТАНОЈЕВИЋ, *Историја српскога народа*. 3e éd. [Фототипско репринт изд. Издавачке књижарнице Напредак, Београд из 1926]. Београд, Алтера (1989). 431. Avec ill.

L. STEINDORFF, *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung*. (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 191). - Compte rendu par E. ENNEN, Vierteljahreschr. f. Soz.-u. Wirtschaftsgesch. 74 (1987) 294-295.; N. MOAČANIN, Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 123-132

P. ŠTIH, *K polemiki o vprašanju časa prihoda Hrvatov* (rés. allem.: Zur Polemik über den Zeitpunkt der Kroatenzuwanderung). Zgod. čas. 43, 1 (Ljubljana 1989) 111-117.

P. ŠTIH, *Novi poskusi reševanja problematike Hrvatov v Karantaniji* (rés. allem.: Neue Versuche, die Problematik der Kroaten in Karantanien zu l"sen). Zgod. čas. 43, 3 (Ljubljana 1989) 319-333.

Г. ТОМОВИЋ, *Средњи век*. Историја Титовог Ужица I (до 1918). Титово Ужице, Нар. муз; Београд, Истор. институт (1989)117-188.

Die transalpinen Verbindungen der Bayern, Alemannen und Franken bis zum 10. Jahrhundert. [Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter, Bd.6]. Sigmaringen (1987). 431. Avec 13 pl. - Compte rendu par A. PLETERSKI, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 647.

Welt der Slawen - Geschichte, Gesellschaft, Kultur (réd. J. HERRMANN) (Cfr. Старинар н.с. XXXXIII, 191). - Compte rendu par N. BUDAK, Rad. - Zav. hrvat. povij. 20 (Zagreb 1987) 269-273; Љ. ЦИДРОВА, Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 238-239; M.W. WEITHMANN, Südost-Forsch. XLVII (München 1988) 277- 279

О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Ужице у време турске власти*. Историја Титовог Ужица I (до 1918). Титово Ужице, Нар. муз; Београд, Истор. институт (1989) 189-211.

D. R. ŽIVOJINOVIĆ, *Wars, Population Migrations and Religious Proselytism in Dalmatia during the Second Half of the XVIIth Century*. Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 77-82.

М. ЖИВОЈИНОВИЋ, *Спартини. Прилог просопографији* (rés. franç.: Les Spartenoi. Annexe à la prosopographie. Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 177-184.

HISTOIRE POLITIQUE

J. ADAMČEK, *Bune i otpori. Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću*. Zagreb, Globus, Zav. za hrv. povijest; Sisak, Histor. arhiv u Sisku (1987). 372. - Compte rendu par P. STRČIĆ, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 418-421; D. ŠILOVIĆ, Rad. - Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 345-347.

К. АЦИЕВСКИ, *Пелагонија во времето на Самуил и Гаврил Радомир* (rés. angl.: Pelagonia during Samuil and Gavril Radomir). Историја XXII,1 (Скопје 1986) 37-50.

K. ADŽIEVSKI, *Pelagonia zur Zeit des Kaiserreichs von Samuel* (rés. macéd.: Пелагонија во времото на Самуиловото царство). Review – Глас.- Инст. нац. истор. XXXI(II), 3(2) (Скопје 1987) 235-248.

M. ANGOLD, *The Byzantine Empire 1025-1204. A Political History*. London, New York (1984). X, 334. - Compte rendu par P. РАДИЋ, Истор. час. XXXV (Београд 1988) 211-213.

H. ARVELER [AHRWEILER], *Politička ideologija Vizantijskog Carstva*. Beograd, Filip Višnjić (1988). 187. - Compte rendu par I. GRDINA, Zgod. čas. 43, 3 (Ljubljana 1989) 453-455.

B. BEZMALINOVIĆ, *O geografsko-političkom pojmu Dalmacije do XIX stoljeća* (rés. franç.: Sur la notion géographique et politique de la Dalmatie jusqu' au XIXe siècle). Zb. rad. Prav. fak. Splitu XXV (Split 1988) 79-89.

М. БЛАГОЈЕВИЋ, *Србија у доба Немањића. Од кнежевине до царства 1168-1371 - илустрована хроника*. Београд, ТРЗ "Бајат" - ИРО "Београд" (1989). 270. Avec ill., 9 cartes.

М. БЛАГОЈЕВИЋ, *Студеница - манастир заштитника српске државе* (rés. franç.: Studenica - monastère du protecteur de l'Etat Serbe). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 51-66.

Д. БОЈАНИЋ, *Нове вести о Скендер-бегу Црнојевићу* (rés. franç.: Nouvelles informations sur Skender Beg Crnojević). Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 183-190.

V. ĆURŽIK, *Valpovština u gradjanskom ratu 1526-1538* (rés. allem.: Valpovo und Umgebung im Bürgerkrieg 1526-1538). Osječki zb. XX (Osijek 1989) 319-327.

С. ЋИРКОВИЋ, *Србија уочи царства* (rés. franç.: La Serbie à la veille de l'empire). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 3-13.

С.М. ЋИРКОВИЋ, *Милешева и Босна* (rés. franç.: Mileševa et la Bosnie). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 137-143.

P. ĆOŠKOVIĆ, *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama 1443-1446.* [Studije i monografije, 3]. Banjaluka, Institut za istoriju (1988). 218. - Compte rendu par N. BUDAK, Rad. - Zavod hrvat. povij., Filoz. fak. Zagr. 22 (Zagreb 1989) 336; S.A. JALIMAM, Istor. zb. 10 (Banjaluka 1989) 224-226.

Р. ЋУК, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку (*Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 191). - Compte rendu par Н. ЛЕМАЈИЋ, Зб. Матице срп. истор. 35 (Нови Сад 1987) 209-211; I. PRLENDER, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 396 ; I. VOJE, Zgod. čas. 43, 1 (Ljubljana 1989) 137-139;

D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,192). - Compte rendu par N. VEKARIĆ, An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVI (Dubrovnik 1988) 259-260.; I. VOJE, Zgod. čas. 41, 4 (Ljubljana 1987) 734-736; M. BATOROVIĆ, Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 47; I. PRLENDER, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 398-399..

LJ. DOKLESTIĆ, *Osmanlije i Balkan u vrijeme prve etape njegova osvajanja (1352-1453)* (rés. allem.: Die Osmanen und der Balkan zur Zeit der ersten Stufe seiner Besetzung). Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 19-30.

D. DRAGOJLOVIĆ, *Migrations of the Serbs in the Middle Ages.* Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts,Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 61-66.

I. DUJČEV, *Croazia intermediario fra la Bulgaria e Roma alla fine del secolo nono ed all'inizio del secolo decimo* (rés. croate: Hrvatska kao posrednik izmedju Bugarske i Rima na koncu 9. i na početku 10. stoljeća). Slovo 37 (Zagreb 1987) 28-34.

И. ЂУРИЋ, *Сумрак Византије. Време Јована Палеолога 1392-1448*) (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 275; XXXVIII, 192). 2e éd. Zagreb, Naprijed (1989). 400. Avec ill - Compte rendu par R. RADIĆ, Byzantinoslavica XLIX,2 (Praha 1988) 245 - 247; R. RADIĆ, Βυζαντινός Δόμος 2 (1988) 274-275; G. WEISS, Deutsch. Arch. f. Erforsch. d. Mittelalters 44 (1988) 700-701.

Б. ФЕРЈАНЧИЋ, *Србија и византијски свет у првој половини XIII века /1204-1261* (rés. franç.: La Serbie et le monde byzantin durant la première moitié du XIII siècle, 1204-1261). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 103-148.

Б. ФЕРЈАНЧИЋ, *Византинци у Србији прве половине XV века* (rés. franç.: Les Byzantins en Serbie durant la première moitié du XVème siècle). Зб. рад. Виз. инст. XXVI (Београд 1987) 173-215.

J. FERLUGA, *Aufstände im byzantischen Reich zwischen den Jahren 1025 und 1081. Versuche einer Typologie*. Riv. di Studi Biz. e Slavi 5(1985) (1989) 137-165.

J. FERLUGA, *L'Italia bizantina dalla caduta dell' Esarcato di Ravenna alla metà del secolo IX.* Bisanzio, Roma e l'Italia nell' Alto Medioevo. Spoleto (1988) 169-193.

J. FERLUGA, *Kolonizacijska politika bizantinske oblasti od VII do XIII stoletja* (rés. ital.: La politica di colonizzazione del governo Bizantino dal VII al XIII secolo). Zgod. čas. 42, 1 (Ljubljana 1988) 13-26.

J. FERLUGA, *Partis et Courants Politiques dans les Cours Balkaniques vers le Milieu du XVe siècle.* Byz. Forsch. 11 (1987) 315-346.

J. FERLUGA, *Pota in metode bizantinske politične in kulturne ekspanzije na Balkanu od srede VII do prvih desetletij XI. stoletja* (rés. ital.: Vie e metodi dell'espansione politica e culturale Bizantina nei Balcani dalla metà del secolo VII ai primi decenni dell' XI). Zgod. čas. 41, 4 (Ljubljana 1987) 573-583.

A. GABELIĆ, *Ustanak hvarskih pučana (1510-1514) - izvori, tokovi, dometi* (rés. angl.: The Rebellion of Hvar's Plebeians, 1510-1514). [Bibl. znan. djela, 22]. Split, Književ. krug (1988). 694.- Compte rendu par V. HULJIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 400-401.

I. GRDINA, *Obseg bosenske države za bana Kulina* (rés. franç.: L' étendue du pays Bosnien au temps du ban Couline). Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 449-457.

Б. ХРАБАК, *Одреди савезника кнеза Лазара у бици на Косову 1389. године* (rés. franç.: Les détachements des alliés du prince Lazare à la bataille de Kossovo 1389). Ужич. зб. 18 (Т. Ужице 1989) 39-50.

Б. ХРАБАК, *Ускочко и турско пустошење северне Далмације 1540-1570. године* (rés. angl.: Plundering of Northern Dalmatia by the Uskoks and the Turks from 1540 until 1570). Зб. Матице срп. истор. 35 (Нови Сад 1987) 7-49.

М. ЈАЧОВ, *Борба за превласт на Балкану крајем XVI и почетком XVII века* (rés. franç.: Lutte pour la prédominance dans les Balkans à la fin du XVIe et le commencement du XVIIe siècle). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 131-138.

К. ЈИРЕЧЕК, *Историја Срба* (trad. par J. Radonjić). Књ. 1. Политичка историја до 1537. године. Београд, Просвета (1988). 512.

N. JOVANOVIĆ – K. NIKOLAĆ, *Gde je bila Kinamova Tara*. Aletheia. Jubilarno izd. stud. Filoz. fak. (Beograd 1988) 101-111.

Ј. КАЛИЋ, *Кнегиња Марија* (rés. franç.: La princesse Marie). Зограф 17 (Београд 1986) 21-35. Avec 11 fig.

Ј. КАЛИЋ, *Престо Стефана Немање*. Прилози књижев. јез. истор. фолк. LIII-LIV, 1-4 (1987-1988) (Београд 1988) 21-30.

I. KAMPUŠ, *Kosovski boj u objavljenim najstarijim izvorima i u novijoj srpskoj historiografiji* (rés. allem.: Die Schlacht auf dem Amselfeld in den ältesten publizierten Queelen und der neueren serbischen Geschichtsschreibung). Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 1-17.

N. KLAIĆ, *Medvedgrad i njegovi gospodari* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,192). - Compte rendu par L. STEINDORFF, Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 335.

N. KLAIĆ, *Srednjovekovna Bosna - politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377.g.).* Zagreb, Grafički zav. Hrvat. (1989).344.

D. KLEN, *Stoljeće i pol prilika i neprilika u Rijeci i oko nje (1465-1627)* (rés. ital.: Un secolo e mezzo di circostanze favorevoli e sfavorevoli a Fiume e nei dintorni (1465-1627). Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 17-26.

B. KREKIĆ, *Odjek bitke na Krbavskom polju (1493) u Dubrovniku* (rés. angl.: The Battle of Krbava (1493) and its Impact in Dubrovnik). An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVII (Dubrovnik 1989) 87-92.

B. KUNTIĆ-MAKVIĆ – I. LILČIĆ, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske.* Zagreb (1986). 471. - Compte rendu par L. MARGETIĆ, Zb. Prav. fak. Rijeci 9 (Rijeka 1988) 181,

J. LÉSNY, *Stefan Zavida als Sohn von Uroš I. und Vater von Stefan Nemanja.* Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 37-49.

J. LUČIĆ, *Dubrovnik i kosovska bitka u dokumentima i historiografiji* (rés. allem.: Dubrovnik und die Schlacht auf dem Amselfeld in Dokumenten und Geschichtschreibung). Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 91-95.

LJ. MAKSIMOVIĆ, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi.* Amsterdam A. M. Hakkert (1988). 308.

LJ. MAKSIMOVIĆ, *L'idéologie du souverain dans l'Etat serbe et la construction de Studenica* (rés. serb.: Владарска идеологија у српској држави и подизање Студенице). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 35-49.

L. MARGETIĆ, *Pozadina prvoga ugarskog napada na Rab (1071)* (rés. ital.: Il Retroscena del primo attaco degli Ungari contro Arbe). Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 75-119.

Б. ПАНОВ, *За Методиевото словенско кнежевство и создавањето на "Закон судный людем"* (rés. angl.: Methodius's Slavic Principality and the Promulgation of the Law for the Judging of People). Кирило-Метод .(Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 289-303.

Пехар смрти - живот и војевања Селџука (trad. par K. Nikčević). Крушевац, Багдала (1988). 137.

LJ. PERČI, *Prilog poznavanju izgradnje varaždinskih gradskih utvrda u prvoj četvrtini 16. stoljeća* (rés. allem.). Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 54-56.

E. PIVČEVIĆ, *Pisma pape Leona X. o stanju u Hrvatskoj.* Mogućnosti XXXVII, 12 (Split 1989) 1177-1187.

Р. РАДИЋ, *Манојло Страворман. Прилог историји византијско-јужнословенских односа крајем XI и у првим годинама XII века* (rés. franç.: Manuel Straboromanos. Contribution à l'histoire des rapports entre Byzance et les Slaves du Sud à la fin du XIe et durant les premières années du XII siècle). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 93-101.

Н. РАДОШЕВИЋ, *Никејски цареви у савременој им реторици* (rés. franç.: Les empereurs de Nicées dans la rhétorique de leur époque). Зб. рад. Виз. инст. XXVI (Београд 1987) 69-85.

Н. САМАРЏИЋ, *Битка код Харшања 1687. године у европској историји* (rés. franç.: La bataille de Hars ny en 1687 dans l'histoire européenne). Истор. час. XXXV (Београд 1988) 75-87.

Н. САМАРЏИЋ, *Имре Текели на Дунаву (1688-1690)* (rés. franç.: Émeric Tekeli sur le Danube (1688-1690). Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 81-98.

R. SAMARDŽIĆ, *Migrations in Serbian History.* Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts,Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 83-90.

Р. САМАРЏИЋ, *Српски народ крајем XVI и почетком XVII века и његов поновни излазак на историјску позорницу* (rés. franç.: Le peuple Serbe vers la fin du XVIème et au début du XVIIème siècle et sa nouvelle apparition sur la scène historique). Старина Новак и његово доба. [Пос. изд. САНУ, Балканол. инст., 35]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 9-18.

Д. СИНДИК, *О савладарству краља Стефана Радослава* (rés. franç.: Au sujet de la corégence du roi Etienne Radoslav). Истор. час. XXXV (Београд 1988) 23-29.

G. SOULIS, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331-1355) and his Successors.* Washington, Dumbarton Oaks Library and Collection (1984). XXVI,353. - Compte rendu par Д. КОРАЋ, Истор. час. XXXV (Београд 1988) 213-216.

F. DŽ. SPAHO, *Vojna organizacija turske vlasti u Kliškom sandžaku u XVII stoljeću* (rés. angl.: Millitary Organization of Turkish Government in the Sandžak of Klis). Zb. Cetinske kraj. 4 (Sinj 1989) 73-79.

М. СПРЕМИЋ, *Бранковићи - обласни господари Косова.* Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 121-130.

М. СПРЕМИЋ, *Деспот Ђурађ Бранковић и папска курија* (rés. allem.: Despot Djuradj Branković und die Päpstliche Kurie). Зб. Филоз. фак. (Беогр.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 163-177.

M. SPREMIĆ, *La Serbie entre les Turcs, les Grecs et les latins au XVe siècle.* Byz. Forsch. 11 (1987) 433-443.

L. STEINDORFF, *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung.* K"ln -Wien, B"hlau Verl. (1984) (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 191). Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 367-372.

А. СТОЈАНОВСКИ, *Врањски кадилук у XVI веку.* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,194 ; XXXVII,277) - Compte rendu par М. ЗДРАВЕВА, Глас.-Инст. нац. истор. XXX, 1-2 (Скопје 1986) 315-317.

B. STULLI, *Povijest Dubrovačke Republike.* Zagreb, Arhiv Hrvatske; Dubrovnik, Časopis Dubrovnik (1989). 137. Avec ill.

Р. ТРЕБЈЕШАНИН, *Милица Хребељановић.* Рашка XIX, 25 (Рашка 1989). 86-107.

P. ŽIVKOVIĆ, *Ivaniš Nelipić između Mletačke republike i bosanskog kralja Tvrtka II Tvrtkovića* (rés. angl.: Ivaniš Nelipić between Venetian Republican Bosnian King Tvrtko Tvrtković the Second). Rad.- Sveuč. Splitu, Fil. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 27(14), 1987-1988 (Zadar 1988) 151-170.

P. ŽIVKOVIĆ, *Socijalne promjene na dvoru bosanskih kraljeva tijekom 14. i 15. stoljeća (Primjeri nastanka novog plemstva u Bosni)* (rés. allem.: Soziale Veränderungen am Hof der bosnischen K"nige im 14. und 15. Jahrhundert (Beispiele der Entstehung eines neuen Adels in Bosnien). Rad.- Zavod hrv. povij., Filoz. fak. Zagr. 21 (Zagreb 1988) 23-34.

HISTOIRE ÉCONOMIQUE

Б. БАРКОВИЋ, *Ефикасност рударске експлоатације у средњовековној Србији* (rés. franç.: Efficacité de l'exploitation des mines dans la Sérbie du Moyen Âge). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 75-85.

M. BARTUSIS, *State Demands for the Billeting of Soldiers in Late Byzantium*. Зб. рад. Виз. инст. XXVI (Београд 1987) 115-123.

Р. ЋУК, *Прилог проучавању рударства на Копаонику у средњем веку* (rés. franç.: Contribution à l'étude de l'exploitation des mines à Kopaonik au Moyen Âge). Истор. глас. 1-2 (Београд 1989) 23-38.

J. DRANÇOLLI, *Raguzanet në Kosovës* (prej fundit të shekullit XIII deri në vitin 1455). Prishtinë, Inst. i historisë (1987). 251.

I. ERCEG, *Pregled "solana" i proizvodnje soli duž istočnojadranske obale (doba feudalizma)* (rés. ital. et allem.: Ein Übersicht der "Salinen" und der Production vom Salz das Ostadriatische Ufer entlang (Die Periode des Feudalismus). Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 119-131.

Н. ФЕЈИЋ, *Шпанци у Дубровнику у средњем веку* (rés. esp. et franç.: Les Espagnols à Dubrovnik - Raguse - au Moyen Âge). [Посебна издања, 25]. Београд, Историјски институт, Просвета (1988). 330. - Compte rendu par C. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, Истор. глас. 1-2 (Београд 1988) 145-146; B. HRABAK, An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVII (Dubrovnik 1989) 187-189;

J. FERLUGA, *Der byzantinische Handel nach dem Norden im 9. und 10. Jahrhundert*. Untersuchungen zum Handel und Verkehr der vor-und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel-und Nordeuropa. Teil IV: *Der Handel der Karolinger-und Wikingerzeit*. Bericht über die Kolloquien der Kommision für die Altertumskunde Mittel-und Nordeuropas in den Jahren 1980-1983. (Hrsg. V.K. DÜVEL u a..). G"tingen, Vandenhoeck u. Ruprecht (1987) 616-642.

J. FERLUGA, *Der byzantinische Handel zu der Balkanhalbinsel vom VII. bis zum Anfang des XIII. Jahrhunderts*. Papers presented at the Vth International Congress of South-East European Research Studies. Belgrade 11-16th September 1984. Skopje, Institute of National History (1988) 31-52.

J. FERLUGA, *Navigation et commerce dans l'Adriatique aux VIIe-VIIIe siècle*. Byz. Forsch. 12 (1987) 37-51.

N. FILIPOVIĆ, *Ocaklik Timars in Bosnia and Herzegovina* (rés. serb.: Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini). Prilozi orijent. filol. 36, 1986 (Sarajevo 1987) 149-180.

N. FILIPOVIĆ, *Rudnici i kovnice novca u Rumeliji i Bosni krajem XVI i u prvoj polovini XVII stoljeća* (rés. allem.: Bergwerke und Münzstätten in Rumelien und Bosnien Ende des XVI. und in der ersten Hälfte des XVII Jahrhunderts). Balcanica XX (Belgrade 1989) 243-259.

Б. ХРАБАК, *Царина и баждарина у северној Србији на промет са Угарском и балканским областима (до краја XVI века)* (rés. franç.: Les droits de douane et les taxes de transit perçus dans la Serbie du Nord sur le trafic avec la Hongrie et les régions balkaniques (jusqu'à la fin du XVIe siècle). Зб. рад. Нар. муз. XIX (Чачак 1989) 5-39.

Б. ХРАБАК, *Материјалне и радне обавезе Србије, Срема и Баната у време султановог похода на Угарску 1566. године* (rés. angl.: Obligations of Serbia, Banat and Srem in Providing Supplies and Labour during the Sultan's Military Campaign on Hungary in 1566). Зб. Матице срп. истор. 35 (Нови Сад 1987) 91-104.

Б. ХРАБАК, *Рашки пазари у XV и XVI веку*. I. део. Наша прошлост 3 (Краљево 1988) 77-119.

Б. ХРАБАК, *Занати у Руднику, Ужицу и у насељима северне Србије од 1470. до 1600. године*.Зб. рад. Нар. муз. XVII (Чачак 1987) 29-77.

V. JAKIĆ-CESTARIĆ, *Pašmanski posjedi samostana sv. Ivana krajem XI. stoljeća i njegova nastavljača samostana sv. Kuzme i Damjana početkom XII. stoljeća. Prilog historijskog topografiji i toponimiji* (rés. angl.: The Estate of the Monasteries of St. Kuzma and Damjan Late in 11th and in 13 th Cent. Otok Pašman kroz vjekove i danas. [Pašmanski zbornik]. Zadar (1987) 129-160.

J. LUETIĆ, *Moreplovci, trgovačka mornarica i lučka djelatnost Valone, Drača i Lješa i nautičko-komercijalne veze Albanaca s Dubrovčanima 1566-1586. godine* (rés. franç.: Navigateurs, marine marchande et activité des ports de Valona, de Durazzo et d'Alessio et les relations nautiques et commerciales entre les Albanais et Ragusains 1566-1586). Градска култура на Балкану (XV-XIX век). Књ. 2. [Пос. изд. 36]. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. институт (1988) 33-61.

J. LUETIĆ, *Pomorci i jedrenjaci Dubrovačke republike* (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 279). - Compte rendu par R.F. BARBALIĆ, Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 339-340.

Д.Г. МИЛЕТИЋ, *Млинице на ушћу Радобоље у Неретву* (rés. allem.: Kleine Mühlen (Mlinice) an der Mündung des Flusses Radobolja in die Neretva). Херцеговина 6 (Мостар 1987) 83-101. Avec ill.

С. МИШИЋ, *Поседи манастира Светог Петра Коришког* (rés. franç.: Les terres du monastère Saint Pierre Koriški). Истор. глас. 1-2 (Београд 1989) 39-54.

N. OIKONOMIDÈS, *De l'imp"t de distribution à l'imp"t de quotité à propos du premier cadastre byzantin 7e - 9e siècle*. Зб. рад. Виз. инст. XXVI (Београд 1987) 9-19.

I. PEDERIN, *Mlinovi na Jadru i Cetini u okviru dalmatinskog poljodjelstva, politike i rata od XIV-XVII stoljeća* (rés. angl.: Mills on the River Jadro and Cetina in Crame of Dalmatian Agriculture, Politics and War XIV-XVII Centuries). Zb. Cetinske kraj. 4 (Sinj 1989) 177-184.

Т. ПОПОПОВИЋ, *Фирентинци у Босни и Србији у XVI веку* (rés. franç.: Florentins en Bosnie et Serbie au XVIe siècle). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 113-118.

P. SCHREINER, *Slike iz bizantinske province. Trgovci in trgovina v dobi Paleologov* (rés. allem.: Bilder aus der byzantinischen Provinz. Händler und Warenverkehr in der Paläologenzeit). Zgod. čas. Zgod. čas. 42, 1 (Ljubljana 1988) 5-12.

Ђ. ТОШИЋ, *Trg Drijeva u srednjem vijeku*. Sarajevo, Veselin Masleša (1987). 324. - Compte rendu par P. ЋУК, Истор. глас. 1-2 (Београд 1988) 143-145; D. LOVRENOVIĆ, Acta hist.- oecon. Iugosl. 15 (1) (Zagreb 1988) 234-235.

О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Цариградски друм од Београда до Будима у XVII и XVIII веку*. Нови Сад, Матица српска (1988).

О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Имање манастира Дечана у светлу турских пописа (1485-1582)* (rés. franç.: Le domaine de Dečani à la lumière des registres turcs (1485-1582). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 407-413.

О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Мрежа турских путева (копнених и воденох) на подручју данашње Војводине и Славоније* (rés. franç.: Reseau des voies turques (sur terre et sur mer) et le trafic sur le territoire de la Vojvodina actuelle et la Slavonie). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 119-129.

B. ZLATAR, *Sarajevo kao trgovački centar bosanskog sandžaka u XVI vijeku* (rés. angl.: Sarajevo as a Trading Centre of the Bosnian Sanjak in the 16th Century). Prilozi orijent. filol. 38, 1988 (Sarajevo 1989) 225-240.

P. ŽIVKOVIĆ, *Veze Bosne i Dubrovnika u 14. i 15. stoljeću*. Tuzla, Univerzal [s.a.]. - Compte rendu par N. VEKARIĆ, An. Za-

voda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVI (Dubrovnik 1988) 260.

HISTOIRE CULTURELLE

Б. Кр. БОШКОВСКИ, *Свети Методиј - образец за свети Климент* (rés. angl.: St Methodius - a Model for St Clement). Кирило-Метод.(Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 219-224.

J. BURCKARDT, *Kultura renesanse u Italiji* (trad. par M. PRELOG). Sremski Karlovci, Izd. knjiž. Z. Stojanovića (1989). 372.

Z. ČRNJA, *Kulturna povijest Hrvatske.* Knj. 1-2. Opatija, Otokar Keršovani (1988). 461. 391.

С.П. ЂОРЂЕВИЋ, *Развој медицинске мисли и образовање српских средњовековних болница и медицинских школа* (rés. franç.: Le développement de la médecine et la formation des h"pitaux et des écoles médicales médiévaux Serbes). Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 27-49. Avec ill.

E. ENNEN, *Frauen im Mittelalter.* München, Verl.C.H. Beck (1984). 300. - Compte rendu par L. ČORALIĆ, Rad.- Zavod hrv. povij., Filoz. fak. Zagr. 21 (Zagreb 1988) 260-265.

I. FISKOVIĆ, *Renaissance Art in Dalmatia and Hungary* (rés. serb.: Renesansa u Dalmaciji i Ugarskoj). Balcanica XX (Belgrade 1989) 87-102.

I. FISKOVIĆ, *Za Jurja Matijeva i Veneciju* (rés. ital.: Per Giorgo di Matteo (Juraj Dalmatinac) e Venezia). Prilozi povij. umjet. Dalm. 27 (Split 1988) 145-180. Avec 17 fig.

I. GRDINA, *Skupnost Slovencev in njih učena kultura v zgodnjejših razdobjih srednjega veka* (rés. allem.: Die Slowenen und die mittelalterliche Gelehrtenkultur). Zgod. čas. 43, 2 (Ljubljana 1989) 183-192.

П.ХР. ИЛИЕВСКИ, *Просветителската мисија на св. Методиј* (rés. angl.: St Methodius's Mission of Enlightenment). Кирило-Метод.(Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 249-258.

Н.Ђ. ЈАНКОВИЋ, *Астрономија у старим српским рукописима.* [САНУ- Пос. изд. DXC. Одељ. природно-матем. наука, 64]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989). 257.

А. ЈЕВТИЋ, *Милешевски штампани псалтир и значај псалтира у животу српског народа* (rés. angl.: The Printed Psalter of Mileševa and the Importance of the Psalter in the Life of the Serbian People). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXVIIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 205-219.

С. ЈОВАНЧИЋЕВИЋ, *О манастирима Рујно и Мркшина црква - поводом 450 година од прве штампане књиге у Србији* (rés. franç.: Monastères Rujno et Église de Mrkša à propos de 450 ans depuis le premier livre imprimé en Serbie). Ужич. зб. 16 (Т. Ужице 1987) 67-79.

Р. В. КАТИЋ, *Болница манастира Студенице-прва болница у Србији* (rés. franç.: L'h"pital du Monastère Studenica - le premier l'h"pital en Serbie). Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 17-26. Avec ill.

Р. В. КАТИЋ, *Медицинске прилике у српским земљама у доба Косовске битке.* Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 131-146.

Р. КАТИЋ, *Општи преглед стања српске медицине у доба косовске битке.* Рашка XIX, 25 (Рашка 1989). 77-85.

Д. КЛАИЋ, *Позориште и драме средњег века.* Нови Сад, Књижевна заједница Новог Сада (1988). - Compte rendu par Ж. ЖИВКОВИЋ, Летоп. Матице срп. 443, 4 (Нови Сад 1989) 640-645.

A. MOHOROVIČIĆ, *Pojava slavenske pismenosti i književnosti u krugu ranosrednjovjekovnog evropskog kulturnog medija* (rés. angl.: The Appearance of Slavic Literacy and Literature in Early Mediaeval European Cultural Milieu). Slovo 37 (Zagreb 1987) 17-26.

Ј. НИКОЛАЈЕВИЋ – М. ДУКИЋ, *Прве болнице у Србији у манастиру Студеници и манастиру Жича* (rés. franç.: Les premiers h"pitaux en Serbie à Monastère Studenica et Monastère Žiča). Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 50-54.

Б. ПАНОВ, *Климент Охридски и његово сесловенско дело* (rés. angl.: Clement of Ohrid and his Common Slavic Activity). Историја XXII,1 (Скопје 1986) 7-28.

Л. ПАВЛОВИЋ, *Лекари деспота Ђурђа Бранковића Смедеревца половином 15. века* (rés. franç.: Les médecins du despot Djuradj Branković Smederevac en deuxième moitié XVème siècle). Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 91-94. Avec ill.

Ђ. ПЕРИЋ, *Нацрт историјске библиографије о српској средњовековној жени (1158/59 - 1459-1521).* Зб. Матице срп. истор. 35 (Нови Сад 1987) 189-207.

V. RABINOVIĆ, *Alhemija kao fenomen srednjovekovne kulture* (trad. par M. Glumac-Radnović). Beograd, Prosveta (1989). 447.

Ж. СЛАВКОВИЋ, *Употреба аутохтоног лековитог биља и других природних сировина у околини првих болница у Србији у манстиру Студеници и манастиру Жичи* (rés. angl.: The Use of Autochtonous Medical Herbs and Some Other Natural Raw Materials in Region of the First Hospitals in Serbia at Monastery Studenica and Monastery Žiča). Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 145-158. Avec ill.

Р. СТАНИЋ, *Студеница - камен темељац српске културе и уметности* (rés. angl.: Studenica - The Foundations Stone of the Serbian Culture and Art). Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 7-16. Avec ill.

М. ТАТИЋ-ЂУРИЋ, *Надживелост антике у српској уметности и култури средњега века* (rés. allem.: Das Überdauern der Antike in der serbischen Kultur und Kunst des Mittelalters). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 281-306.

P. ŽIVKOVIĆ, *Dubrovačko-bosansko-humska saradnja na polju zdravstvene kulture tijekom XIV i XV stoljeća* (rés. angl.: Cooperations between Dubrovnik, Bosnia and Hum in Health Culture during the 14th and 15th Century). An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVI (Dubrovnik 1988) 67-76.

RÉLIGION - HISTOIRE ECCLÉSIASTIQUE - MONUMENTS ECCLÉSIASTIQUES

М. БЛАГОЈЕВИЋ, *Челници манастира Дечана* (rés. franç.: Le čelnik du monastère de Dečani). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 21-34.

М. БЛАГОЈЕВИЋ, *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева* (rés. franç.: Le despote Stefan Lazarević et le monastère de Mileševa). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 165-174.

М. БЛАГОЈЕВИЋ, *Кнез Лазар ктитор Хиландара*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 47-62. Avec ill.

М. ЦУЊАК, *Прилог проучавању манастира Горњака у Горњачкој клисури* (rés. angl.: A Supplement to the Studying of the Gornjak Monastery in the Gornjak Gorge). Viminacium 2 (Пожаревац 1987) 41-53. Avec ill.

[Četiristo pedeset] 450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu. Sarajevo, Gazi Husrev-begova medresa (1988). 239.

Ž. DIBOA, *Monaški redovi*.(trad. par D. HRIŽAR). Novi Sad, Knjiž. zajednica Novog Sada (1988). 150. - Compte rendu par P. STRČIĆ, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 395-396; S.A. JALIMAM, Istor. zb. 10 (Banjaluka 1989) 226-227.

L. DOBRONIĆ, *O Medvedgradu* (rés. angl.: Medvedgrad). God. zašt. spomenika kult. Hrvat. 13 (Zagreb 1987) 137-139.

Д. ДРАГОЈЛОВИЋ, *Црквене прилике у Далмацији од разарања Салоне до обнове Сплитске надбискупије* (rés. angl.: Church Conditions in Dalmatia from the Distruction of Salona to the Restoration of Archbishopry in Split). Balcanica XX (Belgrade 1989) 211-226.

Д. ДРАГОЈЛОВИЋ, *Православље у Срему у средњем веку*. Манастир Шишатовац - Зб. рад. (Réd. D. DAVIDOV) [Срп. акад. наука умет., Балканол. инст., Пос. изд. 38]. Београд (1989) 25-30.

Д. ДРАГОЈЛОВИЋ, *Крстјани и јеретичка Црква босанска* (rés. franç: Les chrétiens et l'église héretique de Bosnie). [Пос. изд. Балканол. инст., 30]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987). 281. - Compte rendu par I. GRDINA, Zgod. čas. 43, 2 (Ljubljana 1989) 296-298.

И.М. ЂОРЂЕВИЋ, *Милешева и Студеница* (rés. franç.: Mileševa et Studenica). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 69-80.

И. ЂУРИЋ, *Теофилакт Охридски под шатором Арона* (rés. franç.: Tēophylacte d'Achrid sous la tente d'Aaron). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 69-91.

Р.М. ГРУЈИЋ, *Православна српска црква*. Фототипско издање. [Културно-историјска баштина]. Крагујевац, НИРО Светлост-Каленић (1989). /12/+231+/1/.

E. HILJE, *Osvrt na najraniju povijest crkve i samostana sv. Duje na Pašmanu* (rés. angl.: The Early History of the Church and Monastery of St. Duje on the Island of Pašman). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 28 (15) (Zadar 1989) 135-144.

J. HÖFLER, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem - prolegomena k historični topografiji predjoževinskih župnij* (rés. allem.). Ljubljana, Znan. institut Filoz. fak. (1986). 71.

J. HÖFLER, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*. Ljubljana (1986). 72. - Compte rendu par J. CURK, Čas. zgod. narodop. 59 (24), 1 (Maribor 1988) 326-334.

М. ЈАЧОВ, *Милешева и римска курија од обнове Пећке патријаршије до Велике сеобе* (rés. franç.: Mileševa et la Curie romaine du rétablissement du Patriarcat de Peć à l'Exode). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 253-266.

М. ЈАНКОВИЋ, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку* (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 281). - Compte rendu par Д. ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ, Зб. Матице срп. истор. 34 (Нови Сад 1986) 193-194.; P. ĆOŠKOVIĆ, Istor. zb. 10 (Banjaluka 1989) 219-223.

М. ЈАНКОВИЋ. *Милешевска митрополија* (rés. franç.: L'église métropolite de Mileševa). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 145-153.

М. ЈАНКОВИЋ, *Поседи и привилегије српске цркве у Будви* (rés. allem.: Besitztümer und Privilegien der serbischen Kirche in Budva). Истор. час. XXXV (Београд 1988) 31-38.

А. ЈЕВТИЋ, *Лик пастира у библијској и светоотачкој мисли*. Богословље XXXII (XLVI), 1-2 (Београд 1988) 3-15.

А. ЈЕВТИЋ, *Свети Седми васељенски сабор у Никеји (787-1987) (Кратка историја и теологија 7. сабора, Икона и оваплоћење, Последице одлука Седмог васељенског сабора о иконама на црквени живот)*. Богословље XXXI (XLV), 2 (Београд 1987) 11-39.

J. KOLANOVIĆ, *Benediktinci na Pašmanu* (rés. franç.: Les Benédictins de Pašman). Otok Pašman kroz vjekove i danas. [Pašmanski zbornik]. Zadar (1987) 95-107. Avec ill.

В. КОРАЋ, *Благо манастира Студенице*. Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 203-204.

S. KOVAČIĆ, *Vijesti iz crkvenih arhiva o Cetinskoj krajini pod Turcima* (rés. angl.: Data from Church Archives Concerning Cetinska krajina under Turks). Zb. Cetinske kraj. 4 (Sinj 1989) 145-166.

S. KRASIĆ, *Nekadašnji dominikanski samostan Sv. Nikole u Kotoru (1266-1807)* (rés. ital.: Il monastero domenicano a Cattaro). Prilozi povij. umjet. Dalm. 28 (Split 1989) 129-141. Avec 2 fig.

Д. КУЈОВИЋ, *Црквени споменици Колашина и околине* (rés. angl.). Никшић, Унив. ријеч (1989). 127. Avec ill.

Ј. ЛЕШНИ, *Убикација манастира Светог Срђа у Бакха - маузолеја дукљанских владара*. Прилози књижев. јез. истор. фолк. LI-LII, 1-4 (1985-1986) (Београд 1988) 93-103.

Ф. В. МАРЕШ, *Словенските светци во Асемановото евангелие* (rés. allem.: Die slawischen Heiligen im Evangeliarum Assemani). Лихнид 6 (Охрид 1988) 3-10.

Ц. МАЈЕНДОРФ, *Византијско богословље* (trad. par J.Đ.Olbina). 2ᵉed. Крагујевац, Каленић (1989). 288.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Ризница манастира Милешеве - прилог реконструкцији* (rés. franç.: Le trésor du monastère de Mileševa. Contribution à la reconstruction). Милешева у историји српског народа [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. J. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987). 317. Avec ill.

P. MIJOVIĆ, *Le ciboire d'Ulcinj*. Studi in memoria di Giuseppe Bovini. Vol. II. Bologna, Università degli studi di Bologna; Ravenna, Instituto di antichita ravennati e bizantine, Ed. del Girasole [1989] 403-418.

Никодим МИЛАШ, епископ, *Православна Далмација*. Историјски преглед. [Библ. "Повесна сфера", св. 1], Фототипско издање. Београд, Сфаирос (1989). 574 +/2/.

Д. МИЛОШЕВИЋ, *Богородичина црква у Студеници - нека разматрања* (rés. franç.: L'église de la Vierge à Studenica). Зб. Нар. муз. Беогр.,Истор. умет. XIII-2 (Београд 1987) 7-29.

П. МИЉКОВИЋ-ПЕПЕК, *Вељуса. Манастир св. Богородица во селото Вељуса крај Струмица*. Скопје (1981)(Cfr. Старинар н.с. XXVI,366). - Compte rendu par V. PUCKO, Byzantinoslavica L,2 (Praha 1989) 235-237.

Minoritski samostan na Ptuju 1239-1989. (réd. J. MLINARIČ et M. VOGRIN) (rés. allem., angl. et ital.). Ptuj, Slov. minor. provinca; Minor. samostan sv. Petra in Pavla; Celje, Mohorjeva založba (1989). 448. Avec ill.

M. MIRKOVIĆ, *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje* (rés. allem.: Die Franziskanerkir-

che in der Zagreber Kapitelstadt und ihre kulturgeschichtliche Bedeutung). God. zašt. spomenika kult. Hrvat. 13 (Zagreb 1987) 115-135. Avec 18 fig.

I. MUŽIĆ, *Papa Ivan X. o pokrštavanju i autohtonosti Hrvata. Interpretacija* (Le pape Jean X sur la christianisation et l'autochtonie des Croates). Crkva u svijetu XXIII (Split 1988) 362-368.

B. NILEVIĆ, *Iz historijske geografije srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1463-1557. godine* (rés. angl.: From the Historical Geography of the Serbian Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina from 1463 to 1557). An. Gazi Husrev-begove bibl. XIII-XIV (Sarajevo 1987) 209-215.

B. NILEVIĆ, *Prilog srpskoj crkvenoj organizaciji u Bosni i Hercegovini 1463-1557. godine* (rés. angl.: A Contribution to the Serbian Church Organization in Bosnia and Herzegovina (1463-1557). Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 173-184.

С. ПЕТКОВИЋ, *Култ и представе српског архиепископа Арсенија у Русији од XV до XVIII века* (rés. angl.: The Cult and Representations of Serbian Archbishop Arsenije in Russia from the Fifteenth to the Eighteenth Centuries). Зб. Филоз. фак. (Беогр.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 187-198. Avec 3 fig.

С. ПЕТКОВИЋ, *Настанак Милешеве* (rés. franç.: Les origines du monastère Mileševa). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 1-8. Avec 6 fig.

М. ПЕТРОВИЋ, *Корени црквенодржавних односа у Србији за време кнеза Лазара* (rés. angl.: The Roots of Church-State Relations in Serbia at the Time of Prince Lazar). Наша прошлост 4 (Краљево 1989) 7-18.

М. ПЕТРОВИЋ, *Титулатура патријарха Спиридона и преткосовске црквено-политичке промене у Србији*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 97-120. Avec ill.

М.М. ПЕТРОВИЋ, *Студенички типик и самосталност Српске цркве* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 199). - Compte rendu par Р. ГАШИЋ, Истор. глас. 1-2 (Београд 1988) 140-141. J. Д. МИТРОВИЋ, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 421-423.

Д. ПОПОВИЋ, *Раванички гроб кнеза Лазара*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 171-184. Avec ill.

Р. В. ПОЗНАНОВИЋ, *Где је била Мркшина црква* (rés. franç.: Où se trouvait l'église Mrkšina). Ужич. зб. 18 (Т. Ужице 1989) 113-127. Avec 6 fig.

Н. РАДОШЕВИЋ – Г. СУБОТИЋ, *Богородица Гавалиотиса у Водену* (rés. franç.: La Vierge Gaballi"tissa à Edessa). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 217-263.

A. RIGO, *Due note sul monachesimo atonita della metà del XIV secolo*. Зб. рад. Виз. инст. XXVI (Београд 1987) 87-113.

B. RUPČIĆ, *Značenje "Dubia" fra Bartola iz Alverne iz god. 1372/73. za povijest Bosne* (rés. allem.: Die Bedeutung der "Dubia" des fr. Bartholomäus von Alverna aus dem Jahre 1372/73 für die Geschichte Bosniens). Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 65-90.

П. САМАРЦИЋ, *Богословско значење камена у Светом Писму* (rés. russe. et angl.: Theological Meaning of the Stone in the Holy Scriptures). Богословље XXXII (XLVI), 1-2 (Београд 1988) 179-188.

Р. САМАРЦИЋ, *Милешева и обнова српске цркве (1557).* (rés. franç.: Mileševa et la restauration de l'église serbe (1557). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 187-194.

Samostan Male braće u Dubrovniku (réd. J.V. VELNIĆ). Dubrovnik, Samostan Male braće; Zagreb, Kršćanska sadašnjost. 852. - Compte rendu par I. PERIĆ, An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXIV-XXV (Dubrovnik 1987) 265-266.

Д. САНДО, *Свети Димитрије солунски или сирмијски.* Глас. - Срп. правосл. црква LXIX, 4 (Београд 1989) 82-84.

П. СИМИЋ, *Литургија св. Петра у хиландарском рукопису 332 из XVII века* (rés angl.:The Structure of the Hilandar Copy of the Liturgy of St. Petar). Богословље XXXIII (XLVII), 1-2 (Београд 1989) 125-136.

Синодик(=саборник) у Недељу православља (из 843. године. Богословље XXXI (XLV), 2 (Београд 1987) 8-10.

Г. СУБОТИЋ, *Манастир Богородице Месонисиотисе* (rés. franç.: Le monastère de la Vierge Mésonisi"tissa). Зб. рад. Виз. инст. XXVI (Београд 1987) 125-171. Avec 2 dess.

Т. СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, *Култ светог Ахилија Лариског* (rés. franç.: Le culte de Saint Achille de Larissa). Зб. рад. Виз. инст. XXVI (Београд 1987) 21-33.

Т. СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, *Нова служба св. Ахилију Лариском* (rés. franç.: Nouvel office de Saint Achillle de Larissa). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 149-175. Avec 16 pl.

F. ŠANJEK, *Crkva, kršćanstvo i religiozno-socijalna gibanja kroz povijest (nekoliko ključnih pitanja iz crkvene povijesti)*. Zagreb, Institut za teološku kulturu laika (1986). 83.

F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata.* Knj. 1. *Srednji vijek.* [Bibl. centra za koncilska istraživanja, dokumentaciju i informacije, 23]. Zagreb, Kršćanska sadašnjost (1988). 567.

Б. ТОДИЋ, *Митрополија у Приштини - прва гробна црква кнеза Лазара*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 163-170. Avec ill.

Б. ТОДИЋ, *Прилог бољем познавању најстарије историје Велуђа* (rés. franç.: Saint Pantaléon à Véloutché, église du métoque d'un monastère russe du mont Athos). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 67-76.

Р. ТРЕБЈЕШАНИН, *Пет векова Дубочице под јурисдикцијом Топличке митрополије 1219-1737. године* (rés. franç.: Cinq siècles de l'existence de la Dubočica). Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 297-303.

Р. ТРИЧКОВИЋ, *Митрополит Лонгин Бранковић* (rés. franç.: Le métropolite Longin Branković). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 139-166.

О. ВУКАДИН – З. ИВКОВИЋ, *Духовни и материјални остаци Рујанског манастира* (rés. franç.: Vestiges spirituels et materiels du monastère Rujno). Ужич. зб. 16 (Т. Ужице 1987) 81-89. Avec 3 fig.

L. WALDMÜLLER, *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der V"lkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311)*. Paderborn, München, Wien, Zürich, Ferdinand Sch"ningh Verl. (1987). XXI.242. - Compte rendu par L. STEINDORFF, Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 281-285.

Zgodovina cerkve. Knj. 1. *Od začetkov do Gregorja Velikega* (texte par J. DANIELOU et I. MARROU) (trad. par M. Urbanija). Ljubljana, Družina (1988). 525. Avec ill.

О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 200).

-Compte rendu par Б. КНЕЖЕВИЋ, Зограф 18 (Београд 1987) 82-85.

Ј. ЗИЗИУЛАС, *Допринос Кападокије хришћанској мисли* (rés. russe et angl.: The Contribution of Cappadocia to Christian Tradition). Богословље XXXII(XLVI), 1-2 (Београд 1988) 69-79.

М. ЖИВОЈИНОВИЋ, *Hilandar in the Middle Ages (rés. serb.:* Хиландар у средњем веку). Хиланд. зб. 7 (Београд 1989) 7-25. Avec ill.

М. ЖИВОЈИНОВИЋ, *Le monastère de Chilandar et ses métoques dans la région de l'Athos*. Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 35-67.

DROIT

F. BAČIĆ, *Opći pogled na srednjovjekovno krivično pravo (XI-XIV vijek)* (rés. allem.: Algemeine Betrachtung über das mittelalterliche Staatrecht (11.-14. Jh.). Zb. Prav. fak. Zagrebu 38, 5 (Zagreb 1988) 683-709.

Н. БОГОЈЕВИЋ-ГЛУШЧЕВИЋ, *Уговор о куповини и продаји покретних ствари у грађанском праву Котора у XIV вијеку*. Истор. зап. LXII, 1-2 (Титоград 1989)75-91.

Ј. Р. БОЈОВИЋ, *Почеци изучавања обичајног права у балканским државама* (rés. franç.: Les débuts de la recherche sur le droit coutumier dans les états balkaniques). Истор. зап. LXII, 3-4 (Титоград 1989) 61-70.

M. BRKOVIĆ, *Povelja bosanskog kralja Stjepana Ostoje iz godine 1417.* (rés. angl.: The Bosnian King Stjepan Ostoja's Charter from the Year 1417). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 26 (13) (Zadar 1987) 225-235.

Ж. БУЈУКЛИЋ, *Правно уређење средњовековне будванске комуне* (rés. franç.). [Анали Будве]. Будва, Ист. архив; Никшић, Универз. ријеч (1988). 299.

Dushan's Code - the XIV Century Code of Serbian Tsar Stephen Dushan. The Bistritza Transcript (texte comp. serbo-croate). Introd. et trad. par Đ. KRSTIĆ. 2e éd. Beograd, Vajat (1989). 89.

B. ĐURĐEV, *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo* (rés. franç.: Les lois de Novo Brdo du despote Stefan - quand et comment sont-elles devenues). [Djela ANUBiH, 65, Odelj. društv. nauka, 37]. Sarajevo, Akad. nauka umet. BIH (1987). 97.

A. FOTIĆ, *Tapunāme on Vakif Lands - Contribution to the Ottoman Diplomatics* (rés. serb.: Tapija na vakufsku zemlju - prilog osmanskoj diplomatici). Balcanica XX (Belgrade 1989) 261-270.

Korčulanski statut. Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine (Éd. traduit par A. CVITANIĆ). Zagreb - Korčula, JAZU, Pravni fak. (1987). 440. - Compte rendu par Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 338-342. M. MATIJEVIĆ-SOKOL, Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 141-143.

DJ. KRSTIĆ, *Migrations and Customary Law in the Balkans*. Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts,Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 157-160.

L. MARGETIĆ, *Osnove istarskog srednjovjekovnog obveznog prava* (rés.ital.: Gli aspetti principali del diritto sulle obbligazioni nell'Istria medievale). Rad Jugosl. akad. znan. umjet. 433. Razred za društv. znan. XXVI. (Zagreb 1987) 1-64.

L. MARGETIĆ, *Osnove obveznog prava na kvarnerskom području u srednjem vijeku* (rés ital.: Gli aspetti principali del diritto de obbligazioni nel Quarnaro durante il medioevo). Rad Jugosl. akad. znan. umjet. 445, Razred društv. znan. XXVIII (Zagreb 1989) 73-134.

L. MARGETIĆ, *Quelques aspects du Plaid de Rižana*. Rev. Ét. byz. 46 (Paris 1988) 125-134.

L. MARGETIĆ, *[Sedamstota] 700. obljetnica vinodolskog zakona i 600. obljetnica krčkoga i senjskoga statuta*. Zagreb, Jug. akad. znan. i umjet (1988). 23.

I. P. MEDVED, *Očerki vizantijskoj diplomatiki (častno-pravovoj akt.* Leningrad (1988). 262. - Compte rendu par L. MARGETIĆ, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 359-362.

B. NADVORNIK, *Zemljišni odnosi u Franačkoj za Karolinga s posebnim osvrtom na Capitulare de villis i državno-pravno uređenje* (rés. allem.: Die Grundverhältnisse in Franken zur Zeit der Karolingen). Zb. Prav. fak. Zagrebu 38,5(Zagreb 1988) 711-736.

Statut grada Splita. Srednjovekovno pravo Splita. (Éd. et traduit par A. CVITANOVIĆ). [Svjedočanstva, 7]. Split, Književ. krug (1985). 700. - Compte rendu par M. MATIJEVIĆ-SOKOL, Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 141-143.; Compte rendu par Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 338-342.

Šibenski diplomatarij (Diplomatarium Sibenicense) (réd. par J. BARBARIĆ - J. KOLANOVIĆ). Šibenik, Muzej grada Šibenika (1986). 402. - Compte rendu par I. PRLENDER, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 462.

Vinodolski zakon (texte comp. angl., allem., ital. et franç.) (réd. L.MARGETIĆ). 2e éd. Rijeka, Skupština općine (1989). 149.

Византийский земледельческий закон (Tekst, uvod i komentari : E. E. LIPŠIC, I. P. MEDVEDEV, E. K. PIOTROVSKAJA ; redaktor: I. P. MEDVEDEV). Ленинград, Наука (1984). 279, 1. - Compte rendu par Д. СИНДИК, Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 265-267.

SOURCES HISTORIQUES - CHRONIQUES - SOURCES DIPLOMATIQUES

Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII (réd. M. ZEKAN). Split, Književ. krug (1989). 55.

Actes de Kutlumus. Nouvelle édition remaniée et augmentée par P. LEMERLE [Archives de l'Athos II[2]]. Paris, P. Lethielleux (1988). VIII, 478. Avec 76 pl. - Compte rendu par M. ŽIVOJINOVIĆ, Istor. čas. XXXV (Beograd 1988); M. ŽIVOJINOVIĆ, Byzantinoslavica L, 2 (Praha 1989) 223-225;

Actes de Xénophon. Éd. diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOU. [Archives de l'Athos XV]. Paris, P. Lethielleux (1986). 298 + Album: 60 pl.- Compte rendu par M. ŽIVOJINOVIĆ, Istor. čas. XXXIV, 1987 (Beograd 1988) 351-354, M. ŽIVOJINOVIĆ, Byzantinoslavica XLIX, 2 (Praha 1988) 243 - 245.

Ф. БАРИШИЋ, *Први попис грчких аката на старосрпском с краја XIII века у Хиландару* (rés. franç.: Registre de chartes grecques en ancien serbe de la fin du XIIIème siècle à Chilandar). Хиланд. зб. 7 (Београд 1989) 27-58.

I. BOBA, *Novi pogled na povijest Moravie. Preispitivanje povijesnih izvora o Moravskoj, Rastislavu, Sventopolku i Sv. Braći Ćirilu i Metodu* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 201). - Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 430-432; P. ŠTIH, Zgod. čas. 42, 2 (Ljubljana 1988) 299-303.; T. VON BOGYAY, Südost-Forschungen XLVIII (München 1989) 260-261.

D. BOJANIĆ, *Two Years in the History of the Bosnian Border Regions (1479 and 1480) - According to Ibn Kemal* (rés. serb.: Dvije godine istorije Bosanskog krajišta (1479 i 1480 prema Ibn Kemalu). Prilozi orijent. filol. 36, 1986 (Sarajevo 1987) 313-331.

M. BRKOVIĆ, *Latinska povelja bosanskog bana Stjepana II Kotromanića iz godine 1333 (15.II)* (rés. angl.: Latin Charter of the Bosnian Banus Stjepan II Kotromanić of February 1333). Istor. zb. 10 (Banjaluka 1989) 7-17.

CRITOBULOS, *Mehmed II Erobert Konstantinopel* (éd. D.R. REINSCH). Graz, Styria (1986). 338. - Compte rendu par M. АНТОНОВИЋ, Истор. глас. 1-2 (Београд 1988) 148.

Constantinople in the Early Eight Century : The Parastaseis Syntomoi Chronikai (réd. par A. CAMERON - J. HERRIN). [Columbia Studies un the Classical Tradition, vol. X]. Leiden, E.J. Brill (1984) 291. - Compte rendu par Н. РАДОШЕВИЋ, Зограф 17 (Београд 1986) 80.

N. CRNKOVIĆ, *Izvori i legende o naseljenju Lošinja* (rés. ital.: Fonti e leggende sulla venuta di primi abbitanti a Lussino). Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXIX (Pazin-Rijeka 1987) 163-214.

С. ЋИРКОВИЋ, *Албанци у огледалу јужнословенских извора* (texte comp. franç.: Les Albanais à la lumière des sources historiques des Slaves du Sud). Илири и Албанци. [Научни скупови, XXXIX. Одељ. истор. наука, 10]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 323-359.

Љ. ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ, *О Жичкој повељи* (rés. angl.: The Chart of the Monastery of Žiča). Наша прошлост 3 (Краљево 1988) 49-57.

Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine) (réd. A. HANDŽIĆ) (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 201). - Compte rendu par A. FOĆIĆ, Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 426-428.; A. ALIČIĆ, Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 308-310

ЂУРАЂ СРЕМАЦ, *Посланица о пропасти угарског краљевства* (trad par M. Polgar). Београд, Срп. књиж. задруга (1987). 322.

Б. ФЕРЈАНЧИЋ, *Албанци у византијским изворима* (texte comp. franç.: Les Albanais dans les sources byzantines). Илири и Албанци. [Научни скупови, XXXIX. Одељ. истор. наука, 10]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 285-322.

V. FORETIĆ, *Pisana povijesna vrela o najranijim stoljećima Dubrovnika* (rés. ital.: Le fonti scritte sui più antichi secoli di Ragusa). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 9-13.

F. GLAVINICH, *Historia Tersattana - racolta dalle antiche e moderne historie, annali e traditioni* (texte comp. serbo-croate: Povijest Trsata) (trad. par D. Klen). [Fototipsko reprint izd. Nikole Schirattia, Udine, iz 1648]. Rijeka, Sveučilište, Naučna bibl., Hist. arhiv, Tiskara; Zagreb, Liber (1989). 159. Avec ill.

М. ГРКОВИЋ, *Дечанска хрисовуља - најпотпунија српска повеља* (rés. franç.: Le chrysobulle de Dečani - La charte serbe la plus complète). Дечани и византијска уметност сединоm XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 15-19.

H. HADŽIBEGIĆ, *Three Imperial Edicts (Ferman) from the First Half of the 16th Century* (rés. serb.: Tri fermana iz prve polovine 16. stoljeća). Prilozi orijent. filol. 36, 1986 (Sarajevo 1987) 57-72.

H. HAJDARHODŽIĆ, *Dalmatinische und italienische Quellen zur Geschichte Bosniens und der Hercegovina*. Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 231-239.

В. ХАН, *Путописне белешке Евлије Челебије као извор за историју уметности Балкана* (rés. franç.: Les notes de Voyage d'Evli Çelebi comme source pour l'histoire de l'art dans les Balkans). Градска култура на Балкану (XV-XIX век). Књ. 2. [Пос. изд. 36]. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. институт (1988) 87-104.

П. ИВИЋ – В. Ј. ЂУРИЋ – С. ЋИРКОВИЋ, *Есфигменска повеља деспота Ђурђа* (texte comp. angl.: The Esphigmenou Charter of Despot Djuradj). Београд, Југ. ревија; Смедерево, Завод заштт. спом. културе (1989). 107. Avec ill.

H. KALEŠI, *The Oldest Vakuf Charter in Yugoslavia* (rés. allem.: Najstarija vakufnama u Jugoslaviji). Prilozi orijent. filol. 36, 1986 (Sarajevo 1987) 231-253.

Ј. КАЛИЋ, *Прокопијева 'АРΣА'* (rés. franç.: Φρούριον' "Αρσα). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 9-17.

Р. В. КАТИЋ – Н. СИНДИК, *Поменик болнице манастира Хиландара* (rés. franç.: Le diptique (Le registre mortuaire de l'h"pital du Monastère Chilandar). Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 75-89. Avec ill.

R. KATIČIĆ, *Vetustiores ecclesiae spalatensis memoriae* (rés. allem.: Vetustiores ecclesiae spalatensis memoriae). Starohrv. prosvjeta, ser. III, 17, 1987 (Split 1988) 17-51.

N. KLAIĆ, *Poganska ili vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta* (rés. allem.: Heidnisches Altes oder Grosses Kroatien von Konstantin Porphyrogennetos). Croatica christ. periodica XII, 21 (1988) 49-62.

D. KLEN, *Objavljene regeste i dokumenti o Rijeci iz vremena nekadašnjih gospodara Devinaca i Walseovaca (XIII-XV stoljeće)* (rés. ital.: Regesti e documenti pubblicati sulla citta di Fiume ai tempi degli signori Duinati e Walsee). Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXIX (Pazin-Rijeka 1987) 227-233.

Б. КНЕЖЕВИЋ, *Манастири у Браничеву према турском попису из 1467. године* (rés. franç.: Les monastères de Braničevo d'après le recensement turc de 1467). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 197-209. Avec 2 dess.

D. KORAĆ, *The Newly Discovered Stefan Dušan for the Monastery of Philoteou* (rés. serb.: О новим повељама Стефана Душана манастиру Филотеју). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 185-216.

Љ. КОТАРЧИЋ, *Две повеље влашких владара манастиру Милешеви из XVII века* (rés. franç.: Deux chartes de souverains valaques du XVIIe siècle en faveur du monastère de Mileševa). Милешева у историји српског народа (réd. V. J. ĐURIĆ).[САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 267-277.

E. KOVAČEVIĆ, *Muhimme defteri. Dokumenti o našim krajevima* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,202). - Compte rendu par J. ЈАНЕВ, Глас. - Инст. нац. истор. XXIX,3 (Скопје 1985)272-275.

I. LUČIĆ, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*. Zagreb, Latina et Graeca; VPA (1986). 471. - Compte rendu par I. PRLENDER, Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 413-414.

L. MARGETIĆ, *Isprava kralja Milutina za manastir Sv. Georgija - prilog proučavanju društva u srpskoj državi XIV. stoljeća* (rés. ital.: Il privilegio del re Milutin al monastero di S. Giorgio di Skopje - alcuni accenni riguardanti la società serba nel secolo XIV). Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 71-76.

L. MARGETIĆ, *Najstariji glagoljicom pisani vinodoloski urbar (1544)* (rés. ital.: Il piu antico urbario di Vinodol scritto in glagolitico (1544). Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXX (Pazin-Rijeka 1988) 63-78.

L. MARGETIĆ, *O nekim vrelima hrvatske povijesti XI stoljeća (s osobitim obzirom na Osor)* (rés. ital.: Note su alcune fonti della storia Croatia del secolo XI (con speciale riguardo a Ossero). Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 111-135.

H. MAYER O. CIST., *Die Urkunden des Neuklosters zu Wiener Neustadt*. [Fontes rerum Austriacarum II. Diplomataria et acta; 86]. Wien (1986). 266. - Compte rendu par B. OTOREPEC, Zgod. čas. 41, 4 (Ljubljana 1987) 740-742.

Х. МЕЛОВСКИ – Н. ПРОЕВА, *Македонија во делото де Тхематибус на Константин VII Порфирогенит* (rés. allem.: Makedonien in De Thematibus Konstantinos de VII. Porphyrogenne-

tos). Жива антика 37, 1-2 (Скопје 1987) 19-37. Avec 2 fig., 2 cartes.

Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189-1989 (réd. par N. GOŠIĆ et D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ).[Pos. izd., 90. Odelj. društv. nauka, 23]. Sarajevo, Akad. nauka umjet. BiH (1989). 135.

PAVEL DIAKON (PAULUS DIACONUS), *Zgodovina Langobardov* (texte comp. lat.: Historia Langobardorum) (Trad. et réd. par F. BRADAČ, J. B. GRAFENAUER et K. GANTAR). [Iz antičnega sveta, 25]. Maribor, Obzorja, 422. Avec ill. - Compte rendu par P. ŠTIH, Zgod. čas. 43, 4 (Ljubljana 1989) 621-627.

I. PEDERIN, *Acta politica et oeconomica cancellarie communis Tragurij in saeculo XV* (rés. angl.). Starine - JAZU 60 (Zagreb 1987) 101-177.

Poimeničan popis sandžaka vilajeta Hercegovina (réd. A.S. ALIČIĆ). [Monumenta turcica. Historiam slavorum meridionalium illustrantia, t.6, ser.2, defteri, knj.3]. Sarajevo, Orijentalni inst. (1985). 658.

Р. РАДИЋ, *Вести кратких хроника о историји народа Југославије у XVI веку* (rés. angl.: The Information which the Short Chronicles provide on the History of the Yugoslav Peoples in the 16th Century). Зб. рад. Виз. инст. XXVI (Београд 1987) 217-236.

Р. РАДИЋ – Д. КОРАЋ, *Занемарени подаци грчких извора о бици на Косову 15.јуна 1389. године*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 237-248.

Д. СИНДИК, *Marginalia catharensia* (rés. franç.: Marginalia catharensia). Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 29-35. Авец илл.

Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти од Душаново време* (texte d'introd. franç: Les diplomes serbes de la période de Doushan). [Пос. изд. 4]. Прилеп, Институт истраж. старослов. култура (1988). 238. Avec ill.

K. SNIPES, *The Chronographia of Michael Psellos and the Textual Tradition and Transmission of the Byzantine Historians of the Eleventh and Twelfth Centuries* (rés. serb.: Хронографија Михајла Псела, рукописна традиција и преношење византијских историчара у XI и XII веку). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 43-62.

Spisi Dubrovačke kancelarije. Knj. III. [Monumenta historica Ragusina III] (Réd. J. LUČIĆ). Zagreb, Jug. akad. znan. umjet., Zav. hrv. povij. Filoz. fak. (1988). 394. - Compte rendu par N. VEKARIĆ, An. Zavoda povij. znan. Istraž. cent. Jugosl. akad. znan. umjet. Dubr. XXVII (Dubrovnik 1989) 194.; I. VOJE, Zgod. čas. 43, 3 (Ljubljana 1989) 457-459.

Српске посланице шеснаестог века [Библиотека источник]. (réd. Đ. TRIFUNOVIĆ). Крушевац, Багдала 1988). 52.

L. STEINDORFF, *Die Vita beati Iohannis Traguriensis als Quelle zur Geschichte der dalmatinischen Stadt Trogir im 12. Jahrhundert.* Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 17-36.

Die Steuerkonskriptiondes Sandschaks Stuhlweissenburg aus den Jahren 1563 bis 1565 (réd. par I. HUNYADI - J. MATUZ). [Islamwissenschaftliche Quellen und Texte aus deutschen Bibliotheken 3]. Bamberg, Verl. Aku (1986). 395. Avec ill. - Compte rendu par О. ЗИРОЈЕВИЋ, Зб. Матице срп. истор. 35 (Нови Сад 1987) 211-212.

М. СТОЈАКОВИЋ, *Браничевски тефтер, Поименични попис покрајине Браничево из 1467 године* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 202).- Compte rendu par С. ТЕРЗИЋ - П. ЈЕВРЕМОВИЋ - М. СТОЈАКОВИЋ - Г. ТОМОВИЋ, Viminacium 2 (Пожаревац 1987) 185-194; М. ЦУЊАК, Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 198-199; Б. ЂУРЂЕВ, Jugosl. istor. čas. 3-4 (Beograd 1988) 183-195.

А. СТОЈАНОВСКИ, *Попис војнука с краја XV века (делови који се односе на врањску нахију)*. Врањ. глас. XXII (Врање 1989) 143-279. Avec 4 fig.

Сведоштва за Кирил и Методиј - словенски и латински извори (réd. et trad. par R. UGRINOVA-SKALOVSKA et LJ. BASOTOVA). Скопје, Мисла, Македон. књига (1989). 120.

J. ŠAŠEL, *Die Beweggründe für die Übersetzung der Griechisch verfassten Disputation des Konstantinos Philosophos über den wahren Glauben ins Altslawische (Vita Const. 9-11)*. Byzant. Zeitschr. 80,1 (München 1987) 77-80.

Б. Б. ШЕКУЛАРАЦ, *Дукљанско-зетске повеље* (rés. franç.: Les chartes de Duklja et de Zeta). [Из прошлости Црне Горе, 15]. Титоград, Историјски институт СР Црне Горе (1987). 292. Compte rendu par L. STEINDORFF, Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 332-333.

Trogirski spomenici. Zapisi kurije grada Trogira od 1310. do 1331. (Éd. M. BARADA). Split, Splitski književni krug (1988). 621.- Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 397.

V. TUDJINA-GAMULIN, *Diplomatička građa za hrvatsku povijest (XIII-XV. stoljeća) u rukopisnom odjelu biblioteka Britanskog muzeja u Londonu*. Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 119-121.

Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том V. Кн. 4. *Опширни пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак* (Cfr. Старинар н.с. XXXVII,284). - Compte rendu par М. ЗДРАВЕВА, Глас.- Инст. нац. истор. XXIX,3 (Скопје 1985) 270-272.

Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том VI. *Опширен пописен дефтер за Скопскиот санџак од 1568-69 година* (réd. et trad. par A.STOJANOVSKI) (texte d'intr. comp. franç.). [Документи за истор. македон. народ]. Скопје, Архив на Македонија (1988). 405.

Turski katastarski popisi nekih područja zapadne Srbije XV i XVI veka. I-III (réd. A. ALIČIĆ). (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 202). - Compte rendu par F. DŽ. SPAHO, Prilozi orijent. filol. 37, 1987 (Sarajevo 1988) 305-308.

Византијски извори за историју народа Југославије VI. (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,202). - Compte rendu par М. МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ,Истор. зап. LX, 4 (Титоград 1987) 222-223.

О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Манастири у светлу турских пописа* (rés. franç.: Monastères serbes à la lumière des recensements turcs). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 231-235.

O. ZIROJEVIĆ, *Travelogues as Reflected in Defters* (rés. serb.: Putopisi u ogledalu deftera). Prilozi orijent. filol. 36, 1986 (Sarajevo 1987) 333-343.

О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Ужице у светлу турских извора* (rés. franç.: Užice à la lumière des sources tourques). Ужич. зб. 16 (Т. Ужице 1987) 91-105. Avec 2 fig.

О. ЗИРОЈЕВИЋ *Пећка патријаршија у светлости турских пописа (1485-1582)* (rés. franç.: La Patriarchie de Peć à la lumière des recensements turcs, 1485-1582). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 245-247. Avec 1 fig.

О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Турски извори XV и XVI века о поседима манастира Милешеве* (rés. franç.: Les sources turques du XVe et du XVIe siècle sur les possesions du monastère de Mileševa). Зограф 18 (Београд 1987) 75-78.

PALÉOGRAPHIE - INSCRIPTIONS

Baščanska ploča I-II. Zagreb, Jugoslav.akad. znan. umjet.,Povij. druš. otoka Krka, Povij. druš. Rijeka (1989). - Compte rendu par M. MOGUŠ, Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 377-380.

G. BRAJKOVIĆ, *Natpis na kamenoj ploči o piratskom napadu Peraštana na turski brod pod Dračom 1702. godine* (rés. angl.: Inscription on a Stone-Plate Concerning a Pirate Attack of Perast Seamen on a Turkish Ship under Durazzo in 1702). Год. Помор. муз. Котору XXXV-XXXVI (Котор 1987-1988) 131-136. Avec 1 fig.

М. БРКОВИЋ, *Ваљске карактеристике босанских латинских повеља које се данас налазе у Дубровнику и Венецији* (rés. allem.: Die ausserlichen Charakteristik bosnischer Urkunden in lateinischer Sprachen, die sich Heute in Dubrovnik und Venedig befinden). Херцеговина 6 (Мостар 1987) 59-69. Avec ill.

Б. ЧИГОЈА, *Филолошке напомене уз дечански натпис протомајстора фра Вите (1334-1335).* Археогр. прилози 9 (Београд 1987) 321-329.

С. С. ДУШАНИЋ, *Запис јеромонаха Силвестра Милешевца из 1671. године.* Глас. - Срп. правосл. црква LXVIII, 12 (Београд 1987) 257-259.

И. М. ЂОРЂЕВИЋ, *Натписи на свицима и књигама у раваничком зидном сликарству.* Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 63-70. Avec ill.

П. ЂОРЂИЋ, *Историја српске ћирилице - палеографско-филолошки прилози.* 2e éd. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства (1987). 532. Avec ill.

B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi. Dopune 1,2,3,4,5,6,* (rés. allem.: Glagolitische Inschriften. Addenda 1,2,3,4,5,6,). Slovo 38 (Zagreb 1988) 63-73. Avec 6 fig.

B. FUČIĆ, *Supetarski ulomak* (rés. allem.: Supetarski ulomak - Fragment einer Inschrift in Sv. Petar u Šumi in Istrien). Slovo 38 (Zagreb 1988) 55-62. Avec 7 fig.

М. ИВАНОВИЋ, *О натпису грачаничког митрополита Никанора из 1551. године на крсту из села Смире* (rés. franç.: Inscription du metropolite de Gračanica Nicanor datant de 1551 sur la croix du village de Smira). Зб. Матице срп. ликов. умет. 22 (Нови Сад 1986) 243-249. Avec 6 fig.

В. С. ЈОВАНОВИЋ, *Један дубровачки епитаф из Прокупља* (rés. angl.: A Dubrovnik Epitaph from Prokuplje). Зб. Филоз. фак. (Београ.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 179-186. Avec 4 fig.

С.К. КИСАС, *Натпис Димитрија Хоматијана на окову иконе Христа Великог Архијереја из Охрида* (rés. angl.: The Inscription of Demetrius Chomatianos on the Silver Cope of the Icon of "Christ the Great Archpriest" of Ohrid). Зб. Матице срп. лик. умет. 23 (Нови Сад 1987) 165-173, 2 pl.

J. МАГЛОВСКИ, *Ктиторски натписи на цркви манастира Фенека* (rés. franç.: Inscription de ktitor à l'église du monastère de Fének). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 237-243. Avec 9 fig.

А. МЛАДЕНОВИЋ, *Филолошке напомене уз два најстарија српска записа о косовском боју.* Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 147-158.

L. MOSZYŃSKI, Tytuły ewangelijne w starocerkiewno-słowiańskih tetraewangeliach (rés. angl.: Inscriptions in the Old Church Slavonic Gospels). Кирило-Метод.(Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 99-103.

Р. НИКОЛИЋ, *Прилози тумачењу средњовековних натписа и записа* (rés. franç.). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 39-49. Avec 13 fig.

Л. СЛАВЕСКА, *Старословенски фрагмент на Посен триод од X век* (rés. angl.: A Old Slavic Fragment of the Posen Triodion of the X Century). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 133-140. Avec ill.

Р. СТАНКОВИЋ, *Записи и белешке у старим ћириличким штампаним књигама збирке Архива Српске академије наука и уметности.* Археогр. прилози 9 (Београд 1987) 279-315.

Стари српски записи и натписи. Књ. VI. Скупио их и средио Љ. СТОЈАНОВИЋ. (Réd. L. Cernić).[Фототипска издања, књ. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет., Народна библ. Србије; Нови Сад, Матица српска (1988). 347+16.

Г. СУБОТИЋ, *Из епиграфске грађе поствизантијског доба* (rés. franç.: Documents épigraphiques de l'époque post-byzantine). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 77-92. Avec 16 fig.

М. ШАКОТА, *Натпис с елементима повеље у цркви Св. Николе у манастиру Бањи код Прибоја* (rés. franç.: Inscription aux éléments de charte à l'église Saint-Nicolas du monastère de Banja près de Priboj). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 35-42. Avec 1 fig.

М. ШАКОТА, *Епиграфски приложак манастиру Бањи* (rés. franç.: Contribution à l'epigraphie du monastère de Banja). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 191-182. Авец 1 десс.

M. TAUBE, *Solomon's Chalice, the Latin Scriptures and the Bogomils* (rés. croate: Salamunov kalež, latinska biblija i bogumili). Slovo 37 (Zagreb 1987) 161-169.

Р. ТИМОТИЈЕВИЋ, *Призренски камени натписи из XIV века.* Глас. Срп. правосл. црква LXIX, 7 (Београд 1988) 125-128.

Љ. ВАСИЉЕВ, *Помен Лесковца у рукописном служабнику из 1453. године?* (rés. franç.: La mention de Leskovac dans le služabnik de manuscrits). Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 15-18.

М. ВУКЕЛИЋ, *Један грчки запис с краја XVIII века у цркви Богородичиног Успења у Мртвици.* Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 108.

MANUSCRITS - INCUNABLES - MINIATURES

M. ALTBAUER, *Identification of Newly Discovered Slavic Manuscripts in St. Catherine's Monastery in Sinai* (rés. croate: Identifikacija novootkrivenih slavenskih rukopisa u manastiru Sv. Katarine na Sinaju). Slovo 37 (Zagreb 1987) 35-40.

Д. БОГДАНОВИЋ – А. МИЛТЕНОВА, *Апокрифният сборник от манастира Савина XIV в. в сравнение с други подобни южнославянски ръкописи.* Археогр. прилози 9 (Београд 1987) 7-30.

Д. БОГДАНОВИЋ, *Рукописно наслеђе Косова* (rés. franç.: L'héritage manuscrit du Kosovo). Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. [САНУ- Научни скупови XLII. Одељ. јез. књиж., Одбор за проуч. Косова 1]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 73-80.

Болгарский апостол XIII века - Рукопись Дечани - Црколез 2 (réd. par D. BOGDANOVIĆ, B. VELČEVA et A. NAUMOV) (rés. franç.). [Balcanica III, Études et documents, 5]. Sofia, Centre intern. d'inform. sur les sources de l'hist. balkan. et mediter. (1986). 151. - Compte rendu par Љ. КОТАРЧИЋ, Археогр. прилози 10-11 (Београд 1988-1989) 293-294.

В. ДЕСПОДОВА, *Григоровичево евангелие бр. 9. [Макед. среднов. ракописи, 2].* Прилеп, Инст. за истраж. старосл. култ. (1988). 315.

Д. ДИЛПАРИЋ, *Рукописно Четворојеванђеље манастира Свете тројице код Пљеваља* (rés. franç.: Le Tètraévangile manuscrit du monastère de la Sainte-Trinité près de Plevlja). Зб. рад. Нар. муз. XVII (Чачак 1987) 79-88. Авец 6 фиг.

С.СТ. ДУШАНИЋ, *Служба кнезу Лазару у рукописном минеју манастира Сретења на Овчару*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 223-228.

В.Ј. ЂУРИЋ, *Босанске минијатуре у грчком рукопису 149 из атинске Националне библиотеке* (rés. franç.: Les miniatures de Bosnie dans le manuscrit grec 149 de la Bibliothèque Nationale d'Athènes). Зб. Матице срп. ликов. умет. 22 (Нови Сад 1986) 33-42. Avec 17 fig.

В.Ј. ЂУРИЋ, *Минијатуре Ватопедског четворојеванђеља бр. 937 и њихови сликари* (rés. franç.: Les miniatures de Tètraévangile de Vatopédi, No 937 et leurs peintres). Зограф 20 (Београд 1989) 61-73. Avec ill.

М. ГЕОРГИЕВСКИ, *Новооткривен зборник од XVI век со творба од Климент Охридски* (rés. angl.: A Newly-Discovered Struga Codex of the 16th Century, Containing a Work by St. Clement of Ohrid). Кирило-Метод.(Старослов) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 29-34.

М. ГЕОРГИЕВСКИ, *Словенски ракописи во Македонија. Кн. 4. Факсимили*. Скопје, Нар. и унив. библиотека (1988). 298.

F. HADŽIBAJRIĆ, *Osvrt na dva rukopisa na turskom jeziku* (rés. angl.: A Survey of the Two Manuscripts in Turkish Language). An. Gazi Husrev-begove bibl. XIII-XIV (Sarajevo 1987) 113-123.

Hagada. [Fototipija manuskripta na hebrejskom]. Sarajevo, Svjetlost (1988). 279. Avec ill.

М. ХАРИСИЈАДИС, *Илуминација рукописа босанског порекла у средњем веку*. Глас - Срп. акад. наука и умет CCCLIV. Одељ. истор. наука 6 (Београд 1988) 91-135. Avec 57 ill.

М. ХАРИСИЈАДИС, *Коморанско четворојеванђеље и стилски сродни рукописи* (rés. allem.: Evangeliar aus Komoran und stilistisch verwandte Manuskripte). Сентандрејски зборник 1. Београд, Срп. акад. наука и умет. (1987) 25-36. Avec ill.

М. ХАРИСИЈАДИС, *Косовски бој на минијатурама турског рукописа*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 261-264. Avec ill.

М. ХАРИСИЈАДИС, *Стари непознати српски рукописи у збирци старих рукописа Института Матенадаран у Јеревану (СССР, Јерменија)*. Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 204-295.

Hvalov zbornik. Knj. 1. *The Codex of Hval Krstjanin* (texte comp. serbo-croate: Zbornik Hvala Krstjanina) (texte par H. KUNA et J. MAKSIMOVIĆ). Knj. 2. *Codex "Christiani" nomine Hval (potpuno faksimilirano izdanje originala iz Univerzitetske biblioteke u Bolonji, 1359)* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 205). - Compte rendu par J. VINCE-MARINAC, Slovo 38 (Zagreb 1988) 117-120.

А. ЈАКОВЉЕВИЋ, *Kod. Lavra E-108 из XIV века као најстарији српско-грчки антологион са Кукузељовом нотацијом* (rés. angl.: Cod. Laura E-108 from Fourtenth Century as the Oldest Serbian-Greek Music Anthology with Koukezele's Notation). Хиланд. зб. 7 (Београд 1989) 133-162. Avec ill.

Katalog turskih rukopisa Franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini (Réd. V. BOŠKOV). [Pos. izd. XV]. Sarajevo, Orijentalni institut (1988). 155. - Compte rendu par E. MILJKOVIĆ, Balcanica XX (Belgrade 1989) 427-428; О. ЗИРОЈЕВИЋ, Истор. час. XXXVI (Београд 1989) 269-271;

Н. А. КИСЕЛЕВ, *Об архаизмах в орнаментике сербских рукописей 13 века* (rés. serb.). Археогр. прилози 10-11 (Београд 1988-1989) 31-43. Avec 3 pl.

Љ. КОТАРЧИЋ, *Повеља деспота Стефана Лазаревића манастирима Тисмани и Водици из 1406. године*. Археогр. прилози 9 (Београд 1987) 117-124. Avec 1 fig.

Љ. КОТАРЧИЋ, *Шест ћирилских рукописа из околине Херцег-Новог* (rés. russe). Археогр. прилози 10-11 (Београд 1988-1989) 247-272.

Е. ЉВОВИЧ НЕМИРОВСКИ, *Октоих првогласник Ђурђа Црнојевића из 1494*. Цетиње, Централна народ. библ. СР Црне Горе "Ђурђе Црнојевић" (1987). 100. - Compte rendu par М. МАРТИНОВИЋ, Истор. зап. LXI, 1-2 (Титоград 1988) 259-261.

Ј. МАКСИМОВИЋ, *Милешева и босанска минијатура* (rés. franç.: Mileševa et la miniature bosniaque). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 155-163. Avec 10 fig.

Ј. МАКСИМОВИЋ, *Les miniatures byzantines et serbes vers le milieu du XIVe siècle* (rés. serb.: Византијско и српско минијатурно сликарство половином XIV века). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 137-144. Avec ill.

Ј. МАКСИМОВИЋ, *Минијатурно сликарство половином XIV века и Дечани* (rés. allem.: Die Miniaturmalerei des 14. Jahrhunderts und Dečani). Зб. Филоз. фак. (Београ.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 101-110. Avec 6 fig.

С. МАНДИЋ, *Слова Рујанског јеванђеља*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 47-50. Avec 3 fig.

Октоих првогласник Ђурђа Црнојевића 1494. [Фототипско изд. према оригиналу из Народне ин универзитетне књижнице в Љубљани]. Цетиње, Централна народна библиотека Црне Горе; Љубљана, Цанкарјева заложба (1987). 538.

А. Е. ПЕНИНГТОН, *Рукопис "Валета 470" - сапутник Велике сеобе* (rés. angl.: Manuscript "Valette-470" - Travelling Companion of the Grand Migration). Сентандрејски зборник 1 . Београд, Срп. акад. наука и умет. (1987) 261-267. Avec ill.

А. ПЕШИКАН, *Још један (четврти) препис друге верзије старосрпских тетра и однос ове верзије према Чајничком јеванђељу* (rés. russe.: Еще один четвртыj список второй версии древнесербских тетр и отношение "тоj версии к Чайничскому Евангелию). Јужнослов. филол. XLV (Београд 1989) 199-208.

М. ПЕШИКАН, *О сразмери тетра и апракоса у Богдановићевим каталозима ћирилских рукописа*. Археогр. прилози 9 (Београд 1987) 153-155.

Ј. ПРОЛОВИЋ, *Студеничко четворојеванђеље* (rés. allem.: Tetraevangeliar aus Studenica). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 525-533. Avec ill.

Псалтир с посљедовањем Ђурђа Црнојевића 1494. [Репринт]. (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,204). - Compte rendu par A. NAZOR, Slovo 37 (Zagreb 1987) 206-208.; B. ŠEKULARAC, Istor. zap. LX, 2-3 (Titograd 1987) 216-218.

В. ПУЦКО, *Художественное оформление древнейших славянских рукописей* (rés. croate: Umjetničko oblikovanje najstarijih slavenskih rukopisa). Slovo 37 (Zagreb 1987) 55-90. Avec 18 fig.

В. ПУЦКО, *Иллюстрации константинопольской рукописи Апостола 1072 г. (Москва МГУ, греч. 2/228)* (rés. serb.: Илустра-

ције цариградског рукописа Апостола из 1072. године). Зб. Матице срп. ликов. умет. 22 (Нови Сад 1986) 3-31. Avec 20 fig.

Н. РОДИЋ – Г. ЈОВАНОВИЋ, *Мирослављево јеванђеље - критичко издање*. Београд, Срп. акад. наука умет. (1986). 344. - Compte rendu par J. VRANA, Slovo 37 (Zagreb 1987) 195-201.

Sarajevska Hagada (texte par E. VERBER). Sarajevo, Svjetlost (1988). 40. (La même publ. en angl.: The Sarajevo Haggadah).

Софијска илустрована Александрида. [Фототписко изд.]. Београд, Нар. библ.; Софија, Нар. Библ. "Кирил и Методиј, Буг. археогр. комисија (1987). 273, 35. - Compte rendu par T. ЈОВАНОВИЋ, Прилози књижев. јез. истор. фолк. LI-LII, 1-4 (1985-1986) (Београд 1988) 239.

Р. СТАНКОВИЋ, *Фототипско издање Српске Александриде из XV века*. Археогр. прилози 10-11 (Београд 1988-1989) 289-292.

Д.Е. СТЕФАНОВИЋ, *Шишатовачки апостол*. Манастир Шишатовац - Зб. рад. (Réd. D. DAVIDOV) [Срп. акад. наука умет., Балканол. инст., Пос. изд. 38]. Београд (1989) 65-70. Avec 2 pl.

Т. СУБОТИН, *Канони у службама 1. септембра у најстаријим српским минејима XIII века* (rés. russe). Археогр. прилози 10-11 (Београд 1988-1989) 51-59.

Т. СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, *Одвојене службе светима у грчким минејима XI века*. Археогр. прилози 9 (Београд 1987) 317-320.

В. ШЕКУЛАРАЦ, *О псалтиру Ђурђа Црнојевића 1494. године - Поводом репринт издања* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 204). Истор. зап. LXII, 1-2 (Титоград 1989) 207-210.

Љ. ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ – М. ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ – Л. ЦЕРНИЋ, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књ. 1. *Опис јужнословенских ћирилских рукописа*. Том II. (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 205). - Compte rendu par М. М. ФРЕЈДЕНБЕРГ, Сов. славяновед. 2 (1988) 113-114.

Љ. ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, *Један недовољно познат поменик из времена деспота Ђурђа Бранковића*. Археогр. прилози 9 (Београд 1987) 331-347.

Љ. ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, *Нови ћирилски рукописи у збирци Народне библиотеке Србије* (rés. russe). Археогр. прилози 10-11 (Београд 1988-1989) 61-69.

S. TOMEKOVIĆ, *Note sur la conversion des Russes dans l'art byzantin* (rés. serb.: Белешка о покрштавању Руса у византијској уметности). Зограф 19 (Београд 1988) 5-12. Avec 12 fig.

P.L. VOCOTOPOULOS, *L'évangile illustré de Mytilène* (rés. serb.: Илустровано јеванђеље из Митилене). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 377-383. Avec ill.

HISTOIRE DES LANGUES SLAVES - LITTÉRATURE

ДАНИЛО ДРУГИ, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе* (réd. G. MAK DANIJEL, D. PETROVIĆ). [Стара срп. књиж., 6]. Београд, Просвета, Срп. књиж. задруга (1988). 335.

В. ДЕСПОДОВА, *Архаизмите и неологизмите во лексиката на Карпинското евангелие* (rés. angl.: Archaisms and Neologisms in the Vocabulary of the Carpinian Gospel). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 35-41.

В. ДЕСПОДОВА, *Охридската редакција на кирилометодиевскиот превод на евенгелието (според Григоровичевото ев. бр. 9 и Мирославото евангелие)*. XIII. научна дискусија, Охрид 25-28 август 1986. Скопје (1987) 129-145.

ДОМЕНТИЈАН, *Живот светога Саве и Живот светога Симеона* (réd. R. MARINKOVIĆ). [Стара срп. књиж.,4]. Београд, Просвета, Срп. књиж. задруга (1988). 417.

Д. ДРАГОЈЛОВИЋ, *Аристотелове категорије у српскословенском преводу из XIII века* (rés. allem.: Die Kategorien von Aristoteles in kirchenslawischer Übersetzung aus dem XIII. Jahrhundert). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 178-184.

Einführung in die slawischen Sprachen (Réd. P. REHDER). Darmstadt, Wissenschaft. Buchgesellschaft (1986). XIV + 192. - Compte rendu par M. MIHALJEVIĆ, Slovo 37 (Zagreb 1987) 202-205.

Г. ГЕОРГИЕВСКИ, *Употребата на инфинитивот во Панонските легенди* (rés. angl.: The Use of the Infinitive in the Pannonian Legends). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. традиција во Макед. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 21-27.

И. ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЋ, *Средњовековне похвале кнезу Лазару и поводом њих*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 233-236.

J. HAMM, *Pojava i razvitak ćirilometodskog pisma na hrvatskom tlu i njegove veze s Makedonijom* (rés. angl.: The Appearance and Development of Cyril and Methodius's Alphabet in Croatia and its Connection with Macedonia). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 167-175.

H. HUNGER, *Die byzantinische Literatur in der 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts* (rés. serb.: Византијска књижевност у првој половини XIV века). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 33-45.

К. ИЛИЕВСКА, *По трагите на Методиевиот Номоканон* (rés. russe.: По следам Номоканона Мефодия). Кирило-Метод.(Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 43-49.

J. IRMSCHER, *Die Byzantinische Litteratur vor dem Vierten Kreuzzug* (rés. serb.: Византијска књижевност пре четвртог крсташког рата). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 67-72.

П. ИВИЋ – В. ЈЕРКОВИЋ, *Правопис српскохрватских ћирилских рукописа*. Нови Сад, Матица српска (1988).

Љ. ЈУХАС, *Краљ Владислав у српској средњовековној књижевности* (rés. franç.: Le roi Vladislav dans la littérature médiévale serbe). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 17-25.

LJ. JUHAS, *The Life of St. Simeon by Stefan Prvovenčani in the Serbian Biographical Prose* (rés. serb.: Живот Светог Симеона од Стефана Првовенчаног у Српској биографској прози). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 99-106.

I. KARKRIDIS, *Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen - Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen im 14. Jahrhundert*. [Slawistische Beiträge, 233]. München, Verl. O. Sagner (1988). 362. - Compte rendu par A. FAILLER, Rev. Étud. Byz. 47 (Paris 1989) 296-297.

Р. В. КАТИЋ, *Увод у проучавање терминологије српске средњовековне медицине* (rés. franç.: Introduction à l'étude de la

terminologie de la médicine médiévale Serbe). Арх. истор. здрав. култ. Срб. 17, 1-2 (Београд 1988) 95-105. Avec ill.

А. ЛОМА, *Константин Философ о зимском огњу : једна досад незапажена античка референца у старој српској књижевности* (rés. allem.: Konstantin der Philosoph über winterliches Feuer: eine bis Heute unbemerkte antike Referenz in der älteren serbischen Literatur). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 185-189.

Летопис попа Дукљанина (réd. S. MIJUŠKOVIĆ) [Стара српска књиж.,1]. Београд, Просвета, Срп. књиж. задруга (1988). 192.

D. MALIĆ, *Povaljska listina kao jezični spomenik*. [Znanstv. biblioteka Hrv. filol. društva, 17]. Zagreb, Hrv. filol. društvo (1988). 239.

Ф. В. МАРЕШ, *Јазикот на словенскиот првоучител Методиј* (rés. allem.: Die Sprache des Slavenlehrers Method). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 71-76.

Р. МАРИНКОВИЋ, *Доментијанов опис преноса моштију светога Саве из Трнова у Милешеву* (rés. franç.: Translation des reliques de st. Sava de Tirnovo à Mileševa décrite par Domentijan). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 121-135.

R. MARINKOVIĆ, *La littérature serbe vers l'année 1200* (rés. serb.: Српска књижевност око 1200. године). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 73-87.

Х. МЕЛОСКИ, *Две житија на свети Еразмо-Лихнидски* (rés. angl.: Two Hagiographies of St. Erazmo of Lychnidos). Лихнид 6 (Охрид 1988) 69-87.

Н. МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, *Народна предања о светом Сави и српска средњовековна писана реч*. (rés. franç.: Les légendes populaires sur St. Sava et les écrits médiévaux serbes). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. В. ЂУРИЋ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 287-300.

В. МОШИН, *Мысли о начале славянского письма и об архаическом периоде южнославянской письменности в X веке* (rés. angl.: Considerations of the Beginnings of Slavic Literacy and of the Archaic Period of the Cyrillic Alphabet in the 10th Century). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 85-99.

L. PACNEROVÁ, *Staročeské hlaholské zlomky (kritické vydání)*. [Rozpravy ČSAV, řada společenskych věd, roč. 96, seš. 4]. Praha, Academia (1986). 132. - Compte rendu par Z. RIBAROVA, Slovo 38 (Zagreb 1988) 121-124.

I. PETROVIĆ, *Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture* (rés. angl.: The first Encounters of the Croats with the Cyrillo-Methodian Origin of Their Mediaeval Culture). Slovo 38 (Zagreb 1988) 5-54.

Ѓ. ПОП-АТАНАСОВ, *Белополскиот препис на "солунската легенда"* (rés. angl.: An Unpublished Manuscript of the "Salonica Legend" from the End of the 15th Century). Кирило Метод.(Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 113-117.

Н. Р. СИНДИК, *Још један препис Теодосијевог Житија светога Саве* (rés. franç.: Une nouvelle copie de la vie de saint Sava par Theodose). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 107-124.

О. СТАНОЈЕВИЋ, *Јустинијанове Институције први пут код Срба* (rés. allem.: Justinians Institutionen in der ersten serbischen Übersetzung). Античке студије код Срба. Београд, Срп. акад. наука умет., Балканол. инст. (1989) 227-237.

СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ [НЕМАЊИЋ], *Сабрани списи* (réd. LJ. JUHAS-GEORGIJEVSKA). [Стара српска књижевност, 3]. Београд, Срп. књиж. задруга (1988). 187.

В. СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ, *Библијата и апокрифната книжевност* (rés. angl.: The Bible and Apocryphal Literature). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 147-152.

М. STRČIĆ, *Kosovska bitka kao tema u staroj srpskoj književnosti* (rés. allem.: Die Schlacht auf dem Amselfeld als Thema in der älteren serbischen Literatur). Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 77-89.

ТЕОДОСИЈЕ, *Житија* (réd. D. BOGDANOVIĆ). [Стара срп. књиж., књ. 5, св.1]. Београд, Просвета, Срп. књиж. задруга (1988). 373.

ТЕОДОСИЈЕ [ХИЛАНДАРАЦ], *Службе, канони и Похвала* (réd. В. JOVANOVIĆ-STIPČEVIĆ). [Стара српска књижевност, књ. 5, св.2]. Београд, Просвета, Срп. књиж. задруга (1988). 381.

Ђ. ТРИФУНОВИЋ, *Преглед најстаријих јереси у Крмчији светога Саве* (rés. franç.: Aperçu historiques des hérésies les plus anciennes dans la Krmčija de Saint Sava). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 35-38.

Р. УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, *Заемните врски помеѓу македонската и српската варијанта на црковнословенскиот јазик* (rés. angl.: Connections between the Macedonian and Serbian Variants of Old Church Slavonic). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 159-165.

Житије и владавина светог кнеза Лазара (réd. Đ. TRIFUNOVIĆ). Крушевац, Багдала (1989). 16. Avec ill.

Житије светога кнеза Лазара (réd. et trad. par Đ. TRIFUNOVIĆ). Београд, Међународни слав. центар Филол. фак. (1989). 24. Avec ill.

MONUMENTS ET STATIONS ARCHÉOLOGIQUES

Б. АЛЕКСОВА, *Брегалница - Словенски црковен и културно просветен центар на Балканот* (rés. angl.: Bregalnica - Slaw Religions and Cultural Centre in the Balkans). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 211-224. Avec ill.

Б. АЛЕКСОВА, *Првите словенски цркви во Брегалница* (rés. angl.: The First Slavic Churches on the Bregalnica). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 179-197.

Б. АНДРЕЈЕВИЋ, *Латинска црква код Горњег Матејевца* (rés. franç.: Église latine près de Gornji Matejevac). Саопшт. - Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 183-186. Avec 2 fig.

I. BABIĆ, *Naselja pod utvrdama u Dalmaciji*. Rad.- Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadru, OOUR prirod.- mat. znan. odgoj. podr. Splitu 4 (Split 1989) 7-25.

Д. БАТИСТИЋ-ПОПАДИЋ, *Долов-Циглана на делиблатском путу - средњовековни слој* (rés. allem.: Dolovo-Ziegelei auf dem deliblatischen Weg - mittelalterliche Schicht). Гласн.-Нар. муз. 1 (Панчево 1988) 7-18, 33. Avec 4 pl.

З. БЕЛДЕДОВСКИ, *Словенски средновековни јами од Берово, ископување 1982 година* (rés. franç.: Les fosses mediévales

slaves de Berovo, fouilles de 1982). Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 225-234. Avec ill.

J. BELOŠEVIĆ, *Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra* (rés. angl.: Preliminary Report about the Results of the Excavations on the Site "Crkvina" in Galovac Village near Zadar). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 28 (15) (Zadar 1989) 71-82. Avec ill.

DJ. BOŠKOVIĆ, *Žnin - Nin - sur les traces fugitives de nos ancêtres*. Studia nad etnogenezeza Słowian i kultura Europy Wczesnośredniowiecnej. T. I. (Réd. G. LABUDA – J. TABCZYŃSKI). Wroclaw, etc., Ossolineum (1987) 195-197.

Р. БУНАРЏИЋ, *Гомолава в средних веках* (rés. serb.: Gomolava u srednjem veku). Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internat. Symp. Ruma 1986. [Gomolava, 1] [Pos. izd. Balkan. inst. SANU, 33]. Novi Sad (1988) 87-92.

T. BURIĆ, *Srednjovjekovni spomenici villae de Blisoy* (rés. allem.: Die mittelalterlichen Denkmäller von villae de Blisoy). Starohrv. prosvjeta, ser. III, 17, 1987 (Split 1988) 75-86. Avec ill.

F. BUŠKARIOL, *Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na moru na položaju Glavica - Biogradski spomenici I* (rés. franç.: Recherches de don Luka Jelić à Biograd - sur-mer...). Prilozi povij. umjet. Dalm. 27 (Split 1988) 21-55. Avec 16 fig.

М. ЦУЊАК, *Археолошка истраживања комплекса манастира Благовештења* (rés. angl.: Archaeological Explorations of a Monastery Complex Blagoveštenje). Viminacium 3 (Пожаревац 1988) 25-44. Avec ill.

М. ЦУЊАК, *Брадача - средњовековни манастирски комплекс* (texte comp. angl.: Bradača - Mediaeval Monastery Complex). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 162-163. Avec 2 fig.

М. ЦУЊАК, *Манастир Благовештење - средњовековни манастирски комплекс* (texte comp. angl.: Manastir Blagoveštenje - Mediaeval Monastery Complex). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 166-167. Avec ill.

M. CUNJAK, *Smederevo / Veliki grad - đamija iz XV veka* (texte comp. angl.: Smederevo / Veliki grad - 15th Century Mosque). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 189-190. Avec ill.

М. ЦУЊАК, *Три нова налаза приликом конзерваторско-санационих радова на цркви манастира Горњака* Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 68-71. Avec 3 fig.

A. ČILIKOV, *Bijela crkva Rize Bogorodice* (texte comp. angl.: Bijela crkva Rize Bogorodice - Church of the Merciful Virgin). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 159-161. Avec 2 fig.

Б. ДЕЉАНИН, *Црква св. Борђа у Ораовици код Прешева - археолошка истраживања у 1988. години*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 109-110.

M. DRAGIČEVIĆ, *Proložac. Crkva Sv. Mihovila i groblje* (texte comp. angl: Proložac. Church of St. Michael and Graveyard). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 130-131. Avec 1 fig. et 3 dess.

V. DJURIĆ, *Cetinje. Manastir Crnojevića* (texte comp. angl: Monastery of Crnojevići). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 136-138. Avec 2 fig.

L. FEKEŽA, *Arheološka istraživanja srednjovekovnog grada i crkve u selu Gradac kod Hadžića*. (rés. allem.: Archäologische Erforschung der mittelalterlichen Burg und Kirche in Dorfe Gradac bei Hadžići). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 165-187. Avec ill.

F. GESTRIN, *Ljubljana - nastanek mestne naselbine* (rés. allem.: Ljubljana - Entstehung der mittelalterlichen Siedlung). Zgod. čas. 43, 4 (Ljubljana 1989) 473-476.

B. GRALJUK, *Rezultati (pokusnih) arheoloških iskopavanja na srednjovjekovnom lokalitetu "Zidine" u Krupi na Vrbasu* (rés. angl.: The Results of Preliminary Archaeological Excavations on the Medieval Site of Zidine in Krupa on the River Vrbas). Naše starine XVIII-XIX (Sarajevo 1989) 99-108. Avec 5 fig.

B. GRALJUK, *Zidine - Krupa na Vrbasu. Srednjovjekovni samostanski kompleks* (texte comp. angl: Zidine -Krupa na Vrbasu. Mediaeval Monastery Complex). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 155-157. Avec 2 fig. et 1 dess.

Z. GUNJAČA, *O srednjovekovnim arheološkim nalazima i nalazištima u Smrdeljima kod Kistanja* (rés. angl. et franç.: Les sites et les trouvailles archéologiques du Moyen âge dans la zone de Smrdelj près de Kistanje). Diadora 11 (Zadar 1989) 363-406. Avec 7 pl. et 6 fig.

Z. HOMEN, *Otkriće Kaštela na Kalniku*. Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 29-31. Avec 1 fig.

М. ИВАНОВИЋ, *Остаци цркве Ваведења Богородице у селу Пећани код Суве Реке* (rés. franç.: Vestiges de l'église dédiée à la présentation de la Vierge au Temple dans le village de Pétchani, près de Souva Reka). Саопшт. - Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 187-195. Avec 13 fig.

В. С. ЈОВАНОВИЋ, *Археолошка истраживања средњовековних споменика и налазишта на Косову* (rés. franç.: Fouilles archéologiques sur les sites médiévaux du Kosovo). Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. [САНУ- Научни скупови XLII. Одељ. јез. књиж. Одбор за проуч. Косова 1]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 17-66. Avec ill.

Ј. КАЛИЋ – М. ПОПОВИЋ, *Кузмичево и Шаронье у прошлости* (rés. franç.: Les villages de Kuzmičevo et de Šaronje dans le passé). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 51-68. Avec 4 dess. et 1 fig.

T. KNIFIC, *Fijeroga pri Pomjanu. Srednjeveška cerkev in grobišče* (texte comp. angl: Fijeroga pri Pomjanu. Mediaeval Church and Graveyard). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 145-147. Avec 3 fig. et 2 dess.

Д. КОЦО – П. МИЉКОВИЋ-ПЕПЕК, *Новооткриената црква на локалитетот "Св. Четириесет" во селото Банско Струмичко.* (rés. angl.: The Newly Discovered Church at the Locality "St. Fourth" at the Village of Bansko near Strumitsa). Зб. тр. - Завод заштт. спомен. култ, прир. ретк. Музеј (Струмица 1989) 65-69. Avec ill.

З. КОСТИЋ, *Археолошка истраживања у цркви манастира Војловице 1984. године* (rés. angl.: Archaeological Studies in the Vojlovice Monastery Church 1984). Грађа проуч. споменика култ. Војв. XIV (Нови Сад 1987) 19-22. Avec 2 pl.

V. KOVAČIĆ, *Trogir - urbana istraživanja* (texte comp. angl.: Trogir - Urban Research). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 91-93. Avec ill.

B. KRIŽ, *Šentjernej. Župna cerkev Sv. Jerneja* (texte comp. angl: The Parish Church of St. Barthomew). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 152-153. Avec 2 fig. et dess.

Л. КУМБАРАЦИ-БОГОЕВИЌ, *Околу прашањето за датирањето на мостот на реката Вардар кај селото Желино* (rés. angl.: About the Question of Dating of the Bridge on the River Vardar near the Village Zhelino). Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 113-116. Avec 3 fig.

М. ЛАЗАРЕВСКА, *Орта ђамија - Струмица. Средновековна црква со некропола* (texte comp. angl: Orta đamija - Strumica - Mediaeval Church and Graveyard) Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 143-144. Avec 2 fig. et 1 dess.

Д. МАДАС, *Резултати сондажних археолошких испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдану на Руднику*

(rés. franç.: Résultat des sondages archéologiques effectuées lors des recherches sur la localité médiévale du village Majdan à Rudnik). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 205-218. Avec 12 dess. et 6 fig.

В. МАЛЕНКО, *Охрид / Горни Сарај - Чобановци - поликонхална базилика* (texte comp. angl.: Ohrid / Gorni Saraj -Čobanovci - Multi-Apsed Basilica). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 133. Avec 1 fig.

В. МАЛЕНКО – П. КУЗМАН, *Хермелеја* (rés. angl.: Hermeleia). Лихнид 6 (Охрид 1988) 89-101. Avec 15 pl.

В. МАНОЈЛОВИЋ, *Средњовековни укоп са локалитета Опово - Бели брег*. Глас. - Нар. муз. 2 (Панчево 1989) 41-46. Avec 3 pl.

G. MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, *Petrova crkva kod Novog Pazara - Crkva Sv. Petra* (texte comp. angl.: Church of St. Peter). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 172 - 174. Avec ill.

Г. МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, *Петрова црква код Новог Пазара, V.* Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 145-146.

Г. МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, *Средњовековна насеља на просторима Београдске тврђаве (по резултатима археолошких ископавања)*. Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности [Науч. скуп. САНУ, XXXVI, Одељ. истор. наука, 9]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 125-134.

Č. MARKOVIĆ – S. STANKOVIĆ, *Ulcinj - Stari grad* (texte comp. angl: Ulcinj. Citadel). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 185-160. Avec 1 pl.

J. J. MARTINOVIĆ, *Kotor - katedrala Sv. Tripuna* (texte comp. angl.: Kotor Catedral of St. Tryphon). Arheol. pregl. 28,1987 (Ljubljana 1989) 151-153.

М. МИЛИНКОВИЋ, *Археолошка истраживања Градине на Јелици у 1987. и 1988. години* (rés. allem.: Archäologische Erforschung der Gradina auf Jelica in 1987. und 1988.). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 61-80. Avec 14 pl.

М. МИЛИНКОВИЋ, *Средњовековно утврђење на Тријески код Горњег Милановца* (rés. allem.: Die mittelalterliche Burg auf der Trijeska bei Gornji Milanovac). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 131-136. Avec 5pl.

Д. МИЛОСАВЉЕВИЋ, *Непознати Буковик код Нове Вароши*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 83-88. Avec 6 fig.

Д. МИНИЋ, *Џамија Миса у Руднику* (rés. franç.: La mosquées de Misa à Rudnik). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 227-233. Avec 1 dess. et 5 fig.

Д. МРКОБРАД – А. ЈОВАНОВИЋ, *Резултати истраживања утврђеног комплекса на Градини код Постења у 1988. години*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989)97-98. Avec 2 fig.

M. NADU, *Zelingrad-srednjovjekovni burg*. Vijesti muzeal. konzerv. Hrvat. XXXVIII, 3-4 (Zagreb 1989) 17-18. Avec 2 fig.

J. OMAN, *Stična - Opatija Stična, pokopališka cerkev Sv. Katarine* (texte comp. angl.: The Abbey of Stična, the Church of St. Catherine). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 183-184. Avec ill.

S. PINTARIĆ, *Novi Dvori klanječki - renesansno-barokni dvorac ili arheološko nalazište*. Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 1-2 (Zagreb 1988) 25-26. Avec 1 fig.

A. PLETERSKI, *Župa Bled* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 212). - Compte rendu par A. MORITSCH, L. STEINDORFF, Südost-Forschungen XLVII (München 1988) 331-332.

A. POPOV, *Les vestiges architecturaux du monastère de la "Grand Laure des Quarante-Martyrs" à Tarnovo (XI-XIV s.)* (rés. serb.: Остаци манастира "Велика лавра четрдесет мученика" у Трнову (XI-XIV век). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ -Научни. скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 301-306. Avec ill.

М. ПОПОВИЋ, *Београдска тврђава и могућности реконструкције према исходима досадашњих истраживања*. Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности [Науч. скуп. САНУ, XXXVI, Одељ. истор. наука, 9]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 23-48.

М. ПОПОВИЋ, *Место и значење тврђаве Рас у XI-XII веку* (rés. angl.: The Place and Meaning of the Ras Fortress in the XI and XII Century). Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 47-58.

М. ПОПОВИЋ, *Остаци манастира на локалитету Црквина у Тутину* (rés. franç.: Les restes d'un monastère sur le site de Crkvina à Tutin). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 119-136. Avec 12 dess. et 4 fig.

М. ПОПОВИЋ, *Прелиминарна сондажна истраживања у области средњовековног Раса, IV*. Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 155-158.

М. ПОПОВИЋ, *Рас – касноантичко и средњевековно утврђење, IV*. Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 137-139.

М. ПОПОВИЋ, *Рас – касноантичко и средњовековно утврђење, V*. Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 219-220.

М. ПОПОВИЋ, *Рељина градина код Новог Пазара - остаци манастирског комплекса*. Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 141-143.

М. ПОПОВИЋ, *Рељина градина код Новог Пазара II - остаци манастирског комплекса*. Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 217-218.

М. ПОПОВИЋ, *Рељина градина код Новог Пазара - остаци манастирског комплекса*. Глас. Друш. конзерв. Срб. 12 (Београд 1988) 66-68. Avec 1 fig.

М. ПОПОВИЋ – В. ИВАНИШЕВИЋ, *Град Браничево у средњем веку* (rés. franç.: Braničevo, cité médiévale). Старинар н.с. XXXIX (Београд 1988) 125-179. Avec 38 fig.

Д. ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, *Трговиште - средњовековно насеље*. Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 151-153.

Д. ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, *Трговиште - средњовековно насеље*. Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 225-226.

Д. ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, *Велика Градина у Врсеницама - касноантичко и раносредњовековно утврђење*. Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 161-163.

Д. ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, *Заштитно археолошко истраживање локалитета Напреље код Новог Пазара* (rés. angl.: The Protective Archaeological Exploration of the Naprelje Locality near Novi Pazar). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 108-111.

И. ПУШИЋ, *Црква Св. Томе у Кутима* (rés. franç.: L'église Saint-Thomas à Kuti). Зограф 17 (Београд 1986) 73-77. Avec 11 fig.

Б. РАДИЋ, *Прилог проучавању споменичког комплекса у Борчу* (rés. angl.: A Contribution to Investigation of the Complex of Monuments in Borač). Станишта - Зб. рад. за полит., култ. и привред. истор. Крагујевца и околине (Réd. M. BOGDANOVIĆ). Крагујевац, Истор. архив Шумадије, Нар. муз., etc. (1988) 77-82.

Ž. RAPANIĆ, *Dubrovnik. Arheološka istraživanja na Pustijerni* (texte comp. angl: Dubrovnik. Archaeological Excavations at Pustijerna). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 139-141. Avec 2 fig. et 2 dess.

F. SMILJANIĆ, *Kapitul kod Knina* (rés. angl.: Chapter near Knin). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 26(13) (Zadar 1987) 215-224.

D. SOKAČ-ŠTIMAC, *Arheološko iskopavanje na srednjevjekovnom lokalitetu Rudina kod Slav. Požege*. Glas. slavon. muz. XXII-XXIII, 54-55 (Vukovar 1987-1988) 57-62.

D. SOKAČ-ŠTIMAC, *Rudina. Srednjovjekovni samostan* (texte comp. angl: Rudina. Mediaeval Monastery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 150-151. Avec 4 fig. et 2 dess.

D. SOKAČ-ŠTIMAC – T. PAPIĆ, *Rudina kod Slavonske Požege, romanička crkva i samostan* (texte comp. angl.: Rudina kod Slavonske Požege - Romanesque Church and Monastery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 175-179. Avec ill.

М. СТАМЕНОВА, *Прелиминарен извештај од археолошкото истражување на локалитетот Орта Џамија во Струмица 1984-1987* (rés. angl.: A Preliminary Report of the Archaeological Research Work of the Locality of Orta Džamija in Strumitsa between 1984 and 1987). Зб. тр. - Завод заштт. спомен. култг, прир. ретк. Музеј (Струмица 1989) 351-355. Avec ill.

Н. СТАНОЈЕВИЋ, *Насеља VIII-IX века у Војводини* (rés. allem.: Ansiedlungen im VIII-IX Jahrhundert in der Vojvodina). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 119-146. Avec 14 fig. et 11 pl.

J. STOŠIĆ, *Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku* (rés. angl.: A Review of Finds under the Cathedral and Bunićeva Poljana in Dubrovnik). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 15-38. Avec ill.

V. ŠTRK, *Noviji srednjovjekovni nalazi u Čazmi*. Muz. vjesn. 12 (Bjelovar 1989) 32-34.

N. THIERRY, *Erdemli. Une vallée monastique inconnue en Cappadoce. Etude préliminaire* (rés. serb.: Ердемли. Непозната монашка долина у Кападокији. Претходна студија). Зограф 20 (Београд 1989) 5-21. Avec ill.

Ž. TOMIČIĆ, *Klenovec / Veliko Gradišće - srednjevjekovna utvrda* (texte comp. angl.: Klenovec / Veliko Gradišće - Mediaeval Fortress). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 168-169. Avec ill.

Ž. TOMIČIĆ, *Mala Krasa na otoku Krku - Sv. Juraj, sakralno-cemeterijalni kompleks* (texte comp. angl.: Mala Krasa na otoku Krku- Sv. George Religious-Burial Complex). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 170-171. Avec 2 fig.

Ž. TOMIČIĆ, *Veliko Gradišće - Klenovec kraj Pregrade, srednjovjekovna utvrda* (rés. allem.: Veliko Gradišće - Klenovec bei Pregrada mittelalterliche Befestigung). Obavij.- Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 29-30.

О. ВУКАДИН, *Археолошка истраживања цркве Светих Арханђела у Сталаћу* (rés. franç.: Résultats des recherches archéologiques sur l'église des Saints Archanges). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 219-222. Avec 1 dess. et 5 fig.

М. ВУКСАН, *Ковин, локалитет Град - сондажно истраживање 1986. године* (rés. angl.: Kovin, "Grad" Locality - Trench Exploration in 1986). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 117-123. Avec 2 pl. et 1 fig.

Е. ЗЕЧЕВИЋ, *Резултати истраживања средњовековног Свача* (rés. angl.: The Results of the Exploration of Medieval Svač). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 112-117. Avec 2 pl.

Z. ŽERAVICA, *Grad - Đurđevik. Srednjovjekovna crkva na gradini* (texte comp. angl: Grad-Djurdjevik. Mediaeval Church on a Hillfort). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 142. Avec 4 fig.

Z. ŽERAVICA, *Travnik - Stari grad. Srednjovjekovni grad* (texte comp. angl: Travnik-Stari grad- Mediaeval Town). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 154. Avec 1 fig. et 2 dess.

I. ŽILE, *Dubrovnik - srednjevjekovni sustav kanalizacije* (texte comp. angl.: Dubrovnik - Mediaeval Drainage System). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 164-165. Avec 3 fig.

I. ŽILE, *Ponikve - Ledinići. Istraživanja na lokalitetu Sv. Djurdje* (texte comp. angl: Ponikve-Ledinići - Excavation at the Site of St. George). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 148-149. Avec 3 fig.

I. ŽILE, *Slano, samostan Sv. Jeronima* (texte comp. angl.: Monastery of St. Jerome). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 180-182. Avec ill.

O. ŽIŽIĆ – LJ. GLUŠAC, *Voljavac / Bijelo Polje* (texte comp. angl.: Voljavac /Bijelo Polje - Churche of Notre Dame). Arheol. pregl. 28,1987 (Ljubljana 1989) 187-188. Avec ill.

NÉCROPOLES - MONUMENTS FUNÉRAIRES

J. АНАНИЕВ, *Водоча / црква Свете Леонтие - средновековна некропола* (texte comp. angl.: Vodoča / crkva Sv. Leontie - Mediaeval Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 185-186. Avec ill.

Aschheim im frühen Mittelalter. [Münchner Beiträge zur Vor- und Frügheschichte, 32]. München (1988). 223. Avec ill. - Compte rendu par A. PLETERSKI, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 648-649.

V. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, *Zaštitno arheološko istraživanje srednjovekovne nekropole Stećci u Raškoj Gori kod Mostara* (rés. angl.: Protective Archaeological Investigations of the Mediaeval Necropolis of Stećaks in Raška gora near Mostar). Naše starine XVIII-XIX (Sarajevo 1989). 65-98. Avec 13 pl. et 4 fig.

Д. БАРЦИЕВА, *Прстенот на Јован Оливер - Јован Каливит ктиторот на црквата во Лесново*. [Историја 1]. (Скопје 1985).- Compte rendu par К. ТРАЈКОВСКИ, Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 235-236.

A. BENAC, *O problematici srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika* (rés. franç.: Sur les problemès des monuments funéraires moyenâgeux). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 201-208.

Ž. CETINIĆ, *Istraživanja starohrvatskog groblja Gorica-Stranče 1983. i 1984. godine* (rés. angl.: Investigations of the Early Croatian Cemetery of Gorica-Stranče in the Years 1983 and 1984). Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u hrvatskom primorju. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 13]. Zagreb (1989) 129-133. Avec ill.

V. DELONGA – T. BURIĆ, *Ostrovica - Greblje, ranosrednjovjekovno groblje* (rés. angl.: Ostrovica-Greblje, Early Mediaeval Cemetery). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 1 (Zagreb 1989) 31-33.

Н. ДУДИЋ, *Човек и његова ликовна представа на надгробном камењу у Србији* (rés. franç.: L'homme et la figure humaine sur les pierres tombales de Serbie). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 157-178. Avec 41 dess. et 7 fig.

Н. ДУДИЋ, *Симболошке представе на надгробним споменицима у долини Јужне Мораве* (rés. franç.: Des représentations symboliques aux pierres tombales dans la vallée de la Južna Morava). Леск. зб. XXIX (Лесковац 1989) 29-38. Avec ill.

С. ЕРЦЕГОВИЋ-ПАВЛОВИЋ, *Средњовековна насеља и некрополе у Бољетину и Хајдучкој воденици* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,214).- Compte rendu par M. ŠOLLE, Arch. rozhl. XL,3 (Praha 1988) 109; J. DARROUZES, Rev. Ét. byz. 46 (Paris 1988) 281-289; D. STAŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Slov. archeol, XXXVII, 2 (Nitra 1989) 461-463.

Д. ГАЧИЋ, *Керамички налази из некрополе у Манђелосу* (rés. angl.: Ceramic Finds in the Necropolis at Mandjelos). Грађа

проуч. споменика. култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 108-111. Avec ill.

T. GLAVAŠ, *Nekropola knezova Nikolića u Vranjevu Selu kod Neuma* (rés. franç.: Nécropole des comtes Nikolić à Vranjevo Selo - près de Neum). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 42-43, 1987-1988 (Sarajevo 1989) 143-164. Avec ill.

Z. GUNJAČA, *Dubravice kod Skradina. Ranosrednjovjekovno groblje* (texte comp. angl: Dubravice kod Skradina. Early Mediaeval Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 127-128. Avec 3 ill.

Z. GUNJAČA, *Dubravice kod Skradina -ranosrednjevjekovno groblje* (texte comp. angl: Dubravice kod Skradina -Early Mediaeval Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 148-150. Avec ill.

Е. ХОШОВСКИ, *Палеодемографска реконструкција средњовековне некрополе на Белом Брегу (Винча код Београда).* Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 87-90.

М. ИВАНОВСКИ, *Рановизантиска некропола "Подградец" кај Здуње.* Култ. наслед. XII-XIII, 1985-1986 (Скопје 1988) 55-62. Avec 4 pl.

М. ИВАНОВСКИ, *Подградец - Здуње. Рановизантинска некропола* (texte comp. angl: Podgradec -Zdunje. Early Byzantine Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 123. Avec 2 dess.

М. ИВАНОВСКИ, *Рајчиница. Раносредњовековна некропола* (texte comp. angl: Rajčinica. Early Medieval Cemetery). Arheol. pregl. 27, 1986 (Ljubljana 1987) 124. Avec 3 dess.

N. JAKŠIĆ, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola* (rés. angl.: The Churches on Begovača and the Problem of Old Necropolies). Diadora 11 (Zadar 1989) 407-439. Avec 6 pl. et 7 fig.

В. ЈОВАНОВИЋ, *Извештај о археолошком истраживању Цркве 4 и њене некрополе на Пазаришту у 1988. години.* Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 147-150. Avec 1 fig.

В. ЈОВАНОВИЋ, *Разматрања о средњовековној некрополи Луковит-Мушат код Ловеча у Бугарској* (rés. franç.: Considerations sul la nécropole médiévale Lukovit-Mušat près de Loveč en Boulgarie). Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Beograd 1988) 111-132. Avec 6 fig.

R. JURIĆ, *Ranosrednjovekovni grob iz Lišana Ostovičkih kod Benkovca* (rés. angl.: Early Medieval Tomb from Lišane Ostovičke near Benkovac). Diadora 10 (Zadar 1988) 185-196. Avec 5 pl.

R. JURIĆ, *Lišane Ostovičke - Nimci. Ranosrednjovjekovno groblje* (texte comp. angl: Lišane Ostovičke - Nimci. Early Mediaeval Cemetery) 129. Avec 2 ill.

М. МАНДИЌ, *Прилог кон проучувањето на средновековните некрополи во СР Македонија - Гропче, Кочани* (rés. angl.: A Supplement to the Study of the Necropolises from the Middle Age in Macedonia - Gropče, Kočani). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 231-245. Avec ill.

Е. МАНЕВА, *Средновековна некропола кај Базиликата D во Хераклеја* (rés. angl.: Medieval Necropolis with the Basilica D in Heraclea). Историја XXII,1 (Скопје 1986) 169-199. Avec ill.

Г. МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, *Раносредњовековна некропола на Доњем граду Београдске тврђаве* (rés. angl.: An Early Medieval Necropolis Situated in the Lower Town of the Belgrade Fortress). Год. града Београ. XXXVI (Београд 1989) 17-46. Avec 63 fig. et 1 pl.

Г. МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, *Трњане, српска некропола (крај XI - почетак XIII века)* (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 295) (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,214).- Compte rendu par M. HANULIAK, Slov. archeol. XXXV,2 (Nitra 1987) 455-458; Љ. ЦИДРОВА, Maced. acta archaeol. 9, 1983-1984 (Скопје 1988) 236-237.

B. MARUŠIĆ, *Starohrvatska nekropola u Žminju* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII, 214). - Compte rendu par M. BERTOŠA, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 387-388.; J. BELOŠEVIĆ, Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 335-337 A. PLETERSKI, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 649

R. MATEJČIĆ, *Horizont s keramikom u starohrvatskoj nekropoli Stranče-Gorica u Vinodolu* (rés. ital.: L'orizzonte con la ceramica nella necropoli paleoslava Stranče-Gorica a Vinodol). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 291-304. Avec ill.

N. MILETIĆ, *Ranoslovenske nekropole u Bosni i Hercegovini - komparativna razmatranja* (rés. allem.: Frühslawische Nekropolen in Bosnien und Herzegowina - Komparative Betrachtungen). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 175-200. Avec ill.

A. MILOŠEVIĆ, *Prežitak poganskog obreda sahranjivanja na stećcima* (rés. franç.: Survivance du rituel paien d'inhumation sur les stetchci). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 91-97. Avec 6 fig.

A. PLETERSKI, *Žale pri Zasipu - staroslovansko grobišče* (texte comp. angl.: Žale pri Zasipu - Early Slavic Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 156-158.

Д. ПОПОВИЋ – Ј. ЕРДЕЉАН, *Старо гробље у Балетићу - резултати прелиминарних истраживања* (rés. angl.: The Old Cemetary in Baletici - the Results of Preliminary Excavations). Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 71-92. Avec 10 pl.

Д. ПОПОВИЋ, *Средњовековни надгробни споменици у Студеници* (rés. angl.: Medieval Tombstones in Studenica). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни. скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 491-503. Avec ill.

Д. ПОПОВИЋ, *Средњовековни надгробни споменици у Дечанима* (rés. angl.: Medieval Tombstones in Dečani). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 225-237. Avec ill.

Д. ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, *Напрељe - остаци средњовековне цркве и некрополе* (rés. angl.: Naprelje - the Remains of a Mediaeval Church and Necropolis). Новопазар. зб. 12 (Нови Пазар 1988) 23-62. Avec 5 fig.

S. PUDARIĆ, *Kasnosrednjovjekovni grobovi iz tumula "Pod Pržinama" kod Gacka* (rés. angl.: Late-Medieval Graves from the Burial Mound "Pod Pržinama" near Gacko). Naše starine XVIII-XIX (Sarajevo 1989). 51-58. Avec 3 fig. et 5 pl.

P. RIC, *Drvene konstrukcije u grobovima avarske nekropole u Staroj Moravici* (rés. allem.: Holzkonstruktionen in den Grabstätten der awarischen Nekropole Stara Moravica). Рад Војв. муз. 30 (Нови Сад 1986-1987) 147-157. Avec 11 ill.

K. SIMONI, *Sondažna istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Stenjevcu kraj Zagreba.* Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 159-160.

Н. СТАНОЈЕВ, *Некрополе X-XV века у Војводини - 712 каталошких јединица* (texte comp. allem.: Nekropolen aus dem 10-15. Jahrhundert in der Vojvodina - 712 Katalogabschnitte). Нови Сад, Археолошко друштво Војводине (1989). 135. Avec ill.- Compte rendu par С. БАРАЧКИ, Рад Војв. муз. 31 (Нови Сад 1988-1989) 363-364.

Ž. TOMIČIĆ, *Prekrižje / Gornji Obrež - ranosrednjevjekovno groblje* (texte comp. angl.: Prekrižje / Gornji Obrež - Early Mediaeval Cemetery). Arheol. pregl. 28, 1987 (Ljubljana 1989) 154-155. Avec ill.

Ž. TOMIČIĆ, *Prekrižje - Gornji Obrež na Kalniku, ranosrednjovjekovno groblje* (rés. allem.: Prekrižje - Gornji Obrež auf Kalnik

frühmittelalterliches Gräberfeld. Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XX, 1 (Zagreb 1988) 25-26.

Ž. TOMIČIĆ, *Ranosrednjovjekovno groblje na položaju "Breg" kod Popovca u Kalničkom prigorju* (rés. angl.: Early Medieval Cemetery in the Location "Breg" by Popovac in the Kalnik Hills). Obavij. - Hrvat. arheol. druš. XXI, 2 (Zagreb 1989) 26-28.

С. ВАЛОВИЋ, *Резултати археолошких истраживања средњовековне некрополе у Ратини код Краљева* (rés. franç.: Les résultats des recherches archéologiques de la nécropole médiévale à Ratina près de Kraljevo). Зб. Нар. муз. Београ., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 177-182. Avec 2 fig.

Б. ВУЈОВИЋ, *Надгробни споменици манастира Грчетега* (rés. allem.: Die Grabdenkmäler des Kloster Grgeteg). Зб. Матице срп. лик. умет. 24 (Нови Сад 1988) 203-213. Avec ill.

MIGRATION DES PEUPLES - LES SLAVES

З. БЕЛДЕДОВСКИ, *Ранословенски наоди од Штип и неговата најблиска околина* (rés. angl.: Early Slav Finds from Štip and its Vicinity). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 225-230.

H. BIRNBAUM, *Was there a Slavic Landtaking of the Balkans and, if so, along what Routes did it Proceed ?* (rés serb.: Da li je bilo slovenskog zauzimanja zemlje (landtaking) na Balkanu, i ako jeste, kojim putevima je prosledilo?). Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 47-60.

F. BUŠKARIOL, *Još o rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni* (rés. angl.: More about the Grooved Fibulae of the Ostrogoths and Thuringians on the Basis of a Rare Thuringian Find in Salona). Vjesn. arheol. hist. dalm. 81 (Split 1988) 47-64. Avec 4 fig.

R. FRAKES, *The Impact of the Huns in the Balkans in Late Antique Historiography*. Migrations in Balkan History. Belgrade, Serb. Acad. of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta; Santa Barbara, Department of History, University of California (1989) 39-46.

B. GEDIGA, *Religija pogańska Slowian.* Konferencija naukowa w Prilepie w Jugoslawii. Archeologia Polski XXXIII, 1 (Wroclaw etc. 1988) 234-235.

М. ЈАНКОВИЋ, *Археолошки налаз из околине Београда* (rés. angl.: An Archaeological Find from the Vicinity of Belgrade). Год. града Београ. XXXVI (Београд 1989) 5-16. Avec 3 fig.

F. KONT, *Sloveni - nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi (VI-XIII vek)*. Knj. 1-2 (trad. par G. PETROVIĆ, introd. par J. KALIĆ). Beograd, Filip Višnjić (1989). 684.

P. KOROŠEC, *Die Ethnogenese der Alpenslawen durch das Prisma der Materiellen Kultur.* Studia nad etnogenezeza Słowian i kultura Europy Wczesno-Średniowiecnej. T. I. (Réd. G. LABUDA - J. TABCZYŃSKI). Wroclaw, etc., Ossolineum (1987) 93-103.

P. KOROŠEC, *Die Ethnogenese der Alpenslawen durch das Prisma der Schriftlichen und Materiellen Quellen*. Труды V Международного конгресса археологов-славистов, Киев 18-25. сентября 1985 г. Том 4. Секција I. Древние славяне. Киев, Наукова Думка (1988) 117-121.

V. KOŠĆAK, *Dolazak Hrvata* (rés. angl.: The Arrival of the Croatians). Hist. zb. XL (1) (Zagreb 1987) 339-383.

J. MARTIN, *Spätantike und V"lkerwanderung IV.* München, R. Oldenbourg (1987). 287. - Compte rendu par R. BRATOŽ, Zgod. čas. 42, 4 (Ljubljana 1988) 601-605.

A. MILOŠEVIĆ, *Komanski elementi i pitanje kasnoantičkog kontinuiteta u materijalnoj kulturi ranosrednjovjekovne Dalmacije* (rés. angl. et allem.: Die Komanische Elemente und die Frage der spätantiken Kontinuität in der frühmittelalterlichen Materiellen Kultur in Dalmatien). Diadora 11 (Zadar 1989) 347-362. Avec 3 pl.

M. NIKOLANCI, *Četiri jahača Apokalipse u Saloni*. Mogućnosti XXXVI, 3-4 (Split 1988) 299-306.

Р. НОВАКОВИЋ, *Поводом једног мишљења о сеоби Ободрита са Балканског полуострва на обалу Балтичког мора*. Прилози књижев. јез. истор. фолк. LI-LII, 1-4 (1985-1986) (Београд 1988) 76-92.

F. S. PERILLO, *Una città chiamata Ljuba : presenza slava a Gioia del colle*. Прилози књижев. јез. истор. фолк. LI-LII, 1-4 (1985-1986) (Београд 1988) 25-53.

А. М. ПЕТРОВИЋ, *Прилог разматрањима историје Словена у старини* (rés. angl.: A Contribution to the Knowledge of the Ancient History of the Slavs). Грађа проуч. споменика. култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 134-139.

W. POHL, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822. n. Chr.* München, Verl. C.H. Beck (1988). 529.- Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. LXII (1) (Zagreb 1989) 372-375.

K. SIMONI, *Funde aus der V"lkerwandergunszeit in den Sammlungen des Archäologischen Museum in Zagreb* (rés. croate: Nalazi iz vremena seobe naroda u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu) 107-134. Avec ill.

J. SKOWRONEK – M. TANTY – T. WASILEWSKI, *Historia Slowian poludniowych u zachodnich*. Warszawa (1988). 771. - Compte rendu par N. BUDAK, Hist. zb. XLI (1) (Zagreb 1988) 379-381.

M. SLABE, *Settlement Structure on the South-east Pre-Alpine Territory in the fifth and sixth Centuries A.D.* Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 195-201.

Die Slawen in Deutschland. [Ver"ff. des Zentralinstituts für Alte Geschichte und Archäologie,14]. Berlin, Akademie der Wissenschaften (1986). 639. - Compte rendu par P. KOROŠEC, Zgod. čas. Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 477-479.

С. ВАСИЉЕВ, *Словенска митологија*. [Астра, Коло II, књ. 7]. Смедерево, Београд, Арион (1986). 199. - Compte rendu par Р. БАРИШИЋ, Глас. Етногр. муз. Београ. 51 (Београд 1987) 319-321.

J. WERNER, *Der Schatzfund von Vrap in Albanien*.[Beiträge zur Archäologie der Awarenzeit im mittleren Donauraum.Studien zur Archäologie der Awaren 2]. Wien, Österr. Akad. der Wissenschaften (1986). 86. Avec 20 pl., 20 tabl., 6 cartes.- Compte rendu par I. MIKULČIĆ, Germania 66,1 (Frankfurt a. Main 1988) 269-271.; Е. МАНЕВА, Maced. acta archaeol. 10 (Скопје 1989) 279-280 ;

ARCHITECTURE RELIGIEUSE

DJ. BOŠKOVIĆ, *De nouveau sur la construction au catholicon de Chilandar* (rés. serb.: Наново о подизању Саборне цркве у Хиландару). Hiland. zb. 7 (Београд 1989) 91-103. Avec ill.

S. BOURAS, *Byzantine Architecture in the Middle of the 14th Century* (rés. serb.: Византијска архитектура средином XIV века). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 47-54. Avec ill.

C. BOURAS, *Church Architecture in Greece arround the Year 1200* (rés. serb.: Црквена архитектура у Грчкој око 1200. године). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 271-278. Avec ill.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ – Ђ. БОШКОВИЋ, *Архитектура Немањиног доба. I. Цркве у Топлици и у долинама Ибра и Мораве* (Cfr. Старинар н.с. XXXVIII,216).- Compte rendu par Ch. WALTER, Rev. ét. byz. 46 (Paris 1988) 277-278.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Архитектура Немањиног доба. Књ. 2: Цркве у Полимљу и на Приморју* (texte comp. franç.: Églises de la vallée du Lim et du littoral adriatique). [Споменици српске архитектуре средњег века. Корпус сакралних грађевина] . Београд, Републ. завод заштт. спом. култ. СР Србије (1989). 261. Avec ill.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Првобитни спољни изглед цркве Успења Богородице у Морачи* (rés. franç.: Aspect extérieur primitif de l'église dédiée à la Dormition de la Vierge dans la Moratcha). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 19-32. Avec 12 fig.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Стилске сродности између апулијских споменика и Милешеве на примеру њихових прозора и портала.* (rés. franç.: Les ressemblances de style des fenêtres et portails des édifices d'Apulie et de Mileševa). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 111-119. Avec 8 fig. et 3 dess.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Узори и пројектантски поступак дечанског неимара* (rés. franç.: Les modèles et les méthodes de projection de l'architecte de Dečani). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 159-167. Avec ill.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Време првих промена студеничке Богородичине цркве* (rés. franç.: L'époque des premiers changements apportés à l'aspect de l'église de la Vierge de Studenica). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 517-523. Avec ill.

S. ĆURČIĆ, *Architecture in the Byzantine Sphere of Influence around the Middle of the Forteenth Century* (rés. serb.: Архитектура византијске утицајне сфере половином XIV века). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 55-68. Avec ill.

S. ĆURČIĆ, *Byzantine Legacy in Eccleciastical Architecture of the Balkans after 1453.* The Byzantine Legacy in Eastern Europe. Boulder (1988) 59-81. Avec 38 pl.

С. ЋУРЧИЋ, *Грачаница - историја и архитектура* (trad. par V. Radanović-Kocić). [Библ. Уметнички споменици]. Београд, Просвета; Приштина, Јединство (1988). 278. Avec ill.

G. DUBY, *Vreme katedrala*. Beograd, Nolit (1989). 331.- Compte rendu par I. GRDINA, Zgod. čas. 43,3 (Ljubljana 1989) 455-456.

А. ЦИЦИМОВ, *Мермерната олтарна преграда во црквата Св. Четириесет севастиски маченици во Банско* (rés. angl.: The Marable Alter Partition at the Church of St. Fourty Sevastic Martyrs at Bansko (An attempt for Reconstruction). Зб. тр. - Завод заштт. спомен. култ, прир. ретк. Музеј (Струмица 1989) 101-103. Avec ill.

И. ФИСКОВИЋ, *Дечани и архитектура истточнојадранске обале у XIV веку* (rés. franç.: Dečani et l'architecture de la c"te est de l'Adriatique au XIVe siècle). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука, 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 169-183. Avec ill.

I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkome kraju* (rés. allem.: Mittelalterliche Umgestaltungen frühchristlicher Altarräume im Gebiet von Dubrovnik). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 189-208. Avec ill.

N. GATTIN, *Starohrvatska sakralna arhitektura* (texte par M. PEJAKOVIĆ). 2e éd. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, Nakladni zavod MH (1988). 311. Avec ill.

M. JURKOVIĆ, *Crkve s Westwerkom na istočnom Jadranu - pravci istraživanja* (rés. franç.: Les églises à "Westwerk" sur le littoral oriental de l'Adriatique). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 61-86. avec 8 fig.

О. КАНДИЋ, *Облик камене олтарске преграде Богородичине цркве у Студеници* (rés. angl.: The Shape of the Stone Altar Screen from the Church of Our Lady in Studenica). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 141-152. Avec ill.

О. КАНДИЋ, *Првобитни облик спољне припрате са звоником у Сопоћанима* (rés. franç.: Forme originnelle de l'exonarthex et du clocher de Sopoćani). Саопшт.- Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 43-66. Avec 23 fig.

Н. КАТАНИЋ, *Декоративна камена пластика Моравске школе* (rés. franç.). [Библ. Уметнички споменици]. Београд, Просвета, Републ. завод заштт. спом. културе (1988). 265. Avec ill.

А.И. КОМЕЧ, *Особенности художественного стиля новгородоской архитектуры конца XII века* (rés. serb.: Одлике уметничког стила новгородске архитектуре крајем XII века). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 295-299. Avec ill.

V. KORAĆ, *L'architecture de Dečani, tradition et innovation* (rés. serb.: Архитектура Дечана, традиција и иновација). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука., 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 149-157. Avec ill.

В. КОРАЋ, *Истраживања средњовековне архитектуре на Косову и у Метохији* (rés. franç.: Recherches sur l'architecture médiévale au Kosovo et Metohija). Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. [САНУ- Научни скупови XLII. Одељ. јез. књиж. Одбор за проуч. Косова 1]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 67-71.

В. КОРАЋ, *Између Византије и Запада - одабране студије о архитектури* (rés. franç.). [Студије, 7]. Београд, Просвета, Институт. истор. уметности- Фил. фак. (1987). 333. Avec ill. - Compte rendu par А. СТОЈАКОВИЋ, Зограф 19 (Београд 1988) 79-80; М. ЧАНАК-МЕДИЋ, Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 227-229; Б. СТОЈКОВИЋ-ПАВЕЛКА, Саопшт. - Репуб. завод заштт. споменика култ. Ср Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 299-301.

В. КОРАЋ, *Католичка уметност на границама православља* (rés. franç.: L'art catholique aux frontières du monde orthodoxe). Зограф 19 (Београд 1988) 19-24. Avec 5 fig.

В.П. КОВАЛЕНКО – П.А. РАППОПОРТ, *Памятники древнерусской архитектуры в Чернигово-Северской земле* (rés. serb.: Споменици старе руске архитектуре у Чернигово-Северској области). Зограф 18 (Београд 1987) 5-11. Avec 12 fig.

T. MARASOVIĆ, *Byzantine Component in the Dalmatian Architecture from the 11th to the 13th Century* (rés. serb.: Византијска компонента у архитектури Далмације од 11. до 13. столећа). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 455-462.

T. MARASOVIĆ, *Tipologija predromaničkih i romaničkih zvonika u Dalmaciji* (rés. allem.: Die Typisierung der vorromanischen und romanischen Glockentürme in Dalmatien). Rapski zb. (1988) 289-296. Avec ill.

О. Ђ-ЈОВИЋ, *Прилози проучавању културног наслеђа уметности предтурског и турског периода у Војводини* (rés. allem.: Zur Erforschung des Kulturerbes im Bereich der Kunst aus der Vortürkischen und Türkischen Zeit in der Vojvodina). Зб. Матице срп. лик. умет. 23 (Нови Сад 1987) 183-191. Avec ill.

Г. МИЛОШЕВИЋ – С. ЂУРИЋ, *Црква Св. Прокопија у Прокупљу - резултати истраживачких радова у 1987 години* (rés. franç.: L'église Saint-Procope à Prokuplje). Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 83-109. Avec 27 fig.

П. МИЉКОВИЌ-ПЕПЕК, *Христијанската архитектура кај Македонските Словени од пред средината на IX в. до 1018 година* (rés. angl.: Ecclesiastical Architecture in Macedonia during the First Wave of Christianity among the Macedonian Slavs). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Макед. акад. науките умет. (1988) 269-277. Avec ill.

S. MOJSILOVIĆ-POPOVIĆ, *Monastery Entrances around the Year 1200* (rés. serb.: Манастирски улази око 1200. г.). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 153-170. Avec ill.

С. МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, *Архитектура манастирског насеља Дечани* (rés. franç.: L'architecture du complex monastique de Dečani). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 239-250. Avec ill.

С. М. НЕНАДОВИЋ, *Архитектура у Југославији од IX-XVIII века и главни споменици народа Југославије изван њених граница*. 2e éd. Beograd, Naučna knjiga (1987). 329. Avec ill.

С. М. НЕНАДОВИЋ, *Прилог за историју сихастирије св. Саве у Кареји* (rés. franç.: Contribution pour l'histoire de l'hesychasterion de Saint Sava à Karyès). Хиланд. зб. 7 (Београд 1989) 71-89. Avec ill.

С. НЕНАДОВИЋ, *Прозорски рамови и стакла на цркви краља Милутина и припрати кнеза Лазара у Хиландару* (rés. franç.: Les cadres et les vitres des fenêtres de l'église du roi Milutin et du narthex du prince Lazar à Chilandar). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 69-101. Avec 43 dess. et 27 fig.

И. НИКОЛАЈЕВИЋ, *Ексонартекс Дома Спасовог у Жичи* (rés. franç.: L'exonarthex de L'Église du Sauveur Žiča). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 447-454. Avec ill

М. ПЕТРОВИЋ, *Средњовековна тврђава у Бачу - бранич кула* (rés. angl.: Medieval Fortress at Bač-Donjon). Рад Војв. муз. 29 (Нови Сад 1984-1985) 121-131. Avec 8 fig. et 6 dess.

М. ПЕТРОВИЋ, *Византијска архитектура у Новом Раковцу* (rés. angl.: Byzantine Architecture of Novi Rakovac). Грађа проуч. споменика култ. Војв. XV (Нови Сад 1988) 32-45. Avec ill.

М. РАДАН-ЈОВИН, *Студеница 1980-1986 / истраживања, резултати* (rés. franç.: Recherches effectuées sur Studenica de 1980 à 1986 - resultats). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 185-203. Avec 8 dess. et 35 fig.

Е. РАДУЛОВИЋ, *Скупина моравских споменика без бочних конхи* (rés. angl.: The Group of the Moravian Monuments without Choir Apses). Круш. зб. 4 (Крушевац 1988-1989) 47-78. Avec 12 fig.

П.А. РАППОПОРТ – О. М. ИОАННИСЯН, *О взаимосвязи русских архитектурных школ на рубеже XII и XIII вв* (rés. serb.: О узајамним односима руских архитектонских школа крајем XII и XIII веку). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ -Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 287-294. Avec ill.

Р. СТАНИЋ, *Црквено градитељство у милешевском крају од XV до XVII века* (rés. franç.: L'architecture sacrale dans la région de Mileševa du XVe au XVIIe siècle). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 239-251. Avec 17 fig.

А. СТОЈАКОВИЋ, *Однос архитектуре и сликарства у Дечанима* (rés. franç.: Le rapport entre l'architecture et la peinture à Dečani). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 379-388. Avec ill.

I. STOPAR, *Karolinška arhitektura na Slovenskem*. Ljubljana (1988). 60. - Compte rendu par J. CURK, Čas. zgod. narodop. 60 (25), 1 (Maribor 1989) 120-129.

I. STOPAR, *Župnijska cerkev Marijinega vnebozetja v Braslovčah in probleme karolinške sakralne arhitekture na Slovenskem*. Ljubljana, Znanstveni inšt. Filoz. fak. (1987). 83. Avec ill. - Compte rendu par J. HÖFLER, Arheol. vestn. 39-40, 1988-1989 (Ljubljana 1989) 650-652.

A. ŠONJE, *I capitelli della basilica Eufrasiana di Parenzo*. Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst 2 (Bonn 1986) 51-71. Avec 14 pl.

M. ŠUPUT, *Gottesmutterkirche als Kultbau im Rahmen der byzantinischen Architektur ihrer Zeit* (rés. serb.: Богородичина црква у Студеници као култна грађевина у оквиру византијске архитектуре свога времена). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 133-139. Avec ill.

М. ШУПУТ, *Милешева и српска црквена архитектура друге половине XVI века* (rés. franç.: Mileševa et l'architecture sacrale de la seconde moitié du XVIe siècle). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 231-237. Avec 3 pl. et 6 fig.

P. THEOCHARIDIS, *The Byzantine Fortified Enclosure of the Monastery of Chelandariou* (rés. serb.: Византијски бедеми манастира Хиландара). Хиланд. зб. 7 (Beograd 1989) 59-70. Avec ill.

G. VELENIS, *Thirteenth-Century Architecture in the Despotate of Epirus*: *The Origins of the School* (rés. serb.: Архитектура 13. века у Епирској деспотовини : порекло школе). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 279-285. Avec ill.

Ј. М. ВЕСЕЛИ, *Свети Еразмо од Формија. Свети Еразмо Формиски или Охридски?* (rés. franç.: Saint Hérasme, était-il "de Formia" ou "d'Ohrid"?). Лихнид 6 (Охрид 1988) 53-68. Avec 1 fig.

P. VEŽIĆ, *Starokršćanski sloj katedrale u Zadru* (rés. ital.: Lo strato paleocristiano della cattedrale à Zadar). Diadora 10 (Zadar 1988) 165-183. Avec 10 fig.

M. ZADNIKAR, *Hrastovlje - romanska arhitektura in gotske freske* (rés. ital.,allem.,angl. et franç.). Ljubljana, Družina (1988). 199. Avec ill.

B. ZLATAR, *Podizanje i održavanje objekata islamske arhitekture u Sarajevu u XVI vijeku* (rés. angl.: The Construction and Up-

keep of the Buildings of Islamic Architecture in Sarajevo in the XVIth Century). An. Gazi Husrev-begove bibl. XIII-XIV (Sarajevo 1987) 193-208.

ARCHITECTURE PROFANE - VILLES - URBANISME

Б. БАБИЋ, *Раннесредневековые славянские посия на территории Социалистическој Республики Македонии.* Труды V Международного конгресса археологов-славистов, Киев 18-25. сентября 1985 г. Том 2. Секција IV. Средневековыј город и его округа. Киев, Наукова Думка (1988) 195-196.

V. BEDENKO, *Zagrebački Gradec - kuća i grad u srednjem vijeku.* Zagreb, Školska knjiga (1989). 121. Avec ill.

I. BOJANOVSKI, *Neki rezultati proučavanja srednjovjekovnih gradova u Bosni s posebnim osvrtom na transformaciju burga u artiljerijsku tvrđavu* (rés. angl.: Some Results of the Research Concerning Medieval Towns in Bosnia with Special Emphasys on Their Transformation into Artilllery Fortifications). Naše starine XVIII-XIX (Sarajevo 1989) 109-118. Avec 18 fig.

Đ. BOŠKOVIĆ, *Quelques observations sur le développment des villes dans le territoire central des Balkans.* Труды V Международного конгресса археологов-славистов, Киев 18-25. сентября 1985 г. Том I. Вып. 1. Пленарные доклады. Москва, Институт археологии Академии наук СССР (1987) 47-51.

G. BRAJKOVIĆ – A. TOMIĆ – M. MILOŠEVIĆ – Z. RADIMIR, *Neki manje proučavani primjeri gradjanske i crkvene arhitekture spomeničkog karaktera u kotorskoj opštini* (rés. angl.: Some less Studied Examples of Civic and Church Architecture in the Municipality of Kotor). Год. Помор. муз. Котору XXXV-XXXVI (Котор 1987-1988) 91-124.

J. CURK, *Grad Gornji Maribor* (rés. allem.: Die Burg Gornji Maribor). Čas. zgod. narodop. 58 (23), 2 (Maribor 1987) 241-251.

J. CURK, *Grad Gornji Maribor in njegovo kulturnozgodovinsko sporočilo* (rés. allem.: Die Burg Gornji Maribor und ihre kulturhistorische Bedeutung). Čas. zgod. narodop. 60 (25), 1 (Maribor 1989) 99-108.

G. CVETKOVIĆ-TOMAŠEVIĆ, *L'origine hellénistique de l'architecture balkanique. Étude comparative des couches et donnés archéologiques* (rés.serb.: Археолошка сведочанства о хеленистичком пореклу традиционалне балканске куће). Balcanica XVIII-XIX (Belgrade 1987-1988) 135-150. Avec 14 fig.

Д. ЂУРАШЕВИЋ-МИЛИЋ, *Касносредњовјековне палате у Котору и Бару.* Истор. зап. LX, 4 (Titograd 1987) 85-101.

Ј. КАЛИЋ, *Тврђава и насеље у средњем веку.* Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности [Науч. скуп. САНУ, XXXVI, Одељ. истор. наука, 9]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1988) 115-124.

Н. КАТАНИЋ, *Фазе изградње голубачког града* (rés. franç.: Les phases de la construction de la forteresse de Golubac). Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 181-197. Avec 14 fig.

D. KEČKEMET, *Juraj Dalmatinac i gotička arhitektura u Splitu.* [Biblioteka znanstvenih djela]. Split, Književni krug (1988). 88. Avec ill. - Compte rendu par S. PIPLOVIĆ, Vijesti muz. konzerv. Hrvat. XXVII, 3-4 (Zagreb 1988) 29. Avec 1 fig.

G. MAKAROVIČ, *Pričevanje romanskega gradu Gamberka o stanovanjski kulturi* (rés. angl.: The Testimony of the Romanesque Castle of Gamberk about the Residential Culture of Its Time). Varstvo spom. 30 (Ljubljana 1988) 125-162. Avec ill.

Д. МИНИЋ, *Нека запажања о градњи кућа у средњовековном Трговишту* (rés. angl.: Some Observations on the House Building in the Medieval Trgovište). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 94-100. Avec 4 fig.

Ј. НЕШКОВИЋ, *Архитектура и градови Србије у XIV веку.* Рашка XIX, 25 (Рашка 1989). 53-76.

Д. СТ. ПАВЛОВИЋ, *Народно градитељство у Југославији.* Народно градитељство на Балкану. Београд, Реп. завод заштт. спом. култ. СР Срб., [etc] (1987) 10-64. Avec ill.

I. PETRICIOLI, *Tri srednjovjekovna dokumenta o radovima u kaštelu sv. Mihovila na Ugljanu* (rés. angl.: Three Medieval Documents Conserning Works in the Castelet of St. Mihovil on the Island of Ugljan). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 26(13) (Zadar 1987) 165-177. Avec 5 fig.

М. ПОПОВИЋ, *Настанак и развој утврђења.* Историја Титовог Ужица I (до 1918). Титово Ужице, Нар. муз; Београд, Истор. институт (1989) 241-254.

М. ПОПОВИЋ, *Утврђења Моравске Србије.* Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 71-88. Avec ill.

А. СТОЈАНОВСКИ, *Градот Струмица во XVI век* (rés. angl.: The Town of Strumitsa in the XVI Century). Zb. tr. - Zavod zašt. spomen. kult, prir. retk. Muzej (Strumica 1989) 131-145.

I. STOPAR, *Burgen und Schl"sser in Slowenien* (trad. par K. Grah et M. Šetinc). Ljubljana, Cankarjeva založba (1989). 401. Avec ill.

I. STOPAR, *Gradovi na Slovenskem.* Lubljana (1986). 416. - Compte rendu par J. CURK, Čas. zgod. narodop. 58 (23), 2 (Maribor 1987) 319-326.

Б. ВУЈОВИЋ, *Конаци манастира Студенице* (rés. franç.: Les résidences du monastère de Studenica). Св.- Друш. истор. умет. СР Срб. 19 (Београд 1988) 22-36.

SCULPTURE - PLASTIQUE

I. BABIĆ, *Agnus Dei na crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Trogiru - Prijedlog za Radovana* (rés. franç.: Agnus Dei sur l'église de St. Jean de Trogir - Prépositione pour le maître Radovan). Prilozi povij. umjet. Dalm. 27 (Split 1988) 57-75. Avec 6 fig.

И. БАБИЋ, *Фигуративни принципи мајстора Радована* (rés. franç.: Les principes figuratifs dans l'art de Radovan). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 463-479.

J. BELAMARIĆ, *Gotičko raspelo iz Kotora* (rés. franç.: Le crucifix gothique de Kotor). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 119-155. Avec 23 fig.

T. BURIĆ, *Novi nalazi srednjovjekovne skulpture iz Trogira* (rés. franç.: Nouvelles découvertes de sculpture médiévales à Trogir). Prilozi povij. umjet. Dalm. 28 (Split 1989) 25-31. Avec 4 fig.

С. ЂУРИЋ, *Студенички портал и олтарска трифора* (rés. franç.: Le portail et la fenêtre trilobée de Studenica). Саопшт. - Репуб. Завод заштт. споменика култ. СР Срб. XX-XXI (Београд 1988-1989) 7-18. Avec 23 fig.

C. FISKOVIĆ, *Radovan : [portal katedrale u Trogiru]* (texte comp. en plusieurs langues). [Bibl. Baština]. Trogir, Turist. savez; Zagreb, Turistkomerc (1989). 83. Avec ill.

M. JURKOVIĆ, *O nekim figuralnim prikazima i poslednjoj fazi pleterne skulpture u dubrovačkoj regiji* (rés. franç.: Les représentations figuratives et la dernière phase de la sculpture a entrelacs dans ra région de Dubrovnik). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 209-216. Avec ill.

Z. LIČENOSKA, *Les influences byzantines dans l'art médiéval en Macédoine. La sculpture sur bois*. Byzantinoslavica XLIX, 1 (Praha 1988) 38-45.

Ј. МАГЛОВСКИ, *Дечанска скулптура - програм и смисао* (rés. angl.: The Sculpture of Dečani - Programme and Meaning). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 193-223. Avec ill.

И. НИКОЛАЈЕВИЋ, *Портали у Дечанима* (rés. franç.: Les portails de l'église de Dečani). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет.(1989) 185-192. Avec ill.

Z. STANČIĆ, *Nikola Zafuri u Boki Kotorskoj* (rés. franç.: Nicola Zafuri aux bouches de Kotor). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 379-391. Avec 8 fig.

М. ШУПУТ, *Византијска скулптура из средине XIV века* (rés. franç.: La sculpture byzantine du milieu XIVe. Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 69-74. Avec ill.

A. TERRY, *The Sculpture at the Catedral of the Eufrasius in Poreč*. Dumb. Oaks Papers 42 (Washington 1988) 13-64. Avec ill.

I. ŽILE, *Spolia i ostali nalazi skulpture i plastike u Dubrovniku do pojave romanike* (rés. angl.: Spolia and Other Finds in Dubrovnik to the Appearance of the Romanesque). Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 12]. Zagreb (1988) 175-188. Avec ill.

PEINTURE

W. ANGELELLI, *Studenica and the byzantine Elements in Cross NO 20 in Pisa* (rés. serb.: Студеница и византијске компоненте крста бр. 20 из Пизе). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 321 - 327. Avec ill.

Г. АНГЕЛИЧИН-ЖУРА, *Приказ на охридски икони од поствизантиски период* (rés. angl.: A Survey of the Ohrid Icons of the Post-Byzantine Period). Култ. наслед. XII-XIII ,1985-1986 (Скопје 1988) 77-88. Avec 10 fig.

G. BABIĆ, *Les moines-poètes dans l'église de la Mère de Dieu à Studenica* (rés. serb.: Монаси-песници у Богородичиној цркви у Студеници). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 205-216. Avec ill.

G. BABIĆ, *Les portraits de Dečani représentant ensemble Dečanski et Dušan* (rés. serb.: Владари приказани у паровима на фрескама у Дечанима). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука, 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 273-286. Avec ill.

Г. БАБИЋ, *Владислав на ктиторском портрету у наосу Милешеве. Значење и датовање слике* (rés. franç.: Le portrait du roi Vladislav en fondateur dans le naos de l'église de Mileševa). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 9-16. Avec 8 fig.

K. BALABANOV, *Discovery of the Portraits of the Lesnovo Icon Painters*. Papers presented at the Vth International Congress of South-East European Research Studies. Belgrade 11-16th September 1984. Skopje, Institute of National History (1988) 21-22.

М. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Светло на ариљским зидним сликама* (rés. franç.: La lumière sur les peintures murales d'Arilje). Зограф 19 (Београд 1988) 13-18. с

М. ЂОРОВИЋ-ЉУБИНКОВИЋ, *Историјска композиција из цркве Светог Димитрија у Пећи*. Свети кнез Лазар - Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389-1989. Београд, Свети архијерејски синод СПЦ (1989) 89-96. Avec ill.

S. ĆURČIĆ, *Some Palatine Aspects of the Capella Palatina in Palermo*. Dumb. Oaks Pap. 41 (Washington 1987) 125-144.

I.M. DJORDJEVIĆ, *Das Programm der Muttergotteskirche in Studenica und die serbiesche mittelalterliche Wandmalerei* (rés. serb.: Програм Богородичине цркве у Студеници и српско средњовековно зидно сликарство). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 505-516 Avec ill.

И. М. ЂОРЂЕВИЋ, *О првобитном изгледу српске иконе светог Николе у Барију* (rés. allem.: Über das ursprünglichen Aussehen der Ikone von dem Heiligen Nikolaus in Bari). Зб. Филоз. фак. (Беогр.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 111-123. Avec 9 fig.

S. DJURIĆ, *Ateni and the Rivers of Paradise in Byzantine Art* (rés. serb.: Атени и рајске реке у Византији). Зограф 20 (Београд 1989) 22-29. Avec ill.

S. DJURIĆ, *The Representations of Sun and Moon at Dečani* (rés. serb.: Представе Сунца и Месеца у Дечанима). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 339-346. Avec ill.

В. ЂУРИЋ, *Готичко сликарство у Византији и код Срба уочи турских освајања* (rés. franç.: La peinture gothique à Byzance et chez les Serbes à la veille de la conquete turque). Зограф 18 (Београд 1987) 46-53. Avec 14 fig.

В. Ј. ЂУРИЋ, *Милешевско најстарије сликарство - извори и паралеле* (rés. franç.: La plus ancienne peinture de Mileševa). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 27-36. Avec 20 fig.

V.J. DJURIĆ, *La plus ancienne peinture de Studenica à la lumière de l'historiographie* (rés. serb.: Најстарије студеничко сликарство у светлу историографије). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 171-183. Avec ill.

V.J. DJURIĆ, *Les portraits de souverains dans le narthex de Chilandar* (rés. serb.: Портрети владара у хиландарској припрати). Хиланд. зб. 7 (Београд 1989) 105-132. Avec ill.

I. FISKOVIĆ, *13th Century Panel Painting in Dalmatia* (rés. serb.: Сликарство на табли XIII столећа у Далмацији). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 481-489. Avec ill.

M. S. FRINTA, *Searching for an Adriatic Painting Workshop with Byzantine Connection* (rés. serb.: Трагом једне јадранске сликарске радионице са византијским утицајима). Зограф 18 (Београд 1987)12-21. Avec 19 fig.

S. GABELIĆ, *The Iconography of the Miracle at Chonae. An Unusual Example from Cyprus* (rés. serb.: Иконографија Чуда у Хони. Један необичан пример са Кипра). Зограф 20 (Београд 1989) 95-103. Avec ill.

С. ГАБЕЛИЋ, *Прилог познавања живописа цркве Св. Николе код Станичења* (rés. angl.: A Contribution to the Insight into

the Paintings of St. Nicholas' Church near Staničenje). Зограф 18 (Београд 1987) 22-36. Avec 22 fig.

С. ГАБЕЛИЋ, *Чудо о кривоклетнику из Леснова* (rés. angl.: The Miracle of Perjurer from Lesnovo). Зограф 17 (Београд 1986) 54-56. Avec 3 fig.

С. ГАБЕЛИЋ, *Једна локална сликарска радионица из средине XIV века. Дечани - Лесново - Марков манастир - Челопек* (rés. angl.: An Local Painters Workshop from the Mid-Fourteenth Century. Dečani - Lesnovo - Mark's Monastery - Čelopek). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 367-378. Avec ill.

G. GAMULIN, *Za Lovru Dobričevića* (rés. franç.: Pour Lovro Dobričević). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 345-378. Avec 26 fig.

Z. GAVRILOVIĆ, *Kingship and Baptism in the Iconography of Dečani and Lesnovo* (rés. serb.: Владарска идеологија и крштење у иконографији Дечана и Леснова). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 297-305. Avec ill.

З. ГАВРИЛОВИЋ, *Живопис вестибила Богородичине цркве у Студеници. Избор тема и симболика* (rés. angl.: Frescoes in the Vestibules of the Church of the Virgin at Studenica. Iconographic Programme and Symbolic Meaning). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 185-192. Avec ill.

М. ГЛИГОРИЈЕВИЋ-МАКСИМОВИЋ, *Скинија у Дечанима - порекло и развој иконографске теме* (rés. franç.: Le tabernacle à Dečani - origine et développement du thème iconographique). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 319-337. Avec ill.

Ц. ГРОЗДАНОВ, *Христос цар, Богородица царица, небесните сили и светите воини во живописот од XIV и XV век во Трескавец* (rés. angl.: Jesus Christ the King, Mother of God the Queen, Heavenly Hosts and Holy Warriors in the Frescoes of XIV and XV Century in Treskavec). Култ. наслед. XII-XIII ,1985-1986 (Скопје 1988) 5-33. Avec 17 fig.

Ц. ГРОЗДАНОВ, *Орнаментиката на расцветани лисја во уметноста на Охрид во XI-XII век* (rés. angl.: The Ornamentation of Blooming Leaves in the Art in Ohrid from the XI-XIIth Century). Лихнид 6 (Охрид 1988) 11-22. Avec 10 fig.

Ц. ГРОЗДАНОВ, *Требино* (rés. angl.: Trebino). Кирило-Метод. (Старослов.) период и Кирило-Метод. трад. во Македонија. Скопје, Македон. акад. науките умет. (1988) 241-248. Avec ill.

Ц. ГРОЗДАНОВ – Д. ЂОРНАКОВ, *Историјски портрети у Полошком (III)* (rés. franç.: Les portraits historiques à Polog (III). Зограф 18 (Београд 1987) 37-43. Avec 7 fig.

Икони во Македонија (texte par K. BALABANOV) (texte comp. serbo-croate, russe, angl., franç et allem.). Скопје, Републ. комитет за информ. (1988). 14 et ill.

А.Я. КАКОВКИН, *Сцена "Чудесное явление животворящего столпа" в росписи храм Григория (1215 г.) в Ани* (rés. serb.: Сцена "Чудотворно јављање живоносног стуба" у живопису Св. Григорија (1215. год.) у Ани. Зограф 20 (Београд 1989) 30-32. Avec 1 fig.

С. КИСАС, *Уметност у Солуну почетком XIII века и милешевско сликарство* (rés. franç.: L'art de Salonique du début du XIIIème siècle et la peinture de Mileševa). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 37-49. Avec 8 fig.

Д. КОРАЋ, *Канонизација Стефана Дечанског и промене на владарским портретима у Дечанима* (rés. angl.: The Canonization of Stefan Uroš Dečanski and the Repainting of the Royal Portraits in the Church of Dečani). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 287-294.

J. LAFONTAIGNE-DOSOGNE, *Les cycles de la vierge dans l'église de Dečani: Enfance, Dormition et Akathiste* (rés. serb.: Богородичини циклуси у Дечанима: Детињство, Успење и Акатист). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 307-318. Avec ill.

А. М. ЛИДОВ, *Образ "Христа-архиереја" в иконографической программе Софии охридской* (rés. serb.: Лик "Христа архијереја" у иконографском програму Софије охридске). Зограф 17 (Београд 1986) 5-20. Avec 17 fig.

A. M. LIDOV, *Les motifs liturgiques dans le programme iconographique d'Axtala* (rés. serb.: Литургијски мотиви у живопису Ахтале). Зограф 20 (Београд 1989) 33-47. Avec ill.

И. ЛОРДКИПАНИДЗЕ, *Житијный цикл святого Георгија в Убиси* (rés. serb.: Циклус св. Ђорђа у манастиру Убиси). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 97-108. Avec ill.

P. MIJOVIĆ, *La signature du peinture et la datation des peintures de Gračanica*. Studia slavico-byzantina et Mediaevalia Europensia I (Sofija 1988) 149-154.

V. Ć, *The Three of Jesse in the Byzantine Mural Painting of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. A Contribution to the Research of the Theme* (rés. serb.: Лоза Јесејева у византијском зидном сликарству XIII и XIV века. Прилог истраживању теме). Зограф 20 (Београд 1989) 48-60. Avec ill.

D. MOURIKI, *Four Thirteenth-Century Sinai Icons by the Painter Petar* (rés. serb.: Четири синајске иконе сликара Петра из XIII века). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ -Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 329-347. Avec ill.

Р. НИКОЛИЋ, *Конзерваторски запис о живопису светог Саве у Богородичиној цркви манастира Студенице - II део (rés. franç.: Notes sur la peinture murale de Saint Sava dans l'Église de la Vierge à Studenica)*. Саопшт.- Репуб. завод заштт. споменика култ. СР Срб. XIX (Београд 1987) 37-80. Avec 30 fig.

V. PACE, *Affreschi dell'Italia meridionale "Greca" nella prima metà del XIV secolo* (rés. serb.: Живопис "грчке" јужне Италије у првој половини XIV века). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет.(1989) 109-120. Avec 49 fig.

С. ПЕТКОВИЋ, *Живот Стефана Дечанског на руским минијатурама и фрескама XVI и XVII века* (rés. angl.: The Life of Stefan Dečanski in Russian Miniatures and Frescoes of 16th and 17th Centuries). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 415-428. Avec ill.

Р. Д. ПЕТРОВИЋ, *Фреске XIV века из цркве св. Николе у великој Хочи* (rés. franç.: Les fresques du XIV siècle de l'église Saint-Nicolas à Velika Hoča). Зб. Матице срп. ликов. умет. 22 (Нови Сад 1986) 61-83. Avec 14 fig.

Р. ПЕТРОВИЋ, *Откриће фресака у Новој Павлици - прилог проучавању уметности XV века* (rés. franç.: Découverte de fresques à Nova Pavlica - contribution à l'étude de l'art du XVe siè-

cle). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 137-155. Avec 8 dess. et 7 fig.

LJ. D. POPOVICH, *Hitherto Unidentified Prophets from Nova Pavlica* (rés. serb.: До сада неидентификовани пророци у Новој Павлици). Зограф 19 (Београд 1988) 25-44. Avec 32 fig.

I. PRIJATELJ, *Prilog ornamentici Blaža Jurjeva Trogiranina i njegova kruga* (rés. franç.: Contribution à l'ornamentation de Blaž Jurjev et de son cercle). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 167-181. Avec 13 fig.

K. PRIJATELJ, *Neobjelodanjena slika iz kruga Paola Veneziana u Splitu* (rés. ital.: Un dipinto inedito dalla cerchia di Paolo Veneziano a Split (Spalato). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 99-118. Avec 16 fig.

K. PRIJATELJ, *Neobjelodanjena slika "Bogorodice s djetetom " Nikole Vladanova* (rés. ital.: Una "Vergine col Bambino" inedita di Nikola Vladanov). Prilozi povij. umjet. Dalm. 27 (Split 1988) 77-87. Avec 12 fig.

K. PRIJATELJ, *Renesansno slikarstvo u Hrvatskoj u kontekstu evropskih likovnih zbivanja toga vremena* (rés. ital.: La pittura rinascimento in Croazia nel quadro dell'arte Europea di quel periodo). Rad.- Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadru, OOUR prirod.- mat. znan. odgoj. podr. Splitu 4 (Split 1989) 323-329.

C. PRIVALOVA, *Certaines particularités des peintures murales géorgiennes des XIIe-XIIIe siècles* (rés. serb.: Неке особености грузијског живописа на граници XII-XIII века). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 415-433. Avec ill.

Ј. РАДОВАНОВИЋ, *Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века* (rés. franç.: Recherches iconographiques sur la peinture serbe des XIIIe et XIVe siècle). [Пос. изд. Балкан. инст.; 32]. Београд, Срп. акад. наука умет, Балканол. инст. (1988). VII, 206. Avec 55 pl.- Compte rendu par D. BARBU, Rev. ét. sud-est europ. XXVII,3 (Bucuresti 1989) 287-289.; Б. ТОДИЋ, Саопшт. - Репуб. завод заштт. споменика култ. Ср Срб. 20-21 (Beograd 1988-1989).

J. RADOVANOVIĆ, *Das M"nchtum und Märtyrertum in der Malerei des Klosters Hilandar und das Patriarchats von Peć* (rés. serb.: Монаштво и мученишгво у сликарству манастира Хиландара и Пећке патријаршије). Balcanica XX (Belgrade 1989) 57-71. Avec 8 fig.

З. РАСОЛКОСКА-НИКОЛОВСКА, *Фрагменти фресака Душанове задужбине Светих арханђела код Призрена* (rés. franç.: Les fragments des fresques des Saints-Archanges, fondation de Dušan près de Prizren). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLI . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 389-398. Avec ill.

З. РАСОЛКОСКА-НИКОЛОВСКА, *О владарским портретима у Љуботену и времену настанка зидне декорације* (rés. franç.: Les portraits de souverains de Ljuboten et la date de la réalisation de la décoration murale). Зограф 17 (Београд 1986) 45-53. Avec 12 fig.

M. RESTLE, *Zum Stil kleinasiatischer Wandmalereien in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts* (rés. serb.: О стилу малоазијског зидног сликарства из прве половине 13. века). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 349-357. Avec ill.

П. СИМИЋ, *Богослужења и фреске XIII и XIV века* (rés. franç.: Les offices réligieux et les fresques des XIIIe et XIVe siècles). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987)103-109.

D. SIMIĆ-LAZAR, *Le christ de Pitié vivant. L'example de Kalenić* (rés. serb.: Живи лик преминулог Христа у Каленићу.) Зограф 20 (Београд 1989) 81-94. Avec ill.

D. SIMIĆ-LAZAR, *La signification de la représentation des pauvres dans les Jugements derniers post-byzantins* (rés. serb.: Значење представе убогих на постзизантијским сликама страшног суда). Зб. Матице срп. лик. умет. 23 (Нови Сад 1987) 175-182. Avec 5 pl.

E. S. SMIRNOVA, *L'ic"ne du Pantocrator du Musée d'Art russe ancien Andréi Roublev de Moscou et les problèmes des contacts artistiques entre Byzance et la Russie à la fin du XIIe et au début du XIIIe siècle)* (rés. serb.: Икона "Спаситељ-Сведржитељ" из Музеја староруског сликарства Андреј Рубљов у Москви и питања византијско-руских уметничких контаката краја XII-прве половине XIII века). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 435-446. Avec ill.

A. STOJAKOVIĆ, *Les représentations d'édifices réels dans la peinture de Studenica* (rés. serb.: Жива архитектура у студеничком сликарству). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 227-231. Avec ill.

Г. СУБОТИЋ, *Обнова зидног сликарства у Светом Прохору Пчињском крајем XV века* (rés. angl.: The Restoration of Wall Painting in Saint Prohor Pčinjski Monastery). Lesk. zb. XXIX (Leskovac 1989) 9-14. Avec 6 fig.

Л. ЩЕННИКОВА, *Иконостас Благовещенского собора Московского Кремля в творчество Андрея Рублева* (rés. serb.: Иконостас Благовештењске саборне цркве у московском Кремљу и стваралаштво Андреја Рубљова). Зограф 19 (Београд 1988) 63-72. Avec 16 fig.

M. TATIĆ-ĐURIĆ, *Archanges gardiens de porte à Dečani* (rés. serb.: Арханђели чувари врата у Дечанима). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX . Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 359-366. Avec ill.

M. TATIĆ-ĐURIĆ, *Byzance après Byzance - ascpects, survivances et innovations* (rés. serb.: Византија после Византије - аспекти, наслеђе и новине). Balcanica XX (Belgrade 1989) 9-43. Avec 12 fig.

M. ТАТИЋ-ЂУРИЋ, *Херцеговачки митрополит и патријарх српски Антоније као ктитор фресака и икона* (rés. franç.: Le métropolite d'Herzégovine et patriarche de Serbe Antonije, donateur de fresques et d'icones). Милешева у историји српског народа. [САНУ -Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 195-294. Avec 13 fig.

M. TATIĆ-ĐURIĆ, *Les ic"nes de la Vierge à Studenica* (rés. serb.: Иконе Богородице у Студеници). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни. скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 193-203. Avec ill.

M. TATIĆ-DJURIĆ, *Die Ohrider Ikone der Gottesmutter-Tr"sterin*. Festschrift für Klaus Wessel zum 70. Geburtstag in memoriam (Herausg. von M. RESTLE). München, Ed. Maris (1988) 269-282, ill.: 445-452.

M. ТАТИЋ-ЂУРИЋ, *Охридска Богородица утешителька* (rés. allem.). Зб. Нар. муз. Беогр., Истор. умет. XIII-2 (Београд 1987) 31-39. Avec ill.

N. THIERRY, *La peinture de Cappadoce au XIIIe siècle . Archaisme et contemporanéité* (rés. serb.: Кападокијско сликарство у XIIII веку). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 359-376. Avec ill.

Б. ТОДИЋ, *Српске фреске с краја XIII века - уметничке одлике* (rés. franç.: Fresques serbes de la fin du XIIIe siècle - Particularités artistiques). Зб. Филоз. фак. (Беогр.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 67-90. Avec 12 fig.

Б. ТОДИЋ, *Грачаница - сликарство* (rés. franç.). [Библ. Уметнички споменици]. Београд, Просвета; Приштина, Јединство (1988). 423.

Б. ТОДИЋ, *Милешева и Жича - тематске и иконографске паралеле* (rés. franç.: Mileševa et Žiča - étude parallèle des sujets et de l'iconographie). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 81-89. Avec 5 fig.

Б. ТОДИЋ, *Le programme des fresques dans la chapelle de Wameq Dadiani à Khobi (Georgie)* (rés. serb.: Програм фресака у параклису Вамека Дадијанија у Хобију (Грузија)). Зограф 20 (Београд 1989) 74-80. Avec ill.

B. TODIĆ, *Tradition et innovations dans le programme et l'iconographie des fresques de Dečani* (rés. serb.: Традиција и новине у програму и иконографији дечанских фресака). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 251-271. Avec ill.

S. TOMEKOVIĆ, *Contribution à l'étude du programme du narthex des églises monastiques (XIe première moitié du XIIIe s.)* Byzantion LVIII, 1 (Bruxelles 1988) 140-154. Avec 9 fig.

S. TOMEKOVIĆ, *Les cycles hagiographiques de Sant'Angelo in Formis : recherche de leurs modèles* (rés. serb.: Хагиографски циклуси у Сант Анђелу in Formis: питање њихових узора). Зб. Матице срп. лик. умет. 24 (Нови Сад 1988) 1-23, 23 pl.

S. TOMEKOVIĆ, *L'esthétique aux environs de 1200 et la peinture de Studenica* (rés. serb.: Естетика око 1200. године и сликарство Студенице). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 233-243. Avec ill.

S. TOMEKOVIĆ, *Le "portrait" dans l'art Byzantin: Exemple d'effigies de moines du Ménologe de Basile II à Dečani* (rés. serb.: "Портрет" у византијској уметности : пример представа монаха од Менолога Василија II до Дечана). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 121-136. Avec 23 fig.

S. TOMEKOVIĆ, *Les saints ermites et moines dans le décor du narthex de Mileševa* (rés. serb.: Ликови пустиножитеља и монаха у декору милешевске припрате). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад. наука умет. (1987) 51-67. Avec 22 fig.

T. M. TRAJDOS, *Vizantijski živopis u Poljskoj za vladavine Vladislava II Jagele (1386-1434)* (rés. angl.: Byzantine Polychromy in Poland during the Reign of Władislav II Jagiełło (1386-1434). Зб. Матице срп. лик. умет. 23 (Нови Сад 1987) 2-16, 13 pl.

E. N. TSIGARIDAS, *Les peintures murales de l'ancienne métropole de Véria* (rés. serb.: Зидно сликарство Старе митрополије у Верији). Милешева у историји српског народа. [САНУ - Научни скупови, XXXVIII. Одељ. истор. наука, 6] (réd. V. ĐURIĆ). Београд, Срп. акад.наука умет. (1987) 91-101. Avec 32 fig.

E. N. TSIGARIDAS, *La peinture à Kastoria et en macédoine grecque Occidentale vers l'année 1200. Fresques et ic"nes* (rés. serb.: Сликарство у Костуру и грчкој западној Македонији око 1200. године. Фреске и иконе). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 309-319. Avec ill.

Б. Г. ВАСИЛЬЕВ, *Декорация фресок ц. Климента 1153 г. в Старой Ладоге*. Зограф 19 (Београд 1988)73-78. Avec 6 fig.

T. VELMANS, *La peinture murale en Géorgie qui se rapproche de la règle constantinopolitaine (fin XIIe - déb. XIIIe s.)* (rés. serb.: Зидно сликарство у Грузији које се приближава цариградском узору (крај XII и почетак XIII века). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 385-399. Avec ill.

T. VELMANS, *La peinture murale byzantine d'inspiration constantinopolitaine du milieu du XIVe siècle (1330-1370). Son rayonnement en Georgie* (rés. serb.: Византијско зидно сликарство цариградске инспирације средином XIV века (1330-1370). Његов утицај у Грузији). Дечани и византијска уметност средином XIV века. [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 75-95. Avec ill.

А. ВОЛЬСКАЯ, *Живописная школа пещерных монастырей Давид-Гареджи. Росписи конца XII - начала XIII вв* (rés. serb.: Сликарска школа пећинског манастира из Давид-Гаређа. Зидно сликарство краја XII и почетака XIII века). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 401-413. Avec ill.

C. WALTER, *The Christ Child on the Altar in the Radoslav Narthex: a Learned or a Popular Theme* ? (rés. serb.: Мали Христ на олтару у Радослављевој припрати : учена или народска тема). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука ,11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 219-225. Avec ill.

C. WALTER, *The Cycle of Saint George in the Monastery of Dečani* (rés. serb.: Циклус светог Ђорђа у манастиру Дечани). Дечани и византијска уметност средином XIV века). [Научни скупови САНУ, XLIX. Одељ. истор. наука. 13]. Београд, Срп. акад. наука умет. (1989) 347-354. Avec ill.

Б. ЖИВКОВИЋ, *Доња Каменица - цртежи фресака* (texte par M. ĆOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ) (texte comp. franç.). [Спом. српског сликарства средњег века, 6]. Београд, Републ. завод заштт. спом. култ. Срб. (1987). 28. Avec ill.

Б. ЖИВКОВИЋ, *Грачаница* - цртежи фресака (texte comp. franç.: Gračanica, les dessins des fresques). [Споменици српског сликарства средњег века, 7] [Les monuments de la peinture serbe médiévale, 7]. Београд, Републ. завод заштт. спом. култ. Србије (1989). 104. Avec ill.

MÉTIERS - ARTS MINEURS
CÉRAMIQUE - VERRE - OBJETS MÉTALLIQUES

M. BAJALOVIĆ-HADŽI-PEŠIĆ, *Staklene granate iz utvrđenih gradova Srbije* (rés. angl.: The Glass Grenades from the Fortified Towns of Serbia). Vesn.- Vojni muz. Beogr. 33 (Beograd 1989) 161-166. Avec ill.

М. БАЈАЛОВИЋ-ХАЏИ-ПЕШИЋ, *Увоз стакла у Београд и друге српске крајеве у времену од XVI до XVIII века* (rés. angl.: Import of Glassware into Belgrad and Other Regions of Ser-

bia from the Sixteenth until teh Eighteent Century). Год. града Београ. XXXVI (Београд 1989) 67-84. Avec 20 fig.

С. БАРАЧКИ, *Крстови из збирки Народног музеја у Вршцу*. Зб. Нар. муз. Београ., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 171-176. Avec 4 pl.

J. BELOŠEVIĆ, *Nekoliko neobjelodanjenih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja sjeverne Dalmacije* (rés. angl.: Some Early Medieval Archeological Finds from Northern Dalmatia yet Unknown). Rad. - Sveuč. Splitu, Filoz. fak. Zadar, Razdio povij. znan. 26(13) (Zadar 1987) 141-163. Avec 17 fig. et 6 pl.

LJ. BJELAJAC, *Byzantine Amphorae in the Serbian Danubian Area in the 11th -12th Centuries.* Recherches sur la céramique byzantine. (Ed. par V. DÉROCHE et J.M. SPIESER). [Bull. Corr. Hell; Suppl. XVIII]. Athènes, École franç. d'Athènes (1989) 109-118.

Д. БОГОСАВЉЕВИЋ, *Прилог проучавању средњовековног рударског алата* (rés. angl.: A Contribution to the Studies of Mediaeval Mining Tools). Наша прошлост 4 (Краљево 1989) 51-69. Avec 7 fig.

М. БРМБОЛИЋ, *Средњовековни мач из Народног музеја у Панчеву* . Глас. -Нар. муз. 2 (Панчево 1989) 38-40. Avec 1 fig.

Н. ЧАУСИДИС, *Трансформациите на иконографијата и симболиката во праисториското и средновековниот накит на Балканот* (rés. angl.: Transformation of the Iconography and Symbolism of Prehistoric and Mediaeval Jewelry in the Balkans). Год. зб. - Филоз. фак. Унив. Скопје 15-16(41-42) (Скопје 1988-1989) 137-168. Avec 8 fig.

V. DELONGA, *Staklo srednjovjekovnog Bribira* (rés. angl.: Mediaeval Glass from Bribir). Starohrv. prosvjeta, ser. III, 17, 1987 (Split 1988) 87-110. Avec ill.

I. DONELLI, *Rekonstrukcija staklenih čaša s Bribira* (rés. allem.: Rekonstruktion von Glasbechern aus Bribir). Starohrv. prosvjeta, ser. III, 17, 1987 (Split 1988) 163-167. Avec ill.

Љ. ЦИДРОВА, *Толкување на еден специфичен тип на амулети од средниот век на Балканот* (rés. angl.: An Interpretation of a Specific Type of an Amulet from the Balkan from the Medieval Period). Maced. acta archaeol. 10, 1985-1986 (Скопје 1989) 247-257. Avec ill.

L. FEKEŽA, *Keramičke posude u grobovima ranoslovenskog perioda ranog srednjeg veka na teritoriji Bosne i Hercegovine* (rés. allem.: Keramische Gefässe aus Gräbern der ältern Periode des frühen Mittelalters in Bosnien und der Herzegowina). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 209-231. Avec ill.

D. JELOVINA, *Mačevi i ostruge karolinskog obeležja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika* (Cfr. Старинар н.с. XXVII,225).- Compte rendu par, A. KOLLAUTZ, Offa 44 (Kiel 1987) 282-283; M. ŠOLLE, Archeologické rozhledy XL, 1 (Praha 1988) 339; R. KOCH, Bayer. Vorgeschichtsbl. 53 (München 1988) 340-341; I. BÓNA, Acta archaeol. acad. sci. hung. XL, 1-4 (Budapest 1988) 348-349; B. SCHMIDT, Jahreschr. f. Mitteldt. Vorgesch. 72 (Berlin 1989) 323-324.

В. С. ЈОВАНОВИЋ, *Прилог проучавању прстена Стефана Првовенчаног* (rés. angl.: The Contribution to the Study of the Ring of King Stefan Prvovenčani). Студеница и византијска уметност око 1200. године. [САНУ - Научни скупови, XLI. Одељ. истор. наука, 11]. Београд. Срп. акад. наука умет. (1988) 257-269. Avec ill.

М. ЈОВАНОВИЋ-МАРКОВИЋ, *Две средњовековне плаштанице. Запажања о техници израде* (rés. franç.: Deux épitaphioi du Moyen Âge. Observations relatives à la technique d'exécussion). Зограф 17 (Београд 1986) 57-72. Avec 22 fig.

R. JURIĆ, *Srednjovjekovni nakit Istre i Dalmacije* (rés. allem.: Mittelalterlicher Schmuck aus Istrien und Dalmatien). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Knj. II. [Izd. Hrvat. arheol. druš. 11/2, 1986]. Pula (1987) 245-289. Avec ill.

A. LOMBERGER, *Jedkano steklo* (rés. angl.: Etched Glass). Varstvo spom. 31 (Ljubljana 1989) 71-73. Avec ill.

Н. ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ, *Средњовековне наушнице из Ратине и Горњег Ласца у вези проблематике култа мртвих у Србији између XI и XIV века* (rés. franç.: Les boucles d'oreille médiévales de Ratina et de Gornji Lasac - par rapport à la problématique du culte des mortes, en Serbie du XIe au XIVe siècle). Зб. Нар. муз. Београ., Археол. XIII-1 (Београд 1988) 185-188. Avec 3 dess.

V. MANOJLOVIĆ – M. ĐORIĆ, *Srednjovekovna grnčarija sa lokaliteta Horreum Margi - Ravno - Ćuprija* (rés. angl.: The Pottery of the Middle Ages). Vesn.- Vojni muz. Beogr. 33 (Beograd 1989) 37-48. Avec ill.

О. МАРКОВИЋ, *Два енколпиона из Народног музеја у Чачку* (rés. franç.: Deux enkolpions (pectoraux) du Musée National de Čačak). Зб. рад. Нар. муз. XIX (Чачак 1989) 59-62. Avec 2 pl.

О. МАРКОВИЋ, *Средњовековни мач из Заблаћа* (rés. angl.: The Medieval Sword from Zablaće). Глас.- Срп. археол. друш. 5 (Београд 1989) 154-155. Avec 1 fig.

О. МАРКОВИЋ, *Средњовековни мачеви из околине Чачка и Краљева* (rés. allem.: Die mittelalterliche Schwerter aus der Ungebung von Čačak und Kraljevo). Зб. рад. Нар. муз. XVIII (Чачак 1988) 137-141. Avec 5 pl.

A. MILOŠEVIĆ, *Ranosrednjovekovna bojna sjekira iz Vedrina kod Trilja i drugi nalazi sjekira tog vremena na području Hrvatske)* (rés. allem.: Frühmitelalterliche Streitaxt aus Vedrine bei Trilj und andere Streitaxtfunde derselben Zeit in Kroatien). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XX (Zagreb 1987) 107-128. Avec ill.

Д. МИНИЋ, *Боца и кандила од стакла из Цркве III у Трговишту* (rés. angl.: The Glass Bottle and Votive-Leps from Church III in Trgovište). Новопаз. зб. 13 (Нови Пазар 1989) 59-69. Avec 6 fig.

Д. МИНИЋ, *Спирално увијена жица на средњовековном накиту из Србије* (rés. franç.: Le fil tordu en spirale dans les bijoux médiévaux de Serbie). Старинар н.с. XXXVIII, 1987 (Београд 1988) 73-81. Avec 1 pl.

I. PETRICIOLI, *Najstariji inventar riznice Zadarske katedrale* (rés. franç.: Le plus ancien inventaire du trésor de la cathédrale de Zadar). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 157-166.

Н. ПОЧУЧА-КУЗМАН, *Реликвијари од Охрид и Охридско* (rés. angl.: Reliquairies from Ohrid and from the Ohrid Region). Лихнид 6 (Охрид 1988) 133-150. Avec 6 pl.

M. POPOVIĆ, *Importation et production de la céramique à Ras (fin XIe - début XIIIe siécle).* Recherches sur la céramique byzantine. (Éd. par V. DÉROCHE et J.-M. SPIESER). [Bull. Corr. Hell.,Suppl. XVIII]. Athènes, École franç. d'Athénes (1989) 119-130.

V. PUCKO, *Kijevski križić-enkolpion iz okolice Knina* (rés. franç.: La petite croix - encolpion de Kiev des environs de Knin). Prilozi povij. umjet. Dalm. 26 (Split 1986-1987) 49-60. Avec 8 fig.

Ј. РАДОВАНОВИЋ, *Два сенила из манастира Хиландара* (rés. franç.: Deux abat-jour pour lampes à huiles du trésor de Chilandar). Хиланд. зб. 7 (Београд 1989) 177-190. Avec ill.

М. ШАКОТА, *Дечанска ризница* (Cfr. Старинар н.с. XXXVII, 306; XXXVIII, 226).- Compte rendu par Д. МЕДАКОВИЋ, Зограф 17 (Београд 1986) 81-82.; W. WALTER, Rev. Ét. byz. (Paris 1987) 264-265.

М. ШАКОТА, *Студеничка ризница* (rés. franç.: Le trésor de Studenica).[Библ. Уметнички споменици]. [Реп. завод заштт. споменика култ. Србије - Студије и монографије, 7]. Београд,

Просвета; Реп. завод заштт. споменика култ. Ср Срб. (1988). 293. Avec ill. - Compte rendu par Б. РАДОЈКОВИЋ, Глас. Друш. конзерв. Срб. 13 (Београд 1989) 236-238.

M. ŠERCER, *Tursko oružje od 16. do kraja 19. stoljeća*. Gornja Stubica, Muz. seljačkih buna (1988).

M. TAKÁCS, *Die Arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken* [Varia archaeologica Hungarica]. Budapest (1986). 180. Avec ill. - Compte rendu par Ž. DEMO, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 165-169.

NUMISMATIQUE - SIGILLOGRAPHIE - HÉRALDIQUE

Đ. BASLER, *Numizmatičke bilješke iz Bosne* (rés. angl.: Numismatic Notes from Bosnia). Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 68-70.

Н. А. ЦРНОБРЊА, *Налаз сребрног новца европских држава XVII века откривен у Студентском парку у Београду* (rés. angl.: A Find of Coins from European Countries of the 17th Century Excavated in Studentski Park in Belgrad). Год. града Београ. XXXVI (Београд 1989) 85-92. Avec ill.

Н. А. ЦРНОБРЊА, *Остава византијског новца из Подгорца, СР Србија* (rés. franç.: Le dép"t de monnaies concaves de Podgorac, Serbie). Нумизматичар 9 (Београд 1986) 60-64. Avec ill.

J. DOBRINIĆ, *Prilog dalmatinskoj numizmatici (1)* (rés. angl.: Contributions to Dalmatian Numismatics (I). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 58-59. Avec ill.

I. DOLENEC, *Vladari osmanlijskog carstva i vrijednosni odnosi među novcima*. Obol 39 (Zagreb 1987) 13-14.

С. ДУШАНИЋ, *Новчане емисије српског патријарха у Средњем веку* (rés. angl.: The Coin Emissions of the Serbian Patriarch in the Middle Ages). Нумизматичар 12 (Београд 1989) 21-28. Avec ill.

С. СТ. ДУШАНИЋ, *Пред-деспотске емисије новца Ђурђа Бранковића* (rés. angl.: The Pre-Despot Emissions of Coins of Djuradj Branković). Нумизматичар 12 (Београд 1989) 29-34.

I. GEDAI, *Kolanje novca na području Panonske nizine u srednjem vijeku* (rés. angl.: The Circulation of Coinage in the Region of the Pannonian Plain in the Mediaeval Peiriod). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 54-57.

T. GLAVAŠ, *Druga ostava bosanskog novca iz Ribića kod Konjica* (rés. angl.: Another Hoard of the Bosnian Coins from Ribići near Konjic). Glas. Zemalj. muz. Bosne Herceg. Sarajevu, Arheol. 44 (Sarajevo 1989) 233-266. Avec ill.

A. GULIN, *Srednjovjekovni čazmanski kaptol i njegovi pečati* (rés. allem.: Das mittelalterliche Kapitel von Čazma und seine Siegel). Zb. Zavoda povij. znan. istraž. cent. JAZU 15 (Zagreb 1988) 41-64.

A. GULIN, *Srednjovekovni pečati istarskih biskupa* (rés. ital.: Sigili medievali dei vescovi istriani). Vjesn. hist. arh. Rij. Pazinu XXIX (Pazin-Rijeka 1987) 215-226. Avec 3 fig.

A. GULIN, *Srednjovjekovni Rapski kaptol i njegov pečat* (rés. ital. et allem.: Mittelalterliches Kapitel von Rab und sein Siegel). Jadran. zb. 13, 1986-1989 (Pula-Rijeka 1989) 75-88. Avec ill.

W. HAHN, *Die Kleinsilbermünzen der langobardischen Herz"ge von Friaul*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 317-321. Avec ill.

V. IVANIŠEVIĆ, *Interpretation and Dating of the Folles of Basil II and Constantine VIII - the Class A2* (rés. serb.: Тумачење и датирање фола Василија II и Константина VIII - врсте А2). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 19-42. Avec 2 pl.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Остава цекина друге половине XVII века из цркве Светих Арханђела у Сталаћу* (rés. franç.: Dép"t de sequins d'or vénitiens de la seconde moitié du XVIIe siècle dans l'église des Saints Archanges à Stalać). Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 223-226. Avec 1 pl.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Остава златног новца XVII века са Београдске тврђаве* (rés. angl.: A Hoard of Gold Coins of the 17th Century Found in the Belgrad Fortress). Год. града Београ. XXXVI (Београд 1989) 93-97. Avec ill.

В. ИВАНИШЕВИЋ, *Византијски новац (491-1092) из збирке Народног музеја у Пожаревцу* (rés. angl.: Byzantine Coins from the National Museum Collection in Požarevac. Нумизматичар 11 (Београд 1988) 87-104. Avec 96 fig.

Ђ. ЈАНКОВИЋ, *Нека запажања о властелинским шлемовима на ликовним представама у Србији XIV-XV столећа* (rés. franç.: Remarques au sujet des casques de nobles sur les représentations plastiques en Serbie du XIVe au XVe siècle). Зб. Филоз. фак. (Београ.), Сер. А: Истор. науке XVI [Споменица Светозара Радојчића] (Београд 1989) 147-162. Avec 5 pl.

М. ЈОВАНОВИЋ, *Наша средњовековна нумизматика* (rés. angl.: Our Medieval Numismatics). Нумизматичар 11 (Београд 1988) 115-126. Avec ill.

М. ЈОВАНОВИЋ, *Новац деспота Јована Угљеше Мрњавчевића* (rés. angl.: The Coins of Despot Jovan Uglješa Mrnjavčević). Нумизматичар 9 (Београд 1986) 77-95. Avec ill.

М. ЈОВАНОВИЋ, *Новац учесника Косовске битке са српске стране* (rés. angl.: The Coins of the Warriors on the Side of Serbia in the Battle of Kosovo). Нумизматичар 12 (Београд 1989) 43-52. Avec ill.

L. KOVÁCS, *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchungen der arabischen, byzantinischen westeuropäischen und r"mischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. [Fontes archaeologici Hungariae]. Budapest (1989). 188. Avec 29 table. - Compte rendu par I. MIRNIK, Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 178.

H. LUKIĆ, *Nalazi novca XVI i XVII stoljeća iz nekropole na Križanićevom trgu u Osijeku*. Нумизматичар 9 (Београд 1986) 103 -111. Avec ill.

М. М. МАКСИЋ, *Степан цар Степан* (rés. angl.: Stefan car Stefan). Нумизматичар 9 (Београд 1986) 69-72. Avec ill.

М. МАКСИЋ, *Vrosius rex Simonis* (rés. angl.: Vrosius rex Simonis). Нумизматичар 10 (Београд 1987) 111-117. Avec ill.

Љ. МАКСИМОВИЋ, *Стратег Трајанупоља* (rés. franç.: Le stratège de Trajanopolis). Зб. рад. Виз. инст. XXVII-XXVIII (Београд 1989) 63-67. Avec 2 fig.

Р. МАНДИЋ, *Истраживања на подручју косовске нумизматике* (A Survey of Numismatic Research on Kosovo). Нумизматичар 12 (Београд 1989) 83-90.

D. M. METCALF, *Prijedlog atribucije metalnog novca (Kovanog novca) Pavla i Mladen Šubića)* (rés. angl.: A Proposed Attribution for the Coins of Pavao and Mladen Šubić). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 60-61.

D. M. METCALF, *A Rare Twelfth-Century Coin in the Ljubljana Cabinet*. Studia numismat. Labac. Alexandro Jeločnik oblata. [Situla 26]. Ljubljana, Nar. muz. (1988) 323-326. Avec ill.

I. MIRNIK, *"Les pièces de mariage" u zbirci Baltazara Bogišića* (rés. angl.: "Les pièces de mariage" from the Baltazar Bogišić Collection). Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 62-101. Avec ill.

I. MIRNIK, *O skupnom nalazu srebrnog novca 15-17. st. iz Pribojske Goleše* (rés. angl.: The 15-17 c. Silver Coin Hoard from Pribojska Goleša). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXI (Zagreb 1988) 87-129. Avec ill.

I. MIRNIK, *Skupni nalazi novca iz Hrvatske. VIII. Ostava srebrnog novca iz XVII-XVIII. stoljeća iz Korduševaca* (rés. angl.: Coin Hoards from Croatia. VIII. The 17th-18th C. Silver Coin Hoard from Korduševci). Vjesn. Arheol. muz. Zagrebu XXII (Zagreb 1989) 135-145.

Д. МРЪЕНОВИЋ – А. ПАЛАВЕСТРА – Д. СПАСИЋ, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*. Београд, Нова књига (1987). 205. - Compte rendu par С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, Истор. глас. 1-2 (Београд 1988) 147-148.

С. НОВАКОВИЋ, *Остава малих врста новца кнеза и деспота Стефана Лазаревића са Рудника* (rés. angl.: A Hoard of Small Types of Coins Belonging to the Knez (Prince) and Despot Stefan Lazarević from Rudnik). Нумизматичар 11 (Београд 1988) 105-114.

С. НОВАКОВИЋ, *Проблеми оптицаја српског средњовековног новца* (rés. angl.: The Problems in the Circulation of Serbian Medieval Coinage). Нумизматичар 12 (Београд 1989) 35-41. Avec ill.

N. OIKONOMIDES, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*. Washington, Dumbarton Oaks Research Library and Collection (1986). 175. - Compte rendu par Д. КОРАЋ, Истор. час. XXXIV, 1987 (Београд 1988) 354-356.

B. OTOREPEC, *Srednjeveški pečati in grbi mest i trgov na Slovenskem* (rés. allem.: Mittelalterliche Siegel und Wappen der Städte und Märkte im slowenischen Raum). Ljubljana, Slov. matica, Znanstvenoraziskov. centar (1988). 333. Avec ill. - Compte rendu par P. ŠTIH, Zgod. čas. 42, 3 (Ljubljana 1988) 469-470.

M. PANDŽIĆ, *Pregled i kronologija hrvatskih hercega i banova (1225-1260)* (rés. angl.: A Review and Chronology of Croatian Duces and Bans (1225-1260). Numiz. vijesti 1 (41) (Zagreb 1987) 56-67.

LJ. PERČI, *Dva ugovora iz 15. stoljeća s pečatom Nedelišća* (rés. allem.). Muz. vjesn. 11 (Varaždin 1988) 48-50. Avec 1 fig.

LJ. PERČI, *Srednjovjekovni pečati varaždinske gradske općine* (rés. allem.: Mittelalterliche Siegel der Stadtgemeinde Varaždin). God. Gradsk. muz. 8 (Varaždin 1988) 5-12. Avec ill.

S. PETROVIĆ, *Novac kao odraz stilova u umjetnosti*. Obol 39 (Zagreb 1987) 9-11.

S. PETROVIĆ, *Novac turskih sultana*. Obol 41 (Zagreb 1989) 3-6.

В. ПИПОВИЋ, *Иконографија једне врсте новца цара Душана* (rés. angl.: Iconography of One Kind of Emperor Dušan's Coins). Нумизматичар 9 (Београд 1986) 73-76. Avec ill.

Д. ПОПОВИЋ-ГАЈ, *Остава српског средњовековног новца нађена на Пољу Косову* (rés. angl.: A Hoard of Serbian Medieval Coins Discovered in Kosovo polje). Нумизматичар 12 (Београд 1989) 7-20.

Д. ПОПОВИЋ-ГАЈ, *Српски средњовековни новац* (rés. angl.: Serbian Medieval Coins). Нумизматичар 9 (Београд 1986) 86-102. Avec ill.

Д. РАЗМОВСКА-БАЧЕВА, *Доцновизантиските монети од нумизматичката збирка во Заводот и Музеј - Охрид* (rés. angl.: Late Byzantine Coins from the Numismatic Collection in the Institute for the Protection of the Cultural and Historic Monuments and the Museum of Ohrid). Лихнид 6 (Охрид 1988) 117-127. Avec ill.

С. СРЕЋКОВИЋ, *Прво ковање новца у Београду* (rés. angl.: The First Minting of Coins in Belgrade). Год. града Београ. XXXV (Београд 1988) 61-72. Avec ill.

С. СРЕЋКОВИЋ, *Новци османлијских владара учесника битке на Косову* (rés. angl.: The Coins of the Osmanli Rulers Who Fought in the Battle of Kosovo). Нумизматичар 12 (Београд 1989) 53-68. Avec ill.

С. СРЕЋКОВИЋ, *Османљиски новац кован на тлу Југославије*. Београд (1987). 206. Avec ill. - Compte rendu par R. MANDIĆ, Numizmatičar. Numiz. vijesti Hrvat. numiz. druš. I(VII) [Spomen izdanje 1928-1988]. (Zagreb 1988) 142-143.

UDC 016:902(497.1)
UDC 016:72/77(497.1)
UDC 016:930.85(497.1)

Index

A

Adamček, J., 297
Adamović, M., 245
Adovasio, J. M., 272
Adžievski, K., 297
Agičić, D., 244
Aharoni, J., 269
Aitken, M. J., 259
Alaupović–Gjeldum, D., 258
Albus, Lj., 258
Aleksić, A., 259
Aleksova, B., 288, 310
Alföldi, M. R., 293
Alföldy, G., 291
Aličić, A. S., 305, 306
Altbauer, M., 307
Ananiev, J., 284, 313
Andrejević, B., 310
Anđelković, B., 269
Angelelli, W., 319
Angeličin–Župa, G., 319
Angold, M., 297
Antoljak, S., 253, 295
Antić, V., 233
Antonijević, D., 253
Antonović, M., 315
Antunović, M., 252
Anzulović, N., 233
Apostolski, M., 296
Appian von Alexandria, 281
Aristotel, 281
Arsenić, M., 281
Arsić, M., 255
Arslan, E. A., 292
Arveler (Ahrweier), H., 298
Aslanis, I., 275
Atanacković–Salčić, V., 313
Auguštin, B., 239
Aycock, A., 253

B

Babić, A., 297
Babić, B., 295, 318
Babić, G., 295, 297, 319
Babić, I., 262, 297, 310, 318
Babić, J., 296
Babović, Lj., 241, 272
Backes, M., 252
Bačić, F., 304
Bagoje, K., 245
Bajalović–Pešić, M., 322
Bakarić, L., 269
Balabanov, K., 240, 248, 319, 320
Balanescu, D., 294
Balažic, J., 251
Belen–Letunić, D., 233, 249, 264, 269, 275
Balkovec, B., 245
Bamelle, C., 289
Bandić, D., 258
Banfi, E., 256
Bankoff, H. A., 264
Barački, S., 314, 323
Barada, M., 306
Barbalić, R. F., 300
Barbarić, J., 304
Barbu, D., 321
Bardžieva, D., 313
Barišić, F., 304
Barišić, R., 315
Barjaktarović, M. R., 254, 256
Barkóczy, L., 289
Barković, B., 299
Barrandon, J. N., 292
Bartonek, A., 281
Bartusis, M., 300
Baskin, V., 238
Basler, Đ., 247, 252, 253, 262, 279, 324
Bastova, Lj., 306
Bastien, P., 292
Batistić–Popadić, D., 248, 264, 275, 284, 310
Batorović, M., 240, 243, 245, 248, 255, 259, 298
Batović, Š., 233, 236, 238, 249, 264, 268, 269, 272, 275, 277
Bavant, B., 284
Bavdek, A., 233
Bavec, U., 264
Becker, C., 259
Bedenko, V., 318
Begić, A., 253
Bego, F., 240
Bekarovski, B., 233
Belamarić, J., 233, 238, 262, 318
Beldedovski, Z., 311, 315
Belkovski, Ž., 262
Belošević, J., 249, 311, 314, 323
Benac, A., 243, 268, 272, 313
Benko–Mächtig, B., 262
Bennet, J., 292
Benzina ben Abdallah, Z., 291
Berčić, B., 245
Berlot, A., 256
Bertoša, M., 241, 242, 243, 253, 314
Bertoša, S., 242, 244
Beug, H. J., 260
Beumann, H., 295
Bezić–Božanić, N., 233
Bezmalinović, B., 298
Bikar, F., 236
Bilbija, M., 273
Bilić, S., 285
Biljan, F., 245
Binford, L. R., 238
Bintliff, J., 264
Birer, E., 252
Birley, E., 279
Birnbaum, H., 315
Bitrakova–Grozdanova, V., 279, 284
Bjelajac, Lj., 323
Bjelanović, Ž., 256
Blagojević, M., 298, 301, 302
Blagojević, T., 243
Blair, C., 252
Blažić, S., 260
Blicken, J., 279
Boba, I., 304
Bobovac, A., 264
Bogdanović, D., 307, 310
Bogdanović, M., 270, 272, 273, 275, 312
Bogdanović, N., 256
Bogojević–Gluščević, N., 304
Bogosavljević, D., 260, 261, 323
Bogosavljević, V., 260, 261
Bogoslavljević, V., 284
Bogovič, L., 279
Bojanić, D., 253, 298, 304

Bojanovski, I., 279, 291, 318
Bojić, Z., 262, 282
Bojović, D., 284
Bojović, J. R., 304
Bökönyi, S., 260
Bolta, L., 249
Boltin–Tome, E., 284
Bomberault, A., 264
Bóna, I., 323
Bonačić–Mandinić, M., 236, 289, 291, 292
Bonin, F., 296
Borić–Brešković, B., 292
Borojević, K., 260, 261
Borović, J., 269
Borović–Dimić, J., 250, 269, 273
Borys, W., 256
Bosić, M., 249, 258, 259
Boškov, V., 308
Bošković, A., 252
Bošković, Đ., 295, 311, 315, 316, 318
Boškovski, B. Kr., 301
Bošnjaković, Ž., 256
Bouras, S., 315
Bradač, F., 306
Brajković, G., 307, 318
Brandt, M., 252
Bratanić, M., 261
Brate, T., 238
Bratož, R., 236, 253, 279, 282, 283, 288, 297, 315
Bregant, T., 244
Bressan, F., 269
Breščak, D., 269
Bricko, M., 282
Briquel, D., 279
Brkić, B., 281
Brković, M., 244, 304, 305, 307
Brlek, M., 238
Brlić, A. E., 233
Brmbolić, M., 250, 323
Brodar, M., 272
Brodersen, K., 281
Brozović, D., 256
Brukner, B., 268, 273, 274, 275
Brukner, O., 269, 277, 279, 284
Brusić, Z., 249, 264, 265, 284, 290
Bruun, P., 292
Bucha, V., 260
Bučić, V., 249
Budak, N., 234, 236, 238, 240, 244, 245, 252, 253, 296, 297, 298, 299, 304, 306, 315
Budimir, M., 265
Budiša, D., 248
Buđa, M., 238, 264, 265, 268
Bujuklić, Ž., 304
Bukumirić, M., 256
Bukvić, Lj., 247
Bulat, M., 236, 249, 284, 290, 291
Bunardžić, R., 311
Buora, M., 288
Burckardt, J., 301
Burić, T., 311, 313, 318
Burleigh, R., 260
Buršić–Matijašić, K., 275
Buser, S., 273
Buškariol, F., 233, 247, 249, 265, 284, 311, 315
Buzalkovska–Aleksova, M., 291
Buzov, M., 249, 289
Byčkov, V. V., 295

C

Çabej, E., 256
Caillet, J. –P., 291
Cajić, R., 233
Cajnko, B., 283
Callu, J. P., 292
Cambi, N., 245, 262, 279, 282, 283, 284, 288, 289
Cameron, A., 305
Car, N., 248
Carlton, R., 265
Ceca, F., 249
Cermanović–Kuzmanović, A., 238, 251, 284, 290
Cernet, L., 279
Cernić, L., 307, 309
Ceserani, G. P., 279, 281
Cetinić, Ž., 269, 313
Cezar, G. J., 281
Chadwick, J., 291
Chapman, J. C., 255, 264, 265, 273
Chevalier, P., 288
Christopher, K. C., 274
Ciban, Lj., 233
Ciceron, M. T., 281
Ciglenečki, S., 245, 284, 288
Clain–Stefanelli, E. E., 233
Clason, A. T., 260
Cormack, R., 295
Crepajac, Lj., 245
Critobulos, 305
Crnković, N., 256, 305
Crnobrnja, N. A., 251, 292, 293, 294, 324
Culiberg, M., 262, 272
Cunja, R., 250, 265
Cunjak, M., 240, 284, 285, 289, 302, 306, 311
Curk, I., 245, 249, 262, 288 (Milk–Curk, I)
Curk, J., 250, 253, 302, 317, 318
Cvetanović, V., 256
Cvetković, B., 295
Cvetković–Tomašević, G., 245, 252, 284, 288, 318
Cvijić, J., 253
Cviko, F., 238
Cvitanić, A., 304
Cvitanović, A., 304
Cvjetićanin, T., 290
Cvjetković–Kurelec, V., 238

Č

Čače, S., 279, 281
Čanak–Medić, M., 237, 246, 249, 296, 316, 319
Čapovska, V., 252
Čar–Drnda, H., 234, 241, 254
Čausidis, N., 275, 285, 323
Čečuk, B., 236, 265, 269
Čelić, A., 252
Čelić, Dž., 253
Čepič, T., 246
Čeplak, R., 246, 249
Čičin–Šain, V., 289
Čigoja, B., 307
Čilikov, A., 311
Čirić, J., 254
Čorak, Ž., 240
Čoralić, L., 242, 243, 296, 301
Čović, B., 234, 236, 238, 275
Čremošnik, I., 285, 289
Črnja, Z., 301
Čubrilović, V., 242
Čučković, L., 275
Čuržik, V., 298

Ć

Ćirić, Lj., 256
Čirković, S. M., 236, 248, 253, 295, 297, 298, 305
Ćornakov, D., 320
Ćorović, V., 295
Ćorović–Ljubinković, M., 319, 322
Ćošković, P., 298, 302
Ćuk, R., 254, 298, 300
Ćupurdija, B., 242
Ćurčić, S., 254, 316, 319
Ćus–Rukonić, J., 269

D

Dagron, G., 295
Dahlheim, W., 279
Dalmacija, M., 249
Damevski, V., 285
Damjanović, S., 234
Danielou, J., 303
Danilo Drugi, 309
Danon, M., 253
Dapčev, G., 262
Darovec, D., 246
Darrouzes, J., 313
Dartovska, R., 250
Dašić, M., 238, 246, 254
Dautbegović, A., 244, 249
Dautova–Ruševljan, V., 269, 279, 284, 285, 289, 293
Davidov, D., 239, 302, 309
Davidović–Živanović, S., 279
Deanović, A., 240
Deichmann, F. W., 279
Delević, J., 240
Delimo, Ž., 252
Delonga, V., 313, 323

Delvoye, Ch., 242, 285
Deljanin, B., 265, 311
Demo, Ž., 244, 245, 249, 293, 324
Depeyrot, G., 293
Deretić, N. R., 256
Déroche, V., 323
Deroy, L., 291
Derviš, J., 268, 280
Desch, W., 281
Despodova, V., 308, 309
Dhama, T., 238
Diboa, Ž., 302
Dilparić, D., 308
Dimeski, M., 263
Dimitrijević, M., 262
Dimitrijević, S., 249
Dimitrijević, T., 283, 293
Dimitrovna, J. K., 248
Dimulkov, D., 246
Dinić-Knežević, D., 298, 302
Dirjec, J., 262, 271, 272
Dmitriev, V. A., 249
Dobiat, C., 277
Dobrinić, J., 324
Dobronić, I., 254
Dobronić, L., 302
Dobruna-Salihu, E., 256
Doçi, R., 256
Doklestić, Lj., 298
Dolar, J., 248
Dolenc, I., 324
Dölling, R., 253
Domazet, M., 247
Domentijan, 309
Domergue, D., 260
Domić-Kunić, A., 291
Dončeva-Petkova, L., 246
Donelli, I., 323
Dorovsky, I., 234
Doruțiu-Boila, E., 279
Doyen, J. -M., 293
Dragičević, M., 249, 311
Dragojlović, D., 298, 302, 309
Drançolli, J., 300
Drašković, D., 256
Drča, S., 265
Drachsler-Bižić, R., 277
Drež, Ž. P., 252
Duby, G., 316
Dudić, N., 313
Duhoux, Y., 292
Dujčev, I., 234, 298
Dukat, Z., 281, 282, 293
Dukić, M., 301
Dukovski, D., 242
Dular, A., 255
Dumezil, G., 283
Duplančić, A., 234, 244
Duridanov, I., 256
Durković-Jakšić, Lj., 305
Durman, A., 249, 260, 269
Dušanić, M., 281, 282, 290, 291
Dušanić, S., 246, 260, 280, 281, 291
Dušanić, S. St., 293, 307, 308, 324
Duval, N., 242
Duval, Y., 283
Düvel, V. K., 300
Dvojković, Z., 236
Dvoržak-Schrunk, I., 290
Dyggve, E., 279

DŽ

Džaić, Z., 250
Džamaj, M., 274
Džemal-Kajmaković, Z., 252
Džidrova, Lj., 297, 314, 323
Džidžimov, A., 249, 316
Džogović, A., 256
Džubur, L., 240

Đ

Đidić, Lj., 240
Đokić, D., 259
Đokić, M., 248, 263
Đorđević, I. M., 295, 302, 307, 319
Đorđević, S., 247, 262, 264
Đorđević, S. P., 301
Đorđević-Bogdanović, B., 277
Đorđić, P., 307
Đorić, M., 323
Đurađ Sremac, 305
Đurašević-Milić, D., 318
Đurčić, V., 253
Đurđev, B., 304, 306
Đurđević, M., 269
Đuričić, Lj., 238
Đurić, B., 238, 239, 243
Đurić, I., 298, 302
Đurić, M. N., 280, 281, 282
Đurić, N., 273
Đurić, S., 240, 248, 317, 318, 319
Đurić, T., 249
Đurić, V. J., 234, 242, 243, 248, 264, 295, 297, 301, 302, 303, 305, 308, 310, 311, 316, 317, 319, 320, 321, 322

E

Egg, M., 277
Eichler, E., 256
Eliade, M., 238, 252
Elis, Dž. R., 279
Ennen, E., 297, 301
Erbežnik, Z., 279, 283
Erceg, I., 300
Ercegović-Pavlović, S., 244, 265, 313
Ercolani Cocchi, E., 293
Erdeljan, J., 314
Erdeljanović, J., 254
Ernst, A., 252
Ernst, R., 295
Ernjaković, G., 252
Eshil, 281
Ešmol, B., 252
Euripid, 281
Evans, H., 265

F

Faber, A., 265
Fadić, I., 249, 283, 295, 290, 291
Failler, A., 243, 245, 309
Fasnacht, W., 277
Fejić, N., 295, 300
Fekeža, L., 243, 311, 323
Felczak, W., 252
Feletar, D., 240
Ferjančić, B., 236, 298, 305
Ferluga, J., 295, 298, 300
Ferrarino, P., 281
Fidanovski, S., 268
Filipović, N., 300
Findrik, R., 259
Fisković, C., 249, 262, 318
Fisković, I., 236, 301, 316, 319
Fitz, J., 236
Flašar, M., 253
Flood, J., 252
Fol, A., 277
Forenbaher, S., 269, 275
Foretić, V., 305
Fotić, A., 248, 304, 305
Frakes, R., 315
Franković, E., 262
Fraser, P. M., 238
Frajdenberg, M. M., 309
Frajdenberg, O. M., 281
Frelih, M., 269, 277
Freund, G., 272
Frinta, M. S., 319
Frlan, D., 250
Frommer, H., 277
Fuchs, G., 288
Fučić, B., 236, 307
Fulir, M., 275

G

Gabelić, A., 298
Gabelić, S., 319, 320
Gabričević, B., 283, 292
Gabrovec, S., 236, 276, 277
Gačić, D., 314
Gačić, Đ., 270, 276
Gačić, Z., 238
Gaffney, V. L., 264
Galdikas, B., 273
Galin, K., 268
Gamulin, G., 320
Gantar, K., 236, 281, 282, 306
Ganza-Aras, T., 236
Garašanin, D., 273
Garašanin, M., 236, 238, 243, 246, 268, 273
Garbsch, J., 291

Gardin, J. -C., 238
Gašić, R., 303
Gattin, N., 316
Gavela, B., 268, 272, 281
Gavrilović, E., 290
Gavrilović, Z., 320
Gazić, L., 248
Gedai, I., 324
Gediga, B., 315
Georgiev, Z., 270, 273, 285
Georgievski, B., 265, 285
Georgievski, G., 309
Georgievski, M., 308
Gergova, D., 277
Gerić, B., 249
Gerić, D., 262
Gestrin, F., 236, 311
Gianotti, G. F., 282
Gigov, V. A., 283
Gilić, S., 256
Girardi–Jurkić, V., 249
Girić, M., 242, 265, 273, 276
Glavaš, T., 314, 324
Glavinich, F., 305
Gligorijević–Maksimović, M., 238, 320
Glogović, D., 265, 277
Glumac, P., 260
Glumac–Radnović, M., 301
Glušac, Lj., 313
Gluščević, S., 285, 290
Godart, L., 291
Goetz, H. W., 296
Goldstein, I., 234, 296
Goljevšček, A., 252
Golob, N., 252
Gorini, G., 293
Gošić, N., 256, 306
Gottlieb, G., 280
Gounaropoulou, L., 291
Govedarica, B., 239, 276
Grafenauer, B., 234, 236, 252, 296
Grafenauer, J. B., 306
Grah, K., 318
Graljuk, B., 265, 311
Granda, S., 234
Granić, M., 256
Grassl, H., 293
Gray, J., 252
Grdina, I., 298, 301, 302, 316
Greenfield, H., 264, 275
Gregl, T. T., 265
Gregl, Z., 242, 249, 262, 280, 285, 290
Grevs, R., 283
Grgin, B., 296
Grickat–Radulović, I., 309
Grierson, P., 293
Griffiths, K., 290
Grković, M., 256, 305
Gronevegen–Frankfort, H. A., 252
Grosman, D., 265
Grothusen, K., D., 243
Grozdanov, C., 240, 320
Grozdanović–Pajić, M., 309
Grubačić, B., 259
Grüger, E., 260
Grujčić, Ž. J., 268
Grujić, A. –E., 283
Grujić, R. M., 302
Gspan, E., 234
Guberinić, R. P., 256
Gucu, M., 262
Gulan, N. V., 281
Guleski, S., 253
Gulin, A., 324
Gunn, J., 261, 273
Gunjača, Z., 285, 311, 314
Gušić, S., 288
Guštin, M., 250, 277

H

Hadžibajrić, F., 308
Hadžibegić, H., 305
Hadžimejlić, J., 257
Hadžitrifonos, E., 262
Haevernick, T. E., 277
Hafner, G., 279
Hahn, W., 324
Haić, M., 243
Hajdarhodžić, H., 305
Halimi, M., 257
Hamm, J., 309
Hammer, M., 234
Hamp, E. P., 291
Han, V., 305
Handžić, A., 254, 305
Hänsel, B., 245, 270
Hanuliak, M., 314
Harej, Z., 265, 268, 270
Harisijadis, M., 308
Härtel, R., 242
Hatzopoulos, M. B., 291
Heim, M., 234
Heintze, H. von, 248
Heliodor, 281
Hellmann, M., 295
Hellström, P., 268
Hemans, C. J., 289
Hereder, J. G., 257
Herklotz, I., 296
Herrin, J., 305
Herrmann, B., 296
Herrmann, J., 297
Higi, I., 234
Hilje, E., 302
Hiti, F., 252
Hjuz, S., 239
Hochstetter, A., 268
Hodinott, R. F., 277
Höfler, J., 240, 302, 317
Hölbl, N., 265
Holz, E., 234
Homen, Z., 270, 311
Hooker, J. T., 281
Horvat, J., 249
Horvat, M., 270
Horvat–Ševel, I., 273, 276, 285
Horváth, F., 273
Horvatić, F., 240
Hösch, E., 252
Hošovski, E., 260, 261, 273, 314
Hoti, M., 245
Hozjan, A., 255
Hrabak, B., 298, 300
Hrižar, D., 302
Huljić, V., 298
Humer, J., 263
Hunger, H., 309
Hunyadi, I., 306

I

Idvorenan–Stefanović, B., 246
Ilić, P., 240
Ilievska, K., 309
Ilievski, P. Hr., 236, 238, 245, 257, 282, 283, 291, 292, 301
Imamović, E., 246, 265, 279, 285
Imamović, I., 254
Intihar–Ferjan, J., 234
Ioannisjan, O. M., 317
Iordache, R., 281
Irmscher, J., 309
Iskra–Janošić, I., 290
Istenič, J., 290
Ivanišević, V., 265, 285, 293, 312, 324
Ivanova, O., 257
Ivanović, M., 255, 259, 265, 307, 311
Ivanovna, I. G., 248
Ivanovski, M., 285, 286, 314
Ivanovski, V., 236
Ivić, P., 305, 309
Ivković, Z., 248, 263, 303

J

Jacanović, D., 266, 273, 276, 277, 278, 291, 293, 294
Jačov, M., 298, 302
Jakić–Cestarić, V., 257, 300
Jakovljević, A., 308
Jakovljević, G., 267, 270
Jakšić, N., 254, 314
Jalimam, S. A., 298, 302
Jančevski, S., 270
Jandrić, N., 242, 251
Janeković–Römer, Z., 234, 244, 246, 304
Janev, J., 243, 305
Janićijević, J., 259
Janković, Đ., 324
Janković, M., 248, 302, 315
Janković, N. Đ., 301
Janković–Mihaldžić, D., 293
Jarak, M., 242, 279, 280, 283
Jaspers, K., 281
Jelaska, Z., 241

Jeličić, J., 288
Jeličić, M., 252
Jelić, R., 254
Jelić, V., 252, 281
Jelovina, D., 234, 296, 323
Jeremić, M., 288
Jerinić, M., 270
Jerković, V., 309
Jevremov, B., 249, 250, 276
Jevremović, N., 290
Jevremović, P., 306
Jevtić, A., 301, 302
Jevtić, M., 250, 275
Jireček, K., 298
Jirsak, N., 283
Jirsak, P., 283
Joanovič, Š., 272, 273
Jocić, M., 285
Jocić, S., 270, 273
Jocović, N., 263
Jokić, S., 273
Josipovič, D., 261, 272
Jovančićević, S., 301
Jovanović, A., 266, 277, 283, 285, 286, 293, 312
Jovanović, B., 242, 249, 260, 275, 277
Jovanović, G., 236, 257, 309
Jovanović, M., 277, 324
Jovanović, N., 298
Jovanović, S., 270, 285
Jovanović, T., 309
Jovanović, V. S., 234, 290, 307, 311, 314, 323
Jovanović–Marković, M., 323
Jovanović–Stipčević, B., 234, 310
Jovičić, O., 252
Jovičić, V., 252
Jović, M., 252, 280
Jović, V., 239, 288
Jožef, E., 263
Juhas, Lj., 309
Juhas–Georgijevska, Lj., 310
Julijan Imperator, 280, 281
Junkelmann, M., 280
Jurić, R., 234, 241, 244, 266, 314, 323
Jurišić, I., 246
Jurišić, I., 246
Jurišić, M., 246, 266, 267, 285, 286
Jurkić, M., 234
Jurkić, V., 250, 285 (v. Girardi–Jurkić, V.)
Jurkić–Girardi, V., 280 (v. Girardi–Jurkić, V.)
Jurković, I., 247
Jurković, M., 316, 318
Juroš Monfardin, F., 266, 290
Jurukova, J., 293

K

Kaczanowska, M., 273
Kaerner, J., 268
Kajmaković, Z., 253
Kakovkin, A. Ja., 320
Kaleši, H., 305
Kalezić, D. M., 243, 259
Kalicz, N., 273
Kalić, J., 239, 246, 296, 298, 305, 311, 315, 318
Kämpfer, F., 295
Kampuš, I., 246, 249, 296, 298
Kandić, O., 240, 263, 316
Kanic, F., 252
Karebeg, J., 247
Karavanić, I., 272
Karkridis, I., 309
Karmanski, S., 273
Kastelic, J., 252, 256, 266
Kašanin, M., 296
Kašić, D. Lj., 254
Katanić, N., 316, 318
Katičić, R., 252, 281, 305
Katić, R. V., 301, 305, 310
Katić, V., 266
Katsanakis, A., 295
Katul, 281
Katun, D., 257
Katunar, R., 273
Kavajin–Mundrić, J., 287
Kečkemet, D., 318
Kelec, Ž., 263
Kellner, H. –J., 293
Kent, J. P. C., 293
Kepeska, L., 266
Kepeski, K., 266, 293
Keramidčiev, A., 266
Kesić, S., 295
Kessler, W., 234, 242
Killen, J. T., 291
Kirigin, B., 252, 263, 285, 288
Kirmagova, A., 234
Kisas, S. K., 307, 320
Kiselev, N. A., 308
Kisić, A., 254, 266, 285
Kitanoski, B., 270, 285
Klaić, D., 252, 301
Klaić, N., 296, 299, 305
Klejn, L. S., 239
Klem, M., 250
Klen, D., 241, 299, 305
Klopčić, I., 249, 261
Knez, T., 250, 270, 277
Knežević, B., 304, 305
Knific, T., 266, 285, 311
Kobusiewicz, M., 269
Koch, R., 323
Koco, D., 311
Kokole, S., 252
Kolakovski, L., 252
Kolanović, J., 302, 304
Kolar–Dimitrijević, M., 240
Kolarević–Kovačić, R., 234
Kolarik, R. E., 289
Kolega, M., 250, 283, 289
Kollautz, A., 323
Kolšek, V., 283
Komeč, A. I., 316
Komnenović, N., 250
Kondić, V., 284
Koneski, B., 243
Kont, F., 315
Koplston, F., 282, 296
Kopriva, S., 291
Koračević, D., 285
Korać, D., 299, 305, 306, 320, 325
Korać, V., 236, 244, 295, 302, 316
Kordić, M., 295
Kornrumpf, H. J., 233
Koropec, J., 254
Korošec, P., 250, 276, 315
Korti–Kondi, S., 283
Kos, J., 268
Kos, P., 244, 293, 294
Kosidovski, Z., 253
Kosorić, M., 270, 276
Kostić, D., 265
Kostić, Đ. S., 282
Kostić, P., 259
Kostić, S., 239
Kostić, V., 274
Kostić, Z., 311
Kostrešević, O., 257, 281
Koščević, R., 287, 290
Košćak, V., 296, 315
Košir, N., 279, 281
Kotarčić, Lj., 305, 307, 308
Kotrel, L., 253
Kourtessi–Philippakis, G., 272
Kovács, L., 324
Kovács, T., 276, 277
Kovač, D., 294
Kovač, S., 253
Kovačević, E., 305
Kovačević, M., 240
Kovačević, V., 266
Kovačević–Kojić, D., 297, 306
Kovačić, S., 302
Kovačić, V., 283, 285, 288, 311
Kovalenko, V. P., 316
Kozličić, M., 266, 282
Kozlowski, J., 273, 274, 275
Kozlowski, S. K., 274, 275
Koželj, Z., 254
Krajcar, Đ., 289
Kranjc, J., 280
Kranjcev, B., 266
Krasić, S., 302
Krasnic, A., 248
Krasnov, Đ., 236, 246, 250
Kraus–Srebrić, E., 238
Krause, F., 239
Kravčuk, A., 280
Kreissig, H., 280
Krekić, B., 246, 254, 299
Krestić, P., 254
Kretzenbacher, L., 235
Križ, B., 269, 270, 311
Kroll, H., 260, 261

Krstanović, B., 246
Krstevski C., 285, 286
Krstić, D., 264, 276
Krstić, Đ., 304
Krüger, E., 254
Kruhek, M., 266
Krunić, S., 290
Krzyżaniak, L., 269
Ksenofont, 282
Ksenofont Efeški, 282
Kujović, D., 302
Kujundžić, E., 248
Kujundžić, Z., 270, 272
Kukoč, S., 264, 269, 275, 277
Kumbaradži–Bogoević, L., 311
Kuna, H., 308
Kunisz, A., 294
Kuntić–Makvić, B., 243, 246, 252, 291, 299
Kurelac, M., 234, 236, 248
Kurent, T., 289
Kurtović–Folić, N., 264
Küthmann, H., 294
Kuzman, P., 234, 236, 246, 270, 277, 312
Kuzmanović, I., 288
Kuzmić, Z., 250

L

Labuda, G., 258, 311, 305
Labus, N., 252
Lacam, G., 294
Ladić, Z., 296
Ladović, J., 236
Lađević, G., 250
Lafontaigne–Dosogne, J., 320
Lallemand, J., 294
Lalović, A., 287
Lamut, B., 236, 277
Lapajne, D., 266
Lasota–Moskalewska, A., 261
Laušić, A., 296
Lazarevska, M., 311
Lazić, M., 260, 268, 277
Lazić, S. L., 296
Leach, E., 253
Leben, F., 266, 270
Lemajić, N., 298
Lemerle, P., 304
Leovac, S., 234
Leroi–Gourhan, A., 268
Leskovac, M., 236
Lésny, J., 299
Lešni, J., 302
Letica, Z., 274
Letić, B., 261
Levental, Z., 253
Ličenoska, Z., 319
Lidov, A. M., 320
Lilčić, I., 299
Lilčić, V., 286
Lipšic, E. E., 304
Lisac, J., 243
Lokošek, I., 266, 285, 286, 290
Lolić, A., 234
Loma, A., 257, 310
Lomberger, A., 323
Lončarić, M., 234
Lordkipanidze, I., 320
Loriot, X., 294
Lovrenović, D., 300
Lozar–Štamcar, M., 250
Lučić, I., 305
Lučić, J., 236, 254, 257, 299, 306
Lučin, B., 282
Ludat, H., 295
Luetić, J., 300
Lukić, H., 236, 249, 250, 294, 324
Lukrecije, 282
Lunić, J., 266, 288
Luthar, O., 239
Lyneis, M. M., 274

LJ

Ljamić–Valović, N., 274, 323
Ljubičić, S., 248
Ljubinković, M., 240
Ljubović, A., 253
Ljvovič–Nemirovski, E., 308

M

Macan, T., 243
Macura, V., 254
Maček, J., 296
Madas, D., 246, 274, 312
Maglovski, J., 307, 319
Majendorf, Dž., 302
Majnarić, N., 281
Majnarić–Pandžić, N., 239, 244, 249, 250, 270, 276, 277
Makarovič, G., 318
Mak Danijel, G., 309
Makjanić, R., 290
Makkay, J., 274
Maksić, M. M., 324
Maksimović, J., 296, 308
Maksimović, Lj., 299, 324
Malenica, A., 246
Malenko, V., 312
Malez, M., 237, 272
Malić, D., 310
Malović–Đukić, M., 306
Maluckov, M., 237
Mandić, M., 314
Mandić, N., 235
Mandić, R., 233, 324, 325
Mandić, S., 308
Mandić–Studo, N., 240
Maneva, E., 242, 244, 250, 286, 290, 314, 315
Mania, D., 261
Manojlović, M., 237
Manojlović, V., 312, 323
Maras, M., 289
Marasović, T., 263, 279, 288, 296, 316, 317
Marasović–Alujević, M., 257
Marcijal, 282
Mardešić, J., 241, 285, 286
Mareš, F. V., 302, 310
Margetić, L., 296, 299, 304, 305
Maricki–Gađanski, K., 282
Marijan, B., 270
Marijanović, B., 250, 275
Marijanović, I., 283
Marijanski–Manojlović, M., 286
Marin, E., 250, 286, 288, 291
Marinković, B., 234
Marinković, G., 291
Marinković, J., 257
Marinković, R., 309, 310
Marjanović, G., 235
Marjanović, V., 259
Marjanović–Dušanić, S., 296, 300, 325
Marjanović–Vujović, G., 250, 312, 314
Marković, Č., 271, 274, 312
Marković, J., 259
Marković, K., 246
Marković, O., 323
Marković, Z., 237, 245, 249, 250, 266, 270, 273, 274, 275, 276
Marković–Marjanović, J., 261
Maroević, I., 239, 263
Maroević, T., 237
Marojević, R., 246, 257
Marović, I., 294
Marović, M., 235
Marrou, I., 303
Martin, J., 315
Martine, A., 257
Martinović, J., 263
Martinović, J. J., 312
Martinović, M., 308
Martinović, N., 240
Marušić, B., 242, 243, 286, 288, 314
Marzoli, D., 277
Maselli Scotti, F., 270
Maslowski, R. F., 272
Mason, P., 277, 278
Masson, E., 253, 268
Matejčić, R., 240, 314
Matić, P., 250
Matijašić, R., 235, 246, 263, 280, 282, 286, 288, 290, 291
Matijević–Sokol, M., 246, 282, 304
Matkovski, A., 254
Matthews, E., 238
Matuz, J., 306
Mayer, H. O. Cist., 305
Mažuran, I., 254
McPherron, A., 239, 242, 255, 259, 260, 261, 262, 270, 272, 273, 274
Medaković, D., 237, 239, 253, 302, 323
Medar, M., 235, 243, 266
Medini, J., 249, 283
Medović, P., 270, 278
Meduna, J., 278

Medved, I. P., 304
Medvedev, I. P., 304
Mekbein, A., 283
Melcer, B., 248
Melik, V., 237
Meloski, H., 310
Melovski, H., 296, 306
Memić, M., 240
Menaše, Lj., 235
Menaše, H., 253, 279
Menđušić, M., 266, 271
Meštrović, Z., 235
Metcalf, D. M., 324
Mićović, D., 244
Migotti, B., 249, 283, 290
Mihailović, M., 240
Mihajlović, V., 254, 257
Mihaljčić, L., 296
Mihaljčić, R., 296
Mihaljević, M. 243, 309
Mihelič, D., 246
Mihovilić, K., 271, 278
Mijatović, A., 243
Mijović, P., 253, 282, 302, 320
Mijušković, S., 310
Mikić, B., 286
Mikić, Ž., 261
Mikić–Antonić, B., 286
Mikl–Curk, I., 266, 280, 283, 290
Miklić, J., 282
Mikulčić, G., 286
Mikulčić, I., 254, 315
Mikuž, J., 237
Milanović, V., 320
Milanović–Jović, O., 240, 317
Milaš, N., 302
Milenković, T., 237
Miletić, D., 263
Miletić, D. G., 300
Miletić, N., 235, 237, 239, 314
Miletić, Ž., 286
Miletin, V., 235
Mileusnić, S., 250
Mileva, M., 235
Miličević, J., 254
Milić, D., 240
Milić, R. Č., 260
Milić, S., 235
Milićević, M., 292
Milinković, M., 239, 312
Milisauskas, S., 242
Milojčić, V., 274
Milosavljević, D., 312
Milosavljević, V., 233, 234
Milošević, A., 286, 314, 315, 323
Milošević, D., 240, 268, 302
Milošević, G., 288, 317
Milošević, M., 318
Milošević, P., 279, 280, 286
Milošević, S., 247
Milošević–Đorđević, N., 259, 310
Milovanović, D., 284
Milović, N., 259
Miltenova, A., 307
Milutinović, K., 239, 241
Miljković, E., 308
Miljković, O., 248
Miljković–Pepek, P., 302, 311, 317
Mimica, I., 259
Minichreiter, K., 266, 286
Minić, D., 260, 312, 318, 323
Minoski, M., 295, 297
Miodrag, P., 237, 259
Miović–Perić, V., 242
Miquel, P., 280
Mirdita, Z., 257, 280
Mirković, M., 237, 280, 282, 291, 292, 302
Mirnik, I., 246, 250, 280, 293, 294, 324, 325
Miroschedji, P. de, 276
Misailović, I. L., 254, 257
Misailović, M., 282
Mišić, D., 235, 296
Mišić, S., 300
Mitevski, V., 281
Mitić, I., 244
Mitrea, B., 294
Mitrevski, D., 266, 278
Mitrinović–Omčikus, G., 283
Mitrović, J. D., 234, 303
Mitrović, M., 254
Mladenović, A., 307
Mlinarič, J., 302
Moačanin, N., 297
Moguš, M., 307
Mohorovičić, A., 263, 288, 301
Mojsilović–Popović, S., 240, 317
Momigliano, A., 280
Momirović, P., 240, 259
Montgomery, M. W., 253
Moritsch, A., 312
Moszynski, L., 307
Mošin, V., 297, 306, 310
Mouriki, D., 320
Mrđen, S., 257
Mrđenović, D., 325
Mrkobrad, D., 246, 260, 261, 266, 312
Mrkonjić, T., 245
Mrvič, S., 250
Mühlestein, H., 282
Mulabdić, E., 271
Müller, J., 274
Munić, D., 237, 241, 246
Muravljov, M., 284
Mušović, E., 240, 254
Mutnjaković, A., 289
Mužić, I., 297, 303
Mužijević, R., 239

N

Nadu, M., 312
Nadvornik, B., 304
Nandris, J. G., 261, 267
Nasteva, I., 271
Naumov, A., 307
Nazor, A., 237, 308
Nedeljković, Z., 267
Nedved, B., 291
Needler, W., 268
Nemec, N., 242
Nemeth–Ehrlich, D., 251, 286
Nemirovski, E. Lj., 234
Nenadić, V., 286
Nenadović, S. M., 317
Neralić, J., 242
Nešković, J., 237, 240, 263, 264, 318
Nevenić–Grabovac, D., 259
Nicolae, E., 294
Ničota, N., 263
Niederhauser, E., 252
Nikčević, K., 268, 299
Nikitović, L., 271
Nikolać, K., 298
Nikolajević, I., 288, 317, 319
Nikolajević, J., 301
Nikolanci, M., 257, 278, 280, 282, 283, 286, 289, 290, 315
Nikolić, M., 254
Nikolić, R., 240, 259, 307, 320
Nikolov, B., 277
Nikoljska, N., 250
Nikuljska, Lj., 263
Nilević, B., 297, 303
Nougier, L. –R., 268
Novak, S. P., 252
Novak, V., 235
Novaković, D., 281, 282
Novaković, P., 238
Novaković, R., 253, 254, 255, 315
Novaković, S., 235, 237, 325
Novotná, M., 278
Nurudinović, B., 235

O

Obolensky, D., 297
Ocheseanu, R., 294
Odell, G. E., 274
Öftiger, C., 278
Oikonomid□s, N., 300, 325
Olbina, J. Đ., 302
Olesch, R., 244
Olivier, J. –P., 291, 292
Oman, J., 312
Oreb, F., 248, 263, 286
Oreč, P., 267
Orlić, A., 263
Orlić, M., 267, 285, 286
Osmuk, N., 233, 286, 289
Osole, F., 272
Otorepec, B., 305, 325

P

Pace, V., 320
Pacnerova, L., 310

Pahič, V., 271
Pajalić, D., 239
Pajković, V., 257
Pajović, N., 248
Palaima, T. G., 291, 292
Palavestra, A., 242, 278, 325
Palavestra, V., 235, 244, 248, 255
Palošika, V., 263
Pandžić, A., 250, 255
Pandžić, M., 325
Panić, D., 297
Panić, M., 257, 268
Panov, B., 295, 299, 301
Pantić, M., 236
Papachryssanthou, D., 304
Papakristo, S., 282
Papazoglou, F., 280, 281, 292
Papić, T., 313
Parović–Pešikan, M., 278, 286, 290, 292
Parzinger, H., 277, 278
Pasini, U., 280, 282
Pašić,R., 267, 271
Paškvalin, V., 235, 237, 239, 250
Patay, P., 275
Paternu, B., 237
Paunova, A., 234
Pause–Dreyer, U., 294
Pauzanija, 282
Pavel Diakon (Paulus Diaconus), 306
Pavičević–Popović, R., 247
Pavičić, K., 239
Pavišić, I., 271
Pavle, episkop Raško–prizrenski, 240
Pavlič, S., 237
Pavličević, D., 239, 241, 246, 247, 252
Pavloska, S., 263
Pavlovec, A., 251
Pavlović, D. S., 237, 246, 318
Pavlović, L., 240, 301
Pavlović, N., 251
Pavšić, T., 242, 244
Pederin, I., 300, 306
Pejaković, M., 316
Pejčinović, P., 252
Pejić, B., 265
Pejić, S., 246, 251
Pejović, E., 248
Pejović, P., 257
Pekić, M., 253
Pekovič, P., 296
Pelidija, E., 255
Peneš, V., 279, 283
Penington, A. E., 308
Perči, Lj., 299, 325
Peričić, E., 255
Peričić, Š., 235, 297
Perić, Đ., 301
Perić, I., 235, 303
Perić, S., 271
Perillo, F. S., 315
Periša, D., 294
Perišić, V., 252
Perović, M., 239
Pešikan, A., 308
Pešikan, M., 257, 258, 308
Peterlin, I., 296
Peteršič–Čobal, M., 261
Petković, K., 260
Petković, R., 240
Petković, S., 240, 241, 303, 320
Petranović, B., 240
Petres, E. F., 277
Petricioli, I., 251, 297, 318, 323
Petrić, N., 286
Petrova E., 292
Petrova, L., 247
Petrović, A. M., 315
Petrović, D., 258, 309
Petrović, G., 315
Petrović, I., 310
Petrović, J., 242, 271, 274, 275
Petrović, M. M., 252, 303, 317, 303
Petrović, P., 238, 239, 251, 289
Petrović, R., 237, 250, 320
Petrović, S., 325
Petrović, T., 266
Petrović, Z., 251
Petrović, Z. B., 237, 241
Petrović–Levi, M., 283
Petru, S., 272, 289
Philip, G., 295
Piccottini, G., 255
Piletić, D., 289
Pillinger, R., 283
Pintarić, S., 312
Piotrovskaja, E. K., 304
Piplović, S., 235, 243, 263, 279, 318
Pipović, V., 325
Pirc, J., 242
Pivčević, E., 299
Planina, F., 235
Platon, 282
Plesničar–Gec, Lj., 286
Pleterski, A., 239, 295, 297, 312, 313, 314
Plutarh, 282
Počuča–Kuzman, N., 323
Podossinov, A., 282
Poenaru–Bordea, Ch., 294
Pohar, V., 261, 272
Pohl, W., 315
Polgar, M., 305
Polibije, 282
Popa, R., 295
Pop–Atanasov, G., 310
Pop–Lazić, P., 268, 276
Popov, A., 312
Popovich, Lj. D., 321
Popović, A., 280, 281, 282
Popović, B., 235
Popović, D., 296, 303, 314
Popović, Đ., 282
Popović, I., 251, 283, 290, 291
Popović, Lj. B., 251
Popović, M., 240, 247, 267, 280, 287, 311, 312, 318, 323
Popović, M. A., 241
Popović, P., 239, 284, 287, 288, 289, 294
Popović, S., 287
Popović, T., 234, 300
Popović, V., 237, 239, 242, 280, 283, 287, 292, 294
Popović–Gaj, D., 325
Popovska, S., 253
Potočnik, M., 267, 271
Potrebica, F., 245
Poznanović, R. V., 303
Prelog, M., 241, 301
Prelog, M., 241, 301
Premović–Aleksić, D., 267, 287, 312, 314
Prevot, F., 292
Prijatelj, I., 321
Prijatelj, K., 321
Prinz, B., 274
Prinzing, G., 295
Prister, B., 266
Privalova, C., 321
Prlender, I., 242, 243, 244, 245, 246, 298, 304, 305
Proeva, N., 247, 280, 291, 292, 306
Prokisch, B., 293
Prokopije, 282
Prolović, J., 308
Pseudo–Kalisten, 282
Publij Terencij Afričan, 282
Puchner, W., 243
Pucko, V., 241, 302, 308, 309, 323
Pudarić, S., 314
Puš, I., 276
Pušić, I., 312
Pušić, R., 253
Putanec, V., 235

R

Rabinović, V., 301
Rac, K., 281
Racković, N., 253
Radan–Jovin, M., 248, 317
Radanović–Kocić, V., 316
Radenković, R., 258
Radenović, Z., 291
Radić, B., 312
Radić, D., 287
Radić, I., 247, 266, 267, 287, 291
Radić, K., 252
Radić, Lj., 267
Radić, R., 247, 297, 298, 299, 306
Radimir, Z., 318
Radojčić, D., 245, 247
Radojković, B., 251, 324
Radonjić, J., 298
Radošević, N., 295, 299, 303, 305
Radošević, S., 238
Radovanović, I., 274
Radovanović, J., 239, 321, 323

Radovčić, J., 241
Radović, A., 237
Radović, J., 264
Radulović, D., 263
Radulović, E., 317
Rajčić, B., 237
Rajšp, V., 242, 246
Rakočević, N., 235, 243, 254
Ralph, E., 261
Rankov, J., 287
Rapanić, Ž., 235, 239, 241, 297, 312
Rappoport, P. A., 316, 317
Rasolkoska-Nikolovska, Z., 321
Rasson, J., 261
Rašajski, R., 276
Rašković, D., 267
Ratković, M., 241
Raukar, T., 237, 248, 297
Raunig, B., 271
Razmovska-Bačeva, D., 294, 325
Rebac, I., 256
Reece, R., 294
Rehder, P., 244, 309
Reinhart, J., 243
Reinsch, D. R., 305
Reisp, B., 241
Reljić, Lj., 259
Rendić-Miočević, A., 237, 248, 251, 280, 292
Rendić-Miočević, D., 280, 282, 287, 294
Restle, M., 238, 321
Ribarova, Z., 235, 310
Ric, P., 314
Richter, Ž., 250
Ricl, M., 268, 282
Rigo, A., 303
Ristić, V., 241, 267
Ristov, K., 237
Rizkana, I., 269
Robert, L., 280
Rodić, N., 309
Romac, A., 280
Rothe, H., 244
Rozman, F., 247
Rozman, K., 235, 237
Rukavina, A., 255
Rupčić, B., 303
Rupel, L., 267
Ruskoviċ, G., 267

S

Sabo-Jerkov, O., 233
Sacconi, A., 291
Sagadin, M., 287
Sakellarakis, I. A., 291
Salih, J., 242
Salopek, D., 292
Samardžić, N., 299
Samardžić, P., 269, 303
Samardžić, R., 239, 253, 299, 303
Sanader, I., 238
Sanader, M., 283
Sando, D., 303
Sanev, V., 261, 271, 274
Sarnavka, S., 253
Sartori, F., 237
Saržoski, S., 272
Sasman, V., 253
Savić, M., 258
Savić-Rebac, A., 282
Savides, A. G. C., 296
Sazdov, T., 259
Schein, S. L., 282
Schein, T., 287
Scherer, A., 239
Schmid-Sikimić, B., 277, 278
Schmidt, B., 323
Schmidt-Neke, M., 277
Schramm, G., 295
Schreiner, P., 297, 300
Schröder, W., 295
Schuller, W., 253
Schuster-Šewc, H., 258
Schütz, J., 256, 258
Schwartz, C., 261
Schwidetzky, I., 261
Sedaj, E., 258
Seeher, J., 269
Segelkan, R., 261
Sejdiu, Sh., 258
Sekulić, A., 254
Sekulić, Ž., 247
Selem, P., 289
Seneka, L. A., 282
Senofonte, 282
Serdarević, M., 263
Shiel, R., 255, 265
Sijarić, R., 251
Simić, A., 263
Simić, B., 241
Simić, G., 247
Simić, P., 303, 321
Simić, Z., 268
Simić-Lazar, D., 321
Simoni, K., 235, 249, 291, 314, 315
Simoniti, P., 281
Simoska, D., 267, 270, 287
Simpson, J., 253
Sindik, D., 299, 304, 306
Sindik, N., 305
Sindik, N. R., 248, 310
Sironić, M., 237, 281
Sirotković, H., 237
Sirotković, J., 247
Skowronek, J., 315
Slabe, M., 263, 315
Slabinac, G., 253
Sladić, M., 247, 271, 278
Slapšak, B., 237, 247, 261, 264, 267
Slaveska, L., 307
Slaveva, L., 258, 297, 306
Slavković, Ž., 301
Smiljanić, F., 255, 313
Smiljanić-Spasić, M., 239
Smirnova, E. S., 321
Snipes, K., 306
Sofoklo, 281, 282
Sokač-Štimac, D., 313
Sokol, V., 276, 296
Sokolovska, V., 289
Soulis, G., 299
Sovre, A., 281
Spaho, E. Dž., 247, 248, 255, 299, 306
Sparkes, B. A., 290
Spasić, D., 325
Spasovska-Dimitrioska, G., 287, 294
Speidel, M. P., 283, 292
Spieser, J. M., 284, 323
Spremić, M., 237, 299
Srećković, S., 325
Srejović, D., 238, 239, 241, 242, 248, 250, 251, 255, 259, 260, 261, 262, 270, 271, 272, 273, 274, 278, 287, 289
Sretenović, M., 251
Sršan, S., 292
Stemenova, M., 271, 313
Stančić, Z., 239, 247, 261, 267, 319
Stanić, R., 248, 253, 263, 296, 301, 317
Staniševa, T., 263
Stanišić, V., 241, 256, 258
Stanko, J., 258
Stanković, R., 307, 309
Stanković, S., 250, 269, 273, 274, 312
Stanojev, B., 235
Stanojev, N., 314
Stanojević, D., 263
Stanojević, G., 268
Stanojević, N., 313
Stanojević, O., 310
Stanojević, S., 297
Stanojlović, M., 264
Stanojlović, V., 259
Stašiková-Štukovská, D., 313
Stefan Prvovenčani (Nemanjić), 310
Stefanovich, M. R., 269
Stefanović, D. E., 309
Steindorff, L., 237, 244, 249, 296, 297, 299, 303, 306, 312
Stepanović, Ž., 255
Stepinac-Fabijančić, T., 259
Stevanović, M., 274
Stipčević, A., 269, 278
Stiplovšek, M., 235
Stojaković, A., 237, 316, 317, 321
Stojaković, M., 306
Stojančević, V., 239
Stojanović, D., 248
Stojanović, Lj., 307
Stojanović, M., 234, 241
Stojanović, Z., 252
Stojanovski, A., 255, 299, 306, 318
Stojčevska-Antić, V., 310
Stojić, M., 271, 278
Stojković, Ž., 253
Stojković-Pavelka, B., 289, 316
Stokin, M., 287

Stopar, I., 252, 317, 318
Stošić, J., 313
Stransky, Z. Z., 251
Stražmešterov, S., 264
Strčić, M., 310
Strčić, P., 234, 240, 241, 243, 244, 245, 297, 302
Strmčnik–Gulič, M., 264, 267, 276, 287
Strnad, E., 292
Strobel, K., 280,. 292
Stulli, B., 255, 299
Subotić, G., 241, 303, 307, 321
Subotić, J., 258
Subotin,T., 309
Subotin–Golubović, T., 237, 303, 309
Suić, M., 235, 258, 264
Sundhaussen, H., 243
Sutherland, C. H. V., 294
Svoljšak, D., 237, 242, 244, 247, 248, 276, 277
Szabo, A., 235
Szabo, M., 277

Š

Šakota, M., 241, 248, 296, 307, 323
Šantić, F., 255
Šanjek, F. 303
Šaranović–Svetek, V., 237, 283, 291
Šarčević, Ž., 235
Šarić, I., 267, 287
Šarić, J., 274
Šašel, A., 292
Šašel, J., 237, 280, 281, 287, 292, 306
Šašel–Kos, M., 281
Šavel, A., 251
Ščennikova, L., 321
Šegvić, M., 291, 292
Šekularac, B. B. 306, 308, 309
Šercer, M., 251, 324
Šetić, N., 237, 244
Šetinc, M., 318
Šilović, D., 297
Šimek, M., 267, 275
Šimić, J., 243, 248, 250, 251, 266, 267, 271, 274, 276
Šimundić, M., 238, 258
Šimunić, Lj., 251
Šimunović, P., 235, 258
Šipuš, N., 294
Šircelj, M., 248
Šivic–Dular, A., 258
Škaljić, A., 238
Škamperle, I., 280
Škegro, A., 235, 242, 244, 245, 248, 253, 279
Škiljan, D., 281, 282
Škoberne, Ž., 241
Škoberne–Makjanić, Ž., 287
Škunca, A., 287
Šljivar, D., 266
Šmitek, Z., 239
Šola, T., 251
Šolle, M., 249, 313, 323
Šonje, A., 317
Šribar, V., 267
Štambak, D., 282
Štavljanin–Đorđević, Lj., 309
Štefančić, M., 261
Štih, P., 238, 247, 297, 304, 306, 325
Štoković, V., 235
Štraser, P., 241
Štrk, V., 313
Štupar–Šumi, N., 241
Šubić–Prislan, J., 241
Šuica, M., 295
Šulc, B., 239, 248, 251, 287, 294
Šumanov, L., 262
Šumrada, J., 253
Šuput, M., 241, 317, 319
Šurbanoska, M., 287
Švelec, F., 297

T

Tabczyński, J., 258, 311, 315
Tacit, 282
Tačeva, M., 281
Tadić, K., 244
Tadić, M., 281
Takács, M., 324
Talanga, J., 281
Tanasijević, M., 238
Tanty, M., 315
Tasić, M., 281
Tasić, N., 242, 247, 269, 271, 276, 278
Tataki, A. B., 292
Tatić–Đurić, M., 301, 321
Taube, M., 307
Temerinski, S., 248
Teodosije, 310
Teodosije (Hilandarac), 310
Terry, A., 319
Terzić, S., 237, 306
Terzin, L., 259
Teržan, B., 247, 262, 277, 278, 279
Težak–Gregl, T., 275
Theocharidis, P., 317
Thierry, N., 313, 322
Timotijević, R., 307
Todić, B., 253, 295, 296, 303, 321, 322
Todić, M., 248
Todoroska, K., 243
Todorov, N., 255
Todorović, D., 261, 264
Todorović, M. M., 281
Toman–Ravnik, B., 239
Tomanić–Jevremov, M., 269, 271
Tomašević, G., 237
Tomeković, S., 309, 322
Tomičić, Ž., 244, 267, 296, 313, 314, 315
Tomić, A., 235, 318
Tomić, E., 275, 269
Tomić, M., 259
Tomoski, T., 255
Tomović, G., 237, 255, 265, 297, 306
Tomović, M., 239, 247, 268, 287, 289
Tomović, V., 281
Topalović, V., 281
Topolski, J., 239
Torbrügge, W., 253
Tošev, P., 263
Tošić, Đ., 300
Trajdos, T. M., 322
Trajkovski, K., 295, 313
Trako, S., 248
Traljić, M., 238
Trampuž–Orel, N., 248
Trapp, E., 295
Trbuhović, L., 251, 289, 291
Trabješanin, R., 299, 303
Tričković, R., 303
Trafunoski, J. F., 255, 258
Trifunović, Đ., 306, 310
Trifunović, L., 241
Tringham, R. E., 274
Trojar, Š., 238
Trubačev, O. I., 258
Tsigaridas, E. N., 322
Tsitouridou, A., 295
Tuđina–Gamulin, V., 306
Tuđman, M., 239
Tul, V., 245
Tuqididi, 282
Turconi, M. G., 240
Turk, I., 262, 271, 272
Turk, P., 247, 265
Turković, K., 247
Tušek, I., 287
Tutundžić, S. P., 251, 268, 269, 276
Tuzlić, A., 281

U

Uedek, H., 238
Ugrinova–Skalovska, R., 306, 310
Ujčić–Matijašić, Ž., 251
Ulpijan, 282
Urbanija, M., 303
Uzunçarşili, I. H., 248

V

Valović, S., 274, 315
Vasić, Č., 268, 289
Vasić, M., 287, 294, 295
Vasić, R., 247, 252, 277, 279, 289
Vasiljev, B. G., 322
Vasiljev, Lj., 235, 307
Vasiljev, S., 315
Vasović, M., 255
Veh, O., 281
Veinović, M., 251
Vekarić, N., 236, 255, 298, 300, 306
Velčeva, B., 307
Velenis, G., 317
Velkov, A., 255
Velmans, T., 322

Velnić, J. V., 303
Veljanovska, F., 262
Ventura, P., 281
Verber, E., 309
Vernant, J. –P., 283
Veseli, J. M., 317
Vetnić, S., 274
Vežić, P., 251, 289, 317
Vičić, B., 287
Vidović, J., 252, 268, 271, 276
Vidrih–Perko, V., 233, 238
Vikić–Belančić, B., 287, 291
Vilfan, S., 238
Vilhar, A., 282
Vince–Marinac, J., 308
Vinčić, Ž., 285
Visić, M., 252
Vison, P., 295
Višić, M., 253, 281
Vitruvije, 282
Vlahović, P., 239, 255, 259
Vlajić–Popović, J., 233
Vlašić, D., 241
Vocotopoulos, P. L., 309
Vogrin, A., 271
Vogrin, M., 302
Voje, I., 257, 297, 298, 306
Vojvoda, P., 251, 265, 286
Volskaja, A., 322
Von Bogyay, T., 304
Voytek, B., 274, 275
Vrana, J., 309
Vranić, M., 238
Vranić, S., 275
Vrcan, S., 264
Vrdoljak, S., 251
Vrišer, S., 238, 240
Vučenović, S., 264
Vučinić, J., 247
Vuga, D., 269, 277, 279
Vujičić, D., 258
Vujičić, P., 280
Vujnović, N., 268
Vujović, B., 264, 315, 318
Vujović, S., 248
Vuk, M., 244
Vuk, V., 240
Vukadin, O., 247, 278, 303, 313
Vukadinović, V., 258
Vukelić, M., 245, 258, 307
Vukelić, N., 236
Vukmanović, J., 255
Vukmanović, M., 247, 279
Vukomanović, M., 247, 252
Vuksan, M., 313

W

Waldmüller, L., 303
Walter, C., 322
Walter, Ch., 316
Walter, W., 323
Wasilewski, T., 252, 315
Waterbolk, H. T., 262
Waters, A., 268
Weber, T., 261
Weiss, G., 295, 298
Weithmann, M. W., 295, 297
Werner, J., 315
Werner, W. M., 279
Whallon, R., 272
Winter, F. A. 264
Wojtecki, D., 295
Wyss, R., 275

Z

Zabehlicky–Scheffenegger, S., 291
Zadnikar, M., 252, 317
Zajec, A., 238
Zaninović, M., 236, 238, 255, 264, 268, 281, 287
Zarić, R., 295
Zdraveva, M., 254, 299, 306
Zdravkovski, D., 272, 273, 275
Zec, T., 249
Zečević, E., 313
Zekan, M., 240, 304
Zeqo, M., 257
Zernack, K., 295
Zgaga, V., 252
Zirojević, O., 248, 255, 297, 300, 304, 306, 308
Zirra, V., 279
Ziziulas, J., 304
Zlatar, A., 282
Zlatar, B., 255, 300, 317
Zlatar–Montan, V., 252
Zlatkić, Đ., 247
Zličić, D., 281, 282
Zoffmann, Z. K., 262
Zografski, D., 244
Zorić, I., 248
Zotović, Lj., 283
Zotović, M., 269, 275
Zotović, R., 281, 288
Zuccon, B., 295

Ž

Žanić–Protić, J., 289
Žbona–Trkman, B., 233
Žeravica, Z., 268, 272, 313
Žile, I., 313, 319
Živanović, S., 260, 261, 262, 282
Živković, B., 322
Živković, D., 253
Živković, M., 247
Živković, P., 299, 300, 301
Živković, T., 253, 284
Živković, Ž., 252, 281, 301
Živojinović, D. R., 253, 297
Živojinović, M., 297, 304
Živojinović, S., 241
Žižić, O., 272, 313
Žniderščič, M., 251
Žontar, J., 236
Žunec, O., 282
Žunjić, S., 282
Župančić, M., 267, 289
Žvanut, M., 242, 248, 249, 252

STARINAR

Institut
Archeologique
Beograd